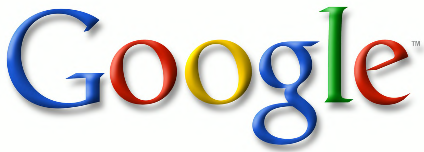

DE REIS

VAN

JAN VAN MANDEVILLE,

NAAR DE MIDDELNEDERLANDSCHE HANDSCHRIFTEN EN INCUNABELEN.

VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN

UITGEGEVEN DOOR

Dr. N. A. CRAMER.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
VOORHEEN
E. J. BRILL
LEIDEN 1908.

DE REIS

VAN

JAN VAN MANDEVILLE,

NAAR DE MIDDELNEDERLANDSCHE HANDSCHRIFTEN
EN INCUNABELEN.

Mandeville, Sir John, d 1372.

DE REIS

VAN

JAN VAN MANDEVILLE,

NAAR DE MIDDELNEDERLANDSCHE HANDSCHRIFTEN EN INCUNABELEN.

VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN

UITGEGEVEN DOOR

N. A. CRAMER.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
VOORHEEN
E. J. BRILL
LEIDEN 1908.

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL. — LEIDEN.

INLEIDING.

De talrijke handschriften en het overgroot aantal drukken, die ons in schier alle Europeesche talen het verhaal van Mandeville's reizen hebben overgeleverd, getuigen van de groote achting en waardeering, die het sedert het midden der 14e eeuw driehonderd jaren lang genoten heeft. Toen de 17e eeuw zich geheel afwendde van de kunst en de litteratuur der Middeleeuwen, de kennis van verre landen en volkeren toenam, de exacte wetenschappen zich krachtig ontwikkelden en een rationalistische geestesrichting veld won, kon het niet anders, of het aanzien van dien eens zoo geliefden schrijver moest zeer verminderen. De goede uitgaven van zijn werk worden zeldzamer en met de ridderromans daalt het af tot de minderwaardige soort der volksboeken, om nog slechts belangstelling te vinden bij weinig beschaafden en eenvoudigen van geest. Maar tegen 1800 is ook in die kringen de belangstelling uitgeput en sedert bekommert niemand zich meer om het eens zoo geliefde reisverhaal, tenzij hier en daar een verzamelaar van oude boekjes of een liefhebber van curiositeiten uit de oude doos.

Als later de beoefening der Middeleeuwsche land- en volkenkunde zeer toeneemt, wordt op nieuw de aandacht op Mandeville gevestigd, ditmaal van de zijde der geleerden, die zich voor de vraag gesteld zien, wat uit een wetenschappelijk oogpunt de waarde mocht zijn der berichten van dien eens zoo beroemden reiziger. Terwijl het al dadelijk niet moeielijk viel in te zien, dat Mandeville niet zooveel vertrouwen verdient als Marco Polo en Odoricus van Pordenone, ofschoon hij treffende overeenkomst heeft met den laatste, was een nauwkeurig onderzoek naar zijn wetenschappelijke betrouwbaarheid noodzakelijk geworden.

Malte-Brun[1]), d'Avezac[2]) en Vivien de Saint-Martin[3]) hadden reeds opgemerkt, hetzij op gezag van anderen, hetzij als vrucht van eigen onderzoek, dat Mandeville geheele bladzijden heeft ontleend aan Odoricus en andere reizigers en dat hij op zijn reizen wel niet verder zou zijn gekomen, dan Palaestina en Syrië. Sir Henry

1) Geciteerd bij Cordier, les voyages en Asie au XIVe siècle du brenheureux frère Odoric de Pordenone, L.
2) Relation des Mongols ou Tartares par Jean du Plan de Carpin, p. 29.
3) Hist. de la géographie, p. 281.

Yule was de eerste, die in bijzonderheden eenige van de plunderingen-op-grooteschaal aanwees, die Mandeville zich ten koste van Odoricus heeft veroorloofd [1]), en hiermede was de stoot gegeven tot het volledige onderzoek naar de vraag, wat in zijn werk aan andere schrijvers ontleend is en wat er zelf-geziens en zelfbeleefds in is te vinden. In het uitmuntend artikel over Mandeville in de Encyclopaedia Brittannica, dat door Yule en E. B. Nicholson bewerkt werd, zette de eerste het vroeger terloops aangevangen onderzoek voort en toonde hij aan, dat er al zeer weinig eigen waarneming in het werk van onzen schrijver is te boek gesteld, maar hij eenvoudig er in heeft naverteld, wat hij bij vroegere reizigers gevonden had. Daarbij werden een vier- of vijftal hoofdbronnen aangewezen.

Yule echter trad nog weinig in bijzonderheden en wees de overige, bijkomstige bronnen niet aan. De verdienste van het eerst een onderzoek te hebben ingesteld naar alle détails komt toe aan Dr. A. Bovenschen. Geheel onafhankelijk van wat reeds Yule had in het licht gesteld, volgde deze geleerde in een uitnemende studie het reisverhaal van Mandeville op den voet, bij elken stap zooveel mogelijk de bronnen aangevend, waaruit geput was. [2])

In denzelfden geest is de arbeid van den Heer George F. Warner in zijn Inleiding op de door hem bezorgde uitgave van een der Engelsche bewerkingen, die in 1889 in de werken der Roxburghe-Club verschenen is [3]). De Heer Warner is nog vollediger dan Dr. Bovenschen; in zijn streven om Mandeville's bronnen na te sporen is hij nog beter geslaagd, dank zij vooral zijn buitengewone eruditie en voor een geringer deel het feit, dat hij den overrijken boekenschat van het Britsch Museum, waarvan hij een der conservators is, op de meest onmiddelijke wijze tot zijn beschikking had.

Te betreuren is het, dat Warner's arbeid zoo weinig bekend is: schier alleen het negen-en-dertig-tal bibliophielen, die toen de genoemde club vormden, werden de eigenaars van een exemplaar van het zoo prachtig uitgedoste en met de afbeeldingen van voortreffelijke miniaturen verrijkte werk, daar slechts een tiental exemplaren verkrijgbaar werden gesteld voor wie buiten dien kring staan. Gelukkig mocht de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage in het bezit komen van het zeldzame en kostbare boek, dank zij de goede zorgen van haar directeur. Daardoor is het mij mogelijk gemaakt, althans de uitkomsten van Warner's studiën aan een uitgebreider lezerskring bekend te maken en ik vlei

1) Cathay and the way thither, I, 27/28.

2) A. Bovenschen. Die Quellen für die Reisebeschreibung des Johann von Mandeville, Berlin 1888.

3) The buke of John Maundeuill being the travels of Sir John Mandeville, knight 1322—1356, a hitherto unpublished English version from the unique copy (Egerton MS. 1982) in the British Museum edited together with the French text, notes, and an introduction by George F. Warner, M. A., F. S. A., assistantkeeper of manuscripts in the Britisch Museum, illustrated with twentyeight miniatures reproduced in facsimile from the additional Ms. 24,189. Printed for the Roxburghe club. Westminster, Nichols and ons 25 Parliament street MDCCCLXXXIX.

mij hier een niet onnuttig werk mede te verrichten. Het werk van Warner en Bovenschen behoeft niet op nieuw te worden gedaan en hij, op wiens weg het ligt, het karakter van Mandeville's reisverhaal in het licht te stellen, heeft slechts beide geleerden te volgen en zoo mogelijk te verifieeren en aan te vullen. Aan die bescheiden taak mag de uitgever van de Dietsche bewerking zich niet onttrekken: ik bestem dus het eerste gedeelte van deze Inleiding voor de beantwoording der vraag naar het al-of-niet oorspronkelijke, naar de hoeveelheid eigen ervaring, in het werk van onzen schrijver te boek gesteld.

I.

Al dadelijk springt in het oog, dat het werk van Mandeville uit twee tamelijk scherp van elkander gescheiden deelen bestaat, ofschoon deze scheiding in den Dietschen text en in de mij bekende Fransche en Engelsche handschriften niet uitdrukkelijk is aangegeven. Daarentegen citeert Warner een Latijnsch handschrift, waarin men aan het einde van het gesprek met den Sultan (kol. 118,2—120,18) leest: Explicit prima pars Incipit secunda. [1]) Dit eerste deel nu (tot kol. 123,4) bevat de beschrijving van het Heilige Land, Egypte en den Sinai en de reisroutes daarheen, het tweede die van Mandeville's zoogenaamde verdere reizen tot in het Verre Oosten. Niet onwaarschijnlijk is, dat zijn oorspronkelijk plan is geweest een soort van reisgids voor pelgrims samen te stellen en dat hij later, toen hij smaak had gekregen in het compileeren van beschrijvingen van verre landen, er toe gekomen is zijn werk uit te breiden. In elk geval staat vast, dat, indien zijn verhaal iets bevat, dat uit persoonlijke waarneming of ervaring ontstaan is, dit in het eerste gedeelte ervan wordt aangetroffen.

Het is bekend, dat er een overvloed van reisverhalen bestaat van middeleeuwsche pelgrims naar het Heilige Graf [2]). Van de meeste dezer verschilt het

---

1) Warner, Introduction XV, noot 2. Het zelfde leest men in den zeer bekenden Venetiaanschen druk van circa 1490: Explicit prima pars huius operis. Incipit Secunda.

2) Vergelijk Röhricht's Bibliotheca Geographica Palaestinae, Berlin 1890. Middelnederlandsche beschrijvingen van reizen naar het Heilige Land (tot 1550), bij Röhricht vermeld, zijn:

de door Johan Voet in 1398 vervaardigde vertaling van het Itinerarium van Johannes de Hese, uitgegeven door de Vries in Verslagen en Berigten II, bl. 5 v.v.

een reisverhaal van Johan Voet (1398), wschl. identisch met het vorige.

een pelgrimsreis van 1450, uitgegeven door Habets in de Publications de la Société hist. du Limbourg, IX.

„van de gestant ende gelegentheit des heiligen landes" (1450), door een reisgenoot van Hertog Arnold van Gelder. H.S. in de Kon. Bibl. te 's-Gravenhage.

verhaal van de reis van Nicolaes Schoutet, door Peter van Schoenhoven (1455—1491), in Schotel, Letter- en Oudheidk. avondstonden.

Jacob Kreyck en Deryck Vogel: Reize van Zutphen toe Jerusalem (1479). Hs. te Brussel.

Bernhard von Breidenbach (1483). Dietsche vertaling, gedrukt te Utrecht 1488, en onder den titel „Dat boek van den pelgherin naar Jerusalem", ook te Haarlem, 1486, en te Delft, 1498, tenzij dit een ander boek is.

Jan Aerts (1484). HS. in de Bibl. der Maatsch. der Ned. letterkunde. Cat. dl. I bl. 53.

Claes van Dusen (1484—1496). Gedrukt in 1634.

Tvoyage van Mhr. Ioos van Ghistele, door Ambrosius Zeebout (1485). Eerste druk te Gent 1557.

verhaal van Mandeville hierin, dat het niet is dat van een bijzondere reis met een bepaalde route, maar dat de schrijver verscheiden routes aangeeft, zonder diegene te noemen, die hij zelf zou zijn gegaan; slechts van die door Tartarije, d. w. z. Rusland (kol, 110,1—122,9), zegt hij uitdrukkelijk, dat hij haar zelf niet heeft afgelegd (kol. 111, 14).

De schrijver vangt aan met de zeer korte beschrijving van de overland-reis naar Constantinopel door Hongarije en het Balkan-schiereiland (kol 5,33—6,33). In deze is niets, dat aan eigen ondervinding doet denken: zij komt geheel overeen met die van Albertus van Aix in zijn verhaal van den Eersten Kruistocht, dat circa 250 jaar voor Mandeville geschreven werd [1]). Alleen de mededeelingen over het machtsgebied van den Koning van Hongarije komen overeen met de werkelijkheid van Mandeville's eigen tijd (vgl. Aant. bij kol. 6,3 vv.).

Te beginnen met de beschrijving van Constantinopel volgt onze auteur den Duitschen pelgrim Willem van Boldensele, die in 1332/33 de Heilige Plaatsen bezocht en in 1336 een Itinerarius schreef, die tot de beste werken dezer soort kan gerekend worden [2]). Deze reisde eerst naar Constantinopel, zeilde van daar naar Tyrus, volgde dan de kust tot Gaza en trok verder door de woestijn naar Kaïro. Met een pas van den sultan bezocht hij daarna den Sinai, om vervolgens naar Jeruzalem te gaan en noordwaarts over Damascus en Beyrût terug te keeren. Dit reisverhaal nu neemt Mandeville niet enkel tot leiddraad voor het zijne, maar tot in bijzonderheden schrijft hij het na, soms zelfs Boldensele's uitdrukkingen tot de zijne makend, niet echter zonder daar nieuwe, van elders ontleende berichten en uitweidingen aan toe te voegen.

Ofschoon Mandeville te verstaan geeft, dat hij meermalen in Constantinopel zou geweest zijn, is zijn beschrijving van die stad in hoofdzaak aan Bodensele

---

Jan van Berchem (1494). HS. in bezit van den Graaf van Ribaucourt.

Peter de Smet van Steenbroek (1505). Hss. te Brussel en te Gent.

Overwegingen op het lijden des Heeren (een opsomming der Heilige Plaatsen in Jeruzalem). Eerste druk te Antwerpen, 1518.

Geert Kuynretorff (1520). Gedrukt te Kampen (1540—1566).

Jan Goverts (1525). HS. te Göttingen.

Van dat gherechte waere Sion ende Hierusalem. (1544). Hs.?

Niet vermeld bij Röhricht zijn:

een papieren hs. Lett. n°. 318, f. 162—173, (*Opschr.* „Hier beghint de pelegremaedse van dat heilighe lant"; cat. dl. 1, bl 23.). Een andere tekst komt voor in een hs. in het Britsch Museum en is uitgegeven door Gailliard en De Flou in Versl. en Meded. der Kon. Vlaamsche Acad." (1897, bl. 403 vlgg.; het slot ontbreekt aldaar, bl. 432; doch hetzelfde hs. is ook beschreven t. a, p. 1895, bl. 163 vlg. en daar vindt men het slot).

Viagie van Jan Want (1519), uitg. in het Tijdschr. „Limburg" door J. F. van Heusden (Roermond, 1896).

1) Alberti Aquensis Hist. Hierosol., in het Recueil des Historiens des Croisades. Hist. Occidentaux. Tome IV, Paris 1879. p. 265 vv.

2) Uitgegeven door Dr. C. L. Grotefend in „die Edelherren von Boldensele oder Boldense" (Zeitschrift des Hist. Ver. für Niedersachsen 1852, p. 236 vv.). Afzonderlijke herdruk, Hannover 1855. De eerste publicatie wordt voortaan geciteerd.

ontleend [1]). Wat hij er bijvoegt, als het bericht over sommige reliquieën, over de graven van S. Anna en S. Lucas, over den Hippodromus, is, het laatste wellicht uitgezonderd, van weinig beteekenis en draagt evenmin den stempel van eigen ervaring, als natuurlijk de overigens merkwaardige verhalen van Hippocras' dochter (kol· 18, 18 vv.) en den ondergang van Sathalia (20, 33vv.), die op die beschrijving volgen. Van het laatste verhaal weet men, dat het reeds voor Mandeville algemeen bekend was [2]).

De lijst der Grieksche eilanden (kol 12, 24 vv.) ontleende Mandeville waarschijnlijk aan Brunetto Latini [3]), het verhaal der philosophen op den Athos (kol. 13,8 vv.) aan Petrus Comestor [4]), de berichten over de Grieksche kerk, althans ten deele, aan Jacob van Vitry [5]). Nog op vele andere plaatsen ontleent onze schrijver aan deze drie zegslieden. Slechts een enkele, trouwens vrij onbelangrijke, mededeeling in dit gedeelte van zijn werk, die over de manier van te maaltijden der bewoners van Cyprus (kol. 22, 100), schijnt bij geen enkelen anderen schrijver voor te komen.

De reis van Tyrus langs de kust en door de woestijn naar Egypte (kol. 22,19—26, 17) komt weer grootendeels overeen met Boldensele [6]). De daarop volgende mededeelingen over Egypte vormen stellig een der belangrijkste gedeelten van ons werk. Hier toch komt de persoon van den schrijver op den voorgrond: zoo er oorspronkelijks in zijn verhaal gevonden kan worden, zal men het hier in de eerste plaats moeten zoeken. Sprekende over het hof van den Sultan, zegt Mandeville, dat hij dit zeer goed kent, daar hij dien vorst langen tijd als soudenier heeft gediend in een oorlog met de Bedoeienen (kol. 27,8—20 en 55, 1—4) [7]). Hij stond bij den sultan in hooge gunst; deze had hem zelfs willen uithuwelijken aan een rijke prinses, mits hij renegaat werd, maar hij was niet voor de verzoeking bezweken. Over de vier vrouwen van den sultan en zijn vele vriendinnen en over de wijze van audientie-verleening, zooals zij aan diens hof gebruikelijk was (kol. 30,28 vv.), geeft hij mededeelingen, die bij geen andere schrijvers schijnen voor te komen, althans tot heden niet gevonden zijn. Met den sultan heeft hij een merkwaardig gesprek over het bederf in de Christenheid (kol. 118,2—

1) Boldensele, cap. I, p. 238—239.

2) Vgl. Aant. bij kol. 20, 30, en uitgebreider Warner's noot, p. 164.

3) Li liures dou Tresor, publié par P. Chaballle. Paris 1863. Brunetto was een Florentijn en leefde van 1230—1294. Gedurende den tijd van zijn ballingschap, dien hij in Frankrijk doorbracht, schreef hij zijn werk, een soort van encyclopaedie, tusschen de jaren 1260 en 1267.

4) Historia Scholastica, geschreven tusschen 1169 en 1176, gedrukt in Migne's Patrologia Latina, deel CXCVIII.

5) Historia Orientalis sive Hierosol., in Bongars' Gesta Dei per Francos. Tom I. Han. 1611. p. 1047 vv. Jacob de Vitry was in 1216 bisschop van Acre.

6) cap. II en III, p. 243—245.

7) Kol. 54,9—55,10 geeft Mandeville mededeelingen over het leven der Bedoeienen, die volgens Yule uit eigen aanschouwing zijn gesproten, 't geen echter door Warner wordt ontkend, Introd. XVIII.

120,18). Over dit alles ligt een individueele kleur en men is geneigd hier bij uitzondering aan zelf-beleefde dingen te denken. Maar deze opvatting ontving een grooten schok door een mededeeling van Prof. Chauvin te Luik [1]). Deze heeft nl. in Caesarius van Heisterbach een passage gevonden, die met genoemd gesprek de grootste gelijkenis vertoont. Caesarius beschrijft daarin [2]) een onderhoud, dat de Utrechtsche Kanunnik Willem in 1187, dadelijk na de inneming van Acre door Saladijn, met een Saraceensch edelman had, en waarin door den laatste juist hetzelfde aan de Christenen werd ten laste gelegd, als door den Sultan ten aanhooren van Mandeville. De aanhef van beide gesprekken is dezelfde; evenzoo de geest en de toon van het geheel; in beide de opmerking, dat de Christenen het Heilige Land slechts ten gevolge van hun eigen ondeugden verloren hebben: in één woord, er kan moeilijk aan getwijfeld worden, dat Mandeville Caesarius heeft nagevolgd.

Toch is er, meen ik, een innerlijk bewijs, dat Mandeville uit eigen aanschouwing Egypte heeft gekend, nl. zijn lijst der Egyptische sultans (kol. 28 en 29). Wel is het grootste gedeelte van deze uit Hayton nageschreven, [3]) maar de laatste sultan, dien deze kon vermelden is El-Melik-en-Nasr Mohammed [4]). Mandeville vult dan Hayton aan met de mededeeling, dat deze sultan, dien hij Melechnasar noemt (kol. 29,31), gelukkig en lang geregeerd heeft, hetgeen, althans wat het laatste betreft, met de werkelijkheid overeenkomt: immers die regeering duurde van 1299 tot 1341. Vervolgens noemt Mandeville nog zijn beide opvolgers „Melechmadar" en „Melechmaduron" [5]) met de mededeeling, dat het de laatstgenoemde sultan was, die regeerde, toen hij uit Egypte vertrok. Indien wij nu bedenken, dat volgens het straks te vermelden bericht van Jean d'Outremeuse (bl. XXV) Mandeville zich in 1343 te Luik heeft gevestigd en dat de beide opvolgers van sultan „Melechnasar" slechts zeer kort, van 1341 tot 1342, hebben geregeerd, dan komen deze tijdsbepalingen zeer goed met elkander overeen en blijken Mandeville's mededeelingen omtrent

1) Le prétendu séjour de Mandeville en Egypte, in Wallonia voor 1902, bl. 237 vv.

2) Caesarii Heisterbacensis Dialogus miraculorum. Coloniae, Bonnae et Bruxellis, 1851. I, p. 185—188.

3) Hayton, overleden 1308, was een aanverwant van het Koninklijk huis van Klein-Armenië. In 1307 dicteerde hij als Praemonstratenser-prior te Poitiers, zijn „Fleur des Histoires d'Orient", die dadelijk in 't Latijn vertaald werd en uit dit Latijn weer in 't Fransch door Jean Le Long van Yperen. De laatste bewerking uitgegeven in Louis de Backer, l'Extrême Orient au moyen-âge. Paris 1877.

4) De namen der Egyptische Sultans, hier en in de aanteekeningen vermeld, zijn overgenomen uit Stokvis, Manuel d'histoire I, p. 413.

5) Warner (p. XVIII) oppert eenigen twijfel over de betrouwbaarheid van het slot van Mandeville's sultanslijst, omdat de naamvormen der beide laatste sultans, die bij M. voorkomen, niet zouden overeenkomen met de namen der sultans van 1341 en 1342 en wel met die der beide sultans, die van 1342 tot 1345 en van 1346 tot 1347 regeerden, maar feitelijk is de overeenkomst met de beide laatst bedoelde namen al weinig minder gering dan met de beide eerst bedoelde. De varianten van de namen der sultans in de vele Mandeville-Handschriften zijn talloos en het is een onbegonnen werk hun oorspronkelijke lezing, die men dan met de echte namen kon vergelijken, ten einde daaruit een conclusie te trekken, kritisch te pogen vast te stellen. — Daarenboven zou het niets vreemds zijn, indien M. zich de namen dier beide sultans niet meer volkomen zuiver heeft herinnerd, toen hij zijn werk schreef.

de laatste Egyptische sultans wel zeer beknopt, maar toch in hoofdzaak juist te zijn; en het komt mij onwaarschijnlijk voor, dat onze schrijver zoo goed op de hoogte kon zijn geweest van de latere vorsten van dit verre land, indien hij daar zelf niet vertoefd had. Overigens levert de beschrijving van Egypte weinig oorspronkelijks op. Slechts enkele nietige bijzonderheden worden elders niet aangetroffen; al het andere is uit Boldensele [1]), Jacob van Vitry, Hayton en Willem van Tripoli [2]), ten deele ook uit Plinius en Solinus of wie hen in de Middeleeuwen hebben nageschreven, als Vincentius van Beauvais. [3])

Volgt de beschrijving van den Sinai, die kleine variatiën op Boldensele [4]) bevat. Wat niet bij dezen wordt gevonden, is het verhaal van den wonderdadigen olie-voorraad (kol. 50,5—22) en dat van de mysterieuze abtskeuze (kol. 51,14—52,10). Niet onaannemelijk is, dat onze schrijver werkelijk het beroemde klooster van S. Katharina heeft bezocht, zooals hij trouwens ook te kennen geeft (kol. 51,29 vv.).

Op de beschrijving van den Sinai volgt die van het Heilige Land. Hierin wijkt Mandeville meermalen van Boldensele [5]) af, maar de inhoud van die afwijkingen komt doorgaans overeen met de toestanden daar te lande, niet zooals zij waren in zijn eigen tijd, maar zooals zij waren in dien van de Christenheerschappij voor den val van Jeruzalem in 1187. De oorzaak is, dat hij zijn berichten dan put uit Itineraria der 12de eeuw. Drie zulke werken komen vooral in aanmerking: het anonieme geschrift „de situ urbis Jerusalem et de locis sanctis intra ipsam urbem sive circumjacentibus" [6]) en de geschriften van Eugesippus-Fretellus [7]), en Johannes van Würzburg [8]), waarbij dan gevoegd moet worden het oude, reeds van ongeveer 530 dagteekenende tractaat van Theodosius of Theodericus [9]). De drie eerstgenoemde schrijvers hebben veel gemeen: zij moeten allen dezelfde autoriteit voor de topographie van Jeruzalem en Palaestina hebben gevolgd. Tobler duidt die bron, die òf verloren gegaan òf nog niet teruggevonden is, als het oude Compendium aan [10]). Waar Mandeville van Boldensele afwijkt, volgt hij veelal hetzij dit Oude Compendium, hetzij een der drie daaruit als 't ware afgeleide

---

1) cap. III, p. 247—252.
2) Tractatus de Statu Saracenorum et de Mahomete pseudo-propheta et eorum lege et fide in Dr. Prutz' Culturgeschichte der Kreuzzüge, Berlin 1883. Het werk is kort voor 1271 geschreven.
3) Speculum quadruplex, naturale, doctrinale, morale, historiale, Argentinae 1473. Het werk werd circa 1250 gecompileerd.
4) cap. IV, p. 254—257.
5) cap. V—IX, p. 258—282.
6) In de Vogüé's „Eglises de la Terre Sainte, 1860." Geschreven circa 1150.
7) Tractatus de distanciis locorum Terrae Sanctae in Migne's Patrologia Graeca CXXXIII, en Patrol. Latina CLV. Geschreven circa 1148.
8) Descriptio Terrae Sanctae, in Tobler's Descriptiones Terrae Sanctae, Leipzig 1874. Geschreven circa 1165.
9) De locis sanctis, ed. Tobler. St. Gallen, 1865.
10) Vgl. Röhricht, Bibl. Geogr. Pal. p. 32.

geschriften. Een enkele maal schijnt hij ook uittreksels uit Burchardus de Monte Sion, die omstreeks 1283 het H. Land bezocht, te hebben gebruikt [1]). Met meer zekerheid kan dit gezegd worden van het Liber de Terra Sancta [2]), dat waarschijnlijk ten onrechte aan Odoricus van Pordenone werd toegeschreven, aan de „Pelerinages por aler a Jherusalem" [3]) en aan den zoogenaamden anoniemen voortzetter van het werk van Willem van Tyrus [4]). Bij de mededeelingen van niet-topographischen aard komt het meermalen voor, dat Mandeville hier ontleent aan Petrus Comestor en aan de wijd vermaarde Legenda aurea van Jacobus de Voragine. Het valt niet te ontkennen, dat er een aantal geringe bijzonderheden in dit gedeelte van ons werk zijn aan te wijzen, die niet in de genoemde bronnen worden aangetroffen of waarin de schrijver van deze verschilt, het laatste vooral ter zake van afstand, afmeting en getal, maar bij de groote corruptie der handschriften ten opzichte van getallen is daarin weinig zekerheid te verkrijgen. Warner is wel geneigd aan te nemen, dat Mandeville het Heilige Land bezocht heeft, ofschoon hij het in dit geval bevreemdend vindt, dat de schrijver zoo weinig nieuws toevoegt aan hetgeen zijn voorgangers hebben gegeven. Uitdrukkelijk zegt Mandeville, dat hij in Jeruzalem is geweest (kol. 5,1—3). Als hij den Templum Dei beschrijft, verzekert hij (kol 68,30—69,25), dat hij, ofschoon anders voor Christenen en Joden de toegang tot dit heiligdom verboden was, er toch in gekomen is door de bijzondere gunst van den Sultan, die hem brieven had medegegeven, waarin zijn onderzaten gelast werd hem en zijn reisgenooten in alle opzichten ten dienste te staan. Maar het gaat met die schijnbaar zoo individueele mededeeling als met het gesprek met den Sultan. Wel niet bij de beschrijving van den Templum Dei, maar toch ook in betrekking tot zijn vertoeven in het Heilige Land schrijft Boldensele nagenoeg het zelfde: [5]) „Soldanus namque Babyloniae fecit mihi singularem gratiam, Dei mediante favore, dans mihi literas, quibus me omnibus subditis recommendabat, ut me ad loca sancta per totum ejus dominium libere ire permitterent sine omni tributo, exactione, teloneo, et me, meos ac mea salvarent, honorarent, ab omni offensa et injuria quorumcunque custodirent; propter quod securus per totam terram Soldani ivi cum mea familia et pluribus scutiferis pari veste indutis et habitu militari, gladiis, calcaribus, cultellis, ac si in terra Christianorum securissime processissem. Existens in itinere, singulis noctibus dormivi in campis sub tentorio, quod mecum portavi; et Sarraceni ad hoc deputati per officialem loci, ad quem veni, excubabant, me et meos custodientes sollicite et attente a nocturnis periculis. Multi iverunt ultra mare, magni

1) In Laurent, Peregrinatores Medii Aevi Quatuor. Lipsiae 1873.
2) In hetzelfde werk. Vgl. Cordier, Odoric, LXXI.
3) In „Itineraires et Descriptions de la Terre Sainte, publiés par H. Michelant et G. Raynaud. Genève 1882." Geschreven circa 1231.
4) In hetzelfde werk. Geschreven in 1261.
5) cap. IV, p. 258.

et parvi, nobiles et ignobiles, sed hujus temporis nullus hoc modo; quod reputo singularem gratiam et donum gratuitum Salvatoris. Quocunque perveni et illis, quorum intererat, literas Soldani monstravi, statim se levabant, literas osculabantur, super caput ponebant, me honorabant, aliquoties victualia gratis praesentabant et se mihi ad beneplacita benevolos exhibebant." De breede aanhaling, vergeleken met de overeenkomstige, ofschóon kortere, plaats in ons reisverhaal, moge tevens dienen als een staaltje van de wijze, waarop Mandeville Bodensele navolgt.

Op de beschrijving van het Heilige Land volgen die van drie andere reisroutes naar Jeruzalem. Die der eerste (kol. 105,33—106,27) is van zeer geringe beteekenis. De tweede (kol. 105,33—106,27) is de landweg door Klein-Azië; de beschrijving is weer ontleend aan Albertus van Aix. De derde (kol. 110,1—112,29), die door Tartarije, d.i. door Rusland, zal wel zelden door pelgrims gevolgd zijn. Hier put Mandeville uit de Historia Mongalorum van Johannes de Plano Carpini [1]). Kenschetsend voor den weinig kritischen geest van onzen schrijver is, dat de Bathri (kol. 111,5), dien hij voorstelt als een heerscher in zijn eigen tijd, niemand anders is dan Batu, de khan der Kiptschaks, dien Carpini op zijn reis naar de residentie van den grooten khan honderd jaar vóór Mandeville bezocht heeft.

De laatste hoofdstukken van het eerste gedeelte, handelende over het geloof der Saracenen en den persoon van Mohammed (kol. 112,30—123,4), zijn aan verschillende, grootendeels reeds genoemde, schrijvers ontleend, inzonderheid aan Willem van Tripoli.

Ik ga over tot het tweede gedeelte van ons werk, de beschrijving van Mandeville's zoogenaamde reizen in het Verre Oosten. Is in het eerste gedeelte Boldensele het patroon, waarnaar hij zijn verhaal borduurt, in het tweede is het Odoricus van Pordenone.

De reis van Odoricus was een uitvloeisel van de religieuse beweging in Azië in de 13e en 14e eeuw, waartoe aanleiding gegeven werd door de opkomst der Mongolenheerschappij. Er ontstonden in Azië verscheiden Christenmissiën, o.a. die in China, welker wezenlijke stichter Johannes de Monte-Corvino was. Tot dezen nu werd de Franciscaan Odoricus als medearbeider gezonden. Hij vertrok in 1318, bezocht Perzië, Indië, den Indischen Archipel, China, leefde drie jaar te Peking en keerde over Thibet terug. Dadelijk na zijn terugkeer in 1330 dicteerde hij van zijn reizen een uitmuntend verhaal, dat in belangrijkheid voor onze kennis van het toenmalige Verre Oosten onmiddellijk na Marco Polo et stellen is. [2])

1) Uitgegeven door d'Avezac, Recueil des voyages, IV. Paris 1839. Carpini werd in 1245 door Paus Innocentius IV als ambassadeur gezonden naar den Grooten Khan.

2) Yule, Cathay p. 6.

Dit reisverhaal nu maakt Mandeville geheel tot het zijne, uitgezonderd Odoricus' breede uitweiding over de vier minderbroeders, die te Thana op het eiland Salsette, nabij Bombay in 1321 den marteldood stierven [1]). In den regel blijft hij daarbij onpersoonlijk; slechts op enkele plaatsen spreekt hij van zich-zelf. Den naam van zijn zegsman verzwijgt hij, maar bij ééne gelegenheid, waarover straks (bl. XIX), kan hij het niet laten op hem te zinspelen. Tusschen het aan Odoricus ontleende vlecht onze schrijver tal van mededeelingen, zelfs lange beschrijvingen, in, die uit de meest verschillende bronnen zijn bijeengebracht. Vooral ontleent hij aan de reeds genoemde werken van Carpini en Hayton. Van den laatste heeft hij zijn verhaal van de opkomst der Mongolen en zijn opsomming van de landen in Azië van de Zwarte Zee tot Cathay, d.i. China. Uittreksels uit den eerste, handelende over de zeden en gewoonten der Mongolen en over den aard van hun land, zijn daarvan een aanvulling. Carpini kende hij wellicht slechts uit de uittreksels uit diens werk, die in het Speculum Historiale en het Speculum Naturale van Vincentius opgenomen zijn, maar dit is van minder belang. Aan dienzelfden Vincentius ontleent hij enkele passages, afkomstig uit het reisverhaal van Simon van Saint-Quentin, die ter zelfder tijd als Carpini een zending vervulde naar den Tartaarschen aanvoerder in Perzië. Al die ontleeningen uit de reisverhalen der 13e en 14e eeuw worden dan door den schrijver opgesierd met in onze oogen zeer zonderlinge berichten van geographischen aard en de wonderlijkste verhalen van fabelachtige monsters, een mengsel van verdichting en overdrijving, dat Mandeville grootendeels bij Vincentius had gevonden en dat deze op zijn beurt had gecompileerd uit Plinius, Solinus, Hieronymus, Isidorus van Sevilla, de onechte geschiedenissen van Alexander den Groote, de oudere Bestiarissen en zoovele geschriften meer.

Gaan wij in groote trekken de herkomst na der verschillende hoofdstukken van Mandeville's tweede gedeelte.

Na een tamelijk verward geographisch overzicht vinden wij van kol. 125,2 tot 130,24 mededeelingen over Trebisonde, Armenië, den Arrarat en den weg door Perzië naar Indië; daarin het mooie sprookje van het Sperwer-slot, ook van elders bekend, maar volgens Warner door onzen schrijver in dien bijzonderen vorm gebracht, en de legende van den monnik, die een plank der ark van den top van den Arrarat naar beneden bracht; geen van beide verhalen komen bij Odoricus voor, al het overige wel. [2])

Volgen, eveneens uit Odoricus [3]), de beschrijvingen van het land van Job en van Chaldaea (kol. 130,25—132,36). Die van het land der Amazonen, welke zich

---

1) Cordier, Odoric, p. 72. Ik citeer de Fransche redactie, die Cordier heeft uitgegeven, omdat Mandeville vermoedelijk deze en niet de Latijnsche voor zich heeft gehad. Vgl. Warner Introd. XXV.

2) Cordier, p. 1—57. 3) Cordier, p. 59—67.

daarbij aansluit (kol. 132,37—134,26), ontbreekt bij Odoricus. Dr. Bovenschen [1]) geeft een uitvoerig overzicht van alle berichten over dit sagenvolk, zonder echter Mandeville's rechtstreeksche bron te kunnen aanwijzen.

Na het korte bericht over de stad Termogitte (kol. 134,20—26) woordelijk uit Brunetto Latini [2]) te hebben overgenomen, gaat de schrijver over tot het Oostelijk Aethiopië en de verschillende Indiën, „die hoghe Jndye ende Jndye die meerre", „die cleyne Jndie" en „die derde Jndie," (kol. 134,27—139,32). In het laatste vindt men de beste diamanten, waarover een breedvoerige uitweiding, gelijk te verwachten is van den schrijver van een Lapidaris. Al deze berichten zijn uit verschillende schrijvers saamgeraapt, voor een groot deel door tusschenkomst van Vincentius.

Het bericht over Ormuz is, op eenige ondergeschikte punten na, uit Odoricus; [3]) daarbij sluit zich aan het verhaal van den Magneetberg, algemeen bekend uit de Reizen van Sindbad den Zeeman, en dat ook in het Westen reeds in de Middeleeuwen zeer verspreid was (kol. 141,4—142,2).

Daarna uit Odoricus [4]) het bericht over Thana, met uitweidingen over het geloof en het bijgeloof van de bewoners van dat land, die maar ten deele bij dien schrijver voorkomen (kol. 142,2—145,14).

Vervolgens „tlant van lombe," waar de peper groeit. Het relaas over deze oudtijds zoo buitengewoon hooggeschatte specerij is bij Odoricus [5]) veel eenvoudiger; Mandeville heeft het naar andere bronnen uitgewerkt (kol. 145,14—148,27).

De beschrijving van het koninkrijk Mabaron is weer grootendeels uit Odoricus [6]). De rechtwijzende hand van S. Thomas, die in dit rijk begraven ligt, is een variant van de verhalen, volgens welke, naar het eene, die zelfde hand de hostie toereikt aan de geloovigen of, naar het andere, zij hun offeranden aanneemt (kol. 148,28—153,11).

Het volgende hoofdstuk is gewijd aan het land Lamory, d. i. Sumatra of het noordelijk deel er van (kol. 153,11—161,35). Ook deze berichten gaan op het verhaal van Odoricus [7]) terug.

De schrijver knoopte er uitvoerige beschouwingen aan vast over het firmament, de gestalte der aarde en derg.; zij geven een aardig kijkje op de kosmographische begrippen van dien tijd, maar bevatten niets oorspronkelijks; licht mogelijk, dat hij ze uit Vincentius heeft geput. Hij voegt er de schijnbaar zeer persoonlijk mededeeling aan toe, dat zijn reizen zich zouden hebben uitgestrekt tot 62°10′ noorder- en 33°16′ zuiderbreedte (kol. 156,22—28). Het verhaal, dat hij als kind zou hebben vernomen, van den man, die de geheele aarde rondgereisd had en zonder

---

1) Die Quellen für die Reisebeschr. des Joh. v. Mand. p. 77—80.
2) Vgl. Aant. bij kol. 134, 21.
3) Cordier, p. 69—70.
4) Cordier, p. 70—71.
5) Cordier, p. 99—100.
6) Cordier, p. 113—133.
7) Cordier, p. 135—151.

het te vermoeden ten slotte in zijn eigen land was weergekeerd, is, voor zoo ver ik weet, nergens elders teruggevonden (kol. 158,20—159.6).

Daarna volgt Mandeville Odoricus [1]) getrouw in zijn beschrijvingen van de „eilanden" Samobor en Betengo, die bij zijn zegsman beschreven worden als deelen van Sumatra, het eiland Java — onze text, die de eigennamen onbarmhartig radbraakt, heeft: „jana" — en het raadselachtige land „Talmasti" of „Paten", dat volgens Yule wellicht op Borneo te zoeken is, alles aangevuld met aan andere schrijvers ontleende bijzonderheden (kol. 161,40—165,20).

Eveneens is uit Odoricus [2]), maar aangevuld, vooral waarschijnlijk uit Vincentius [3]), het bericht over Talanoch of Calanok (kol. 165,21—167,32), dat bij den eerste Zampa of Campe heet en in het Zuiden van Cochinchina gezocht moet worden. Daarentegen zijn de berichten over „Raso", „Mulke" en „Tracoda" (kol. 167,33—169,12) niet uit Odoricus. Het is onzeker, hoe onze schrijver aan die namen is gekomen, maar de mededeelingen zelve zijn ontleend aan Vincentius [4]), die ze vertelt van allerlei in geheel andere wereldstreken wonende volkeren. Voor de methode, die Mandeville volgde in het aanpassen van bijzonderheden aan volkeren, die daar oorspronkelijk geheel vreemd aan waren, is kenschetsend, dat hij bij „Tracoda" mededeelt, wat Vincentius van de Troglodytes in Aethiopië vermeldt [5]), waarschijnlijk daartoe gebracht door de overeenkomst van beide namen, hoe gering deze ook zij.

De schrijver keert tot Odoricus [6]) terug in zijn beschrijvingen van Macumeran, Sille, d. i. Ceylon, en Doudijn (kol. 169,13—175,12), maar voor de eerste met een kleine wijziging naar Hayton, voor de tweede met aanvullingen uit Vincentius [7]) en de apocryphe Epistola Alexandri de Situ Indiae [8]). Opmerkelijk, in vergelijking met de wijze van werken van Mandeville, is, wat de wel soms lichtgeloovige, maar toch nauwgezette Odoricus in zijn beschrijving van Doudijn zegt: [9]) „plusieurs autres manieres de merveilles sont de ceste isle, que nulz a peine vouldroit croire se il ne les veist. Car en tout le monde la on puist trouver tant de merveilles. Mais je y vis a mes yeulx ce que je escrips." Mandeville, minder nauwgezet, neemt hier de schoone gelegenheid te baat om in te lasschen 't geen hij, denkelijk bij Vincentius [10]), zal gelezen hebben over de vele soorten van fabelachtige monster-menschen, als b.v. de Sciopoden, die sedert de dagen van Herodotus zoo vele geslachten verbaasd, vermaakt of geergerd hebben (kol. 173,30—175,12). Na, volgens zijn voorstelling, Indië en Indo-China bezocht te hebben, heet onze reiziger, steeds de voetsporen van Odoricus drukkend, aan te

1) Cordier, p. 153—186.
2) Cordier, p. 187—200.
3) Speculum nat. XIX, 38.
4) Speculum hist. I, 87.
5) Spec. hist. I, 88.
6) Cordier. p. 201—243.
7) Spec. nat., XVII, 106.
8) ed. 1706, p. 33.
9) Cordier, p. 239.
10) Spec. Hist. I, 92, 93.

komen in Zuid-China, het koninkrijk Manti. Het verhaal daarvan (kol. 175,13—179,18) vinden wij bij Odoricus terug [1]). Bij de eigenaardige mededeeling over het voederen der dieren in den tuin van zeker klooster verzekert Mandeville, dat hij dit zelf heeft bijgewoond (kol. 178,32 vv.).

Daarna de Pygmaeën, de stad Jamathay, de stad Menke en de stad Lanterin (kol. 179,19—181.25), eveneens uit Odoricus [2]). De beide volgende hoofstukken zijn gewijd aan de uitvoerige beschrijving van de hoofdstad en het hof van den Grooten Khan (kol 181,26—188,23). Wederom is Odoricus de ongenoemde zegsman, die echter niet altijd even goed begrepen is [3]). Maar diens sober verhaal [4]) is uit andere bronnen rijkelijk opgesierd. Daarvoor gebruikte Mandeville denkelijk vooral de weelderige beschrijvingen van het paleis van den zoo aanstonds te vermelden Presbyter Johannes uit den toenmaals zoo vermaarden zg. Presbyter-brief [5]) en dat van koning Porus in de Epistola Alexandri de situ Indiae [6]). Ook Carpini's mededeelingen over zijn ontvangst in de orda aurea van Kuyuk Khan worden voor dit doel niet versmaad [7]). De opmerkingen van kol. 185,20 vv. over de bekwaamheid der Chineesche handwerkslieden zijn uit Hayton overgenomen. Mandeville stelt het voor, dat hij met eenige makkers zestien maanden lang den Grooten Khan als soudenier gediend heeft en dat het hun daarbij te doen was geweest om het hof en de regeering van dien machtigen en rijken vorst te leeren kennen (kol. 187,2—12), maar daar aan de mededeelingen uit oudere schrijvers niet een bijzonderheid wordt toegevoegd, die van eigen ervaring getuigt, kan er voor de waarheid dier verzekering geen enkele grond worden aangevoerd.

Het nu volgende verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling der reusachtige Mongolenmacht onder Gengis Khan en zijn eerste opvolgers (kol 188,24—196,20) is, hoe belangwekkend ook, al evenmin oorspronkelijk, daar het tot in bijzonderheden aan Hayton is ontleend [8]). De weidsche titels, die de Groote Khan zich geeft in zijn brieven en op zijn zegel (kol. 196,29 vv.), nam Mandeville uit Carpini [9]) over en de beschrijving van het „regiment" van dien grooten heerscher (kol. 197,3—203,17) wordt bijna geheel bij Odoricus gevonden [10]). Ook de volgende hoofdstukken, die over het papieren geld van den Grooten Khan, de „ordinancie van des keysers heer als hy ten oorloghe rijt," de verdeeling van zijn rijk in twaalf provinciën en de vereering van zijn persoon (kol. 203,18—211,3), zijn grootendeels uit Odoricus. De schrijver brengt slechts weinig wijzigingen aan, maar deze zijn een enkele maal opmerkelijk. Nevens het papieren geld b. v. maakt Mandeville melding van geld van „gheprenten leder"; nu was dit ruil-

---

1) Cordier p. 245—344.
2) Cordier, p. 345—363.
3) Vgl. Aant. bij kol. 183,22 en 186,29.
4) Cordier, p. 365—424.
5) Vgl. Aant. bij kol. 228,25.
6) ed. 1706, p. 22.
7) d'Avezac, p. 361.
8) l'Extrême Orient, p. 162 v.v.
9) d'Avezac, p. 198 en 199.
10) Cordier p. 366 vv.

middel in Europa niet ongewoon — als noodmunt, veronderstel ik — en in het bijzonder werd het in Frankrijk gebruikt na den slag bij Maupertuis in 1356 tijdens de gevangenschap van Koning Jan, dus juist in den tijd, waarin Mandeville zijn werk heeft geschreven. [1])

Ter wille van de nu volgende beschrijving van de zeden en gewoonten der Tartaren wordt Carpini's werk op groote schaal geplunderd (kol. 209,23—215,4) of liever, onze schrijver gebruikt de uittreksels daaruit bij Vincentius, hetgeen hieruit blijkt, dat hij interpolaties van Vincentius, die bij Carpini niet voorkomen, mede opneemt. De namen van den Grooten Khan, zijn zoons en zijn vrouwen, zooals die, volgens Carpini, in 1246 luidden [2]), neemt Mandeville grootendeels over, ze onnadenkend gevende voor die van den Grooten Khan en diens familie uit zijn eigen tijd en aldus dezelfde fout makende als vroeger met den naam van Batu.

De hoofdstukken over de Mongolen worden besloten door de beschrijving der keizerskeuze bij dat volk (kol. 216,10—217,3), welke ontleend is aan Hayton [3]) en aan het uittreksel uit Simon van Saint-Quentin, dat bij Vincentius gevonden wordt [4]). Ook uit Hayton [5]) is de nu volgende vermelding der landen en rijken, die aan Cathay grenzen, en de zich daarbij aansluitende beschrijving van Perzië en welke landen daarna aan de beurt komen (kol. 217,4—224,4).

De opsomming der Noord-Africaansche koninkrijken (kol. 224,4 vv.), dat een invoegsel van den Dietschen bewerker is, daargelaten, keert Mandeville weer tot Odoricus terug met het ongeloofelijke verhaal van het plantaardige lam, waarvan de laatste — waarlijk niet de eerste! — bescheidenlijk zegt: „une grande merveille oy racompter et affermer gens dignes de foy, mais je ne le vi point" [6]).

Het verhaal van de volken Gog en Magog (kol. 225,15—227,31), die vereenzelvigd werden met de Tien Stammen en opgesloten waren in de „berghe van Caspien" heeft Mandeville uit allerlei bronnen geput — onnoodig die alle in dit korte overzicht vermelden —; en dat van het land van „barbarien," waar Bactrië mede bedoeld wordt, uit de Alexander-historiën. (kol. 227,33—228,24).

Daarop volgt de uitvoerige schildering van „Pape Jans" land (kol. 228,25—235,30), het raadselachtige rijk van den Presbyter Johannes, van wien de schrijvers der 13e en 14e eeuw en van nog veel later den mond vol hebben. [7]) Ten grondslag ligt weer Odoricus, die er zelf geweest was, maar ervan zegt: „mais il n' en est mie la centisme part de ce que on dit comment que soit riche terre et noble pais" [8]). Maar Odoricus is Mandeville veel te sober en daarom smukt hij diens berichten op met een menigte gegevens, die hij ontleend heeft aan den reeds vroeger genoemden zg. Presbyter-brief, dien „Pape Jan" in 1165 aan den Griekschen keizer

---

1) Vgl. Aant. bij 203,21.
2) d'Avezac, p. 268 vv.
3) l'Extrême Orient, p. 164,
4) Spec. Hist. XXXI, 32.
5) l'Extrême Orient, p. 132—133; 144—150.
6) Cordier, p. 425.
7) Vgl. Aant. bij kol. 228,25.
8) Cordier, p. 433.

Manuel I zou hebben geschreven. Eigenaardig en karakteristiek voor de onkritische en zorgelooze wijze, waarop Mandeville zijn werk uit allerlei bronnen samenstelt, is, dat in dit verband voor de tweede maal de magneetberg en „hermepole", d. i. Ormuz vermeld en beschreven worden, bijzonderheden, die hij vroeger aan Odoricus ontleende, en die hij nu weer gedeeltelijk uit Hayton overneemt [1]) (kol. 229,18—230,6).

Het verhaal van kol. 235,31 tot 238,10 is niets dan een romantische omwerking van de bekende geschiedenis van den „Oude van den Berg". [2])

De passage over de Duivelsvalei (kol. 238,11—241,12) is uit een sober relaas van Odoricus [3]) met sterke kleuren opgewerkt. Het is hier, dat Mandeville op zijn zegsman zinspeelt. Hij zegt nl., dat, toen hij met zijn gezellen aan de valei gekomen was, er overlegd werd, of zij het zouden wagen er in te gaan. Eenigen besloten ertoe, daaronder twee minderbroeders uit Lombardije (kol. 239,37). Met die Lombardische minderbroeders bedoelt onze schrijver Odoricus en zijn reisgezel, den uit Ierland afkomstigen monnik Jacobus [4]); want wel was Odoricus geboortig uit Frioul en kloosterling in het in die landstreek gelegen Franciscanenconvent te Udine, maar het is niet vreemd, dat dit oud-Longobardische Hertogdom, zoo nabij gelegen aan het later bij uitsluiting Lombardije genoemde land, door Mandeville en wellicht vrij algemeen ook tot dit laatste land gerekend werd. Uit deze plaats is denkelijk de tamelijke verspreide meening ontstaan, alsof Mandeville en Odoricus reisgenooten zouden zijn geweest [5]).

Vervolgens komt Vincentius weder aan de beurt in eenige hoofstukken over reuzen, vreemde dieren, volken met wonderlijke en terugstootende of belachelijke zeden en gewoonten (kol. 244,1—250.6), met daartusschen door gestrooide bijzonderheden uit andere schrijvers. Aardig is het op te merken, dat het bericht over het eiland, waar „si hoor dochteren ende niften wel te wyue" nemen, door Vincentius getrokken was uit . . . Caesar, die het vertelt van de bewoners van Britannia [6]).

De goede menschen in „tlant van der trouwen" of „tlant van bragmeb" en Alexander's briefwisseling met hen (kol, 250,7—252,38) en de daarbij aansluitende Oxydraces of Gymnosophistae (kol. 253,1—254,13) zijn ontleend aan de apocryphe briefwisseling tusschen den Brahmanenkoning Dindimus en Alexander den Groote en ook weer grootendeels bij Vincentius te vinden [7]). Het verhaal der dwerg-

1) l'Extrême Orient, p. 181. 2) Vgl. Aant. bij kol. 235,31.

3) Cordier, p. 489 vv. — De Dietsche bewerker schijnt met Mandeville's beschrijving nog niet tevreden geweest te zijn en heeft haar verder uitgewerkt, vgl. Aant. bij kol. 241,13.

4) Cordier XXII.

5) Voor in een Hs. van Odoricus te Mainz leest men: Incipit Itinerarius fidelis fratris Oderici socii Militis Mendavil, per Indiam; licet hic prius et alter posterius peregrinationem suam descripsit. Hetzelfde in een Wolfenbuttelsch HS. Vgl. Cordier LXXII en LXXV.

6) De Bello Gall. V, 12, 14. Spec. Hist. I, 91.

7) Spec. Hist. IV, 66—71.

bewoners van de stad „pycam", die van den reuk van appels leven (kol. 256,1 —22), schijnt een vermenging van wat Plinius vermeldt van de Astomi en wat — ook uit Plinius — bij Vincentius voorkomt over de Trispithami en de Pygmaei [1]). De daarop volgende Ichthyophagi zijn genomen uit de Epistola Alexandri [2]), waaruit ook het verhaal is van de boomen der zon en der maan, die aan Alexander zijn dood voorspelden (kol. 256,23—257,12). Het laatste verhaal staat ook in Vincentius [3]). Wat aangaat Mandeville's verklaring van den naam Pape Jan (kol. 257,18 vv.), de bron, waaruit hij deze geput heeft, is noch aan Warner, noch aan Bovenschen bekend.

Daarop volgt een tweede beschrijving van Ceylon (kol. 258,24—259,11), zonder dat de auteur zich van die dubbelheid bewust is; in de eerste heet het eiland Sille, nu Taprobane. Deze tweede nu is verkort overgenomen uit Vincentius [4]), die Plinius [5]) volgt, uitgezonderd natuurlijk datgene, wat er bijgevoegd is betrekkelijk Pape Jan. Reeds vermeldt Plinius, dat de zeereis naar Taprobane „a Prasiana gente" vroeger twintig [6]) dagen duurde en later slechts zeven, wegens het gebruik van beter schepen, hetgeen Mandeville geeft als den actueelen toestand.

Wij naderen tot het einde van ons overzicht. Het verhaal van de half-mythische eilanden Chryse en Argyre (kol. 259,12—260,28) is wederom uit Vincentius [7]), naar Plinius [8]); evenzoo is aan Vincentius ontleend [9]) de fabel van de mieren, die de goudmijnen bewaken en bewerken. De passage over het aardsche paradijs (kol. 260,29—263,37) komt overeen met Petrus Comestor [10]) en Vincentius [11]).

Bij de stad „Cayssam" (264,16—39) keert Mandeville tot Odoricicus terug [12]), bij wien zij wel niet in een eiland ligt, maar onze schrijver maakt doorgaans van alle landen eilanden. Vervolgens het koninkrijk „Riboth" (kol. 264,40—266,28), d.i. het Tibet van Odoricus [13]). Ten slotte het verhaal van den „alte ryken man, die nochtans gheen prince is" (kol. 266,30—268,15), dat ook uit Odoricus [14]) is overgenomen, welk verhaal wij nog in Defoe's Robinson Crusoe aantreffen.

Stellen wij, na het bovenstaande vluchtige overzicht van ons reisverhaal, de vraag, welke waarde het uit een wetenschappelijk oogpunt moge hebben, dan kan het antwoord kort zijn, daar de lezer het reeds bij zich-zelf gevormd heeft. Ten onrechte is Mandeville vroeger aangezien voor een der groote Middeleeuwsche

1) Spec. Hist. I, 93.
2) ed. 1706, p. 41, misschien door het intermedium van Vincentius, Spec. Hist. IV, 55
3) Spec. Hist. IV, 56 en V. 56, 57.
4) Spec. Hist. I, 70.
5) Nat. Hist. VI, 81—91.
6) In de Dietsche bewerking: drie-en-twintig.
7) Spec. Hist. I, 79.
8) Nat. Hist. VI, 80.
9) Spec. Hist. XX, 134.
10) Gen. 13. col. 1067.
11) Spec. Hist. I, 63.
12) Cordier, p. 434.
13) Cordier, p. 449.
14) Cordier. p. 379.

reizigers naar het Oosten en is hij met een Marco Polo en een Odoricus op ééne lijn gesteld geworden. Egypte kent hij stellig uit eigen ervaring en denkelijk ook den Sinai en het Heilige Land, maar wat het verre Oosten betreft, is hij slechts een reiziger in schijn. Zelfs in dat gedeelte van zijn werk, dat de door hem in werkelijkheid bezochte landen behandelt, wordt weinig aangetroffen, dat niet bij oudere schrijvers gevonden wordt en dat weinige heeft niet veel beteekenis. Zijn werk is een compilatie uit tal van schrijvers: de herkomst van bijna al zijn mededeelingen is met de grootste zekerheid aangetoond. Voor de Middeleeuwsche land- en volkenkunde heeft dit zoogenaamde reisverhaal geen waarde.

II.

Na het werk de schrijver. Zelf zegt hij ons, dat hij Jan van Mandeville heette en ridder was, dat hij te St. Albans in Engeland was geboren en in 1322 op S. Michielsdag zijn vaderland verliet (kol. 4,13 vv.)[1]), dat hij den Sultan van Egypte gediend heeft en onder sultan „Melechmaduron," d.i. in 1341 of 1342 uit Egypte is vertrokken. Tot in het Verre Oosten maakt hij lange en avontuurlijke reizen, die echter, als wij zagen, uitgezonderd wellicht zijn bezoek aan het Heilige Land en den Sinai, ongetwijfeld tot het rijk der verdichting hebben behoord. Later, zoo schrijft hij, is hij tot rust gekomen, „mids tfledersijn ende artikule", die hem kwellen, en om zich te verstrooien in zijn „keytiuighe rustinghe"[2]) heeft hij, zich het verleden herinnerend, zijn reizen te boek gesteld, in 1356, het 34e jaar na zijn vertrek uit Engeland.

Deze mededeelingen ontvangen een belangrijke aanvulling in een paar plaatsen eener Latijnsche bewerking van ons reisverhaal, die in de meeste overige ontbreken. Als in die bewerking Mandeville gesproken heeft over de audientiën bij den Sultan van Egypte, vervolgt hij, dat hij aan diens hof had aangetroffen „unum venerabilem et expertum medicum de nostris partibus oriundum;"[3]) wegens hun beider uiteenloopenden werkkring hadden zij daar weinig met elkander verkeerd, maar na lange jaren ontmoette hij hem weder te Luik, zooals hij aan het einde van het werk zal vertellen. Daar lezen wij dan ook het volgende[4]): „itaque anno a natiuitate domini nostri ihesu christi MCCCLV in patriando cum ad nobilem Legie seu Leodii ciuitatem peruenissem *et* pre grandeuitate ac arteticis

1) „Jeo Johan Maundevylle chiualer ia soit que ieo ne soye dignez neez et noriz Dengleterre de la ville de *seint auban* qui passa la mier lan nostre seignour. M. ccc. xxij. le iour seint michel." De Dietsche bewerker verknoeit den naam van M's geboortestad tot *lubani*.

2) kol. 271, 2—4.

3) „solet namque circa se retinere diuersarum medicos nacionum et quos nominande audierit esse fame", voegt de schrijver er bij.

4) Ik citeer naar den Venetiaanschen druk van ± 1490.

guttis illic decumberem in vico qui dicitur Bassesanemi [lees: Bassesauenir[1])] consului causa conualescendi aliquos medicos ciuitatis. Et accidit dei nutu vnum intrare phisicum super alios etate simul et canicie venerandum ac in sua arte euidenter expertum qui ibidem dicebatur communiter magister iohannes ad barbam. Is dum pariter colloqueremur interseruit dictis aliqua per que tandem nostra inuicem renouabatur antiqua noticia quam quondam habueramus in Cayr Egipti apud ea labelech [lees: calahelech] Soldani prout supra tetigi vij capitulo libri. Qui cum in me experienciam artis sue excellenter monstrasset adhortabatur ac precabatur instanter vt de hijs que videram tempore peregrinacionis et itineracionis mee per mundum aliqua digererem in scriptis ad legendum et audiendum pro vtilitate *posteris*. Sicque tandem illius monitu et adiutorio compositus est iste tractatus de quo certe nil scribere proposueram donec saltem ad partes proprias in Anglia peruenissem. Et credo premissa circa me per prouidenciam et graciam dei contigisse quoniam a tempore quo recessi duo reges nostri Anglie et Francie non cessauerunt inuicem exercere *prelia* destructiones depredaciones insidias et interfectiones inter quas nisi a domino custoditus non transissem sine morte vel mortis periculo et sine criminum grandi cumulo. Et ecce nunc egressionis mei x x x ij *anno* constitutus in Leodij civitate que a mari Anglie distat solum per duas dietas audio dictaș dominorum inimicicias per graciam dei consopitas, quapropter et spero ac propino [lees: propono] de reliquo secundum maturiorem etatem me posse in proprijs intendere corporis quieti animeque saluti."
Aan het slot van een te Luik bewaard Fransch handschrift vindt men deze mededeeling nog aldus aangevuld[2]): „Laquele ouvres fut ordonne lan de grâsce milh c c c et L V I, alle x x x I I I I an que me parti de mon pais, dedens la noble citeit de Liege en une hosteil en la basse Sauenir que on dist al hoste Henkin Levo, ou je gisoy malade. Sy me visetoit uns venerable homme et discreit, maistre Johans de Bourgogne, dit ale barbe, phisechiens, liqueils . . . moi recognuit, car ilh me avoit veyut en Egipte en la citeit de Caire, ou jou demoray avoec li soudans."

Het heet dus, dat Mandeville tijdelijk te Luik vertoeft en er ziek ligt. Hij ontmoet er den medicus Jehan de Bourgogne dit à la Barbe, dien hij vroeger in Egypte gekend heeft. Op diens aansporen stelt hij zijn reisverhaal te boek, waarmede hij anders zou gewacht hebben, tot hij in zijn vaderland was teruggekeerd.

Zoeken wij naar verdere gegevens over onzen schrijver, dan vinden wij in de

---

1) De Sauvenière of Savenir (Sabulonaria) was een wijk in Luik, die behoorde aan de kathedraal van St. Lambert. Zij werd doorsneden door twee straten: de Haute en de Basse Sauvenière.

2) Geciteerd door Ferd. Henaux in „Notice sur le quartier de la Sauvenière à Liège" (Bull. de l'Inst. Archéol. Liégeois IV, 1850 p. 159 vv.) — Ik vond deze passage ook bijna woordelijk terug in het Fransche HS. no. 10420 der Bourgondische bibliotheek. Zij zal nog wel in andere Fransche HSS. worden aangetroffen en kan dienst doen om deze te classificeeren.

eerste plaats bij zijn jongeren tijdgenoot Radulphus de Rivo het volgende[1]: „Hoc anno [nl. 1367] Joannes Mandeuilius, natione Anglus, vir ingenio et *arte medendi eminens*, qui toto fere terrarum orbe peragratus tribus linguis peregrinationem suam doctissime conscripsit, in alium orbem nullis finibus clausum longeque hoc quietiorem et beatiorem migravit 17 Novembris. Sepultus in ecclesia Wilhelmitarum non procul a moenibus civitatis Leodiensis." [2])

Het blijkt dus, dat Mandeville, evenals zijn vriend Jehan de Bourgogne, uitmuntte in de geneeskunst. Maar hij had nog meer met hem gemeen: den bijnaam *cum barba* of *ad barbam*. Immers Cornelis Zantfliet, deken van Stavelot, die een kroniek schreef over de jaren 1230—1461[3]), zegt op het jaar 1372: „eodem anno apud Leodium obiit quidam nobilis miles de villa S. Albani in Anglia generatus, vocabulo Johannes de Mandevilhe, aliter *cum barba*, vir strenuus in armis, multorum idiomatum peritus et in arte medicinae peroptime tritus. Hic in anno 22. natale solum deserens, universas pene partes orbis peragravit, et multa quae vel oculis vidit, vel auribus audivit, in unum libellum compilata reliquit ad notitiam posterorum."

Een derde getuige is Jacob Püterich von Reicherzhausen, een Hoogduitsch rijmer, die in 1462 tot de Aartshertogin Mathilde ven Oostenrijk een „Ehrenbrief" richtte, waarin hij de ridderdichten en prozaromans harer bibliotheek beschreef[4]). Na over het graf van Wolfram von Eschenbach te hebben gesproken, merkt hij in parenthesi op, dat hij eens, uit Brabant komende, van een Wilhelmieter monnik vernam, dat in een klooster van zijn orde vlak bij Luik lag begraven „Hanns von Montauila," waarna hij een grooten omweg maakte om dat graf te bezoeken. Dan beschrijft hij het graf en geeft de inscriptie daarop aldus weder: „hic jacet nobilis Dominus Joannes de Monteuilla, miles, alias dictus ad Barbam, Dominus de Compredi, natus de Anglia, medicinae professor et deuotissimus orator, et bonorum suorum largissimus pauperibus erogator, qui totum orbem peragrauit in stratu. Leodii diem uitae suae clausit extremum Anno Dom. MCCCLXXII mensis Februarij septimo." [5]).

Ongetwijfeld is Püterich's lezing zeer corrupt, maar de juiste lezing wordt gegeven door Ortelius:[6]) „Est in hac quoque regione [nl. vlak bij Luik] Guilelmitarum

1) Gesta Pontificum Leodiensium in Chapeavillus, qui gesta pontificum Leodiensium scripserunt auctores praecipui. Leod. III, 17. Zijn kroniek loopt tot 1389. Hij stierf in 1403. Zijn testament is van 5 Nov. 1401, zie Bulletin de l'Inst. Archéol. Liégeois XVI, 1882 p. 358. In het vita, dat aan de gesta van de Rivo voorafgaat staat abusievelijk: obijt Radulphus anno 1483. Daardoor misleid, stelt Prof. Pirenne in zijn artikel over Mandeville in de Biographie nationale de Rivo's dood in 1383. In 't Bulletin staat een andere drukfout: 1463.

2) De Rivo vergiste zich in het jaartal: hij had MCCCLXVII gelezen in pl. van MCCCLXXII.

3) In Martène et Durand., Veterum Scriptorum et monumentorum amplissima collectio. Parisiis 1724—1733, V. p. 299.

4) Uitgegeven in Haupt's Zeitschr. für deutsches Alt. VI, 31—59.

5) Püterich beschrijft ook Mandeville's wapen, maar op een al te onduidelijke manier.

6) Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes Abrahami Ortelii et Joannis Viviani, Antw. 1584, p.16.

coenobium, in quo epitaphium hoc Joannis a Mandeville excepimus: Hic iacet vir nobilis D*ominus* Jo*annes* de Mandeville al*ias* d*ict*vs ad Barbam Miles D*ominus* de Ca*m*pdi natvs de Anglia medici*ne* p*r*ofessor devotissimus orator et bonorum largissimvs paup*er*ibus erogator qvi toto qvasi orbe lvstrato Leodii diem vite sue clavsit extremvm A*n*no D*om*ini m° ccc° lxxi° mensis Nove*m*bris die xvii."[1]) Op den grafsteen zag Ortelius het beeld van een gewapend man met een gaffelvormigen baard, de handen uitgestrekt naar het hoofd[2]) en een leeuw aan den voet, benevens de woorden in den Luikschen tongeval: „vos ki paseis sor mi pour lamour deix proies por mi." Het wapenschild was ledig, maar vroeger was er een metalen plaat op geweest en men beschreef Ortelius het wapen, dat er op gestaan had[3]). Hij zag, vermoedelijk in de nabijheid van het graf, de „cultri," het paardentuig en de sporen, die Mandeville op zijn reizen gebruikt had[4]).

Reeds had E. B. Nicholson in het vroeger genoemde artikel der Encyclopaedia Brittanica vragenderwijze het vermoeden geopperd, dat het de medicus Jean de Bourgogne zou geweest zijn, die onder den naam van Mandeville ons reisverhaal zou hebben geschreven, toen hij, door Dr. Vogels daarop opmerkzaam gemaakt, in een brief aan de Academy[5]) in wijder kring een mededeeling van Dr. Stanislas Bormans[6]) verbreidde, die zijn vermoeden tot zekerheid maakte.

Bekend is de Luiksche schrijver Jean des Preis of d'Outremeuse. Deze was in 1338 uit een oude Luiksche familie geboren en stierf in 1399. Zelf noemt hij zich[7]), een „clerc ligois publes des autoriteis apostolique et imperial et del court de Liege notairs et audienchier, et par le grasce de Dieu et del majesteit imperials nobles contes palatiens." Onder meer schreef hij een „Geste de Liege" en een „Myreur des Histors"[8]). Het eerste werk is een gedicht over de geschiedenis

---

1) Ortelius vergiste zich in het jaartal; het staat vast, dat het 1372 is.

2) „... barba bifurcata, ad caput manus benedicens..."

3) „Clypeus erat vacuus, in quo olim laminam fuisse dicebant aeream et eius in ea itidem caelata insignia, leonem videlicet argenteum, cui ad pectus lunula rubra, in campo caeruleo, quem limbus ambiret denticulatus ex auro."

4) Hebben wij niet in de gewoonte om dergelijke om zoo te zeggen wereldsche reliquieën bij een graf te bewaren den oorsprong te zien van de *armaria honoris*, *cabinets d'honneur* of *cabinets d'armes*, *wapenkassen* of *rouwkassen*? Christyn zegt van deze in zijn Jurisprudentia Heroïca. Bruxell. 1668 Art. VIII p. 418 vv: „tabula est quadrata marginibus et fastigio insignis: in medio appensum est sagum militare, galea cimmerio et laciniis decora in summo, hinc inde gladius et chirotecae, et in imo aurata calcaria, in angulis scuta gentilitia paterna materna"... „ejusmodi ornamenta equitum vulgo vocant pièces d'honneur, quibus aedes sacrae Belgii nostri abunde instructae atque ornatae ac praesertim Mechlinae." De acht wapenkassen, bij Christyn afgebeeld, zijn alle van circa 1600.

5) Deel XXV, 1884, p. 261.

6) Bibliophile Belge voor 1866, p. 236, in den afdruk van een catalogus der boekerij van de collegiale kerk van St. Paul te Luik, noot bij no. 240 Itiner. Joh. de Mandeville.

7) Myreur I, 1.

8) Ly Myreur des histors, chronique de Jean des Preis dit d'Outremeuse, publiée par A. Borgnet et Stanislas Bormans, 6 deelen en „Introd. et Table des matières" Bruxelles 1864—1887.

van Luik tot 1390, waarvan het grootste gedeelte was vervaardigd voor den in proza geschreven Myreur, die dagteekende uit het laatst van zijn leven.

Het laatste werk bestond uit vier boeken, waarvan het derde eindigt met 1340 en het vierde verloren is geraakt. Uit een afschrift van dat vierde boek, vervaardigd door Jean de Stavelot, kloosterling van de Abdij van St. Laurens, die d'Outremeuse's werk in een vijfde boek tot 1447 heeft voortgezet, citeerde de Luiksche heraldicus en genealoog Louis Abry, die van 1643 tot 1720 leefde, een plaats in een niet gedrukt werk van zijne hand, haar overbrengende in de taal van zijn tijd. Abry's werk werd weer gecopieerd door Jean Gilles Lefort of zijn zoon Jean Henri, [1]) welke copie met vele andere handschriften van beiden thans in het Rijksarchief van Luik berust [2]). De bedoelde plaats luidt aldus: „Voicy l'extrait pour un surcroit de curiosité de la 4e partie de l'histoire de Jean d'Outremeuse, d'un manuscript de la bibliothèque de S. Laurent lez Liege fol. CXI différent en verité en date, mais qui est d'autant plus expressif sur ce sujet que ce fameux écrivain Liégeois vivoit de son tems. J'en raporte le récit dans le langage moderne pour l'apreté de celuy de ces anciens tems. L'an M.CCC.LXXII mourut à Liège, selon Jean d'Outremeuse, le 12 [3]) Novembre un homme fort distingué par sa naissance, content de s'y faire connoître sous le nom de Jean de Bourgogne dit à la Barbe. Il s'ouvrit néanmoins au lit de la mort à Jean d'Outremeuse, son compère et institué son exécuteur testamentaire. De vray, il se titra dans le précis de sa dernière volonté Messire Jean de Mandeville, chevalier, comte de Montfort en Angleterre et seigneur de l'isle de Campdi et du Château Perouse. Ayant cependant eu le malheur de tuer, en son pays, un comte qu'il ne nomme pas, il s'engagea à parcourir les trois parties du monde. Vint à Liège en 1343 du tems d'Adolphe de La Marck. Tout sorti qu'il étoit d'une noblesse très distinguée il aima de s'y tenir caché n'y ayant voulu passer que sous le nom de Jean dit à la barbe. Il étoit, au reste, grand naturaliste, profond philosophe et astrologue, y joint en particulier une connoissance très singulière de la physique, se trompant rarement lorsqu'il disoit son sentiment à l'égard d'un malade, s'il

---

1) Het door Lefort gecopieerde werk moet ongeveer denzelfden inhoud gehad hebben als de beide HSS., die gebruikt zijn voor „Les Hommes Illustres de la nation liégeoise" van Louis Abry, uitgegeven door de Société des bibliophiles liégeois, 1867; het eene dezer behoort aan Graaf d'Oultremont, het andere is het HS. getiteld „Oeuvres curieus des sçavants de la nation liégeoise (Ms. 638 van de Universiteitsbibliotheek te Luik, zie Stecher in Annuaire de la Société Libre d'Emulation de Liège, 1867, p. 115); — p. 12 van de Hommes Illustres staat van Mandeville: „après avoir roulé presque tout le monde, il se vint établir sur Avroit," dicht bij het klooster der Guillemins. Mandeville heeft hen tot zijn erfgenamen benoemd. In hun bibliotheek bevonden zich de HSS. van Mandeville, bevattende verschillende „traités" over de geneeskunde en over zijn reizen. Hij heeft zich het Luiksche burgerrecht verworven. — Bij Abry komt ook M's wapen voor, overeenkomende met de beschrijving van Ortelius.

2) Deel XXVII, p. 103. Verg. de „tables des manuscripts généalogiques de Lefort, conservés aux archives de l'état à Liège, par St. Bormans."

3) Een kleine vergissing; de Rivo en de grafsteen zullen wel den juisten datum hebben.

reviendrait ou pas. Mort enfin, on l'enterra aux F. F. Guillelmins au faubourg d'Avroy, comme vous avez vu plus amplement cy-dessus." [1])

Nog in een ander geschrift van zijn hand noemt d'Outremeuse zijn vriend Mandeville. Waarschijnlijk ook vóór den Myreur schreef hij „le Tresorier de philosophie naturelle. Des pierres precieuses. Escrit par Jean d'Outremeuse, clerc et notaire de Liege" [2]) Het werk, volgens den schrijver de vrucht van 32 jaren studie „en la scienche des pierres precieuses", bestaat uit vier boeken, waarvan het tweede den eigenlijken Lapidaris vormt. F° 3 geeft de schrijver een lijst van natuurphilosophen, aanvangende met Hermes Trismegistus en eindigende met een „noble homme, seigneur Jehan de Mandeville, chevalier, seigneur de Montfort, de Castelperouse, et de l'isle de Campdi, qui fut en Orient et es parties par della par longtemps, si en fist ung lappidaire selon l'opinion des Indois" [3]). Op een andere plaats, f° 81, wordt gezegd, dat Mandeville zeven jaar „baillez en Alexandrie" geweest is en dat een met hem zeer bevriende Saraceen hem kostbare steenen ten geschenke heeft gegeven, die de schrijver thans bezit.

Uit dien Lapidaris van Mandeville haalt d'Outremeuse in 't geheel twaalf plaatsen in het Latijn aan [4]), welker inhoud zeer overeenkomt met het bekende werk „le Lapidaire en françoys composé par messire Jehan de Mandeville cheualier" [5]), Wel is dit laatste werk meermalen gedrukt [6]), maar die oude drukken zijn zeer zeldzaam en niet in elks handen. Om er een denkbeeld van te geven schrijf ik twee plaatsen er uit over, naar het HS. n° 11058 der Koninklijke Bibl. te Brussel. De eerste plaats is voor ons ook daarom merkwaardig, omdat zij bijna geheel overeenkomt met de uitweiding over de diamanten in ons reisverhaal [7]), kol. 136,1—138,31, de tweede bevat een schoone legende, die wel verdient meer algemeen bekend te worden.

f° 79 r° vv.: „De dyamantis. La pire del dyamant est de costume dy eawe, en la septemtrionale partie dinde, ou les aywes sasemblent et muent en crestal et est en colour de fier polit. Et li plus grant nest mie plus grant dune feive et al plus dune nois auellaine. Li dyamans croist de la rousee del ciel en diuersez montagnes et

1) De plaats is ook gedrukt in de Introduction op den Myreur, door S. Bormans, CXXXIII en in Gobert, les Rues de Liège. p. 323.

2) HS. te Parijs, Bibl. nat. fonds franç. 12,326, begin der 16e eeuw (beschreven door A. Michelant in het Bulletin de l'Inst. Archéol. Liégeois X, 1873, p. 39). Een ander HS. te Parijs in Barrois MS. ccclxviii, getiteld: Lapidaire et peinture sur verre, en quatre livres, par Jehan d'Outremeuse, anno 1390.

3) Zoo ook in den aanhef van Mandeville's Lapidaris: „le lapidaire solonc la veriteit et loppinion des yndoiens".

4) Sprekende over den „epististes" of robijn, f° 75, verwijst d'Outremeuse naar Mandeville's vermelding van den robijn en de paarlen van den Koning van Nacumeran „en son livre quil fist des parties d'Oultremer," vgl. kol. 170,6.

5) Vgl. Pannier, les Lapidaires français du moyen âge, Paris 1882, p. 189 vv. Pannier betwijfelt, p. 190, of de Lapidaris wel van Mandeville's hand is, maar na het bekend worden van de citaten van d'Outremeuse is toch geen twijfel daaraan meer mogelijk.

6) Minstens vijf Fransche drukken in de 16e eeuw, vgl. Pannier, p. 201.

7) Hij verwijst er ook in naar een lapidaris, kol. 137,27, wellicht naar den door hemzelf bewerkten.

en plusours partiez de la terre si cum en Arabe, en Cipre, en Machidonie et en autres parties. Elles croissent aussi sour diuerses montagnes et sour roches de cristal et celles sont de blanche colour, si cum li cristal mains elles sont tourbles. Li autres croissent sor roche de magnete et sont de colour de fier. Et li autres croissent sour mountaignes es quilles ilh at minires dor et celles sont de jaune colour. Aucunes sont de colour doilhe. Li autre de colour de viole. Li autres sub noir. Li autres tres cleirs. Li autres tourbles et blanc en maniere de seil armoniake mais cilh qui croissent en ynde sont li plus durs et li plus tourbles Et cilh qui croissent autrepart sont li plus mols et li plus cleirs. Encors est ilh assauoir que des dyamans li acuns sont a. iij. costes li acun a. iiij. costes. Li acun a chinque costes. Et li autres sont a. vj. costes, mains cilh qui sont a iiij costes il en at mains que dautres et sont plus bieaus. Et por chu sont ilh plus chiers. Nonmiez quilh aient plus grans vertus que les autres, car les sages Yndois dient que autretant vault la large piere ou la cornue ou de queilconque fourme, cume la quaree car la vertuit de la piere nest une en la fourme, mains en liestre et en la nature et essence de ly. Bons dyamans donne victoire et fait celi qui le port fort et poissant contre ses enemis. Et wardent les membres et les os de corps entirement. Ilh valent contre tenchons et dessencions et contre fantosmes et vainteit de songe. Ilh destruit les enchantemens et les sorcheries. Ilh garist les lunatikes. Et ausi cheaus que li dyables traualhent. Et fuient le venien. Car se venien est presens, ilh le demonstrent par suour. Ilh donent grausce de tous grans et menours. Et se ilh sont doneit de greit damis a autres ilh ont plus grant forche et plus forte vertut que se elles soient achaties. Ilh doient estre porteis en le senestre partie, car addes croissent ilh en le partie deuers bise. La queile est en la seniestre partie del homme, quant ilh regarde orient et addes doit estre deuant mise en i. aueal et vne teneve verge dachier ou de fier, car celle piere se nourit en y ceaus et warde sa vertut."

f° 228 v° vv.: „La piere demath. lapis demath[1]). Sont dictes des pieres trouueez ou cortilh ou jardin ou nostre sires Jhesucrist fut mis quant ilh fut osteis delle crois et mis en sepulcre. Joseph de aramathi et nycodemus lauarent les plaies nostre saignour. Et nychodemus jettat ly eawe de cest lauement auoiec le sanc sor les pieres, qui gisoient en jardin. Et les pieres tantoist soy muarent en autres diuerses colours, les vnes en vert, les autres en jaune, les autres en blawe et en autres colours. Et toutes ont vertuit de restraindre le sanc de queilconque lieus que ilh ysse four de corps. Et font les femmes portans deliureir sens perilh, garist les fiures et moult dautres maladies se on boit de lawement en yeawe de celle piere. Celle yeawe de son lauement aussi clarefie

1) Met dezen steen is ongetwijfeld bedoeld de haematites, vgl. Pannier, p. 57, enz., welks daar beschreven krachten met die van den piere *demair*, d. i. *d'emat(ite)*, in 't algemeen overeenkomen.

les yeus et garist la maladie des yeus, celle acroist deuotion et garde des maluais espirs, done grausce diuine et garde de mort non porveue."

Keeren wij terug tot het citaat van Abry, dan doen wij opmerken, dat de echtheid ervan aan geen redelijken twijfel onderhevig kan zijn en dat het dus onweersprekelijk vast staat, dat de Luiksche medicus Jehan de Bourgogne dit à la Barbe onder den naam van Mandeville ons reisverhaal geschreven heeft. Thans wordt ook duidelijk, waarom het oudst bekende Mandeville-handschrift, geschreven door „Raoulet d'Orliens, l' an de grace mil ccc l xxi" [1]) oorspronkelijk één codex uitmaakte met een medisch tractaat over de pest van „Maistre Jehan de Bourgoigne, autrement dit à la Barbe, professeur en medicine et cytoien de Liège," dat met dezelfde hand geschreven is, en, volgens het slot, in 1365 was samengesteld „à Liege, en laquelle ville il a fait moult d'autres nobles traictiez de la science, non oys autrefois" [2]). Het waren nl. werken van denzelfden schrijver. [3])

De vraag is nu: had Jehan de Bourgogne recht op den hoogadellijken naam van Mandeville — immers de Mandeville's waren een zeer voornaam Engelsch geslacht —, dien hij volgens d'Outremeuse in den aanhef van zijn testament liet schrijven? Dr. Bovenschen aarzelt niet, dit onomwonden te ontkennen en te verklaren, dat de Luiksche geneesheer onder een valschen naam zijn reisverhaal geschreven heeft [4]). Maar is het wel waarschijnlijk, dat hij nog op zijn sterfbed zijn geweten met zulk een leugen heeft bezwaard? Volgens Prof. Pirenne [5]) behoeft dit ook niet te worden aangenomen en zal d'Outremeuse het geheele verhaal van de verklaring op het sterfbed hebben verzonnen. Dit verhaal zou niets anders zijn dan „une de ces fables à dormir debout, pour lesquelles Jean d'Outremeuse a une prédilection si marquée." Ook acht Pirenne het moeielijk te begrijpen, dat een oud man, als Jean de Bourgogne was, toen hij stierf, een zoo jongen man als d'Outremeuse, die toen 32 jaar was, zou hebben gekozen tot vertrouweling en exécuteur testamentaire. Het laatste argument komt mij voor niet sterk te zijn, maar ook de eerste bewering schijnt mij onjuist. Ik wensch niet de geloofwaardigheid van d'Outremeuse als historicus in bescherming te nemen, of liever zijn wetenschappelijken en kritischen zin, die inderdaad zeer gering is, maar ik kan niet aannemen, dat hij zijn zucht tot het verzinnen van fabeltjes zoo ver gedreven zou hebben om een plechtige verklaring, in articulo mortis in

---

1) Bibl. nat. te Parijs. Nouv. Acq. Franç. 4515.

2) Bibl. nat. te Parijs. Nouv. Acq. Franç. 4516.

3) Van dit tractaat over de pest bestaan, volgens Warner, XXXVII, ook handschriften in het Latijn en het Engelsch, o.a. is er een in de laatste taal in het Britsch Museum uit de 14e eeuw. In dit HS. zegt de schrijver, dat hij reeds twee werken over het onderwerp geschreven heeft. In die HSS. wordt hij soms Johannes de Burdegalia, de Burdeux, Burdeus, enz. genoemd.

4) Unters. über Joh. v. Mandeville und die Quellen seiner Reisebeschreibung in Zeitschr. d. Ges. für Erdkunde zu Berlin. XXIII, p. 201.

5) Biographie Nationale XIII, s. v. Mandeville, kol 213 vv.

een testament afgelegd, uit zijn duim te zuigen. Zoo velen toch, die met het uiteinde van den vermaarden medicus bekend waren, konden zijn beweringen nacijferen en zouden het den achtbaren notaris euvel hebben geduid, indien het bleek, dat hij het tot zelfs in berichten, die zijn ambt raakten, met de waarheid zoo weinig nauw nam. Ook is de verklaring op het sterfbed, naar het mij voorkomt, niet aldus te verstaan, dat het zelfs zijn naasten vrienden onbekend was, dat Jehan de Bourgogne eigenlijk een Engelsche balling was uit het geslacht der Mandeville's, maar was zij niet anders, dan een officieele vaststelling van dit in beperkten kring stellig niet onbekend gebleven feit.

Toch is in d'Outremeuse's bericht een punt, dat tot verdenking aanleiding zou kunnen geven. Ik bedoel de weidsche titels, die zijn oude vriend, naar zijn zeggen, voerde, of waarop hij althans aanspraak maakte.

Dat Mandeville-Bourgogne den titel van Seigneur de Campdi, Campredi of l'isle de Campdi met recht gevoerd heeft, blijkt wel hieruit, dat hij op den grafsteen voorkomt. Het is mij niet gelukt te ontdekken, waar die bezitting of heerlijkheid mag hebben gelegen.

Anders is het met den titel van „comte de Montfort." Warner toch schrijft, [1]) — en het was reeds vroeger door Nicholson opgemerkt — dat de Mandeville's, wier oud geslacht reeds in het Doomsday-boek voorkomt, nooit in het bezit zijn geweest van dat graafschap. Maar, volgens denzelfde, kan d'Outremeuse zich hier hebben vergist. De geneesheer, die te St. Albans in Hertfordshire geboren was, kan zich genoemd hebben, op een wijze die zeer gebruikelijk was: „Jehan de Mandeville du comté de Hertfort" en de niet zeer nauwkeurige d'Outremeuse daarvan comte de Montfort gemaakt hebben. Daarenboven in den Lapidaris noemt hij zijn vriend seigneur de Montfort, zoodat het licht mogelijk is, dat de titel met het Engelsche graafschap niets te maken heeft.

Wat den laatsten titel „Seigneur du Château Perouse" aangaat, deze is, naar ik meen, niet ver te zoeken. Ik zie in dat Perouse de wijk Pierreuse in Luik zelf, waar nu nog een straat haar naam naar heeft. [2]) Daar zal de aanzienlijke [3]) medicus Mandeville-Bourgogne een château, d. i. een steenen huis hebben gehad. [4]) Of hij

1) Introduction XXXVIII.

2) In het Cartulaire de l'Eglise Saint Lambert de Liège, publié par S. Bormans et E. Schoolmeesters, lees ik, III, p. 369: „item Henris des Chenaus pour le molin en *Perouse*," waarbij een noot van de uitgevers: „En Basse-Pierreuse, maintenant rue du Palais;" p. 373; „Colin Scluls li clers ... il meismes pour le tenure al Chenne en *Perouse*"; „Welleames li Vingnons, pour une pieche de terre en *Perouze*;" p. 374: „Gileoie filz Julin, pour terre en *Perouze*, douze deniers." Al deze stukken zijn uit de 14e eeuw; een „Johannes de *Petrosa*, canonicus Parve mense" komt voor IV, p. 329 op het jaar 1360. — In den Inventaire analytique et chronologique des chartres du chapitre de Saint-Lambert à Liège, publié par J. G. Schoonbroodt" komt op 10 Mei 1358 een Jean de la *Pereuse* voor, die aan Mandeville zou doen denken.

3) Vgl. over het groote aanzien der medici in die dagen Heinrich Haeser, Lehrbuch der Gesch. der Medicin I³, 836.

4) In den Dictionnaire historique de l'ancien langage Français van La Curne de Sainte-Palaye leest men i. v. chasteau, dat soms huizen in steden „chasteau" genoemd worden. Zoo noemt Froissart het huis van Jacob van Artevelde door elkaar hôtel en chastel.

strikt genomen het recht had van zulk een bezitting „seigneur" genoemd te worden moet ik in het midden laten: het zou een tamelijk onschuldige opsmukking van de zijde van d'Outremeuse kunnen zijn.

Indien d'Outremeuse te goeder trouw geweest is — en ik kan niet anders zien, of hij was het — dan blijft slechts de mogelijkheid over, dat Jehan de Bourgogne òf een aartsleugenaar geweest is, letterlijk tot zijn laatsten ademtocht toe, òf dat hij de waarheid heeft gesproken.

In het eerste geval zou zijn virtuositeit in het bedriegen zijner tijdgenooten al bijzonder groot zijn geweest. De Wilhelmieten, die duldden, dat hij onder een valschen naam in hun kerk werd bijgezet en dat die naam op zijn graf geplaatst werd, zouden zijn dupes geweest zijn, tenzij zij zijn medeplichtigen waren, hetgeen allerminst aanneembaar is; doch men kan aanvoeren, hetgeen echter niet zeer waarschijnlijk is, dat de grafsteen met het opschrift eerst in later tijd op Jehan de Bourgogne's graf is geplaatst.

Zelfs de Rivo, zonder twijfel een tijdgenoot, zou bedrogen zijn geworden. Pirenne [1]) beproeft zijn getuigenis te ontzenuwen door haar voor een interpolatie te verklaren. De Rivo nl. spreekt van de drie talen, waarin Mandeville zijn reisverhaal zou hebben geschreven, maar dit behoeft men niet letterlijk op te vatten: hoogstwaarschijnlijk bedoelt de schrijver daarmede, dat er drie redacties bestaan van het werk, in de Latijnsche, Fransche en Engelsche taal, en begaat hij de vergissing te meenen, dat deze drie alle van Mandeville's hand zijn. Nu is volgens Dr. Vogels de oudste der beide Engelsche vertalingen niet ouder dan 1390 [2]) en daar de Rivo vóór dit jaar ophoudt met schrijven, immers zijn kroniek eindigt met het jaar 1389 [3]), zou deze geen kennis kunnen hebben gehad van de Engelsche bewerking. De plaats in zijn werk zou derhalve later zijn geinterpoleerd. Daartegenover staat, dat Dr. Vogels niet zeer positief spreekt en geen afdoende bewijzen heeft; hoe licht kan die Engelsche bewerking ten slotte niet blijken in werkelijkheid enkele jaren ouder te zijn. [4]) Het komt mij voor, dat het argument van Pirenne niet zwaar genoeg weegt, om de plaats bij de Rivo daarom voor onecht te verklaren. [5])

Ook Warner gelooft niet, dat Jean de Bourgogne het recht heeft gehad, zich Mandeville te noemen. Hij vermoedt, dat hij zich door het groote succes, verworven door het onder den aangenomen naam geschreven werk, heeft laten verlokken om zich blijvend met dien naam te tooien en zich voor een echten

1) Biogr. Nationale, l. c.

2) Handschriftliche Untersuchungen über die Englische Version Mandeville's in Jahresbericht über das Realgymnasium zu Crefeld, 1890—91, p. 52.

3) Volgens Pirenne met 1383, daar hij abusievelijk de Rivo in dit jaar laat sterven, vgl. p. XXIII, noot 1).

4) Evengoed als de Lapidaris ouder bleek te zijn, dan Pannier dacht, vgl. Les Lapidaires français du moyen âge, p. 189 v. v.

5) Ik laat nog daar de mogelijkheid, dat de Rivo, die eerst in 1403 is overleden, (vgl. de aanhaling in noot 3), na 1389 zelf de bijzonderheid over Mandeville in zijn kroniek kan hebben ingelascht. De tijdsbepaling van Dr. Vogels blijft dan geheel in haar waarde.

Mandeville uit te geven. En ten opzichte van de reden, waarom juist die naam werd aangenomen, geeft Warner een gissing ten beste, die hij zelf niet hooger schat, dan zij waard is, doch te opmerkelijk is, om haar niet te vermelden. In Becdelièvre's Biographie Liégeoise [1]) wordt melding gemaakt van een zekeren Jean du Pin als schrijver van een werk, getiteld „Le Champ Vertueux de bonne vie appele Mandevie." Het werk zou in 1340 voltooid zijn geworden en werd in 1485 en 1500 gedrukt. Het is een satire op des schrijvers tijd in gemengd proza en verzen. De inkleeding is deze: de schrijver wordt door een edelen ridder, Mandevie geheeten, in een droom rondgeleid door de zedelijke wereld en beschrijft nu, wat hij waarneemt. Door dit werk zou Jehan de Bourgogne op het denkbeeld zijn gekomen den naam van Mandeville, zoo weinig verschillend van dien van Mandevie, als auteursnaam aan te nemen.

Het komt mij voor, dat de begrijpelijke, schoon niet billijke, ingenomenheid van ernstige geleerden tegen een schrijver, wiens werk uit een modern-wetenschappelijk standpunt beschouwd, zoo teleurstellend, ja zoo veroordeelenswaardig is, hen te ver gevoerd heeft en dat er geen voldoende bewijzen zijn aangevoerd voor de stelling, dat hij zich een aanzienlijken naam heeft aangematigd, die hem niet toekwam. Afdoende bewijzen, dat hij dien met recht droeg, zouden slechts uit officieele bescheiden, inzonderheid Engelsche, te putten zijn. [2]) Want dat hij zich met recht een Engelschman noemde, staat vast. De toespelingen, die hij op zijn geboorteland maakt, behoeven in het algemeen nog niet veel te bewijzen maar een ervan is m. i. afdoend. Als hij een zg. Arabisch alphabeth in zijn werk heeft opgenomen (kol. 122,37 vv.) voegt hij daaraan toe: „Et cestes iiij lettres ont ils vnquore plus pour la diuersite de lour langage pour ce quils parlent ensi en la george ausi come nous avons en nostre parler en engleterre quil nad en lour a. b. c. cest assauoir ẏ et ȝ que son ẏorn et ȝok." Deze mededeeling stemt volkomen met de werkelijkheid overeen (vgl. de Aant. bij kol. 123,3). Ik acht het ondenkbaar, dat onze schrijver deze bijzonderheid gekend had, ware hij niet zelf een Engelschman geweest. [3])

Warner heeft zich alle moeite gegeven om in bescheiden van circa 1322, het

1) I, p. 112. Becdelièvre zegt dat du Pin, evenals Mandeville, in 1372 te Luik is overleden en ook bij de Wilhelmieten werd begraven, maar deze zonderlinge overeenkomst zal wel een gevolg zijn van een verwarring van beide schrijvers.

2) Natuurlijk zouden Luiksche officieele bescheiden ook zeer dienstig geweest zijn, maar een onderzoek in de Luiksche archieven, eerst door Dr. M. A. J. Schoengen en daarna door mij zelf ingesteld, heeft voor den persoon van Mandeville-Bourgogne niets opgeleverd, zelfs niet ons onderzoek in het archief der Wilhelmieten, dat in het Luiksche Rijksarchief berust.

3) Emile Montégut merkt in zijn studie over Mandeville, Revue des deux Mondes van 1889, p. 800, op, dat het door M. vermelde mirakel der rozen op den campus floridus, kol. 58,28 vv., veel overeenkomst heeft met het mirakel van de rozen, die van zelf ontstonden op den heuvel, waarop S. Albanus onthoofd werd. Alles wat op dien Heilige betrekking had, was natuurlijk te Saint Albans meer dan elders bekend en wij zouden hier dus een intern bewijs kunnen hebben, dat onze schrijver werkelijk uit die stad geboortig was. Niettegenstaande veel zoekens heb ik echter over 't mirakel van S. Albanus niets kunnen vinden.

jaar, waarin Mandeville, naar zijn zeggen, zijn vaderland verliet, zijn persoon op te sporen, maar, ofschoon hij tal van Jan van Mandeville's gevonden heeft, geen van deze kan met waarschijnlijkheid met onzen schrijver worden vereenzelvigd [1]). Wel heeft Warner, wien schier niets ontsnapt is, dat op dit onderwerp betrekking heeft, in Engeland het spoor gevonden van een dubbelganger van Jehan de Bourgogne [2]). Op 20 Augustus 1321 nl. vindt hij vermeld een Johan de Burgoyne, die „chamberlain" was van John de Mowbray, een machtig edelman van de Lancesterpartij. Hij kreeg toen pardon wegens zijn aandeel in den aanslag op de beide Despenser's, die uitgeloopen was op hun tijdelijke verbanning. In het begin van 1322 echter waren de Despenser's er weer boven op, daar zij toen door Koning Eduard II werden teruggeroepen. Nu wordt Lancaster verslagen, 16 Maart, hij zelf en Mowbray raken krijgsgevangen en worden terecht gesteld. Johan de Burgoyne's pardon wordt, Mei daaraanvolgend, weder ingetrokken en hij zou dus alle reden hebben gehad om Engeland te verlaten. Het kan zeer goed zijn, dat deze persoon dezelfde was, als de latere Luiksche geneesheer van den zelfden naam; maar bij de onvastheid in de naamgeving van die tijden zou met dit feit nog volstrekt niet bewezen zijn, dat hij niet tot het geslacht der Mandeville's behoorde.

Opheldering vereischen nog de boven aangehaalde interpolatiën in een der Latijnsche bewerkingen van ons reisverhaal, die bericht geven van de ontmoetingen, eerst in Egypte, later in Luik, van Mandeville en Jehan de Bourgogne, van de beide personen dus, die ons gebleken zijn een en dezelfde te wezen. In de handschriften van dien Latijnschen text lezen wij aan het slot: „Explicit itinerarius a terra Anglie in partes Jherosolimitanas et in ulteriores transmarinas editus primo in lingua gallicana a domino Johanne de Mandaville milite suo auctore anno incarnationis domini M^oCCC^moLV in civitate Leodiensi et *paulo post in eadem civitate* translatus in dictam formam latinam," of „... et deinde translatus ab *alio* in latinum." [3]).

Het is opmerkelijk, dat er in dien text nog verscheiden andere interpolatiën voorkomen en dat die meerendeels handelen over den bekenden paladijn Ogier le Danois. Deze wordt daarin voorgesteld als groote krijgstochten in het Oosten te hebben gemaakt en die verre landen veroverd te hebben. Een dezer interpolatiën

---

1) Ook het wapen, dat Ortelius niet meer op den grafsteen vond, maar dat hem toch door de Wilhelmieten beschreven werd, zie bl. XXIV, noot 3, komt niet overeen met eenig der wapens, die voor zoo ver bekend door de verschillende takken der Mandeville's gevoerd werden. Wel komt dit wapen overeen met dat der geslachten Tyrell of Tyrrell en *Lamont* uit de graafschappen Somerset, Hereford en *Hertford*, waarin St. Albans gelegen is. (Warner, Introd. XXXII). In verband met het feit, dat onze schrijver ook *Monteville* genoemd wordt, zou men zich hier aan gissingen kunnen wagen, maar, daar deze door geen positief feit vooralsnog gesteund kunnen worden, doet men beter daarvan af te zien.

2) Introd. XXXIX. — In zijn artikel over Mandeville in de National Biography geeft Warner een aanvulling van zijn onderzoekingen naar den persoon van onzen schrijver in de officieele bescheiden, maar komt ook hier niet tot een resultaat.

3) Vogels, die ungedr. Lat. vers. Mandeville's, p. 6,7

luidt aldus [1]): „Circa annum ab incarnacione domini octingentesimum dux ogerus de danamarchia cum quindecim cognacionis sue baronibus et armaturis [2]) viginti milibus transiuit mare grecie et fauenti sibi deo conquisiuit christianitati per multa prelia pene omnes terras regiones et insulas quas esse de potestate grantcan [d. i. den grooten Khan] predixi necnon et omnes qui [lees: que] sunt de potestate imperij huius imperatoris indie [hiermede wordt de Presbyter Johannes bedoeld]. *Eratque inter barones vnus denominatus iohannes filius gondebuef regis frisonum. Qui dictus iohannes deo deuotus fuit et dum licuit ecclesiarum limina iniuit unde et barones ei dabant quasi per iocum presbiter iohannes vocabulum.* Dum ergo ogerus dictas regiones expugnatas diuideret in hijs quindecim suis cognatis... *tradidit isti presbitero iohanni* superiorem indiam," etc.

Nu had Jean d'Outremeuse, voor hij zijn Geste de Liège dichtte een ander groot dichtwerk gemaakt, dat verloren is gegaan, of althans nog niet is teruggevonden. Het was een Geste d'Ogier le Danois, den te Luik zoo populairen held. [3]) Hoe de inhoud van dit gedicht geweest is, kunnen wij wel opmaken uit den Myreur des Histors, in welk werk d'Outremeuse niet moede wordt de groote daden van den zelfden held met een overvloed van bijzonderheden te vertellen. [4]) In dit wel wat breedvoerige relaas komt de volgende plaats voor, die bijna volmaakt overeenkomt met de boven uitgeschreven interpolatie, waarin, het zij gezegd, op een zotte wijze de naam presbyter Johannes verklaard wordt: „Et li roy Gondebuef de Frieze luy livrat prebstre Johan son fil, et l'appellat ly roy son pere: prestre, portant que tous les jours alloit oreir al moustier, en genulhant devant chascun aulteit par devotion, se le nommat prebstre Johan par solas; chi fut roy d'Inde, car Ogier l'en coronat." [5]).

Is het dus niet waarschijnlijk, dat die „andere", die kort na de voltooiing van ons reisverhaal er in Luik een Latijnsche vertaling van bewerkte en de gelegenheid waarnam om door eenige bijvoegingen nog weer eens zijn lievelingsheld Ogier te verheerlijken, niemand anders was dan Jean d'Outremeuse? Maar dan zullen ook de overige interpolatiën in die Latijnsche bewerking voor zijn rekening moeten komen en er kan om die reden m. i. geen twijfel aan bestaan, of het is d'Outremeuse geweest, die op speelsche wijze zijn vriend Mandeville-Bourgogne in tweeën gesplitst heeft en het geestige en romantische verhaal heeft verzonnen van de ontmoetingen dier beide twee-eenige personen in Egypte en in Luik.

---

1) cap. xlj van den Venetiaanschen druk.

2) Ik merk in 't voorbijgaan op, dat dit woord *armaturus* (zie Ducange) veel gelijkt op het Bilderdijksche „wapentuur", dat dus, zonderling genoeg, wat de eerste lettergrepen betreft een vertaling schijnt.

3) Bormans, Introduction, XIV.

4) Bormans, Introduction, XVIII. — Volgens d'Outremeuse was Ogier „advoweis" d. i. advocatus van Luik, Myreur III, 7, vgl. Geste de Liège, 13168 (Myreur II,666).

5) Myreur III, 52. — In den Franschen Mandeville-text, dus ook in den Dietschen, lezen wij een andere verklaring van den naam Paap Jan, kol. 258,2 v.v.

Tusschen Mandeville en d'Outremeuse bestond groote geestverwantschap. Gaan wij de bronnen na, die de laatste voor zijn Myreur gebruikt heeft en waarvan Bormans een breede opsomming geeft [1]), dan zijn het voor een groot deel dezelfde, die Mandeville moet hebben geraadpleegd voor zijn reisverhaal. Als d'Outremeuse zijn held Ogier laat trekken naar Indië en China, volgt hij de beschrijvingen van Mandeville, gelijk deze Odoricus had gevolgd. Er zouden groote lijsten gemaakt kunnen worden van overeenkomstige plaatsen in beide werken.

Het is een merkwaardige persoonlijkheid geweest, die aanzienlijke Luiksche geneesheer en astroloog Jehan de Bourgogne dit à la barbe, wellicht d'Outremeuse's geestelijke vader. Hij had een zeer groote belezenheid en moet, evenals zijn jongere vriend, een buitengewonen boekenschat hebben bezeten, dien hij misschien wel, gelijk deze, met behulp der Lombarden had bijeengebracht. [2]).

Te midden van zijn drukke bezigheden vindt hij tijd en lust om het merkwaardigste, dat er toenmaals van het Oosten en het Verre Oosten bekend was of heette te zijn, hetzij schetsmatig, hetzij rijk opgesierd, naar het hem inviel, in één boek op te teekenen. Daar zijn schrijversijdelheid niet groot is en hij de andere menschen naar zich zelf beoordeelt, heeft hij geen denkbeeld van het moderne auteursvergrijp, dat plagiaat heet, en denkt hij er dus niet aan zijn zegslieden ook maar te noemen.

Eenvoudig van aard, niet schoolsch en weinig kritisch, wat onnadenkend soms, ontgaat het hem wel eens, indien hij zich schuldig maakt aan een vergissing of tweemaal hetzelfde vertelt, en streeft hij er volstrekt niet naar, zijn stof methodisch te ordenen. Van kunstige compositie heeft hij weinig begrip. Toch gevoelt hij, dat het noodzakelijk is, wat eenheid en gang in zijn velerlei, vaak weinig samenhangende vertelsels te brengen. Daar hij er in zijn eenvoud geenszins naar haakt om oorspronkelijk te heeten, kiest hij daartoe een voor de hand liggend middel: hij schikt zijn stof in het kader van een reisbeschrijving. Maar een reisbeschrijving onderstelt een reiziger en die reiziger moet een naam hebben. Welken? Ook dit lag voor de hand. Hij zal den naam van Mandeville dragen, dien anderen naam, waar de schrijver recht op heeft en onder welken het groote publiek hem niet kent. In het kiezen van dezen lag te minder bezwaar, omdat immers voor het eerste gedeelte van zijn werk de auteur van de landen, die hij beschreef, er werkelijk eenige bezocht had en slechts voor het tweede gedeelte de reisvorm een zuivere fictie is.

Mij dunkt, dit alles is zeer eenvoudig en begrijpelijk en er is geen reden voor de bittere verwijten, waarmede men de nagedachtenis van onzen schrijver wegens dit verzonnen en niets nieuw bevattend reisverhaal heeft hard gevallen. [3])

---

1) Bormans, Introduction LXXXVIII tot CXVI.

2) Bormans, Introduction XXVIII.

3) Bovenschen: men kan hem den naam „eines groben litterarischen Fälschers" niet besparen; hij is een „charakterlose Persönlichkeit". Yule spreekt van de „lying wonders" van M. tegenover de „veracious and more sober marvels" van Marco Polo. Warner: „the author's want of good faith."

Deze gefingeerde reisbeschrijving is twee eeuwen en langer een lievelingsboek geweest van het lezende West-Europa. Meer dan de sobere verhalen van Marco Polo en Odoricus [1]) prikkelde zij den zwerflust en avonturenzucht, die den Europeaan van die dagen in het bloed zaten en welker oorzaak deze astroloog in de sterren heeft gelezen. [2])

Dit boek is een symbool: het teekent den tijdgeest. Gelijk het eerste deel ervan, een simpel reisboek voor vrome pelgrims naar de Heilige Plaatsen, wordt verdonkerd door de felle kleuren der latere phantastische schildering van het Verre Oosten, waar het goudland en het zilverland liggen en het aan de weelderigste vorstenhoven van kostbare edelsteenen wemelt, begint in Mandeville's dagen het edele en heilige doel, dat de kerk aan die avonturenzucht had gewezen, de herwinning en het behoud van het Heilige Graf, haar helderen en reinen glans te verliezen en herkrijgen de oude, grovere idealen, roem en schatten, het laatste vooral, hun geweldige, primordiale kracht. De Kruistochten glijden af tot de Groote Ontdekkingen en de grondvesting der koloniale rijken en Godfried van Bouillon evolueert tot Ferdinand Cortez, om niet te zeggen tot Pizarro. [3])

In deze afschaduwing van den tijdgeest, of, om billijk te zijn, van een zeer voornaam element ervan, ligt het geheim opgesloten van den grooten opgang, dien deze reisbeschrijving gemaakt heeft. Maar ook afgescheiden daarvan heeft zij een belangwekkenden inhoud, ook voor ons, indien wij onze vooroordeelen weten te overwinnen.

Zij bevat — naast dorre opsommingen, 't zij gaarne toegegeven — koddige verhalen van zonderlinge monsterdieren en monstermenschen, aan wier bestaan de schrijver zelf wel niet zal geloofd hebben, wetenswaardige berichten over de zeden en gewoonten van vreemde volkeren, aardige kijkjes op de kosmographische begrippen van dien tijd, uitweidingen over de geheimzinnige macht der edelsteenen, phantastische verhalen van Oosterschen rijkdom en pracht, herinneringen aan klassische geschiedverhalen en sagen, poëtische sprookjes, als die van het Sperwerslot en van Hippocras' dochter, stichtelijke heiligenlegenden en wonderverhalen, berichten over geloof en eeredienst van Christenen en niet-Christenen, innige verzuchtingen over afval en ontaarding, wereldzin en simonie, milde denkbeelden over den godsdienst van heidensche volkeren.

Zij wekt een geheele toonschaal van stemmingen bij ons op: aan het eene einde die, waarin wij verkeeren, wanneer een goedronde aardigheid op de juiste wijze verteld is, zelfs al kon zij er niet geheel mede door, aan het andere die, welke het nadenken over hooge en heilige onderwerpen bij ons wakker maakt. De popu-

1) Tot ergernis van Yule bestaan van Marco Polo slechts 77 HSS. tegenover 300 van Mandeville.

2) Vgl. kol. 140, 14 vv.

3) Merkwaardig is het groot aantal Nederlandsche drukken in de tweede helft der 16e eeuw, dus juist in den tijd, toen onze voorouders zich gereed gingen maken voor hun tochten naar Indië.

lariteit, die Mandeville verworven heeft, was ook verdiend en, al kan men hem niet onder de geesten van den eersten rang tellen, [1]) hij was een zeer verdienstelijk schrijver en voor de geletterde wereld loont het de moeite, de kennis met zijn werk te hernieuwen.

III.

Wij zijn genaderd tot de overlevering van Mandeville's werk. Dr. Bovenschen [2]) leert ons, dat er van het wijdvermaarde reisverhaal tegen de 300 handschriften en tallooze drukken bekend zijn in het Latijn, Fransch, Engelsch, Italiaansch, Nederlandsch, Nederduitsch, Hoogduitsch, Deensch, Boheemsch en Iersch. De meeste der bewerkingen, waartoe die HSS. en drukken behooren, zijn zeker vertalingen of vertalingen van vertalingen en kunnen, uitgezonderd de Nederlandsche, ter zijde gelaten worden. Die in het Latijn, Fransch en Engelsch vorderen een bespreking: dit toch moeten de drie talen zijn, waarin, volgens de Rivo [3]) Mandeville zijn werk zou hebben geschreven. Het zou immers mogelijk zijn dat zijn bericht letterlijk moet worden opgevat en deze drie bewerkingen alle rechtstreeks van de hand van onzen schrijver zijn. En indien, wat waarschijnlijker is, met de bewerkingen in twee dezer talen, vertalingen bedoeld zijn, dan moet uitgemaakt worden, welke de taal was van het origineel.

Wij zagen reeds, dat de Latijnsche text, die hoogstwaarschijnlijk door Jean d'Outremeuse, of althans onder zijn toezicht en met zijn medewerking, te Luik vervaardigd werd, heet vertaald te zijn uit de „lingua gallicana," zoodat de redactie in het Fransch prioriteit zou bezitten boven die in het Latijn. Hiermede stemt overeen, hetgeen in de Fransche handschriften te lezen staat aan het einde van den Proloog. De schrijver zegt daar: „Et sachez que ieusse cest escript mis en latyn pur pluis briefment deuiser; mes, pur ceo que plusours entendent mieltz *romantz* que latin, ieo lay mys en *romance*, pur ceo que chescun lentende et luy chiualers et les seignurs et lez nobles homes qi ne sciuent point de latin ou poy." [4]) De beteekenis dezer verzekering wordt echter zeer verzwakt, als wij in het Haagsche handschrift der Nederlandsche vertaling lezen (kol. 5,4): „ende weet, dat jc dit boek hadde ghescreven in latine om der cortheden wille, mer omdat die menige bet verstaet *duutsch* dan latin, so hebbict gheset in *duutsch*." De verzekering

1) Emile Montégut zag in Mandeville wel een grooten geest. Met zijn reisverhaal wil hij, volgens dezen schrijver het volgende denkbeeld verkondigen: „le genre humain est un, l'esprit humain est un, et, par conséquence, la verité est nécessairement une. La vérité est donc l'héritage du genre humain par nature et don divin, il n'y a donc pas de race d'hommes qui ne puisse y atteindre ou mériter d'en être privée, et la diversité des religions, loin de contredire cette unité, la confirme au contraire." Zie de artikels in de Revue des deux Mondes 1889, herdrukt in „Heures de lecture d'un critique."

2) Zeitschr. d. Gesellsch. für Erdk. zu Berlin XXIII, 1888 p. 194.

3) Vgl. bl. XXIII.

4) Geciteerd naar het Fransch bij Warner, p. 8.

toch in het Fransch kon evenzeer, als die in het Dietsch, een bedenksel zijn van een bewerker, die een hetzij Latijnsch, hetzij Engelsch origineel vertaalde. Er is opgemerkt, dat de middeleeuwsche copiist zich meer een omwerker gevoelt, die zijn schriftuur pasklaar maakt voor zijn tijd en zijn omgeving: hoe veel te meer natuurlijk een vertaler. Innerlijke bewijzen moeten dus den doorslag geven bij de beantwoording der vraag, of werkelijk het Fransch het oorspronkelijke is, dan wel of hetzij de Latijnsche text, hetzij de Engelsche aan den Franschen is voorafgegaan, zoo niet aan de bewerkingen in alle drie talen evenveel recht op originaliteit moet worden toegekend.

Dr. Vogels nu [1]) heeft een grondig en afdoend onderzoek ingesteld naar den aard en den oorsprong van den Latijnschen text en is tot het resultaat gekomen, dat er niet één, maar vijf verschillende Latijnsche bewerkingen bestaan, welke alle verkorte vertalingen zijn uit het Fransch [2]). Slechts een dier bewerkingen, die, waarin zich de met zoo groote waarschijnlijkheid aan d'Outremeuse toe te schrijven interpolatiën bevinden, en die door Dr. Vogels, omdat zij het meest verspreid is, de „vulgata" genoemd wordt, is gedrukt geworden [3]).

Ook den Engelschen text heeft Dr. Vogels op dezelfde nauwgezette wijze onderzocht [4]) en, wat dezen betreft, bevonden, dat hij in twee van elkander onafhankelijke bewerkingen voorkomt, een oudere, die uit het Latijn vertaald is, en een jongere, waartoe de Engelsche drukken behooren, die naar een Franschen grondtext bewerkt is.

Na dit onderzoek is alle twijfel opgeheven en kunnen wij veilig aannemen, dat juist is, wat in den Proloog van den Franschen text gezegd wordt, dat Mandeville zijn werk in de Fransche taal geschreven heeft. [5])

De handschriften, waarin ons die Fransche grondtext overgeleverd is, zijn, voor zoover mij bekend is, nog niet stelselmatig onderzocht. Dr. Vogels stelde zulk een onderzoek in het vooruitzicht, maar het is niet in druk verschenen, evenmin als de daarop gebaseerde kritische uitgave, die hij bezig was te bewerken. [6])

1) Die ungedruckten Lateinischen Versionen Mandeville's in Programm des Gymnasiums zu Crefeld, Crefeld 1886.

2) Aanvankelijk meende Dr. Vogels, dat de bewerking, die hij C. noemt, vertaald was uit het Engelsch, maar hij is daarvan teruggekomen. Vgl. zijn Handschriftliche Unters. über die Englische version Mandeville's, Crefeld 1891, p. 46.

3) O. a. in den boven geciteerden Venetiaanschen incunabel. Reeds Schönborn (Bibliogr. Untersuchungen über die Reisebeschreibungen des Sir John de Mandeville, Breslau 1840) heeft trachten aan te toonen, dat de Latijnsche „vulgata"-text niet van Mandeville zelf is, maar een verkorte en foutieve vertaling van een andere hand. — Ook Zarncke (Der Priester Johannes, 2te Abhandlung, Leipzig, p. 239) getuigt van de plaatsen in den Latijnschen text, die aan den Presbyter-brief ontleend zijn, dat een andere bewerking in een andere taal (d. i. in het Fransch) tusschen het origineel en den text bij Mandeville in moet liggen.

4) Vgl. noot 2. Ook voor het Italiaansch had Dr. Vogels reeds vroeger hetzelfde werk verricht (in Festschrift dem Gymnasium zu Moers gewidmet. Bonn, 1882). De Italiaansche bewerking gaat ook op het Fransch terug.

5) Onjuist is dus, wat aan het einde van den proloog staat in het Engelsche Cotton. HS. Titus CXVI, nl. dat Mandeville zijn boek vertaald heeft uit het Latijn in het Fransch en daarna uit het Fransch in het Engelsch.

6) Volgens mededeeling van Warner in zijn artikel over Mandeville in den Dictionary of national biography XXXVI, 1893.

Ik ben genaderd tot de bespreking van de overlevering in onze taal, maar moet daaraan een chronologische opgave en beschrijving van de mij bekende Dietsche handschriften en drukken vooaf doen gaan.

HANDSCHRIFTEN.

LEIDEN — Universiteitsbibliotheek HS. BPL 14 F. Cat. libr. man. Bibl. Lugd. Bat. descr. I. Geel n⁰ 661. [1])

Handschrift op perkament, begin der 15e eeuw, folio, 200 × 145, 74 bladen in sexternen, in twee kolommen van 40 regels; alleen fol. 12 v° is de reclame nog te vinden. Roode titels en hoofdletters. Incipit met versierde hoofdletters. Moderne band.

Incipit: Omdat alsoo is dat lant van oversee dat is te weten dat heylighe lant tlant van beloue.

Explicit: die in drieuoudicheit leuet ende regneert in der ewicheit ende in allen tiden. Amen. Amen. Amen.

Gekocht uit de boekerij van I. Lelong. Vgl. Catal. Bibl. Lelong p. 8 n⁰. 55.

GÖTTINGEN — Universiteitsbibliotheek. Histor. 828 b.

Handschrift op perkament, 15e eeuw, [2]) quarto, 185 × 125, 60 bladen in katernen. Roode initialen en met rood doorgestreepte letters. Moderne band.

Incipit: Egipten is een lant niet te breet wa*nt* het en mach niet widen ter wildernisse waert.

Explicit: En*de* men seyt dattet was hermes die wise ×××. Moderne band.

Gekocht op een verkooping in Leiden.

Het HS. bevat maar een gedeelte van het werk, in zonderlinge volgorde: f 1 r⁰—f 56 v⁰ = kol. 36,16—kol. 122,33; f 56 v⁰—f 58 v⁰ = kol. 5,21—kol. 7,35; f 58 v⁰—f 59 r⁰ = kol. 9,28—kol. 10,28; f 59 r⁰—f 60 r⁰ = kol. 11,17—kol. 12,23; f 60 r⁰—f 60 v⁰ = kol. 13,32—kol. 14,15.

BRUSSEL — Koninklijke bibliotheek n⁰ 720.

Handschrift op papier, midden der 15e eeuw, folio, 260 × 175, $39^1/_2$ bladen in katernen, niet gefolieerd en niet gesigneerd, in twee kolommen van meestal ruim 50 regels. Met versierde niet-gekleurde hoofdletters in het begin, die echter al spoedig weggelaten zijn, maar de plaats is er voor opengelaten. Aanvangsletters alle gekleurd. Slordig geschreven. Moderne band.

Incipit: Want dat alsoe es dat la*nt* van ouer zee dat es te wetene dat heilighe lant der ghelofte.

---

1) Ik duid in deze uitgave de handschriften en den oudsten incunabel met letters aan: L = Leidsche; G = Göttingsche; B = Brusselsche; H = Haagsche handschrift; I = oudste incunabel.

2) Volgens de beschrijving van dit HS. op het schutblad, is de aard van het schrift ervan „Nederlandsch."

Explicit: die *in* volcome*n* driuoldicheit leeft en*de* regneert *in* die ewicheit en*de* in allen tiden zonder inde. Amen.

Op het schutblad: „8 Jn isto istro[1]) *con*tinetur Jtinerari*us* ioh*ann*is de ma*n*deville. VIIJ. scolastica hystoria" en daaronder: „Iste lib*er* p*er*tinet f*ratr*ibus regularib*us* s*anct*i martini i*n* louanio." In den codex volgt op Mandeville, met de zelfde hand, eveneens slordig geschreven, een gedicht van 13 kolommen, beginnende:

Jc soude gherne dichte*n* die waerheit
Van vele dinghe*n* bewisen ond*er*scheit
God hulp mi alle dinc wel versinne*n*
Dat ic al dinc also moet beghinne*n*
Dat gods lof d*aer* in sijn gheert
En*de* sine gracie d*aer* af werde ghemeert
Vande*n* heilighe*n* gheloue wilic spreke*n*
Van kerste*n* me*n*sche grote ende cleine
Op heide*n* noch ioden ghemeine
Daar in wilic af scriue*n* noch lesen

en eindigende:

Want die rijc sijn van hauen
Die make*n* vande*n* arme*n* slaue*n*
En*de* qualijc lone*n* si de*n* arme*n*
Hare*n* aerbeit d*aer* si dicke om karme*n*
Dien onthoude*n* si met ghewelt
Die rike sijn nv also ghestelt
Datsi der armer achten min dan iet
Als nv daghelics ouer al ghesciet.

Verder bevat de codex, maar met een andere hand geschreven, den Rijmbijbel van Jacob van Maerlant.

'S GRAVENHAGE — Koninklijke bibliotheek Y 302 (1191).

Handschrift op papier van 1462, folio, 280 × 200 (maar het is afgesneden geworden), 161 bladen in katernen, in twee kolommen van 26 tot 31 regels. Met roode initialen en vele met rood doorstreepte letters. Incipit met versierde hoofdletters. Moderne band.

Incipit: In den Name des vaders des soens des heylighen gheest. Want dat also is dat tlant van ou*er* zee dat is te weten dat heylighe lantvan beloofte*n*.

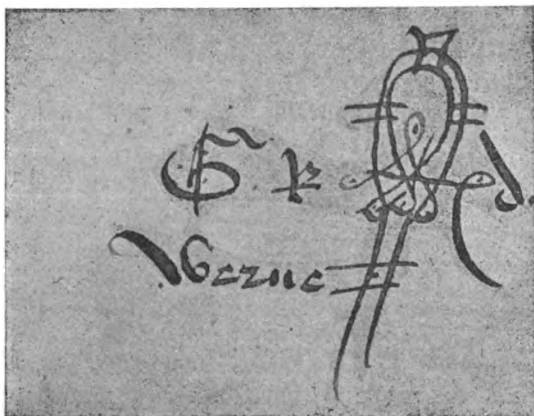
Explicit: die in volcomenre en drieuoudicheyt leeft en*de* regneert inder ewicheyt en*de* in allen tyden Amen Ghescreue*n* Jnt Jaer ons heren m iiij c. lxij iiij

1) Waarschijnlijk = *īstrō*, de bekende afkorting van *instrumento* (vgl. Walther's Lexicon Diplomaticvm), dat hier dan zooveel als „boek" zal beteekenen. Inderdaad leest men bij Ducange, dat het woord meer dan eens in die beteekenis voorkomt, ofschoon in veel vroeger tijd.

daghe Jn Julius op sinte mertijns *ver*heuen Bijdt voor den scriuer een pat*er* *noster* en*de* aue ma*ria* van hij screef nacht en*de* dach willem ruychrock.

Onder zes der kolommen zijn een soort van cartouches of banderollen geteekend, waarin woorden geschreven staan: f 18 d. „mijn leue*n* lanc haer eyghen," ('t geen herhaald wordt onder 56 d) en daarboven de teekens + j m d; f 77 d. „ich moet treuren," daarboven de letters: d t e m; f 99 b: „w. ruychrock.": f 113 b: „plus que. Joye." en daarboven weer de letters: d t e m; f 129 b: „haers ghelijc en sach." Onder 56c het dak van een huis met een kruis er op en aan elke zijde een uitstekend bord met ruiten, wit en zwart.

Het HS. is in handen geweest van een anti-papist, die met 17e-eeuwsche hand eenige hem aanstootelijke woorden en zinnen heeft doorgehaald en sommige opmerkingen op den rand schreef, b. v. bij f° 159 c.: „beelden eeren *is* van Godt *ver*boden en*de* affgoderije *h*et selue ver*bott* staet klaer *in* de tijn ge*bo*den Gods." (Door het afsnijden van het papier gingen eenige letters verloren.) — Van een andere, ook 17e-eeuwsche hand staat, f154 d., bij de doorgehaalde woorden „die he*m* misse singhen": Lögen. Het HS. wordt meermalen aangehaald door Clignett in zijn Aanteekeningen op den Esopet. Van hem zijn waarschijnlijk de op de schutbladen uit het HS. opgeteekende en verklaarde woorden.

Het HS. wordt vermeld in den Catalogue de livres ainsi que quelques manuscrits délaissés par feu H. van der Hoop etc. 23 Mars 1801. La Haye p.102 n° 505.

Van den afschrijver, Willem Ruychrock van de Werve, evenals Dirc Potter en diens zoon Gerrit Potter van der Loo, behoorende tot de Hollandsche noblesse de robe der 15e eeuw, zijn mij de volgende levensbijzonderheden bekend.[1]) Hij werd in 1467 door Karel den Stoute tot ridder geslagen.[2]). In het eerste commissieboek van Holland, berustende in het Rijksarchief te 's Gravenhage, komt voor een transscript (in het Fransch) van zijn „bevelynghe," pachtbrief en recesbrieven van het baljuwschap van den Haag „van X jaren lanck gedurende ingaende v i j dagen in Julii 1467" [3]). In 1472 werd hij Heemraad van Delfland [4]). Hij behoorde tot de Kabeljauwsche partij en zijn huis in den Haag werd met dat van verscheiden andere edelen dier partij door een bende Hoek-

1) Vgl. over zijn geslacht F. A. Hoefer, „Het huis te Werve bij Rijswijk," Navorscher van 1893, p. 275 vv.
2) Bat. Illustr. p. 1206.
3) Volgens de Riemer, Beschr. v. 's Grav. II, 31, heeft hij in het ambt van baljuw zijn broeder Philips opgevolgd
4) Bat. Illustr. p. 1507.

schen geplunderd.[1]) Dit moet gebeurd zijn in 1479. In 1490 komt hij voor als bezitter van het huis te Westerbeek, onder Haagambacht, een kwartier buiten den Haag, ten Z. van den Loosduinschen weg[2]). Zijn echtgenoote heette Gijsberta van Loon[3])

Zijn monogram, geplaatst onder het Explicit van zijn afschrift, wordt hiernaast gereproduceerd.

DRUKKEN.[4])

DRUK VAN CIRCA 1470.

Zonder plaats, drukker en jaar; in folio, 137 bladen, Goth., in 2 kolommen, 30 regels per kolom, maar, te beginnen met bl. 97, slechts 29 regels, zonder signatuur, cijfers of reclamen, geen leesteekens; zeer onregelmatig aanbrengen van hoofdletters, volstrekt niet altijd bij 't begin van een zin, soms in 't midden. Rubrieken, aangeduid door kleine gedrukte letters.

F. 1 r°: Jan van madaville; f 1 v° [blank]; f 2 r°: Dit is die tafel || van desen boecke || (D)at eerste capittel van || desen boeck is Hoe dat Jan va*n* || mandauille schyet wt enghe||la*n*t varende ouer zee Jnt iaer || ons heren m c c c en*de* x x i j als || int eynde van desen boec ghe||screuen staet; [enz. f 4 v° laatste regel:] ℂ Dei assit nobis gracia || f 5 r°: (W) ant [De W is een versierde en groote hoofdletter, de ruimte van 6 regels innemend] dat alsoe is dat lant va*n* || Ouerzee dat is te weten dat || heylighe lant van gheloeften || enz. — F 107 v° (2) regel 26: regneert in allen tiden || AMEN || ℂ laus deo in altissimo

Van dezen oudsten der beide incunabelen schrijft Campbell, Annales de la typ. Neerl. n° 1199: seul ouvrage connu d'une imprimerie Neerlandaise, dont on ne connaît ni l'adresse ni le propriétaire. L'exécution typographique dénote une enfance de l'art relative ou locale; la date de cette rare édition (deux exemplaires seulement en sont connus) doit remonter au moins à 1470. Holtrop, Monuments typographiques 121. Wellicht deze druk vermeld in de Bibliotheca Hulsiana. Hag. Com. 1730 IV n°. 216.

Exemplaar in het Museum Meermanno-Westrhenianum te 's Gravenhage en in het Britsch Museum.

DRUK VAN 1494.

In quarto, 139 bladen, Goth., 2 kolommen, 28 regels per kolom; de bladen, uit-

---

1) W. van Gouthoeven, p. 508.

2) de Riemer I, p. 65.

3) Hoefer, l. c. Bijlage A[2].

4) Van de drukken tot 1700 geef ik een uitvoerige beschrijving, voor zoover ik daartoe nl. de gelegenheid heb gehad. Voor de latere drukken kwam mij dit niet noodig voor. — Bij elken druk voeg ik de aanwijzing der openbare bibliotheek, waar, volgens mijn nasporingen, een exemplaar ervan gevonden wordt, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, dat er zich niet nog in andere openbare bibliotheken kunnen bevinden, om van de particuliere niet te spreken. — Ook is het zeer goed mogelijk, dat er nog meer drukken bestaan, dan ik heb kunnen opsporen; mijn bibliographie is misschien slechts een grondslag, waarop anderen kunnen voortbouwen.

gezonderd het voorwerk, bestaande uit een voorrede en index, gepagineerd; gesigneerde sexternen.

F 1 [van het voorwerk] r° Mandeville [en daaronder een rood en blauw gekleurde houtsnede, voorstellende, het laatste oordeel: in 't midden bovenaan Christus, met rechts den tak (Is. XI, 4: et percutiet terram *virga oris sui*) en links het zwaard (Is. XLIX, 2: et posuit *os meum quasi gladium acutum*). Daaronder de ἑτοιμασία τοῦ θρόνου in haar lateren vorm, dus, in plaats van den oorspronkelijken troon met kruis en passiewerktuigen, het altaar met hostievat, gedragen door twee engelen (of Maria en Johannes?). Daaronder de uit hun graf ten oordeel oprijzende dooden.] F 2 v° [blank], f 2 r°. Hier beghint een genoechlijc boec gemaect enz. F. 1 (van het werk) r° Want dat also is dat dlant va*n* ouer zee || [enz.;] f° 139v° [slot:] Die inder volcomender driuoudicheyt leeft en||de regneert in allen tijden. Amen. || Dit boeck is gheprent Tha*n*twerpen int vo||ghelhuys bij my Gouaerdt Back, int iaer o*ns* || heeren. m c c c c. ende .x c i i i j. den x i x dach in || Junio. [Daarna nog een blad, r° (blank), v° een houtsnede, voorstellende een vogelkooi, waarin een huismerk.]

Campbell n°. 1200: Un exemplaire est vendu dans la vente Heber, un autre est mentionné à la page 131 de la Bibliotheca Grenvilliana.

Exemplaar in het Britsch Museum.

DRUK VAN CIRCA 1530.

Zonder jaartal, in quarto, 84 bladen, in katernen, Goth., 33 regels op de bladz.; de bladen van onderen genummerd en gesigneerd, zonder reclamen. Aan 't slot een tafel ($1^1/_2$ blad); daarachter „¶ Gheprent Tantwerpen buyten die Camer||poorte | inden gulden Eenhoren bi my || Willem Vorsterman." [Op het laatste blad het drukkersmerk van W. Vorsterman: de dubbele adelaar met het wapen van Antwerpen.]

Willem Vorsterman wordt in 1512 in 't Lucasgilde aangenomen, tot deken gekozen 1527, overleden 1543; vgl. Olthoff, de Boekdrukkers, boekverk. en uitgevers in Antwerpen. Antw. 1891, bl. 111. Vermeld bij P. A. Tiele, Lijst van Reizen van vreemdelingen in 't Holl. vertaald.

Exemplaar in de Gentsche Universiteitsbibliotheek, waarvan het 1e en het 4e blad onbedrukt gebleven zijn.

DRUK VAN 1550.

Er moet een druk van dit of een der eerstvolgende jaren bestaan hebben, daar in ongeveer alle latere drukken aan het slot staat: „bij consente van den Hove ghegheven tot Bruessel | den lesten October M C C C C C. ende. l." (met wijziging soms van de spelling). Hij wordt trouwens vermeld in den Cat. Is. Le Long n°. 1208 van de libri in Quarto: „De wonderlijke Reyse van Jan Mandevyl. A° 1322. Gedrukt tot Amsterdam 1550. raar." Ik heb echter geen exemplaar van dezen druk kunnen opsporen.

DRUK VAN 1564.

JAN MANDEUIJL. [groote letters in rood. Daaronder tusschen versierde randen een houtsnede, voorstellende een keizer op zijn troon, voor wien een man met een ransel op den rug neerknielt. Aan de deur van het vertrek is het voorste gedeelte van een opgetuigd paard zichtbaar, waarnaast een man. Onder de houtsnede in rood:] Gheprent By mi Claes van den Wouwere. — Klein quarto, Goth.; 84 bladen (titel en tafel van 2 bladen meegerekend), 34 regels per blz., nummering onder aan de bladen 1—72 (moest zijn 82, maar de nummering is zeer slordig en vol fouten), zonder reklamen, (A 1—4) B—X i i i j.

F 1 r° titel; f 1 v° ℭ Prologhe. [Laatste bladz:] ℭ By consente van den houe ghegheuen tot Bruessel den || lesten Octobris. Anno. M. c c c c c. ende. l. || ℭ Gheprent Thantwerpen | op die Lombaerde veste | teghen || die Gulden hant ouer. By my Claes van den wouwere || Jnt iaer ons heeren. m. c c c c c. en*de*. l x. j j j j.[1])

Exemplaar in de Universiteitsbibliotheek te Freiburg im Breisgau.

DRUK VAN 1578.

Van Jan van Ghelen te Antwerpen, (geciteerd in den catalogus P. Kockx, 1887) dien ik niet in handen heb gehad.

DRUK VAN 1586.

Die wonderlijcke Reyse van || JAN MANDEUIJL [in groote roode letters] || Beschrijuende eerst die Reyse en*de* ghesteltenissen vanden heylighen Lande van be||loften | te Paerde | te Voete | oft ter zee | ende die ghesteltenisse en*de* gheleghentheyt vanden seluen || Lande. Daer naer die ghesteltenissen en*de* zeden | van den Lande van Egypten | Syrien | beide || die Arabien | Persen | Jndien | en*de* Ethiopien en*de* dat leuen | en*de* ghelooue der Menschen || van dien Landen Oock van menigherley Dieren | Voghelen | en*de* ander || wonderlijcke Saeken | seer playsant om lesen || [Daaronder met zeer geringe wijzigingen dezelfde houtsnede als in den druk van v. d. Wouwere; aan weerszijden versierde randen. Daaronder:] ℭ Gedruckt Thantwerpen [in rood] | by Jan van Ghelen. — Versierde randen; klein quarto; Goth., 60 bladen (titel meegerekend) in katernen. In twee kolommen van 43 regels. Met reclamen. (A 1)—P 4.

F. 1 r° [titel]; f 1 v°; Die Prologhe.[Voorlaatste bladzijde na de tafel:]ℭ Bij consente van den Houe | ghe||gheuen tot Bruessele | den lesten || Octobris. Anno Duysent || c c c c c. ende. l. || ℭ Gheprint Thantwerpe*n* | op die || Lombaerde Veeste | inden witten || Hasewint | bi mi Jan van Ghe||len. Boeckdrucker der || Coninclijcker Maie || steyt. Anno. M. || D. L X X X V j. || [een figuur van 6 stippen. — Op de laatste bladz. een cartouche, waarin een wapenschild, en daarop het huismerk van J. v. G. en de

1) In 't zelfde jaar kwam bij denzelfden uitgever een Latijnsche Mandeville uit, „Antwerpiae per Wouwer," vgl. Röhricht. Bibl. geogr. Pal. p. 83.

letters I en G, geflankeerd aan elke zijde door een opstaanden hazewind; in den rand de woorden:] Fide nvnquam polluta.

Exemplaar in de Universiteitsbibliotheek te Göttingen.

DRUK VAN 1592.

Die wonderlijcke Reyse || VAN JAN MANDEUIJL | [groote letters in rood] || Beschrijvende eerst die Reyse ende ghesteltenissen va*n* || den heyligen Lande van beloften | te Paerde | te voete | oft ter zee| || ende die ghesteltenisse ende ghelegentheyt vanden seluе*n* Lan||de. Daernae de ghesteltenissen ende zeden van | den Lande || van Egypte*n* | Syrien | beyde die Arabie*n* | Persen | Jndien || ende Ethiopien | en*de* ooc dat leuen ende ghelooue der || menschen van dien Landen. Oock van meniger||ley Dieren | Vogele*n* | en*de* ander wonderlijcke || saecken seer playsant om lesen. [Daaronder dezelfde houtsnede als in de vorige drukken, maar met eenige kleine wijzigingen. Daaronder:] Tantwerpen [in rood] || By de weduwe van Guilliaem van Parijs | op de || Lombaerde Veste | inden gulden Pellicaen. 1592. [Versierde randen].

Klein quarto, Goth., 46 bladen in katernen. In twee kolommen, elk van 47 regels; met reclamen. (A 1) — (N 1).

F 1 r° (titel); f 1 v° Die Prologhe. Laatste bladzijde na de tafel: „By consente van den Houe, ghegeven || tot Bruessele, den lesten Octobris, || Anno. M. D. ende L. [in Romeinsche letters.] || Typis Henrici Swingen.

Exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

DRUK VAN CIRCA 1630.

De wonderlijcke Reyse || *Van Jan Mandevijl* | *beschrij*||vende eerst de Reyse ende Gheschiedenisse || *van den H. Lande van beloften* | *te voet* | *te Paerde* | *ofte ter zee*| || ende de gestaltenisse ende gelegentheyt van den selven Lande. Daer na de || *gestaltenisse* | *ende zeden vanden Lande van Egypten* | *Syrien* | *beyde* || Arabien | Persen | Jndien | ende Ethiopien | ende oock dat leven || *ende gheloove der Menschen van dien* Lande. || Oock van menigerley Dieren | Vogelen ende andere wonderlijcke || *saecken seer* | *vermaeckelijck om te Lesen* || [Daaronder dezelfde houtsnede als in de vorige drukken met de wijzigingen als in den druk van G. v. Parijs; andere roode randen] *Ghedruckt tot Amsterdam* | *voor Cornelis Dircksz. Cool*| || wonende inde Warmoesstraat | inde vergulden Passer. [De gecursiveerde woorden zijn in rood.]

Klein quarto, Goth., 48 bladen (titel en tafel medegerekend). Twee kolommen, elk van 48 regels, met reclamen, (A 1) — M i i j.

F. 1 r° titel F 1 v° De Prologhe. [Laatste bladzijde na de tafel:] Bij consent van den Hove gegheven || tot Bruyssel | den lesten October || M. D. ende L. || Finis [Romeinsche letter].

De druk is uit de eerste helft der 17e eeuw. Ledeboer geeft voor C. D. Cool de jaartallen 1614—1648 op.

Exemplaar in de Stadsbibliotheek te Zürich.

DRUK VAN 1650.

De wonderlijcke Reyse | van Jan Mandevijl | beschrij||vende eerst de Reyse ende geschiedenisse van den| || H. Lande van beloften | te Voet | te Paerde | ofte ter zee | ende || de gestaltenisse ende gelegentheydt van den selven Lande. Daer na de ge||staltenisse ende zeden van den Lande van Egipten | Syrien | beyde || Arabien | Persen | Indien | ende Ethiopien | en oock dat leven || ende gheloove der menschen van dien Lande. [daaronder de zelfde houtsnede als in de vorige drukken.] 't Amsterdam, Gedruckt by Jan Bouman, woont op 't water| || in de Lelye onder de Doornen. Anno 1650 (?)

De rand is erg afgesneden, zoodat het jaartal onzeker is. Tiele vermeldt een druk bij Jan Bouman van 1659, maar ook met een vraagteeken, daar de onderste regel van het hem bekende exemplaar eveneens beschadigd was; misschien is het wel dezelfde druk. In elk geval is het hier vermelde exemplaar, dat ik niet in de gelegenheid was uitvoeriger te beschrijven, blijkens den titel een andere druk, dan de nu volgende.

Exemplaar in het Britsch Museum.

DRUK VAN 1656.

De Wonderlijcke Reyse || *van Jan Mandevijl* | *beschrij*||vende eerst de Reyse ende gheschiedenisse van den || *H. Lande van beloften* | *te Voet* | *te Paerde* | *ofte ter Zee* | *ende* || de gestaltenisse ende gelegentheyt vanden selven Lande. Daer nae de ge||*staltenisse ende zeden vanden Lande van Egypten* | *Syrien* | *beyde* || Arabien | Persen | Jndien | ende Ethiopien | ende oock dat leven || ende geloove der Menschen van dien Lande || [daaronder dezelfde houtsnede als in de vorige drukken, precies dezelfde als in den druk van Cool, ook bijna dezelfde randen, maar in zwart] *t' Amsterdam*, *Ghedruckt by Jan Jacobsz. Bouman*, *woonende opt Water* | || inde Lelye onder de Doornen. Anno 1656. [de cursief gedrukte woorden in rood]

Klein quarto, Goth, 48 bladen, waaronder titel en tafel. Twee kolommen van 48 regels, met reclamen. (A 1) — M iij. F1 r° titel; f 1 v° De Prologie. Laatste bladzijde achter de tafel: By consent van den Hove ghegeven || tot Brussel | den lesten October || M. D. ende. || Finis [Romeinsche letter].

Exemplaar in de Universiteitsbibliotheek te Jena.

DRUK VAN 1677.

De wonderlijcke Reyse || van || Jan Mandevyl || naer het H. Landt | ghedaen in 't jaer 1322. || Beschrijvende niet alleen sijne reyse, maer oock de heele ge-||legentheyt van 't Landt der Beloften, Aegypten, Arabien || Persen, Ethiopien ende Indien, met vele vreemde gewoon-||ten onder de menschen aldaer bevonden oft gehoort. || Een schoone Historie van den Autheur selve ghestelt | maer seer ver-||betert ende vermaeckelijck om lesen. [Houtsnede] t' Antwerpen. || By Jacobus de Bodt | woonende in 't Claddorp in S. || Christoffel. Anno 1677.

Exemplaar, dat ik niet de gelegenheid had nader te beschrijven, in het Britsch Museum.

DRUK VAN 1697.

Te Amsterdam. Van dezen druk is mij verder niets bekend, dan deze opgave: „Den wonderlijcke Reyse van J. M. Beschrijvende eerst de Reyse en Geschiedenisse van den H. Lande van Beloften... daer na de Gestaltenisse ende zeden van den lande van Egypten, Syrien, enz. Amst. 1697. 4°."; en dat een exemplaar ervan in het bezit geweest is van Martinus Nijhoff.

DRUK VAN 1705.

Te Amsterdam bij de Weduwe van Gysbert de Groot. (Volgens vriendelijke mededeeling van Dr. J. G. Boekenoogen, die zich echter niet herinnert, waar hij dezen druk vermeld heeft gezien.)

DRUK VAN 1707.

Te Utrecht bij J. van Poolsum, vermeld in den Catalogus van Populaire Prozaschrijvers der 17e en 18e eeuw van de firma Fred. Muller & Co. n° 875.

DRUK VAN CIRCA 1730.

Te Amsterdam bij de Erven Wed. Jacobus van Egmont, vermeld in den Catal. v. Pop. Prozaschr. van de firma Fred. Muller & Co. n°. 876.

DRUK VAN 1734.

Te Amsterdam bij de Erven Wed. Gijsbert de Groot, vermeld in den Catalogue de la collection Royaards van den Ham, 1e partie p. 108, n°. 1195.

DRUK VAN 1742.

Te Amsterdam bij „Gysbert de Groot Keur, Boekverkooper op de Nieuwendijk, het derde Huys van de Armsteeg in de groote Bijbel," vermeld in den Cat. v. Pop. Prozaschr. van de firma Fr. Muller & Co. n°. 877.

Exemplaar in het Britsch Museum.

DRUK VAN CIRCA 1750.

Te Antwerpen bij Martinus Verdussen, „Boeck-drucker ende Boeck vercooper woonende op de Schoen-Merckt in het Voghel-Huys."

M. Verdussen wordt in $17^{19}/_{20}$ opgenomen in het St. Lucasgilde en woont in 1746 op de Oude Schoenmarkt, later op de Groote Markt in Sint Augustinus, vgl. Olthoff, de boekdr. enz. in Antw. p. 106.

Exemplaar in de Gentsche Universiteitsbibliotheek.

DRUK VAN CIRCA 1750.

Te Amsterdam, bij Abraham Cornelis, boekverkooper aan den Overtoom.

De houtsnede op den titel heeft veel overeenkomst met die op bl. 12 van den incunabel van Lantsloet en Sandrijn, te Gouda bij Govert van Gemen circa 1486 gedrukt. Zij stelt voor links Lantsloet op een rustbed en rechts „de moeder,"

sprekende met Sandrijn, die een trap opgaat. In den Lantsloet-incunabel is de orde der figuren juist omgekeerd.

Exemplaren in de Utrechtsche Universiteitsbibliotheek, de Bibliotheek van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden en het Britsch Museum.

DRUK VAN 1779.

Te Amsterdam bij d'Erve van der Putte en Bastiaan Boekhout, Boek- en Papier-Verkopers op 't Water in de Loots-man.

Met dezelfde houtsnede als in den druk van Abr. Cornelis.

Exemplaar in het Britsch Museum.

DRUK VAN CIRCA 1785.

Te Gent bij Jan Gimblet, Boekdrukker en Boekverkooper in de Veldstraete, by de P P. Recollecten, in den gulden Bybel.

Gimblet kreeg een octrooi als boekdrukker in 1776 en vestigde zich in 1781 in de Veldstraete, overl. 1793, vgl. Ferd. Van der Haegen, Bibliographie Gantoise IV, 240. Op den titel staat: „men heeft desen nieuwen Gendschen druk van alle Fouten gesuyverd (die voor desen schier onleesbaer was) en naer den nieuwsten Ortograph op-gesteld, om de kinderen eenen verstaenbaeren sin voor te stellen: het welk hun seer profytig is in de spel-konst." [1])

Exemplaren in de Gentsche Universiteitsbibliotheek, het Britsch Museum en de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

DRUK UIT DE 18e EEUW.

Te Amsterdam bij de Wed. Jacobus van Egmont; eenigszins afwijkend van den druk van circa 1730. (Het is zeer goed mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk, dat er nog meer drukken bij van Egmont bestaan, dan de beide opgegevene.)

Exemplaren van dezen druk of andere drukken bij van Egmont in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, de Bibliotheek van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden, de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage en de Konink-

1) Dat Mandeville op de scholen gelezen werd, blijkt o. a. uit een „Taxatie of priisen van de ghemeyne schoolboecken, Historien ende Kerck-boecken, alle ghebonden zijnde, ghearresteert by mijne Heeren den Onder-Schouteth, Borgher-Meesteren, Schepenen, ende Raedt der Stadt van Antwerpen, op den thiensten Februarij M. DC. XLII," waarvan een exemplaar in het Museum-Plantijn. In de kategorie „Schoolboecken, Historien ende ander ghemeyn goedt in quarto," daarin, onder die van 9 en 10 „bladers" komt voor „Jan Mandevijl — vier stuyvers." Die boeken mogen niet duurder verkocht worden en moeten goed gedrukt zijn „ende dat op goedt pampier, zijnde van ghelijcke deughdt als de Lorrainsche P" en goed zijn gecorrigeerd. — In 1621 censureerde de Bisschop Malderus eenige boeken, die het meest op de scholen en in het volk van de diocese Antwerpen werden gelezen, in een plakkaat in f° „censura libelorum scholasticalium, quos Reverendissimus Dominus Joannes Malderus, episcopus Antwerpiensis vetuit praelegi vel etiam divendi (?)," gedrukt te Antwerpen, bij Hendrick Aertsens in de Cammerstrate, in de Witte Lelie. De boeken, in 't plakkaat opgesomd, worden in 4 klassen verdeeld: 1e klasse; volledig verbod, niet alleen om op de scholen te lezen, maar om verkocht te worden in de winkels; 2e kl. boeken, die men zelfs niet in uittreksels mag lezen, omdat ze niet gemakkelijk kunnen worden gecorrigeerd en voor kinderen geschikt gemaakt; 3e kl. boeken, die onlangs gecorrigeerd zijn, zoodat alleen de oude, niet gezuiverde drukken verworpen worden; de verbeterde drukken worden goedgekeurd. Onder deze: Jan Mandevyl, omdat er de pausen van simonie in worden beschuldigd en er in beweerd wordt, dat de belijdenis door hen ingesteld is; 4e kl. boeken, te verwijderen van de scholen, totdat ze gecorrigeerd zijn. Vgl. Le bibliophile Belge. Brux. 1872, 7e jaargang, bl. 59, in een artikel over „la Bibliothèque Bleue en Belgique,"

lijke Bibliotheek te Berlijn. De beide laatste exemplaren zijn volkomen identisch.

DRUK UIT DE 18e OF 19e EEUW.

Te Amsterdam bij Koene.

Exemplaar in de bibliotheek van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden.

Bij de bespreking der Dietsche overlevering laat ik voorloopig den incunabel van 1494 en de latere drukken ter zijde en bepaal mij tot de vier handschriften (H G B L) en den oudsten incunabel (I). Een viertal vragen moet ik mij ter beantwoording stellen: gaan die handschriften en die incunabel terug op één en dezelfde vertaling of bestonden er, als in het Latijn en in het Engelsch, ook in het Nederlandsch meer dan eene vertaling? Uit welke taal is de Dietsche redactie of zijn de Dietsche redactiën overgebracht? Hoe is de verhouding van handschriften en incunabel onderling? Welke is de waarde der handschriften en van den incunabel ten opzichte van het weergeven van den text?

Wat de eerste vraag aangaat, heeft een nauwgezet onderzoek mij geleerd, dat er in het Nederlandsch twee bewerkingen van den Mandeville hebben bestaan. De eene omvatte het geheele werk, de andere slechts het begin: zij loopt tot kol. 44,22 van deze uitgave; zoolang er geen andere handschriften aan het licht gekomen zijn, die het tegendeel bewijzen, moeten wij aannemen, dat zij fragmentarisch gebleven is. De eerste vertaling (vertaling I) wordt vertegenwoordigd door H I G B en het tweede en grootste gedeelte van L, dat ik L b zal noemen, de tweede (vertaling II) door het eerste en kleinste gedeelte van L, dat aangeduid zal worden door La.

Door eenige voorbeelden, die gemakkelijk met vele andere te vermeerderen waren, zal ik de stelling bewijzen. Wanneer ik bij deze plaatsen de overeenkomstige uit den Franschen text aanhaal, zal daardoor tevens blijken, dat het een Fransche text geweest is, die zoowel dóor Vertaling I als door Vertaling II in het Nederlandsch is overgebracht, zoodat daardoor de tweede der gestelde vragen tegelijkertijd zal zijn beantwoord.

Kol. 7,7 in het verhaal van het standbeeld van Keizer Justinianus heeft het Fransch [1]): et ascuns onnt quidez pluspours foitz a remettre le pomme en main, mes elle ne voet tenir.

H I G B hebben hier: Ende men heeft dicwille ghepijnt den appel weder te settene in sine hant, mer hine wil daer niet in bliven. [2])

1) De Fransche text, dien ik, bij gebreke van een wetenschappelijke Fransche uitgave, doorloopend gebruikt heb, is het tamelijk goede handschrift, dat het tweede gedeelte uitmaakt van den perkamenten codex Vossianus Latinus 75 der Leidsche Universiteitsbibliotheek. Het eerste gedeelte van dezen codex bevat een Latijnschen Marco Polo, Waar dit handschrift mij in den steek liet of corrupt is, zooals niet zelden gebeurt, (b. v. 48,7 waar het leest: quant le poeple morirent, in pl. van le poeple murmuroit en 28,12, waar wij vinden: les communes questoient come seignours en egipte, in plaats van: les comains q. c. serfs e. e.,) raadpleegde ik den Franschen text, dien Warner aan den voet zijner Roxburghe-uitgave liet afdrukken. Ik duid dien laatsten aan door W; den Leidschen, waar het ter onderscheiding noodig is, door F, anders niet door een voorafgaande letter.

2) Waar de lezingen van I G B slechts in spelling of in zeer ondergeschikte punten afwijken, citeer ik slechts die van H.

La: Ende sommighe luden hebben ghewaent menichweruen den appel weder te leggen in sijn hant, mer die hant wil den appel niet houden.

Kol. 10,6 wordt verteld, dat de koning van Frankrijk zijn beroemde reliquie van de doornenkroon van de Genueezen gekocht heeft: qar vn roi iadis achata ses seintes reliques des Janueys a queux li emperour [nl. van Constantinopel] les auoit engages pur grant besoigne dargent quil avoit.

HIGB: want een coninc die wilen was cofte deze heylighe jvwelen jeghen enen keyser, diese hem vercofte overmids groten noot van gelde die hi hadde.

La: want een coninc hier voertijts die cochte dese heilige reliquien iegen die Joden die welke die keiser te wets geset had bi groter noot van ghelde.

Kol. 21,9 heeft het Fransch in het verhaal van den ondergang van Sathalia: la quele teste remua la cite et le paiis.

Vertaling I in HIB begreep de plaats verkeerd, las in het werkwoord een vorm *reveoir* en schreef: ende dat hooft besach dat lant.[1])

Vertaling II in La begreep, zooals vaak, het oorspronkelijke beter en schreef: welc hoeft al dat lant dede beven.

Kol. 22,30: sanz entrez en cipre.

HIB: sonder in egypten te gane (een domme vergissing!)

La: sonder in cypers te comen.

Kol. 26,8: mes tot dys troue homme hostilers sur le chemyn par iournes ou homme troue tot ceo que mester soit dez totes choses necessaires pour viuere [nl. in de woestijn].

HIB: mer altoos vintmen herberghe van dachvaerde te dachuaerde. In den wech van deser wildernissen so vint men van al dies noot *es* bi te leuene.

La:.. daermen geen lijftucht en can ghecrighen van enighen dinghen, [een verkeerde vertaling; het eerste gedeelte van deze plaats ontbreekt.]

Kol. 26,17 wordt melding gemaakt van de stad Belbays of Belbeis: vne ville qua nonn Balbe.

HIB: een goede stat gheheten balthes[2]).

In het Fransche HS., dat vertaling II voor zich had, stond denkelijk de dittographie: qua non qua non B., maar het tweede *qu* weergegeven door het bekende compendium, dat veel gelijkt op dat voor *com*. De vertaler las het laatste, loste het al schrijvende op, las *cion* in pl. van het tweede *non* en kwam aldus tot de monsterachtige lezing in La: een goede poort diemen heet *comacion babbes*.

Kol. 27,11 wordt gesproken van „les bedoyns," de Bedoeienen.

H: leodoms; I leodijns; B lodijns.

La: boudins.

1) In deze en de vier volgende plaatsen ontbreekt G, daar dit slechts een deel van het werk bevat, vgl. bl. XXXVIII.

2) Abusievelijk is gedrukt: balhes.

Kol. 39,27 wordt van den phoenix gezegd, in W: et il ad vn crest sur la teste pluis grant que vn pauon et ad col tout iaune de la colour dun oriel bien lusant et le dos de ynde et les aeles de purpre colour et la cowe reget de trauers de iaune et de rouge. Et est tres belle a veoir au solail qar il tres luyt mult noblement.

H I G B: ende heeft een crone op sijn hooft meerre dan een paeu doet ende den hals heeft hi ghelu ghelic die wedewal is gheuerwet herde scone blijkende ende den rugghe violettachtich ende die vloghele van purpuren varwen. Ende hi heeft den stert dwers ghestrijpt van ghelu ende van roder varwen ende hi is alte scoen te sien in die sonne, want dan blict hi alte heerlijc ende chierlijc.

Vertaling II las in pl. van oriel: *oysel* [1]), vatte *lusant* op als den naam van een vogel en maakte er *ibant* [2]) van. La heeft dus: ende hi heeft een camp op siin hoeft mere dan een paeuwe ende hi heuet de uerwe ghelike enen ibant dat is een vogel, die gheuerwet is ghelike purper ende sinen stert is stripet ouer dwers ende hi is alte scoen aen te sien als die sonne sciint.

Het komt mij voor dat door deze voorbeelden voor het eerste gedeelte voldoende bewezen is, dat er twee vertalingen geweest zijn, die beide op het Fransch teruggaan. [3])

Daar de Fransche HSS., voor zoo ver ik weet, nog niet stelselmatig onderzocht zijn [4]), is het mij niet mogelijk geweest de verhouding na te gaan van de texten, waarnaar beide vertalingen bewerkt zijn. Zij schijnen nog al uiteen geloopen te hebben.

Wat het tweede, grootere deel van ons werk aangaat, op dezelfde wijze, als waarop het bestaan der beide vertalingen voor het eerste gedeelte is aangetoond, kan daarvan bewezen worden, dat het één en dezelfde vertaling uit het Fransch vertegenwoordigt.

Daartoe zal ik eenige plaatsen in H I G B en ook in Lb aanwijzen, waarin gelijkelijk het oorspronkelijke op zulk een eigenaardige, meest foutieve wijze is weergegeven, dat er van meer dan een vertaling geen sprake kan zijn.

Kol. 47,10: En cele cite [nl. Alexandrië] fuist decolle seinte katerine et la fust martirizes seint Marc levangeliste et la fust ensevelez.

Dezelfde afwijking van het oorspronkelijke vertoonen H I G B L b: in dese stat

---

1) De lezingen oriel, euriol, eurioel, oriol worden gevonden in W. en in de HSS. nos. 10420, 10439, 11141 en 14787 der Bourgondische bliotheek; oysel in F en in een variant bij W. — Terloops vermeld ik, dat genoemd HS. no. 11141 aan het slot heeft: che livre chy fu escript de ma main. G. Judocy en ce present papier, ou chasteau de duersteden emprez la ville de Wijck, sur la riviere du Rhin, lan mil ccccl x i i j.

2) Het artikel *ibant* in het Mnedl. Woordenboek steunt alleen op deze plaats.

3) Vgl. nog de bl. LVII, noot 1 geciteerde plaatsen, die ook voor het eerste gedeelte de Fransche herkomst van Vertaling I bewijzen. Vertaling II heeft op de eene plaats, te recht, „die scepper" en op de andere: „gheen riker treedsoir."

4) Ik maak hier opmerkzaam op de Aant. bij 93,33, die wellicht van belang kan zijn voor dengene, die de reuzentaak van de groepeering der Fransche Mandeville-handschriften zou willen ondernemen. Vgl. ook Aant. bij 268,25.

van alexandrien was sinte katherine outhouet ende ghemartelijt ende ooc sinte marcus die euangelist begrauen.

Kol. 57,23 wordt „larbre sek" verkeerd gelezen of niet begrepen en in HIGB gelezen: Sechs bome [1]).

Kol. 89,16: Samuel fut enseueletz *a la mont Joye.*

H I G: Deze prophete wart daer gheboren ende, als hi doot was, wart hi begraven *met groter blijsscap.*

Kol. 90,24: de [lees: en] celle cite [nl. Sebaste] fust le sege des x. tribus Israel mes la cite nest pas meyntenant si grant com elle soleit estre.

H I G B: Jn dese stat was die stoel van den x i j gheslachten van jsrahel, mer si en sijn niet also groot als si plaghen te sijn.

Kol. 93,28 wordt gesproken van „delbore [d i. Debora] la prophetisse."

H G B: delbore des propheten zoen.

Kol. 103,16: celle citee [nl. Damascus] fonda heliseus Damascus qui fust vadlet et despencers Abraham auant que Isaac fust nez et quidoit estre heirs de Abraham et noma la ville par son surnom.

H I G B:... eer ysaac gheboren wart, die ghebernt waende sijn van sijnen vader abraham, die dese stat hiet damas.

Kol. 136,14 wordt gesproken van „trouble cristal ianastre trehant al colour doyle."

H B L b:... als doncker cristale is, gheluachtich ende sere blickende als olie verwe. Vermoedelijk las de vertaler in pl. van trehant: *tres lusant.*

Kol. 155,31 zegt Mandeville van de Poolster: devers les parties septentrionels elle ad l x i j degres de haut et ascuns *minutz.*

H I B L b: ende vorder meer noordenwaert es si l x i j gaerden [d i. graden] ende enighe *minimen* mede. Ook op alle overige plaatsen, waar *minutz* voorkomt wordt dit woord met *minimen* weer gegeven. Ik geloof niet, dat het woord *minimen* in deze beteekenis ergens elders voorkomt, dan in onze Mandeville-vertaling. Het zelfde geldt voor de verdeeling van den graad in *veertig* onderdeelen, zooals in alle handschriften en den oudsten incunabel gevonden wordt; deze overeenstemming is een treffend bewijs van hun eenheid. Vgl. de Aant. bij 156,11.

Kol. 159,6 wordt gesproken van een „charue."

H I B L b lezen: „waghen." De vertaler las *char* of een daarvan afgeleid woord of hij begreep het woord verkeerd.

Kol. 164,32: En celle lake crescent arundines ces sont cannes, quils appellent taby.

H I B L b: omtrent dese zee wassen grote riede als eyken, die men heet taby. De vertaler las: chesnes.

Kol. 187,2 heeft W: my compaignon et moi. De vertaler las in pl. van *my*: i i i j. H I B L b hebben dus: vier gesellen ende jc.

---

1) De plaats ontbreekt in Lb, zooals de volgende plaatsen ook wel toevallig in een der HSS. of den incunabel ontbreken.

Kol. 232,10: il y a en ceo desert moultz des homes sauages corouz (W: cornuz) et hydouses.

H I B L b: In dese wildernisse sijn vele wilder manne ghecroont ende herde vreselijc. Gelezen werd: couronnes.

Kol. 248,37 wordt gesproken van dieren, die „la croupe et la coue [d. i. la queue]" hebben als van een hert. H I B L b lezen: dat houet ende die hoorne.

Er is dus wel geen twijfel aan, dat voor het tweede gedeelte alle vier handschriften en de oudste incunabel op eenzelfde vertaling uit het Fransch teruggegaan, [1]) en dat de vervaardiger van Handschrift L of een zijner voormannen het eerste gedeelte van zijn werk, dat op Vertaling II berustte, naar Vertaling I heeft vervolledigd. Ten overvloede blijkt die Fransche oorsprong nog uit het eens in Frankrijk zoo gebruikelijke weergeven van grootere getallen in twintigtallen (b. v. quatre-vingts), dat in onze handschriften gevolgd wordt, uitgezonderd in G, dat doorgaans de getallen in de hier gebruikelijke schrijfwijze heeft overgebracht. Eigenaardig is, dat in H. de teekens voor het twintigtal steeds niet boven-achter maar vooraan geplaatst worden: kol. 63,4 b. v. heeft H: „x x v j ende x i i i j" waar de andere HSS. „v i^{xx} ende x i i i j" hebben. Vgl. ook kol. 68,9; 76,16; 156,30,36,39. Deze eigenaardigheid moet wel afkomstig zijn van den vertaler of van het Fransche handschrift, waarnaar hij werkte, daar sporadisch dezelfde gebrekkige schrijfwijze ook in I G Lb voorkomt.

Nog wordt de Fransche oorsprong hierdoor bewezen, dat de eigennamen doorgaans in den Franschen vorm in onzen text voorkomen, b. v. Julien, kol. 82,22; Georgien, 84,18; Surien, 102,7; Nestoriens, Arrideens, Nubiens, Indiens, 102,28—30.

Ik ben genaderd tot de vraag naar de onderlinge verhouding van H I G B L b. Er zijn twee groepen: aan de eene zijde H I G, aan de andere B L b. Ziehier eenige plaatsen, die deze bewering staven.

Kol. 48,15: en la quele vallee il ya. x i j. fontaignes et. l x x i j. arbres de palmes que portent des dates.

H I G: in welc dal dat staen .x i j. fonteynen ende daer plaghen ooc te staen .l x x i j. palmbome *die daden droeghen.*

B Lb: jn welken dal staen .x i j. fonteynen. Ende daer plach oec te stane .l x x i j. palmbome *die nv droghe sijn.*

Kol. 52,4: Mirabilia testimonia tua, domine.

H I G hebben de goede vertaling: dine wonderlijckheit ofte dine miraculen sijn dine ghetughen.

B Lb vertalen slecht: wonderliken sijn dine ghetuychnisse.[2])

---

1) Vgl. voor nog een uitstekend bewijs voor de eenheid der vertaling in het tweede gedeelte de Aant. bij 49,16; het woord *somere* staat in H I G B. — Vgl. ook Aant. bij 63,10 en 78,29.

2) Evenmin als in het door mij gebruikte Fransche HS. zullen in het HS., dat de Dietsche vertaler voor zich had, de Latijnsche aanhalingen vertaald zijn geworden; het geschiedde ook niet door den vertaler, maar de vertalingen zijn later door afschrijvers aangebracht; van daar de onderlinge afwijking.

Kol. 61,34. Et poez sauoir que Jerusalem ancienement iesque au temps Melchisedech estoit appelle Jebus.

H I G hebben de zeer corrupte lezing: ende sult weten, dat jherusalem bi tiden wilen plach te heten melchisedech ende plach ooc te heten jhebus.

B Lb: ende Jherusalem plach wilen te hetenen *in* melchisedech tiden iebus.

Kol. 91,2: mes li emperers Theodosie le [nl. het hoofd Johannes den Dooper] fist trere et la troua enuolupes en vn drapeu tot senglant et ensuit fist porter a constantinople [1]) tot la derere partie de la teste. Et la devantrayne partie desque as machynores et desus est a rome.

H I G: mer die keyser theodosius dedet wt nemen ende men vant ghewonden in een cleet noch al bloedachtich ende dedet te constantinople draghen alt tachterste deel van den hoofde tote den tanden onder. Ende nv ist te romen.

B Lb: mer die keiser theodose deet wt nemen: hi naemt in enen doec ghewonden in een cleet noch al bloedich ende deedt te constantinoble draghen al dechterste deel vanden hoefde ende tforste deel van den hoefde metten baechtanden es te rome.

Kol. 98,1 hebben H I G dezelfde schrijffout „begrauen", waar B Lb te recht lezen: „beghinnen."

Kol. 174,36: Et en vn autre jsle y a gentz que sont homme et femme et ont nature del vn et del autre et ont vne mamele a vn coste et a lautre nont point.

H: Jn een ander eylant zijn liede die wijfs ende mans te gader zijn ende hebben enen man op deen zide ende op dander zide en hebbense ghene. I, den onzin inziende, heeft er maar iets van gemaakt: „... daer wijf ende man te gader ghewassen syn. Een man op deen side ende een wyf op dander zide."

B L b: ... sijn liede die man ende wijf te gadere zijn, si hebben .1. mamme op deen zide.. enz.

Kol. 177,37: solaceant et ioyant.

H I: spelende ende solacerende. B Lb: spacierend*e*.

Kol. 225,19 hebben H I: x i j coninghen, terwijl B Lb in overeenstemming met het origineel „x x i j coninghe" hebben.

Om te bekorten laat ik het opsommen van een aantal gelijke hiaten in HIG tegenover B Lb en omgekeerd na, maar wijs nog op de reeds, bl. XXXVI, aangehaalde plaats uit den Proloog. B heeft hier: „walsch dan latin." Hier gaat L niet met B samen, daar de plaats staat in het gedeelte, dat op vertaling II berust; La heeft: fransoys. H I hebben het „*walsch*" van Vertaling I vervangen door „*duutsch*." G ontbreekt voor dit gedeelte, maar is dit handschrift slechts een deel van een verloren gegaan grooter afschrift, dan kan met groote waarschijnlijkheid worden aangenomen, dat dit ook de lezing „duutsch" zal hebben gehad.

In den groep H I G staan I G nader tot elkander, dan tot H. Zoo leest men

1) Er zijn eenige woorden in 't Fransch uitgevallen, vgl. de voetnoot.

kol. 41,14 in H: in dit velt, in I G: in dit lant; 48,17 H daden, I G dadelen; 105,19 H door stac, I G dode; 115,34 H bekennen, I G belyen; 121,7 H erre, I G toornich; 122,5 H bebloet, I G bloedich, enz.

Kol. 110,36 heeft het Fransch: et en estee ils [lees: y] cheent souent tempestes et foudres et tonours, hetgeen door H weergegeven wordt door: groten teempeest in den zomer van donder ende ander ghewederte. I heeft: groot tempeest ende ander onweder in den soemer, G: gr. t. ende zwaer onweder in den soemer. Daar de woorden *ander* en *zwaer* graphisch niet heel veel verschillen, mag men beide lezingen wel identisch noemen.

In het al of niet voorkomen van hiaten gaan eveneens IG samen tegenover H.

Er zouden nog tal van andere voorbeelden te geven zijn; trouwens de voetnoten in onzen druk bieden gelegenheid te over aan om de bewijsplaatsen voor dit gedeelte van ons betoog te vermeerderen; maar ik vertrouw, met het hier medegedeelde de filiatie der handschriften voldoende vastgesteld te hebben.

Bij de beantwoording der vraag, welke de waarde is der handschriften en van den oudsten incunabel ten opzichte van het weergeven van den juisten text van de Dietsche bewerking, moeten wij vooreerst constateeren, dat de beide ons onbekende handschriften, waarop HIG en BLb ten slotte terug gaan, vrij wel gelijkwaardig zullen geweest zijn: nu eens zal het eene, dan eens het andere de betere lezing bewaard hebben, en beide waren niet vrij van willekeurige en absurde textverknoeiingen, ten gevolge van verkeerde lezing. Maar in de bestaande afschriften verdient de groep HIG veel meer vertrouwen, omdat de text er zorgvuldiger in is overgeschreven. In dien groep staan H en het fragmentarische G vrij wel gelijk. Behoudens natuurlijk de fouten van den vertaler en de oudste afschrijvers is de text er goed in weergegeven. Slechts een enkele maal maakt H zich individueel aan een dwaze textverknoeiing schuldig, die de plaats geheel bederft. Zoo heeft kol. 62,22 W: et a .i i. lieues de Bethleem contre mydy est lesglise seint Karitot, qi fuist illeosqes abbe, pur qi les moignes mesnoient grant doel, quant il deuoit morir, waar H leest: *Ende op i j milen* [ingevoegd naar I] zuut waert es die kerke van sinte karitaten, die daer dede maken abdwas, om den welken die moneken hadden groten rouwe, doe hi sterven soude. De woorden *dede maken* waren door de een of andere vergissing in den text gekomen, die er onbegrijpelijk door werd. De afschrijver van H of een zijner voorgangers redt zich uit de moeielijkheid door van de woorden *abd was* een eigennaam te maken!

I staat hierin bij H en G achter, dat het zijn text iets vrijer behandelt en er kleine individueele wijzigingen in brengt, zonder echter noemenswaardig aan den inhoud schade te doen. Daar waar de text geheel corrupt is, doet I vaak moeite daarvan iets begrijpelijks te maken, maar komt dan tot lezingen, die van den origineelen text geheel afwijken; de voetnoten leveren talrijke bewijzen; vgl. b. v. die bij 49,5.

Wat de handschriften van den tweeden groep, B Lb, betreft, aan beide is gemeen, dat zij zeer slordig afgeschreven zijn en wel in toenemende mate, zoodat zij aan het einde vrij onvoldoende zijn; door de vele uitlatingen, die vooral aan het einde zeer talrijk zijn, zijn ze daarenboven tamelijk onvolledig.

Aan de reeds in dien groep bestaande textverknoeiingen voegt individueel L nog eenige zeer krasse toe. In het verhaal over het ontstaan van het groote Mongolenrijk, kol. 190,18, b.v. leest B: doen gheuiel dat een groot man van den iersten gheslachte ende hi was out ende hi en was niet rike ende hi hiet congius hi lach op sijn bedde ende sliep, waarvan L maakt: doe *gemel* een groot man was van den eersten geslachte, enz.

Kol. 207,7 heet het van een der „ministreers" van den grooten Khan, dat hij bij een bepaalde gelegenheid, volgens de lezing van B, „climt op. 1. stellinghe", overeenkomstig met het origineel. Daarvan maakt L: „clinct op een scel."

Kol. 231,36 v. v. wordt gesproken van kleine boompjes, die des ochtends te voorschijn komen en vruchten dragen en na den middag weer in de aarde kruipen; B zegt er van: „hets recht oft alfs ghedochte [lees: ghedrochte] waer." In L. heet het: „recht of si ghedroecht waer."

Kol. 256,16 wordt in B een stad vermeld, „daer die liede al ru sijn." L b heeft: „een stat daer die lude alle ruysen siin."

Nog moet ik op de eigenaardige neiging van L wijzen om onvertaalbare eigennamen toch in het Nederlandsch te vertalen.

Kol 54,10 wordt gesproken van de „darrabris ende beduis ende ascoparis ende sijn liede van quader naturen." Bedoeld worden: Arabieren, Bedoeienen en Ascoparden, vgl. de Aant. bij deze plaats. L leest: „veel lieden die heten *ghemelic* ende *misselic* nae onser manieren ende si sijn van quader naturen." Ik begrijp niet, hoe de afschrijver tot deze dwaze vertaling gekomen is, maar des te beter de volgende, die niet minder curieus is: kol. 8,29 is er sprake van de vier soorten van hout aan het kruis van Christus, waaronder olijvenhout, „qar oliver signefie pes si com lestorie de noe dist," hetgeen weergegeven wordt, volgens de lezing van B: want die olive betekent pays als distorie van *noie* betuugt. L las *noel*, dat ook wel voorkomt in de beteekenis van Noach,[1]) en schrijft nu: „als die historie van *midwinter* tughet."

Daar deze zonderlinge vertalingen zoowel in La, als in Lb voorkomen, welke beide deelen van L, als wij zagen, op verschillende vertalingen berusten, maar niet in de andere handschriften of den incunabel, is een van beide mogelijk: òf zij zijn bedenksels van den vervaardiger van handschrift L (of een voorganger van hem), en door hem in den text gebracht, òf het was een eigenaardigheid van Vertaling II, die door dengene, die L uit Vertaling I aangevuld heeft, werd

1) B. had eerst *noeel*, maar dit werd gecorrigeerd tot *noie*. Kol. 97,12 staat H B L *noel* in de beteekenis van Noach; ook 128,25 B.

nagevolgd. Dat L een zeer slecht handschrift is, behoeft na het gezegde niet uitdrukkelijk meer te worden verzekerd.

Ten slotte een enkel woord over den incunabel van Gouaerdt Back en de latere drukken. Ik ben niet in de gelegenheid geweest dien incunabel, waarvan het eenige bekende exemplaar zich in het Britsch Museum bevindt, doorloopend met de HSS. te vergelijken, zooals ik dit met den oudsten incunabel gedaan heb. Wel heb ik er eenige „stichproben" uit laten afschrijven en die nauwkeurig vergeleken, zoowel met de handschriften en I, als met de oudere drukken tot en met dien van Cool uit de eerste helft der zeventiende eeuw. Het resultaat dezer vergelijking is geweest, dat die tweede incunabel veel meer met I overeenkomt, dan met de handschriften, zoodat hij, natuurlijk met wijzigingen van enkele woorden en in spelling, òf een herdruk van I is òf althans op een HS. teruggaat, dat met I zeer groote overeenkomst had, meer overeenkomst nog dan G, dat, zooals aangetoond is, van de bestaande handschriften het naast bij I staat. Wat de genoemde oudere drukken aangaat, schijnt het wel, dat zij meerendeels iets nader staan bij I, dan bij den tweeden incunabel. Daar echter voor de vaststelling van onzen text deze drukken geen dienst kunnen doen, ben ik op dit onderzoek niet nader ingegaan.

Wat nu de waarde van Vertaling I betreft,[1]) zij is niet gering: het bekoorlijke van den levendigen en eenvoudigen stijl van het oorspronkelijke is er uitmuntend in weergegeven. Toch telt zij een vrij groot aantal plaatsen, die onbegrijpelijk zijn of het origineel niet goed weergeven, en de waarde van ons werk, zooals het daar ligt, wordt er aanmerkelijk door verminderd. Ten deele ligt hier stellig de schuld bij den vertaler, die soms het Fransch niet goed begreep, maar in vele gevallen is het even goed mogelijk, dat het handschrift waarnaar hij werkte, corrupt was of dat een afschrijver de lezing van den vertaler verknoeid heeft. Kortheidshalve wordt in de voetnoten van onzen text of elders in dit werk soms gesproken van een fout van den vertaler, waar men wel begrijpen moet, dat de schuld even goed bij een afschrijver of den vervaardiger van genoemd Fransch handschrift liggen kan. Hetzelfde geldt van de vrij talrijke uitgevallen woorden of zinnen. Die uitlatingen worden in dezen druk door stipjes aangeduid, maar striktgenomen zou dit in de gevallen, waar zij reeds voorkwamen in dat mij onbekende Fransche handschrift, niet veroorloofd zijn.

Na de voorbeelden, die hierboven bij het constateeren der dubbele vertaling en de bespreking van de onderlinge betrekking der handschriften gegeven zijn en waaronder eenige sprekende vertaalfouten werden aangeduid, schijnt het onnoodig hier meer staaltjes te geven. In de voetnoten zijn ze zoo veel mogelijk aangegeven en ook in de

1) Die van Vertaling II kan buiten verdere beschouwing gelaten worden: zij is in La zeer slecht overgeleverd geworden.

Aanteekeningen worden er eenige besproken; er loopen zeer curieuse onder. [1]).

Eén eigenaardigheid van onzen vertaler acht ik belangrijk genoeg, om haar breedvoerig in het licht te stellen. Ik bedoel zijn voorliefde voor tautologieën, d. w. z. dat hij gaarne aan zijn vertaling een synoniem toevoegt, daarmede verbonden door *en*, *noch* en *ofte*. Een dier woorden, meest het eerste, is dan veelal het woord, dat vertaald moest worden, in meer of minder oorspronkelijken vorm; de verbinding geschiedt in dit geval ook door *dats, dat is* en *dat sijn*; soms is het een ander aan het Fransch ontleend woord. Deze tautologische vertaalwijze, in grensstreken ontstaan, moet wel zeer algemeen gebruikelijk zijn geweest, daar zij tot op heden in onze spreektaal sporen nagelaten heeft; vgl. onze uitdrukkingen: *part noch deel* aan iets hebben, iets *ampel en breed* vertellen. Niet zelden echter zijn de synoniemen beide inheemsche woorden [2]). Deze vertaalwijze moet door den bewerker veel ruimer zijn toegepast, dan de bestaande HSS. haar vertoonen: immers uit den aard der zaak zullen ongeduldige en gemakzuchtige afschrijvers eerder een der synoniemen weglaten, dan bij een woord een synoniem bedenken. Doordat het eene HS. het eerste, het andere het tweede der synonieme woorden weglaat, ontstaat een rijke bron van verschillende lezingen. [3])

Hier volgen eenige voorbeelden, die meerendeels genomen zijn uit H, ons texthandschrift, waarbij dan de lezingen van G B doorloopend en die van I L een enkele maal vergeleken zijn.

1,7	sanctefie	gheheylicht ende gheconsacreert
2,16	puplier	condich ende openbaer maken
3,31	enflammez	ontsteken ende doen bernen
4,31	loyes	van loye, van witte, van ghelove
4,33	ontbr. FW	van phisolomien of van aensichten
5,11	sachent	weten ende verstaen
5,27	declarer	vertellen . . ende noemen
6,22	douceour (van water gezegd)	I soeticheit of verscheyt
8,26	pes	pays ende vrede
8,28	discorde	discoorde ende onvrede
9,29	roche	rootse des berchs (te lezen: *ende berch*?)
13,12	pure air	puer ende . . . suuer lucht
13,28	defaites	te broken . . ofte ontmaect

1) Vgl. al dadelijk kol. 2,20, waar de vertaler las *criour*, en 2,23, waar *chatel* weergegeven wordt door *casteel*. De vertaler kan hier echter geschreven hebben *cateel* en een afschrijver het door hem niet begrepen woord in *casteel* veranderd hebben. — Een merkwaardig staaltje, 245,11.

2) Dr. Salverda de Grave heeft in een lezenswaardig artikel over de Middelnederlandsche vertaling van de Pélerinage de la vie humaine, Tijdschr. voor Ned. taal- en letterk. XXIII, p. 1 v.v. op deze vertaalmethode gewezen. De Mandeville-bewerker maakt zich zelden schuldig aan de verschillende kategorieën van fouten, die in dit artikel behandeld worden. Soms maakt hij het zich gemakkelijk, vgl. genoemd artikel, p. 16, b.v. kol. 31,23 en 182,37.

3) Zoo is te verklaren, dat een Fransch woord soms onvertaald in den text staat, b. v. arpens, kol. 164,49.; vision, 190,22; mileten 217,23; vermoedelijk is het Dietsche synoniem in de pen gebleven of door een afschrijver overgeslagen; dit blijkt b.v. 112,1 waar H enkel heeft *vitaelge* en I *spyse ende vytalye* en 176,34: H *plumen* I *plumen noch vederen*.

13,37	W degrez	trappen ende . . graden
19,21	amys	amijs of . . lief
20,30	W. goulf (wschl. te lezen: *gouffre*)	konkel ofte goffe
21,18	principals cites	vernoemde steden ende vermaerde steden.
22,39	ontbr. FW	putte (*ende*?) borne
23,9	contre orient	ieghen orienten ofte oostwaert
24,35	fosse ronde	graft of putte
25,36	surement	payselijc ende zekerlijc
27,18	pur nulle auoir	om gheen goet noch aerdsche haue
28,22	ranson	rantsoene van (te lezen: *ende*?) scattinghen
30,9	ontbr. FW	sine diennaren ende sine mesniede
30,11	a gages	tot sinen wedde ende tot sinen soude
30,19	ontbr. FW	wedde ofte goetdoen
31,7	vestier	men palleertse ende cleetse
31,24	les braz toutz levetz	opghehoudender armen ende wtgherect
31,34	que ne vaile le mieutz.	verbeetert zijn ende te bat hebben
38,5	fortresses	stercten ende fortressen
38,8	heremite	clusenaer ofte heremite
38,39	la date	die date of die gheboorte
41,9	cloos	beleghen noch besloten
41,23	corrumpent	G veruulen ende corrumpeert worden
41,29	courtier	I besniden ende hauenen (In de voetnoot is I uitgevallen)
41,34	desert	wostine ofte wildernisse
42,13	liquour	liquoor dats die verscheit
42,31	palme	in v hant . . . ofte in v palme
43,11	cheyera	sincken ende vallen
43,30	greners	grendere of greniere
43,35	sepultures	grauen ende tomben
44,4	greners	grendere ende corensolders
44,6	tombes	grauen ofte tomben
44,34	pelgrinage	G pelegrimaedze of bedevaert
45,14	conuz	gheweten ende bekent
45,21	departe	deelt ende scheedt
47,17	peinture	ghescrifte ofte picture
47,20	ymages	beelden ende hystorien
47,22	peintes	I gescreuen ende ghemaelt
50,12	des rames	enen telch ofte enen stoc
50,19	requere	besoeken ofte visenteren

51,14	prelat	prelaet ofte abt
51,20	illuminoit	ontstac ende wart bernende
52,6	mirabilia	wonderlijcheit ofte .. miraculen
54,7	vitailles	B leuinghe I vytaelgen, wschl. dus: *vytaelgen ende leuinghe*
54,22	ne laborent	en winnen .. noch eeren
55,7	enuolupent	bewinden ende behomplen
57,13	fossee	grachte noch put
57,34	del occident	occidenten dats van westen
59,2	faire demonstrance deuant touz	openbaer .. ende maken cont
59,7	ardantz	bernende .. ende vierich
59,9	alumines	ontsteken ende bernende
60,11	translata	maecte ende verwandelde
60,43	tenent . . . a despite	versmadense ende despitense
61,13	concubines	vriendinnen ofte amien
64,18	sacrifice	sacrificie ofte offerande
66,39	ortoler	I hofman .. ofte een gardenier
68,5	hospital	hospitael ofte gasthuus
69,11	signal	singet ofte teken
69,18	reuerence	eren ende waerdicheit
69,40	desconfire	te destrueren ende testoren
71,37	manna	manne dats hemelsbroot [1])
72,25	roche	G berch ofte rootse
75,24	il la fist iurer	sweert ende ghelofde [2])
79,14	paas	passen . . . ofte screden
80,5	ioye	ioie ende blijsscap
80,12	riuerette	beexkijn ende waterkijn
80,36	destruit	ghede strueert ende ghestoort
82,3	paas	H passen B screden, wschl. dus: *passen ende screden*
82,20	leprous	malaets ende siec
83,29	W femme comune	ghemene wijf ende sondersse . . . openbaer

1) Vgl. 131,9, waar in de voetnoot ten onrechte wordt gemeend, dat „dats hemels broot" wschl. geschrapt moet worden.

2) Uit te spreken: *geloofde*, zie de Woordenlijst. Deze invoeging van *d* na zachte spirans, voorafgegaan door gerekten klinker of tweeklank, komt meermalen in H voor: *vriesde* = vrieze; *wasdom*, lees: *waesdem* (Kil heeft *waesem* d. i. wazem); *asdensioen* (= ascension, men zal gezegd hebben: àzensióen); vgl. Mnedl. Woordenboek: *yesfer*, dat *yesder* zal moeten worden gelezen en (*ge*)*haefdich* nevens *gehavich*, zie ook Tijdschrift voor Ned. taal en letterk. VI, 56. — Is *liefde* nevens HD. *liebe* en Mndl. *lieve* niet beter op deze wijze te verklaren, dan door hier het suffix-*ede* aan te nemen? — Nog heden vindt men die invoeging in sommige volksdialecten, b.v. dat van Dordrecht, ook na nasalen, b.v. *raamden* voor ramen, vgl. Mndl. Woordenboek: *Huynden* = Huynen, d.i. Hunnen.

83,31 messagers	messelgiere ende . . bode
83,32 gardez	bewacht ende behoedt
85,34 il irroit al fonnz	te gronde gaen ende sincken
85,34 pecches contre nature	sonden ieghen nature ende stomme zonden
89,22 sacrifice	sacrifice dats dienst gods
89,40 abatuz	of te broken ende testoort
90,40 montz	alpen dat sijn gheberchten
96,5 destruz	H ghedestrueert G verderuet, wschl. dus: *ghedestrueert ende verderuet.*
96,32 resusciteront	verissen ende opstaen
99,22 terre de promission	tlant van promissioen dats tlant van ghelooften
100,7 socour	sorcoers ofte hulpe
100,23 custumes	costumen ende gewoenten
102,38 deuyse	verclaert . . . ende ghetoont
103,16 despencers	dispenseerdere ende wtgheuere
103,25 fruitz	vruchten ende froyt
112,1 vitailles	I spyse ende vytalye
113,6 miel	van zeeme ofte van honighe
113,19 incarnacion	incarnacion dats aneneminghe der menscheit
113,24 incarnacion de Jhesu Christ	incarnacion ofte gheboorte ons heren jhesus kerst
114,20 ensample	exemple . . ende leringhe
103,25 fruitz	vruchten ende froyt
115,28 innocent	onnosel ende zonder sonde
126,12 moult bien fait	scoon ende vrisch
122,20 repris	H berespt B ghecalengeert, wschl. dus: *berespt ende ghecalengeert*
127,23 destruction	destructie ende . . qualicuaert
131,21 espurger	te purgeerne ende . . te suuerne
131,35 parez	ghecleet ende ghepareert
133,30 amys	amise ende vrende
133,38 mamele	borsten ofte mammen
134,19 solacer	solaceren ende spelen
135,32 gelee	veruriesinghe ofte vorste
136,2 roches	rootsen ofte berghen
136,33 a pointes	mit punten ende mit stekendeu oorden
137,13 se songree	haer coenreit ende maket
140,19 climat	climaet ofte graet [1]).

1) Niet begrepen door den vertaler, vgl. bl. LXIII.

141,3	contres	contreye ende lantscap
141,12	dissolucion	dissolucie ofte ontbondenisse
142,34	vaillant home	L frischen vaelianten man H duechdeliken man; misschien dus: *vael. ende duechd. man*
145,13	forest	foreest ofte bossche
146,33	espices	cruut ende specien
147,34	ministres	H meesters (=ministres) I dyenres; wschl. dus: *meesters ende dyenres* (vgl. Aant. bij 150,34)
150,27	ydole	ydole ofte afgode
150,34	ministres	die meesters of die dienaren
151,36	ydole	ydole of.. beelde
164,5	de son propre fiens	van sinen properen ende sijns selfs missche
166,1	villanes	vileyne ende.. dorpliede
168,5	et les affaitent.	ende wennense ende lerense
170,41	lake	plasch of poel
172,8	nature	manieren ende naturen
173,1	menestrals	ministreers ende speellieden
174,18	W naims	H nanen I dwerghen: wschl. dus: *nanen ende dwerghen*
176,10	boce	bule of butse
176,16	solempnite	feesten ende blijscap
176,34	plumes	I plumen noch vederen
177,38	abbeye	abdye ofte cloostere
177,41	jardyn	gardijn ofte boomgaert
179,17	le plus estreit	ten smaelsten.. ende ten cleinsten
179,35	laborent	en ackeren noch en eren
182,7	garnee	ghewarneert... ende versien
185,15	museries	muserie dat is gheblas [1])
186,15	menestrals	meesters (= ministreers) ende.. speelliede
190,35	sei mokeyent de lui	foolden met hem ende bespotten
191,36	principals	principaelsten ende.. meesten
192,12	la force de paiis	sine castele ende sine storten (te lezen: *stercten*)
194,16	W divisa	visierde ende noemde
195,14	destructz	ghedestrueert... ende te niete ghebrocht
201,4	melodie	melodie ende blijsscap
206,2	chariot	karioth ofte waghen
206,30	chose contraire	contrarie ofte ieghenheit

1) Verkeerde vertaling, vgl. de voetnoot bij deze plaats.

206,32	touchent	aenrueren ofte aengaen
209,4	W menestriers	I ministrier dat sijn die speelluden
213,16	clore	te omlegghene ende te beslutene
214,11	vesture	cledinghen ofte palleringhe
214,13	peril	vrese ende anxt
215,22	garri (= garni)	H ghewaerneert I besorghet; wellicht: *ghewaerneert ende besorghet*
216,13	ordeignons	wilcoren ende ordineren
220,36	defenduz.	bescremt (lees: bescermt) ende bescudt
221,11	destrure	te dodene ende te destrueren
222,14	chacer	H persequeren B L veruolghen, misschien: *persequeren ende veruolgen*
226,32	etroit passage	dat weechskijn of die passage
232,28	en bataille	I in bataelgien dat is in stryden
234,4	pilers	pilaernen of scraghen
234,35	sesones	H die... saysunen I die.. tiden van den jare; wsch. dus: *die says. ende tid. v. d. j.*
235,11	sei departent	sceden hem ende deylen hem
238,19	tempestes	onlede ende.. tempeest
240,27	figures	figuren ende maecsele
241,13	plus devoutes	deuotere ende heyligher
245,12	chose.. perilouse	vrese ende anxt
249,14	cretes	ghecant (lees: *ghecamt*) ende ghecroont
249,28	faues	faues dat is gheelachtich
252,4	apparailement	chieringhe ende palleringhe
252,7	parailes	ghepalleert noch ghechiert
253,36	penser	peynsen ende merken
254,12	paienz	payen ende heyden
255,3	auoir en despit	despite hebben.. noch versmaden
262,32	trouble	tourble dat is doncker
266,17	sei glorifient	glorieren ende beroemen

Nog moet ik wijzen op een vier- of vijftal invoegsels, die misschien door den bewerker in den text gebracht zijn, althans zij worden noch in F, noch in W aangetroffen en evenmin in den Engelschen text, die door den Heer Warner is uitgegeven. Het is mogelijk, dat zij in andere Fransche HSS. wel aanwezig zijn, en, wat het grootste dier invoegsels betreft, (kol. 241,13—243,34), die een nieuwe, gewijzigde beschrijving van de duivelsvallei bevat, onmiddellijk nadat er reeds een beschrijving van deze gegeven is, komt mij dit ook waarschijnlijk voor. Immers de inhoud van dit invoegsel komt in het algemeen overeen met de Latijnsche „vulgata"-redactie van ons werk, zooals wij die kennen

uit den vroeger reeds vermelden Venetiaanschen incunabel, caput 45, en, gelijk wij, pag. xxxvii dezer Inleiding, hebben medegedeeld, gaat die Latijnsche text ook op een Franschen text terug. De Dietsche bewerker kan òf deze plaats reeds in het handschrift, waarnaar hij werkte, gevonden hebben òf haar uit een ander, hetzij Fransch, hetzij Latijnsch handschrift hebben overgenomen. De op het invoegsel volgende regels, kol. 243,34—39, die ook nog tot de beschrijving der duivelsvallei behooren, vinden weer hun aequivalent in F, W en in den bovengenoemden Engelschen text.

Ik wijs nog op een tegenstrijdigheid in dat invoegsel. Kol. 239,36 had Mandeville gesproken van de beide minderbroeders, die met hem waren, daarbij, als wij zagen, [1]) onwillekeurig zinspelende op zijn zegsman Odoricus en diens reisgezel. In het invoegsel nu wordt eerst van die beide minderbroeders in den eersten persoon gesproken, alsof de schrijver zelf een der twee was (kol 241,29: „ende in dese poynten waren *wi beyde minderbroeders* ende andere"), terwijl hij verderop weer, als in de oorspronkelijke beschrijving, spreekt van „die minderbroeders, die met ons waren" (kol. 242,29). Het schijnt dus wel, dat hier twee invoegsels zijn, of wat waarschijnlijker is en ook uit den samenhang schijnt te blijken, een invoegsel in het invoegsel, nl. kol. 242,1—33.

Over twee der overige invoegsels raadplege men de Aanteekening bij 124,33. Het vierde, kol. 161,7—39, vervangt een plaats van Mandeville over de climaten, waar de bewerker blijkbaar niets van begrepen had, vgl. de Aant. bij deze plaats. [2])

Ten slotte de tijd der vervaardiging van onze vertaling. Daarvoor hebben wij misschien een aanwijzing, kol. 63,4. Wij lezen daar in alle HSS. en in I, dat het 134 jaar geleden is, sinds Jeruzalem door de Saracenen ingenomen werd. F en W en overeenkomstig daarmede de door Warner uitgegeven Engelsche bewerking hebben minder precies: „v j [xx] anz et plus," maar natuurlijk kan in andere Fransche HSS. de meer nauwkeurige aanduiding voorkomen, die dan, hetzij zij van Mandeville zelf of van een afschrijver afkomstig was, door den Dietschen bewerker zou zijn overgenomen. De eerste inneming van Jeruzalem door de Saracenen in 1187 kan slechts dan bedoeld zijn, indien de tijdsaanduiding van Mandeville's hand is en hij hier, gelijk elders, heeft nageschreven, wat hij bij een ouderen schrijver gevonden had. Evenwel bij een zoo vermaarden datum komt mij dit minder aannemelijk voor, want hoe onnadenkend Mandeville in zijn overnemingen ook geweest is, hij had een juistere kennis van historische feiten, dan men zou vermoeden, vgl. Aant. bij 6,3 en 108,7. Denkelijk is bedoeld de tweede inneming in 1244; de eene tijdsaanduiding levert dan den tijd van 1364 tot 1384 op, de andere, meer preciese, het jaartal 1378.

---

1) vgl. deze Inl. bl. XIX.

2) Hier nog bij te voegen de kol. 83,27 en 128,22 ingevoegde woorden. Zie de Aant. bij die plaatsen.

Beide kunnen in dat geval niet van Mandeville zelf zijn, die immers in 1356 zijn werk geschreven heeft. De eerste is dan van een der oudere Fransche afschrijvers, die de oorspronkelijke opgave pasklaar maakte voor den tijd, waarin hij zijn handschrift vervaardigde; de tweede kan van een anderen Franschen afschrijver zijn, maar zij kan even goed afkomstig zijn van den Dietschen bewerker. In het laatste geval zou dus zijn vertaling in 1378 zijn vervaardigd.

Na het voorgaande ligt het voor de hand, dat het vrij goede Haagsche handschrift door mij tot grondslag dezer uitgave is gekozen: immers het Brusselsche handschrift is slecht, nog slechter het Leidsche, dat daarenboven voor het eerste gedeelte een andere vertaling vertegenwoordigt, en het Göttingsche fragmentarisch; de oudste incunabel, ofschoon op enkele plaatsen beter dan H, staat verder van de oorspronkelijke vertaling; de tweede incunabel verschilt niet noemenswaardig van den oudsten.

Aan een poging tot reconstructie van den oorspronkelijken text, hoe verleidelijk ook, heb ik mij niet gewaagd, in de overtuiging, dat er dan te veel vrij spel zou gegeven worden aan subjectieve opvattingen. Maar wel konden en moesten de vele grootere en kleinere hiaten met behulp der andere handschriften en vooral van I worden aangevuld. Waar het eenigszins mogelijk was, hield ik mij, indien G B L van I afweken, aan den laatsten. Ik poogde niet die aanvullingen in de taal en spelling van H over te brengen.[1])

De noodzakelijke athetesen zijn, ten gerieve van den lezer, wien het, tenzij hij bepaaldelijk een vakman is, wel verdrieten moet bij zijn lectuur telkens op scherpe haakjes te stuiten, in de voetnoten en niet in den text aangegeven.

Met emendatiën ben ik spaarzaam geweest: die ik volkomen zeker achtte, bracht ik in den text, de min of meer twijfelachtige vindt men in de voetnoten. De grens tusschen al- of- niet- zekerheid is in dezen moeielijk te trekken en ik erken gaarne, dat zij door mij wel eens, nu naar de eene, dan naar de andere zijde zal zijn overschreden.

Aan taal en spelling van H heb ik niets veranderd; ook niet aan sommige eigenaardigheden van dit handschrift, b. v. om de deelen van samengestelde woorden vaak niet aaneen te schrijven. De interpunctie van dit handschrift echter, aangeduid door het bekende streepje en door het met rood doorstrepen van aanvangsletters van zinnen, is zoo inconsequent aangebracht, dat zij niet te volgen was.

---

1) Kan men wel van een bepaalde spelling van H spreken? Er komen in dit handschrift twee vrij groote dittographieën voor, en, ofschoon dus de afschrijver een en denzelfden text voor zich heeft, schrijft hij toch eenzelfde woord daarin op verschillende wijze: *menigherhande*, *menigherande*; *soon*, *zoen*; *heilighen heylighen*; *also*, *alsoe*; *jacobiten*, *jocobiten*; *sinte*, *sente*; *beesten*, *besten*; *heettet lant*, *hetet tlant*; *paelt*, *valet*; *dat con.*, *tcon.*

H heeft geen opschriften boven de hoofdstukken, maar een drietal plaatsen kunnen niet anders zijn dan in den text verdwaalde opschriften, [1]) waar uit volgt, dat het HS., waarnaar Willem Ruychrock heeft gecopieerd (of een daaraan voorafgaand), wel opschriften heeft bezeten. Daar nu ook B sporadisch opschriften vertoont, vond ik mij gerechtigd de opschriften van I, die dus blijkbaar oud zijn, in deze uitgave over te nemen. Over het weglaten der in H voorkomende alphabetten ziet men de Aant. bij 16,29.

De lezer vindt dus in dit werk de Dietsche vertaling van Mandeville's reisbeschrijving, zoo gaaf en zoo compleet mogelijk, maar tevens vindt hij er een reproductie in van het Haagsche handschrift; van daar dat alle invoegingen gecursiveerd zijn en evenzoo alle oplossingen van verkortingen. Deze uitgave is dus volkomen bruikbaar voor dengene, die statistisch-grammaticale studiën over het Haagsche handschrift zou wenschen te maken.

Bij de oplossingen volgde ik den regel, dat ik bij verschillend overgeleverde vormen die koos, welke het meeste in het handschrift voorkomt. Zoo komen *herde* en *hert* meer voor dan *harde* en *hart*; *werf* dan *warf* en *weerf*; *wart* dan *wort* en *wert*; *zwart* dan *zwaert* en *sweert*; *dar* dan *der*; *mar* is veel talrijker dan *mer*, zeer zelden is *maer*.

In de voetnoten vindt de lezer de voornaamste afwijkende lezingen van I G B. Die van L, òf conform aan B, òf zeer slecht, behoefden slechts een enkele maal aangegeven te worden. Mijn voorraad variae lectiones is veel grooter, dan de gegevene, maar ik heb er een keuze uit gedaan, al werd daardoor veel arbeid nutteloos, omdat een text uit de tweede helft der 14e eeuw niet behandeld behoeft te worden als een uit de 9e en ook om het goede voorbeeld van onzen schrijver te volgen, die boven zijn laatste hoofdstuk schreef, hoe hij „veel wonders achter laet te scriuen, om dattet boec te groot soude sijn," ofschoon ik gaarne erken, dat aan de meeste dier variae lectiones niet „veel wonders" is.

Ook in de voetnoten vindt de lezer aanhalingen uit den Franschen text, telkens wanneer dit tot verduidelijking van den zin, tot verdediging van emendatiën, invoegingen en uitlatingen en tot het aantoonen, dat een plaats verkeerd vertaald of corrupt is, noodig scheen.

De aanteekeningen, die op den text volgen, waren noodzakelijk om de in de handschriften zoo jammerlijk misvormde en niet te emendeeren eigennamen voor den lezer begrijpelijk te maken; verder is het daarbij mijn streven geweest om door een keuze te geven uit de geleerde aanteekeningen van den Heer Warner de lectuur van onzen text belangwekkender te maken; eindelijk heb ik daaraan een aantal aanteekeningen toegevoegd, die de vrucht van eigen studie of navragen zijn. Ik vrees, dat de een zal vinden, dat er te veel, en de ander, dat er te weinig ver-

1) Vgl. kol. 184, 227, 228.

klaard is, maar zoo ooit, dan is het moeilijk, in een geval als dit, het allen naar den zin te maken.

De woordenlijst is ingericht met het oog op het gemak van den lezer en daardoor vrij uitvoerig geworden; op streng-systematische samenstelling maakt zij geen aanspraak, maar de bewerker vleit zich met de hoop, dat de taalkundigen van beroep er toch ook het een en ander in zullen vinden, waar zij hun voordeel mede kunnen doen.

Ten slotte vervul ik den aangenamen plicht, mijn hartelijken dank te betuigen aan de velen, zoo binnen- als buitenslands, die mij bij mijn arbeid met raad en daad hebben bijgestaan. Zonder hun heusche welwillendheid ware het tot stand brengen dezer uitgave mij niet mogelijk geweest. Zij mogen het mij ten goede houden, dat ik hier slechts een drietal hunner met name vermeld: Dr. J. Verdam, Hoogleeraar te Leiden, Dr. W. C. G. Byvanck, directeur der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, en Dr. S. G. de Vries, directeur der Universiteitsbibliotheek te Leiden. Ook de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, die haar naam aan deze uitgave heeft willen verbinden, in het bijzonder haar Bestuur, ontvange de verzekering van mijn erkentelijkheid voor deze mij vereerende beschikking.

DE REIS

VAN

JAN VAN MANDEVILLE.

(1*a*). Jnden Name des vaders des *soens* des heylighen gheest. Want dat also is, dat tlant van ou*er* zee, dat is te weten dat heylighe lant van beloofte*n*, onder alle ander lande ís dat wtvercorenste en*de* dat waerdichste en*de* vrouwe en*de* ouerste van allen anderen landen, en*de* is ghebenedijt ghoheylicht en*de* gheconsacreert vanden heylighen lichame en*de* metten dierbare*n* bloede ons heren jhesu cristi, in den welken lande hem behaghelijc was en*de* woude hem daer inden lichame der glorioser maghet marien v*er*scinen en*de* me*n*schelijc vleesch aen neme*n* en*de* voedinghe. Oec woude hi dat (1*b*) lant o*m*me gaen en*de* daer in wandelen en*de* menighe miraculen daer in doen en*de* predicken en*de* lere*n* dat *gheloue* der kerstene alse sij*n* kindere*n*. In dit lant woude hi menich verwite*n* en*de* bespottinghe doghen en*de* liden om onsen wille. Van desen lande woude hi sond*er*linghe gheheten sijn coninc, die was en*de* is coninc des hemels, der aerde*n*, der lucht, der zee en*de* alle der dinghen, die daer in sijn. En*de* hij hiet hem seluen sond*er*linghe van desen lande coninc, doen hij seide: rex sum judioru*m*, dats te segge*n*: jc ben co*ninc* der joden, want doe was dit lant der joden. En(1*c*)*de* dit lant hadde hi v*er*core*n* te sinen behoef onder alle andere lande alse dat beste en*de* dat doghentlijcste en*de* dat waerdichste van ald*er* werelt, *want het es antherte ende dat beste van alder werelt*, alsoe die phylosophie seit: virtus rerum in medio co*n*sistit, dats te segghene: die duecht der dinghen is in der middele. In dit alre waerdichste lant woude die heylighe coninc sijn leuen leyden en*de* vanden fellen joden sijn versmaet en*de* bespot en*de* passie en*de* die doot liden om die minne van ons en*de* om ons te v*er*losse*n* van der pine*n* der hellen en*de* vander veruaerliker ewig*er* doot, die ons was (1*d*) bereet om de*n* sonden ons eerstes vaders ada*m*s en*de* oec om ons selues zonden, want hi en hadde gheen q*u*aet v*er*dient noch hi en peynsde noch en dede noyt quaet. En*de* hi woude wel, die co*ninc* der glorie*n*, in dit lant meer dan in een ander lant passie en*de* doot liden. Wa*n*t die wil een *dinc* condich en*de* openbaer maken, in dien dat een yghelijc wete, hi doet roepe*n* en*de* becondighen in midden der stat, so dat condich mach sijn en*de* gheweten op alle*n* ziden; also die roeper van alder werelt woude liden den doet doir ons te jherusalem, die stoet midden in der werelt, op dat men wiste ope*n*baer (2*a*) in allen ziden der werelt, hoe diere hi ghecocht hadde den me*n*sche, die*n* hi hadde ghemaect na sine*n* beelde en*de* verlost om die grote mi*n*ne, die hi hadde tot ons, nochtan dat wijs niet v*er*dient en hadden. Want ghene*n* meerren casteel noch rantsoen noch scattinghe en mochte hi gheue*n* voor ons, dan sine*n* heylighen lichame en*de* sijn dierbair bloet en*de* sijn ghebenedide leue*n*, dat hi voer ons offerde en*de* ouer gaf. Die ghene die noyt in hem en hadde vlecke van sonde*n* woude sine*n* lichaem van minne*n* *leueren*

1 H *sooens* 4 I gheloeften B geloften 6 dame et souereigne 11 il li plesoit soi enombrer en la virgine marie 17 H *gleloue* 19 I B verwyt 21 I een con.die hy w. e. is een c. B die was een con. d. h.; cil que roiz estoit du ciel; waarschijnlijk te lezen: die hy was een coninc d. h. 29 I tot sijn hof; pour lui 30 la plus vertuouse 32 inv. naar B; qar ceo est le coers et le mileu de tote la terre — I philosophe B phelosophus; philosophre — *Kol.* 2 *r.* 2 I middelheyt 5 B bespoet ghepassijt 9 B om die scande; pour les pecches 12 I nye 16 H *donc* 19 I most s.; soit scient et espanduz 20 W le creour de tot le monde 21 B vore ons 22 I int middel vander w. B in midden d. w.; en mileu del mounde 28 I an alle s. 28 plus cher chatel ne plus grant ranson 29 B ghegeuen 34 H *leuen*, naar I; deliuerer al mort

in den doot om de*n* zondaer. Ay god, hoe grote minne hadt ghi tote*n* zondare*n* uwen creature*n*! Want ghi, die zond*er* (2*b*) sonde waert en*de* misdaet, woudt den doot liden om den misdadighen. Met rechte soudeme*n* sulken here minne*n* en*de* ontsien, ere*n* en*de* diene*n* en*de* dat lant minne*n* en*de* prisen, dat sulke vrucht heeft ghedraghen, mids welke vrucht een yghelic sal sijn behouden, heten si mids onsen ghebreke. Met recht soude sijn dat heylighe lant allen me*n*sche*n* ghenoechlijc en*de* vruchtbairich, want het was bedauwet metten dierbairen bloede ons here*n* jhesu cristi. Dit is dat lant, dat onse h*er*e gheloofde te ene*n* erue en*de* in dit lant woude hi sterue*n* alse beset om te latene in erfnissen sine*n* kindere*n*, waer o*m*me (2*c*) elc goet kerste*n* me*n*sche zoude pine*n* hem met aensten, die de macht heeft van crachten en*de* van goede, weder te ghecrighen onse voorseide erue en*de* met crachte weder vter onghelouigher ghewout te doene en*de* weder te maken o*n*s eyghen lant, alst billix sijn soude, want wi sijn ghehete*n* kerstene van kerste die onse vad*er* is. En*de* op dat wi sijn rechte kindere sijn, soe sullen wi calengiere*n* dat erue, dat ons onse vader liet en*de* dat ons pinen te settene vten *handen* der vreemdere. Mer hede*n* opten dach so heeft houaerdicheit ghiericheit en*de* nijt also die her(2*d*)ten der landsh*er*en ontsteken en*de* doen bernen en*de* beuae*n*, dat si meer haer meninghen hellen ene*n* andere*n* te onterue*n*, dan si hebben *te* calengiere*n* en*de* te winnene haer recht proper voirs*ei*t erue. En*de* dat ghemene volc, dat goede*n* wille heeft d*aer* voer te settene lijf en*de* goet, si en moghen niet sond*er* die oue*r*ste heren die ou*er* hem sijn. Want v*er*gaderenghe vanden ghemene volke sonder hooft te hebbene van heren is als een cudde scape te hebben sonder h*er*de, die hem sceyden en*de* en weten waer si gaen of wat si doen sullen. Mer waert dat sake dat bequamelijc waer onse heylighen vader den (3*a*) paus, want gode waert wel bequamelijc, dat die aerdsche princhen ware*n* van accorde en*de* met ene*n* dele van hare*n* ghemeente*n* wouden bestaen die heylighe vaert van ou*er* zee, jc wane wel *seker*, dat in corte*n* tiden dat heylighe la*n*t der beloften soude *weder* worden ghewonne*n* en*de* gheset in den hande*n* der *gherechter* erfname*n* dats der kerstinen. En*de* om dat langhe tijt is lede*n*, dat en gheen *ghemene* vaert ou*er* zee ghedae*n* en w*ar*t en*de* vele lieden hebben ghenuechte te hore*n* sprek*en* van desen heylighen lande,

Jc Jan van Mandeuille ridder, al en ben jc dies niet waerdich, gebore*n* en*de* gheuoedt in ynghelant in een stat, die m*e*n heet lubani, dede dese vaert van ouer (3*b*) zee int jaer ons heren m. iij^{c}. en*de* xxij. op sinte mychiels dach en*de* hebbe sint langhe tijt gheweest ou*er* zee en*de* ghesien en*de* *omme* ghegaen vele lants en*de* menigherande prouincien en*de* menicherande coni*n*crike en*de* menich eylant en*de* hebbe gheleden door turkien, door armenie*n* die grote en*de* die cleyne, doer tartherie*n*, door parsen, door surien, door arabien, door dat hoghe lant van egypte*n* en*de* door ned*er* egypten, door libien, door dat meeste deel van ethyopie*n*, doer caldeen, door amasonien, door jndien die mindere en*de* die meerre en*de* die middele, en*de* door menigherande volc van menigher manniere*n* van loye, van witte, van gheloue en*de* van menigh*er*ande (3*c*) maecsele van *leden* en*de* van phisolomien of va*n* aensichten. Vand*er* welken landen en*de* eylanden jc sal vertrecken claerlike en*de* daer of spreken hier namaels, als het sine*n* tijt heeft, en*de* oec va*n*der wond*er*licheit, die daer is, na die*n* dat *mi* ghedincken sal moghen, en*de* sonderlinghe om der ghee*n*re wille, die noch meninghe hebben te visenterene dese edele heylighe stat van jherusalem en*de* die ander steden, die daer omtre*nt* sijn, den welken jc sal segghen en*de* wisen, wat weghe si daer toe houden moeten en*de* gaen, want

13 arosee et moilee 15 I loofde 16 come seisy 19 I neerste B ernste; qar chescun bon cristien qui poair en ad de quei sei doit pener et mettre en grace (W et mettre en grant trauail) de notre [seignour] susdit et droit heritage conquere 28 H *honden* 29 I op desen d. 32 I s. m. gheren malcanderen t. o. B m. hebben; qils tendent plus as autri desheriter 34 H *ende*, naar I B 36 I B daer toe — *Kol.* 4 *r.* 2 I behaechlic 5 inv. naar I B; ieo quidreye estre bien certein 6 I gheloeften B gheloften 7 inv. naar B; reconciliez 8 H *gherecht*, naar B; I rechter 10 H *ghememene* 11 B gh. in horen te spr. 16 I lubam B S'Aubani; seint auban 18 B machiels 19 H *ome* 22 I ghereyst; passe 31 I m. van ewen of witten ende gheloue 33 H *lieden*, naar I B — I physonomyen; de diuerses loyes et diuerses facions 34 H *ende* [*van*] *eylanden*, naar I B; des queles terres et jsles 38 H *nv*, naar B; I ontbr.

jc hebbe, des si god ghelooft, daer waert gaende menighen wech leden (3*d*) ende ghereden mit menighen goeden gheselscape. Ende weet dat jc dit boec hadde ghescreuen in latine om der cortheden wille, mer om dat die menige bet verstaet duutsch dan latin, so hebbict gheset in duutsch, om dattet een yghelijc moghen verstaen ende om dat die heren ende ridders ende die ander *edele* liede, die en gheen latijn en connen ende ooc ouer zee gheweest hebben, moghen weten ende verstaen, of jc waer segghe ofte niet. Ende ist oec dat jc yet dolende ben in minen redenen mids verghetelicheden ofte anders waer omme, dat si dit boec corigieren moghen ende setten in rechten weghe der waerheit (4*a*). Want dinghen, diemen ouer lanc ghesien heeft, worden wel vergheten ende die memorie des menschen en mach alle dinc *niet* verstaen noch onthouden.

Die reysen wil te paerde of te voet of ter zee int heilighe lant.

Nu suldi horen in den name gods, die wil varen ouer zee, hi mach trecken doer menich weghe beyde te watre ende te lande, na dattet tlant gheleghen is, daer hi wt trac, van den welken al meest vergadren deen metten andren int ende. Ende en waent niet, dat jc hier vertellen sal ende noemen alle die steden ende dorpen ende castelen, daer men doer trecken moet darwaert, want het soude te lanc gherisen, mer allene die sonderlincste ende die vermaerdste steden, aldaer men door gaen moet den rechten wech.

Jn den ersten die comet van (4*b*) *westwaert*, als van ynghelant, van yerlant, van scotlant ofte van noorweghen, hi mach gaen, op dat hi wil, door almangien ende door hongherien, dat paelt an dat lant van panonien, an dat lant van pulanen ende an dat lant van flesien. Ende weet, dat die coninc van hongherien is harde machtich ende waerdich here van prise ende heuet harde vele lands, want hi hout hongherien clauonie ende dat meeste deel vanden comanien ende bulgarien, datmen heet tlant vanden buggheren. Ende hi hout ooc een groot deel vanden conincrike van rossien, daer of hi heuet ghemaket een hertochscap, dat gheet toten lande van niflan ende paelt (4*c*) aen prusen. Door dit lant so lijdt men ende door die stat van cypren ende neuen den casteel van neyburges ende door maleuille, die staet ten einde waert van hongherien ende daer vaertmen ouer die riuiere van danube. Dese riuiere is harde groot ende nemt haren oorspronc in almangen onder die berghe te lomberdien waert. Ende si ontfaet in haer viertich ander riuieren ende loopt rechte door hongherien ende door grieken ende door tharsien ende valt daer in die zee ten oosten waert so strijft, dat twater behout sine zuetheit xx. milen verre sonder hem te minghene metten (4*d*) watere der zee. Daer na soe comtmen te bellegaue ende soe comtmen int lant der bugghers. Ende daer gaetmen ouer een stenen brugghe, die op die riuiere staet van maroye ende *men lijdt* door tlant van princenarden ende daerna in tlant van griken ter stat, diemen heet astroues ende te sinepope ende te dandrenople ende dan te constantinoblen, diemen plach te heten besamon. Daer woent ghemeynlijc die keyser van griken.

Te constantinoplen is die scoonste kerke die in die werelt is *die is van sente sophien*. Ende voor dese kerke soe staet een beelt van copren vergult ghemaect naden keyser te paerde ghecroont. Ende hi plach te houden in (5*a*) sijn hant enen *vergulden* ronden appel, mar hi is wt gheuallen, dies is langhe tijt leden. Ende men seyt, dat bediet, dat die keyser heeft verloren een *groot* deel van sinen lande ende van sijnre heerscapien.

6 B de menich bat versteet walsch d. latijn; romanz que latin 7 B i. walschen; en romanz 9 inv. naar B; W lez autres nobles homes 13 I e. of ic oec dolende waer 13 B i. m. redincke 16 B nader waerh. 20 H *nie*, naar I B — het opschrift naar I 25 H *vergadren* [*te gader*] *deen*, naar I G B 27 B tellen 30 I risen G warden 32 par ou homme doit passer pour aler la droite voye 33 H *waert*, naar I G B; des parties de occident — *Kol.* 6 *r.* 1 G e. een waerd. h. 2 I G B hout h. v. 4 I van com. 8 I hartochdom 10 I reyst m. 13 I inden eynde G int eynde 16 I b. van lomb. 17 G e. in haer lopen 21 I stijff G B stijf; rudement 22 I soeticheit of verscheyt G soeticheyt B sueticheit; douceour 27 inv. naer G B; I so reystmen; passe homme 34 I is een die sc. k. die in alle die wer. is — H *kerke* [*van sente sophien*] *die*, naar I G B 35 inv. naer I; la plus beale esglise et la plus noble de monde quest de seint sophie 37 le ymage Justinien lemperour 39 inv. naer I B; G gulden; pomme ronde dorre 42 inv. naar I G B; grant partie

Want hi plach keiser te sine van romen, van griken, van al asien die mindere ende van alden lande *van suryen ende vanden ioetschen lande*, daer in staet jherusalem, vanden lande van egypten, van arabien, van persen. Mer nv heeft hijt al verloren, zonder grijken allene ende tlant, dat daer toe behoort. Ende men heeft dicwille ghepijnt den appel weder te settene in sine hant, mer hine wil daer niet in bliuen. Dese ronde appel bediet die heerscapie, die hi hadde in die werelt, die ront is. Ende die ander hant houdt hi op gheheuen ieghen toost in (5*b*) teyken, dat hi is dreyghende die misdadighe. Ende dit beelde staet op een werc van merberen.

Te constantinoblen is dat cruce ons heren jhesu cristi ende sinen roc sonder naet ende die spongie ende dat riet, daer men hem mede drincken gaf edic ende galle anden cruce. Sulke lude wanen, dat die een helft vanden cruce ons heren sijn soude in cypers in een clooster van moniken, dies *niet* en is. Mar daer is dat cruce, daer ysamas, die goede scaker, aen *was* ghehanghen, dies een yghelijc niet *en* weet. Nochtan waert billic nootdorftich te wetene, mar om dat profijt vander offerhande doen sijt den volke eeren ende gheuen te verstane *dattet* si dat cruce ons heren. Ghi sult weten, (5*c*) dat dat cruce ons heren was van .iiij. manieren van houte, alsoe *dit* vers seit: in cruce sunt palma cedrus cypressus oliua, dats te segghen in duutsche: jnt cruce ons heren was hout van palmen, van cedren, van cypressen ende van oliuen. Dat hout des crucen, dat recht op ghinc vander aerden te hemel waert, was van cypressen ende dat hout, dat dwers ghinc, daer die handen an ghenaghelt waren, was van palmen ende die *voet* vanden cruce, die gheuest was in die aerde om te houdene dat cruce, was van cedre ende die tafle, die bouen thooft stont, daerin dat tytel stont ghescreuen jn ebreeusch, jn griecsch ende in latine, was van oliuen ende was anderhaluen voet lanc. Ende die joden macten (5*d*) dat cruce van .iiij. manieren van houte om seker redene ende sonderlinghe zaken. Die eerste redene was, want si seyden ende waenden, dat onse here daer zoude bliuen hanghende alsoe langhe, als die lichaem zoude moghen duren. Ende daer omme maecten si den voet vanden cruce van cedre, om dat cedrus hout niet verrotten en mach noch in die aerde noch in water. Want si wouden, dat langhe duerde. Die ander redene was, om datsi waenden, dattie lichaem ons heren verrotten ende stinken soude, so dat hi daer niet langhe en soude moghen hanghen. Daer om maecten si dat lancste hout, dat vander aerden opwaert ghinc te hemel waert, van cyperssen, dat wel rukende is op dat die (6*a*) roke vanden lichame niement en soude moghen deren. Die derde redenen was, om dat si waenden in dit cruce onsen here te male hebben verwonnen ende sine macht ghenomen. Ende daer om maecten si dat hout, dat dwers ghinc, van palmen, om datmen in dat oude testament plach te cronen mit palmen den ghenen, die verwinnende was. Die vierde redene was, om dat si waenden hebben pays ende vrede na die doot ons heren, want si seyden, dat si ene discoorde ende onvrede hadden tusschen hem ende hen. Want die oliue betekent pays, alse ons die hystorie van noe betuucht. Want die duue brocht enen telch van oliuen, dat bewijsde pays ghemaect tusschen gode ende den mensche. Ende daer omme maecten si die tafele vanden (6*d*) tytele, die bouen thooft stont, van oliuen. Want si waenden van hem paies hebben na sine doot. Ende weet, dat *onse* here was ghenaghelt an den cruce ligghende aen der aerden ende daer na so rechten sine metten cruce op. Ende doe so leedt hi die meeste pine.

Item die grieken ende die kerstene die wonen ouer *zee* segghen, dat dat hout des crucen, dat wi heeten cypres, was vanden appelbome,

3 inv. naar I G B; asie la meindre de la terre de Surry de la terre de Jnde (W Judee) en quele est Jerus. 8 H *dicwille* [*weder*] *ghepijnt*, naar I G B 12 G opgehouden 13 G in een t. 15 sur vn estage de marbre 18 B sponse 24 inv. naar I G B 25 H *een* 26 I noot G nodorft B noetdoerste 28 H *datter*, naar I G B 31 inv. naar I G; B dat 38 B ghenichelt 39 H *vooet*; et li tronk dessouz questoit en la roche en quei il auoit vn morteis pour tenir le pee de la croiz 41 I dat cruce vast was cedren — *Kol.* 8 *r.* 3 H *zaken* [*die si daer toe hadden*]. *Die*, naar I B 6 I dat lich. 12 I dat lich. 12 I rotten 20 I al te mael verw. te hebb. B altemale 25 B bewinnende 27 qar ils disoyent quil auoit mys discorde entre eaux 29 I tussch. cristum e. hem luden 31 B noie (oorspr. stond er: noeel) 37 H *one* 38 B ghenichelt 39 I op ter a. 43 H *ze'e* B o. die see

d*aer* of adam den appel at. En*de* al soe hebben sijt in haer scrifture. En*de* ooc seit die selue scrifture, dat alse ada*m* ziec was, doen seide hi tot zine*n* sone seth, dat hi ghinghe totten aerdschen p*ar*adyse en*de* dat hi bade den enghel, die dat behuet, dat hi (6*c*) hem woude sende*n* *vander* olie vanden bome der ontfermherticheit om te salue*n* sine lede, dat hi ghenesen mochte. Welke seth daer ghinc, mer hi *en liets* niet in gaen, mer hi seide hem, dat hi vand*er* olien der ontfermherticheden niet hebben en mochte, nochta*n* so gaf hi hem drie kernen vande*n* zeluen appelbome en*de* seyde hem, dat hise leyde in sijns vad*ers* mont en*de* daer of soude een boem wassen. En*de* als die bome vrucht droeghe, soe soude sijn vad*er* ghe-ganst worden. Doe hi wed*er* ghekeert was te sine*n* vader, so vant hine doot en*de* leyde hem die iij kerlen in sine*n* mo*nt* en*de* die becleue*n* wass*en*de en*de* worden drie grote bome, vanden welken dat cruce ghe(6*d*)maect was, dat die goede vrucht droech jh*esu*m chr*is-tu*m als in goeden vridaghe, mids welke vrucht adam en*de* die va*n* hem sijn ghecome*n* sijn gheganst en*de* ontco*m*mert vander ewigher doot, het en si dan mids haers selues scout. Dit heylighe cruce hadde*n* die joden be-graue*n* in die aerde ond*er* die rootse des berchs van caluarie*n* en*de* d*aer* wast v*er*-borghen wel .ij^c^. jaer ofte meer tote an die tijt dath*et* sinte helena wed*er* vant, die moed*er* was constantij*ns* des keysers van rome*n*. Dese helena was thoels dochter, die coninc was van ynghelant, datme*n* doe hiete grote bart*an*ien, die die keyser constantijn te wiue nam om haer grote scoonheit, doen hi was in dat lant. En*de* ghi sult weten (7*a*) dat dat cruce ons here*n* was lanc viij cubitus en*de* dat hout, dat dwers ouer ghinc, .iij. cubitus en*de* ene*n* haluen. Die helft vand*er* crone*n*, d*aer* onse here mede ghecroo*nt* was ande*n* cruce, en*de* een vande*n* drien naghelen en*de* dat yser van den spere en*de* vele ander heylichdoms sijn te parijs in vrancrike in des conincs capelle. En*de* die crone leidt i*n* *een vat van goeden* cristale herde wale ver-chiert. Want een coninc die wilen was cofte dese heylighe jvwele jeghen enen keyser, diese hem v*er*cofte ou*er*mids grote*n* noot van gelde, die hi hadde. En*de* al ist datmen seit, dat dese crone is van doorne*n*, dies en is niet, mar si *is* van witte*n* zeebiesen, die steken alse doorne*n*, want jc hebse harde naernste(7*b*)like besien en*de* ghesie*n*, die te parijs is en*de* die ooc, die tot constantinoplen is. En*de* ic hebbe ooc een van desen *waer-dighen* doornen, welc seer ghelijc is enen doorne van witten doornen. En*de* die wert *mi* ghegheuen in groter zond*er*licheden. Want in dat vat, d*aer* die crone i*n* leyt, so leecht*er* vele gheuallen en*de* of te broken, die of breken, als me*n* dat vat v*er*roert o*m*me te tone*n* den grote*n* h*er*en. En*de* weet, dat dese crone was ghewronghen en*de* ghe-maect van zeebiesen ofte zeeliessche. Mar me*n* heeft se zint ghedeelt en*de* ghescheiden aen tween, vander welker die een helft is te parijs en*de* die and*er* heelft is te constanti-noplen. En*de* ghi sult weten, doe onse here was i*n* d*er* (7*c*) nacht gheuaen, hi wert eerstwerf in enen boomgaert gheleet en*de* herde naernstelike gheexamineert en*de* daer so bespotten die *felle* joden en*de* maecten hem d*aer* een crone van telgheren van witten doornen, die d*aer* inden boomgaert wiesen en*de* hadden emmer toe bladere*n* en*de* die setten si hem op sijn houet, die doorne*n* ten hoofde waert en*de* dro*n*ghense *daer* in so vaste, dat sijn ghebenedide bloet ned*er* liep te me*n*igher stat ouer sijn scone aen-schijn en*de* ou*er* hals en*de* ouer scoudere*n*. En*de* daer om heeft die witte dore*n* in hem grote cracht. Want *diere* of draecht ouer

7 H *die*, naar B; I senden woude olie d. o.; ennoyer del oyle del arbre d. m. 9 I B op dat hi 10 inv. naar I B; mes langel ne li lessoit entrer 13 I kerlen 17 I genesen 19 il troua son piere pres de mort 20 I e. d. worden wassende B e. d. becl. ende wiesen iij scone. b. 25 I B comen 30 B gheborghen 37 I h. gr. sc. wil 40 ouer *ontbr.* I G — *Kol.* 10 *r.* 2 I van der glauyen B ghelauien; la lance 3 B heeldoms; reliques 4 inv. naar I; G i. e. v. v. stael crist.; B vat v. crist.; et gist la coronne en vn vessel de cristall 5 I costelick v. — G geziert B ghesiert 6 qar vn roi iadis achata ses reliques des Janueys a queux li emperour les auoit engages pour grant be-soigne dargent quil auoit 11 inv. naar I G B 15 H *vaerdighen*, naer I G B 17 H *die*[*en*] *wert* 18 H *mit*, naar I G B; et ceo mei fust done pour grant especialte 21 I roeret 22 G togen 24 G zeeleeschen of biesen B zeelessche o. b ; jonkes marinez blanks 31 B ern-telike 32 inv. naar I B; li ribaudes jues 35 ende h. e. t. bl. *ontbr.* I F W 42 H *doren*, naer B; I want wye een telghe van den doorne an hem draghet gheen donre n. t e. m. h. deren noch d. h.; qar qui que porte sur lui vne branche il nad garde de foudre ne tonere ne de tempeste ne la messon ou il (est) eins.

hem een telchskijn, hij en mach niet vervaren, noch donre, noch tempeest en mach hem niet scaden, noch den (7*d*) huse, daer hi bi staet, noch gheen quaet gheest en mach ghenaken den steden, daer hi staet. Jn desen boomgaerde so verlochende sinte pieter onsen here driewerf. Daer na werdt onse here gheleydt voor die bisscoppen ende die meestre van diere wet in enen anderen hof. Ende daer so wordt hi anderwerf gheexamineert, bespot ende versproken ende ghecroont mit andren witten doornen, die men heet berberis, die wiessen in dien hof, die heeft oec grote cracht ende men maect oec herde goet verjuus vanden bladeren. Daer na wert hi gheleidt in cayphas boomgaert ende daer wart hi ghecroont van eglentieren. Ende daer na wort hi gheleidt in pylatus camer, die daer rechter was om noch te examineren (8*a*), die ghestroit was mit zeebiesen. Ende daer *soe* setten sinen in enen zetel ende si daden hem aen een purpur cleet ende si maecten hem een crone van desen biesen ende si knielden voor hem, bescherende ende segghende: God gruete v, coninc der joden. Ende dit was die crone, van den welken die een helft is te parijs ende dander helft tot constantinoplen, mitter welker crone onse here was ghecruust ende leedt die doot om ons te verlossen vander pinen der hellen, waer om men is sculdich dese crone in meerre waerdicheit te houden, dan alle dandre. Dat speer ons heren of die glauie scacht dat heeft die keyser van almangien, mer dat yser, daer hij mede in sijn side ghesteken was, dat an dese (8*b*) speer stont, is te parijs. Die keyser van constantinoplen seit, dat hi selue tyser heeft vanden spere, want jc hebt ghesien ende is vele breder, dan dat te parijs is.

Jtem te constantinoplen leidt begrauen sente anne moeder der moeder goods, die sinte helena daer dede bringhen van jherusalem. Jtem daer leyt den lichame sinte

jans guldenmont, die aertsche bisscop was van constantinoplen. Jtem daer leyt sinte lucas ewangelist, want zijn ghebeente wert daer brocht van bethanien, daer hi eerst werf wart begrauen ende vele ander heylichdoms. Daer is oec een steen oft een marbersteen waer, die men heet enidros, die altoos water druupt, so dat hi hem (8*c*) seluen van water vult alle jaer, so dat hi ouer gaet sonder yemens toedoen. Constantinoplen is een herde scone, edele, rike stat ende is drie ghehoornect ende daer loopt een arme vander zee, die men heet hillespont; ende selke liede hetent die buttere van constantinoplen ende *sulke* sint jorijs arme. Ende ghi sult weten, dat hi *beuest* die tweedeel vander stat. Ende voort beet hogher omtreent tbeghinsel des arms der zee ter *groter* zee waert soe plach te sijn die stat van troyen opt oeuer vanden water in een herde scone pleyn, mer men *siet* nu herde luttel van der stat, om dat so menich jaer leden is, dat si ghedestrueert wort. (8*d*)

Van der gryecken eylanden.

Omtrent grieken sijn herde vele eylande, die men heet calistres, caltos, oritighe, tisorie, murta, flaxon, melo, capace ende lomponie ende daer sijn oec menigherande talen ende menich lant, die alle onderdanich sijn den keyser van constantinoplen, dats te wetene die van tritople, die van princenayt, die van comani ende vele anders volcs ende tlant van tharsien ende van machedonien, daer of alexander die coninc was. Jn dit lant was aristoteles gheboren in een stat, diemen heet strageres bider stat van trachien. Jn die stat van strageres soe leit oec aristoteles begrauen ende op sijn graf soe staet ghemaect een outaer, daermen alle jaer van hem grote feeste op hout, (9*a*) recht of hij een heylich waer. Ende op desen outtaer soe houden *die* grote heren raet te gader ende dan dunct

6 I versaecte 10 examines et puis mokes et lendenges et corone 21 H *toe*, naar I 24 G. v. h. ende bespotten scgg. B. ende bescherenden e. seiden; en escarnisant et en disant 30 B lossene 33 B ghelauiscocht 36 G ant speer — *Kol.* 12 *r.* 6 et si a les vesseaux de pier auxi come marbre la quele homme appele enydres que totditz degoutent eawe et sei enrepleissent eaux mesme touz les anz tanque ils vont hors par dessur sanz ceo que homme mette rienz de deinz 12 I G driehornt B ghedriehornocht 14 G B buckere; *ontbr.* I; la bouche 15 H *sulle* 16 H *benest*; I G besluyt B beslut ende beuest; enclout 18 H *groot* 19 G pl. te staen 20 G oeuer van der zee 21 H *seyt* 23 het opschr. naar I 27 W plusours langages et plusours pays qui touz obeissent a lemperour, ly Toucople, ly Pincenard, ly Commaing, et mult dautres gentz 38 I B gr. f. doet 40 H *dese*, naar I; B de

hem, dat mids der gods cracht die beste raet hem te voren comt. Jn dit lant van machidonien sijn vele hogher berghe ende ten ende waert van machidonien so staet een berch, die men heet olimpus *ende desen berch sceidet* machidonien ende *trachien* ende is soe hoghe, dat hi climt bouen den wolken. Jtem daer is een ander berch, die men heet athos, die so hoghe *is*, dat die scadwe gaet tote lempire, dat *.lxxvi.* milen verre is van daer ende bouen opten top van desen berghe daer ist so puer ende so suuer lucht, dat daer niet en wayt, ende daer en soude voghele noch beeste moghen leuen, om dat die lucht daer is te droghe ende men (9*b*) seit in dat lant, dat die phylosophen, die willen waren, si clommen op desen berch houdende in haer hant een sponghe vol van watre om te hebben versche lucht ofte si en hadden anders niet haren *adem* connen verhalen, mer si souden hebben versmacht om die droocheit vander lucht. Ende op desen berch hoghe int ghestubbe vander aerden so screuen si letteren mit haren vingheren ende ten eynde vanden jare, als si weder daer op clommen, so vonden si die letteren noch alsoe sise hadden ghescreuen jnt jaer te voren zonder yet te broken te sijn ofte ontmaect, waer bij men wel mach merken, dat desen berch gaet in die puere lucht.

Te Constantinoplen is des keysers pallays herde scoon (9*c*) ende wel gheordineert ende daer bi so staet een scoen plaetse om te joosteren daer ende te spelen, daer al omme ende omme sijn scone stellinghen, die een hogher dan dander, als een maniere van trappen ende van graden, so dat een yghelijc wel mach sien sonder deen den anderen te beletten ende onder dese stellinghe so sijn des keysers stalle al ghewelft te sinen paerden behoef. Ende alle *die* pylaerne van deser stellinghe *sijn* marberen. Een keyser wilen was, die dede begrauen den lichaem *eens sijns maechs* binnen den kerken van sinte sophien ende alsmen dat graf maecte, men vant enen andren doden lichame binnen der aerden ende opten lichame ligghende ene grote plate van finen goude, daer in was ghescreuen ende ghemaliert (9*d*) jn ebreusch, jn *griex*, jn latine aldus: jhesus christus sal worden gheboren van der maghet marien, in wien ic gheloue. Ende daer stont ooc ghescreuen, dat die plate van goude ende die lichaem daer ghegrauen waren na den date, die daer in stont wel .ij.[m] jaer eer jhesus christus gheboren wort. Ende noch is die plate is die tresorie vander kerken ende men seit, dat *was* hermes die wise. Ende al ist dat die van griken kersten sijn, si sijn zere verwandelt van onsen rechten gheloue. Want si segghen, dat die heylighe gheest niet en coomt vanden sone, mer allene vanden vader, noch si en sijn niet ghehoorsame der kerken van romen, noch den paeus, ende segghen, dat haer patriarke heeft also vele machten daer, als die paeus heeft hier. Ende daer (10*a*) omme die paeus jan die twee ende twintichste screef hem lettren, hoe dat kerstenheit eens soude zijn ende dat si alle souden onderdanich sijn enen paeus, die gherechte vicarijs gods is, den welken god gaf volle macht te bindene ende te ontbindene ende daer om hem onderdanich souden sijn, mar si sonden hem hier op antworden, sprekende in deser manieren: potenciam tuam summam circa subditos tuos firmiter credimus superbiam tuam summam tollerare non possumus, auariciam tuam summam saciare non intendimus, dominus tecum *quia dominus* nobiscum est, dats te segghen in duutsch: wi ghelouen wel vaste, dat dine moghentheit groot is op dine ondersaten ende dine grote houerdicheit en moghen wi niet ghedraghen, dine grote ghiericheit *en* meynen wie v niet te zaden, die here si met di, want hi is (10*b*) met ons. Ende gheen ander antwoorde en mochte die paeus

1 inspiracion diuine 5 H *bi desen berch soe staet*, naer I B; quest appelle olimpus que deperte m. e. t. 6 H *trachten* 9 inv. naer I G B 10 I schade — sique loumbre de li estent iesques a lempne 10 H *.lxxvij.*, naar F W; I xxvi 11 I verre schine 12 de celles montaynes 17 I wel eer w. 19 air moiste H *adam* 27 I alsoe schoon als G alsulc als 28 et nestoient rien defaites 35 G spoelen 41 I ouerwelft G gewlft 42 H *dese*, naar I G B 42 H *pylaerne* [*sijn*] *van*, naar I G B 43 inv. naar I G B 44 H *een van sinen maech*, naar G; I sijns m. B een sijns m.; W le corps dun son parent mort — *Kol.* 14 *r.* 6 G geamelgiert I B F W *ontbr.* 7 H *griekcn*, naar I B 10 H *ende* [*ende*] 15 H *wa* 23 B machts 25 B brieue — coment tut cristiente deueroit estre tut vne 42 H *ende* — I versaden

hebben van hem. Jtem si maken dat sacrament van gheheuen brode ende seggen, dat wi misdoen, dat wijt maken van ongheheuen brode, want onse here makedet inden auonmael van gheheuen brode. Opten witten donredach so maken si haer broot gheheuene in ghedinckenisse des auondmaels ende droghent in die zonne ende wachtent alle tjaer ouer ende gheuent den zieken in wise *van* gods lichame. Ende in dat doopsel so en olien si mar een waerf ende si en olien niet die zieke. Ende si segghen, dat gheen vagheuier en is ende dat die zielen niet en hebben pine noch blijscap tote na den doemsdaghe toe. Ende si segghen, dat (10*c*) simple oncuuscheit niet en si doot sonde, mer het is een natuerlijc werc ende dat wiue ende manne en sellen mar een werf huwen ende die meer huwen dan eens, dat die kinder, die *si* dan winnen, bastaerde sijn ende in sonden ghewonnen worden. Ende omme een cleen occusoen breken si huwelijc. Ende haer papen sijn alle ghehuwet ende segghen, dat parseme gheen doot sonde en is ende si vercopen die prouen vander kerken, alsoe doet men nv ooc anders waer, dat grote zonde is ende grote scande, want heden opten dach so is symonie ghecroont coninc in die heylighe kerke. God moettet beteren, als het tijt is, want alsoe langhe als die heilighe kerke (10*d*) also wankel ende so manc gaet, soe en mach die werelt niet sijn in goeden state. Ende si segghen ooc, datmen in die vasten gheen misse doen en soude noch des saterdaghes, noch des sonnendaghes. Noch des saterdaghes en vasten si in enigher tijt vanden jare, al waert ooc vigilie van kerssauent of van passchen, noch en laten niet die latijnsche papen misse doen op hare outhare. Ende hadden si daer op misse ghedaen, si wasschen den outhaer daer na

met witwater. Ende zegghen, datmen mer een misse doen en sal des daghes op enen outaer, ende dat onse here jhesus christus noit en at op dese werelt, al gheliet hi hem of hi gheten hadde, ende dat wi doot sonde doen, om dat wi onse baerde scheren (11*a*), want die baert is teken des mans ende die gaue gods, ende dat wise doen scheren om die werelt meer te behaghen ende den wiuen, ende dat wi zonde doen, als wi beesten eten, die verboden waren teten in den ouden testament, alse verkene ende ander beesten, die niet en edercauwen. Ende segghen ooc, dat wi sonde doen vleesch tetene in die weke voer groet vastelauont ende des wonsdaghes in alle die weken van den jare, ende ooc, dat wi eyere ofte case eten des vridaghes, ende doen ooc in den ban alle die ghene, die vleesch eten des saterdaghes.

Jtem die keyser van constantinoplen maect selue den patriarke ende bisscopen ende aerdsche bisscopen ende *gheeft* hem prelaturen ende prouenden ende hi neemtse hem weder ende prIueertse, als hi saken vint op hem, (11*b*) so dat hi here is in sijn lant bouen yement vander gheestelicheit ende vander waerlicheit. Ende wildi weten, wat lettren si scriuen in haren a. b. c. ende hoe si heeten, dat moghedi hier claerlijc sien. Alpha. betha. gama. delta. ebrius. epismon. zeta. theta. jota. kappa. lapda. mi. ni. exi. pz. tophe. abrems. ro. summa. tau. vi. fi chi. psi. athmaga. diacosin. Ende al ist dat dese dinghen niet en rueren den wech te wisen van ouer zee, nochtan rueren si enighe dinghen, die jc v int beghinsel louede te seg(11*c*)ghen, alse van enighe costume manniere ende vreemthede enigher lande *varierende* ende discorderende in onsen gheloue ende in onsen letteren ende daer omme hebbicse hier ghescreuen, op dat ghij moghet weten, hoe zere

1 I crighen v. h. — 8 I houdent a.; et le gardent par tot lan 9 inv. naar I (i. manieren van g. l.) B (i. wisen van); en lieu de corpus domini 18 I eens hylick doen 19 I hylicte 20 H *sijn*, naar I 24 I personie of symonye; vsure 27 B grote scade ende scande es W damages et grant esclandre 28 B op desen d. 31 I waggelt B wandel; chancele et cloche 33 que en quaresme homme ne doit chanter sa messe si non le samady et le dimenge 36 et si ne ionent le samadi en nulle sayson del an sil ne fuist la veile de noel et de pasque 41 I si soudent weder wasschen mit wywater — *Kol.* 16 *r.* 4 I nye op aertryck en at — B al ghelijct h. h. 5 I ghegheten 7 I een g. g. 8 B op d. wer. t. b. 13 B edericken — W et dient que nous pecchons de ceo que nous mangeons char le sismaigne de quarreme carnem pernant 15 B goensdaghes 17 B vrindaghes 18 et excomengent ceaux qui font abstinence de manger chars le samadi 22 H *heeft*, naar I B; W et doigne les digniteez et les beneficez 25 bouen y. *ontbr.* I B 29 Boven de namen der letters staan de betrekkelijke latijnsche letterteekens en achter het alphabeth volgen een aantal teekens, die op Grieksche letters gelijken, vgl. de Aant. 36 B gheloefde 38 H *variende*, naar B; I ontbr.

si sceldende sijn van onsen gheloue en*de* va*n* onsen letteren, want het sijn vele liede, die ghenoechte nemen te horen vreemde dinghen.

Van constantinople*n* so gaetme*n* totter stat van nike, op datme*n* wil gaen door tlant va*n* turken en*de* dan lijdt me*n* door die hauene van chieuedout en*de* me*n* siet rechte voor hem altoos tgheberchte va*n* chieuecout, *dat* op and*er*halue mile na *is* d*er* stat van nike. Die ghene die te water (11*d*) gheet, *dat* heet sinte jorijs arme ofte *ter* zee dar *waert* dat sinte nyclaus leit, hi zietse ooc en*de* vele ander wonderlicker steden. Inde*n* eersten zo gaet me*n* tote*n* eylande van sylo. In dit eylant *wasset* mastic op cleine boemkine en*de* comt vten boomkine als go*m*me doet vten krieketeren ofte kersseltere*n* oft pru*m*elteren. En d*aer* na soe gaet me*n* door teylant van pathmos, d*aer* sinte jan ewangelist apocalipsis *screef*. En*de* *ghi sult* weten, dat doe onse he*e*re ihe*sus* chr*istus* sterf, sinte jan en was mer .xxxij. jaer out en*de* na die doot ons heren leefde hi .lxvij. jaer en*de* int hondertste jaer soe starf hi. Van pathmos soe gaetme*n* tote ephesien, dats een scoen stat bid*er* zee en*de* daer starf sinte jan en*de* was acht*er* den (12*a*) outhaer beg*ra*uen d*aer* *in* ee*n* scoe*n* kerke, want die kerstene plaghe*n* dese stat te houden. En*de* in sijn graf en bleef maer hemels broot, wa*n*t sijn lichaem wort gheuoert int aerdsche p*a*radijs, mer die turken houde*n* nv dese stat en*de* dese kerke ende ooc d*aer* mede dat meeste deel van al asien en*de* d*aer* o*m*me is asien ghehete*n* turkien. En*de* weet, dat sint jan maecte selue sij*n* graf in sijn leue*n*de liue, en*de* ghinc daer in legge*n* al leuende. En*de* d*aer* om segghen sulke liede, dat hi niet en starf, mar dat hi rustende is toten doemsdaghe En*de* sekerlike d*aer* siet m*en* groot wond*er* dicwille, diet wil sien, wa*n*t die aerde van sijn g*ra*ue sietme*n* menichw*er*uen beuen en*de* rueren, rechte*n* ofte daer een leue*n*de me*n*sche in ware, diet ruerde; d*aer* of hem een yghelijc mensche diet siet v*er*won(12*b*)dert, alst recht is. Daer na gaetme*n* *van* ephesien door menich eylant der zee tote der stat van pateram, d*aer* sinte nyclaus leit begraue*n*, en*de* daer na totter stat van mairca, d*aer* hi bid*er* g*ra*cie gods bisscop was v*er*core*n*. Omtrent die stat soe wast alte goede*n* wijn *ende herde sterc dyemen heyt wijn* van mairca. En*de* d*aer* na so comt me*n* totte*n* eylande van creyten, die die keyser wilen eer gaf jonamas. Daer na comtme*n* ten eylande van cohos ende ten eylande va*n* ango, van welken lande ypocras was here en*de* prinche. En*de* me*n* seit, dat ypocras dochter noch is in dit eylant van ango jn die figure van ene*n* grote*n* drake, die wel is lanc c. vademe, als me*n* seit, mer jc en hebts niet ghesien en*de* die vanden eylande hetense vrouwe vande*n* lande en*de* leyt te*n* (12*c*) eynde va*n* enen oude*n* castele. En*de* me*n* sieten twee of drie werf des jaers en*de* hi en doet nieme*n*t quaet, op dat me*n* hem niet en doet. En*de* wert aldus v*er*wandelt va*n*d*er* figuere*n* eenre jonffrouwen in des draecs figure ou*er* mids eenre goddinnen, die hiet dyane. En*de* me*n* seit, dat sij noch v*er*wandelen sal jn haer *eerste* scoonheit, alsmen vinde*n* sal ene*n* ridd*er* so coen, diese sal dorre*n* cussen an hare*n* mont, mar daer na en sal si niet langhe moghen leue*n*. Het en is n*iet* langhe leden, dat een ridder vand*er* castele va*n* rodes, die vrome en*de* coene was, seyde, dat hi den drake soude gae*n* cussen en*de* sat op ene*n* goeden *heinst* en*de* reet totte*n* castele en*de* voer jnt hol, doe bego*n*ste die drake

3 H *ghenoechte* [*te*] *nemen* — B vremde ende messelike d. 6 I reystmen ouer 9 H *die*, naar I — H *sijn*, naar I 11 H *die*, naar I B — H *der zee dar waer*, naar B; I ofte ter zee waert daer l. s. n. ende daer legghen vele wond. st.; et par la mer vers pateran la ou seint nicholas gist 15 H *vasset* 17 I kryekebomen; et est come gomme de pruners ou de ceresers 20 H *steerft*, naar I B; la escript seint J. lewangelist lapocalipse — H *sulc*, naar I; et poez sanoir 29 I hebben 30 I i. s. graft vyntmen B i. s. g. en es maer 32 et ore tegnent les Turkes la cite et lesglise et tot Asye la meindre et pur ceo est Asie la meindre appelletz Turkye 36 B in sijn leuene; en sa vie 39 I B d. h. hem rust. is *Kol.* 18 *r.* 3 *rueren* [*ende*] *rechten*, naar I B 5 B diese 6 I reden is 7 H *door*, naar B 9 B sinter claus — ou seint nicholas nasquy 11 I ghecoren 12 inv. naar I; tres bones vins et fortes que homme appelle vin de marroa 15 as Janeweys 23 B hetene 24 I ende si leyt by e. o. c.; et gist as voltes dun auncien chastel 25 I sietse 26 B tsaers — I si e. 27 I haer 29 H *jonffr.* [*ende*] *in*, naar I B 32 H *eerst*, naar I B (ierste) 33 I voer h. m. 35 B langher; ele ne viuera gaires 39 H *heninst*; I heynst B hinst

thooft (12*d*) ieghen hem op te lichtene. Ende alse dat paert den drake sach so wartet vervaert ende vloech wech ende ondrouch den ridder *teghen* sinen danc *op eenen hoghen berch ende vanden berghe* spranct in die zee ende also wert die ridder verloren. Jtem een ander jonc man, die niet en wiste van desen drake, quam wt enen scepe ende ghinc door dit eylant tote *anden* castele ende ghinc in dit hol ende ghinc so verre, dat hi vant een camere ende daer sach hi een joncfrouwe, die haer kemde ende sach *in enen* spieghel ende daer was vele scats omtrent haer, waer bi hi peynsde, dat het een zondersse waer, die daer dus woonde om die ghesellen tontfaen. Ende daer om so beyde hi toter tijt *toe* datten die joncfrouwe sach (13*a*) in haer spieghel. Ende doesine sach, keerde si haer omme ende vraghede hem, wat hi woude. Ende hi antwoerde, dat hi woude sijn haer amijs of haer lief. Ende doe vraghede si hem, of hi ridder ware; hi antwoerde: neen jc; doe sprac si: so en moghedi niet sijn mijn lief, mar gaet tot uwen ghesellen ende doet v ridder maken, ende morghen sal jc hier wt gaen *ende gaen teghen* v ende dan coomt my cussen aen minen mont ende en veruaert v niet, want jc en sal v gheen quaet doen, ende al ist dat jc v veruaerlic ende lelic duncken sal te sine, dats bi toverien, want jc *bin waerlic also* ghi my nv siet. Ende ist dat ghi my dan cust, ghi sult hebben alden scat ende sult mijn man sijn ende here sijn van desen eylande. Ende daer op schiet hi van haer ende ghinc tot sinen ghesellen weder achter waert int (13*b*) scip ende dede hem ridder maken. Daer na quam hi des anders daghes weder voor die jonffrouwe om haer te cussen ende als hise sach comen vten hole in so veruaerliker figuren, hadde hi so groten vaer, dat hi vlooch ten scepe achter waert ende si volchde hem na. Ende als si sach, dat hi niet weder keren en wilde te haer, doe begonste si so eyselijc te criten ende te ropen, als een die zericheit heeft ende keerde weder achter waert. Ende die ridder staphants sterf daer na ende noyt sint en mochtse gheen ridder zien hi en staerf in die vre daer na. Mer als een so coenen ridder comen sal, die se sal dorren cussen, die en sal niet steruen, mer die jonffrouwe sal comen in haere rechter vormen ende hi sal heer sijn van dien eylande.

(13*c*) Daer na so gaet men int eylant van rodes, dat die hospitaliere houden en deregeren. Dit eylant namen si den keyser in tiden die leden sijn ende het plach wilen te heeten collos ende noch hetent also vele heren. Ende sinte pouwels scrieft in sinen epistelen totten lieden van desen eylande ad collocensos. Dit eylant is in viij *milen* na constantinoplen liedende ouer die zee Ende van desen eylande van rodes soe gaetmen in cypers daer herde scoennen sterken wijn wast, die int eerste roetachtich is ende als hi een jaer out is, so wort hi wit ende soe hi ouder wort, soe hi witter wort ende bet rukende. Ende die van rodes te cypers waert treect, bi lijdt (13*d*) door den konkel ofte goffe van sathalien, *welc* dat een lantscap wilen was eert versanc, daert herde anxtelijc liden is ende vreselijc. Ende dit lant verderf om die zotheit eens joncs mans, die minde een herde scoon jonfrouwe, die welke haestelike sterf ende men groefse onder enen serc van merberen. Ende om die grote minne, die dese jongeman tote haer droech, so ghinc hi des nachts tot haren graue ende deedt op ende lach bi haer ende daer na sciet hi van daer. Ende alst quam ten eynde van ix maenden

2 I an sach so veruaerlijc; le vist si hidouse — B alsoe veruaert dat ewech liep 4 H *tghen*, naar I; B jeghen 4 inv. naar I; B op ene hoghe roetse e. vander roetsen; et porta le chivaler maugre li sur vne roche et de celle roche 9 H *anderen*; naar B; I neueu desen c.; iesque au chastel 13 H *leuen*; naar I B. 15 I sonderster; vne femme legere 17 H *toen* 19 k. s. h. tot hem; tourne vers li 27 H *legghen*, naar I; B sal ic vte gaen ieghen v; ieo issera hors de ci eyns et vous irroi a deuant 31 I schinen s. t. sien B te siene; hydouse a veer 32 H *sal wesen vervaerlic al* [*ist dat*] *ghi my nv* [*dus*] *siet*, naar I; B w. ic ben veru. Wqar ieo su tiele come vous veetz — *Kol.* 20 *r.* 1 I veruernisse — *vaer* [*so*] *dat*, naar I — B hi liep 2 I te sc. waert after rugge 3 *als* [*hi*] *si* naar I 4 I tot haar B ten hare 6 I d. seer bedruct was 18 I wel eer — et vnqore lappellent les turkes ensy 22 inv. naar I B; vccc lieus 26 I root 27 I hoe h. o. w. hoe 29 I hi reyst 30 I gof B goften W la goulf de Cathalie, ou il soloit auoir vne grande terre et vne bele cite qauoit a noun Cathalie laquelle cite et pais fuist perduz par la folie 31 H *wel*, naar B 33 I lantscap versanc 35 *Jonfrouwe* [*ende*] *die*, naar I B

quam een stemme tot hem ende seyde: Gaet totten graue van desen wiue ende doet op ende besiet, wat ghi an haer hebt ghewonnen met uwen lichaem. Ende wach wel, (14*a*) dat ghijs niet en laet, want en doedijs niet v sal arch ghescien. Hij ghinc ende dede dat graf op, wt welken een herde vreselijc ende onghefiguert hooft spranc, dat anxtelijc te sien *was* Ende dat hooft besach dat lant op *deen* zide ende op dander hoghe ende neder ende daer na versanc dat lant met allen ten afgronde. Ende van rodes tote cypers sijn wel v^{c}. milen. Men soude wel in cypers ghegaen hebben door rodes, hadt niet versoncken ende laten rodes ligghen op die zijde.

Cypers is een herde scone eylant ende groet, jn welken sijn iiij vernoemde steden ende vermaerde steden. Daer is een aerdsche bisscop in die stat van nichosie ende drie andere bisscoppen int lant. Ende te famegote is een die vermaerste hauen, die in die (14*b*) werelt is, want daer so landen kersten, heyden, grieken ende liede van allen anderen landen. Ende al sulke hauene is ooc te lemechon. Jn cypers is ooc die berch vanden heilighen cruce, daer zwerte moneken in wonen, daer ysamas des goeds scakers cruce is, alsoe jc voren gheseit hebbe. In cypers leit begrauen sente zenomimes, van wien die van dien lande houden grote hoochtide ende inden casteel vander minnen so leit die lichaem sinte hylarijs, den welken die coninc doet herde waerdelic wachten. Ende bi famegothe wert sinte barnabas die apostel gheboren. Jn cypers jaechtmen met papeionen, die gheliken den liebaerden, die volghen den wilden dieren herde naernstelike ende sijn een (14*c*) lutel meerre dan wolue ende snelre dan honde. Ende men jaget daer ooc met bastaerden honden, mer die papeione sijn meerre. Jn cypers is een maniere dat heren ende knechten eten alle ter aerden, want si doen grachten maken in die aerde al omme ende omme in die zale so diepe, datmen daer in wel staet toten knien ende doense wel paueyen ende alsi eten willen, springhen si daer in ende gaen sitten ende daer na spreit men een laken ter *ander* ziden op dat paueysel; want dat is den zede van dien lande van ouer zee darwaert om te coelre te sijn ende te sittene, om dattet tlant daer heter is dant hier is. Ende op groten feesten ende om vreemder lieden wille (14*d*) soe doen si setten bancken ende taflen ghelijc datmen hier doet, mer si hadden lieuer te sitten ter aerden.

Van cypers so gaetmen ter zee tot jherusalem ende ooc tot anderen steden, die die heyden houdende sijn. Ende men is wel in enen daghe ende in enen nacht, die goeden wint heeft, van cypers toter hauene van thir, die nv is gheheten sur, ende is int ingaende van surien. Daer plaghen te sine vele scoonre steden, mar die heydene hebben dat meeste deel ghedestrueert ende hoeden die hauene harde naerstelijc om die vrese, die si hebben vanden kersten ende om dat tribuut, dat si in halen. Daer soudemen wel rechter varen tot deser hauene sonder in egypten te gane, mer men gaet gherne in egypten (15*a*) omme te lande te rusten of om yet te nemen bi hem, dat hem nootdorft si bi te leuene Daer opt oeuer van deser zee vintmen menighen robijn ende ander ghesteynte ghenoech ende vele. Daer staet die fonteyne daer of die heylighe scrifture spreect: fons ortorum puteus aquarum viuencium, dats te segghen in duutsche: fonteyne der houe ende putte borne der leuender watre. Jn dese stat van thir seyde dat wijf tot onsen heere: beatus venter qui te portavit

4 et gardetz bien 7 B e. herde vreseleec figure quam 9 inv. naar I B 10 H *den* naar I B — la quele teste remua la cite et le paiis et tantost la cite foundi en abissme 11 B neder e. de aensicht sprac e. d. n. 14 I gh. h. te voet d. r. B s. wel gaen in cypren sonder in rodes te gane de woude ende l. r.; et plus homme irroit bien en cipre sanz entrer a Rodes qui voloit en lessant r. au cote. De lezing van B is wschl. de beste 19 B vernaemde 23 I comen; arrivent cristiens sarracenes et gentz dez totes nacions 28 I by wonen B wonen 33 et homme le garde moult dignement 37 B papyoenen 41 chiens domestes.

Kol. 22 *r*, 3 H *doen* [*grote*] *grachten*, naar I B F 4 B ommentomme 8 I tafellaken B dammelaken 9 H *aerden*, naar I B; de lautre coste sur le pauiment 10 darw. *ontbr.* I B; qar ceo est la guyse par de la; waarschijnlijk moeten de woorden „over zee" geschrapt worden 11 B coelder te sitten 19 I m. vaeret w.; et passe homme 22 et la est la entree de surrie 26 B eernstelike 28 I dat si daer hebben; et pour le tribut leuer — I Ende men soude wel te recht v.; item irroit droit a ceo port sanz entrer en cipre mes homme voet volunters en cipre. 34 meintz rubis et gernatz 39 borne *ontbr.* I.

et ubera que suxisti, dats te seggen: salich is die lichame, die di droech ende die borsten, die du soghes. Daer vergaf god onse here den wijfkijn van chananee hare zonden. Voor dese stat van thir soe plach te ligghen die steen, daer onse heer op plach te sitten predicken ende op dien steen (15*b*) wart ghesticht sinte sauoors kerke. Ende in viij milen na thir ieghen orienten ofte oostwaert op die zee is zarphon ofte sarepte van sydonien, daer plach te wonen helena die prophete ende daer verwecte hi jonas, die was der wedvuven zone. Ende van zarphon toter stat van sydon so sijn vj. milen van welker stat dydon was, die eneas wijf was na dat troyhen ghedestrueert was, die maecte die stat van sarchagie in affrike ende nv heet mense sydon sarecte. Ende in die stat van thir regneerde agyor, die dydons vader was. Ende in xv milen na sydon is beruch ende van beruch te sardenay sijn drie dachuaerde ende van sardenay tote damasch sijn. v. milen.

Vander poort Jaf also gheheten.

Mar die langher wil ende (15*c*) vorder ter zee varen ende meer ghenaken jherusalem, men gaet van cypers toter hauene van jaffe ende dat is die naeste hauene van jherusalem, want van deser hauene en *is mer anderhalf dachuaert tot* Jherusalem, dats omtrent xvj milen. Ende dese stat is gheheten jaffe, omdat japhet noes zone dese stat maecte, mer nv heet mense joppe. Ende weet, dat dit is die ouste stat vander werelt, want si was ghemaect voor die diluuie Want noch bekent ment wel in die rootsen, daer die ketene waren gheuest, daer adromodes die grote reese in gheuanghen lach voor die diluuie. Van welken reese die schenen *van sinen* ribben waren xl voete lanc.

Vander poorten thyr.

Die sceept ter hauene van thir (15*d*) voorseit, hi mach *gaen* te lande, op dat hi wil, tot Jherusalem toe. Ende op dat hi wil, hi gaet van sur toter stat van akon op enen dach. Ende men plach akon te heeten tholomanda ende het plach te sine der kerstene ende was een seer scoon stat bi tiden die leden sijn, mer si is alte zeere ghedestruueert. Ende van venegen tote akon ter zee waert sijn ij^{m} ende lxxx lombaerdse milen. Ende van calabren ofte van cecilien tote akon sijn m iij^{c}. lombaertsche milen. Ende teylant van creyten is recht in middeweghe. Jtem bij der stat van akon ter zee wart in c. ende xx stadien na op die rechte zide ten zudewaert is die berch van carmelijn, daer helyas die prophete woonde. Daer wort eerst werf vonden (16*a*) die oordene vanden carmeliten ofte onse vrouwen broeders. Dese berch en is niet herde hoghe noch groot, mer anden voet van desen berghe plach te staen een herde goede kerstene stat, diemen noemde cayphas om datse cayphas hadde ghemaect, mar si is nalijc al testoort ende ghedestruueert. Ende op die slinke zide van *desen* berghe daer staet een stat, diemen heet saffra, gheleghen op enen anderen berch. Daer worden sinte jacob ende sinte jan gheboren ende ter steden daer si gheboren worden staet een scone kerke. Ende van akon in c stadien na is dat grote gheberchte, datmen heet die scale van thir. Jtem neuen akon loopt een cleyne ruuiere, die be(16*b*)leon heet. Ende daer neuen is een graft of putte diemen heet menion. *Dese* put is te male ront ende is wel c. cubituse breet ende is al vol van witten cleinen steenkine als sant, ende die sijn claer ende seer blickende; daer of soe maectmen scoon wit ende claer glas. Ende men coomt dit sant oft steenkine halen ter zee met

8 I gesogen hebste 10 sarapt de sydoniens 11 B helias I *ontbr.*; helias le prophete 14 cink milers 20 et a. xvj. milers 24 opschr. naar I 25 I bet naken 28 H *sijn ij. dachuaerde van*, naar I B; nia que vne iourneye et demi iesque a 39 H *ende die*, naar B; I ontbr., W de quelle geant los dune de ses constes — *Kol.* 24 *r.* 1 opschr. naar I 2 inv. naar I B 5 I plach wel eer B pl. wilen 6 H *kerstene* [*stat*] *ende*, naar I B; et estoit vne cite des cristiens moult beale 13 I leyt midden tusschen beyden 18 I gheuonden 26 H *den*, naar I B 36 H *die*, naar I B 38 I als grof sant e. d. s. blinckende e. seer claer; pleyn darreine lusant 40 B ghelas — I E. m. c. wt verren landen

scepen ende te lande met waghenen ende nochtan datmen desen put op enen dach seer ydelt, so is hi nochtan des andren daghes also vol, als hi te voren was. Ende *altoos* is in dese gracht groot wint, die dese steenkine roeren doet herde wonderlijc. Ende waert datmen enich metael dede in dese gracht met desen sande, het soude glas worden Ende *tglas*, dat van dezen zande ghe(16*c*)maect is, alsment weder doet in die graft, so wortet sant, alst te voren was Ende heet segghen vele lieden, dat si *een* arm ofte wt spronc vander *santscher* zee.

Jtem men gaet van akon wel in iiij dachuaerden toter stat van palestinen, die den palestinen toe *behoorde*, mer nv is si gheheeten zala, dat is te segghene rijc stat ende is herde scone ende wel gheuolct ende is gheleghen een luttel bouen der zee. Van deser stat so droech die sterke sampsoen die poorten op een hoghe lant, doen hi in deser stat ghevanghen lach. Ende daer na so doodde hi in des conincs palaes menich dusent vanden palestinen, die(16*d*)ne blint ghemaect hadden ende sijn haer of ghescoren ende gheuanghen mit hem spottende. Ende daer om so dede hi des conincs palays op hem ende op hem allen vallen. Jtem van daer gaetmen ter stat van cesarien ende dan *toten* castele van den pelegherimen ende dan te ascaloene ende dan te jaffe ende die wil dan te jherusalem.

Den wech te babylonien daer die soudaen woent.

Die eerste werf wil gaen te lande tot babylonien waert, daer die soudaen ghemeenlijc *wonet* om gracie te impetreren van hem, op dat hi payselijc ende zekerlijc door tlant mach liden ende om te gaen ten berghe van synay, eer hi ga te jherusalem, ende dan weder keren ouer jherusalem so gaetmen door zada ofte door den casteel daire. (17*a*) Ende dan ismen wt surien, mar dan beghintmen te gaen in die wildernisse, daer die weghe al ghelijc sijn ende welc durende is vij dachvaerden, mer altoos vintmen herberghe van dachvaerde te dachuaerde. Jnden wech van deser wildernissen so vint men van al dies noot *es* bi te leuene, welke wildernisse *si heyten in hare spraken alhyelt ende alsmen wt dese wildernisse* coomt, so beghintmen te gaen in egypten. Ende na hare sprake heetmense in egypten canopat ende sulke heetense melfin ende sulke torkijn. Men vint inden eersten een goede stat gheheten balhes, die staet int eynde des conincrijcs van halape ende van daer gaetmen te babylonien waert ende te cahir. Te babylonien is een scoon kerke van onser vrouwen, daer si woonde .vij. jaer, doe si vloe vten *joedschen* lande van (17*b*) vresen des conincs herodes. Ende daer leit die lichame van sinte barbaren der maghet ende daer woonde ooc joseph na dien dat hi vercocht was van sinen broederen. Daer die coninc nabugodonosor die iij kinderen dede inden ouen steken om dat si...... gheheten waren in ebreusch anania azaria ende misael, alsose die salme in den zouter noemt, die benedicite hiet. Mer nabugodonosor noemdse anders sydrac misaac ende abdenago, dats te segghene: glorioos god, verweende god, god bouen alle conincrike. Ende al daer omme hiet hise also om die miracule, die hi sach, want hi sach den gods zone gaen mitten kinderen inden bernenden ouen. Daer woont die soudaen in sijn calahebt, dats te (17*c*) wetene te cahir,

5 H *aloos* 6 B dit sant 9 H *tlas* — I v. d. steenkens 10 I in den put 11 *was* [*Ende is een herde scone stat ende wel gheuolct*] *Ende* De geschrapte woorden zijn blijkbaar hier niet op hun plaats; ze ontbr. ook in 't Fr. 12 H *in*, naar I (een wtspr.) B 13 H *zuutscher*, naar 1 (santsche) B; et ceo est vn aspiral du mier arenouse — *zee* [*dat zout is*] *Item*, naar I B F 16 H *behoort*, naar B; I plach toe te horen 17 I gasa 21 *poorten* [*van der stat*] *op*, naar I B F — I e. h. berch; sur vn haut terre 28 I op hem vallen ende op hem selven mede 30 H *tote* 32 opschr. naar I 35 H *pleecht te wonen*, naar I; B d. s. pleghen t. w.; ou li soudan demoert communement — *Kol.* 26 *r.* 2 *synay* [*ende*] *eer*, naar I 3 H *ende dan*, naar I B 8 oct iourneyes

9 *vintmen* [*die*] *herberghe*, naar B; I ontbr.; troue homne hostilers 11 inv. naar I B 12 inv. naar I B; et appelle homme celle desert Alhilet Et quant homme est hors de celle desert homme entre en egipte 15 B n. h. spr. heetment in eg. can. e. sulke hetent aielfijn W et appelle homme Egipte Canopac et solone autre langage homme appelle Merfyn 17 ende s. t. *ontbr.* I F; B. e. s. trelom 23 I doe vloech si — H *Joddschen* 29 na *datsi* moeten eenige woorden uitgevallen zijn, ofschoon ze ook in I B ontbreken; et fist nabugodonosor mettre en fu les troiz enfantz questoient de bone foi et estoient appelez solonc ebru 35 I verwinnende B onverwonnen; dieux victoriouse 40 I calahalijt B calahalit; W calahelic

want d*aer* is ghemeen*l*ijc sijn hof of stoel in ene*n* sconen casteel groot en*de* sterc op ene*n* rootse. Jn dese casteel wone*n* altoos, als die soudaen daer is, vj^{m}. p*er*sone of meer omden *soudaen* te diene*n* en*de* den casteel te behoede*n* en*de* die alle haer behoefte hebben vande*n* houe des soudae*ns*, nochtan dathire niet vele en heeft te doene. Dit mach jc wel wete*n*, want jc woonde selue mit he*m* langhe tijt alse soudenier in sinen orloghe, dat hi hadde ieghe*n* den leodoms. En*de* hadde my gherne harde hoghelike doe*n* huwe*n* alse eene*n* aerdschen prinche toe behorende was. En*de* woude my gheue*n* vele goets erues, haddic willen mijns sceppers lochene*n* en*de* of gaen, mer god si ghe(17*d*)looft, des en haddic ghene*n* wille noch lust om gheen goet noch aerdsche haue of om enich dinc, die me*n* my gheloue*n* mochte.

Vanden soudaen ende anders.

En*de* weet dat die soudae*n* is here va*n* vj. conincriken, *die* hi mit crachte al heeft ghewonne*n*. Dat eerste is tconincrike va*n* canopat, tander van egypte*n*, terde van jherusalem ofte jherosolimitam, vande*n* welken dauid en*de* salomon *coninc* ware*n*, tfierde is tconi*n*crike van halappe *in* tlant van omat, tfijfte is tconincrike van surie*n*, *vanden* welken damas was die hooft stat En*de* dat seste is dat conincrike van arabien, van*den* welken coni*n*c was een vanden drie*n* coninghe*n*, die onsen hee*re* offerande gauen, doe hi gheboren was opte*n* dertiendach. (18*a*) En*de* vele ande*r* lande hout hi onde*r* sine *macht* en*de* *daer*toe so is hi caliphes, dat een he*r*de groet dinc is. Soudaen is te segghen in hare*n* spraken coni*n*c en*de* het plaghe*n* te sijn vijf soudane*n*, mer nv en esser n*iet* meer dan een, dat is die soudae*n* van egypten.

Vanden eersten soudaen ende anders.

Die eerste soudaen was gheheten zaracon, die was gheboren van meden en*de* was saladijns vad*er*, die vinc en*de* doodde *den* caliphe va*n* egypten en*de* wort d*aer* of soudaen *mit foertsen. Daerna was soudaen* saladijn, jn wies tide*n* rikaert die coni*n*c van yngheland jn die*n* lande was met vele and*er* here*n* van kerstenhede, die hoedde*n* den pas *vanden* rootsen, sò dat saladijn niet lijden en mochte. Na saladij*n* regierde sijn sone roladijns en*de* d*aer*na sijn neue en*de* na hem die comain, die eyghen ware*n* in (18*b*) egypten, dede*n* hare macht daer toe en*de* core*n* onder he*m* ene*n* soudaen, de welke hem dede heten melechsala. Jn dien tide*n* qua*m* in dit lant die coni*n*c va*n* vrancrike sente lodewijc, die street met he*m* en*de* w*art* gheuanghen. En*de* d*aer*na so wort die soudaen va*n* sijns selues eyghene*n* lieden versleghen. En*de* d*aer*na core*n* si ene*n* andere*n* soudaen, die trupius hiet, die teliuereerde sinte lodewijc mids rantsoene van scattinghen Daerna een and*er* vanden comaine*n*, die hiet cathas, doodde torqueman *om*me selue soudaen te sijn, als hij ooc was en*de* hi dede hem heten melichsemes. En*de* d*aer*na een and*er* vande*n* comainen, die hiet tendechlam, die doodde ooc melchemes *om*me te hebbene die heerscappie en*de* dede hem hete*n* melechdan. (18*c*) Binnen sinen tide*n* quam die goede edewaert coninc van ynghelant in surien en*de* dede den sarrasinen grote*n* scade. En*de* daerna wart dese soudae*n* in die stat van damas vergheue*n* en*de* zij*n* zone waende na he*m* regiere*n*, om dat hi recht oor was en*de* dede hem heten melechsahic, mer een ander, die machtigher was dan hi, die hiet

5 inv. naar I B 6 I behoef 7 I nochtan en heeft hy dit volc gheen behoef; sanz ceo qil ad guerre ou autre chose affaire 11 I leodijns B lodijns; bedoyns 13 I hylicken; et mei vst mariez molt hautement au file du (lees: dun) prince terrien 14 I toebehoert B toe hadde gehoert 15 I vele lants ende scats had ick mynen god w. l. 16 I g. sijs ghel. 19 B om negheen d. — *ghelouen* [*of gheuen*] *mochte*, naar I B F — opschr. naar I B (vanden soudaen) 21 de vj. roialmes W de v. roialmes 22 H *dat*, naar I B 26 inv. naar B; I ontbr.; dont d. et s. furent rois 27 H *ende*, naar B; en la terre de Maat 28 H *wanden* 35 H *mach* — *Kol.* 28 *r.* 1 opschr. naar I 3 inv. naar I B 5 inv. naar I B qui prist le califfe de Egipt et loccist et fust soudan par force puis fust soldan sahaladin 8 H *van*, naar I B — v. rootsen ontb F 11 I Ende daerna quamen die Thomayse d. eyghen plaghen te sijn int lant van eg. ende d. h. m. d. t. B. in eg. cosen met machte e. s.; W puis ly Comainz qi estoient come serfs en Egipte, sentirent lour poair grant et elisoient vu soldan de eaux 19 de ses serfs 21 I die leuerde 22 misschien te lezen: rantsoene ende scattinghen, vgl. 2, 28. 27 *hiet* [*cathas ofte*] *tendechlam* naar I F 34 emprisone W empoisone 35 I hi sijn rechte oorspronc was; quidoit regner a pres li par heritage

elphi, iaechdene vten lande en*de* maechte he*m* selue*n* soudae*n*. Dese soudaen wan die stat van tripole en*de* verderfde vele kerstene jnt jaer ons here*n* m ij^{c}. en*de* lxxix. Daer na so wart hi vergheue*n* van ene*n* andere*n* die soudeen woude sijn, mer die wart staphants ghedoodt. En*de* daer na wart ghecore*n* so᷉udaen te sijn elphius zone, die he*m* dede heten melecasseras en*de* die wan die stat va*n* akon. En*de* hij v*er*dreef alle die kerstene ende (18*d*) hi wort namaels ooc v*er*gheuen. En*de* d*aer*na wort sijn broeder ghemaect soudaen en*de* wart gheheten melechnasus. Doe qua*m* een and*er* machtich ma*n*, die hiete gintelbaga ende die vinc melechnasus en*de* leidene in den casteel van montroiaul en*de* wart selue soudaen met fortsen en*de* dede hem heeten melech cadeb en*de* hi was van tartarien. Mer daer na jaechdene die comaine vten lande ende maecte*n* ene*n* van hem lieden soudaen, die hiet lachin, mar hi dede hem hete*n* als hi soudaen was melechmauser, die welke speelde op ene*n* tijt scaec en*de* sijn zwaert lach bij hem en*de* die ridder, die met he*m* speelde, wert al spelende opten soudae*n* erre en*de* met sijns selues swaerde, dat bij hem lach, soe doodde hine. (19*a*) Daer na ware*n* si i*n* grote*n* discoerde om te maken een soudae*n*, mar int eynde worden si van accorde en*de* macten melechnasar soudaen, die gintelboga hadde doe*n* legghen in gheuanghenissen opten casteel vande*n* berghe royaul Dese regneerde langhe tijt en*de* regierde hem wijslike, soe dat sijn *ouste* sone na hem wort soudaen ghecore*n* en*de* was gheheten melechmadar, die doodde sijn broeder heymelijc om te hebbene sine heerscapie en*de* dede hem heten melechmaduron en*de* was soudaen, doe jc van daen schiet.

Noch vanden soudaen.

Ghi sult weten, dat die soudaen mach wel bringhen *wt egypten* meer dan xx^{m}. man van wapene*n* vande*n* ghene*n* allene, die sijn goet doe*n* hebben *ende* van surien en*de* van turkien en*de* vande*n* andre*n* lande*n* meer dan l^{m}. man sonder (19*b*) die ghemeinte vande*n* lande, die zond*er* ghetal is. Want dese hebben altoos sijn goet doen en*de* sijn altoos tot hem ghehoude*n* als sine die*n*nare*n* en*de* sine mesniede sond*er* die ammirale diese regeren. En*de* een yghelijc ridd*er* heuet tot sine*n* wedde en*de* tot sine*n* soude wel vj^{m}. florine des jaers, mer daer op moet elc ridder houden *iij*. paerde en*de* ene*n* kemel En*de* die ammirale sijn gheseten in die steden en*de* int lant, die dat volc te beleyden hebben ond*er* hem, die een *heefter* iiij^{c}, die and*er* v^{c}. deen meer dander min en*de* al soe *vele* wedden ofte goet doe*n* heuet een ammirale *allene*, als alle die and*er* die ond*er* he*m* sijn te gader. En*de* daer o*m*me, als die soudaen enighen vrome*n* ridder (19*c*) vordere*n* wilt, hi maecte*n* ammirale. Mar alst dier tijt is, so sijn die ridders, die opt sout diene*n*, h*er*de arm, so dat si moete*n* die wile hare paerde en*de* haer wapene v*er*cope*n* van node.

Vandes soudaens wyuen.

Die soudae*n* heeft iiij ghetrouwede wiue, ene kerstene *ende* ij sarrasij*n*sche, vande*n* welken die ene woont tote jherusalem, die and*er* tote damas en*de* die derde tot ascaloene. Si moghen hem wel v*er*wandere*n*, op dat si willen, in anderen steden en*de* als hi wil vaert hise visenteren. En*de* hi heeft also vele vrie*n*dinne*n*, als hi wil, want hi doet voor hem come*n* die scoonste en*de* die

3 I verdreef B verheerde; destruit 4 m. cc. lxxxix 5 emprisone, variant bij W empoisone 6 B voetstaens 12 emprisonez W empoisonez 14 I. m. m. ende hiete 24 I scaecs B scaachs (scaichs?) 26 I gram 30 I so ouerdroeghen si 34 et sei gouerna sagement 35 H *ouerste*, naar B; I outste; li eisuez fitz *Kol.* 30 *r.* 1 opschr. naar I B (van des soudaens volke) — 1 H *soudaen* [*van egypten*] *mach*, naar I 2 inv. naar I; li soldan poet mener hors de Egipte 3 H *die* [*hem*] *sijn*, naar I B; die s. g. d. h. ontbr. F 4 inv. naar I 6 B die gene thuis die sijn sonder ghetal 8 altoos ontbr. I B; et touz sont a ses gages et sont ouesque li totdiz 12 I s. w. of tot sijnre hant — vj^{xx} 13 B tsaers 14 H *dusent* I. m. paerde B. v. p.; iij chivals 15 H *ammirale* [*die*] *sijn*, naar I B; et par les cites et les villes sont amyrals 17 inv. naar I B 19 inv. naar I (veel goetdoens of wedden) B (vele goetdoens) 20 H *allen*; pour li tut soul 21 I te mael te gader 22 I vromen of stouten r. 23 I so maect hy hem een ammyrael 24 I om soudye 27 opschr. naar I B 29 inv. naar I B 32 I veranderen B verwandelen

edelste van sinen lande ende doetse hoeden herde eerlijc *ende* als hi een hebben wil met hem te slapene, soe doet hise alle voor hem (19*d*) comen ende welc hem best behaecht, die gheeft hi een vingherlinc oft werpet in haer scoet ende staphants leedtmense baden ende men *palleertse* ende cleetse harde rijckelijc. Ende aldus soe doet hi also dicwille alst hem lust ende des nachts so lijdt mense in sijn camer.

En gheen vreemt bode en coomt voor hem, hi en si ghecleet mit gulden lakenen ofte mit lakenen van tarterien ofte met cammecate jn deser seluer manieren dat *die* sarrasine ghecleet sijn. Ende also saen alsmen siet eerstwerf, ist ten venstren of elder waert, so moet men hem teraerden nighen ende die aerde cussen. Want dat is dien zede der *gheenre* die hem eere doen die (20*a*) jeghen hem spreken willen. Ende also langhe als enighe vreemt man of bode jeghen hem spreect, sijn volc staet omtrent hem met blote zwaerden ende met anderen wapenen op *ghehoudender* armen *ende wt gherect* om op hem te slane, ist dat hi yet zeghet, dat den soudaen niet en ghenoeghet. Ende niement en coomt voor den *soudaen*, die hem yet bidt, op dat sine bede weselijc is ende niet jeghen sine wit, hine gheeft hem al dat hi *hem* biddende is. Ende alsoe doen oec die ander princhen in dien lande, want si segghen, dat niement en soude comen voor enighen goeden princhе, hi en soude daer of verbeetert sijn ende te bat hebben ende soude *blideliker* van hem sceden dan hi was, doe hi voor hem quam.

Noch van babilonyen ende van egipten.

Nv weet dat babylonie, daer jc of spreke,

daer die soudaen woont, (20*b*) neuen cayr dat en is niet die grote babylonie, daer alle die talen vonden waren mids miracule *van gode, doemen dye groten toorn* van babylonien hadde begonnen te maken, daer of die muren waren emmertoe hoghe lxiiij stadien. Dese babilonie is in die wildernisse van arabien opten wech, daer men gaet ten conincrike waert van caldeen, mer het is langhe tijt leden, dat men den toorne niet en dar ghenaken, want hi is al ghedestrueert ende daer in sijn vele draken ende serpenten ende ooc veel *gheuenynder* beesten daer omtrent. Desen toorne metter stat hadde wel xxv milen lanc muers ommegaende, alsoe die lude van dien lande segghen. Ende al ist datmen *hyet* die toorne van babylonie, nochtan hadde hi binnen menighe wel (20*c*) gheordinerde woninghe grote ende breede. Ende desen torne besloech vele lants int ommegaen, want hi hielt wel x milen in sijn vierсant. Desen toorne maecte die coninc nemborc, die coninc was van dien lande ende was die eerste coninc vander werlt. Dese coninc dede maken een beelde na sinen vader ende bedwanc alle sijn ondersaten dat beelde te aenbeden. Ende also dede ooc ninus van sinen vader. Ende doe *begonstent* ooc ander heren te doen; also begonsten die afgoden in die werelt te comen. Desen torne ende dese stat van babylonie was herde wel gheleghen in een scoen lant ende plein, datmen heet tplein van semar. Die mueren van deser stat *waren* ij^{c}. cupidus hoghe ende l. dicke. Ende eufrate die riuiere (20*d*) vanden paradise liep doer die stat, mer thirus die coninc van persen nam haer die riuiere ende destrueerde met allen desen stat ende desen torne, want hi deelde die riuiere in iiij^{c}. ende lx cleinre riuieren, om dat hi

1 I doetse houden 2 inv. naar I B 5 I B d. seynt hi e. v. (B: vingherlijn) van sinen vingher; et a cele il enuoye ou gette lanele de son doi 7 I te baden 7 H *palleersche* I parertse B paleertse 8 I h. frisschelic B frischelike 10 In B het opschr.: van die ieghen den soudaen spreken 11 B vr. mensche of bode; nul estrange — I tot hem 14 I camyloten; cammoka 15 H *dese*, naar I B 16 I a. rasch als men hem s. — I of op ander dinghen B elre; autre part 17 I B iegen h. ter a. knyelen; que homme se genoile 19 H *gheerne*; qar ceo est la guyse a faire reuerence de ceaux qui voilent parler oue li 23 I blancken B baren 24 H *opghehouden*, naar B; I met opgh. a. — inv. naar I; B e. ghetrect; espeyes traitz gisarmes et haches les braz toutz leuez en haut pour ferir 27 inv. naar I B 29 I tegh. s. w. en gaet; que il soit resonable et nient contre sa loy 30 inv. naar I B 35 H *blidelike* 36 opschr. naar I. In B is het opschr. in den text gekomen: donderscheet van babilonien — *Kol.* 32 *r.* 4 inv. naar I B; par miracle dieux quand la grande tour de Babel estoit comence 6 H *ei'uer toe* W ou les murs estoieut ia faitz lxiiij. stadies de haut 11 B dorre 13 H *gheuenijndert*, naar I; B ghemeinder 15 B omgaens 17 inv. naar I B 21 I vyerkantheyt 22 I dede maken 23 I d. een c. 26 B dwanc 28 H *begonste*, naar I 34 H *wat* 34 I cubitus 40 ccc. et lx.

ghesworen hadde, dat hi die riuiere so soude meesteren, datter een wijf wel ouer soude liden sonder haer te ontcleden, daer omme dat hi in dese riuiere hadde verloren menighen ridder, die ouer dese riuiere waende te paerde liden met zwemmen. Ende van babilonien, daer die soudaen woont, totte grote babilonien recht gaende *ten* oosten *waert* ende ten septentrionen, dats ten zudene waert, sijn bina wel xl. dachvaerde, van welken weghe dat meeste deel is al wildernisse. Ende dese grote (21*a*) babilone *en* is niet onder die heerscapie des soudaens, mer onder den keyser van persen, mer hi houdtet vanden groten can, die here is van cathay.

Die grote can is die meeste keyser ende die ouerste van alden lande van ouer zee. Hij is here vanden eylande van cahay ende van menighen anderen eylanden ende van enen deel van yndien ende sijn lant paelt an pape jans lant. Hi houdt onder hem so vele lants, dat hi niet en weet waert eyndt. Ende hi is meerre ende machtigher sonder ghelike dan die soudaen. Ende van sinen state ende sijnre macht sal jc hier namaels segghen, alsic scriuen sal van jndien.

Vander stat meth daer mamet begrauen leyt.

Die stat van mech, die die sarrasinen hieten jatrib, daer mahomet leyt, is ooc in die grote wildernisse van (21*b*) arabien. Daer leyt mahomet herde eersamlijc in enen tempel, die die payene heeten musket. Ende vander cleynre babylonien, daer die soudaen woont, tote deser stat van mech sijn twee ende xxx dachuaerde. Ende ghi sult weten, dat dit conincrike van arabien is herde groot, *mer* daer is alte vele wildernissen, so datmen in dese wildernisse niet en mach wonen mids grote ghebreke van *watre*. Want het is zauel lant ende droghe ende en is niet vruchtbarich, om dat daer gheen verscheit en is ende daer omme is daer so vele wildernisse. Want waren daer riuieren ofte fonteynen ende dat aertrike daer goet waer, alst anders waer is, daer soude also vele volcs (21*c*) sijn alst elwaer is. Want daer tlant woonlic is, daer ist al vol lieden ghegoten. Arabien beghint ant eynde vanden conincrike van caldeen ende duert totten *lesten eynde* van affrike ende *het* paelt ant dander zide ant tlant van ydumie ten ende waert van botron. Ende baldach is die meeste stat vanden lande van caldeen ende vanden conincrike. Ende tartagie is die meeste stat van affrike, die welke dide maecte, die eneas wijf was, die van troyhen was here. Ende daer na was hi coninc van ytalien.

Mesopotamien es een conincrike dat groot is ende is bi desere wildernissen ende in dit lant is die stat van aram, daer (21*d*) abrahams vader woonde, van welker stat abraham wt schiet bi den ghebode des ynghels. Van deser stat van aram was effrem, die een groot lerare was ende meester van thologien was. Ende van daer was ooc theophilus, die onse vrouwe vanden viant behoede ende genas. Ende mesopotamen duert vander riuieren van eufraten totter riuieren van tygris ende leit tusschen dese twee riuieren. Ende ouer die riuiere is tlant van caldeen, dat harde groot is. Jn dit conincrike voorseit te baldach *plach* te wonen caliphes, die plach te sijn alse keyser van arabien ende *paus*, here van der tijtijcheit ende *vander* gheestelicheit ende was nacomere mahomets ende van sinen ghe(22*a*)slachte. Dese stat van baldach plach gheheten te sine sutich. Dese stat maecte die coninc nabugodonosor ende daer woonde in sinte daniel die prophete, daer hi menich godlic visioen sach ende hi maecte daer exposicien vanden dromen.

1 quil mittereit la riuere en tiele point 2 I s. waden 5 qui quideyent passer la riuere par noier 8 inv. naar B 9 inv. naar B — ten sept. d. *ontbr.* I; droit entre le orient et septentrion vers ceste grant babiloine 12 H *ende*, naar I B. 28 I leyt begrauen 33 H *deser* [*deser*] 36 H *ende*, naar I B; mes trop y a de desert 38 I ouermits 38 H *watrere* [*dat menre niet wonen en mach*] *want*, naar I B F 39 I sauelachtich 40 I B vruchtbaar — *K*ol. 34 r. 2 I B versch. e. i. van water; quil nia point de humidite

8 gheg. *ontbr.* I 10 inv. naar I B (leesten) — H *eylande*, naar I B (inde); iesquez al drenier fin daffrike — H *heet* 13 la maistre cite 14 H *conincrike* [*van tartagien*] *ende*, naar I B F 14 la maistre cite 17 H *ytaken* 18 W Mesop. tient auxi ad desertz de Arabe et est mult grant pais 22 I bi beuele 24 I leerre; que fust vn grant clerk et grant doctor 32 inv. naar I B; soleit demorer li califes qui soleit estre com emperour et pape de Arabiens 33 H *pays* 34 H *vader* 35 I w. een nac.

Vanden drie caliphes ende anders.

Bi tiden die leden sijn *plaghen* te sijn iij caliphes: die caliphes van arabien en*de* van caldeen hi woonde te baldach voirs*cit*, die caliphes van egypten woonde te cayr bi babilonien, d*aer* nv die soudaen woont, en*de* die caliphes van barbarie*n* en*de* van affrike woonde te mayroche op die zee van spaenge*n*. Mer nv en is gheen caliphes noch en heuet gheweest van dier tijt, dat saladijn soudaen was, want die soudae*n* heet hem seluen caliphes en*de* also hebben die caliphes haer name*n* v*er*lore*n*.

(22*b*) Nv weet dat die mindere babylonie en*de* cayr, daer die soudaen woont, sijn h*er*de scone en*de* grote steden en*de* deen h*er*de na bi dandere. Babilonie leidt op die riuiere van gyon, dieme*n* anders heet nil, die coomt vute*n* aertsche*n* p*ar*adyse. Dese riuierè nil beghint alle jaer te wassene, als die sonne is in *een* vanden xij tekene*n*, datme*n* heet cancher, en*de* wast also langhe als die zonne in dit teken va*n* cancro is ofte int teken van leone en*de* wast in sulk*er* maniere*n*, dat si sulken tijt so groot is, dat si wel xx milen diep is ofte meer. En*de* dan doet si h*er*de grote scade aen alrehande goet, dat op die aerde staet. Want m*en* mach tlant niet winne*n* om die grote v*er*scheit en*de* daer o*mm*e ist d*aer* dier tijt (22*c*) jnt lant, alsi aldus wast, *mar* selden ist d*aer* dier tijt van droochden. En*de* alse die sonne gaet i*n* virgine, dan beghint dese riuiere tontwassen en*de* te minderen een luttel te male, so dat als die sonne is ghegaen int teekene van libra, da*n* is dese riuiere soe gheminde rt, dat si loopt binnen hare*n* boorden. Dese riuiere comt lope*n*de vten aerdschen p*ar*adise rechte door die wildernisse van indie*n*. En*de* dan so loopsi ond*er* die aerde herde verre door menich lant en*de* ten lesten comt si wt ghescoten van ond*er* ene*n* groten berch, die men heet aloch, die staet tusschen jndien en*de* ethyopien also verre van den beghinne va*n* ethyopien, alsmen *dachuaer*(22*d*)*den* gaen mochte i*n* v. maenden, ende gaet al o*mm*e en*de* *omme* ethyopien en*de* moriane*n* en*de* rechte neder ter linghden neuen egypten tot*er* stat van alexandrien en*de* toten *eynde* van egypte*n* en*de* daer so valt si in die zee. Omtrent den oeuer van deser riuieren sijn vele odeuaern, diemen daer heet ybes.

Egypten is een lant lanc en*de* niet te breet, want het en mach niet widen ter wild*er*nisse*n* waert o*mm*e tghebrec va*n* den wat*er*, dat daer is op dene zide. En*de* het strect he*m* ter eenre zide*n* neue*n* dese riuiere van nil, op dand*er* zide en*de* also verre als dese riuiere hem diene*n* mach met watere ofte and*er*s waer *mit ende* also verre als si *wt* breken mach en*de* haer breyden door tlant, (23*a*) also breet is tlant. Want in dit lant en reghentet niet of luttel. Noch dit la*n*t en heeft gheen wat*er*, het en comt van deser riuiere*n*. En*de* om dat in dit lant n*iet* en reghent en*de* die *hemel* daer altoes puer en*de* claer is, d*aer* o*mm*e so sijn d*aer* vele *goede* meesters van astronomien, want si en hebben en ghene wolken die he*m* yet moghen letten.

Vander stat van cayr daer dye balsam wast.

Die stat van cayr, daer die soudaen meest woont, is meerre dan babylonien, die daer bi staet en*de* is *gheleghen* boue*n* babylonie*n* ten wild*er*nisse waert een luttel bouen der

1 opschr. naar I — H ***plach***, naar I B 3 hi ***ontbr.*** I 12 B het opschr.: van cleinen babilonien 20 H ***en*** 24 I somtijt — quil ad bien xx. cubites 26 I a. dinck of goet W grant damage des bienz desure terre 28 pour trop grant humidite et pour ceo adonques y a cher temps au paiis et auxi qantele croist poi y a cher temps pour defalte de moisture 28 I natheit 30 inv. naar I 31 I droochte B droecheden 37 I c. ghelopen — *Kol.* 36 *r.* 2 puis fiert en terre et court longtemps et grant paiis dessoutz terre 7 H ***dachuaert den*** 9 inv. naar B; I ***ontbr.*** 10 B ter linden n. 12 H ***eylande***, naar I B; et voet tot a long de la terre de egipte iesquez al cite de Alisandre a la fin de Egipte 13 B ontrent daren v. 14 I ouvaders 15 B het opschr.: dits van egipte 19 I e. h. s. h. mitter ander side n. d. r. B e. h. str. h. ter luden n. d. r.; wschl. moet gelezen worden: str. h. ter linghden, vgl. 10, en in 21 „op dander zide" worden geschrapt; li paiis est assis tut a long de celle riuere qar de tant que celle riuere lour poet seruir del eawe ou autrement et tant come les floez sei poent espandre taut li paiis est larges 21 G vorde — I d. r. haer strecken mach of lopen 23 H ***int eynde*** B mit also v. I ***ontbr.*** — inv. naar G B I ***ontbr.*** 27 G coem 29 inv. naar I G B 31 inv. naar I G (goeder) B (goeder); de bones astronomiens 33 opschr. naar I 36 H ***ghelegheli***

riuieren van nil voirseit. Het sijn twee egypten, die hoghe, die te ethyopien waert staet, en*de* die mindere, die in arabien is. En*de* in egypten so is tlant van ramasse en*de* tlant van yessem. Egypten is een sterc lant en*de* daer sijn vele qua(23*b*)de hauene*n* *omme* die gr*o*te rootsen, die d*aer* in die zee sijn, die quaet te lidene sijn. Jn egypten ten oosten waert is die rode zee, die duert totter stat van cascon. En*de* te*n* westen waert is tlant van libien, dat een h*er*de droghe lant is en*de* ondrachtich, wa*n*t het is daer herde heet, en*de* dat lant is gheheten such. En*de* ten zuden waert is tlant van ethyopien. En*de* noorden waert is een wildernisse, die duert tote syrien. En*de* aldus is tla*n*t sterc op allen ziden. Tlant van egypten is wel xv dachuaerde lanc en*de* ooc tweewerven meer wildernissen en*de* en is *mar* drie dachvarden breet. En*de* tusschen egypten en*de* nubien sijn wel xij dachvaerden wildernissen. (23*c*) En*de* die liede van nubien sijn kerstene, mer si sijn also swert als enighe haghebesye om *die* grote hitte vander sonne*n*, die in dat la*n*t is. Jn egipten sijn v prouincien, die eerste heet men sahic, dander demefre, die derde resich, die in een eylant staet vander riuieren van nil, die vierde alexandre, die vijfte tlant van damiette*n*. Damietten plach te sijn een harde sterc lant en*de* stat, mer si heeft twee werue ghewonne*n* gheweest vande*n* kerstene*n*. En*de* daer *om*me so worpe*n* die sarrasine*n* namaels die mure*n* vand*er* stat ter neder en*de* alle die stercheden, die daer in waren en*de* maecten een and*er* stat vorder vander zee, die si heeten die nuwe damietten, so dat niement en woont in die oude damiette. Daer is een (23*d*) vande*n* hauene*n* van egypten, dander is te alexanderien, dat een st*ar*ke stat is, mer si en hebben en gheen goet drinc wat*er*, het en

come vande*n* conduten vander riuiere*n* va*n* *nil*, die bi*n*nen hare*n* cisternen sijn. En*de* die hem name twat*er* vanden conduten voirs*eit*, si en souden niet moghen duren. In egipten sijn luttel stercten en*de* fortressen ofte castele om dat tlant van hem seluen sterc is.

Van sinte anthonys.

In tiden die lede*n* sijn een heylich clusenaer ofte heremite ontmoette i*n* dese wildernisse van egipten eens een monsterum, dats te segghene een creature onghefigureert. Dit monstru*m* was als een me*n*sche, mer het hadde *ij* herde grote snidende hoorne i*n* sijn voorhooft; het hadde den lichame totten nauel toe als een me*n*sche en*de* vanden nauel toe ned*er*waert (24*a*) als een gheet. En*de* dese heylighe man vraghede he*m* i*n* dien name gods, wie hi ware. En*de* dat mo*n*strum antwoorde he*m* en*de* seyde: jc ben een sterflike creature, alsulc als my god en*de* die nature hebben ghemaect. Dit monstrum woonde i*n* dese wildernisse en*de* beiaghede daer sine *leuinghe* en*de* sine*n* nootdorft. En*de* het bat ooc desen heylighen ma*n*, dat hi gode woude bidden voor hem, die o*m*me te behoudene dat me*n*schelijc gheslacht te daelde vanden hemele en*de* wort gheboren van eenre maghe*t* en*de* passie en*de* dien doot leet, ghelijc als wi weten en*de* mids welken wi sijn en*de* leue*n*. En*de* noch is dat hooft vanden monstru*m* mette*n* hoorne*n* te alexandrie*n* om des wonders wille. En*de* i*n* egypten is een stat va*n* (24*b*) eliople, dats te segghe*n*e die stat vand*er* sonnen. Jn dese stat is een temple vanden maecsele des tempels va*n* Jh*erusa*lem, mer dies ghebreect herde vele, dat si niet al ghelijc en sijn. Die priestre van desen temple heeft in ghescrifte die date of

2 W la haute quest vers Ethiope et la basse quest vers Arabe 3 misschien te lezen: „die nedere” 6 I G quader 7 H *ome* — G steenrootzen 8 fortes a passer 9 I ende duert 12 G ouvruchtbaer — I alte h. 18 il y a bien xv iournees de long et plus de deus tant desert 20 H *niet*, naar I G B 24 I als een h. G a. e. zwarte vlederbeye W noirs come More — inv. naar I G B 27 quest vn jsle en Nyle 35 G daer neder — et les forteresses 36 B e. ander stat weder ende voerder — *Kol.* 38 *r.* 1 I coemt hem 2 H *vil* 5 G burgen castelen of ander stercten; et y a poys de fortresses

7 opschr. naar I; B vanden clusenere ende van den moustrumme 8 I geleden G jn verleden t. B bi tiden d l. s. 13 inv naar I G; as deus grantz cornes trencheantz 17 B gheyte — et li prodomme 23 I e. bedroech hem soe als sijn natuer begheerde; pourchaceant sa sustenance — H *leueringhe*, naar B; *ontbr.* I G 34 G e. st. hiet el. B es die st.; est la cite de el. 35 I naden B e. t. ghemaect na den t.; W vne temple fait reonde a la guise de temple de J. 39 I d. natuer of geboerte e. v. ende h. f. G datum B dade; la date del oysel

die gheboorte eens voghels, die heet fenix, diere mer een en is in al die werelt. Dese voghel leeft wel v^c jaer ende ten ende van al desen jaren coomt die voghel in desen tempel, als hi op andren tiden dicwil doot. Ende die priester neemt leuende sulphur ende ander dinc, dat lichtelijc bernt ende leghet opten outhaer van desen temple ende *doetet* bernen ende dan so coomt die voghel in dat vier gheuloghen (24c) ende verbrant hem seluen tot puere asschen. Ende op den eersten dach daer na vintmen optien seluen outaer vander seluer asschen, dat si een ey is worden. Des ander daghes daer na so vintmen enen volmaecten voghel ende des *derden daghes daer* na so vliecht hi sijnre vaerden. Ende also *en* blijft altoos meer een dier voghele. Ende sekerlike dats groot mirakel van gode ende men mach desen voghel gode wel gheliken, om dat mer een god en is ende dat hi hem hadde gheoffert inden outaer des crucen ende daer steruen woude *ende* des derden daghes op stont van der doot. Desen voghel sietmen dicwil vlieghen in dat lant van egypten ende ooc in arabien. (24d) Ende hi en is ooc niet vele meerre dan een aerne ende heeft een crone op sijn hooft meerre dan een paeu doet ende den hals heeft hi ghelu ghelic die wedewal is gheuerwet herde scone blijkende ende den rugghe violettachtich ende die vloghele van purpuren varwen. *Ende hi heeft den stert dwers ghestrijpt van ghelu ende van roder varwen ende hi is alte scoen te sien in die sonne, want dan blict hi alte heerlijc ende chierlijc.* Jtem jn egypten sijn boomgaerde met bomen, die draghen vij werf tsiaers. Ende inder aerden so vintmen daer scoonre esmurauden ghenoech, dat sijn dierbaer ghesteynten ende daer omme sijn si daer (25a) goeden coop. Jtem alst inden somer in egypten eens weruen reghent, dan ist tlant al vol muse. Jtem jn die stat van cahir men vercoopt daer die manne ende die wiue, die van anderen wet sijn, dan si sijn, alsoe men hier die beesten doet. Ende men leydtse daer ooc also ter marct. Ende in die stat is ooc een ghemeen huus, dat al vol cleenre ouene staet. Ende daer bringhen die wiue vander stat eyere van hennen, van gansen ende enden ende legghense in dese cleyne ouenkine. Ende die ghene, die dit huus hoeden, broedense metter hittene van paertsmische zonder enighen voghel daer toe te doene. Ende ten eynde van iij weken of van eenre maent so comen weder die wiue ende nemen weder haer kyexkine ende (25b) draghense wech ende voedense so dat al tlant *vol* is van sulken gheuoghelte. Ende dit doen si wel winters ende somers. Jn dit lant van egypten ende elder ooc daer omtrent vintmen langhe appele *inden sasune*, diemen *heet* appele van den paradyse ende sijn herde goet van smake ende alsmen dese appele *ontwee snidet* dwers ofte *lanc*, al toots vintmen in midden een figure van enen cruce, mer si verrotten binnen vij daghen. Ende daer omme en machmen van desen frute in anderen lande niet draghen. Dese appele sijn harde soete ende men vinter wel c. tenen troppe op die bome ende si hebben grote bladeren ende wel enen cubitus lanc ende enen voet breet. Ende daer sijn (25c) ooc die adams appel heten ende die hebben ene bete op deen zide. Ende daer wassen ooc vighen, die gheen blader en hebben ende wassen op die telghere, mer die vighen heten si in dat lant pharaon. Jtem neuen cahir buten der stat is een velt daer die

2 W et se vient la arder sur *laulter* de ceo *temple* au chief de v^c ans qar tant vit il; wschl. las de vertaler: autres temps (op andren tiden) en maakte er verder maar wat van. 6 W espices et soufre vif et autres choses qi legerement enflaument si qe ly oisel se vient ardoir tot en cendres 9 H *docter*, naar I G B 12 et le primer iour apres homme troue as cendres vne verm 16 H *derdaghes*, naar I G B — I v. h wech s. v. B ewech 17 H *ende*, naar I G B 19 I e. oec ist een figure gods 20 G bi gode w. gh. 21 H *dathi* [*dathi*] 22 I in den hout d. c. 23 inv. naar I G B — B op verstont 25 en celles parties 27 B aer 29 H *die*, naar I G B; W vn crest sur la teste pluis grant que vn pauon et ad coll tout jaune de la colour dun oriel bien lusant 30 H *wedewal* [*ende*] *is*, naar I G B — H *scone* [*ende*] *blijkende*, naar I G 31 G blickende — et le dors ynde colour 33 H *ende h. is* tot *h. e. chierlijc Ende h. heeft* tot *v. r. varwen*; omzetting naar I G B F 39 G myrauden B esmirauden — *Kol.* 40 *r.* 2 H *somer* [*is*] *in egypten* [*ende het*] *eens*, naar I G B; quant il ploet vne foitz en estee en la terre de e. 14 I paerdemisse G paerdsmisse B pertmesse. 18 I kukens 19 I thuys — inv. naar I G B; en est pleinz 21 B winter e. somer 23 H *anden salune*, naar I G; en la seson — H *het* 26 H *twee sijndt*, naar I G (ontwie) B; et si vous les copes en plusours parties de trauers 26 H *lants*, naar I G B 27 I in dat middel 28 I verr. ende vulen 30 I froyt G froyte 33 de pee et demi de long et de large en auenant 38 B ende dese v.

balseme wast. En*de* hi wast op cleine boomkine, die mer so hoghe en sijn, dat si slaen ene*n* man tot sijn middele. En*de* thout van desen boomkine schijnt wel of het *wilt* wijngaert waer. Jn dit velt staen vij fonteyne*n*, vanden welken onse here jhesus chr*istus* maecte een met sine*n* voeten, doe hi clene was en*de* metten andere*n* kindere*n* te spelen plach. Dit velt en is niet alte vast beleghe*n* noch besloten; me*n* macher wel in gaen, mer inde*n* (25*d*) *sasune*, *dat* daer die balseme wast, so setme*n* daer so goede hoede, dat nieme*n*t daer in en darf•gae*n*. Dese balseme en wast nerghent dan in dit velt. En*de* al ist datme*n* van deser balseme*n* die plante*n* draecht om elwaer te plante*n*, si wassen wel, mer si en draghen ghene vrucht. En*de* die blader vander balseme en ruken niet. En*de* alsmen die bome strunken of houwen wil, dat moetmen doen met ene*n* scerpe*n* keye ofte steene, want diese met ysere hyewe ofte snede, hare cracht en*de* hare nature soude ghecorrumpeert worden. *Dye sarasinen hyeten dit thout van desen balsam enobassa* en*de* die vrucht, die alse *cubeben* ghedae*n* is, heete*n* si ebebison. En*de* die liquoor die vten telghere*n* comt heete*n* si gribaisse. En*de* altoos doen si den kerstinen dese balseme gherine*n* en*de* rueren ofte anders en soude*n* (26*a*) si ghene vrucht draghe*n*, als die heydene selue segghen, want si hebbent dicwille gheproeft. Men seit oec, dat in jndien balseme wast in die wostine ofte wildernisse, d*aer* alexander sprac totte*n* bomen der sonne*n* en*de* der mane*n*, mer jc en hebs niet ghesien, want jc en hebbe so verre niet gheweest o*m*me die anxtelike passe, die daer tusschen sijn

houde*n*de of lidende. En*de* weet, dat niet goet balseme te cope*n* en is, het en si dat me*n*se wale kinde en*de* proue*n* can, want men daer mede licht soude we*r*den bedroghe*n*. Want somighe liede ve*r*copen gomme, dieme*n* heet terrebentine voor balsemen, als siere een luttel balsemen mede gheme*n*gt hebben, om dat si te bat ruken soude. En*dc* somighe liede sieden *thout* en*de* die vrucht vande*r* balseme in olie en*de* segghen, dat balseme (26*b*) is. En*de* somighe liede doen stampen groffels nagle en*dc* spikenaert en*de* ander specie wel rukende en*de* die liquoor, dats die verscheit, die daer wt coomt, heeten si balseme. En*de* aldus wort menighe me*n*sche bedroghen, want si wanen balseme hebben *ende* si en hebbense n*iet*. Want die heydine valschense aldus om die kerstene te bedrieghen, ghelijc dat jc dicwil ghesien hebbe. En*dc* daer na die coopmans en*de* die apotikarise valschense and*er*werf en*de* die is noch quadere. Mer op dat ghi wilt, so sal jc v tone*n*, hoe dat ghise prouen moghet en*de* ond*er*kennen, op dat ghi van he*m* niet bedroghen en wort. Ghi sult weten, dat die natuerlike en*de* die fine balseme is wel claer en*de* van siterijnscher varwe, dat is gheluachtich (26*c*) en*de* h*er*de sterc rukende. En*de* ist dat si dicke of te root ofte swert is, so is si gheualscht en*de* niet goet. Jtem ist dat ghi legt jn v hant goede fine balseme ofte in v palme doet en*de* houdse dan ieghen die zonne, ghi en sult se niet conne*n* ghedoge*n* daer in om d*er* hetten wille vander sonne*n*. Jtem neemt een luttel balseme met ene pointe van eene*n* messe en*de* doet ant vier, ist datsi bernt dats tekene, dat si goet is. Jtem

2 I G d. niet hogher e. s. dan s. s. 3 I B tot synen broecryem G t. s. gordel; icsque al brayer de homme 4 inv. naar I G B (welt); vne vine sauage 5 I. vij. vonten; fontaignes 8 I G B a. k. spelen ghinc 9 I a. v. om ghesloten G v. omloken B v. beloken 11 H *salune dats* I indertijt als B saysune; mes en la seson que li balmes y est. De vertaler las: crest 12 B e. der g. 14 I G i. dit lant; en celle lieu 19 I E. a. dese balsam bomen behouden of besniden wil G den boem corten B d. b. tronken o. h. wilt 21 dune caylou aguz ou dun oos ague 22 G houde o. s. 23 G s. veruulen e. corr. w. 24 inv. naar I G B; les sarrazins appellent ceo bois enochbalsa 26 H *cuwelen*, naar G B; I *ontbr.*; quest come quybibes 29 d. bals. poten besniden ende hauenen Ende deden sijt selue so e. s.; et fait homme tutditz courtier ceo balme 88 en Jnde la maior 37 G verde — qar trop y a des perilouses passages a passer 38 G d. twisken leggen ende sijn B d. daer sijn op den wech — *Kol.* 42 *r.* 4 I haest mede G lichte sijn ghehoent ende bedr. 9 H *hout*, naar I G B 12 G e. a. welrukende cruden 13 I G vuchticheyt 17 I te hebb. — H *en* — qar les sarazins le sophistikent 20 G comans e. d. apotheec houden valskense 23 G togen 27 de colour citrin 32 ofte in v p. d. *ontbr.* I G; B of legtse in v palme van uwer hant; si vons mettez vu poi de balme en vostre palme encontre le soleil 34 I dogen B ghedraghen 36 I B mitten punte G m. e. oyrt 37 I e. houtse a. v. 38 G dat is een t.

neemt een luttel balseme*n* en*de* doetse in een scotele of in een scale met een luttel gheytenre melc. En*de* is die balseme goet, die gheyte*n* *melc* sal staphants rinnen en*de* zuer worden en*de* dicke. Jtem doet enen dropel balsemen in claer wate*r* *in* een scale ofte in een clein claer becken (26*d*) en*de* rueret en*de* minghent wel te gader. Js die balseme goet, dwater en sal niet droeue worde*n*, mer si sal int wate*r* onde*r* sincken en*de* *vallen* recht oft quicsuluer ware, want die fine balseme is tweewarf swaerre dan die gheualschte.

Van Joseps solders in egipten ende anders.

Nu hebbic ghesproke*n* vander balsemen, nv wil ic spreken van andere*n* dinghen, die in gheen zide van babylonien sijn ouer die riuiere van nil ter wilde*r*nissen waert tusschen affrike en*de* egypten, dat sijn die greniere*n* ofte core*n* solders, die joseph dede make*n* core*n* op te legghen en*de* te wachtene ieghen die diere tijt en*de* die diere jare*n*, die toe come*n*de ware*n*. Dese greniere sijn van stene herde wel ghemetst, onde*r* die welke sijn daer he*r*de sonderlinghe ij grote greniere en*de* hoghe, mar (27*a*) die ande*r* *en* sijn niet soe hoghe noch *so* groot. En*de* tot elken greniere so behoort een poort ein luttel hogher vande*r* aerden, wa*n*t die aerde is sint dat si ghemaect ware*n* ghemi*n*dert en*de* ghesoncken. Dese grendere of greniere sijn nv *al* vol serpente*n*. En*de* op dese greniere va*n* bute*n* op die stene*n* wanden so sijn vele ghescriften van menighe*r*ande spraken. En*de* sulke lude segghen, dat graue*n* en*de* tomben sijn van

de*n* groten here*n*, die wilen eer ware*n*, mer dat en is n*iet* waer, want die ghemene mare vande*n* lande verre en*de* na is, dat josephs grendere en*de* core*n* solders ware*n*, also vonde*n* sijt ghescreue*n* in hare coroniken. Warent ooc graue*n* ofte tonben, si en souden niet binne*n* ydel (27*b*) sijn, noch si en souden een ghene poorte*n* hebben *met* in te gane, noch si en souden ooc so groot n*iet* sijn, noch soe hoghe, waer bi dat n*iet* te ghelouen en is, dat tomben sijn mochten. Jn egypten sijn menigherhande talen en*de* letteren van andere*n* ma*n*nieren, dan me*n* elwaer heeft. Daer o*m*me sal icse v hier *deuiseren* en*de* scriue*n*, also si ghemaect sijn en*de* hoe si heten, op dat ghij moghet weten dat onder scheet va*n* desen lettere*n* va*n* egypte*n* iege*n* dande*r* lettere*n* va*n* andere*n* lande: athornus buuch chimoch dynanij em fui gomon hebleet jamin kaycha lusamu miche duarm oldach (27*c*) polon qui yron siche thela vr xiron yph zaru thou.

Noch enen anderen wech te babylonien daer die soudaen woent.

Nv willic wede*r*kere*n*, eer ic vorder ga, om v te segghen enen andere*n* wech, die tote babylonien waert gaet, daer die soudaen woo*n*t, welke babilonie staet int ingaende van egypten. En*de* dit wil ic doen daer om, dat vele lieden eerstwerf gae*n* d*aer* en*de* dan ten berghe van synai en*de* dan int wede*r*keren doer jh*erusale*m, also jc hier voer hebbe gheseit. En*de* vele liede*n* gaen ooc eerstwerf lieuer (27*d*) ten meerren w*aer*dichsten steden al*s* jherusalem is, want ghene andre pelegrinage en heeft ghelike*n*-

1 en vne esquele ou en vn hanap 3 I gheyten melcs G geytens melcs B ghetensmelcs 4 G B dat g. m. — inv. naar I G B — I ronnen G rennen 6 en vn hanap dargent ou en vn bacyn cler 8 G B menget 11 H *wallen* 14 opschr. naar I 19 G d. coern solren ofte husekijn c. in te l. 20 I om te w. duer tijt 23 I ghemetselt G gemaetselt 26 H *ende* 27 G huseken 31 H *also*, naar I G — *Kol.* 44 *r.* 1 I wel eer G voertijts 3 I d. g. waerheyt G het is een gemeen seggen in B d. g. niemare; la commune renome 8 H *niet*, naar B; I G mede 11 I graven of t. G tumben of gr. 12 *sijn* [*vele ende*] *menigherhande*, naar I B; en eg. il onnt aussi diuerses langages 15 H *devideren* B visieren W si vous deuiseray 19 boven deze letternamen zijn de betrekkelijke teekens geplaatst, die ten deele met de gewone letters overeenkomen, of eenigszins vervormd zijn, ten deele er zeer phantastisch uitzien. Met bekende Egyptische alphabets hebben zij niets uitstaande, of zij zijn te zeer verknoeid om er zulke in te herkennen. 22 opschr. naar I 27 I G B ingaen 32 *liever* [*ten berghe van synay ende dan int weder keren door Jherusalem Ende vele liede gaen ooc eerstwarf lieuer*] *ten*, naar I B; W pur ceo que mointez gentz y uont premerement la et puis au mont de synay et puis returnent par Jerus. si come ieo vous ay autrefoitz dit qar ils accomplissent auant le pluis loinz pilrinage et puis returnent par le pluis pres, come bien qe le pluis pres soit ly pluis digne, ceo est Jer., qar nul autre pilrinage nad comparisoun a celluy, mes, pur tout accomplir plus eusement et plus seurement, vait homme auant a plus loinz qe a pluis pres. 34 G pelegrimaedze of bedevaert.

nisse va*n* waerdicheden als jher*usa*lem, mer om alle die weghe te voldoene met meerre rusten en*de* ghenuechte*n* en*de* met meerre sekerheit, so gaetme*n* lieuer eerstwerf ten verresten, dan ten naesten. Die dan te babylonien waert wil trecken door and*er* weghe en*de* corter vte*n* lande vand*er* wester ziden, alse wt enghelant, yerlant, scotlant ofte vut noorweghen of wt enighen andere*n* lande*n* d*aer* omtrent, hi moet gae*n* door vrancrike, door burgongien, door lombardyen. Van desen lande*n* en darf me*n* niet noeme*n* die steden noch die dorpe*n*, daer men door liden moet, want si sijn ghewe- ten en*de* bekent in menighe*n* (28a) lande. Het sijn vele hauene*n*, d*aer*me*n* op die zee zitten mach om ov*er* te scepene: zulke sitten in die zee van jeneuen, sulke te venegien en*de* liden door die *zee* adriake dieme*n* heet glouf van venegien, die wilke deelt en*de* scheedt ytalien en*de* grieken in die zide en*de* somighe gae*n* te napels en*de* somighe te romen en*de* van rome*n* te brandijs en*de* d*aer* s● setten si hem in die zee en*de* in vele andere*n* steden, d*aer* hauene*n* sijn. En*de* me*n* gheet door tusschien en*de* door campanien, door calabre*n*, door apuillien en*de* door die eylande*n* va*n* ytalien, door torisken, door sadingue*n* en*de* door cecilien, 'dat ee*n* groot eylant is en*de* een goet. In dit eylant va*n* cecilien d*aer* staet een boom gaert d*aer* menigherande vrucht an staet en*de* is (28*b*) altoos groen en*de* ghebloeyt tallen tiden vanden jare, also wel inden winter als inde*n* somer. Dit eylant hout wel iij^c^ en l. milen *ommegaens*. En*de* tusschen cecilien *ende* ytalen so gaet vter zee een clein wat*er* als een arm vand*er* zee *dat men heyt* loffoorde messine. En*de* cecilien is tusschen der zee adriadike en*de* die zee va*n* lombardije*n*. En*de* van cecilien *tot in* calabren en sijn mar viij lombaerdscher milen. Jn cecilien is ooc een maniere va*n* serpenten, met welken men proeft die kindere, of si bastaert sijn of van ghetrouweden bedde. Wa*n*t sijn si van ghetrouweden bedde, die serpenten en doe*n* he*m* gheen quaet en*de* sijn si bastaert, die serpe*n*ten bitense en*de* veniinse ooc. En*de* aldus menich ghehuwet (28*c*) man prooft, oft die kind*er*e sine zijn. Jtem i*n* dit eylant van cecilien is een berch van olimpiar, die altoos bernt, dieme*n* heet die berch van gibbe en*de* daer sijn *ooc* die wlcane, dat sijn ander berghe, die hebbe*n* zeuen steden, daer si wt werpe*n* menigherande vierighe vla*m*me van menighen ghedaenten. En*de* naden ghedaenten van desen vierighe*n* vla*m*men weten die liede wel van dien lande, wanneer het dier tijt sal sijn ofte goet tijt ofte heet weder ofte coudt droghe weder ofte nat en*de* hoe he*m* die tijt hebben sal in allen andere*n* manniere*n*. En*de* van ytalien tote desen wlcanen, dats gheberchte, en sijn mer *xxv.* milen en*de* me*n* seit dat scoorstenen sij*n* vander (28*d*) hellen. Jtem die door pisen gheet, als sulke liede doen, d*aer* een arm vander zee is, die coomt in andre*n* hauene*n*, die aldaer gheleghen sijn. En*de* me*n* sit dus in die zee. En*de* me*n* lijdt door teylant van grief, dat den jeneuoysen toe behoort. En*de* so lantmen in griken ter haue*n* vander stat van mirot *ofter* haue*n* van valone ofter hauene*n* *van* duras, die den hertoghe van duras toe behoort ofte enigher ander hauene*n* daer omtrent. En*de* so gaetmen van daen tot constantinoplen en*de* van daer vaert men wed*er* te watere totten eylande van creyten en*de* ten eylande van rodes en*de* totten eylande *van* cypers. En*de* van venegyen te scepene den rechten wech te constantinoplen toe so (29*a*) sijn wel m viij^c^ en*de* lxxx lombaerdsche milen. En*de* dan coomtme*n* van constantinople*n* te rodes, daer wel tussche*n* sijn viij^c^ milen ter zee. En*de* van rodes tote

7 de celles parties del occident 8 B scollant 17 I te schepe gaen mach o. o. te varen; ou homme sei mette en mier 19 W ascuns se mettent en mcer a Janewe 19 H ze'e 20 I G gluof B glof 21 en ceste coste 25 I m. g. oec 36 H *ommegaen*, naar I G B 37 H *en* 39 inv. naar I G B; que homme lappelle le ffaar 42 inv. naar I G B; de cisile a calabre — H *calabren* [*ende*] *en*, naar I G B — *Kol.* 46 *r.* 2 I sijn of ghetrout G ghetrouwede B v. ghetrouwen b; de loial mariage 5 et sils soient auouterous 7 H *aldus* [*wort*] *menich*, naar I G; B e. aldus proeft m. ghehylict m.; et ensuit plusours maries assayent 9 W en celle isle en la montaigne de Ethna que homme appelle mont gibil y as les wlcans qui totdys ardent Et y a vij lieux ardanz 11 H *oo* 11 H *wlcane* [*In*] *dat* [*eylant*] *sijn*, naar I G B 15 et par le changement de cestes flammes 19 W coment ly temps se gouernera 21 G t. d. bergen die wlc. hieten 22 H *.xv.*, naar I G B F 22 G e. daer gaet men te sceep ende vaert B e. sitmen daer i. d. z. 23 G ende hoert toe d. J. 26 H *ofte* — inv. naar G B 35 G van daen 38 inv. naar G B — G te sceep

cypers soe sijn v^{c}. milen ende dan so coomtmen ende gheetmen van cypers *ter* zee latende jherusalem ende al tlant *daer* omtrent ter slincker ziden toet in egypten. Ende dan so lantmen totter hauenen van dametten, dat een herde scone ende een sterke stat *plach* te sijn ende is gheleghen int ingaen van egypten. Ende van damietten so coomtmen te alexanderien, die *oec* op die zee is gheleghen. In dese stat van alexandrien was sinte katherine onthouet ende ghemartelijt ende ooc sinte marcus die ewangelist begrauen, mar die keyser *leo* dede sijn ghebeente al tot venegyen draghen. Ende noch is te alexandrien een scoen kerke (29*b*) van hem, die al wit binnen is zonder enich ghescrifte ofte picture. Ende also sijn alle ander kerken, die den kerstenen toe behoren, want die heydine hebbense alle doen witten omme die beelden ende hystorien vanden heylighen ofte doene, die binnen an die mure ghescreuen waren. Dese stede van alexandrien heeft wel xxx stadien *inder* lingheden, mer si en heefter mer x inder breeden ende het is een herde eerlike stat ende rike. Ende in dese stat so valt die riuiere van nil in die zee. In dese riuiere so vintmen vele dierbaerre ghesteynte ende men vinter ooc *in* lignum aloes, dat is een maniere van houte, dat comt vten aerdschen paradyse, dat herde goet is in menigher manieren te medicinen ende is herde diere. Van (29*c*) alexandrien coomtmen te babylonien, daer die soudaen woont, *die* op die riuiere van nil gheleghen is. Ende dese weech is corter om te gaen rechte te babylonien toe.

Den wech van babilonyen ten berghe van synay.

Hier na volghende sal jc v segghen den

wech van babilonien totten berghe van synay, daer sinte katherine leit begrauen. Men moet gaen door die wildernisse van arabien, door die welke moyses leydde tfolc van israhel. Ende men gaet an die fonteyne, die moyses maecte met sinen handen in dese wildernisse, doe die kinder van israhel murmureerden om dat si niet te drincken en vonden. Ende daerna so lijdt men bider fonteynen van marech, die bitter was te drincken ende niet goet, mar die kinder van israhel leyden daer (29*d*) binnen een hout ende staphants wort si goet ende suete te drinken. Ende daerna so comt men *toten* dale van hebin door dese wildernisse, in welc dal dat staen xij fonteynen. Ende daer plaghen ooc te staen lxxij palmbome, die daden droeghen, die welke moyses metten kindren van israhel vant. Ende van desen dale toten berghe van synay en is mer een goede dachuaert.

Enen anderen wech te synay.

Ende die van babylonien wil gaen enen anderen wech toten berghe van synai, hi gaet toter roder zee, die een arm is vander wester zee *ende* daer moyses ende die kinder van israhel ouer die zee ghinghen droechsvoets, daer is si wel .vj. milen breet. Jn dese zee verdranc pharao ende alt theer, dat hi leydde. Dese zee en is niet roder dan *die* ander zee, mer in sulke stat vintmen (30*a*) *root* zant ende steenkine daer in ende daer om heetmense die rode zee. Dese zee loopt *toten* lande van arabien ende van palestinen. Door dese zee zo vaertmen iiij dachuaerden ende dan comtmen voort door die wildernisse toten dale van helijn ende van daer ten berghe van synai. Ende men seit, dat *door* dese wildernisse nyement en mach riden te paerde, want die paerde en

2 H *toter*, naar I G B; par mier 4 G luchter 7 H *splacl*, naar I G B 9 inv. naar I G B; aussi sour l. m. 10 en cele cite fuist decolle seinte katerine et la fust martirizes seint marc leuangeliste et la fust enseveliz. 13 H *ewangelist* [*is*] *begrauen* I ende daer wert s. m. e. begrauen G s. m. d. e. die was daer begrauen 14 inv. naar I G B (lion); lemperour leon 16 van hem *ontbr.* F 18 H *die die* 19 I plaghen te b.; qui furent des cristiens 21 les ymages des seintz 22 I ghescr. ende ghemaelt w. 24 H *in*, naar G; I B van 29 inv. naar I G 32 I B ter med.; quest bon a plusours medicines 33 G duerbaer 35 inv. naar G 37 opschr. naar I — *Kol.* 48 *r.* 2 begr. *ontbr.* I G 4 G B m. lijdt 13 G zoet e. goet B st. wasse goet te dr. 14 H *tote* 17 I G dadelen B die nv droghe sijn; qui portent les dates 20 H *synay* [*ende*] *en*, naar I G 22 opschr. naar I 24 H *zee* [*ende*] *die*, naar G B 25 B vescher zee; un braz del mier occean 25 inv. naar G B 30 inv. naar I G; qun antre 31 H *roder*, naar I G B 33 H *tote*, naar G; B tot bi d. l.; iesque a confynes darabie 38 inv. naar I G B 39 I reysen G B gaen; ne poet aler a chiual; wschl. te lezen: *liden*.

soude*n* niet moghen ghecrighen te etene noch wat*er* te drinckene. En*de* daer omme so *lijdtmen* dese wildernisse *ridende* op kemelen. Wa*n*t die kemele vinde*n* altoos tetene om die`bome en*de* die haecken yet emmer d*aer* of, dat si cauwende sij*n*. En*de* si vasten wel twee daghe of drie van drinckene. En*de* alsi dan vinde*n* te drinckene, si drincke*n* dan wel dat sijs ander drie daghe ghenoech hebben, mer dat en mocht (30*b*) een paert niet doe*n*. En*de* van babilonie*n* ten berghe van synay so sijn wel xij goede dachuaerde*n*, mer sulke make*n* d*aer* of *meer* en*de* menighe haesten hem so seer, datsire min of maken. En*de* altoos leydtme*n* met hem somere, dieme*n* heet dreghemans, alsme*n* door dit lant gae*n* wil ofte door andre daer omtrent. En*de* door dese wildernisse moetme*n* doen draghen dies noot is bi te leuene

Vanden berch van sinay.

En*de* den berch van synai is gheheten die wildernisse va*n* sin, dat is te segghene root bernende, daer omme dat moyses sach onsen h*er*e machtich en*de* menich werue*n* in ghedaente va*n* viere en*de* sprac ooc ieghe*n* hem. En*de* dit was aen den voet van desen berghe van synai. Daer staet ooc een clost*er* van moneke*n* wel besloten met yser poorten om die*n* vresen (30*c*) vanden wilden beesten En*de* die moneken sijn van arabien en*de* van grieke*n* en*de* daer is een groot conuent en*de* sijn recht oft clusenaers ware*n*. En*de* die en drijncken ghene*n* wij*n*, het en si in grote*n* hoochtiden en*de* si sijn herde heylich en*de* leue*n* harde armelike en*de* sempelike en*de* en eten n*iet* da*n* warmoes *ende dadele* ende doe*n* grote penitencie. Daer is die k*er*k van sinte katherine*n*, d*aer* in dat vele lampe*n* hanghen al bernende, want si hebben olie van oliue*n* *ghenoech om* tetene en*de* te bernene, *ende* si hebbenre ooc met miraculen van gode. Want die raue*n* en*de* *die crayen ende* die sprewen en*de* die andre voghele vergadrent hem d*aer* omtrent alle jaer een werf en*de* vlieghen d*aer* alse pelegrine*n*. En*de* een *yghelij*c draghet ene*n* telch ofte ene*n* stoc van oliuen in sine*n* bec in maniere*n* (30*d*) van offerande*n* en*de* latense d*aer*, vanden welken die moneke maken een groot deel olien en*de* seker dats *gro*te miracule. Na die*n* dat die voghele, die en ghenen *natuerliken sin noch reden* hebben, gae*n* ofte vlieghe*n* besoeke*n* ofte visentere*n* dese gloriose *maghet*, so mach hem met reden wel pine*n* die me*n*sche haer te besoekene en*de* te eerne. Jtem acht*er* den outaer van deser kerken is die stat, d*aer* moyses onsen here sach int bernende busschelkine. En*de* als dese moneke gae*n* in dese stat, si ontscoeyen he*m* altoos, om dat onse here seyde tot moyses: ontscoeydi, want die stat *daer* du staes es heylich. Dese stat heeten die moneke besebeel, dat is te segghen: scaduwe van gode. En*de* biden *gro*ten outhaer is die casse iii *gra*de*n* hoghe van (31*a*) alabastre, d*aer* dat ghebeente van sinte katherinen in leghet. En*de* die prelaet van den moneke*n* toont dit heylichdom den pelegrinen. En*de* mit ene*n* instrume*n*te van siluere wrijft hi dit ghebeente en*de* dan comt*er* wt een luttel olien recht oft ware zweet, dat noch olie noch balseme en

3 H *rijdtmen*, naar G B; I reystmen d. — inv. naar G B 5 I die eten basten ende cleyn telgen van bomen so dat si emmer eerkauwende sijn G teten omtrent d. b. e. d. haeskene daer of dat sij ymmer cuwende sijn B tetene ontrent d. b. dat si emmer kuuende sijn; qar le chamailes troueront tut ditz manger as arbres et as bossoyns qils brusent W qil broutent (evenzoo in andere door mij geraadpleegde Fransche MSS). De vertaler heeft zijn origineel niet begrepen en schreef misschien: .... altoos tetene omtrent die bome ende eten (of: breken) die hasten daerof, so dat si emmer yet cauwende sijn (= zoodat zij steeds iets kauwen). Het in onbruik geraakte (*h*)*asten* (= takken) schuilt wellicht in het *basten* van I. De lezing: *haecken* van H kan dan uit een deminutief vorm *hastkene* ontstaan zijn, vgl. *haeskene* voor *haestkene* in G. 14 H *mer*, naar I G B 15 G. e. somwijl lijdt men mit soemers die men niet drogemans W et tot diz amene homme des lathomers 20 opschr. naar I 25 I spr. dan 27 I vanden b. 28 I ghesloten — *Kol.* 50 *r.* 2 inv. naar I G F 3 B gr. penit. ende abstinencie; des joutes et des dates et font trop de abstinence et de penance 6 inv. naar I G B; qar ils onnt de oyle oliue assetz pour manger 7 H *want*, naar I G B — I hebbense B hebbeus — H *ooc* [*ghenoech*] *met*, naar I G B; et si en out grantment par miracle d. d. 9 inv. naar I G B; qar les corbeus les cornils estranyls et autre oiseals de paiis 12 inv. naar I — B brinct; et chescun porte des rames ou des bayes de oliue 18 H *sin van natuerliken redenen ende*, naar I G B; que nont point de sen naturel ne de reson — H *hebben* [*noch en kinnen ende*] *gaen*, naar I G B F 20 H *stede*, naar I G B; celle gloriouse virgine 28 H *daers* 30 H *groten* [*hoghen*] *outhaer*, naar I G B F 34 G toecht.

scijnt want het is zwerter. En*de* daer of gheeft hi den pelegrinen, mer dies en gaet daer niet vele wt. En*de* daer na so toont hi thooft van sinte katrinen en*de* dat lake*n*, d*aer* in dat si ghewonde*n* wort, dat noch al bloedachtich is. Jn dit laken droeghen die ynghele haren lichame ghewonde*n* van alexandrien toten berghe van synai en*de* begroeuen oec aldaer En*de* hi toont ooc dat buschelkijn dat bernde, nochtan en wert niet verbernt, daer in dat onse here sprac tot (31*b*) moyses. En*de* hi toont ooc mede and*ers* heylichdoms ghenoech en*de* vele. Jtem alse die prelaet ofte abt van desen cloostere sterft en*de* doot is, so haddic van sulke*n* liede*n* v*er*staen, dat sine lampte blusschede. En*de* alsi ene*n* andere*n* ghecore*n* hadde*n*, waert dat hi een goet ma*n* ware en*de* waerdich *abt* te sine, sine lampte ontstac en*de* w*ar*t bernende bider cracht gods *sonder yements hulpe daer toe te doen*. En*de* een yghelijc van die*n* moneken heeft sine lampte en*de* wete*n* wel bi hare lampte*n*, als enich van he*m* steruen sal, wa*nt* *die* claerheit der vla*m*men van desen lampe*n* beghint te v*er*wandelen en*de* te cranckene. En*de* als een and*er* ghecore*n* is, op dat hijt niet waerdich en is, sine lampte blijft gheblukscht. En*de* enighe liede hadden mi ooc gheseit, dat die monec, die die misse singt en*de* *celebreert* voor den ghestoruene*n* (31*c*) prelaet in sine*n* beelden, dat hi vint na die misse in ghescrifte den name des ghee*ns*, die*n* si tenen prelaet kiesen sellen, so dat ic he*m* dit vraghede, doe*n* jc daer was den ene*n* en*de* den anderen, mer si en woudens my niet berechten noch segghen. Doe seide ic hem, dat si mit rechte niet helen en zouden die gr*acie*, die god hem dede, mer soudent openbaer make*n* o*m*me dat volc in meerre deuocien te bringhe*n* en*de* dat si zonde dade*n*, alsoe my dochte, in desen dinghen te helene, want

die miracule, die god doet en*de* heeft ghedaen en*de* noch doet alle daghe sijn ghetughenisse van sijnre cracht, alsoe dauid seit in den zout*er*: Mirabilia testimonia tua domine, dats te segghene: here dine wonder(31*d*)lijcheit ofte dine miraculen sijn dine ghetughen. En*de* doe antwoorde*n* si my, dat si dicwille ghesien hadden deen en*de* dand*er* en*de* niet mer antwoorde*n* en mochtic va*n* he*m* hebben. En*de* in desen clooster en come*n* gheen vlieghe*n*, noch mesien, noch padde*n*, noch alsulke onreynicheit mids miraculen van gode *ende van onser vrouwen*. Want d*aer* plagher so vele te sijn bi tiden die *leden* sijn, dat die moneke woude*n* den cloost*er* laten met allen en*de* vare*n* en*de* ware*n* wt ghegaen en*de* op den berch gheclo*m*men om dese stat te vliene en*de* te latene. En*de* daer qua*m* onse vrouwe tieghe*n* he*m* en*de* seide, dat si wed*er* keerde*n*, want nemmermeer voort an en soude*n* die vlieghe*n* noch and*er* vulicheit in hare*n* cloost*er* come*n*. En*de* doe keerde*n* die moneke wed*er* en*de* noyt sint gheen vande*n* ghewormte en wort (32*a*) binne*n* den clooster ghesie*n*. Jtem voor *die* poorte vanden cloost*er* is die fonteyne, d*aer* moyses den steen sloech en*de* wat*er* qua*m* daer vte. En*de* *van desen* cloost*er* climt men op met menigher trappe*n* tote moyses berghe. En*de* daer vintme*n* eerst een kerke van onser vrouwe*n*, d*aer* si die moneke*n* ontmoette, doe si vloen vten cloostere als voirs*eit* is om d*er* vlieghe*n* wille. En*de* noch hogh*er* opte*n* selue*n* berch is helias *des* p*ro*pheten capelle en*de* die heeten si oreb, daer of die heylighe *scrifture* spreect: Et ambulauit in fortitudine cibi illius vsq*ue* ad monte*m* dei oreb, dats te segghene: en*de* hi wandelde i*n* die stercheit deser spisen totten berghe gods van oreb. En*de* daer neuen staet een wijngaert, die sinte jan ewangeliste plante en*de* sette, (32*b*) die me*n* heet die druue*n* staphis. En*de* een

5 B ghewonnen 11 I n. ghequetzet B verbert; et ne consummoit point 16 G vanden volc — I so gaet syne lampe van haer seluen wt G blusschede ende vytginc 19 inv. naar G; sil soit prudhomme et dignes del estre 21 B gracien g.; grace de Dieu — inv. naar I G B 25 H *dese*, naar I G B 31 H *celebreet* 32 in s. b. *ontbr.* I G B F 33 G n. d. m. in sinen gebeden i. gh. (hierin schuilt *in sinen beelde* van H.); et apres la messe il troueroit sur lautier le noun en escript 36 I den enen voer den anderen na 40 I gaue — *Kol.* 52 *r.* 6 B wonderlike sijn d. ghetuechenisse 7 G ghetughenisse 10 G v. h. crighen 12 G moesyen B mosien; mousches ne mouscherons ne pusseux 13 inv. naar G B; par miracle de dieux et de nostre dame 15 H *lieden* — B w. d. cl. laten staen 16 *allen* [*ende*] *varen* naar I; que les moignes voleyent lesser labbeye 18 I te scuwen 24 I nie sont 26 H *dese*, naar I G 28 H *den*, naar I G B; de celle abbeye 32 I G vloeghen 35 H *die*, naar I G B 36 inv. naar I G B 39 G wanderde 41 I G die w.; le vyne 42 et appele homme les reysyns staphis.

luttel opwaert is moyses capelle en*de* ooc die rootse, d*aer* moyses in vloe, als hi onsen here ghezien hadde ansichte ieghen aensichte. En*de* in dese rootse so is gheprent die vorme van sine*n* lichame, want hi viel van vare so herdelike in dese rootse, dathi daer in sanc mids miraculen va*n* gode. En*de* d*aer* neue*n* is die stat, d*aer* onse here gaf moyses die x ghebode vand*er* weet. En*de* d*aer* is ooc thol op desen berch, d*aer* hi in woonde, doe hi vaste xl daghe, mer hi starf int lant va*n* ghelooften. En*de* en gheen me*n*sche en weet, waer hi begraue*n* is. *Van* desen berghe te gae*n* *tot enen* andre*n*, d*aer* dijnghelen sinte katherine (32*c*) begroue*n*, zo moetme*n* lide*n* *door* een dal, d*aer* een kerke van xl martelare*n* staet. En*de* d*aer* so singhen en*de* doe*n* *dicwijl* misse *die* moneke va*n* desen cloostere. En*de* in dit *dal* ist harde cout. En*de* d*aer* na so climtme*n* opte*n* berch van sinte katherinen, die vele hogher is, dan die berch moyses. En*de* d*aer* sinte katrine begraue*n* is en staet noch kerke noch cluse noch and*er* woninghe. Daer plach een capelle te sine, mer si es of te broke*n*, so datter en is mer een luttel steen*s* daer omtre*n*t. En*de* al ist dat die *collecta* van sinte katrine seit, dat die lichame *van haer* wort gheleit in de*n* zeluen berch va*n* synai, d*aer* god moyses die x ghebode gaf, dats te v*er*stane dat *in* een selue lant was ofte in een stede (32*d*) draghende....... Want die een en*de* die ander is gheheete*n* die berch va*n* synai, mer tusschen beyde*n* is herde langhe*n* wech en*de* een groot diep dal.

Den wederkeer van synay tot jherusalem.

Alsmen dan dese heylighe stede heuet gheuisenteert en*de* me*n* wed*er* wil kere*n* tot jher*usalem* w*aer*t, men neemt oorlof an dese moneke biddende he*m*, dat si gode bidde*n* voor he*m* liede*n*, die van daer schede*n*. En*de* da*n* gheuen si den pelegrinen ghenoech van hare*n* *leuinghe* om die wildernisse te lide*n* te *surien* w*aer*t, die welke is wel xiij dachvaerde lanc. Jn dese wildernisse wonen vele liede, die hete*n* darrabris en*de* beduis en*de* ascoparis en*de* sijn liede va*n* quader nature*n*. Si en hebben en ghene huse anders da*n* tente*n*, die si make*n* va*n* (33*a*) hude*n* of van vellen van beesten, die si tetene pleghen. En*de* ond*er* dese tenten wone*n* si en*de* legghen in stede*n*, d*aer* si wat*er* moghen vinde*n* alse bider roder zee ofte elwaer. Wa*n*t in dese wildernisse is alte grote breke waters. En*de* het gheualt dicke, dat daer ment vint op ene*n* tijt, d*aer* men vindes op ene*n* anderen tijt niet. En*de* daer om en maken si ghene huse. Dese liede en winnen gheen lant noch *eeren*, want si en eten en gheen broot, het en si dat enighe van hem, die bide*n* goede*n* stede*n* wone*n*, daer i*n* gaen en*de* etens sulke*n* tijt. En*de* si brade*n* haer vleesch en*de* hare*n* visch op die hete stene jeghen die zonne. En*de* het sijn herde sterke liede en*de* wel vechte*n*de. En*de* deser is so vele sonder ghetal en*de* si en (33*b*) doe*n* niet noch en werken, te*n* ware dat si beesten jaghede*n* o*m*me tetene en*de* si en achte*n* niet haer leuen. En*de* daer om en ontsien si niet de*n* soudaen noch and*er* prinche*n*. Ende si hebben dicwille oorloghe en*de* strijt ieghe*n* den soudae*n* en*de* soude*n* wel dorre*n* bestride*n* ten oorloghe, dade hi

2 I G vloech 6 G v. anxte 12 I G bi tlant; en la terre de pr. 14 H *want*, naar I G B — H *totten*, naar I G B; et de celle montaigne homme passe vn grant vallee pour aler a vn altre montaigne 16 B groeuen — H *voor*, naar I G B 18 inv. naar I G B; souent 19 H *dese*, naar I G B 20 H *lant*, naar I B; et est celle vallee 24 I B kerc noch cappelle; ny a esglise ne chapelle 26 I G ghebroken B al te br. 22 H *collca*, naar I G (collect) B 29 inv. naar G; I haer l. 30 I G opten b. B inden b. 32 H *een* [*selue*] *stede* I o. i. die selue stede ghedraghen G o. i. die s. s. dat sijt droegen B te verst. dat bi den seluen berch was; que ceo soit vn lieu par tut ou nostre seignour baila les x comandementz a Moyses et ou la seinte virgine fust enseueliz ceo est a entendre en vne paiis ou en vn lieu portant vn noun. Het Engelsch is zeer duidelijk (ed. Warner, p. 32): ge schall understand that it es all in a cuntree, or elles in twa steedes that beres bathe a name. Na *draghende* moeten een paar woorden, b. v. *eenen seluen naem* uitgevallen zijn 36 H *dal* [*tusschen beyden*] *Alsmen*, naar I; B *ontbr.* — *Kol.* 54 *r.* 1 opschr. naar I 7 H *leueringhe*, naar B; I vytaelgen G spisen; vitailles 8 H *sinen*, naar G B 10 multz des Arabienz qomme appelle Bodyns et Ascoparz. 14 des peals de bestes come de chamailles et autres bestes quils mangeont 15 H *en* 18 I ghebreck 21 H *tijt* [*daer*] *niet*, naar I G B 23 H *eene*, naar I G (n. en bouwen noch eeren) 25 H *wonen* [*die*] *daer*, naar I G 33 I hoors leuens 37 G B bestaen t. o.; oseront bien guerroier

yet dat hem ieghen ghinghe. Ende sonderlinghe in dien tijden, doe jc daer was, hadden si orloghe ieghen den soudaen, want jc was doe met hem van sijnre mesnieden. Dese lieden en draghen mer een grote targie ende een glauie zonder andere wapene. Ende si bewinden ende behomplen haren hals ende haer hooft met enen witten groten slapelaken. Ende si sijn fel ende harde quaet ende vule van quader naturen.

Alsmen dese wildernisse leden is ende coemt dan weder tot jherusalem.

Ende alsmen leden (33c) is dese wildernisse comende tot jherusalem waert, so lijdt men te barsabee, dat een herde scoen stat plach te sine ende herde lieflijc ende behoorde den kerstenen toe ende noch sijn daer somige vanden *kercken*. Jn dese stat van barsabee woonde abraham die patriarke. Dese stat maecte barsabee, die vrias wijf was, jn welke stat die coninc dauid wan salomon den wisen, die na dauid coninc was ouer die xij gheslachten van jsrahel ende regueerde xl jaer. Van barsabee comtmen ter stat van ebron, die daer in ij milen na is ende men heetse ooc *dat dal van mambre ende noch anders* dat dal vanden tranen, om dat daer beweende adam die doot van sinen zone abel c jaer lanc, die caym hadde ghedoot. Ebron plach te zijn die hooft(33d)stat vanden philistinen. Ende daer woonden doe die resen. Ende het was die priesterlike stat vanden gheslachte van juda ende was so vri, datmen daer plach tontfaen alle die ghene die ontflien mosten wt andren steden ende landen daer om hare misdaet. Jn ebron so lande eerstwarf josue calech ende haer gheselscap om te verspiene ende te vernemene, hoe dat si souden moghen winden dat tlant van ghelooften. Jn ebron regneerde eerstwarf dauid vij jaer ende een half. Ende in jherusalem regneerde hij xxxiij jaer ende een half. Ende daer sijn alle die graue der patriarche adams abrahams ysaacs ende jacobs ende hare wiuen yeua sara ende rebecca ende lya jnt neder halden vanden berghe. Ende op hem so steet (34a) een scoen kerke ghetorneelt als een casteel, die die sarrasinen harde naernstelike hoeden ende hebbense in groter waerdicheit om die heylighe vaders, die daer legghen, ende en laten daer ingaen noch kersten noch joden, *si en hebben* sonderlinghe gracie vanden soudaen, want si achten die kersten ende die joden voor honden ende segghen, dat si niet waerdich en sijn in so heylich stede te gaen. Ende die stat daer si in ligghen heet die dubble spelunke of die dubble graue, daer om dat deen op den anderen leghet. Ende *die* sarrasinen hetent in haerre spraken coriatarba, dats te segghen: die stat der patriarchen. Ende die joden *heten dese stat* arbroch. Ende op dese selue stede was abrahams huus ende daer wast, dat hi voor sine duer sat ende sach drie persoen, mar hine anebe(34b)den mer een alleen, als ons die heilighe *scriftuer* tughet segghende: tres vidit et vnum *adorauit*, dats te segghen: hi sach daer drie ende een aenbede hi. Daer ontfinc ooc abraham den enghel goods in sijn herberghe ende herde bi deser stede staet een hol in een rootse, daer adam ende *yeue* in woonden, doe si gheworpen waren wt den paradise ende daer wonnen si haer kindre ende, also somighe lieden segghen, daer was adam ghescepen ende ghemaect. Want men plach dese stede te heten adaems velt ende van daer wart hi gheuoert int aerdsche paradijs, alse somighe lieden segghen. Ende na dien dat hi wt was gheworpen, wart hi daer weder gheset.

1 I dat haer niet en ghenoechde; que lour ennoyast 4 I m. h. ende sijn soudenier G van sinen gesin 5 que vn escu et vue lance 7 I b. e. bewympelen; et enuolupent 8 H *en* — B hoot 9 I e. ghesticten laken; dun grant lintheol blanc 10 opschr. naar I 12 G comt m.; vient 16 H *kerstenen*, naar I (kercken der kerst.) G B; ascuns des esglises 24 inv. naar I G B; quest autrement appelle le vall mambre et autrement est appelle le vall de larmes 26 d. adam screyde om den d. 30 G roesen 32 des tribu J. 33 I pl. te ontbouden 34 I G B mochten 37 B bespien — *Kol.* 56 *r.*

6 G yeuen zaren rebecken e. lyen 7 I G helden 9 G getorneert; carnelee 11 *waerdicheit* [*ghehouden*] *om*, naar I G B; et ont le lieu en grant reuerence 13 I begrauen l. B ligghen 14 H *hi* — H *hebbe* 16 I ghelijc h. 19 double spelunke ou double caue ou double fosse 21 inv. naar I G 23 H *hetent*, naar I G B; ceste lieu 27 I aenbeder m. e. 28 inv. naar I G 29 H *ordorauit*, naar G B 32 G niet verde van; et assetz pres 34 H *ana*, naar I G B 39 le champ damas 40 et apres ceo il fuist chace de paradys et fuest il la remys a cell iour mesme qil estoit remys en paradys en fust gette hors qar tantost il pecchea

Ende opten seluen dach dat hi int paradijs gheset wart, so zondichde (34c) hi staphants ende daer om wort hi daer wt gheworpen ende daer weder gheuoert. Daer beghint dat dal van ebron, dat gaet bi jherusalem. Daer gheboodt denghel gods, dat adam met sinen wiue ware. Ende hi wan seth, van wies gheslachte onse here wort gheboren. Jn dit dal van ebron so staet een velt, daer men wt der aerden trect een *beroestich* dinc, dat heet tabel ende men etet wel ende men pleghet te vercopene voor cruud. Ende men en mach daer ghene grachte noch put maken zo diep noch so breet, si en worden bider gracien gods weder al gheuult eert comt ten eynde vanden jare. Ende ij milen van ebron is tgraf van loth, die abrahams broeder zone was. Bij ebron (34d) is die berch van mambre, van wien tdal heeft sinen name. Daer is een teyken boom, die die sarrasine heeten drijp, die daer noch staet van abrahams tiden ende hem heeten sechs bome *ende men seyt dat dese boem* daer heuet ghestaen van den beghinsel der werelt ende was altoos groene ende ghebladeert toter tijt, dat onse here starf anden cruce ende doe begonste hi te verdroghen ende alle die bome, die doe in die werelt waren, si verdroochden mit allen of therte verrotte van binnen, *so dat hi droge gebleuen is of al hol van binnen*, also menre heden daghes ghenoech vint in die werelt. Ende het segghen enighe propheten, dat een princhе van occidenten, dats van westen, sal noch winnen tlant van gheloofte metter *hulpen* der kersten ende sal onder desen boom misse doen (35a) ende dan sal hem desen boom vergroeyen ende werpen rise ende blader ende draghen vrucht, ouermids welke miracule menich jode ende sarrasine sellen hem bekeren te kerstene gheloue ende daer om *hoetmen* desen boom mit grooter eren ende mit groten coste. Ende al ist dat hi droghe is ende ooc sijn telghere droghe sijn, nochtan heeft hi in hem grote cracht. Want dies een luttel ouer hem draghet, hi gheneest vanden vallenden euele ende sijn paert en mach niet vreuwen ende vele ander crachten heeft hi; daer om houtmen in waerdicheit.

Van bethleem.

Van deser stat van ebron coomtmen te bethleem wel op enen haluen dach met ghemake, want daer en sijn mer v milen tusschen. Mer het es zonderlinghe scoon wech te pleine ende te bussche ende harde ghenuechlike te gane. Bethleem is (35b) een clene stat, langhe ende enghe, al om gheuest met goeden grachten ende plach wilen eer te heeten effrata, also die souter seit: ecce audiuimus ea in effrata, dats te segghen: besiet, wij hebben *ghehoert in* effrata ende ten eynde waert van der stat ter ooster zide staet een *scoen* kerke ende die alre gracelicste vander werelt ende daer zijn toornen ende kertele met *tornelen* omtrent die kerke harde zuuerlijc ghemaect ende in deser kerken staen *xxxxiiij* pylaernen van marbre. Ende tusschen dese kerke ende der stat staet campus floridus, dats te segghene: velt ghebloeyte, ende es ghebloeyt velt gheheten, om dat een joncffrouwe een maghet was met onrechte *ghewroeghet*, om dat si oncuuscheit soude hebben ghedaen ende men soudese ghebernt hebben in dese plaetse, (35c) daer nv tghebloeyde velt staet ende wasser so na, dattie doorne ontsteken waren ende dese maghet dede haer

1 *paradys* [*so ghesond*] *gheset*, naar I G F 5 I ende g. tot ih. waert 6 quil cohabitast ouesque sa femme 10 H *boestich* I beroest G verroestich B verrostech; rougaistre 16 I eert jaer omcoemt; al chef del an 17 H *ende* [*het is wel*] *·ij. milen* [*verre*] *van ebron* [*ende daer*] *is* [*ooc*] *tgraf*, naar G en gedeeltelijk naar B; et a deus lieus de ebron est la sep. de l. 17 I graft 20 teyken *ontbr.* I G; B eyken b. — quomme appelle larbre sek et dit homme que celle arbre 23 H *die*, naar I B 26 G gebladet B ghebladert 30 inv. naar G B; ou ils secherent ou li coer dedeins fondy et purrist et sont demorretz totes voides 32 G huden des dages 36 H *hupen* 39 I. e. crighen louer e. bl. G riser; larbre reuerdira et portera foiles — *Kol.* 58 *r.* 2 H *heetmen*, naar I G (huetmen) B (huedmen); ad homme larbre en grant reuerence et la garde homme bien chierement 7 H *vanden* [*vanden*] 9 G vrauwen; et son cheual ne poet estre enfoundy 9 I heeft h. ouer hem 10 I h. zeer waerdelick ende neemten oec nauwe waer 11 opschr. naar I 12 I wel te gemake 15 H *ende*, naar G; moult beal chemyn par pleynes et par boys 21 I besich — H *ghesien*, naar I G B 23 inv. naar I G; moult beale et graciouse 25 H *tornen*, naar G; I B met t. *ontbr.*; toures pynakles et kerneux 26 I h. frisch G freshelijc B frijsschelijc 27 H *.xxxiiij.*, naar F 30 I B ghebloyt velt G velt ghebloyet 31 I G ende m.; vne damisoille pucele 32 H *ghewanghen*, naar I G B; accoupee — 35 I dat nu gheb. v. hyet 37 I G B storte h.

bedinghe te gode mit herten versuchtende, dat god woude openbaer maken ende cont allen menschen, dat si van deser dinc niet misdadich en was. Ende op den hope, die si te gode hadde, ghinc si int vier ende dat vier blusschede staphants ende die doorne ende brande, die bernende waren ende vierich, worden rode rosiere ende die noch niet ontsteken ende bernende waren, worden witte rosieren ende vol gheladen met rosen *ende dit waren die eersten rosen* ende rosieren diemen noyt ghesien en hadde, *dan* op dien dach Ende al so wart die jonffrouwe verloost metter gracie gods ende daer omme es die plaetse gheheten ghebloeyt velt, want (35*d*) het was al vol van ghebloeyden rosen. Jtem neuen dese kerke voirseit op die rechter zide nedergaende xvj trappen is die stede daer onse here gheboren wart, die herde eerlijc ghechiert is van merbere ende herde gracelijc bescreuen mit goude, mit lazure ende andren varwen. Ende daer neuen is die cribbe des esels ende des ossen ende daer bi es die putte, daer die sterre, die die *drie* coninghen hadden gheleydt, in viel, die welke iij coninghen heeten jasper balthazar melchior. Mer weet datse die joden anders heeten: apolijn amen ende damasus. Ende die van grieken heetense galgalach malgalach ende saphiri. Dese iij coninghen offerden gode onsen here gout, wierooc ende mirre ende en quamen daer niet van so verre mit dachuaerden, mar met miracule van gode. Want si vonden (36*a*) deen den andren jnt lant van indien in een stat, die men heet cassat, die van bethleem es wel liij dachvaerden, mer si voerent in xiij daghen. Ende doe si deen den anderen hadden vonden in dese stat van cassat, hadden si die sterre ghesien *vier* daghe te voren ende *quamen* also vander stat van cassat tot bethleem *in* ix dachvaerden daer liij dachuaerden

tusschen waren ende op die rechte zide van deser kerken is die grote putte, daer die ghebeynte alre kindre in legghen, die herodes doden dede om dat hi wel waende, dat *hi* christum *also* doden zoude. Ende voor die stat, daer onse here in was gheboren, is sente jheronimus graf, die cardinale was ende hi verwandelde die bible ende dien zouter vanden ebreuschen int latijn ende buten dese kerke is die stoel (36*b*) of setel, daer hi in sat, doe hise dus maecte ende verwandelde ende in xl vademen na dese kerke soe staet een kerke van sente nyclaeyse, daer onse lieue vrouwe haer ruste na dat si christum ghebaert hadde. Ende doe om dat si te vele melcs hadde in haer ghebenediede borsten, so daden se haer wee, so dat si daer van haren melke wt melcte op die rode merbersteen, so datmen noch wel die witte platte siet op dien steen. Ende so wit, dat dat meeste deel vanden lieden, die te bethleem wonen, sijn kerstene. Ende omtrent die stat so *staet* harde scoen wijngaert ende daer is herde vele wijns, die die kerstene doen maken, want die heydine en winnen ghenen wijngaert. Want (36*c*) si en drincken ghenen wijn, want dat boec van haerre wet, dat hem mahomet gaf, dat si heeten *alkoram*, ende somighe hetent melhaf ende in andere sprake heetment harme, verbiet hem wijn te drincken ende daer om datmen hem aen teecht *dathi* in dronckenscape *doede* enen heylighen clusenaer, soe vermaeledide hi den wijn ende alle, diene drincken ende diene vercopen. Mer die maledixie si op hem seluen ghekeret, alse dauid seit: et in uerticem ipsius iniquitas eius descendet, dats te segghen: sine quaetheit moet dalen op sine cop van sinen hoofde. Jtem die sarrasine en voeden gheen verken noch eten, want si segghen, dat des menschen broeder es ende dat verboden es int oude tes(36*d*)tament ende versmadense

1 I ghebet — G versoekende; en requerant 2 I. e. kenlijc 3 I ontsculdich G B onsculdich 7 G brander 11 inv. naar I; et cestes fusent les primeres roses et les primeres rosieres quomme eust vnqes vew a cel iour 13 inv. naar G; B sonder o. d. d. 14 G gelost 20 I ghesyert G gescyert 21 G B gescreuen 25 inv. naar G. B; les trois rois 32 et si ne vendrent pas par lour iourneies mes par miracle dieu 35 G malcander B elcanderen 38 I reysdent; W ils y furent le xccc^mo^ iour 41 H *drie*, naar I G — inv. naar I G 43 H *is* — *Kol.* 60 *r.* 2 li charnels des Innocenz ou lour ossementz gisent 5 H *h* — inv. met I G B 7 I graft d. een card. 8 G ouersettede 13 B sinter clause 20 Er kan ook staan: *placte* I G placken B plecken 21 I weet 23 H *stat* [*een*] *harde*, naar I G; et y ades beals vines 26 G e. bouwen g. w. 29 H *akoram*, naar I B 32 H *datsi*, naar I 33 H *doen*, naar 36 I G B is; mes les maudisons soient alui mesmes retournez 39 I opten cop B in sijn voerhoeft

en*de* despitense seer alle die ghene, diese *eten*. Ende int lant van palestine*n* en*de* int la*n*t van egypten zo en eetme*n* gheen calf vleesch noch ossen vleesch, ten si dat si so out sijn, datsi niet meer pine*n* en moghe*n*. Dit vleesch en is he*m* niet *ver*boden teten, mer si voedense al op, om datsire luttel hebben om tlant mede te winne*n* en*de* te *erenne*. Van deser stat van bethleem was die coninc dauid gheboren, die had lx wiue, vande*n* welken die eerste en*de* die ouerste was gheheten mychol en*de* hi hadde iij[c]. vriendinnen ofte amie*n*. En*de* van bethleem tot Jhe*rusa*lem en sijn mer twee milen en*de* inde*n* wech tusschen beyden op een halue mile na bethleem staet een ke*r*ke, d*aer* die ynghel (37*a*) bootscapte den he*r*dekij*n* die gheboorte ons here*n*. En*de* in desen wech is tgraf rachels, josephs moede*r* des patriarke*n*, die staphants sterf, als si beniaminne ghebaert hadde. En*de* daer w*ar*t si van jacob hare*n* ma*n* begraue*n* en*de* dede op haer graf legghe*n* xij g*r*ote stene tene*n* teekene, dat si hadde xij sone*n*. Jn desen wech so ope*n*baerde haer die sterre wede*r* den drie*n* conighe*n*, die si *ver*loren, doe si te jhe*rusa*lem ware*n*. Jn desen wech zij*n* vele kerstene kerken, door die welke men voort gaet tot jhe*rusa*lem.

Van der stede jherusalem.

Die heylighe stat van jhe*rusa*lem is wel gheleghen tussche*n* twee berghe en*de* d*aer* en sijn riuiere*n* noch fonteyne*n*, m*ar* twater comt daer door condute van ebron waert. En*de* *ghi* sult weten, dat jhe*rusa*lem wilen plach te hete*n* *bi melchisedechs tiden* (37*b*) jhebus. En*de* d*aer* na was si gheheten sale*m* tot des conincs dauid tide*n* toe, die welke dede dese twee name*n* te gader en*de* hietse jhe-

1 G verspitense 2 inv. naar I G B 5 I G arbeyden e. m. 9 H *etenne*, naar I G; W pur arer les terres 17 G harderen 26 I verloren hadden 29 opschr. naar I 34 inv. naar F poez sauoir I in tiden d. leden s. G i. verleden tyden 35 H *melchisedech ende plach ooc te heten jhebus* naar B (te heten melchisedech tiden iebus) L; que Jerusalem ancienement iesqes au temps melchisedech estoit appellez Jebus 36 I by d. c. 37 toe *ontbr.* I — *Kol.* 62 *r.* 4 H *int*; entour Jer. est la roialme de I. et la de les est la terre de F. — H *daer*, naar I G B F 9 H *ant*, naar I G 10 H *int*, naar I G; et marchit

bussalem. En*de* d*aer*na qua*m* salomon, diet hiete jherosolima*m* en*de* d*aer* na heeft ment gheheten jherusalem. Omtrent jhe*rusa*lem *ist conin*crike van surrien en*de* *daerbi* ist lant vanden palestine*n*. En*de* bi ascalone ist tlant van mancame. Jherusalem is int conincrike van jude en*de* *om*me dat judas machabeus d*aer* of he*r*e en*de* conin*c* was, so ist also gheheten en*de* paelt *int* oost eynde *ant* conincrike va*n* arabien en*de* opt zuut ey*n*de ant lant va*n* egypten en*de* opt west eynde an die grote zee en*de* opt noort eynde ant conincrike van surien en*de* an die zee va*n* cypren. Jn jherusalem so plach een *patriarke* te sijn (37*c*) en*de* jnt lant al o*m*me vele aertsche bisscoppe en*de* bisscoppe. Omtrent jhe*rusa*lem so sijn vele stede*n* gheleghe*n*. Ebron esser op vij mile*n* na, barsabee op ix mile*n*, jherico op vij milen, asco*n* op xvij milen, jasphe op xvj milen, armata op iij, milen, bethleem *op ij milen. Ende op ij milen* zuut waert es die kerke va*n* sinte karitaten, die d*aer* *abt was*, om de*n* welken die moneken hadde*n* g*r*oten rouwe, doe hi sterue*n* soude en*de* noch so staen si daer ghescreue*n* in die maniere, dat si doe*n* de*n* rouwe hadde*n*, welc herde ontfermelijc *is* te siene. Dit lant va*n* jhe*rusa*lem heeft gheweest i*n* die ha*n*de va*n* menigherande volke en*de* dicwille heeft dit lant ghehadt te doghene om die quaetheit vande*n* volke, datte*r* in ghewoont heeft. Want daer hebben menigher(37*d*)ande maniere*n* van volke ghewoont en*de* hebbe*n* tlant in haer hant ghehadt, als jode*n*, cananense, assirien, die va*n* pe*r*sen, van mede*n*, van machedonien, van grieken, van romanien, die kerstene, die sarrasine, die brigans, die van torkien en*de* van tartarie*n*. Wa*n*t god en ghedochte niet quaet volc verradachtich en*de* *zonders*, *sijnt* kerstene ofte and*er*e,

vers lorient oue le roialme darrabe 15 H *prinarke*, naar I G B 21 inv. naar B; bethleem a .ij. lieux Et a deus lieux de B. contre midy 23 H *daer* [*dede maken*] *abdwas* naar I (daar een aptwas) G B; W lesglise seint karitot qi fuist illeosqes abbe. Om een goeden zin te krijgen, verzint H een persoon *abdwas* 28 H *was*, naar I G B; qest moult pitouse chose a regarder 40 G B ghedoecht I *ontbr.* 41 H *zonder sijn*, naar G B; qar dieu ne soeffre mye longement gens treitours ne grantz peccheours regner en celle seinte terre soient ils cristiens soient autrez gentz. —

dat si yet langhe moghe*n* regnere*n* i*n* dit heylighe lant. En*de* al hebbe*n* nv die onghelouighe dit lant in haar hant ghehoude*n* *vj*^xx^ en*de* xiiij jaer, mer als god wil, si en sullens niet *langhe* houde*n*.

Noch van dye heylige stede jherusalem.

Ende ghi sult wete*n*, als me*n* eerstwerf in jh*erusa*lem coomt, me*n* doet die eerste pelegrimage ter kerke*n* vande*n* heyli(38*a*)-ghe*n* gr*a*uen, die bute*n* der stat staet ten noordenw*aert*, mer si es zere ghearghet en*de* te vallen met der stat en*de* het es een scoen kerke, ront en*de* boue*n* open en*de* ghedect met lode en*de* si heeft ene*n* sconen toorne, sterke en*de* hoghe *westwaert* om die clocken d*aer* in te hanghe*n*. D*aer* in die middeweghe van desen temple staet een tab*er*nakle als een cleyn husekijn met eenre cleenre nedere dore*n*. En*de* dit tabernakel es ghemaect int ghedaente van een half compasse harde rikelijc ghechiert met dierbare*n* ghesteynte, met goude, suluere en*de* lazure en*de* met andere*n* *verwen* wel ghecleet. Op die recht*er* zide van desen tab*er*nakel is dat heylighe graf ons heren. En*de* dit tabernakel is xj voet hoghe en*de* viij voete*n* lanc en*de* v voet breet. En*de* het en is niet langhe leden, dat dat heylighe (38*b*) graf was al ondect, soe datme*n*t tasten en*de* cussen mochte, mer om dat een yghelijc he*m* pijnde te nemen een stic vande*n* stene, so heuet die soudae*n* doe*n* bemure*n* en*de* besluten, so datme*n*t n*iet* tasten en mach. Op die slinke zide van desen tab*er*nacle so es een steen daer in ghemuert, die vanden heylighen gr*a*ue was en*de* es wel also groot als *eens* mans hooft en*de* *staet* in die mure eens mans lencte hoghe en*de* dese steen *cussen* die pelegrine. In dit tabernakel en sijn ghee*n* venstre, mer me*n* licht*er* in mit lampten. En*de* d*aer* es een lampe, die hanghet voor theyligh graf en*de* bernt altoos en*de* opten goede*n* vridach bernt si en*de* blusschet van haer seluen en*de* dan w*a*rt si wed*er* bernende bi haer selue*n* opten paesdach, recht op die vre dat onse here (38*c*) op v*er*stont va*n*d*er* doot. Jtem binne*n* der kerke voirs*eit* op die recht*er* zide es die berch van caluarie*n*, daer onse here ghecruust was, dats een rootse van witt*er* verwen met al luttel roder verwen d*aer* in lope*n*de te *zelker* stat. Dese rootse es ghescoort en*de* dese score heetme*n* golgata. Binnen deser score*n* was vonde*n* adams hooft na die diluuie tot enen *tekene*, dat adams zonden zouden in die selue score ghebetert worde*n*. En*de* op desen berch so dede abraham sacrificie ofte offerande gode. En*de* d*aer* staet een outaer en*de* voor desen outaer leidt begr*a*uen godeuaert van bulion en*de* ander kerstene coni*n*ghe, die coni*n*ghe van jh*erusa*lem ware*n*. En*de* daer neue*n*, d*aer* onse h*e*re ghecruust was, is ghescreue*n* i*n* griex: o theos basileon ysins p*er*seonas (38*d*) egaze sothias emosozis ethis, dats te segghen in *latine*: hic d*eu*s no*s*t*er* rex *ante* scecula op*er*atus est salutem i*n* medio terre, dats te segghen i*n* duutsche: onse here god coni*n*c heeft ghewracht die salicheit i*n* midde*n* der werelt. Jtem op die rootse d*aer* dat cruce i*n* was gheuest staet ghescreue*n* binne*n* der rootse: tyos instis basis thou ysteos thoy tesmoy, dats te segghene in latijn: quod vides est fundame*ntum* tocius fidei huius mu*n*di, dats te segghe*n* i*n* duutsche: dat du hier sies dat es tfundament van alle ghelouen van deser werelt. En*de* *ghi sult* weten, dat doe onse here w*a*rt ghedoodt hi en was mar xxxiij jaer out en*de* iij maende en*de* die p*ro*phete dauid seit, dat hi soude hebben xl jaer, daer hi seit: q*ua*draginta annis primus fui generacio*n*i huic et dixi, dats te segghene i*n*

1 inv. naar G 4 H*xxvj*, B vj werf twintich ende xiiij jare G hondert e. xxxiiij i.; vij^xx anz et plus (evenzoo W en het Engelsch ed. Warner p. 38) 5 H *langher*, naar G B; mie longement 6 opschr. naar I 10 I ghearghert e. gheuallen; mes ele est muree ouesqe la cite (evenzoo in andere Fr. MSS, zie de varianten bij Warner) W enuironez. De ned. vertaler las wschl. ruinee 13 B lote 14 inv. naar I G B; vers les parties del occident 17 I m. e. legher d. in te gaen 22 H *werken*, naar I G B; et des autres colours 23 W en ceo tabernacle a la detre partie 32 I dat mens n. 36 H *ens* 37 H *stoet*, naar G B; y a vne piere 38 H *tusschen*, naar I G B; et celle baisent les p. — *Kol.* 64 *r.* 3 I vr. so gaet si van haer s. wt; et a venerdi seint ele esteint de li mesmes 6 I G B verrees 8 ad la destre partic pres del choer del esglise est le mont de caluarie 11 et vn poi de rouge mellez en ascun lieu 12 H *seluer*, naar G; I B *ontbr.* — G roetche — 15 H *telene* 26 inv. naar I G B 29 G heeft heyl gewr. 30 G roche 36 I sieste G zieste 38 H *sulk*, naar I G (selt)

dietsche: (39*a*) xl jaer was jc bi dezen geslachte ofte gheboorte ende also mochte yement duncken, dat die *prophesye* niet waer en waer; nochtan ist *beyde waer*, want bi ouden tiden die leden sijn men plach dat jaer te maken van x maenden, van welken maerte was die eerste maent ende horen maent die leste maent. Mar gayus die keyser van romen hi deder toe twee maende loumaent ende sporkelle ende ordineerde, dat xij maenden souden sijn int jaer, dats van ccc ende van lxv daghen zonder scrickel jaer naden properen loop vander zonnen ende also houdent noch alle kerstene, so dat na *den* jaer van xij maende onse here en hadde mer xxxiij jaer ende drie maende ende na tjaer van x maenden so was hi int viertichste jaer, als die prophete seit. Jtem biden berch (39*b*) van caluarien op die rechter zide so staet een outhaer, daer die columpne leit, an die welke onse here was ghebonden ende ghegheselt. Daer neuen staen iiij pylaernen, die altoos zwetende zijn water. Ende het segghen sommeghe liede, dat si bewenen die doot ons heren. Ende bi desen outhaer xlij trappen diep onder daerde wart vonden dat cruce ons heren van sinte helenen onder enen berch, daert die joden hadden verborghen ende op die selue stat wart dat cruce ons heren gheproeft, want men vant *daer* drie crucen, dat cruce ons heren *ende der* tween scakers *crucen*, die met hem ghedoot waren, so dat si dede dese cruce proeuen om te weten, welc dat cruce ons heren was, mit enen doden lichame. Ende also saen alse dat cruce *ons heren* wart daer op geleit (39*c*) wart die dode lichame leuende. Ende daer neuen in die mure es die stede, daer die .iiij. naghelen ons *heren* gheborghen waren, want daer waerre .ij. door die hande ende .ij. door die voete ende vanden enen van desen naghelen die keyser constantijn dede maken enen breydel te sinen paerde omme dien in stride te voerne. Ende ouermids die cracht van desen breydel hi verwan alle sine viande ende wan al tlant van asien die minre, dat es torkien, ende al tlant van armenien die grote ende die cleyne, van *surien*, van jherosolimam, van persien, van arabien, van messopotamen, tconincrike van halappe, van egipten die hoghe ende die neder ende alt lant van anderen riken tot wel hoghe in ethyopien ende tot int lant (39*d*) van indien die mindre ende bij nalix al kersten was ende van goeden gheloue. Ende in dien tiden so waren in desen lande herde vele clusenaren, vanden welken dat boec der ouder vadre of spreect, mar gode ontferms, dat lant is vol sarrasinen nv ter tijt ende ongheloüighe liede. Ende alst gode behaghelijc sijn sal, ghelijc dat dit lant wart verloren mids den *sonden* der kerstene, also salt mit hulpe van gode weder ghewonnen worden mids hare zonden. Jtem te middeweghen van den choor van deser kerken so staet een compas, daer joseph van aromathien leyde in den lichame ons heren, doe hine vanden cruce ghedaen hadde ende op die selue stat so wiesch hi zinen wonden. Ende men seit, dat dese compas es rechte (40*a*) in midden der werelt.

Vander kercken des heylighen graefs.

Jn dese kerke vanden heyligen graue noorden waert is die stat, daer onse here ghevanghen wart, want hi was te menigher stat in gheuanghenisse gheleecht. Ende al daer es een deel vander ketenen, daermede dat hi ghebonden was. Ende daer openbaerde hem onse here eerstwerf marien magdalenen na sine opuerstandenisse, doe zi waende, dat een hofman gheweest hadde. Jn deser kerken *plaghen* te sijn canonike regheliere van

3 G denken — H *prophete*, naar I G B — 4 inv. naar I G; B deen ende dander; mes lun et lautre est veritable 7 I e. december d. l. 9 G loeumaent B loemaent 10 I sporkelmaent B sprockille — H *dat* [*dat*] 15 inv. naar I 15, 16 G maenten 20 H *zide* [*vanden outhaer*] *so*, naar I; pres de mont caluarie a destre part y a vn altier 25 G bescreyen 29 B gheborghen 31 inv. naar I G; qar homme y troua 32 inv. naar G B — H *de*, naar I G — B mordenaers 33 inv. naar I G 36 I rasch G vro 37 inv. naar I G B; la verreye croiz 38 I G leuendich 40 H *h'eren* *Kol.* 66 *r.* 7 H *suuen* 10 I die laghe — et totes les altres regions iesque bien profonde en ethiope 13 I G B dat by na al goet k. w.; qui aukes estoient cristiens et de bone foi 15 H *waren* [*si*] *in*, naar I G B 16 li liuere de la vie de pieres 17 I m. nv god betert G g. moetet ontfermen 21 H *sondaren*, naar I G B; par les pecches des cr. 21 ausi tost sera regayne par la pruesse de eaux al aide dieux 28 G wesch 30 opschr. naar I 40 H *plach*, naar I B; G plegen

sinte augustijns oordene en*de* hadden een prioor, mer die p*at*riarke was hoer ouerste. Bute*n* der dore va*n* deser k*er*ke*n* met xviij trappe*n* opclimme*n*de seyde onse here tot zij*n*re moeder: siet daer dine*n* zone en*de* toonde haer sinte janne ewangelisten. En*de* d*aer*na seide hi tot sinte *ian*: sich hier dijnre moeder. En*de* dese selue woorde sprac hi ande*n* cruce. En*de* (40*b*) op dese trappe*n* clam onse here, doe hi dat cruce op sine*n* scoud*er*en droech en*de* ond*er* desen graet ofte trappen staet een cappelle. Jn dese cappelle doen misse priesters van indie*n* niet na onse maniere, m*ar* na die hare, m*ar* doch make*n* si dat sac*ra*ment va*n* brode *seggende die vijf woorden*, die daer toe hore*n* en*de* segghen ooc de*n* p*ate*r n*oste*r en*de* ooc mede zomighe and*er*e bedinghe, want si en weten niet van vele ordinancie*n*, die die paeuse ghemaect hebbe*n*, m*ar* si doe*n* harde deuotelijc misse. En*de* herde na d*aer* bi es die stat, d*aer* onse here ruste, doe*n* hi moede was van sine*n* cruce te draghe*n*. En*de* weet, dat die stat van jh*erusa*lem op die zide van deser kerken vanden heylighe*n* graue es cranckelike ghemaect en*de* niet so starc, als si elwaer is, omt grote dal, dat is om dese kerke (40*c*) en*de om* die stat. Ten oosten waert ane die mure vand*er* stat ist dal van josaphat, recht oft waer een grote brede grachte. En*de* boue*n* dat dal van josaphat bute*n* der stat staet sinte steue*n*s kerke, d*aer* hi ghesteynt wart. En*de* daer bi es die vergulden poorte, die niet op ghedaen en mochte sijn. Doer dese porte qua*m* i*n* die stat va*n* jh*erusa*lem onse h*er*e sittende op een eselinne opten palmesondach. En*de* dese poorte dede haer op ieghen hem, als hi woude ten tempel gae*n*. En*de* noch sijn daer die voetstappe*n* vand*er* eselinne en*de*

me*n* bekennesse wel te drie*n* stede*n* op die trappe*n*, die daer sijn van wel harde*n* stene*n*. En*de* voor dese k*er*ke vande*n* heylighen gra*ue* te zude*n* waert in ccc. (40*d*) vademe*n* na staet dat g*ro*te hospitael ofte gasthuus van sinte janne, vanden welken die hospitaliere h*aer* fundame*n*t maken. En*de* binne*n* den palayse *der sieken van* desen gasthuse so staen *vj*^{xx} en*de iiij* steyne*n* pylaere*n* en*de* in die muer van dien gasthuuse *liiij pylaernen. Ende buten dit gasthuus* te gaen ten oosten waert d*aer* staet een herde scone kerke, die men heet *tonser* vrouwen der *gro*tere. En*de* dan is daer een ander kerke herde na, die men heet tonser vrouwe*n* der latijnscher. Daer ware*n* maria magdalena *ende* maria cleophe, die hem trocken bide*n* hare als v*er*woede wiue va*n* rouwe*n*, doeme*n* onse here ghecruust hadde en*de* hi ghestorue*n* was.

*Templum dei. Vande*n* tempel gods.*

Ende alsme*n* gaet vander kerken vande*n* heylighen g*ra*ue (41*a*) ten oosten waert in *viij*^{xx}. passen na so staet templu*m* domini, dats te segghen die tempel ons here*n*, dat alte scoen huus is en*de* es al ront en*de* wel hoghe en*de* breet en*de* ghedect mit lode en*de* daer es een scoe*n* grote plaetse al *omme sonder enighe husinghe* omtrent dien tempel. En*de* dese plaetse es wel ghepaueit mit witten merber steen. En*de* die sarrasine*n* en laten d*aer* niet gae*n* noch kerstene noch joden, want si segghen, dat so quaet vule volc en soude in so heylighe stat niet gaen. Mer jc was d*aer* i*n* en*de* oec elwaer daer jc woude, ouermids der cracht des soudaens lettere*n*, jnde*n* welken hi gheboot alle sine*n* ond*er*zaten, dat si my soude*n* late*n* sien die steden en*de* ooc i*n* gaen d*aer*

5 I G sich 7 inv. naar I G 16 inv. naar I G B; en disant le pater noster et ascunes choses ouesque et les paroles dont le sacrement est consacretz 18 I G ghebeden. Wschl. stond er oorspr. „zom. andere dinghen" (zie boven de Fr. aanhaling), waarvan een afschrijver maakte: bedinghen 19 qar ne sciuent rienz des addicions que plusours papes ont fait 23 I hem rustede 26 I G B crancker; plus feble que dautre part pour le grant plein quest entour lesglise et la cite 29 inv. naar G 30 la valle de Jos. qui touche a les mures ansi come fust vne large fosse — *Kol.* 68 *r.* 4 a. ccc. paas 8 H *datsi keren te*, naar B; W et dedeins le palais as malades de cel hospital 8 H *gasthuse* [*te gaen*] *so*, naar I B 9 H *xxvj*; W y a vj^{xx} iiij pilers de piere — H *.liiij.* 11 inv. naar I; W et en les murs de la maison sanz le nombre de suisdit y a .liii. pilers qui sustenent la maisoun et de cel hospital a aler vers orient y a mult bele esglise 13 H *onser*, inv. naar I G (tot o.) — H *ter*, I G die 16 H *latijnscher* [*heren*] *daer*, naar I; G latijnstere 20 opschr. naar I 23 H *.xxviij.*, naar G (.c. ende lx.); a viij^{xx} paas 26 B loete 28 inv. naar I G B; et grant place entour sanz nulle meson 38 I tonen

ic woude al o*mm*e en*de* my bediede*n* en*de* segghe*n* alle die stede*n* en*de* bedenisse d*aer* of en*de* my ooc gheleyden van stede te stede, had ics te doen, en*de* my (41*b*) ooc goed*er*tierlijc ontfaen en*de* mij*n* gheselscap en*de* my ooc te voldoe*n* al dat jc bidden soude redenlike, op dat niet ieghen den soudaen en ware ofte jeghe*n* sine wet. Mer and*er* liede, die he*m* gracie bidden en*de* diene*n* willen, hi gheeft he*m* sijn singet ofte token en*de* dat soe doen si voor he*m* draghe*n* aen een glauie hanghende. En*de* die sarrasinen doe*n* *dan* grote waerdich*eit* en*de* ere desen teke*n* en*de* *knielen* daer voor, also wi doen soude*n* voor de*n* lichame ons here*n*. En*de* noch doe*n* si vele meer ere*n* en*de* waerdicheit zond*er* ghelijc sine*n* letteren. Want die a*m*mirael en*de* and*er* here*n*, dieme*n* sine lettere*n* toont en*de* presenteert, eer sise ontfaen, si nighe*n* hem en*de* neme*n*se en*de* legghense op haer hooft en*de* so cusse*n* *sise* al nighende mit groter waerdicheit. En*de* d*aer* na so (41*c*) ombiede*n* si hem om al te voldoen. dat die brengh*er* *selker* brieue eysche*n* sal. Jn dese*n* tempel plaghen te sine canonike regheliere en*de* hadde*n* ene*n* abt, die*n* si ond*er*danich ware*n*. Jn desen tempel was die coninc kaerle, doe he*m* die ynghel br*a*chte die *besnidenisse* o*ns* here*n* en*de* van daer brachte hijt te aken i*n* onser vrouwen kerke ofte cappelle i*n* viij milen na ludic en*de* d*aer* na kaerle die kaluwe *brachtet* te poytiers en*de* d*aer* na w*ar*t ghebracht te sacharters. Jtem ghi sult weten, dat dit niet en is die selue tempel, die salomon maecte, want hine duerde m*ar* m. en*de* c jaer, want tytus vaspasiaens zoon des keysers van rome*n* die hadde jh*erusal*em beleghen *ende* meynden die joden te destruere*n* en*de* *te* storen, om dat si onsen he*er*e doden zond*er* (41*d*) oorlof des keysers van rome*n*. En*de* doen hi die stat ghewonne*n* hadde, doe bernde hi den tempel salomons en*de* werpe*n* ter neder. En*de* hi v*er*sloech .xi[c].m. joden en*de* dand*er* dede hi in gheuanghenisse en*de* v*er*cochter xxx om ene*n* pe*n*ninc, want si seyden, dat si onsen h*er*e hadden *ghecoft* om xxx penni*n*ghen. En*de* d*aer* om seyde hi, dat hi betere*n* coop zoude gheue*n* die jode*n*, w*a*nt hi souder gheue*n* xxx om ene*n* penninc. En*de* d*aer* na julianus apostota, doe hi keyser was, gaf den joden orlof, datsi den tempel wed*er* maecten o*mm*e dat hi *die* kerstinen haette, nochtan hadde hi gheweest kersten en*de* ooc monec, mer hi was gherenoveert. En*de* als die joden den tempel bijna hadden v*er*maect, doe qua*m* een aerdbeuinghe biden wille gods ende (42*a*) werpt al ned*er*, dat d*aer* vermaect was. En*de* d*aer* na die keyser adriae*n*, die van die*n* van troyhen was, dede vermaken die stat va*n* jherusalem en*de* den tempel in dier manieren, datten salomon hadde ghemaect en*de* en woude niet, datter enighe joden soude*n* wone*n*, mer allene kerstene lieden. W*a*nt al en was hi niet kersten, hi hadde die kerstene lieu*er* dan enighe and*er* liede, die van sijnre wet n*iet* en ware*n*. Dese keyser adriaen dede die kerke vande*n* heylighe*n* gr*a*ue besluten en*de* o*mm*e bemuere*n* metter stat, die te vore*n* stont v*er*re vand*er* stat en*de* woude*n* hare*n* name van jh*erusal*em verwandelen en*de* hietense helya, mer dien name en hadden si niet langhe. En*de* weet, dat die sarrasine doe*n* desen te*m*pel harde grote waerdicheit *ende* ere en*de* zegghe*n*, dat een h*er*de heylighe stat es en*de* gaen daer in al b*er*uoet (42*b*) dicwille knielende. En*de* als ic en*de* mij*n* ghesellen dat saghen, doe *onschoyden wy ons oeck ende* peynsden, dat ons dat bat toe behoorde dan de*n* onghelouighen. En*de* d*aer* hadde*n* wi grote *beweginghe* va*n* deuocie*n* tonser h*er*ten. Dese tempel *is een* h*er*de scoon huus al rout en*de* es wel lxiiij cubitus breet

2 I e. heymelicheyt G B bediedenisse; les lieus et les misteries de chescun lieu 5 I G vryendelic; benignement 6 I d. i. hem b. s. 9 et qui ne lonnt deseruy 11 I signet; signal 12 B glauiescacht 13 H *hen*, naar I 14 inv. naar I G B; es se ageneluient 20 B neighen 22 H *silc*, naar G B; et puis les baisent et puis les lisent en enclinant 24 I G bieden 25 H *seker* I van sulcken teyken 30 H *basnidenesse* 33 H *brachte*, naar I (bracht) G (brochtet) 34 a chartres 37 G dusent iaer e. twee B xv[c]; m anz 39 H *al*, naar G B 40 inv. naar I G B — *Kol* 70 *r.*

2 H *xi*[m], naar G F 3 I leyde hi i. v. 5 inv. naar W qils auoient achatez J. C. pur xxx deniers G. o. h. coften o. B cochten 12 inv. naar I G B 14 G ofgeuallen van den geloue B verghenoyeert 15 I volmaect 19 I G maken B hermaken; refist 20 I ghelikerwijs 36 I baruoets — I dicke 38 inv naar I G B; nous nos deschausames — H *peynsden* [*wi ooc*] *dat*, naar I G B F 40 I B toehoorde 41 H *beweninghe*, naar I G; compunctions a coer 42 B tonsen here 42 inv. naar I G B — H *sooon* [*een*] *huus*

ende ooc also lanc ende es xxxij cubitus hoghe ende met lode ghedeect ende binnen so sijn al omme pylaernen van merbere ende in midden van desen temple so es een stellinghe wel xiiij grade ofte trappen hoghe ende daer staen al omme langhe pylaerne ende dat plaghen die joden te heten sancta sanctorum, dats te segghen: heylich der heylighen. Daer in en ghinc niement dan die prelaten, die den dienst gods daden. Jn desen tempel sijn iij inganghe ende die dueren (42c) sijn van cyperessen met werken *daer* op ghesneden ende binnen der dueren ten oostenwaert seide onse here: dit is jherusalem, ende binnen der dueren ten noorden waert so staet een fonteine van der welker die heylighe scriftuere spreect: vidi aquam egredientem de templo a latere dextero, dats te segghen: jc sach dat water wt gaen vander rechter zide vanden temple. *Ende op dander side van desen tempel* daer es een rootse, die men te heten plach mariach, mar daer na was si gheheten betel, daer die arke gods *was*, daer dat heylichdom der joden jn was. Dese arke metten heylichdom dede tytus met hem voeren totte groten romen, doe hi die joden verwonnen hadde. In dese arke was die tafle vanden .x. gheboden ende aarons roede *des propheten ende moyses roede*, met welke hi dede die rode zee scheyden ende *dede* (42d) die kinder van jsrahel droocsvoets door die zee liden. Ende met deser seluer roede sloech hi die steen rootsche ende daer quam wt water gheronnen. Ende met deser roeden dede hi groot wonder. Ende daer in was ooc een gulden vat vol van manne, dats hemels broot, ende waren ooc die cleder ende tornament ende die tabernakel aarons ende ooc een ghevierhornicte gulden tafle met .xij. dierbaer ghesteynte ende een

busse van jaspide met .vij. figuren der namen ons heren daer binnen ende een ander busse van goude *ende vier leeuwen van goude, op dewelke stonden iiij* cherubinne, dat sijn inghele, van goude van .xij. palmen lanc ende die loop der tekene des hemels met enen tabernacle *van* goude ende sulueren trompen een sil(43a)ueren tabernakele ende .vij. ghersten brode. Dit was al in die arke met al den anderen heylichdomme, *die* voor die gheboorte ons heren waren. Jtem op dese rootse van betel so sliep jacob als hi denghelen op die leder sach climmen ende weder neder dalen ende seyde: vere locus iste sanctus est et ego nesciebam, dats te seggen: *waerlic* dese stat is heylich ende ic en *wistes* niet. Ende daer verwandelde een ynghel jacobs name ende heitene jsrahel. Ende op dese selue stat sach dauid enen yngel, die dat volc al versloech met enen zwaerde ende stact al bloedich weder in sijn sceyde. Ende op desen berch van betel wart onse here ghepresenteert sinte symone. Ende onse here plach daer ooc dicwille te predicken. Op desen berch ofte rootse vloe verholentlike onse here, doen die joden wouden stenen ende (43b) doe scoorde die rootse ende in die score barch hem onse here ende daer daelde tot hem neder een sterre, die hem van claerheyden diende. Op dese rootse sat onse vrouwe ende leerde haren souter. Daer vergaf onse here den wijfkijn, die in ouerspele vonden was, haer zonden. Ende onse here wart daer besneden ende die ynghel bootscapte zacharien daer die ontfanghenisse sijns zoons sinte jans baptisten ende daer offerde eerstwerf melchisedech onsen heer broot ende wijn jn die figure des toecomenden sacrament. Op *dese* rootse knielde dauid biddende onsen here, dat hi woude hebben ontfermenisse

1 wschl. te lezen: cxx of vi[xx] met F; hierop wijst ook G xxvi 12 I cypressen hout 13 H *dae* 21 inv. naar I B; dautre part de temple y a vne roche 24 inv. naar I G B 30 inv. naar I B; la verge aaron et la verge moyses 32 H *de* — I daar dr. ouergaan G d. droges voet ouerliden B d. ouer liden; passa a sek 36 I myrakel 40 I vyerkante B geuierhoerenocke — *Kol.* 72 *r.* 2 W des nouns nostre seignur dedeins et .vij. chandelers dor et xij. potz dor et .iiij encensers dor, et vn aultier dor, et .iiij. leons dor, sur les queux il y auoit .iiij. cherubin dor de xij palmes de long, et le cercle des signes du ciel, ouesqe vn tabernacle dor, et des trumpes dargent, et vn table dargent, et .vij. pain dorge et totes les autres reliqes qestoient auant la natinite nostre seignur J. C. De vertaler heeft wschl. eenige woorden overgeslagen en toen *vn aultier dor* verkeerd gelezen als *vn autre boiste dor* (een ander busse v. goude). 3 H *op die welke stonden vier leeuwen van goude op die*: omzetting en verbetering naar B F; I G *ontbr.* 7 H *met*, naar I B F 11 inv. naar I G 16 inv. naar I; G B seker 17 H *weets*, naar I; G weets B wits 17 B verwisselde 25 G vloech heymelijc B verborghelike 30 I B met hare cl. 40 H *die*, naar I G

zij*ns* ende zij*ns* volcs, doe*n* hi *den* ynghel sijn volc *ver*slaen sach. En*de* onse here *ver*hoerde zijn bede. En*de* d*aer* (43*c*) *om*me woude hi *in* dese selue stat den tempel maken, m*ar* onse here *verbotet* hem met ene*n* ynghel, om dat hi *ver*radenisse ghedaen hadde, doe*n* hi doden dede *vrien den goeden* ridd*er* om die begheerte*n*, die hi hadde om sijn wijf te hebbene en*de* d*aer* om alle die prouancie*n*, di hi totten te*m*ples behoef ghemaect en*de* gheordineert hadde, die gaf hi sine*n* sone salomon *om*me den tempel te makene, den welken salomo*n* maecte en*de* bat onsen here, dat alle die ghene diene versochten en*de* he*m* d*aer* *in* bidde*n*de waren met goeder herten, datse onse here hore*n* woude in allen haren beden en*de* begheerte*n* en*de* he*m* ghetroostich en*de* bistan(43*d*)dich en*de* gheradich ware in al hare*n* gherechten saken. En*de* onse here ghehorde die bede en*de* d*aer* *om*me hiet salomo*n* desen tempel den tempel des raets en*de* der hulpen gods. Vte desen temple jaechde onse here die cochte*n* en*de* vercochten. En*de* daer staet een outhaer, d*aer* die jode*n* plaghen duuen en*de* tortelduue*n* tofferen, mer nv hebben die sarrasine d*aer* op ghemaect strepen en*de* tekene om te wetene, wat vren dat si, met ene*n* priemkijn, dat d*aer* *an* hangt. En*de* tussche*n* desen outaer en*de* *den* tempel wart zacharias ghedoot. En*de* opte*n* vorst va*n* desen temple, die h*er*de hoghe es, was gheuoert onse here om becoort te sijn vande*n* viant. En*de* vande*n* hooch(44*a*)sten des temples worpe*n* die joden sinte jacob ned*er* ter aerde*n*, die die eerste bisscop van jh*erusa*lem was. En*de* inde*n* anderen *in*ganc van desen te*m*pel ten westen w*aer*t is die poorte speciose, door die welke sinte piet*er* *ende sinte jan leden, doen sinte peter* bider gracie gods den crepel dede recht gaen vte*n* tempel. En*de* harde bi desen tempel ter recht*er* ziden staet een kerke ghemaect en*de* ghe-

1 inv. naar I G B 2 I slaen — I hoerde 5 H *gheboot*, naar I G B — H *vrienden gods*, naar G (vryen) I B (vrias); vrie le priuez chiualer 21 I verhoorde G hoerde 28 I ghem. een vre werck 30 H *na*, naar G B 31 inv. naar I B 41 inv. naar B en is hoofdzaak G; I *ontbr.*: est la porte speciouse par la quele seint Joh. et seint piere passeront qar (lees: qant) seint piere 42 G cropel — *Kol.* 74 *r.* 7 inv. naar G B 8 H *desen*, naar

dect met lode en*de* is gheheten salomons scoel. En*de* ten zuden waert va*n* desen temple h*er*de bi es die tempel salomons, die h*er*de scoe*n* es en*de* staet in een scoon plaetse wel slecht en*de* *groot*. Jn desen tempel plaghen te wone*n* ridd*er*s die me*n* heet templiers en*de* *was* tfundament van haerre oorde*n*. En*de* in *den* tempel des heren plage*n* clerke te wone*n*. Van desen tempel ten oosten waert in vj^{xx} passen na (44*b*) in enen hornic vander stat es dat bat ons h*er*en. In dit bat plach twater vten p*ar*adise te gaen en*de* noch so drupet d*aer* vte. En*de* d*aer* bi es tbedde ons vrouwen en*de* d*aer* neuen es sinte symeons tumbe. En*de* buten den omloop van desen temple ten noorden waert soe staet een harde scone k*er*ke van sinte anna onser vrouwen moeder en*de* d*aer* wart onse vrouwe ontfaen. En*de* voer dese k*er*ke staet ene*n* grote*n* sconen boom, die opte*n* seluen nacht begonste te wassen. Beneden deser kerken xxij trappe*n* dalende daer leghet joachim onser vrouwen vader in een stene*n* tumbe. En*de* d*aer* ond*er* plach sinte anna sijn wijf te legge*n*, m*ar* santa helena dedese draghen tot constantinoblen. Jn dese kerken es een fonteyne als (44*c*) *een* cisterne dieme*n* heet p*ro*batica piscina, die plach te hebben .vj. ingange. Jn dese fonteyne plaghen die ynghele te comene en*de* daer in te badene en*de* die eerste, die hem d*aer* na bade, wart ghesont van wat ziecte*n* dat was en*de* hi hebben mochte. Daer ganste onse h*er*e de*n* me*n*sche, die sine lede *ver*lore*n* hadde vand*er* ghichte*n*. en*de* *xxxviij* jaer lanc siec hadde gheweest, tot wie*n* onse here seide: tolle grabatu*m* tuu*m* *et* ambula, dats te segghen: doch wech dijn bedde en*de* wandele, en*de* d*aer* bi es herodes huus, die die onnosele kind*er* doden dede. En*de* d*aer* neue*n* *is* pylatus hu*us*.

G B — si que cils (lees: cy) demorroient chiualers et ou temple domini chanoyns 10 *xxvj*, naar G W 11 I hoeck G horne 22 H *kerken* [*met*] *xxij*, naar I G B 28 inv. naar I G B 29 G vijf i.; .v. entreez 30 I te comen baden G t. c. daar in baden 33 G w. s. die hem deren mochte B siecheden 34 I G genas 36 H *viertien*, naar I G F 39 I G boer op d. b. e. wandert B doet w. 42 inv. naar I G B

Van herodes ende ander dinck.

Dese coninc herodes was herde quaet en*de* *wreet*, want hi dede eerst zij*n* wijf doden. En*de* nochtans was hi daer na sint so erre d*aer* omme, want hi mindese so zere, dat hi v*er*woedde en*de* was (44*d*) langhe tijt sint bute*n* sine*n* sinne; mer namaels quam hi weder d*aer* in. En*de* d*aer* na dede hi dode*n* ij scone sone*n*, die hi hadde van die*n* wiue *voerseit. Daer na dede hi doden een ander van synen wiuen* en*de* ene*n* grote*n* zone, die hi van haer hadde. Daer na dede hi dode*n* sijn eyghene moeder. En*de* hi woude ooc zij*n* broeder doden, mer sijn broeder starf haestelijc. En*de* d*aer* na dede herodes alt quaet, dat hi doe*n* mochte. En*de* te sine*n* lesten wart hi ziec en*de* als he*m* dochte, dat hi der doot n*iet* ontgaen en mochte, hi en moste steruen, doe ontboot hi sijnre suster en*de* alle die grote here*n* vande*n* lande. En*de* als si come*n* ware*n*, dede hi alle die here*n* besluten *in* ene*n* torne en*de* seide *tot sijnre* suster: jc weet wel, datme*n* van mijnre doot ghene*n* rouwe maken en sal; en*de* d*aer* om so sweert en*de* ghelofde my, dat also zaen, als jc doot ben, dat *ghi* dese (45*a*) here*n* haer hooft of doet slae*n*, te mits dat alle mij*n* lant grote*n* rouwe *make* te mij*n*re doot, want anders en soudic niet beweent worden. En*de* aldus sterf hi en*de* makede sijn testament. Mer die suster hielt hem niet sijn geloofte, want also saen als hi doot was liet si alle die heren gae*n* vten toorne *ende lietse thuys waert varen* en*de* seyde, hoe dat haer broed*er* gheordineert hadde, so dat herodes niet beweent en was, also hi waende. En*de* *weet*, dat

doe drie herodes ware*n* coni*n*ghe, dee*n* na dander en*de* ware*n* *vermaert* van *groter vreselicheyt*. Die eerste hiet herodes canonites, die doodde die onnosele kindere, dand*er* hiet herodes antipa, die dede sint jan baptisten onthoofden, die derde hiet herodes agrippa en*de* dede sint jacob dode*n* ende sinte piet*er* vanghen.

Van sinte saluatoers kerke.

Jtem bat voort *in* die stat es *sinte saluatoers kerke ende daer is* sinte jans guldemo*n*ts slinker arm en*de* tmeeste van sinte steue*n*s hoede. (45*b*) Op dand*er* zide *in* een strate te zuden waert also men ten b*er*ghe va*n* syon waert gaet es sinte jacobs kerke, d*aer* hi onthooft was en*de* van dese kerke in *vj*[*xx*] passen na en*de* .v. es die berch van syon. Daer plach te staen een scoon kerke van onser vrouwen, d*aer* si in woende en*de* sterf. Jn dese k*er*ke plach te sijn een abdie van canoniken regulieren en*de* van d*aer* was onse vrouwe ghedraghen vande*n* apostelen tote den dale van josaphat. D*aer* es die steen, dien dingle droeghen onser vrouwen vanden b*er*ghe van synai en*de* es recht van sulker v*er*wen als die rootse van sinte katherinen. En*de* daer bi es die poorte, daer onse vrouwe wt ghinc te bethleem waert. Jtem int ingaen vanden berghe van syon es een capelle, d*aer* es die grote breede (45*c*) steen, met welken steen *dat* dat *heylighe* graf *ghedect* was, doe *ioseph* van *aromethien* onse*n* *here* d*aer* int graf *legde*, die welke*n* *steen* die iij marie*n* zaghen *ghekeert* van sijnre stat vanden graue opten paesdach, doe si onsen here zochten, *ende* den enghel vonden, die hem seyde, dat jh*esus* kerst op v*er*resen

1 opschr. naar I 2 inv. naar G B; tres maluois et tres cruel 8 G toernich 9 inv. naar I G B; et puis fist il tuer lautre de ses femmes 17 I d. h. emmer steruen moste 18 *hi* [*een*] *sijnre* naar I G B; sa soere 22 inv. naar I G; et dist a sa soere 23 I G om m. d. 24 I ghelouet m. hyer also rasch G also vro 25 H *hi* 27 I G ouermits 28 H *maken*, naar B; I mach hebben G hebbe 33 inv. naar I G B; et les enuoya a lour mesons 36 inv. naar I G; et sachetz — *Kol.* 76 *r* 1 coninghe *ontbr.* I G 2 H *vermaect*, naar I G B; de graut renount pour lour cruelte 3 H *groten gheslachten*, naar I G B 6 G B sijn hooft ofslaen 9 opschr. naar I — inv. naar I G B (sinte sauluours); lesglise seint saueour 11 G luchter 16 H *.xxvj.*, naar G (.c. ende .xxv.) F vj[xx]

21 G van daen 23 I dr. neder vanden berghe v. s. op onser vrouwen graff B ten graue int dal van i. ende vander seluer roetsen daer dinghele droeghen sinte katelinen soe brochten die inghelen enen steen daer si onser soeter vrouwen graf mede decten rechte van der seluer varuwen vander roetsen voerseit; la est la piere que les angels partiront a nostre dame de mont synay et est droitement du tiel colour com la roche seint katerine 31/34 H *...t dat heyli ..e graf ghe..ect was doe ..seph van ar..ethien onsen ..re daer int graf.. de die welken ..en*; deze woorden zijn met een verwijzing op den rand geschreven; het blad is toen wat te veel afgesneden 34 H *ghedeect*, naar I G B 36 H *doe si*, naar I G

ware vander doot. Daer es ooc een steen in die mure bider poorten van der calumpnen, daer onse here an ghegheselt wart, want daer was annas huys, die doe bisscop vanden joden was. Ende daer was onse here gheexammineert ende ghegheselt ende gheslegheu ende ontamelijc ghehandelt. Daer so lochende ooc sinte peter gods iij weruen eer die hane zanc. Ende daer es ooc een deel vander tafelen, daer onse here mit *sinen* jongheren op at jn witten donredach, doe hi hem gaf zijn vleysch ende sijn broet in ghedaente van brode ende van wine. Ende on(45*d*)der dese cappelle xxxij trappen diepe es die stat, daer onse here wiesch sijnre jongheren voete. Ende noch es daer tfat, daer twater in was. Ende daer bi desen *vate* was sinte steuen begrauen. Ende daer es dat outaer, daer onse vrouwe hoorde den enghel misse singhen. Daer openbaerde hem *eerst* werf onse here sinen apostelen na sine opuerstandenisse opten beloken paeschdach, doe hi hem seide: pax vobis, dats te segghen: vrede zij met v. Ende een luttel *vorder* inden berch van syon openbaerde hem onse here sinte thomase, doe hi hem dede tasten sine wonden opten achten dach van sinre opuerstandenisse, waer bij hi gheloofde ende seyde (46*a*): deus meus et dominus meus, dats te segghen: mijn god mijn here. Jn dese selue cappelle *bij den groten* outaer *saten* die apostelen in sinxendage, doe die heylighe gheest op hem daelde jn vormen van vier. Daer hilt onse here sinen paesschen met sinen jongheren. Ende daer so ruste sinte jan ewangeliste op die borst ons heren ende sach vele van sijnre heymelicheit. Die berch van syon is binnen jherusalem ende es een luttel daer hogher dan elwaer *ende de stat es daer stercker dan elrc*, want anden voet vanden berghe van syon staet een scoen ende een sterc casteel, dat die soudaen dede maken. Jnden berch van syon waren begrauen die coninc

dauid ende die coninc salomon ende vele andre coninghe van jherusalem. Ende daer es die stede daer die joden wouden neder werpen onser vrouwen (46*b*) lichame, alsen die apostelen droeghen om te grauen int dal van josaphat. Ende daer es oec die stat, daer sinte pieter weende na dien dat hi ons heren hadde *ghelochent*. Bi deser cappellen voirseit in enen worpe van enen steen na staet een ander cappelle, daer onse here wart ter doot verwijst, want daer was doe cayphas huus. Bij deser cappellen in .vj. passen na ten oosten waert es een hol herde diepe onder die rootsche, die gheheten is die *galylee* ons heren jhesus christus. Daer *barch* hem sinte pieter, doe hi onse here verlochent hadde. Jtem tusschen den berch van sijon ende salomons tempel es die stat, daer onse here verwecte des princhen dochter der synagoghen. Onder (46*c*) den berch van syon ten dale waert van josaphat *es* een fonteyne, die gheheten is natatoria syloe, daer onse here ghedwoeghen wart na dien dat hi ghedoopt was. Daer maecte onse here ziende den blinden ende daer was ysaias die prophete begrauen. An dese fonteyne staet een stenen beelt van ouden *werke*, dat absalon maken dede ende daer omme heetment absalons huus. Ende herde na daer bi es die vlieder boom, daer iudas hem an verhinc van onuerduldicheden, om dat hi onse here vercocht hadde ende verraden. Mer weet, dat niet en is die selue boom, daer judas hem an verhinc, mar een ander, die sint wt den seluen wortel ghecomen is. Jtem daer bi es die synagoghe, daer die bisscop van den joden ende die phariseen haren raet te (46*d*) gader hilden ende daer warp judas neder die xxx penninghe, doe hi seyde: jc hebbe ghesondicht, want jc heb verraden dat gherechte bloet. Daer neuen was sinte philps ende sinte jacobs alpheus huus.

8 I G onsen heer B ons heren 9 I crayde — inv. naar I G 11 I opten G een 15 G dwoech 18 inv. naar I G B; de leez celle vesseal 20 H *misse* [*op*] *singhen*, naar I G B 21 H *een*, naar I G B; primerement 25 inv naar I G B 27 I hyet t. 31 H *binden*, naar I G; B vore 32 H *staen*, naar I G B; seoient — I opten pinxter d. G een p. d. 40 inv. naar B en in hoofdzaak G; I ontbr. W et si est la cite pluis forte qe lautre part de la cite — *Kol.* 78 *r.* 5 I begrauen 8 H *gheent* 11 B ghewesen 15 H *galyee*; la galilee de nostre s. 16 H *berecht*, naar B; I G *ontbr.*; la sei recondy seint piere 21 inv. naar G B 23 I G B ghewasschen 27 H *welke*, naar I G B; de anciene ouerage 29 la mayn Absolon 35 I d. s. stamme gheronnen e. ghewassen is G B geronnen is vytter seluer w. 42 H *daer* [*na*] *neuen*

Acheldemach velt des bloets.

En*de* op da*n*der zide vande*n* berghe van syon ten zude*n* waert op dand*er* zide ten dale also verre, alsme*n* met ene*n* steen mochte werpen so staet acheldemach, dat is dat velt des bloets, dat was ghecocht o*m*me die xxx pe*n*ninghe, daer onse here om was v*er*cocht. Jn dit velt sijn vele tumbe*n* en*de* graue*n* van kerstine*n*, want me*n* plach hier op te g*ra*uen die dode pelegrine*n*. En*de* i*n* dit velt zij*n* vele *bedehuuskijn ende* capellekijn en*de* clusen der heyligher liede*n*. En*de* clusenaer plaghen d*aer* in te wone*n*. Oue*r* dese stede op dand*er* zide ten oosten waert (47*a*) in c passen na ofte screde*n* is die stat, daer me*n* dat ghebeynte vanden doden vten gasthuse sinte jans voors*eit* in plach te legghene. Jtem op een mile na jh*erusal*em west waert staet een k*er*ke van onser vrouwen, d*aer* si ontmoette en*de* groete sinte elizabeth haerre nichten, sinte jans baptiste*n* moed*er*, doe si beyde groot mit kinde ware*n*. En*de* sinte jan ruerde he*m* in sijnre moeder lichame en*de* dede sinen scepper ere en*de* waerdich*eit*, doe hijs nochtans niet en sach. En*de* onder den outaer van deser kerken es die stat, d*aer* sinte jan gheboren wart. Van deser kerken in eenre milen na staet dien casteel van emaus, daer so ope*n*baerde hem onse here ooc sine*n* jongheren na sine opu*er*standenisse. Jtem op dand*er* zide op ij^{e}. vademe*n* na jh*erusal*em is een kerke, daer eens leeus hol plach in te sijn. En*de* onder dese kerke xxx trap(47*b*)pen diep ware*n* beg*ra*uen xij^{m} maertelaers jn dien tiden vande*n* coni*n*c cosdre, die welke desen leeu voors*eit* op ene*n* nacht alle dede v*er*gadre*n* bi den wille gods.

1 opschr. naar I 10 H *cleyne huuskijn*, naar G (bedehuyskens e. cleyne capellen e. cl.) B (bedehuuskeine e. cap. e. cl.); I (cleyn cappellen e. cl.); moltz des oratories et des chapellettes et des heremitages 17 H *voorseit* [*ende*] *in*, naar I G B 19 I d. moet si 20 B lijsbetten 22 groot *ontbr.* I; G grof van k. B groot v. k. 25 I G die hy noch n. e. s. 28 I G stat v. e. 33 I lewen 36 G lieuwe 37 et li lyon assembla touz en vn noet par la volunte dieu — *Kol.* 80 *r.* 1

Vanden berch yoye.

Jtem bi jh*erusal*em op ij milen *na* es die berch joie, die scone es en*de* beq*ua*melijc. Daer leit sinte samuel die p*ro*phete jn een herde scoen tumbe. En*de* men heet desen berch monte joye, o*m*me dat hi ioie en*de* blijsscap de*n* pelegrinen *gheeft*. Want van daer sien si eerst die stat van jh*erusal*em, die van desen lande darwaert gae*n*. Jtem tusschen jh*erusal*em en*de* den berch van olijueten so is *dat* dal van josaphat. En*de* benede*n* der mure*n* vander stat te middeweghen van desen dale es dat beexkij*n* en*de* wat*er*kij*n* van cedro*n* *datmen hyet torrens cedron*, dats te segghen: lopende beke van cedron, en*de* oue*r* dese beke dwers (47*c*) lach dat hout des crucen ons here*n* en*de* me*n* ghinc daer oue*r* *als* een brugghe. En*de* d*aer* bi *opt water* staet ene*n* put, d*aer* in dat noch es die voet vand*er* calu*m*pnen, daer onse here eerstwerf was an ghegheselt en*de* herde zere mishandelt. Jtem ten middeweghen van desen dale va*n* josaphat es onser vrouwen kerke, jn die welke sijn xliiij trappen ond*er* daerde tote onser vrouwen g*ra*ue. En*de* doe onse vrouwe sterf, doe was si *lxxij* jaer out. En*de* bi desen g*ra*ue van ons*er* vrouwen so staet een outaer, d*aer* onse here sinte peter v*er*gaf al sine zonde*n*. En*de* d*aer* bi te westen waert beneden desen outaer staet een fonteyne, die comet vten aertschen p*ar*adyse. En*de* weet dat dese (47*d*) kerke es h*er*de ned*er* an daerde en*de* bina al binne*n* der aerde*n*, mer jc waen wel, dat si eerstwerf also niet ghemaect en was, mer om dat jh*erusal*em dicwille ghedestrueert en *ghestoort* gheweest heeft en*de* die mure*n* ned*er* gheworpe*n* ten dale waert so es die aerde ghehoghet en*de* d*aer* o*m*me es die kerke so ned*er* ,ond*er* daerde. En*de* nochtan seydtme*n* d*aer* int lant ghemeenlike, dat daerde van haer

opschr. naar I — inv. naar I G B 2 I e. ghenoechlic is te syen 6 H *heeft*, naar I G B 10 inv. naar I G B 13 inv. naar I G B; qomme appelle torrens cedron 17 inv. naar I G B 18 H *opwaert*, naar I G B 26 H *lxij*, naar I G B 33 B binaest 34 I van eersten a. n. 36 H *ghestoot*, naar I; G verderuet — H *gestoot* [*was ende*] *gheweest*, naar I 39 I so laghe in die aerde G so laghe onder d. a B so ghenedert

seluen ghewassen es, sint dat onse vrouwe d*aer* beg*r*auen was. En*de* si segghen ooc, dat si alle daghe wasset zonder twiuel. Jn dese *kerke* van onser vrouwen plaghen zwerte moneken te wone*n*, die ene*n* abt hadden en*de* bi deser ke*r*ken neue*n* die rootse, die getsemani hiet, staet een cappelle d*aer* onse here ghecust was van judas *ende vanden ioden gheuanghen*. Ende d*aer* liet onse here sine jon(48*a*)gheren, doe hi bidden ghinc, eer hi wart gheuanghen, daer hi bat en*de* seyde: pater si fieri potest transeat a me calix iste, dats te segghen: vader ofte moghelijc si so lide desen kelc van my. En*de* als hi weder qua*m* tot sine*n* disciplen va*n*t hise slape*n*de. En*de* aen dese rootse van getsemani neuen dese cappelle staen noch die littekene ons he*r*en *vinghe-ren* va*n* dien dat hi hem hilt aen die root-sen, doen die joden vinghe*n* en*de* op *geen* zide also ve*r*re, alsme*n* met ene*n* steen we*r*pen mochte ten zuden waert staet een cappelle, d*aer* onse here zweette bloet dropplen. En*de* d*aer* neuen staet des coni*n*cs josaphats *graf*, na wien dat dal sine*n* name heeft. Dese josaphat was coni*n*c vanden lande en*de* hi wart bekeert van ene*n* heylighe*n* ma*n*, een clusenaer, en*de* dede vele goeds. En*de* noch (48*b*) opwaert een boghe scote ten zwden waert es een kerke, d*aer* sinte jacob en*de* zacharias beg*r*auen ware*n*. Jtem beneden desen dale es die berch van olijueten en*de* is also gheheten om datt*er* vele olijfboom wassen. Dese berch van olijuete*n* es hoghe*r* da*n* die stat van jhe*rus*alem. En*de* daer o*m*me sietme*n* wel van desen berghe alle die strate*n* van jhe*rusa*lem herde bi en*de* na en*de* tusschen desen berch en*de* jhe*rusa*lem en *staet* niet dant dal van josaphat, dat niet herde breet en is. Van desen berch van olijueten voer onse here ten hemele waert opte*n* asde*n*sioens dach. En*de* noch bekent me*n* wel d*aer* in die stene dat littekene van sinen slinkeren voete.

En*de* d*aer* staet een scoon kerke, daer een abt en*de* canonike*n* in pla(48*c*)ghen te wone*n* en*de* daer neuen in xxviij passen na es een *cappelle*, *daer* een steen *in is*, opte*n* welken onse here plach te predicken die achte salicheden, die beghinne*n*: salich sijn die arm sijn van gheeste et *cetera*. En*de* daer leerde hi sine*n* jongh*e*ren den pat*er* n*oster* en*de* screeft met sinen vingh*e*ren in ene*n* steen. En*de* d*aer* bi staet een kerke van sinte m*a*r*i*a egypciaca, d*aer* si leit i*n* een tu*m*be. En*de* d*aer* op dande*r* zide ten ooste*n* waert in iij boghescoten na staet bethfage, d*aer* onse here sinte piet*er* en*de* sinte jacob zande *opten palmdach* om die eselinne en*de* d*aer* sat hi op.

Van bethanyen.

En*de* int ned*er*gaen vande*n* berghe va*n* olijuete*n* ten oosten waert staet een casteel dat heet bethanien, d*aer* woonde sinte symon die beziecte en*de* d*aer* herberchde hi onsen here en*de* sint *w*a*r*t hi vande*n* apostele*n* ghedoopt en*de* gheheten (48*d*) julien. En*de* daer na wart hi bisscop. En*de* het is die selue julien, dieme*n* pleecht te bidde*n* om gode herberghe, om dat hi onsen here h*er*-berchde in sijn huus. En*de* in die selue stat ve*r*gaf onse here m*a*r*i*a magdalena hare sonde*n*. D*aer* wiesch si hem sijn voete mit haer tranen en*de* droochdse mit hare*n* hare. En*de* d*aer* diende hem sinte marthe. En*de* d*aer* ve*r*wecte onse here sinte lazarus vander doot, die iiij daghe doot hadde gheweest, die sinte maria magdalenen broed*er* was en*de* marthen.

Van jerico ende ander dinc.

Daer woonde m*a*r*i*a cleophe die moye ons heren. Dit casteel is in eenre milen na jhe-*rusa*lem. En*de* int weder come*n* vanden berghe d*aer* es die stede, d*aer* onse here

4 inv. naar I G B 9 inv. naar I G B; et la fuist pris des Jues 11 G beden 16 I G jongheren 18 H *jongheren*, naar I G B y piroit vnqore le doy del mayn n. s. 20 H *deen*, naar I G; B een; a dela 23 I bl. drupende G bloedige dropen 34 G oliboem 39 H *stoet*, naar I G nya que le vall de J. 42 H *ten* [*here ten*] *hemele*, naar I G B 44 G luchteren — *Kol.* 82 *r.* 3 H *neuen* [*ende*] *in*, naar I G B — I G B xviij. F en W hebben echter: .xxviij. 4 inv. naar I G B; y a vne chapelle ou le piere est — inv. naar I G B 6 I salich. der zyelen 15 inv. naar I G B (palmsondach); le iour de Ram. palm. — I om d. e. te halen 17 opschr. naar I 20 I die malaets ende siec was 22 I Juliaen 25 B plach te herb. 29 I weder m. h. h. 35 opschr. naar I. 36 cest chastel 37 I wederkeren

weende op die stat van jh*erusal*em. En*de* d*aer* bi openbaerde onse vrouwe sinte thomase na haerre opuaert en*de* gaf hem h*aer* gordel. En*de* d*aer* bi (49*a*) es die stene d*aer* onse here dicwille op sat en*de* predicte en*de* daer sal hi noch selue come*n* ten joncsten daghe alsoe hi selue seit. Jtem na den berch van olivete*n* es die berch van galileen, d*aer* die apostelen v*er*gad*er*t waren, doe m*ar*ia magdalena hem boodscapte die opu*er*standenisse ons h*er*en. En*de* ten middeweghen van desen tween berghen so staet ee*n* scoen kerke, d*aer* die ynghel bootscapte onser vrouwe*n* haer doot. Jtem va*n* bethanien tote jherico sijn vj milen. Jherico plach te sine een scoon stat, m*ar* si heeft al ghedestrueert gheweest, zo dat mer een cleyne dorp en is. Dese stat wan josue mit miraculen van gode biden beuelen des ynghels gods en*de* testoredse en*de* v*er*malendiedse en*de* alle die ghene diese emm*er*meer maken zouden. Van des*er* stat was zacheus, die een (49*b*) *naen* was, die .op enen boem clam, die sycomor hiet om onsen here te ziene, want hi was cleyne, so dat hijt niet ghesien en conste om der ander liede wille. Van deser stat ontquam alleen raab, die ene ghemene wijf en*de* sondersse was openbaer en*de* die ghene van h*ar*en gheslachten, want si hadde*n* gheholen en*de* gheborghen die messelgiere en*de* die bode va*n* jsr*ahel* en*de* *hadse* bewacht en*de* behoedt vande*n* vresen der doot; d*aer* om hadde sijs goede*n* loon alst recht was, ghelijc als die scriftuere seit: Quia accepit p*ro*phet*am* in nomine meo m*er*cedem *pro*phete accipiet, dats te segghene: die ene*n* p*ro*phete ontfaet *in* minen name, hi sal ontfaen den loon van ene*n* prophete. En*de* also hadsi, (49*c*) want si p*ro*pheteerde dese*n* bode van jsr*ahe*l, segghende: Noui q*uo*d d*ominus* tradet vob*is* tarram hanc, dats te segghene: jc kenne en*de* *weet* dat die here v sal dit lant gheue*n*. En*de* also gheuielt ooc en*de* d*aer* na *namse* salomon naasons zoon te wiue en*de* w*ar*t een goet wijf, die gode wel diende.

Die heylighe steden tusschen bethanien ende der jordanen ende ander dinc.

Jtem die van bethanien wil gae*n* ter jordane*n* waert d*aer* toe es bi na een dachuaert *doort* gheberchte te gae*n* vol wildernisse*n* en*de* van bethanie*n* te*n* ooste*n* waert tote*n* g*ro*ten berghe, d*aer* onse h*ere* vastede die xl. daghe, sijn wel vj milen. Op desen berch w*ar*t onse here ghedraghe*n* en*de* wart daer becoort vanden viant, die he*m* seyde: Dic ut lapides isti panes fiant, dats te segghen: segghet dat dese stene*n* broot worden. Op desen berch in dese selue stat plach een scoon (49*d*) kerke te staen, mer si wert neder gheworpen soe datter nv mer een cluse en staet, die enighe maniere van kerstine*n* houden die gheheten sijn georgien. Op desen selue*n* berch woonde abraham langhe tijt. En*de* d*aer* om heetme*n*t noch die boomgaert abrahams. En*de* tusschen desen berch en*de* boegaert d*aer* loopt een beexkijn en*de* twat*er* d*aer* of plach bitter te sijn, mer mit elyzeus benedictien des p*ro*pheten es si zoet gheworden en*de* goet te drincken. En*de* aenden voet van desen berghe ten pleyne waert staet een *scone* fonteyne die *valt in* die jordane. Jt*em* opte*n* berch van jherico sat die blinde en*de* riep: jhesu fili dauid miserere mei, dats te segghen: jhesu dauid zone ontfermt v mijns en*de* staphants wart hi zie*n*de. Jtem jn ij milen na (50*a*) deser stat van jerico es die jordane en*de* in eenre halue*n* milen na es sinte ja*n*s baptisten kerke, d*aer* hi onsen here doopte en*de* d*aer* neue*n* es jheremien des p*ro*pheten huus. Jn *iij* milen na jherico es die dode zee. *Omtrent* dese zee wast vele aluuns en*de* alabastere. En*de* tussche*n* jherico en*de* dese zee es tlant van engaddi,

1 G screyede 17 I so dattet nu e. cl. d. is G so dattet niet dan e. cl. d. en is 20 I e. stoordese G verderfse 22 B hermaken 23 H *man*, naar B; I G dwerch; nayns 24 H *die* [*si die*] *syc.*, naar I G B 26 I d. h. hem n. sien e. mocht onder die luden G d. hijs n. g. B d. hi onsen heren n. ges. en c. onder al a. l. 29 I G e. openbare s.; Wqi fuist femme comune 30 G h. gehuydt e. verb. 32 H *hadden*, naar I G B 33 G anxt d. d. 44 inv. naar I G B — *Kol.* 84 *r.* 1 inv. naar I G B 4 opschr. naar I 6 H *door*, naar I G B 17 I eenrehande m. G. sommige m. 21 H *die* [*berch of*] *boomgaert*, naar I G B; pour ceo lappelle homme le jardyn Abraham 25 I is si goet ende soet g. te dr. 27 inv. naar I G; graut fontaigne 28 H *was*, naar I G B; que entre en 37 H *ij*, naar I G B F 38 H *jn*, naar B; I G *ontbr.*; entour celle mier 39 W moult dalum et dalketran.

d*aer* plach die balseme te wassen, mer een caliphes dede die boomkij*n* al vte rode*n* en*de* deedse te babylonien draghen. En*de* noch heetme*n*se die wijngh*aer*t van engaddi. En*de* an deen zide van deser zee alsme*n* van arabien co*m*t *es die berch* van moabitane*n*, d*aer* een hol staet, datmen heet tarcaa en*de* op desen berch balach zoors zoon leyde balaam den priester om inden ban te doen en*de* om te v*er*maledyen dat volc van jsr*ahel*. Dese dode zee *scheedt lant van iudeen ende van arabien ende dese zee* duert van zoaram tote rabe. Twater van deser zee es herde bitt*er* en*de* zere (50*b*) ghesoute*n*. En*de* waer enich lant mit desen wat*er*e ghenet, het en soude ghein vrucht draghen. En*de* tlant d*aer* omtre*n*t verkeert dicwille sijn v*er*we. En*de* va*n* jhe*rusa*lem toter dese zee sijn ij^c^. stadien *ende dese zee es v^c^ ende lxxx stadien* lanc en*de* c. en*de* l. breet. En*de* si es gheheten die dode zee, om dat si niet en loept, want si staet als een poel. Noch me*n*sche noch beeste*n* en souden niet conne*n* in dese zee ghestorue*n*. En*de* dat heeft dicwille gheproeft gheweest, want me*n* d*aer* in warp liede, die die doot v*er*dient hadden, die drie daghe ofte meer d*aer* in bleue*n* zond*er* steruen, want si en ontfaet *in haer* ghee*n* dinghen, die leuen hebben, noch nieme*n*t en soude moghen van dien watre drinck*en*. En*de* die yser d*aer* *in* leyde, het soude boue*n* bliuen. En*de* die d*aer* in dade een pluum, si soude te gronde gaen en*de* sincken en*de* dit (50*c*) sijn dinghen iegh*en* nature. En*de* men *seyt* ooc, dat daer v*er*dronck*en* en*de* v*er*soncken die v stede*n*, dats te wetene sodoma gomorra adame selomi en*de* segor biden wille gods mids sonde*n* ieghen nature en*de* *stomme* zonde*n* die *in* he*m* regneerde*n*, mer segor ou*er*mids die bede van loth wart langhe

v*er*draghen en*de* gherespijt, want si was ond*er* ene*n* berch gheleghen. En*de* noch so sietme*n* een deel buten de*n* watre vande*n* mure*n* der steden, alst claer weder is. En*de* d*aer* omtrent wassen ooc bome, die alte scone appel draghen en*de* sijn h*er*de scoon te ziene en*de* scine*n* al rijp, mer alsmense breect ofte snijt ontwee, men vint daer in niet dan assche tene*n* tekene, dat die steden worde*n* mids der gra*m*scap gods v*er*bernt vanden helsche*n* viere te asschen. Sulke (50*d*) liede heten dese zee den *poel dalphatide* en*de* het hetense sommighe des duuels *vloet*. Jn dese stat van segor wonde loth een luttel tijts en*de* d*aer* wart hi va*n* sinen dochteren dronck*en* ghemaecht en*de* sliep bi hem en*de* lach en*de* wan aen hem twee zone*n*, die hiete*n* moab en*de* amon. En*de* *ghi* sult weten die sake, waer om si dat daden, wa*n*t si en saghen d*aer* omtrent nieme*n*t noch en hoorden sond*er* hare*n* vader allene, waer bi dat si waende, dat onse here alle die werelt hadde ghedestrueert, also hi die stede bi hem ghedaen hadde, ghelijc dat hi bi noes tiden dede. En*de* daer om woude*n* si *by* hare*n* vader ligghen om wed*er* gheslachte te maken van hem, soe dat die werelt noch mochte v*er*uolct worde*n* bi hem, want si waende*n* dat niet meer ma*n*ne gheweest en (51*a*) hadden in die werelt dan haer vader. En*de* en hadde hi niet dro*n*cken gheweest, hi en hadde bi haer niet gheleghen. En*de* die berch boue*n* segor plach me*n* doe te hete*n* edon en*de* daer na hietmen seir en*de* daer na ydumea.

Van abraham ende sijn gheslachte.

Jtem op die recht*er* zide van deser *doder* zee so bleef loths wijf staende tene*n* soutsteen al rechte, om dat si acht*er* waert sach,

1 mes homme fist trere les arbresseaux 6 inv. naar B; I G *ontbr.*; est le mont de moabitans 11 inv. naar B; I G ontbr.; depart la terre de Judee et de Arrabe et dure 18 souent change son colour ct gette hors del eawe vne chose que homme apelle aspalt auxi grosses pieces come vn chiual totz les iours et as totes costes. Wellicht zijn eenige woorden uitgevallen. In I G ontbreekt de geheele passage. 19 inv. naar B; I G *ontbr.*; celle mier ad de long v^c^ et iiij^xx^ stadies 24 I moghen steruen of drencken 26 B die dlijf verboert hadden 29 H *daer in*, naar I G B 32 inv. naar I G B; dedeinz 32 G bouen vloten B b. vlotten 35 inv. naar I G B 39 H *stonme* 40 H *hi*, naar G B — *Kol.* 86 *r.* 1 G ende; qar 7 I sch. an te sien als si rijp sijn m. G alte s. aen te sien e. rijp 9 I assche of stof 10 B abolke gods toten afgronde versonken 12 H *poldalp hatide*, naar G; I stede dalphaha; la lac dalfetide 14 H *volet*, naar I G B; la fluuie denfern 19 inv. naar I. 23 G verdeleget 26 inv. naar I G B — G leggen 27 I te vercrighen 28 I veruollet G veruult B gheuolct; pupliez 32 G bi hem B bi hen 36 opschr. naar I 36 H *roder*, naar I G B; mier mort

doe dese voirs*eide* steden v*er*soncken. Dese loth was arams zoon abrahams broeder en*de* sara abrahams wijf was loths sust*er* En*de* dese sara hadde xc jaer, doe si ysaac wan. En*de* ab*ra*ham hadde ene*n* anderen zoon die hiete ysmahel, die doe xiiij jaer hadde, dien hi an agar ghewo*nn*e*n* hadde hare camerieren. En*de* doe ysaac vij daghe out was doe deden abraham besniden (51*b*) en*de* ysmahel mede, doe hi xiiij jaer out was. Daer om die jode*n* die come*n* sijn van jsaac doe*n* hem besniden *ten vij daghen ende die sarrasinen die van hismaels gheslachte sijn doen hem besniden* te xiiij jare*n*. Binne*n* deser doder zee loept die jordane en*de* daer w*ar*t si v*er*loren, wa*n*t me*n* sietse niet meer noch vord*er*. En*de* dit es *in* eenre milen na sinte jan baptisten kerken en*de* ten westen waert een luttel benede*n* d*aer* he*m* die kerstene plaghen te baden ghemeenlijc. En*de* *in* eenre milen na der jordane*n* es die riuiere loths, doer die welke jacob leedt, doe hi *van* die mesopotamen qua*m*.

Van der jordanen.

Die jordane en es gheen gr*o*te riuiere noch harde diep, mer d*aer* sijn h*er*de gr*o*te visschen in en*de* si comet vanden b*er*ghe va*n* lybaen van ij fonteyne*n*, die d*aer* sijn en*de* gheheten sijn jor (51*c*) en*de* dan. Van deser fonteyne neemt si hare*n* name en*de* hare*n* oorspronc en*de* lijdt door een plaetse die maron heet. En*de* dan lijdtse die zee van tyberien onder die berghe van gelboe. En*de* op beyde*n* zide*n* van deser riuiere*n* sijn scone dale en*de* gae*n* dese berghe van libaen ter linghden d*aer* neue*n* toter wildernissen van phara*n*. Dese berghe sceden *tconincrike* van surien en*de* tlant van fenicien. Op dese berghe so wassen cedars bome harde hoghe, die langhe appelen draghen, die also groot als mans hoofde zij*n*. Dese riuiere vand*er* jordane*n* sceedet tlant van galileen en*de* tlant van ydumeen en*de* tlant va*n* bostere*n*. En*de* si loopt ooc ond*er* daerde *een* verre stuc tot een scone pleyne, dat me*n* heet meldan in (51*d*) sarrasijnscher talen, dats te segghene in dietsche: ter marct, om dat dicwille in dat pleyne marct is. Twat*er* beghint d*aer* groot en*de* breet te werde*n*. Jn dit pleyn is jobs tumbe. Binne*n* deser riuiere*n* vand*er* jordane*n* was onse here ghedoopt en*de* die ste*m*me des vad*er*s was ghehoort, segghe*n*de: hic est filius meus dilectus *etcetera*, dats te segghene: hier is mij*n* gheminde zoon en*de* die heylighe gheest daelde daer ned*er* in ghedaente van eenre duue*n* op he*m* ende so was tot desen heylighen doopselle alle die heylighe drieuoldiche*it*. En*de* door dese riuiere leden die kind*er* van jsr*ahe*l droghes voets en*de* sette*n* stene te middeweghen tene*n* tekene van miracule dat wat*er* ghetrocken was acht*er* waert. (52*a*) Jtem jn dese jordane baedde hem naaman van syrien, die herde rike was en*de* was ziec en*de* d*aer* na w*ar*t hi staphants ghesont. Omtrent die jordaen sijn vele kerstine k*er*ken, d*aer* kerstene*n* wone*n*. En*de* die stat van hay es d*aer* ooc bi, die josue beclam en*de* wan. Jtem *omtrent die jordaen is dat dal van mambron dat herde scoon is. Jtem* vande*n* berghe d*aer ic voer* of *seyde*, daer onse here vastede .xl. daghe, in ij milen na te galileen waert staet een and*er* berch herde hoghe, d*aer* die viant onsen here droech derdew*ar*f om onsen here te becoorne en*de* hem daer toonde omtrent vele lande en*de* seide: al dattu siets sal jc di geuen mer *dattu* voor my knieles ter aerde*n* en*de* aenbedes mi. Jtem vand*er* doodd*er* zee te gaene ten oosten waert buten den palen vande*n* lande van ghelooften staet een scoon en*de* sterc casteel int ghe(52*b*)berchte, die den soudae*n* toe behoort en*de* het karat, dats te segghene

4 I was .xc. j. out 6 G ende w. d. xiiij. i. out 10 H *mede* [*die*] *doe*, naar I G 12 inv. naar I G B; et les sarrazins que sont estretz del lignee de ysmael sei font circumcire a .xiiij. anz dage — H *jare* [*binnen deser tijt*] *binnen*, naar I G B F 19 H *daer* [*es dat*] *hem*, naar G B; I ben. die kercke is daer h.; a desus de la ou les cr. 23 H *door*, naar I G; vient de Mes. — opschr. naar I 30 I e. loept d. 31 I. d. loepse in d. z.; et puis passe par la mier de Tibere et passe desonth les montaignes de g. 37 H *conincrike* *Kol.* 88 *r.* 4 H *en*, G een groot stic B e. gr. stucke 20 B t. litteken 21 G getogen 24 I B besiect G lazarus 28 inv. naar I G B; Jtem outre le flum Jordan dont iai sus parlee est la vallee Mambree moult beale vallee 31 inv. naar I G B — H *voorseide*, naar I G B; de la montaigne dont iai parle 37 I syetste G zieste 37 H *dat*, naar I G B op dattu 38 I knyelste G knielste

conincs berch. Desen casteel dede maken die coninc van vrancrike baldelorius, die dat lant ghewonnen hadde ende dede daer op kerstine wonen om dat lant te hoeden ende daer om hetet conincs berghe. Ende onder desen casteel staet een stat die heet sobat. Daer omtrent wonen herde vele *kerstine* onder tribuut, dat si gheuen. Van daer gaetmen te nazareth·, van welker stat onse here droech sinen toenaem. Ende van daer tote jherusalem sijn iij dachuaerden ende men gaet door die prouincien van galyleen, door romatha, door sophin, door den hoghen berch van effraym, daer helena ende anna, samuels des propheten *ouders woonden*. Dese prophete wart daer gheboren ende als hi doot (52*c*) was, wart hi begrauen met groter blijsscap, also jc v tanderen tiden gheseit hebbe. Daer na gaetmen te silo, daer die arke gods mitten heylighen wart langhe tijt ghehudet onder den prophete helyen. Daer dede dat volc van jsrahel sacrificie dats dienst gods ende gauen haren *stemmen* gode. Daer so sprac god eerst werf tot samuele ende openbaerde die verwandelinghe der priesterliker ordenen ende die bediedenisse vanden heylighen sacramente. Ende daer bi op die slinke zide es gabaon ende rama beniamin, vanden welken tween steden die scrifture sprect. Ende dan gaetmen door sicham, die men anders *hiet* sichar. Ende dit es inden prouincien van den samaritanen. Ende daer staet een herde scoon ende vruchtbarich dal ende een herde scoen stat diemen heet neo(52*d*)ple. Ende van daer tot jherusalem es een dachuaert. Daer es die fonteyne, daer onse here sprac metten samaritaenschen wiue. Ende daer plach een kerke te staen, mer si is of te broken ende testoort. Bi deser fonteyne dede raboam maken ij guldijn caluere ende deedse aenbeden ende dede teen heten adan ende tander bethel. Jtem in eenre milen na sichar staet die stat van lusa. Jn dese stat woonde abraham een stuc tijts. Sichem is .x. milen na jherusalem ende es neople gheheten, also jc voorseyde, dats te segghene nuwe stat ende daer js joseps graf jacobs zoon die in egypten regneerde. Want die joden brachten sijn ghebeynte met hem wt egypten ende begroeuen daer. Ende daer gaen die joden mit groter deuocien (53*a*) ter pelegrimagien. Jn dese stat van sichem wart dyna jacobs dochter vercracht, daer omme haer twee broedren doodden menighen persoon ende daden der stat harde vele quaets. Daer bi es die berch van garisim, daer die samaritane pleghen te beden. Jn desen berch woude abraham· ysac sijn zoon gode offeren. Ende daer bi *ist* dal van datharim ende die cysterne, daer joseph in gheworpen was van sinen broederen eer sine vercoften. Ende dit is ij milen van sichar. Van daer gaetmen te samarien diemen nv heet sabaste ende is die ouerste stat vanden lande ende leghet tusschen die berghe als jherusalem doet. Jn dese stat was die stoel vanden xij gheslachten van jsrahel, mer si en sijn niet also groot als si plaghen te sijn. Daer was sinte jan baptiste be(53*b*)grauen tusschen twee propheten elizeus ende abdon, mer hi wart onthouet inden casteel van machenum bider doodder zee ende daer na wart hi van sinen jongheren ghedraghen te samarien ende begrauen. Ende daer dede julianus apostota ontgrauen sijn ghebeente ende bernen, want hi was doe keyser, ende dede dassche ieghen den wint werpen, mer dien vingher daer hi onse here mede wijsde segghende: siet hier tlam gods, en mochte niet verbernen, mer hi bleef al gheheel. Dese vingher dede sente tecle die maghet draghen onder *die alpen*, dat sijn gheberchte, ende daer doetmen hem grote feeste. Te sebasten bi wilen op die selue stede soe plach *te sijn* een scoon kerke \ende vele ander (53*c*) kerken, mer si sijn al of te

1 G een c. v. v. I *ontbr.*; vn roi de fr. Baldewyne 4 G t. bewaren 7 H *kerintine*, naar B; I G kersten 8 G van daen 15 H *moeder woonde*, naar G 17 enseueletz a la mont Joye 20 H *gods [wart] mitten*, naar I G B — I G B heylichdom 21 I behoet G bewaert 24 H *stommen*, naar I G B; et la rendirent ils lour vowes 27 I bedudenisse G bedudenis B be. dienesse; la misterie du sacrament. Misschien heeft B de beste lezing. 28 G luchter 32 inv. naar G B 36 G daen 37 B o. h. ane spr. 40 G of gebroken e. verderuet B ghescoert 42 et mist lun a dan et lautre a bethel — *Kol.* 90 *r.* 4 G nauwe st. 12 I alte m. p. 11 I alte v. 15 G op d. b. 17 H *es*, naar G; I B *ontbr.* 24 des x tribus 25 mes la cite nest pas meyntenant si grant 33 G opgrauen 40 H *den appel*, naar I G B; entre les montz 43 inv. naar I G B

broken. Daer plach oec te sijn sinte jans hooft in een muer besloten, mer die keyser theodosius dedet wt nemen ende men vant ghewonden in een cleet noch al bloedachtich ende dedt te constantinople draghen..... alt tachterste deel van den hoofde *ende tforste deel van den hoefde* tote den *bactanden* onder *is* te romen *in* sinte siluesters kerke, daer nv minder broeders sijn ende es noch also ghesinget oft waer half ghebernt. Want die keyser julianus voirseit om sijnre quaetheit ghenoech te doen dede hijt met sinen andren ghebeente bernen alst noch schijnt. Ende dit is wel gheproeft mit paeusen ende mit keyse(53*d*)ren. Ende *die* bactande onder mitten kinne ende een deel *vander* asschen sijns ghebeynten ende die plateel, daer sijn hooft *in* wart gheleydt, doe ment hem of hadde ghesleghen, sijn te geneuen. Ende doen noch die ghene van geneuen daer of grote feeste. *Ende die sarrasinen doen oec sonderlinghe grote feeste* van hem. Somighe liede segghen dat sint jans hooft es te amiens in pijckardijen. Ende vele ander liede segghen, dat es sinte jans hooft *die weleer bisscop was*. Jc en weets niet, mer god weet alleen die waerheit, mar waer datmen hem ere doet dat neemt hi *in* dancke.

Vanden samaritanen.

Van deser stat van sebasten tot jherusalem sijn xij milen onder tgheberchte van desen lande staet een fonteyne, die haer vierwerf tsiaers verwandelt, sulken tijt es si root, sulken tijt es si groen, sulken (54*a*) tijt es si claer, sulken tijt doncker. Dese fonteyne heetmen job. Dat volc van desen lande heetmen samaritanen ende si waren bekeert ende ghedoopt van den apostelen, mer si en hebben niet wel haer lere ont-

4 G bewonden — I i. e. doec al bloedich 5 I G dedet — vermoedelijk zijn hier een paar woorden uitgevallen: W et ensi fest le porter a Constantinople; *et vnquore est a Const.* tote la derere partie de la teste 6 inv. naar B; et la deuantrayne partie desque as machynores a desus est a Rome 7 H *tanden*, naar B 8 H *onder* [*Ende nv*] *ist*, naar B — H *ist*, naar B 10 B ghesinghelt 15 inv. naar I G B 16 I kinnebacken — H *ander* 18 H *an*, naar I G B 21 inv. naar I G B; et si font ausuit les sarrazins grant feste deluy 26 inv. naar I G B; seint Joh. levesque 29 inv. naar I G B — opschr. naar I 33 change son colour — *Kol.*

houden. Nochtan hebben si ene wit, die noch kersten noch joodsche noch heydensche en es. *Si gelouen wel in enen god* ende segghen *datter mer een god en is ende* dat hi alle dinc ghescapen heeft ende ooc alle dinc doemen sal ende houden die bible nader letteren ende die v boeken moyses ende dien souter alsoon die joden houden ende segghen, dat si rechte kindre gods sijn ende van gode bouen alle andere volc ghemint ende dat haer lant es dat rechte erue, dat god sinen vrienden gheloofde. Ende si draghen een wonderlijc abijt ieghen dat an(54*b*)der liede doen, want si bewinden haer hooft *in een* rode slapelaken omt ondersceet vanden anderen lieden. Ende die sarrasine winden haer hooft in een wit cleet ende die kerstene die daer wonen windent in een blaeu ofte vyolettachtich cleet ende die joden in een gheel cleet. Ende in dit lant wonen vele joden ende ghelden · tribuut alse *die* kerstene doen. Ende wildi der joden letteren weten, die daer wonen ende elwaer ooc, si sijn aldus ghemaect. Ende dit sijn haer name, also si heten bouen ghescreuen: aleph beth gijmel deleth hee van zay oy theth joth leaph lamp meni cumi samech (54*c*) ey sech sado thot sou

Van galileen.

Van desen lande *van* samaritanen, daer jc v of seide, men gaet te pleyne van galyleen ende men laet tgheberchte op deen zide ende galylee es een prouincie vanden lande der ghelooften. Jn dese prouincie sijn die steden naym capharnaum, bethsayda ende corisaym. Van bethsayda was sinte pieter ende sinte andries ende op iiij milen na daer bi es corosayda ende van corosayda toter stat van cedar sijn v milen, daer of

92 *r.* 1 I wette 3 inv. naar I G B; et creent bien en vn seul dieux 4 H *dat*, naar I G B — inv. naar I G B; quil na que vn soul que tot crea 6 G ordelen 8 I als hem G also als d. i doen 12 G beloefde 13 diuerse abite — I buten underen luden 15 H *eer* — I G met e. r. s. 17 I bewijnden G bewinden 22 inv. naar I G B 26 De teekens boven deze letternamen hebben niets met het Hebreeuwsche alphabeth gemeen; ten deele zijn het onze gewone letterteekens, ten deele geheel phantastische. 29 opschr. naar I 30 inv. uaar I G B 31 as pleins de gal.

dattie souter seit: Et habitaui cu*m* habitantibus cedar, jc woonde mitte*n* *woenenden te* ceder. Jn die stat va*n* (54*d*) corosaym sal antekerst worden gheboren...... alsoe die profete seit: De babylone colober exiet qui totum mondu*m* deuorabit, dats te segghen: vut babilonie*n* sal vutgae*n* een *slanghe*, die alle die werelt verslinden sal. Dese antekerst sal te bethsayda worden ghevoet en*de* in capharnau*m* sal hi regnere*n* en*de* d*aer* om seit die scriftuere: ve tibi corosaym, *ve* tibi bethsayda, *ve tibi* capharnau*m*, dats te segghende: wee *dy* stat van corosaym, wee *dy* stat van bethsayda, wee d*y* stat van capharnaum. En*de* alle dese stede*n* sijn int lant van galyleen. En*de* canagalylee es op iij milen na nazareth; van dese stat was symon cananeus en*de* dat wijfkijn van cananee, *daer* dat ewa*n*(55*a*)gelium of spreect. *Daer dede* onse here dat eerste miracule ter bruloft va*n* architricline*n*, doe hi vande*n* watre maecte wijn. En*de* int eynde van galileen jnt ghebercht was gods arke ghenome*n* en*de* op da*n*der zide sijn die berghe van endor en*de* hermon. En*de* daer omtre*n*t loopt een riuiere torre*n*s asson, dieme*n* ande*rs* heet torre*n*s radau*m*. Daer neue*n* barac abrimelichs zoon met delbore des p*ro*phete*n* zoen *ver*wan theer van ydumeen, doe cysara die coni*n*c was *ghedoot* va*n* ghebolle, akers wiue en*de* jaechde*n* mit crachte*n* ouer die riuiere van den jordanen zeb zebee en*de* salmana, d*aer* hise doot sloech. En*de* *in* xv milen *na* naym es die stat *van israel die anders geheten is sarayn*, *van der welker stat* bexabele die quade coninghi*n*ne was, die met haere cracht wech (55*b*) dede doe*n* den wijngaert naboth. Bij deser stat es tfelt magheden, d*aer* die coni*n*c joras wart ghedoot vanden coni*n*c *van* samarien. En*de* *wa*r*t* doe begraue*n* opte*n* berch van syon in eenre milen na jhe*rusa*lem d*aer* die b*er*ghe van gelboe sijn, daer saul en*de* jonachst*er* die so scone ware*n* ghestorue*n*, w*aer* o*m*me datse dauid *ver*maledide, also die scriftuere tuucht: Montes gelboe n*ec* ros n*ec* pluuia descendat *super* uos, dats te segghene: o berghe van gelboe, noch dau, noch reghe*n* en moet op v niet dalen. Jn eenre milen na van desen b*er*ghe va*n* gelboe ten oosten w*aer*t es die stat van sacople, die me*n* heet bethsaym. Op die muer va*n* deser stat was saul (55*c*) des coni*n*cs hooft ghehanghen. En*de* d*aer* na gaetmen te nazareth door die b*er*ge biden pleyne van galylee. Nasareth plach te sij*n* een scoen grote stat, m*a*r nv ist een cleine en*de* keytiuich stedekijn en*de* die huse staen verre van een, hier *een* en*de* daer een en*de* en es ni*et* ghemuert en*de* staet in een cleyn dal en*de* al o*m*me en*de* *omme* so staen berghe. D*aer* *wa*r*t* onse vrouwe gheboren en*de* *daer* om droech onse h*er*e sine*n* toenaem van deser stat. Daer nam joseph onse vrouwe te wiue, doesi mer .xiiij. jaer en hadde. Daer so gruetse die enghel gabriel segghende: Aue maria gracia plena, d*ominus* tecum, dats te segghe*n*: god gruete v vol van gracien, die h*er*e is mit di. Dit ghesciede voor een outaer van eenre scoonre (55*d*) k*er*ken, die nu d*aer* niet en is, mer me*n* heeft d*aer* een cleyne woni*n*ghe ghemaect bi ene*n* pylaerne van die kerke om die offerande te ontfane vanden pelegrime*n* ende die sarasine hudent herde naerstelike om *tgroot* profijt, dat si d*aer* of hebben. En*de* dese sarrasine sijn vele quad*er* en*de* wreedder dan eldere, want si hebben alle die k*er*ken ghedestrueert. Daer staet die fonteyne gabriels, d*aer* onse h*er*e in plach te badene, doe hi cleyn was. Va*n* deser fonteine*n* droech hi dicwil sijnre moeder.

2 inv. met B (in hoofdzaak ook I G) 4 Hier moeten eenige woorden zijn uitgevallen of ze zijn reeds overgeslagen door den vertaler, daar ze ook in I G B L ontbreken: en corosaym nascera anticrist si com ascunes le dient et autres dient quil sera neez en babiloyne pour ceo que le prophete dist 7 H *slarghe* 9 B opgheuoedt 12 H *vt* — H *vt* 13 H *der*, naar I G B 14 H *der* — H *der* 16 cane de galilee 19 H *van welker stat*, naar G B F — H *ewangelium* [*hier*] *of*, naar B 20 H *dat*, naar G B F — H *mir.* [*dede*] *ter* 26 H *riuiere* [*diemen*] *torrens*; et la entour voet le rosseau de torrens cison et autrement est app. la torrent Rademyn 28 ouesque le fitz Delbore la prophetïsse 30 H *ghedoopt*, naar G B; fust occys 34 inv. naar G B 35 inv. naar G B; I *ontbr.*; la cite de Jesrael que autrement est appelle zarann de la quele citee Vexabel la malueise reigne estoit 36 H *die* [*die*] 39 H *tfelt* [*der*] *magheden*, naar G B; le champ Madege 41 H *vanden*, naar G B — *Kol.* 94 *r.* 4 G op storuen B storuen; ou s. et j. questoient si beaux morrerent 7 H *gelboe* [*daer*] *noch*, naar G B 14 deleez les pleins de galilee 16 G e. harde snode stedetgen 18 I verre v. malcander inv. naar I G B 20 H *ome* 24 I tot enen w. 35 H *groot*, naar I B 38 G verderuet 41 I G so droech hem sijn moeder menichwerf; W de celle fontaigne il porta eawe souent a sa miere

Jn dese fonteyne so wiesch onse vrouwe haren soon jhesus kerst dicke wile sijn doeckine. Ende van daer tot jherusalem sijn .iij. dachuaerde ende te nazareth was onse here gheuoet. Nazareth is te segghen boomgaerts bloeme. Seker (56*a*) mit recht ist so gheheten, want daer wart op ghehouden jhesus kerstus, die bloem ende vrucht des leuens es. Ende in iij milen na nazareth ...... te accon waert een halue mile in gheen zide nazareth es dat bloet ons heren. Want die joden leyden op eenen hoghen steenroots om hem neder te werpene ende ene te dodene, mer hi leet ende ontquam door hem ende spranc op een ander rootse. Ende daer om segghen enighe liede, als si hem in enighen wech veruaren van moordenaren ofte van haren vianden: jhesus autem transiens per medium illorum ibat, dats te segghene: jhesus ouerlidende ghinc *mids door* hem, jn ghedenckenisse dat, also jhesus kerst leet mids door die wrede joden behoudelijc ende van hem ontquam, so moeten si ont(56*b*)gaen den mordenaren ofte haren vianden. Ende dan seitmen dese twee vaersen vanden souter: jrruat super eos formido et pauor in magnitudine brachij tui domine fiant immobiles sicut lapis donec pertranseat populus tuus iste quem possedisti, dats te segghene: *here*, in die grootheit dijns arms, dat es dine macht, moete op hem scaemte vallen ende vrese ende moete onverruerich werden als een steen tote dat dijn volc leden si, dattu besits. Ende dese *verse* seitmen driewerf ende *dan* lijdt men metter hulpen gods sonder vrese. Ende weet, dat onse vrouwe onse here baerde int vijftiende jaer. Ende si wandelde mit hem xxxiij. jaer ende iij maende ende na sijn doot leuede si xxxiij jaer.

Den wech van nazareth ten berghe van tabor.

Jtem (56*c*) van nazareth gaetmen ten berghe van thabar, daer mer iiij milen toe en sijn van daer, dat een herde scoon berch is ende hoghe, daer een stat plach te sijn ende vele kerken, mer hets al ghedestrueert. Ende noch es daer een stat, diemen hiet gods scole, daer hi sine jonghere leerde ende seyde hem hemelsche heymelicheit. Anden voete vanden berghe van thabor melchisedech, die coninc van salem was dat nv heet jherusalem ende die ooc priester was, ontmoete abraham int nederhelden vanden berghe, die vanden stride quam, daer hi den coninc amalech dode. Jn desen berghe van thabor so transfigureerde hem onse here voor sinte peter, sint jacob, sint jan, ende daer saghen si gheeste(56*d*)like moyses ende helyas die propheten neuen hem ende daer omme seyde sinte petere: Bonum est nos hic esse, faciamus hic tria tabernacula, dats te segghene: het is ons hier goet sijn, maken wi hier iij tabernaclen. Ende si hoorden die stemme des vaders die seide: hic est filius meus dilectus in quo michi bene complacui, dats te segghene: dit is mijn gheminde zoon, in welken ic my hebbe wel behaecht. Ende onse here verboot, dat si desen visioene niement segghen en souden tote dat hi op waer verstaen vander doot. Ende in dese berghe ende op dese stat sullen iiij yngelen ten joncsten daghe trompen mit iiij trompen ende sullen *doen* verrisen ende opstaen alle die persone, die *den* doot hebben *gheleden* (57*a*) sint tbeghinsel der werelt ende sal dit oordeel beghinnen ter seluer vren, dat onse here ter hellen daelde ende die beroofde. Want ter seluer vren beroofde si die werelt. Daer om sal

1 G dwoech 7 G opgeuoet B opgh. ende gheuoedt 10 de naz. est la cite de sephor par le chemyn que voet de naz. a Acon. Hier zijn dus eenige woorden uitgevallen, tenzij ze overgeslagen zijn door den vertaler, daar ze ook ontbr. in I G B L 11 G an g. z. — li sanc nostre seignor 13 inv. naar L — ene *ontbr.* I G B L 14 B onleet 17 G a. s. veruaert worden inden wege 20 H *door mids*, naar G; B in midden onder h. 30 H *hier*, naar G B 32 B scande 33 G onberoerich

35 H *vrese*, naar G B; I *ontbr.* — inv. naa G B; I *ontbr.* 38 G wanderde 39 G xii (er stond eerst: xxxiij) I *ontbr.*; F xxiiij — *Kol.* 96 *r.* 1 opschr. naar I 7 lescole dieu 30 G op d. b. 32 inv. naar I G B 33 inv. naar I G F — H *gheweest*, naar I G; B al dat nie lijf ontfinc; que mort ont suffert 35 et sera le jugement comence a tiel hure come nostre seignour descendi en enfern et le despoila qar a tiel houre il despoilera le monde et menera ses ameis en glorie

hise dan ooc berouen ende leyden sine vriende in die glorie ende dander sal hi verdoemen ter eweliker pinen. Ende dan sal een yghelijc sinen loon hebben, na dien dat hi verdient sal hebben ofte quaet of goet, op dat die *grote* ontfermherticheit daer toe niet en siet. Ende in eenre milen na van dien berghe *van thabor es die berch* van hermon, daer so plach die stat van naym te staen. Voor die poort van deser stat verwecte vander doot onse here der weduwen zoon, die niet meer kinder en hadde.

Van den casteel saffra.

Jtem in .iij. milen na nazareth es die casteel van saffra, van welken alpheus zoon ende zebedeus zone waren. (57*b*) Ende *in* .vij. milen na nazareth es die berch kayon, onder den welken staet een fonteyne ende daer neuen lamech noels vader doodde caym met enen ghescutte. Want dese caym ghinc op den berch ende steenrootssen als een beeste ende hadde gheleuet van adams tiden tote noes tiden, so dat hi aldus leefde wel .ij.[c] jaer *ende doe doden noes vader, die blint was* van outheden. Van saffra gaetmen ter zee van galileen ende totter stat van tyberien, die op die zee es gheleghen. Ende al ist datmen se zee heet, het en es gheen zee noch arm vander zee. Want het en es mer een riuiere van *soeten* watre, die wel is hondert stadien lanc ende xl. breet ende daer sijn in vele goeder visschen. Ende die jordane loopt (57*c*) in midden door dese stat van tybeyrien ende is niet herde *groot*, mer daer es vele goeds in. Ende daer die jordane haer sceedt van deser zee van galileen es een *grote* brugghe, daer ouer dat men lijt *vant* tlant van gheloofte*n* totten lande waert sconincs van basen *ende* toten lande van gherascens, die alle sijn omtrent deser jordanen ende *beghinnen* ane die zee van tyberien. Ende van daer machmen gaen te damasch in drien daghen door tlant van trachionic, *welc lant van trachonien* duert vanden berghe van hermon totter zee van galyleen ofter zee van tyberien of totter zee van jonasar ende es al een zee. Want hets al dat water dat jc gheseit hebbe, mer het wisselt aldus zinen *naem* omder steden wille, die daer neuen lig(57*d*)ghen.

Van die zee van galileen.

Op dese zee ghinc onse here droochs voets ende daer trac hi op sinte pieter, die bina verdroncken was ende seide: Modice fidei *quare* dubitasti, dat is te segghene: cleyne van gheloue, waer om hebstu ghetwiuelt. Ende op een ander tijt na sine opuerstandenisse openbaerde hi hem noch op dese zee sinen jongheren ende gheboot hem te visschene ende veruolde hem haer nette van groten visschen. Jn dese zee sceepte dicwile onse here ende daer riep hi sinte pieter, sinte andries, sinte jacob ende sinte janne zebedeus kindre.

Waer die tafel ons heren is, daer hi na sijnre verrisenisse op at mit synen jongheren.

Jn die stat van tyberien es die tafle ons heren, daer onse here mit sinen jongheren op at na sine verrisenisse, daer sine bekenden jnt breken van(58*a*)den brode, daer of dat ewangelium spreect: Et cognouerunt eum in fractione panis, dats te segghen: ende si bekendene int breken des broots. Ende bi dese stat van tyberien es die berch, daer onse here saedde v[m] mannen met .v. ghersten brode ende met ij visschen.

6 W si la grande misericorde de Dieu ne voet a deuant de sa iustice. De vertaler las *voit* in pl. van *voet* 8 inv. naar I G B; a vn lieux de mont Thabor est le mont de Heremon 13 opschr. naar I 20 qar cils kaym aloit par my les ronces et les bussons come vne beste et auoit la vesquy du temps adam 24 .ij[m]. anz — inv. naar I G B; et fust cils lamech tut auoigles de veilerie 30 H *souten*, naar G B; I *ontbr.*; vne laque de eawe douce 32 G veel goets vischs 35 nest pas moult grande mes yl y a des bones baynz 38 H *int*; I int G totten B *ontbr.* W par ou on passe de la terre de promissioun 39 H *al*, naar B F — *Kol.* 98 *r.* 1 H *begrauen*, naar B; que sont enuiron le fflun Jordan et le comencement de la mier tiberie 3 H *daghen* [*ende*] *door*, naar G B 4 inv. naar G; I B trachien; la quelc region dure 8 I al dat selue water; ceo est tut vn mier 10 H *aem* 11 opschr. naar I 13 I toech 16 I hebdi 24 opschr. naar I 33 I G voede

Jn dese stat w*a*rpmen ene*n* bra*n*t na onse *here met* gramscape*n*, m*a*r die brant vlooch *in die aerde* ende groeyde staphants *ende wyes* en*de* is een groot boom worde*n* en*de* wast noch en*de* die scersse es d*aer* of al zwart. Jtem opten eynde van deser zee staet een starc casteel en*de* hoghe, die saphor heet en*de* hi es bi capharnau*m*. Jn alt la*n*t van belooften en staet ghee*n* so starc en casteel en*de* beneden dese casteel staet een herde scone stat, die ooc hetet saphor. (58*b*) Jn desen casteel was sinte a*n*na onser vrouwe*n* moeder gheboren. En*de* daer onder was centurions huus. Dit lant is gheheten galileen en*de* d*aer* sijn vele liede die ghegheue*n* ware*n* de*n* gheslachten van zabulon en*de* neptalim. En int wederkeren van desen casteel *is* die stat van dan, *die* ande*rs* gheheten is selmas ofte cesaria philippi, die gheleghen is anden voet va*n*den berghe va*n* lybaen, d*aer* die jordane beghint. Daer beghinnet tlant va*n* promissioen, dats tlant van ghelooften en*de* duert inder linghden tote barsabee noortwaert gaende toten zude*n* en*de* es wel *c ende l* xxx milen *lanc* en*de* in die breede, dats van jherico tote japhe, houdet wel lx milen van lumbe*r*dyen. (58*c*) die clene sijn en*de* het en sijn niet milen van gasscongen, noch van p*r*ouinchen, noch van almangie*n*, d*aer* g*r*ote milen sijn. En*de* weet, dat dit lant van ghelooften es in surien, *want tconincrijc van suryen* duert vande*r* wildernissen van arabien tote celcilien, dats die grote armenien, dats te wete*n* van zuden ten noorde*n* waert en*de* van oosten ten westen w*aert* ten g*r*ote*n* wildernisse waert van arabien en*de* duert totter weste*r* zee, mer jn dit conincrike van surien sijn vele p*r*ouinchien alse palestinen, sem, galylee, same, judee en*de* vele ander.

Van vreemden ghewoenten.

Jn dit lant en*de* in menighen *anderen* lande*n* van oue*r* zee hebben zi een ghewoonte, so wanneer si orloghe hebben en men een stede ofte casteel heeft beleit en*de* dat si gheen boden vut (58*d*) en dorren seinden mit lettere*n* vande*n* enen h*ere* anden andere*n* o*mme* sorcoers ofte hulpe te hebbene. Sij doen letteren maken en*de* bindense an eenre duuen hals en*de* latense dan vlieghen. En*de* die duue*n* sijn so gheleert, dat sise d*ra*ghen recht weghes, d*aer* mense seinden wil, want die duue*n* sijn gheuoet d*aer* mense sendt. Want si doen se halen, als sise te doen wanen hebben om haer lettren te d*ra*ghen. Want si kere*n* weder, d*aer* si op ghehoude*n* sijn en*de* meest ghewoont hebben. En*de* also doen si ghemeenlike in die*n* lande. En*de* weet, dat onder dese heydine wone*n* vele kerstine op die een zide en*de* op dande*r* zide, van vele maniere*n* en van menigherande (59*a*) name*n* en*de* sijn alle ghedoopt en*de* hebben menigherande costume*n* en*de* ghewoo*n*ten, mer alle ghelouen si in go*de* den vader den zoen den heilighen gheest, mer nochtan en ghelouen si niet alsoe volcomelike in allen dien articlen van onsen ghelouen. Sulke sijn gheheten *jacobiten*, om datse sente jacob bekeerde en*de* sinte jan ewangelist doopdse. Si segghen, dat elc sine biechte doe*n* soude te gode alleen en*de* niet ten me*n*sche. Want men sal hem dien sculdich gheuen, die*n* men misdaen heeft. Noch god noch die p*r*opheten en hebben niet gheseit noch gheboden, datme*n* tot yeme*n*t biechte*n* sal dan te gode, alse moyses seit i*n* die bible en*de* daer om seit da(59*b*)uid inden souter: Confitebor tibi d*omi*ne in toto corde meo, dats te segghene: here jc belie die ofte biechte in al mijnre harten, en*de* eldere seit hi noch:

1 B bernenden brande — inv. naar I G B 2 H *mer* — G in toern — inv. naar I G B; et le chef (?) fery en terre et reuerdit et parcrist et deuient vn grant arbre — H *groeyde* [*in daerde*] *staphants*, naar I G B 3 inv. naar I G B 5 I die basten G scoersen 13 I beneden 14 ceste pain est appelle le Galilee des gentz qui furent bayletz a tributz de zab. et nept. 18 H *in* — inv. naar I G B 25 inv. naar I (xxix, d. i. ix^{xx}) G; B ix werf xx 26 inv. naar G 27 H *japhe* [*ende*] *houdet* 32 H *ende*, naar I G B — inv. naar I G; qar le roialme de Syrie dure deleez les desertz — *Kol* 100*r*. 1 opschr. naar I — inv. naar I G B; et autres paiis par de la 4 B beleghen 6 I G bryeuen 10 I daer mede henen vl. G vlien 13 B gh. e. opgehouden 15 G brieue 28 H *jocobiten* 31 G iegens g. a. e. n. iegen d. m. 32 I w. die hem schuldich kennen sullen biechten den ghenen die si misdaen hebben 39 Ib elye di 40 I mit a. m. h.

Delictum meum cognitum tibi feci, deus meus es tu et confitebor tibi quoniam cogitatio hominis confitebitur tibi, dats te segghen: here mine misdaet hebbic di cont ghemaect, mijn god bestu ende ic belie di, want die ghedachte des menschen sal die belien. Ende si weten ende connen die bible ende den souter. Ende daer omme proeuen sijs aldus metter lettren in haren spraken, mer niet int latijn ende segghen, dat dit dauid ende dander propheten segghen mar nochtan lesen wi ooc dat enighe heylighe leerren (59c) sijn van haren meninghen, also augustinus seit: Qui scelera sua cogitat et conuersus fuerit veniam sibi credat, dats te segghene: die sine sonde bepeinst ende bekeert wart gheloue dat hem ghenade ghesciet. Sinte gregorius seit: domine pocius mentes quam verba respicis, dats te segghen: heer ghi aensiet meer die herten dan die woorden. Sinte hylarius seit: (59d) Longorum temporum crimina in ictu oculi pereunt si cordis nata fuerit compunctio, dats te segghene: die zonden van vele tiden veruaren in enen oghenblicke, op dat een berou des herten wart gheboren. Ende daer omme segghen si, datmen gode alleen belyen sel sine misdaet hem bekennende ende ghenade roepende ende also hem beteren Ende daer om als si hem biechten willen, si maken een vier bi hem ende ontstekent ende werpen daer in wyerooc ofte ander dinc, dat wel ruuct ende inden wyerooc so biechten si hem ende bidden ghenade. Ende het is waer, dat dus ghedaen biechte is natuerlijc ende jerste. Mer die (60a) heylighe vaderen die paeusen die sint gheweest hebben, si hebben gheordineert, datmen menschen biechten sal mids goede redene, want si hebben *ghemaerct*, dat ghene siecheit en mach ghesont ghemaect noch goede medicine en mach niet ghegheuen werden, het en si datmen die nature der ziecheit bekenne. Ende alsoe en *machmen* niet weseliken

penitencie setten, op datmen niet en weet die grootheit der zonden. Want ene ghelike zonde es inden enen menschen groter ende mindere dan in den anderen. Ende daer omme moetmen weten die nature vander daet ende daer na penitencie gheuen. Jtem daer sijn ander kersten diemen heet surien ende houden (60b) half onse gheloue ende half der griexser gheloue ende hebben alle grote baerde, alse die van grieken doen, ende maken haer sacrament van gheheuen brode Ende in haerre sprake so beseghen si sarrasijnsche letteren, mer na den dienst der kerken hebben si griexse letteren ende doen haer biechte alse die jacobiten doen. Jtem noch sijn daer ander kerstene die heten georgien, om datse sinte *joris* bekeerde ende beden aen ende eeren hem meer dan enighen anderen heylighen van hemelrijc ende aenroepen altoos in haerre hulpen. Ende si quamen vanden lande van georgien. *Ende* si hebben alle crune ghescoren, die clerke draghense (60c) ront ende die leeke gheuiercantich ende houden haer gheloue als die van grieken. Jtem daer zijn ander kerstene, die men heit vander sainturen, om dat si bouen ghegort gaen. Daer sijn ooc somighe, diemen heet nestoriens ofte arrideens ende sulke die men heet nubiens ende somighe, diemen heet indeens, die van pape *jans* lande waert sijn. Ende alle dese hebben somighe article van onsen gheloue, nochtan hebben si groot onderscheet deen van den andren in haer gheloue. Mer vanden onderschede, dat si hebben deen ieghen den andren, soude alte lanc werden te vertrecken; daer om sal jc daer of zwighen.

Om weder te keren in dese syde vanden lande van galileen.

Na dien dat jc verclaert hebbe ende ghe(60d)toont somighe maniere vanden volke van ouer zee, so willic v nv segghen ende

3 H *cogitatem* 7 I weten wel 9 G mitter schrift 13 G leraers B lerere 25 I vergaen 26 B rouwe 27 I bel. of byechten 33 G i. die lucht; fumee 34 G b. ghen. als sij die lucht des wieroecs ruken 36 primitiue et natourelle 40 H *ghemaect*, naar I G B 44 H *mach*, naar I G B; et auxuit ne poet home doner penance couenable — H *niet* [*ghesont*] *wesenlike*, naar I G B — *Kol.* 102 *r.* 3 G ofte minder 7 H *daer* [*in*] *sijn*, naar I G B 10 I langhe 11 I G tsacr 17 H *gregorius*, naar I G B; seint George 20 G aenbidden 22 H *want*, naar I 23 G lieke 24 I G vyerkant B viercanticb 26 cristiens de la seinture 28 Nestoriens des autres Arriens des autres Nubiens des autres gregois des autres indiens 31 H *jan*, naar I G B 38 opschr. naar I 38 G getoget

tonen den wech weder te keren in dese zide. Die vanden lande van galylea, daer jc hier voren of hebbe ghesproken, wil weder keren in die zide, hi comt door damas, dat een herde scoen stat es ende vol van allen comanscapen ende es vier dachuaerde verre vander zee ende es viue dachuaerde van jherusalem. Ende men brencter van alle lande comanscape ende penincwaerde op paerde, op mulen, op kemelen, op *dromedarisen* ende op ander beesten ende ooc ter zee van jnden, van persen, van caldeen, van armenien die grote ende van *menighen anderen* conincrike. Dese stat *maecte* (61*a*) elyzeus damasco, doen hi mit abraham woonde ende was sijn dispenseerdere ende *wtgheuere*, eer ysaac gheboren wart, die ghebernt waende sijn van sijnen vader abraham, die dese stat hiet damas ende in die plaetse, daer damas was ghemaect, daer doode caym sinen broeder abel. Ende bi damas es die berch van sier. Jn dese stat staen herde vele fonteyne. *Ende* binnen ende buten dese stat staen vele boomgaerde draghende menigherande vruchten ende froyt. Men mach ghene ander *stat deser stat gheliken* van scone boomgaerden ende van scoonre verlichtinghe. Dese stat van damas es grote ende wel *gheuolct* ende wel mit dubblen muren ghemuert. Ende daer wonen herde goede meesters van medicine om den (61*b*) lichame te behoudene in ghesontheden. Ende sinte pauwels was daer een van dien eer hi bekeert was, mer daer na wart hi meester van medicine *der* zielen ende sinte lucas was sijn jonghere om medicine te leren ende vele andre, want sinte pauwels hilter scole van medicine Ende bi damas wart hi bekeert ende na dien dat hi bekeert was, so woonde hi in die stat drie daghe lanc zonder zien ende zonder

eten ende drincken ende binnen desen drien daghen wart hi op ghetrucken in den hemel niet lichamelijc mer gheestelijc, daer hi vele vander *heimelicheyt* gods sach. Bi damas *es* die casteel *darkes*, die *herde starc* (61*c*) was. Van damas men coomt door onser vrouwen van sardenach, dat v milen in dese zide damas es ende es op een rootse gheleghen ende is een herde scoen stede ende het scijnt, dat een casteel si. Ende daer zijn redelike scoon kerken, daer kersteijn moniken ende nonnen wonen ende hebben daer herde goeden wijn ende in die kerke achter den groter outaer staet een tafle van houte, daer een beelt van onser vrouwen plach aen ghescreuen te staen met verwen, dat mit miraclen van gode verwandelde in vleessche, mar nv sietmen herde luttel van desen beelde. Mer bider gracien gods so druupt vter tafelen altoos olie (61*d*) recht oft olie van oliuen wair. Ende onder dese tafle so staet ghebonden mit yseren bande een vat van merbere omme die olie tontfane, die daer vte druupt ende van desere olien gheeft men den pelegrinen die daer comen. Want dese olie comt bi miraclen *van gode ende ganst van vele ziecheden* ende men seit, alsmen dese olie wel cuusschelijc huedt, dat si ten ende van vij jaren vleesch ende bloet wart. Van sardenach comtmen doort dal van bokar, dat een herde scoon dal es tusschen tgheberchte. Ende daer zijn scoon riuieren ende *beemte* ende ander dinc te beesten behoef. Ende men gaet door die berghe van libaen, die dueren van der groter armenien (62*a*) noorden waert toten dal, dat zuden waert es aent beghinsel vanden lande *van* ghelooften, also jc v voor hebbe gheseit. Dese berghe sijn herde vruchtbarich ende daer sijn vele scoonre fonteynen ende ceder bome ende cypres boom ende

1 pour retourner par de sa 4 I G desside B in de side 5 I alrehande com. ende goet 6 G vorde 9 G penwaerde B penneweerde 10 H *dromedrise*, naar I G B 13 H *menigherande*, naar I G B; moult autres — H *maect*, naar I G B 17 H *wt gheuaren*, naar I G B; vadlet et despencers 18 et quidoit estre heirs de Abraham 23 inv. naar I G B; et dedeins la cite et de hors 24 H *buten* [*jn*] *dese*, naar I G B 26 inv. naar G B, in hoofdzaak I; nulle autre citee porroit estre comparez a celuy 28 I lucht G verluchtinge B verlochtinghen; de beals jardyns et de beaux habitementz 29 H *gheuolt*, naar I G B; puplies 32 G behoeden 35 H *ter*, naar G B; I *ontbr.*; W des almes — *Kol.* 104 *r.* 2 I opghetoghen 4 H *aelmachticheit*, naar I G B; et vist moultz des secrez nostre seignour — inv. naar I G B 5 H *drueces*, naar I G B; chastiel del arkes — H *daer die stat*, naar I G B; quest moult fort chastell 6 I G tonser vr.; par nostre dame de s. 7 I an desside 26 inv. naar I B; G geneest; par miracle dieu et garrist de plusours maladies 28 I G hout 33 H *boumte*, G beemte ende weyden B beemde ende scone ensele om beesten te houdene I weyden; des prees et pastures 38 inv. naar I B

vele andre manieren van bome*n* en*de* d*aer* in staen vele scoonre steden, die wel *gheuolct* sijn. Aen tbeghinsel van desen b*er*ghe tusschen die stat va*n* dorke en*de* die stat van basen loopt een riuiere, die me*n* heet sabbaitaire, om dat si des sat*er*daghes seer loopt en*de* die vj. and*er* daghe vander weken loopt si luttel ofte niet. En*de* tusschen dese berghe lopet een and*er* riuiere, die des nachts js h*er*de hart v*er*uorsen en*de* (62*b*) des daghes en w*ar*tme*n* gheens ys ghewaere. En*de* int o*m*me keren van desen weghe door dese berghe staet ene*n* gr*o*ten hoghen berch, diemen heet die*n* grote*n* berch, d*aer* op staet een h*er*de scoon stat, die me*n* heet tripole. Jn dese stat wone*n* herde vele goeder kerstine va*n* onsen gheloue. Vand*aer* gaetme*n* *te* beruth, daer sinte jorijs den draec door stac *dat is een scoen stat* en*de* d*aer* es een groot starc casteel, also jc hier voren hebbe gheseit en*de* es iij dachuaerde i*n* des zide sardenach en*de* xvj. milen na der stat van sydon. D*aer* lijdmen op die zee die *wil* om wed*er* te kere*n* te cypre waert *ofte* men coomt *te lande* toter hauene va*n* sydon ofte van thir (62*c*) en*de* van d*aer* coomtme*n* in cypren in luttel tijts ofte me*n* gaet vand*er* hauene van thir rechte sonder i*n* cipre te comene, want men *cromt* he*m* al daer tot enigh*er* and*er* hauene i*n* griken en*de* dan so coomtme*n* wed*er* in de*t* zide, ghelijc jc v voorseit hebbe.

Noch van weghen tot jherusalem te gaen ende anders.

Nv hebbe jc v gheseit en*de* cont ghemaect die weghe, door die welke me*n* gaet eerst werf ten verreste*n* als te babylonien en*de* ten berghe van synay en*de* ten andren steden waert, die jc v voorghenoemt hebbe.... om te jh*erus*alem te come*n* van daer. Want somighe liede gaen ter stat va*n* jh*erusa*lem, die niet micken vorder te gaen, (62*d*) om dat si niet en hebben ghelts ghenoech ofte om dat si gheen gheselscap en hebben en*de* sulke, om dat sī der pinen niet en vermoghen, sulke om dat si hebben vaer om die wildernisse te lidene en*de* sulke om dat si he*m* haesten wed*er* te kerene om haerre wiue en*de* kindere wille ofte om and*er* enighe redelike saken. Daer om jc v in corten woorden segghe*n* sal, al waer men te jh*erusa*lem waert gaen mach sonder langhe tijt d*aer* *ouer te doen ende sonder langhe* vte te bliuene. Men gaet vten lande van westen waert, alsic v voorgheseit hebbe door vranckerike, door borgongyen, door lomberdyen en*de* dan ten hauene va*n* venegien ofte van geneue*n* (63*a*) ofte enich *ander* hauene d*aer* omtrent en*de* men gaet totten eylande van grief, dat den geneuoysen toe behoort en*de* d*aer* na *lantmen* in grieken ter hauene*n*, dieme*n* heet miot ofte van valene ofte van duras ofte in enighe and*er* hauene d*aer* omtrent. En*de* dan gaetme*n* te lande om recht*er* te gaen en*de* dan comtme*n* zaen wed*er* in die zee. Dan sceeptmen rechte in cypre sond*er* *int* eylant van rodes te comene, mer men laettet ter ziden, die wil en*de* men lant ter *hauene* van famegosse, dat die meeste hauene is van cypre ofte ter hauene van luneches en*de* dan so gaetmen weder in die zee. En*de* soe sceeptmen lid*en*de die hauene van thir en*de* sond*er* (63*b*) te lande te comene sceeptmen ter zee ter ziden latende alle die hauene*n* d*aer* omtrent tot*er* stat van jaffen, dats die naeste hauene van jh*erusa*lem, want van deser hauene tote jh*erusa*lem en is mer *anderhalf dachuaert*, dat is omtrent *xv*

2 H *gheuolct*, naar I G B; puplies 10 I d. alle nacht al hart bevryest G beuroren 11 I e. vintmen daer gheen ijs in 12 H *ten*. naar I B; G tot 19 inv. naar I G B; bone ville et bon chastell 22 G an desside 23 G d. sitmen B laetmen; I *ontbr.*; entre home en mier H *wel* 25 inv. naar B; ou homme vient par terre iesque al port de suir ou de Tyr 25 inv. naar B F 30 H *coomt*, naar G B; I *ontbr.*; W qar homme se tort et arriue lem as ascuns des portz de grece. 32 G desside B dese s. I *ontbr.* 33 opschr. naar I — *Kol.* 106 *r.* 1 wschl. zijn hier eenige woorden uitgevallen; les queux ieo vous ai deuise par dessus *et par quele chemyn home retorne vers la terre de promission Et meintenant ieo vous voile deuiser le droit chemyn* pour aller a la seinte cite Jerus. qa*e* mointes y vont a Jer. (de laatste 6 woorden naar W) qui nont entention de passer outre. De woorden ontbr. echter ook in I B; G heeft hier een groote lacune. 5 B of dat hen ghebrect gheselsc. 12 H *om* [*sal*] *jc*, naar I 13 I hoemen; par ou 15 inv. naar I; sens faire trop long demoere 21 inv. naar B; des autrez portz 23 H *laetmen*, naar B; et puis veet homme arryuer en grece 27 I om recht te gaen op dye zee 29 H *in*, naar I 31 H *lauene* 41 H *ij dachuaerde*, naar I; vne journee et demie — H *xv*, naar I B; F .xvj.

milen. *Te* jaffe so lantmen ende men gaet te lande toter stat van rames, dat bi jaffe js ende hets een herde scoon ende bequamelike stat. Ende buten rames zuden waert staet een kerke van onser vrouwen, daer hem onse here *hare* vertoonde in iij scaduwen, die betekenden die drievoldicheit. Ende daer bi is noch een ander stat, die heet diostolle ende plach te heten libda ende is wel bewoont ende daer staet een kerke (63*c*) van sinte jorise, daer hi onthooft wort. Van dair gaetmen totten casteel van emaus ende dan tot monteioye, daer sinte samuel die profete leit, van dair *sien* die pelegrine eerst werf jherusalem, want het isser *in* ij milen na ende *dan* gaetmen te jherusalem. Neuen desen wech es ramatha ende die berch van modin, danen dat mathathias was, die vader van machabeus kindere was ende daer *sijn* noch haer tomben. Jtem op gheen zide van ramatha es die stat van tenke, van daer was amos die prophete ende daer es zijn graf. Ende vanden heylighen steden ende pelegrimagen, die te jherusalem sijn, heb ic ghenoech hier voren gheseit; daer omme laet (63*d*) jc nv ander werue redene daer of te houdene.

Noch van ander weghen te lande te reysen tot jherusalem.

Nv willic weder keren totten andren weghen, daer men meest gaet derwaert te lande. Die ghene die niet die zee en connen noch en vermoghen noch verdraghen ende die te lande begheren te gaen, nochtan datter meerre pijn toe moet zijn, men gaet in *enigher* hauene van lomberdien, alsoe alsic voor gheseit hebbe ende so comtmen in grieken ende dan te constantinoplen ende daer lijdtmen door die zee die sinte jorijs arm heet ende dan te raphinel, daer een starc casteel es ende dan te puluera ende dan ten casteel van sinoch. Ende van daer gaet men door capadochien dat een groot lant es, daer groot ghe(64*a*)berchte in es. Ende dan gaet men door turkien ter hauene van chieuetout ende ter stat van niken, dat in vij milen na es deser stat. Die van turkien namense den keyser van romen ende hets een sterke stat van muren ende van toornen. Ende op die ander zide staet een grote plaetse ende breet ende daer loopt een riuiere diemen heet lay. Van daer gaetmen door die berghe van noierement ende door die dale van malebrinis ende door die inghe weghe van desen rootsen ende door die stat van orinauls ofte door die steden, die sijn op die riuiere van reclar ende die riuiere van stanthoen, dat ij goede riuieren sijn. Ende dan gaet men te anthiochen die minre ende op die riuiere van reclai es (64*b*) gheleghen. Daer omtrent sijn vele scoonre berghe *ende bosschen* ende wilder beesten een groot deel om wel te jaghene ende den tijt mede te cortene. Ende die wil, *hi* gaet op een ander zide door een pleyn van romanien houdende op die zide die zee van romanien. Op *dese* zide staet een scoen toorne ende starc, diemen heet florensen. Ende opwaert tusschen die berghe es die stat van thonesout ende die stat van langhimaach ende assere ende morminstre. Ende alsmen buten desen berghe coomt, so gaet men door die stat van marech ende van these, daer een grote brugghe es op die riuiere van ferne, die welke men ooc hiet (64*c*) ferfer. Ende hets een herde grote riuiere sceep draghende ende *loopt met enen harden fellen stroem ende coemt wt den gheberchten ende wt den steen roetsen vander stat van damasch wert. Ende* daer loopt een ander riuiere die vten berghe *comt van libaen, die albane heet ende* loopt neuen damas. Dese riuiere ouer-

1 inv. naar I B 3 I bequaem 6 inv. naar B; ou nostre seignour sei monstra a luy 15 H *sie* 16 H *daer*, naar I B; puis 19 B vanden makabeeusche was 20 H *sij* 27 opschr. naar I 31 I B moghen 34 H *menigher*, naar I B; a vn des portz de lumbardie ou a janewe ou a venyse 37 I ende men liet ouer die z. — *Kol.* 108 *r.* 8 del emperour constantinople 11 B leit herde sc. pl. — 11 H *plaetse* [*groot*] *ende*, naar B (herde scone pl. ende breet), I G *ontbr.*; et al autre (coste) y a vne grant lake 13 les alpes de norement 22 inv. naar I B; W multz belles montaignes et multz des belles bois 25 H *men*, naar I B 27 H *die*, naar I B 37 inv. naar I B; portant nauye et court de la mont moult grande ranndon et vient des grantz fontaignes et de roches deuers la cite de Damas 42 inv. naar I B; que vient des montaignes de liban quad anon albane.

lidende verloos sinte eustasius sijn twe kindre na die*n* dat hi sijn wijf verlore*n* hadde. Dese riuiere lijt ou*er* die pleyne van archadeos en*de* gaet tott*er* roder zee. Daer na gaetmen tot*er* stat van fennine, d*aer* sijn hete fonteyne die hete bade sijn en*de* d*aer* na gaetmen ter stat van ferne. En*de* tussche*n* fennine en*de* ferne staet een herde scoen bosch. En*de* dan gaetme*n* *te* anthiochen, diere in x milen na es en*de* es een h*er*de scoe*n* stat en*de* wel gheuest mit mure*n* en*de* mit toorne*n* en*de* es h*er*de g*r*oot (64*d*) . . . . . want si plach te hebben ij milen in die lenghede en*de* and*er*halue mile in die breede. En*de* door die stat loopt die riuiere van ferne ofte va*n* ferfer en*de* omtrent die *muere* plaghen te sine iij^c^. en*de* .l. toorne*n* en*de* telker pylaerne van dier brugghe plach een toorne te sijn. Het es die edelste stat va*n* alden conincrike van surie*n* en*de* in ix milen na *dese* stat es symeons hauene, daer *loopt* die riuiere van farsar in die zee. Van anthioche*n* gaetme*n* in die stat van caonie en*de* dan te gibel en*de* te tourtoise. Daer neue*n* es tlant van cananee, daer staet een starc casteel dieme*n* *heet* maulech. En*de* va*n* tourtoise gaetme*n* te tripole en*de* me*n* heeft te liden door die inghe weghe*n* *der* rootsen. En*de* d*aer* (65*a*) es die stat van jgibelet en*de* van beruch op die zee. Daer na gaetme*n* ter stat van acre en*de* daer sijn ij weghe om te jh*erus*alem te gaen: die wech op die slinke zide gaet door damas en*de* neuen die *riuiere* der jordanen en*de* die wech op die recht*er* zide gaet door marine en*de* door tlant van flaganie neue*n* tgheberchte tot*er* stat van cayfas, *daer* cayphas here of was, m*ar* somighe liede bietent pelegrijns casteel. En*de* van daer sijn wel iij dachuaerden *tot* jh*erus*alem. En*de* me*n* gaet *door* cesarie philippi, door jaffe en*de* door rames en*de* door de*n* casteel· van emaus en*de* dan te jh*erusa*lem.

Van te lande wert te trecken int lant van gheloeften.

Nv hebbic v*er*claert somighe weghe ten lande en*de* ter zee, d*aer* men door gaen mach te*n* lande w*aer*t van ghelooft*en*. En*de* al ist dat vele and*er*(65*b*)weghe sijn, na die*n* dat die *landen* gheleghen zij*n* daerme*n* wt trect, nochtan come*n* si alle tene*n* eynde. Het is noch een and*er* wech, d*aer* men gaen mach ten lande en*de* niet ter zee tot jh*erusalem*, m*ar* dat es met g*r*ot*er* pinen en*de* d*aer* o*mm*e so gaenre luttel liede. Desen wech es te gaen door almangen, door behem en*de* alsoe voort tot in prusen en*de* me*n* gaet door tartarien tot jh*erus*alem. Dit tartarien es ond*er* den g*r*oten can, daer jc hier na of spreken sal, want tote d*aer* toe so duert sijn heerscapie, want alle die princhen van tartarie*n* gheuen hem tribuut. Dit es een herde keytiuich la*n*t, sauelachtich en*de* luttel *vruchtbarich want daer wast luttel* goeds van coorne, va*n* (65*c*) wine, van froyte, van erweten ofte van bone*n*. Mer d*aer* sijn h*er*de vele beesten en*de* d*aer* o*mm*e etense luttel anders da*n* vleesch *zonder broet ende supen vanden* sope en*de* drincken zuete melc van beesten en*de* eten ooc honden en*de* catten en*de* ratten en*de* alle andre beesten. En*de* si en hebben luttel ofte gheen hout en *daer* om werme*n* si he*m* en*de* sieden haer spise met paerds messche en*de* met ander beesten messche in die zo*nn*e ghedroocht. En*de* dit moeten doe*n* prinche*n* en*de* and*er* heren en*de* en eten mer een werue*n* des daghes en*de* dat selue luttel en*de* zij*n* herde vule liede va*n* quad*er* *naturen*. Jn dit lant van tartarie*n* valt dicwile g*r*oten teempeest in de*n* zomer va*n* (65*d*) dond*er* en*de* and*er* ghewederte, so dat *dicwile* die liede*n* werde*n* ghedoot. En*de* herde haes-

9 inv. naor I B 13 eenige regels uitgevallen: et soleit estre vnquore plus grande 17 H *riuiere*, naar I B; entour les murs 21 H *der*, naar I B 22 H *loop* 26 inv. naar B 29 H *ende door*, naar B; W et au passer par le destroit des roches est la cite de Gybelet 34 H *mure*, naar I B; le flun Jordan 40 H *van*, naar I B; a Jer. 41 H *te*, naar I B; par Ces. — *Kol.* 110 *r.* 1 opschr. naar I. In B het opschr.: vanden lande van Tartarien 5 inv. naar I G B; solonc les diuerses parties dont home mouera — H *zijn* [*ende die lande*] *daermen*, naar I G B 19 inv. naar I G B; et poi fructuouse qar la croit poiz des bienz ne bleez 23 inv. naar I G B; sanz pain et hument lez brothes 24 I dr. melc v. alrehande b. G B dr. melc van zoeten beesten; boyuent lait de touz bestes 29 I messe G misse B meste 31 G dit m. oec doen 34 H *manieren*, narr I G; de malueise nature 37 I G onweder — H *dicwle*

telike werdet daer op enen tijt *heet* en*de* dan wed*er* herde haestelike cout, so dat vule lant es en*de* arm en*de* quaet. Hare princhen van dien lande en*de* hare h*er*en, dien si heten bathri, woont in die stat van orda. En*de* seker gheen goet ma*n* noch vroom en soude in dit lant wone*n*, want dit lant en es niet waerdich datt*er* honde*n* in wone*n* soude*n*. Het soude een goet lant sijn om te sayen brem stekelen en*de* haghedore*n*, want het en dooch te ghene*n* andren dinghen. Mer tot sulk*er* stat so vintme*n* goet lant, mer dat en is niet (66*a*) te menigher stat. Jn desen wech so en hebbic niet gheweest, mer jc hebbe gheweest in andren landen die daer an paelden, alse int lant va*n* rousen va*n* jnflan en*de* int conincrike van cracouwen en*de* lettouwen en*de* int conincrike van rasten en*de* in vele andre landen daer omtrent, mer jc en ghinc noit al hier door dese*n* wech te jh*erusa*lem waert, waer bi jc niet en soude conne*n* ghesegghen. En*de* heeft yement door dit lant ghegaen, hi mocht*er* of ende toe doen om der gheenre wille diene gae*n* wouden. Mer ist dat enich goet ma*n*, die in desen wech heeft ghegaen te jh*erusa*lem waert, die dese materie beha(66*b*)ghelike es, hi mach hier neue*n* toe scriue*n*, dat hi ghesien heeft, op dat die ghene die desen wech doe*n* woude*n* claerlijc nochtan mochte*n* weten hoe en*de* waer si liden soude*n*. Me*n* mach desen wech niet doe*n* dan te winter tiden alst herde zeer vriest, om die watere ende dolinghe en*de* broeke die daer zij*n*, dieme*n* niet gheliden en can ten vriesde herde zere ende ten si d*aer* op seer ghesnuwet. Want en waert d*aer* niet ghesnuwet noch wijf noch man en soude dan ou*er* tijs ghegaen connen. En*de* aldus ghedaen wech sijn d*aer* wel drie dachuaerde te liden van prusen tot int lant vanden (66*c*) sarrasinen, dat d*aer* wonachtich es. En*de* die k*er*sten die daer come*n* om jeghe*n* hem te vechte*n* en*de* te stridene si moeten alle haer vitaelge met he*m* draghen, want daer en souden si niet goeds vinden. En*de* si doen voeren hare vitaelge met waghene*n* ou*er* tijs zond*er* radere, die sleiden heten. Also lange als haer vitaelge duert moghen si daer bliue*n* en*de* niet meer, want si en vinden d*aer* nieme*n*t die hem yet v*er*coopt. En*de* als daer heydensche waerders ma*n*ne ofte spiers kerstene sien come*n* te he*m* wa*er*t, so lope*n* si ten steden waert en*de* ten castelen en*de* roepen: kera kera (66*d*) en*de* staphants so wape*n* si hem en*de* v*er*gad*er*en. En*de* weet, datter vele meer in dat lant vriest dan in dit lant. En*de* d*aer* om heeft een yghelijc stoue*n* staende in sijn huus en*de* daer in eten si en*de* doen hare*n* oorbaer, die si te doe*n* hebben. Want int lant van septe*n*trione*n*, dats noorden waert d*aer* ist sond*er*linghe cout, wa*n*t die sonne mach hem luttel ofte niet ghenake*n*. En*de* d*aer* o*m*me int rechte septentrioen, dats int *rechte* noerden d*aer* ist tlant so cout, datter nement in en soude wonen moghen. En*de* d*aer* jeghen ten rechten middaghe waert, dats ten suden waert, ist *so* herde heet, datt*er* nieme*n*t (67*a*) en can gheduren noch ghewonen, om dat die zonne recht hare radyen dar waert werpt, als si is in midden den troon.

Der sarrasinen gheloue.

Om dat jc ghescreue*n* hebbe hier bouen vanden sarrasine*n* en*de* van hare*n* lande, so sal jc v *nu* segghen van haren gheloue, op dat ghi wilt, na dien dat hare boeke van hare*n* gheloue in heeft, datmen heet alkora*m* en*de* hem leert. En*de* someghe liede heetent harme na die*n* dat hare sprake zij*n*. Dit boec gaf hem mahomet, jnt welke es ghescreuen also jc dicwille hebbe ghesien ende ghelesen, dat die goede sullen int paradijs gaen en*de* die quade in die helle en*de* dat ghelouen die sarrasine*n*. En*de* ist

1 inv. naar I G B; et tot sodeinement fet grant chaude. 3 lour prince qui gouerne le paiis quilz appellent Bacho 9 G comen; entrer 10 G braem dijstel e. doern B bremen distelen dorne 13 H *niet* [*vele*]*te*, naar B 21 I gh. nye doer dit lant t. j. B gh. noit al desen wech t. i. De lezing van B is misschien de beste 22 B dit niet wel en conste verclaren; pour quei ieo ne le purroi bien deuiser 35 cheitifs eawes — I dootslaghen B doodleghen; les mareys 36 B vriese 43 I daer si w. sijn B daert w. e.; iesque al terre de sarrazins habitable — *Kol.* 112 *r.* 1 I spyse e. vytalye 4 B die si sledden h.; F scleies W soleiez 8 B h. verraders of sp. 17 lour bosoigne 22 H *recht te*, naar B 25 inv. naar B; si chaud 28 B rayen 30 opschr. naar I. In B is het opschr.: van den heidenen gheloue ende hare weet, abusivelijk in den tekst opgenomen 32 inv. naar G B

dat me*n*t he*m* vraghet, in *wat* p*a*radijs si dat verstaen *so* segghen *si*, (67*b*) dattet es een stat van weelden, d*aer* men vint alrehande maniere van froyte in allen tiden vanden jare en*de* dat daer sijn lopende riuieren va*n* melke en*de* van zeeme ofte van honighe en*de* va*n* wine en*de* van zueten watre en*de* datme*n* daer vinden sel scone en*de* rikelike huse, na dat een yghelic v*er*dient sal hebben, ghemaect van dierbare*n* ghesteynte, van goude en*de* van siluer. En*de* een yghelijc sal d*aer* wiue hebben maechden en*de* sal die *macht* en*de* dien lust en*de* twerc hebben altoos met hem te ligghene en*de* te sine, nochtan sal hise altoos maecht vinden. Jtem si ghelouen wel en*de* horen wel spreken vander maecht marien, onser lieuer vrouwen en*de* vander incar(67*c*)nacion, dats *aneneminghen* der me*n*scheit ons h*er*en en*de* segghen *wel*, dat maria was van dien ynghel gabriel gheleert en*de* dinghel haer groete en*de* hair seide, datsi wtu*er*core*n* wair en*de* dat hi bootscapte onser vrouwe*n* die incarnacion ofte gheboorte ons heren jhesus kerst en*de* dat si maecht was int ontfaen en*de* maecht bleef int baren van hem. En*de* *dit* selue seit alkoram ofte h*aer* boeke. En*de* dit boec alkoram seit, dat jh*esus* kerst sp*rac* also saen, als hi was gheboren en*de* dat hi een heylich p*r*ophete was en*de* wairachtich in woorde*n* en*de* in werken en*de* dat hi goed*er*tieren was en*de* ontfermh*er*tich ende gherechtich zonder enich zonde. (67*d*) En*de* haer alkoram ofte boec seit ooc, dat *doe* die ynghel bootscapte die gheboorte ons h*er*en jh*esus* kerst der maecht marien, dat si jonc was, waer o*m*me dat si *te* meerre vaer hadde. Want in dat lant was een gokelaer, die tabina hiet, die he*m* ghelijc enen enghel maecte en*de* ghinc dicwile mitte*n* maechden slapen, waer o*mme* maria hair veruaerde vanden ynghel, om dat si waende

dat waer die gokelaer voors*eit*, diese bedrieghen woude en*de* si beswoer den ynghel, dat hi hair seide, of hijt waer. En*de* die ynghel antwoorde haer dat si ghene*n* vaer en hadde en*de* dat hi sek*er*lijc die bode gods ware. Jtem noch seit haerre lieden boec, dat doe maria hadde jhesus ghebaert ond*er* enen (68*a*) boom van palmen, daer die cribbe van den osse en*de* vanden esel stont, datsi haer scaemde om dat si een kint hadde en*de* weende en*de* seide, dat si doot woude sijn en*de* doe staphants sprac haer tkint toe en*de* troostedse en*de* seide: moeder en mistroost v niet, want god heeft in dij ghesendt sijn *heymelicheit* o*m*me die salich*eit* der werelt. En*de* te vele andren steden seit haer boec, dat onse h*er*e ooc also zae*n* sprac, als hi gheboren w*art*. En*de* dit boec seit ooc, dat jhesus gheseint was va*n*den aelmachtighen god om exemple te sijn en*de* leri*n*ghe *allen* me*n*schen. En*de* dit boec spreect ooc vanden doemsdaghe, hoe god sal come*n* doeme*n* allen creature*n*. En*de* die goede sal hi met he*m* trecken te sinen deel en*de* die quade sal hi v*er*doemen in die helle. En*de* het seit (68*b*) ooc, dat jhesus ond*er* alle andre p*r*opheten was die meeste en*de* naest gode en*de* dat hi die ewangelie maecte, in die welke goede leringe sijn en*de* salighe maninghe en*de* claerheit en*de* waerheit en*de* ghewairighe p*r*edekinghe den ghenen, die aen gode ghelouen en*de* dat *hi* een warachtich p*r*ophete was en*de* sond*er* zonde en*de* dat hi die blinde siende maecte en*de* die lasersche ghesont en*de* die doode opu*er*wecte en*de* dat hi te hemel voer al leue*n*de. En*de* als si moghen hebben een boec vand*er* ewangelien ons here*n* en*de* sond*er*linghe d*aer* in ghescreue*n* es: missus est gabriel angelus, *dat* si dicwile segghen in haer ghebede, die gheleert sijn, dat cussen si en*de* aenbedent mit groter deuocien. Jtem (68*c*) si vasten ij maende al gheheel jnt jaer en*de*

1 H *int*, naar I B; G van wat 2 H *ende*; et si home lour demande quel paradiz ils entendant ils dient — inv. naar I G B 4 I vruchte G fruten 13 H *maghet*, naar I G; B sal hi wiue ende maghede; et chescun auera .iij^{c}. femmes totes puceles et auera touz les iours afaire onesques elles et tot diz les trouera puceles 17 et parlont volunters 19 H *aneminghen*, naar I G 20 H *wet* 27 H *die* 30 I rasch G vro 31 B waerheidech 35 inv. naar I G B; quant li angel 38 inv. naar I G (die) B 39 I veruaert was 40 que par ses enchantementz sei fesoit sembler a vn angel 43 B bewaerde — H *ynghel* [*waer*] *om*, naar I G B — *Kol.* 114 *r.* 14 I G B ontroest 15 B ghesonden 15 H *keylicheit*, naar I G B; secret 17 H. *boec* [*tot*] *dat*, naar I B 20 W pur estre spectacle et ensample et signe 21 H *alrehande*, naar I G; B alre; as touz homes 27 ende *ontbr.* I G B; et li plus pres de dieu 32 inv. naar G B 38 G ghewarich 35 I malaetse G lazarijs 40 H *die*, naar I G 43 vn mois

en eten dan niet dan *des* nachts ende si hueden hem dan ooc wel van haren wiuen alle daghe van desen maenden, mer si die siec sijn en sijn niet ghebonden te desen vasten. Jtem dit boec spreect vanden joden segghende, dat si quaet sijn om dat si niet ghelouen en wouden, dat jhesus van gods weghen quam ende om dat si valschelike loghen vander maghet maria ende van haren zoon om dat si seyden, dat si jhesum hadden ghecruust, *want die sarrasinen segghen, dat hy niet ghecruust* en was, mer god deden tot hem *clymmen* te hemele zonder verminken ende zonder steruen ende dat hi sine figure in enen andren man verwandelde, dien die joden cruu(68*d*)sten ende segghen, dat judas was, mer si waenden dat jhesus hadde gheweest ende dat jhesus al leuende te hemel voer *ende vandaer weder comen sal* omme die werelt te ordelen ende segghen, dat die kerstene hier of gheen bekinnen en hebben ende segghen, dat si sottelijc ende valschelijc ghelouen, dat god ghecruust wart ende segghen ooc, had hi ghecruust gheweest, dat god hadde ghedaen jeghen sine gherechticheit, hadde hi ghedoghet, dat jhesus ghecruust hadde gheworden, die onnosel ende zonder sonde was. Ende in dit *aertikel* segghen si, dat wi ghemissen van goeden gheloue *ende dat* die grote gherechticheit *gods en mochte so groot onrecht* noch ouerdaet niet ghedraghen ende daer in mist haer gheloue. Want (69*a*) si bekennen wel die werke ons heren jhesus kerst, dat si goet sijn ende sijn woerde *waerechtich* ende dat sijn ewangelien wairachtich sijn ende *sine* lere ende sijn miracle ende dat die goede heylighe maecht marie was goet ende een heylich *maecht* voor *ende* na die gheboorte ons heren jhesus christus ende dat die ghene, *die* in gode volcomelijc ghelouen, sullen behouden sijn. Ende daer omme dat si so na onsen gheloue gaen, sijn si lichtelijc tonsen gheloue bekeert, al so men hem predict besceydelijc tgheloue ons heren jhesus christus ende die *prophecien*. Ende si segghen ooc, dat si wel weten vten prophecien, dat die wit mahomets te gaen zal, also die wet der joden ghedaen heuet ende dat die wet der kerstene sal duren toten eynde der werelt. Ende als(69*b*)men hem vraecht wat si ghelouen, si antworden datsi ghelouen in gode scepper des hemels ende der aerden ende alle andre dinghen, die al ghemaect heeft. Ende zonder hem en is niet ghemaect *ende si ghelouen den doemsdach, in welken een yghelic geloent sal werden na syn verdyente*. Ende si ghelouen, dat al waer, si dat die heylighe propheten hebben gheseit.

Noch van mameth.

Jtem mahomet gheboot in sijn boec alkoram, dat een yghelijc soude hebben ij wiue ofte iij ofte iiij. Mer nv so nemen sire tot neghen toe ende also vele vriendinnen als si hebben moghen. Ende ist dat enich van desen wiuen mesdoet ieghen haren man, hi mach se wt sinen huse werpen ende sceden van haer ende nemen een ander. Mer hi moet haer gheuen een ghedeilte van sinen goede. (69*c*) Ende alsmen hem spreect *vanden* vader ende vanden zoon ende vanden heylighen gheest, si segghen, dat drie persoon sijn ende *niet* een *enich* god. Want hair booc alkoram en spreect niet vander drieuoldicheit. Ende als men seit, dat die zone es dat woort gods, si seggen dat si

1 inv. naar I G; B des auonts 4 I G B gheboden; constreintz 11 inv. naar I G B; qar il ne fust mie crucifietz si com ils dient 13 H *comen*, naar I G B; auxi le fitz dieu monte a ciel sanz mort et sanz maeym 19 inv. naar B; et ausi descendra il tut vif 22 B bekonnen — que les crist. nont de ceo point bon coniceance 29 H *aertrike*, naar I G B; article 31 H *en daet*, naar B 32 inv. naar B (en in hoofdzaak I G); et que la grande justice dieu ne porroit soeffrir tiele chose faire a tort 34 I G belyen — H *wel* [*dat*] *die* 36 inv. naar I G B; et ses paroles et ses feetz et ses doctrines et ses euangelies estre veritables 38 inv. naar I G B 39 I e. d. marie die moeder gods een goede suuer m. was 40 H *maech* — inv. naar I G B; deuant et apres — *Kol.* 116 *r.* 2 inv. naar I G B 5 G te bekeren B te bringhenne; convertiz 7 H *propheten*, naar G B; prophecies 9 B weet 9 I G vergaen 15 I die hi gh. h. G diet a. B die hi al gh. h. 17 inv. naar I G B; et creons le iour de jugement que chescuns auera merit solonc ses feitz 22 opschr. naar I 26 I houden m. B ghecrighen m. 31 H *vad'en* 34 inv. naar I G B; et non pas vn Dieu — H *ewich*

wel weten dat god woort heeft, want and*ers* ...... en soude hi niet leuen. Jtem alsmen hem spreect vander gheboorte ons here*n*, hoe dat god doort twoort des ynghels seynde sine wijsheit in die werelt en*de* he*m* woude bescaduwen en*de* bedecken ind*er* maghet maria en*de* dat mitten woorden des ynghels die doodde sullen w*er*den v*er*wect te*n* doemsdaghe, si segghe*n* (69*d*) dat wair is en*de* dat dat woort heeft grote cracht. Dat seit haer boec alkoram daert spreect, dat dinghel sprac tot marien en*de* haer seyde: maria god sal v bootsscappen twoort van zine*n* monde en*de* sijn naem sal sijn gheheten jhesus christus. En*de* si segghe*n* oec, dat abraham was een vrient gods *ende moyses was een voerspreker gods* ende jhesus chris*tus* was dat woort en*de* die gheest gods en*de* mahomet was recht een bode gods en*de* segghen ooc, dat van desen vieren jh*esus* was die waerdichste en*de* die grootste, so dat si vele goed*er* articlen hebben van onsen gheloue, hoe dat si niet volcomelic en hebbe*n* tkersten gheloue. En*de* me*n be*-*keertse* met lichten dinghen alle, die die scrifturen weten en*de* die p*r*ophecien, want si hebbe*n* (70*a*) die ewangelien en*de* die prophecien en*de* die bibele al in hair sprake ghescreue*n* en*de* weten vele *vander* heylighe*r* scrifture*n*. Mer si en v*er*staen die lettere*n* niet gheestelic, mer *allene* nader letteren. En*de* so en doen ooc die joden en*de* daer o*m*me seit *sinte* paulus: littera interficit, spi*ritus* aute*m* uiuificat*ur*, dats te segghen: die letter doodt, mer die gheest maect leue*n*de. Jtem die sarrasine segghen, dat die joden quaet sijn, want si hebben hare wet tebroken, die hem god gaf en*de* die hi hem mit moyses zeynde en*de* dat die kerstene ooc quaet sijn, want si en houden niet die ghebode der ewa*n*gelien, die jhesus chr*istus* he*m* leerde en*de* gaf.

Daer om sal jc v segghen, wat my die soudaen eenwerf seide te chair. Hi dede alle ma(70*b*)niere*n* van volke beyde h*er*en en*de* ander*e* wt sijnre camere*n* gaen, om dat hi mit my heymelike spreken woude van rade en*de* vraghede mi, hoe he*m* die kerstene regeerden in onsen lande. En*de* jc seyde: wel, god hebs danc. En*de* hi seyde mi: sekerlike si en doe*n*, want uwen priesteren en*de* uwe licht d*r*aghers en hebben gheen herte gode te dienen. Si souden gheue*n* den ghemenen volke exe*m*ple van wel doen, mer si gheue*n* exemple van quaet te doen en*de* daer o*m*me dat ghemene volc gaet op sondaghe en*de* op heylighe *daghe*, als si ter kerken souden gae*n* en*de* gode dienen, dan gaen si ter taru*er*nen en*de* ter leckernien te sine nacht en*de dach* etende en*de* drinckende alse beesten, soe dat si niet en wete*n*, (70*c*) wanneer si sat sijn ofte ghenoech hebben. En*de* al dus pine*n* hem die k*er*stene in allen maniere*n* dat si moghen mit barenteerscappen o*m*me te gaen en*de* deen den andren te bedrieghene. En*de* d*aer* toe sijn si ou*er*moedich, so dat si niet en weten, hoe si hem cleden mogen nv lanc nv cort nv wijt nv gheboort nv ghesneden en*de* in allen manieren ontlijcsene*n* si hem en*de* van riemen en*de* van allen andren dinghen. Si souden simpel sijn en*de* ootmoedich en*de* warachtich en*de* gh*er*ne om gode gheuen, also jh*esus* was in wien si ghelouen. Mer si sijn alle co*n*trarie en*de* sijn alle gheneicht quaet te doe*n* en*de* si sijn ooc *so* ghierich, (70*d*) dat si om een cleine ghelt v*er*copen haer docht*er*en, hair sustere*n*, hair eyghen wiue om oncuusheit te driuene en*de* neme*n* deen des and*ers wiue*. En*de* nieme*n*t en *betrouwet* deen den andre*n* en*de* breken alle die wet, die hem jhesus ghegheue*n* heuet en*de*

1 I woerden G woerde B dwoert; W Dieu ad paroules — na *anders* zijn wellicht eenige woorden uitgevallen; qar autrement dieu seroit muhet et dieu ad esprit ceo scieuent ils bien qar autrement ne seroit il vifs 8 I t. jonxten daghen 13 H *sal* [*sijn met*] *v*, naar I G B — H *bootssc.* [*daer*] *twoort*; dieu tei euangelisera parole de sa bouche 16 inv. naar I G B; et moyses fust pourparlers de dieu 21 I die meeste e. d. w. 24 H *bekeerdste* 25 I lichtelijc 29 H *ander* 31 H *alle*, naar G B; I *ontbr.*; mes ne le entendent forsque solonc la lettre 33 inv. naar G B — *Kol.* 118 *r.* 6 en conseil 10 I v. pr. e. ouersten van den gheesteliken recht B v. pr. die uwe licht draghen; qar vos flamines ne font conte de dieu seruir 16 inv. naar I G B 18 I in taueerne om leckerlijc te eten ende droncken te drincken (in hoofdz. ook G.) 19 H *dat*, naar I G B; tot le iour et de noet 21 I G sijs ghenoech h. 23 I d. s. m. die een den anderen te bedryeghen die met comanscapen omme gaen G d. s. met comenscap omme gaen B d. s. m. met haren werscapen o. t. g.; quilz poent de baratre et desceyuere lun lautre 25 H *andren* [*mede*] *te* 29 G ontliken I *ontbr.* B onthosene (?) 30 B e. v. riemen ende van tesschen e. v. a. 31 H *ende* [*ooc*] *ootm.*, naar I G B — I gheneghen 35 inv. naar I G B 38 I B bedryuen 39 H *viue* — H *betrouwen*, naar I G B

bediet om hare salicheit. Ende daer om hebben si om haer sonden wille dit lant dat wi houden verloren. Want god heuet in onsen handen ghegheuen niet mit *onser* crachte, mer om hare sonden wille. Want wi wel voorwair weten, als *ghi kerstene* gode wel *dient*, sel hi v helpen willen, dat niement jeghen v sal moghen duren. Ende wi weten wel vten prophecien, dat kerstene noch sullen in dit lant regieren, als si haren (71*a*) god ernstelike dienen willen. Mer also langhe als si sijn sullen van so vulen quaden leuene, als si noch sijn, wi en doruen gheen vrese van hem hebben want haer god en sal hem niet helpen. Ende doe vraechdic hem, hoe hi die kerstene stant so wel gheweten mochte. Ende hi antwoorde mi, dat hi wel wiste den stant van den kerstenen *ende vander princen houe der kerstenen* ende ooc den staet des ghemeens volcs, want hi hadde ghewandelt of ghesonde in die wise van comannen alle die lande duer met dierbair ghesteynte ende met balseme ende met andren dinghen omme te wetene dat regement van enen ygheliken lande. Ende doe dede hi mi *weder* roepen die heren, die hi vut sijnre camere hadde doen gaen ende wijsde mi *daer* iiij heren, die grote heren (71*b*) van dien lande waren, die my wel besceydelike bedieden deen lant voor ende dander na van kerstenheit, also wel of si van dien lande gheweest hadden ende spraken harde scoon fransoysche ende die soudaen ooc, *daer* of jc my sere verwonderde. Ach hoe groten scade ende scande est onser wet ende onsen gheloue, dat die liede, die noch wet noch gheloue en hebben, ons van onser quaetheit berespen ende onse misdaet so verwiten. Ende die ghene, die *mit* rechte souden werden bekeert toten gheloue ons heren jhesus christus mids onsen *goeden leuen ende* bequamen exemple, sijn veruaert ende vervreemt vanden heylighen gheloue mids onser quaetheit ende onser dolinghen. (71*c*) Dair omme en ist gheen wonder, dat si ons quaet heten, want si segghen waer. Mer si segghen, dat die sarrasine goet ende wettich sijn, want si houden ghehelic alle die ghebode vanden boeken alkoram, dat hem god seynde bi sinen heylighen bode den prophete mahomet, toten welken dijnghel gabriel plach dicwille te spreken, al so si segghen ende bedieden hem ende seyde den den wille gods.

Van dye gheboerte mamets.

Ende ghi sult weten, dat mahomet was van arabien gheboren ende plach een arm knecht te sijn ende plach paerde te hoeden ende plach na die coopmanne te lopen ende quam eens met coopmanne in egypten, die doe al ker(71*d*)stine waren. Ende hi ghinc in die wildernisse van arabien tot eenre capellen, *daer* een clusenaer in woonde. Ende doe hi in die capelle ghinc, die herde clein was ende hadde een herde cleyn duer ende *lage*, doe wart die inganc also groot ende also wijt, *offet* hadde gheweest van enen palayse ende dit was deerste miracle, die mahomet dede in sijn joncheit. Daer na begonste hi wijs ende rijc te werdene. *Daerna* was hi regerende dat lant

2 I h. s. misuel 4 inv. naar B; I G *ontbr.*; non pas par force de nous 6 H *als si* [*die goede*] *kerstene* [*sijn*] *gode* verbetering en uitwerpingen naar I G B; que quant vous seruetz bien vostre dieu — 7 H *dienen*, naar I; G B dienen sult 19 I G B *staet* — I v. hare kercken — inv. naar G en in hoofdz. I B; quil sauoit tut lestat de courtz des princes cristiens 22 I want wy maken volc wt die scherp van sinne sijn ende verstandel die door kerstenrijck gaen mit gulden laken mit d. g. want ic en seynde die luden niet wt om der comanscappen wille mer om te weten dat regiment van den lande der kerstenen G want hij sende lude vyt sinen lande in der kersten lant oft comans waren m. d. g. B of ghes. i. d. w. v. com. *ontbr.*; L want hi hadde ghewant mit vier hertoghen al kerstenheit dore is maniere v. c.; et lestat des comunes par les gentz quils enuoient par touz paiis en gyse dez marchantz des pieres preciouses et des autres choses pour sauoir le couyne de chescun paiis. Wellicht te emendeeren: *want hi hadde gewandelde* (?) *lude ghesonden i. d. w. enz.* of er steekt in *ghewandelt* iets als (*sidene*) *ghewande*, dat eigenlijk een paar regels verder thuis zou hooren. Vgl. in den Latijnschen incunabel: mitto ad modum mercatores .... cum balsamo gemmis *sericis* ac aromatibus 27 inv. naar I G B (weder in r.); et il fist repeller les seignours 31 I G w. beduyden ende bescheyden 32 I kerstenriick 33 G in kersten lant gewoent h. — *Kol.* 120 *r.* 3 H *mi* 5 inv. naar I G B; et par nostre acceptable vie 12 I G witachtich 14 B sant 19 opschr naar I 20 G e. arm man 21 les chamailes 22 I te l. om haer goet te voeren e. q. 29 inv. naar I G; B ende nedere; et basse 30 H *affer*: I al G B oft 31 I v. e casteel 34 H *daer*, naar I G B 34 I regiere B regeerdere — H *der*, naar I G B

des princhen van coroudane en*de* bestellet en*de* beleidet wijsliken in sulker manieren *dat als* die prinche starf, dat hi sine vrouwe te wiue nam, die hiet cadgige. Nochtan viel mahomet dicwille vanden vallenden euele, w*aer* (72*a*) om dat die vrouwe h*er*de erre was, dat si een ghenome*n* hadde. Mer mahomet gaf haer te v*er*stane, dat also dicwille als hi viel, die enghel gabriel quam jeghen hem spreken en*de* dat hi hem niet en conste *ghehouden*, hine moste vallen ou*er*mids die g*ro*te claerheit des ynghels. En*de* d*aer* om segghen die heyden, dat die ynghele dicwile jeghen hem *sprack*. Dese mahomet regnerde i*n* arabien jnt jaer ons h*er*en v^c^. en*de* x en*de* hi was van ysmahels gheslachte, die abrahams zone was, die hi wan an agar sijnre camerieren. En*de* d*aer* om sijn so menighe sarrasine, diemen heet ysmaheliten en*de* sulke hetense agarie*n* van agar. En*de* dair sijn somighe die p*r*oper hete*n* sarrasine*n* van sarra. (72*b*) En d*aer* sijn ooc somighe, die heten moabiten en*de* sulke heten amoniten om die twee loths zone*n*, die moab en*de* amon hieten, die hi wan an sijn dochtere*n*, die namals g*ro*te ardsche here*n* ware*n*. Jtem mahomet minde herde zere eens enen goeden ma*n* ene*n* clusenare, die woonde in die wildernisse in eenre milen na de*n* berghe va*n* synay inden wech, d*aer* men gaet *van* arabien te caldeen waert en*de* *te inden*, in eenre dachuaert na der zee, d*aer* die coopma*n*ne dicwille plage*n* te comene om haer comanscape. En*de* *so* dicwille ghinc mahomet omtrent desen goeden ma*n*, dat sine knechte daer om erre worden en*de* dats hem v*er*droot. Wa*n*t (72*c*) hi plach desen goeden man gh*er*ne hore*n* te predicken en*de* te spreken en*de* dede sine knechte na hem waken bi na alden nacht, so dat dese *knechte* peynsde*n*, datsi desen goeden man doden zouden. Soe *dattet* op ene*n* nacht gheuel, dat mahomet herde droncken was en*de* so vele wij*n*s hadde ghedroncken, doe namen zine knechte *mahomets* zwaert al die wile dat hi sliep en*de* dode*n* desen goeden man. En*de* d*aer* na stakense mahomets zwaert al bebloet in sijn scede. En*de* des morghens vrooch, alse mahomet desen goeden man (72*d*) doot vant, was hi h*er*de erre en*de* woude ou*er* dese mordenare*n* rechten, mer die knechten seyden bi accorden van allen, dat hijt zelue ghedaen hadde, want hi was doe al droncken en*de* toonde*n* hem zij*n* zw*aer*t al bebloet. En*de* als hi dit sach waende hi waers. En*de* d*aer* om so v*er*maledyde hi den wijn en*de* alle die ghene, diene v*er*cochten en*de* droncken. En*de* om deser redene*n* wille *en* drincken die heylighe sarrasine ghenen wijn, mer men vint*er* vele, diene gh*er*ne drincken heymelijc, m*ar* wist ment si souden daer of berespt sijn. En*de* sij drincken harden goeden dranc die zuet es (73*a*) en*de* wel voet, diemen maect van calamelle, dat es daer me*n* tsuker of maect, dat van goeden smake es en*de* maect een herde goede borst. Jtem het gheualt wel sulken tijt, dat somighe kerstene sarrasine worden van simpelheden ofte van quaetheden ofte van armoede*n*. En*de* haer archeflaminne, dats hair artdsche bisscop ofte haer fla*m*mine, dat es haer bisscop ofte h*aer* pape, alse hise ontfaet, seit hi aldus: la el loch ella mahomet tosel allabech, *dat* es te segghene: het en es mer een god en*de* mahomet was zij*n* messelgier ofte bode. En*de* na dien dat jc v bediet en*de* gheseit hebbe een deel van haren gheloue, jc sal v tonen en*de* wisen, op dat ghi *wilt*, wat letteren si hebben en*de* (73*b*) hoe si heten: almi bechach cary delfoy effoci ferchi corchi garaphi hethmi iothi kath lothni malach nabeyrch orthi thoriser nicholach rouchi salen tocinut azazot yroom aroucy zocizaat het. En*de* noch hebben si iiij letteren *meer* o*m*me die selsienheit van hare spraec, om dat si so in eendrachtelyck — G d. k. bewysdent met zijn zwaert

3 H *so also*, naar I; G dat doe B soe alse 7 I G toornich — I G hem; B sine 11 H *ghehoeden*, naar G B; I houden; sustenir 14 H *spreken*, naar I G B; venoit parler a ly souent 16 F vi^c^x 21 I B properlyc G *ontbr.*; proprement 31 H *in*, naar I G B; de arabe 32 H *ten eynden*, naar B; G indien I *ontbr.*; et vers ynde 35 inv. naar B 41 H *knecht'*, naar B; I knechts 43 H *datter*, naar I G B — *Kol.* 122 *r.* 3 I knechs 3 H *mahomet* 5 I G bloedich 6 G sciede 6 G B vroe 8 I gram G toernich 10 I G d. k. bewysdent met zijn zwaert 13 I hi al waers G waende hi dat hijt selue gedaen hadde 16 H *ende.* naar I G B 20 B ghecalengeert 23 G zuker 31 H *dats* 33 met het woord *bode* eindigt G 36 H *weet*, naar B; I *ontbr.* sil vous plest 37 ook boven deze letternamen zijn de overeenkomstige teekens geplaetst, die deels die van het romeinsche alphabet zijn, soms eenigszins misvormd, deels er zeer phantastisch uitzien; de Arabische letterteekens zijn er niet in te herkennen 42 H *men*, naar I G

die kele spreken, ghelijc dat wi in ynghelant twee lettren meer hebben dan in haren a b c staet, dats te wetene y en*de* z, die wi daer mede hebben. (73*c*)

Vanden eylanden ende wonderliken volcke.

Na dien dat jc v hier voren ghesproken hebbe vande*n* *heileghen lande ende vanden* lande d*aer* omtre*n*t en*de* van vele weghen om in dit lant te gaen en*de* te gheraken en*de* ooc ten berghe van synay en*de* te babilonien den mindere en*de* te andre*n* steden, d*aer* jc hier voor of ghesproken hebbe, nu ist tijt op dat ghij wilt van dien lande te spreken en*de* van dien eylande*n* en*de* vanden wonderliken volke ende beesten en*de* in dien lande zijn. Want int lant van ouerzee es menigherande lantscap, die ghedeilt sijn mitten iiij vloeden, die vte*n* aerdeschen paradise comen. Want mesopotamen en*de* dat coni*n*crike van caldeen (73*d*) en*de* van arabien sijn tusschen die twee riuieren, die hieten tygre en*de* eufrate en*de* tconi*n*crike van aratusen en*de* van assirien, van meden ende van p*er*sen sijn tusschen die riuiere van nil ende van tygre en*de* surien, daer jc voren of seyde en*de* palestinen en*de* fenicie sijn tusschen eufrate en*de* die zee *van mediterriane, de welke zee leghet van dlant van mareth vp die zee* van spaengen toter groter zee, so dat si duert en*de* lanc es bouen co*n*stantinoplen .iij.^{m} ende .xl. lombaerdsche milen. En*de* *ter* west zee *in ynden* is tconincrike van sichem, dat al met berghen besloten is. Ende *voert* beneden sichem vander zee van caspie*n* tott*er* riuieren van canar es amasonie*n*, dat is der vrouwen lant, daer (74a) niet *dan* allene vrouwe*n* en wonen. *Ende daer na es albanien*, dat een groot coni*n*crike es *ende het es* albanien gheheten, om dat die liede van daer wittere sijn vele dan in *den* andere*n* landen d*aer* omtrent. In dat *lant* sijn grote honden ende so starc, dat si enen leeu bestaen en*de* op springhe*n* en*de* doden. En*de* daer na es hyrcanie, bactrie hyberie en*de* vele andre wond*er*liker lantscape*n* en*de* tusschen die rode zee en*de* der west zee zuden waert es tlantscap van ethyopien en*de* die oue*r*ste libien ..... aen die spaensche zee op dand*er* zide, daer herculs calumpne*n* sijn en*de* duert tot egypten w*aer*t en*de* ethyope*n*. Jn dit lant van libien es die zee vele hogher dan die aerde en*de* schij*n*t, dat si op daerde sal (74*b*) come*n* ghelopen, nochta*n* en lijtse niet hare palen noch hare boorden. En*de* in dit lant sietmen den berch van achlau, die in midden den *wolken* staet, so dat mens niet ghenake*n* en mach. Jn dit lant van libien die hem te*n* oosten waert keert, sine scaduwe comt op sine recht*er* side, also wise hier op die slinke side hebben. Jn die zee in gheen zide libien en es gheen vissche, want si en soud*er* niet in connen *ghewonen noch* gheleue*n*, ouermids dier grot*er* hitte d*er* sonnen, want twat*er* es d*aer* altoos heet. Jn dit la*n*t van libien sijn vele coni*n*crike en*de* herde vele lantscape, welke alte lanc zoude (74*c*) w*er*den te noeme*n*. Mer harwaert in die nederste p*er*tie ter spaensch*er* zee w*aer*t sijn ooc vele lantscape, alse tconi*n*crike van zeeb en*de* va*n* tereuze en*de* van bongie*n* en*de* van argarbe en*de* va*n* turritucte, van kelmarine, van maaroch, va*n* montflour, va*n* cartaige, van affrike en*de* vele andre, die harw*aer*t sijn biden kerstenen lande, de*n* welken *men* en mach niet noeme*n*, omdat te lanc soude gherisen. Mer vande*n* lantscappe*n* ten oosten waert sal jc hier namaels

4 qui son ẏorn et ȝok W qui sont appellez thorn et ȝogh 5 opschr. naar I 5 van hier af zijn een paar bladen in I verloren gegaen 6 inv. naar B; W de la Terre Seinte et del pais enuiroun 12 de vous en parler des marches des jsles et de diuerses bestes et diuerses gentz en outre ses marches 15 B die i. d. l. 21 ende tc. v. ar. e. van ass *ontbr.* F W 26 inv. grootendeels naar B; et la mier mediteranee la quele mier mediteranee dure de long de marrok sur la mier de Spayne 29 B duert ende sunne (?) es; si quelle dure outre const. 31 B wester z; et vers la mier occeane 31 H *int eynde*, naar B; W en ynde est 33 H *vaert*, naar B (vort) 36 H *daer*, naar B 37 inv. naar B; et puis est albanie —

Kol. 124 *r.* 1 inv. naar B 3 inv. naar B (dan eldere in den landen omtr.); plus blancz la assetz que ne sont as autres marches la entour 4 inv. naar B 9 la mier occeane 10 na *libien* zijn eenige woorden uitgevallen: W de Libie la superiour La quele terre de Libie cestassauer Libie la basse qi comence a la mer Despaigne la ou lez columpnez de hercules sont 16 H *lijtse* [*so*] *niet*, naar B 19 H *volken*; B volke; et si voit homme en celle pays vn montaigne a quel nul home poet approchier 25 inv. naar B; durer ne viuere 30 van de passage van *mer harwaert in* tot *heeft bet dant nv heeft* is niets overeenkomstigs in F W 31 H *nederste* [*zee*] *pertie*, naar B 38 H *me*

noch openbare*n* en*de* spreke*n*, alst sinen tijt heeft bet dant nv heeft. Die wil dan *te* tartarien ofte cal(*74d*)deen ofte p*er*sien ofte te jndien w*aer*t trecken, hi moet *scepen* te geneuen *ofte venegen* of ter enigh*er* ander hauene, gelijc dat jc nv hier vore*n* verclaert hebbe. En*de* men lant dan te trepisonde, dat een groot stat is en*de* plach te hetene die hauene*n* vanden brugghe*n*. En*de* dat is die hauene van p*er*sen, *meden* en*de* van andre*n* lantscappe*n* daer omtrent. Jn dese stat va*n* trepisonde so leit beg*r*auen *sinte* anastasius, die bisscop van alexandrien was; hi maecte den salm inden souter, die gheheten is Quicu*m*q*ue* wlt. Dese bisscop was een lerare vanden heyligh*er* godheit. En*de* om dat hi so diepe sprac en*de* predicte vander godheit en*de* vander drie(*75a*)voldicheit, so was hi voor den paeus van ongheloue ghewroecht, so datte*n* die paeus dede halen en*de* leyden *in* gheuanghenisse, so dat hi den salm Q*ui*cumq*ue* wlt maecte in de gheuanghenisse en*de* senden den paeus en*de* seide, waer hi onghelouich, dat soude d*aer* om sij*n*, dat die articlen vande*n* salm niet goet en ware*n*, want also gheloofde hi. En*de* alse die paeus desen salm sach seyde hi, dat al onse wet en*de* onse geloue waer daer in en*de* gheboot, dat me*n* *alle* daghe te p*r*imen zonghe en*de* hilt den bisscop voor ene*n* goeden ma*n* en*de* ou*er* enen ghelouige*n* waerachtighen kerstine en*de* teliuereerden wt sijnre g*r*auancie, mer noyt sint en woude (*75b*) *hy weder tot sijn biscopdom* kere*n*, om dat si hem van ongheloue op hadden gheleit. Trepesonde plach des keysers va*n* rome*n* te sine, mer een *rijc* man, die*n* die keys*er* d*aer* sand om tlant te huede*n* jeghen die turken, *namet* tot hem waert te sijnre hant jeghens sijns heren danc, die hem daer gesonden hadde en*de* hiete hem seluen keyser. Van trepesonda gaetmen door die cleyne armenien. Die in dit lant comt, hi siet een casteel, d*aer* die mure bi nalix of sijn al ghedect van edere ofte van wedewende. Desen casteel is op een steenrootse gheleghen en*de* me*n* hetene de*n* casteel van den sperweren en*de* is gheleghen (*75c*) op dand*er* zide *der* stat van layars niet v*er*re va*n*der stat van p*er*sipee, die den here van cruk toebehoort, dat een rijc en*de* een vroom ma*n* es en*de* een goet wittachtich kerstene. Jn dese casteel vintme*n* een sparwaer staen op een recke, die herde scoon en*de* vrisch es en*de* een scoon vrouwe van ferien, dats te segghene *eluinne* ofte varende vrouwe, die*n* hoedet. Die desen witte*n* sparwaer waken woude vij daghe en*de* vij nachte en*de* sulke segghen iij daghe en*de* iij nachte allene zonder gheselscap en*de* zonder yet te slape*n*, die scone vrouwe soude d*aer* na (*75d*) tot hem come*n* en*de* soude hem gheue*n*, dat hi eerst zoude wenschen va*n* aerdschen dinghen. En*de* dat heeft dicwille gheproeft gheweest. En*de* van een coni*n*c van armarien wast gheproeft, die een herde scoen prinche was, die also waecte en*de* als hi hadde ghewaect, die vrouwe qua*m* tot hem en*de* seide hem, dat hi wenschede, want hi hadde wel ghedae*n* dat hi doe*n* soude. En*de* die conínc seyde, dat hi *groo*t here ghenoech ware en*de* *wel* in vrede*n* en*de* hi rijchede ghenoech hadde en*de* dat hi niet anders wenschen en vonde dan den licham der jonffrouwen te sine wille te hebben. En*de* die (*76a*) vrouwe antworde weder, dat hij niet en wiste, w*aer* om dat hij sulke dinc we*n*schede en*de* dat hi se niet hebben en mochte, want hi en mochte n*iet* da*n* aerdsche dinghen wenschen en*de* si en waer niet aerdsche, mer hemelsche. En*de* die coni*n*c seide haer, dat hi ghein ander dinc en woude. Doe antworde die vrouwe: na dien dat ic v niet en can van uwen sotten ghepeinse of brenghe*n*, so sal jc v dan gheue*n* zonder wenschen en*de* den ghene*n*, die van v come*n* sullen, dese ghifte:

2 inv. naar B 4 inv. naar B; il se mette en mier 5 inv. aaar B; ou a venyse 8 B e. si pl. — et soloit estre appelle la port de ponz 10 inv. naar I B 13 inv. naar B 21 inv. naar B 22 B desen s. 29 B onse gheloue ende wat daer stoede 30 H *alse* 33 B vten gheuanckenissen I *ontbr.*; le deliuera de prisone 35 inv. naar I; B n. s. en woende hi te sinen bisscopdome — I comen o. d.; mes vnqes puis il ne voleit retourner en son evesqee 37 B v. constantenoble 38 H *tijt*, naar I B; vn richez homme 39 I seynde 40 H *name*, naar B — *Kol.* 126 *r.* 1 B bina al of 6 H *daer*, naar I B 13 de fairie — H *elumme*, naar B; I *ontbr.* 14 I die den sparwer bewaert — witten *ontbr.* I B F W. (ook Eng.) 29 H *wil* 31 I a. niet en wenschede B w. e. soude 35 B wenschende 37 B wenschenen 42 B d. i. vwen sotten ghep. niet ane ghesetten en can

Ghi sult altoos orloghe hebben zonder vasten pais ende ghi sult onderdanich zijn uwen vianden tote ix graden van uwer gheboorten ende ghi sult vele goeds dincs (76b) behoeuende zijn. Ende noyt sint die coninc van armerien en was in vreden noch en hadde vele goeds ende heeft altoos sint onder die sarrasine gheweest gheldende tribuut. Jtem noch waecte daer eens een joncman, die eens arm mans zone was ende die wenschede, dat hi hem wel gheneren mochte ende tsine meerren in comanscapen ende in rijcheden. Ende die vrouwe si gaft hem ende hi wart die rijcste ende vermaerste coopman die sijn mochte te lande ofte te water ende wart so rike, dat hi niet en wiste dat dusenttichsten deel van dien dat hij hadde. Ende dese was wiser in sijn wenschen dan die coninc (76c) was. Een ridder vanden templieren waecte daer ooc eins ende hi wenschede een buerse, die altoos vol gouds ware. Ende die vrouwe gaft hem, mer si seide, dat hi *die* destructie ende die qualicuaert van sijnre ordinen ghewenscht hadde omme die betrouwinghe van dire borsen ende om den groten ouermoet, die si daer of hebben souden ende also gheuilt. Ende emmer so huede hem, die daer waken wil, want slaept hi yet, hi es verloren ende men sals nemmermeer sien. Het en es niet den rechten wech om te gaen ten lantscape, *die* jc voor ghenoemt hebbe, alhier doer desen casteel te gaen. Mer die sulc (76d) wonder sien woude hi mochter gaen. Ende daer omme die den rechten wech gaen wil van trepesonde ter groter armenien waert, hi gaet door een stat, die gheheten is artiren. Dit plach een scoon stat te sine ende al ouervloedich van goede, mer die van turkien hebbense herde zeere ghedestrueert. Daer omtrent en wast ghenen wijn noch froyt, ten si alte luttel. Jn dit lant es taerterike hoghe ende es herde cout. Daer sijn herde vele goeder watre, die van goeden fonteynen comen van onder daerde van eenre riuieren vanden

2 I s. enighen v. p. 10 I e. was e. a. huysmans z. 12 I verbeteren mit c. 17 I B v. synen goede 21 B wenschende 23 I gafse 28 inv. naar I 25 pour laffiance de celle bourse 32 H *dat*, naar I B 39 B ouertollich 42 I ten waer harde l. B en waere h. l. — *Kol.* 128 *r.* 3 H *zuden*, naar I; deuers ynde 5 et passe home par cet Aremenie et entre en la mier de Persie

aerdschen paradyse, die eufrates heet, die in eenre dachuaert na deser stat es (77a) ende dese riuiere comet van *inden* waert onder daerde ende comt weder wt ghelopen int lant van altazar ende aen die zide van armenien ende valt in die zee van persien. Van deser stat van arciren comtmen tot enen berghe, die men heet sabisscatolle ende daer bi es een ander berch ende hiet arrarath, mer die joden heten thano, daer die arke van noe op bleef staende na die diluuie ende noch es si op dien berch, want men sietse wel alst claer weder es ende die berch es wel seuen milen hoghe. Ende het segghen *somighe* liede, dat si daer op hebben gheweest ende darke ghesien ende getast ende haer vingher int gat vander arken gesteken, daer die (77b) viant wt ghinc, doe noe die benedixie seide. Mer alle die ghene, die dat segghen, dat sijt saghen, segghen haren wille. Men mach op dien berch niet comen om den groten snee, die daer op leyt winters ende somers, so dat en gheen mensche en mochte daer op comen noch en quam sint noes tiden sonder een monec, die van miraclen ende met gods wille daer op clam, die weder neder brochte een vanden planken vander arken, die noch es anden voete van deser berghe. Dese monec hadde grote begheerte op desen berch te climmen ende als hi was wel terdendeel opgheclommen (77c) van desen berghe, was hi so moede dat hi niet verder en mochte, so dat hi hem rustede ende wart ontslapende. Ende als hi ontwaect was vant hi hem weder neder anden voet vanden berghe. Doe bat hi onsen here herde naernstelic, dat hi hem woude laten lief sijn ende willecoren, dat hi daer op climmen mochte. Doe quam een ynghel ende seide tot hem, dat hi eenwerf coenlike daer op climmen mochte ende niet meer. Also hi dede ende brachte met hem een vanden plancken neder vander arken. Ende noyt sint mensche en clam daer op, waer bi men niet gelouen en sel sulker *woorden* voirseit. Aen den voet

10 I heyten hem 15 H *somigh* 23 B winter e. zomer 25 B noels 26 I by m. B mit m. 28 en moustier au pee de la mont B ane d. utert v. desen b 32 H *opghecl.* [*opwart*] *van*, naar I; B a. h. wel terdend. op ghecl. was 35 B ontwect 38 B d. h. h. wille corten ende laten l. s. 46 H *voorden*, naar I B

van desen (77*d*) berghe es die stat van laidenghe, die noe maecte ende op dander zide daer bi es die stat van hany, daer plaghen te sijn m. kerken. Van deser stat gaetmen ter stat van taurise, die *te* hetene plach faxis, dat een scoen grote stat is ende een vanden besten van alder werelt van comanscape, daer gaen comanne om te copen goet van ghewichte ende is int lant des keysers van persien. Ende men seit, dat die keyser heeft meer profits van deser stat allene om der comansçap wille dan die rijcste kersten coninc *heeft van al sinen lande ende al sinen conincryck*, want daer comen ende gaen coopliede sonder ghetal. Bi deser stat so staet een berch van soute ende van desen soute so neemt een yghe- (78*a*)lijc also vele als hi wil om alrehande dinc mede te soutene. Daer wonen harde vele kerstine onder tribuut. Van deser stat gaetmen door menighe stat ende castele te jndien waert *te gane*. Ende dachterste so comtmen tot eenre stat, die men heet sadonie, die es ix dachuaerde verre vander stat van taurise voirseit ende es een herde sonderlinghe rike stat ende groot. Ende daer woont die keyser van persien inden somer, want dat lant es daer redelike cout. Ende daer sijn goede riuieren die scepen draghen. Ende daer na gaet men te jndien waert in menigher dachuaert ende door menich lantscap tote eenre stat, diemen heet cassach, dat een herde scoon stat es ende ouervloedich van corne ende van wine ende van alrehande (78*b*) goede. Dit es die stat, daer die drie coninghen malcandren vonden ende hem vergaderden mids der gracien gods om te bethleem te gane onsen here te siene en te aenbedene ende hem te offeren gout, wierooc ende mirre ende van deser stat tote bethleem sijn *liij* dachuaerden. Van deser stat *gaetmen* tot eenre ander stat, die heet tech, die in eenre dachuaert na es daer die *zantsche* zee es. Dit es die beste stat die die keyser van persen heeft. Ende in al sijn lant heet vleysch agab ende den wijn vape ende die sarrasinen segghen, dat die kerstine niet en moghen wonen in dese stat van tech noch dueren noch leuen, si en steruen cortelinghe ende men weet waer omme. (78*c*) Ende daer na gaet men door menighe stat breet ende lanc, welc alte lanc zoude sijn te nomen, toter stat van cornaa, die so groot plach te sijn, dat die mure diere omme ghinc, hadde wel xxv milen ommegaens. Ende men bekent noch wel een deel vander mure ende die stat en is so groot niet al si plach te wesen. Ende van cornaa so gaetmen door menich lantscap ende door menighe stat tote jobs lande. Ende daer na *int* des keysers van persien lande. Ende wildi weten die letteren van dien lande van persien ende hoe si ghehe- ten *sijn, die* staen hier na: alun, beni, ceni deni, ethimi, (78*d*) gith, hith, jothin, kamey, lothin, moni, nichom, orip, phison, quinich, ir, seich, thoich, vich, xich, jazozin.

Van jops lant ende van dat conincrijk van caldeen.

Ende alsmen trect vter stat van cornaa, men comt in jobs lant, dat een scoen lant es ende vol van allen goede. Ende men heetet tlant sikese ende in dit lant es die stat van themain. Job was heydijn ende was redegofras zone ende hilt dit lant als een princhе van dien lande ende was so rike, dat hi niet en wiste thondertste deel van dien dat hi hadde. Ende al wast dat hi heyden was, nochtan diende hi onsen here met herten na sine wit. Ende onse here nam sinen dienst in dancke. (79*a*) Ende doe hij in armoeden viel, hi had wel lxxviij jaer. Ende daer na doe onse here sine verduldicheit sach die groot was, hi setten

5 inv. naar I B 7 H *werelt* [*ende*] *van*, naar I B 13 inv. naar I (in hoofdzaak B) 18 H *vele* [*souts*] *als*, naar I B 20 south tribut de sarrazins 22 inv. naar I B; et de celle cite passe homme par meinte ville et par meyntes chastelles en alant vers ynde — B e. terchster daer s. c. 34 B oueruloyende 41 H *loj*, naar I B F 42 inv. naar I B; de celle citee veet homme — *Kol.* 130 *r.* 1 H *zoutsche* naar I B; de la mier arenouse 9 I d. m. s. doer menich lant w. a. l. waer te vertrecken e. t. nomen B d. m. s. ende lant vele dat a.; par meyntes cites et par meyntes villes 18 H *is*, naar B; I eyndet; la finit la terre 21 inv. naar B; ont non sachetz qils sont tieles 21 hier staat weder een reeks letternamen, waarboven letterteekens, vau even weinig beteekenis als de vroegere alfabeths 25 opschr. naar I 29 I een h. 30 B sone redegofrat; fitz de gofra W filz Are de gofra 35 I mit synre harten

weder in sijn rijcheden en*de* in sine macht en*de* was sint coni*n*c van ydumea na den coninc *esau* en*de* doe job coni*n*c was me*n* hietene jobab. En*de* in dit conincrike leefde hi c ende lxx *iaer*, so dat hi hadde als hi sterf cc en*de* xlviij jaer. Jn dit jobs lant en is *breke* gheens dincs, dies den me*n*schen behoeft. Daer sijn vele berghe, daer me*n* op vint herde vele manne, dats hemels broot, dat vele beter is dan datmen elder heeft. Manna dat es gheheten broot der ynghele ofte hemels (79*b*) broot en*de* het es een wit dinc, herde soete van smake en*de* tedere en*de* es vele zoeter dan zeem of suk*er* en*de* comt vande*n* dauwe des hemels en*de* leidt opt ghers en*de* opt cruut, dat in dien lande wast en*de* wort hert en*de* droghe en*de* wit van verwen en*de* soete. En*de* *men* pleghet in medicine te doene *ten* riken lieden behoef om den lichame te slapene en*de* *omme* quaet bloet te purgeerne en*de* te suuerne. Want *het suuert* quaet bloet en*de* doet tegae*n* die melancolie. Dit lant van job paelt ant conincrike van caldeen. Dit conincrike van caldeen is herde groet en*de* die tale va*n* d*aer* is meerre en*de* duert (79*c*) vord*er*e dan *enighe andere* tale vande*n* lande van ou*er* zee. Men lijdt darw*aer*t gaende neue*n* den torre van babylonien, d*aer* of jc v hier vore*n* seyde, d*aer* alle die tale en*de* sprake vonden ware*n* en*de* eerstw*er*f verwandelt ware*n* en*de* is in dese zide van caldeen iiij dachuaerde. Jtem int coni*n*crike van caldeen sijn die ma*nn*e*n* scoon en*de* gaen herde rikelijc ghecleet en*de* ghepareert mit gulden hooft doeken en*de* haer cledre sijn mit orfrode gheboort en*de* ghechiert mit perlen en*de* mit dierbare*n* ghesteynte*n* herde rikelijc. En*de* die wiue sijn alte lelic en*de* qualic ghecleet en*de* gaen al beruoet en*de* draghen een keytiuich abijt

wijt en*de* cort en*de* (79*d*) die mouwen d*aer* of sijn la*n*c en*de* wijt hanghende toten voeten en*de* hebben zwert haer omtrent die scoudere*n* hanghende en*de* sijn ooc wel swert en*de* niet bruun, mer alte male lelijc en*de* hatelijc en*de* h*er*de v*er*uaerlijc te sien. Si souden my met rechte gheue*n* grote ghiften, om dat icse so sere prise. En*de* *seker noch es in hem so vele vulicheden meer*, dat jc des niet en soude *moghen* ghescriue*n*. En*de* in dit conincrike is een stat, die me*n* heet hur, daer woonde thaere abrahams des patriarken vader ende daer wart ab*r*aham gheboren en*de* dat was in dien tiden, dat *ninus* was coninc van babilonien, van arabien *ende* van egypten. Dese *ninus* maecte die grote stat (80*a*) van *niniue*, die welke noe hadde begonst te maken. En*de* om *datse* ninus hadde vol maect, hiet hise na sinen naem niniue. D*aer* leit begraue*n* thobias die p*r*ophete, van den welken die heylighe scrifture sprect. Van deser stat van hur trac wt aberham en*de* schiet van daer bider gracie*n*, gebode en*de* beuelen gods na sijns vader doot en*de* leide sarray sijn wijf mit hem en*de* loth siins broed*er*s zoon, om datse gheen kinder en hadden en*de* ghinc wone*n* int lant van canaan in een stat, die men heet sichem. En*de* dit was die selue loth, die behouden bleef, doe sodoma en*de* gomorra en*de* die and*er* steden v*er*bernden en*de* versonken te afgronden, d*aer* die dode zee is, also jc hier voor gheseit heb(80*b*)be. In dit lant van caldeen hebben si een zonderlinghe sprake en*de* sond*er*linghe letteren, al sulke als hier na sijn ghescreuen.

Van dat conincrijck van amazonyen, daer niet dan vrouwen en wonen of en sijn.

Daer na in gheen zide van caldeen is

3 H *esu* 5 inv. naar I B 7 H *beke*, naar B; I ghebreck; defaute 9 wschl. moeten de woorden *dats hemels broot* geschrapt worden; I v. m. d. hemels broot of enghels broot ghegheuen of gheheyten Ende is wit dinc B m. d. hem. br. ende hets wit ende teeder; grant foison de manna plus assetz que home troue dautre part. Manna est appelle pain des angels ceo est vn chose blanc. 18 inv. naar I B 19 H *ende*, naar I (tot behoef) B *ontbr.* 20 I te doen slapen B te slappene 22 H *heet sweert*, naar I; B *ontbr.*; qar elle depure le sanc 23 I vergaen mel. 27 H *enigherande*, naar I B — I reyset d. 36 I m. g. laken B hoedoecken 37 B orfroyse I *ontbr.* 41 I baruoets — I cleet — *Kol.* 132 *r.* 1 H *cort* [*ghecleet*] *ende*, naar B; I *ontbr.*; vn chetif garnement large et court iesque as genoils 4 B e. s. swert e. bruen; I *ontbr.* W et sont femmes bien noirs laides et hidouses 8 H *ende noch seker es meer in h. s. v. vulicheden dat*, omzettingen ged. naar I: sekerlyc noch is hem also v. v ; B *ontbr.* 10 inv. naar I 15 en 16 H *junius*, naar I B (nine) 16 inv. naar I 17 H *junine*, naar I B 18 H *dat dese*, naar I; B *ontbr.* 22 I toech 36 hier volgen eenige letterteekens, gedeeltelijk de gewone Romeinsche, gedeeltelijk van geheel phantastischen aard 37 opschr. naar I

masonien, dat is tlant van den vrouwen, dat es een conincrike, daer niet dan vrouwen en wonen. Dat en is niet so te verstaen also sulke liede wanen, dat die manne in dit lant en souden moghen (80c) wonen of duren leuende, mer si en willen niet, dat die mannen hebben heerscapie bouen hem. Want bi tiden die leden sijn was een coninc in dit lant ende daer woneden ghehude mannen al so vele als elder, so dat gheuiel dat die coninc *orloghe* hadde ieghen die liede van sythie ende dese coninc hiet colophius ende woort *met* alle den edelen *bloede* van sinen conincrike doot gheslaghen in dien strijt *met* dien van sythie. Ende alse die *coninghinne* ende die andre edelle vrouwen hoorden die niemare, doe wapenden hem alle die vrouwen vanden lande metter *coninghinne*, recht als verwoede (80d) wiue ende doden alle die mannen, die daer bleuen waren, *want si wouden, dat alle die wyuen van haren lande weduwen waren* also wel alsi. Ende sint en wouden si niet ghedoghen, dat enich man bi hem ofte onder hem ware bouen *vij* daghe, noch datmen enich knapelkijn kint op soude houden onder hem. Mer alsi gheselscap van mannen hebben willen, zo trecken si vte *den lande* tote den lande, die an haer lant palen ende hebben haer amise ende vrende, diese visenteren ende bliuen bi hem x daghe ende dan keren si weder achterwaert. Alsi kinder hebben, ist een knapelkijn so senden sijt den vader, alst can gaen ende alleen eten. Ende en heeeftet ghenen vader noch vrient, diet van (81*a*) sinen weghen ontfaen wille, si dodent. Ende ist een meyskijn, si doen hem sine borsten ofte mammen of. *Ende* ist een eedel meyskijn, si doen hem of die

slenker mamme omme den scilt bat te draghenne ende ist een ander meyskijn te voet, si doen hem of die *rechter* mamme, op dat si haer niet en lette mitten turschen boghen te scietene, want si scieten herde wel. Jn dit lant is een coninghinnen *dye al dat lant regeert ende si sijn haer alle onderdanich ende altoes so maken si ene coninghinne* mit kiesene. Men kiest die ghene, die vroomste *is* in die wapene. Dese vrouwen sijn herde goede oorlogherssen, coene ende wijs ende duechdelijc ende dienen dicwille op sout anderen heren ende comen omme gelt te winnen. Dit lant *van* masonien is een (81*b*) eylant al omme gaende mit wateren zonder ten tween steden, daer twee inganghen in sijn. Ende tusschen ende omtrent dat water wonen manne, die haer amise sijn, daer si gaen solaseren ende spelen alsi willen. Bij desen lande van masonien is tlant van termogitte, dat een herde goet lant is ende luchtich. Ende om die duecht van desen lande dede die coninc alexander daer in maken een stat, die hi heten dede alexandrie, mar men heetse nv celtite ende is op dander zide van caldeen.

Vanden lande van ethiopien.

Ethiopien is een groet lant ende strect hem tote in tlant van egypten. Ethyopien is ghedeilt in tween (81*c*) principalen perthien, *dats van orienten ende van zuden. Ende die pertie* van zuden es gheheten mortaengen ende daer is tfolc zwarter dan elwaer. Daer is een fonteyne, daer twater des daechs so cout *is*, dat niement en soude mogen drincken ende des nachts ist so heet, datter niement sijn hant in en soude connen ghedo-

6 leuende *ontbr.* I B souwen moghen leuen 9 I ghehylicte 11 inv. naar B; I oerloghede 13 inv. naar I B 14 inv. naar I; B d. ed. lieden v. s. c.; ouesque tot le bon sanc de son roialme 15 inv. naar B. — H *conincinghe* 18 H *coninghen*, naar I B 19 I sloegen a. d. m. doot B versloegen 21 inv. naar I B; qar elles voleient que tous les femmes estoient veues si que elle estoient — B. e. wouden noisent gh. 24 H *hem ware bouen*: dittographie — inv. naar I G; que vij iours — I knechtkijn 28 inv. naar I B (wt haren l.) 32 I thuuswaert B in haer lant — I k. cryghen 33 I knechtkijn B knepelijn 38 H *want*, naar I B — *Kol.* 134 *r.* 1 H *rechten*, naar I B; la senestre — I te bet B te bat 2 B onedel m.; si est femme de pee 3 H *slinker*, naar I B; la destre 4 del ark turcois 6 inv. naar I; y a vne roigne que gouerne tot le paiis et touz sont obeisantz a lui Et tot diz font roigne par election 10 H *zijn*, naar I B; quest plus vailant 13 I soudye 14 H *vant* 16 van hier af ontbreekt een blad in I 22 moult bon et moult delitable; ontbr. B. De latere drukken (nl. die na de incunabels) hebben: *lustich* 25 mes celle est meyntenant appellez celsite. De lautre coste de caldee vers mydi est Ethiope vn grant paiis 27 Het opschrift staat in bij uitzondering H 29 inv. naar B; ceo est en la partie orientale et la partie meridional, la quele partie meridional est appellez moretane 32 que en lautre partie — B d. steet e. f.

ghen. En*de* op dand*er* *side* deser p*er*thyen ten sude*n* waert lidende door die grote westersche zee is een groot lant, mer d*aer* en moghen gheen liede*n* in wonen om der grot*er* hitten wille vand*er* zonnen, die d*aer* so groot is. En*de* in ethiopien sijn alle die riuieren doncker en*de* niet claer en*de* luttel ghesouten omder grot*er* hitten wille. En*de* alt (81*d*) volc van dien lande wort zaen droncken en*de* en hebben ghenen grote*n* lust van etene en*de* en sijn niet lancliuich. Jn ethiopien is menigherande volc. En*de* men hetet ethiopien tussien. En*de* d*aer* sijn liede, die mer enen voet hebben, nochtan gaen si d*aer* mede zo zere dat wonder is. En*de* die voet is so breet, dat si d*aer* mede maken scaduwe tieghen der zonne*n* op hare*n* lichame auerecht te ligghen. Alse die kind*er* in dit lant gheboren worden, sijn si al greu en*de* als si groet worde*n* is al haer haer zwart. Jn ethyopien is die stat van sabba, dat is tlant d*aer* een vanden drie*n* coninghen he*re* (82*a*) of was, doe si onsen here te bethleem sochten.

Van die hoghe jndyen ende jndyen die meerre ende van dyamanten ende cleyn ludekens.

Van ethiopien gaetmen jn indien door menich wonderlic lant. En*de* me*n* hetet *die hoghe* jndie...... die *mayor*, dat is die meeste en*de* die is alte heet en*de* die cleyne jndie, dat een goet wel ghetemp*er*t lant is. En*de* die derde jndie, die norde*n* waert is, die is alte cout, so dat van sijnre coutheit en*de* ghewoonlike v*er*uriesinghe ofte vorste dat water wort hart cristale. En*de* op die rootsen ofte berghen van desen cristale wassen die goede dyama*n*te, die sijn vand*er* verwe*n*, *als* doncker cristale is, gheluachtich en*de* sere blickende als olie verwe en*de* sijn so hart datme*n*se (82*b*) niet ghepallere*n* noch v*er*sniden en mach noch ghewe*r*ken en can. En*de* in arabien vintme*n* and*er* dyamanten, die so goet n*iet* en sijn en*de* sijn bruunre en*de* tederre. En*de* noch vintme*n* and*er* int eylant van cypre, die noch broosscher en*de* tederre sijn. *Ende* me*n* vinter ooc int lant van machidonien, mer die beste en*de* die duerbaerste sijn in jndie*n*. En*de* me*n* vint dicwile herde dyamante in *die* masse, daer me*n* dat gout affiniert *alst* ghemineert *ende* vter aerden ghegraue*n* is, alsmen die massen breket va*n* een tot cleynen stucken. Jn sulken stuc vintme*n*re also *groo*t als een erwete en*de* sulke*n* tijt minre en*de* si sijn bina also hert (82*c*) als die van jndien en*de* snide*n* stael en*de* glas he*r*de lichtelike. En*de* al ist datme*n* in jndien vint he*r*de goede dyama*n*te op die rootsen *van* cristalen, nochtan *vintmenre* ghemeenlike meer op die rootsen van adamante in die zee en*de* op die berghe, d*aer* gout minen ofte culen sijn, d*aer* ment gout graeft en*de* wast*er* vele te gad*er* deen clein en*de* dand*er* groot. En*de* d*aer* vintmer wel al so groot als een bone. En*de* die meeste die sijn mach is van natuere*n* also *groot* als een ockernoot. En*de* sijn alle ghevierhornict en*de* mit *punten* en*de* mit stekenden oorden en*de* haer eyghenre nature*n* zond*er* yemans toe doen van me*n*schen handen. En*de* si hetense jn jndie*n* hamelet. Si wassen (82*d*) aldus op die b*er*ghe en*de*

1 inv. naar B ende vander siden W et en outre celle partie vers mydy 2 B liedende 3 B vesche zee; mier occeane H *zee* [*ende*] *is*, naar F. B *ontbr.* 4 pour le grant ardour du solail si fet chaud en celle terre; wschl *groter* te schrappen 10 B dr. e. eten luttel ende huen (?) al ghemeinlijc den lichame ende en leuen niet lange; et les gentz de coo paiis sont legerement yueres et nont mie grant appelit de manger et out communement flux de ventre et ne viuent mie longement. 11 Latere drukken: l. v. e. ende gemeenlijck hebben sij geheuen lichamen ende e. s. n. l. 14 B v. en hebben 18 B als si ouer recht ligghen 19 B grau; chaneux. Eerst was geschreven *graeu*, maar dit is doorgehaald en *greu* in de pl. gezet 24 B versochten — Het opschr. overgenomen uit den index van I. 26 H *ende men hetet jndie die meerre ende die hoghe indie dat is die meeste.* Er moeten eenige woorden uitgevallen zijn; andere moeten verplaatst worden en zeer wschl. moet *meerre* veranderd worden in *mayor*, waarvan dan *dat is die meeste* de verklaring is. B Ende men hetet de meeste inden ende die e. a. h. Latere drukken: Ende men heetet die hooge jndien die mayor. Dat is die meeste jndien ende dit lant is alte heet; et appelle home ynde la haut *euilat et est ynde deuise principalment en iij parties en ynde* la maior quest tres chaud paiis 29 B ghetippert — *Kol.* 136 *r.* 1 B kerstael 2 B kerstale 4 H *van*, naar de latere drukken; li diamant que semble de colour de cristal trouble [cristal] ianastre trehant al colour doyle. De vertaler las denkelijk is pl. van trehant: tres lusant en vertaalde dus: zeer blickende 12 H *mer*, naar B 15 inv. naar B — en la masse que issit hors de la ou home affine oor de la mine quant home debrise celle masse 16 H *also*, naar B — H *alst*, naar B 24 inv. naar B; roches de cristall — H *vintmen*, naar B; home les troue 27 B d. gout putten sijn 33 B gheuiercant 33 H *putten*, naar B (ponten); pointes 34 B scarpen orden 37 Deze en beide volgende regels *ontbr.* B, latere drukken en F W.

op die rootsen der weghe van gout minen, ofte andre sijn in die aerde van goude. Ende wassen te gadre wiue ende manekine ende si voeden hem ende wassen vanden dauwe des hemels ende winnen deen dandre ende maken daer neuen cleyne diamantekine, die menichuoldighen ende wassen alle jare. Want jc hebs dicwillen gheproeft, ist datmense hoedt ende mense leecht in een luttel daus van meye, si wassen alle jaer ende so worden die cleyne groot ende dicke na hare nature. Want recht als een fine perle haer coenreit ende maket ende dicke wart vanden dauwe des hemels ende neemt haer rontheit van naturen, (83*a*) also neemt die dyamante bider godliken cracht sine viercanticheit. Ende alle die dyamantkijn soudemen *draghen* op die slincke zide, want daer heeft hi meerre cracht dan op dander zide, want die cracht van haren oorspronghe oft van haren wesene *comt hem van noerden, dat is die slincker side vander werelt*, want als een mensche hem ten oosten waert keert tnoorden leit hem op die slincke zide van sinen aensichte. Ende op dat ghi wilt weten die cracht vanden dyamanten, nochtan dat ghise hebt in den lapidarise, dats een boec, daer die nature ende die *cracht* der stene in staet, so sal jcse v zegghen, omme dat een yghelijc niet en weet, also die *van* ouer *zee* hebben ende houden ende daer in betrouwen, van wien alle wijsheit der philosophien comen is. Die dyamant gheeft (83*b*) coenheit ende *stoutheit den ghenen, die hem draghen ende* behoet die lede *sines* gheheels lichamen ende hi gheeft victorie ende doet sinen viant verwinnen, ist in ghedinghe of in stride, op dat hi recht heeft ende hout diene draghet in sinen goeden sin ende *behoetten* van vechtene ende van scheldene ende van quaden dromen *ende van quaden*

gheesten. Ende waert datten enich quaet mensche wilde betouueren ofte begokelen den ghenen, die enen dyamant an hem droeghe, alle dat soude ouer hem seluen comen, die die touerie woude doen, bider cracht van desen stene noch ooc gheen *wilde beeste en souden moghen* aenuechten. Den dyamant soude men gheuen ende niet eyschen ende dan heeft hi meere cracht ende macht. Ende hi maect enen mensche *sterkere* ende vaster ieghens sine vianden. Ende hi (83*c*) *geneest* ooc die ghene, die lunatich sijn, dats die ziecheit die metter manen wast ende so wat siecheden dat het ware ende den ghenen, die metten viant beseten is ende van hem ghepijnt wort. Ende ist datmen enich venijn brinct in die ieghenwoordicheit des dyamans, staphants so wort hi versch ende beghint te zwetene. Jn indien sijn enigh dyamanten, die violettech sijn ofte een luttel bruunre dan violettich ende sijn wel hart ende dierbaer. Ende sijn enighe *liede*, diese niet so lief en hebben als dandre, mer jc hadse wel also lief als dandere, want jc hebse sien proeuen. Het sijn ooc dyamanten van anderre (83*d*) manieren, die al wit sijn als cristael, mar si sijn donckerre ende sijn goet ende van groter cracht ende sijn alle viercantich ende ghehornect van naturen, selke hebben vj ribben of siden, sulke iiij, sulke ij, sulke ij, also die nature vormet ende maect. Ende omme datse die heren ende die bacheleren ghaerne draghen an haren vingher, die der eeren der wapene navolghen, jc sel noch meer vanden dyamanten spreken, nochtan dat jc nu van mijnre materien veruerre, op datse *niet* bedroghen en worden van barenteers, die achter lande lopen mit dyamanten ende vercopen. Want die dyamanten copen wil, hem behoeft wel, dat hi se kenne (84*a*) omme datmense pleecht *te* conterfeiten

3 B wijfkenne e. mennekine 9 Jai meintefoitz assaye que si home li garde ouesque vn poi de la roche et que home ne oust de lour racine et les moile souuent de la rosee de may 18 inv. naar I B; porter 21 inv. naar I; qar la force de lour nessance vient deuers septentrion ceo est a senestre partie de monde 28 H *crach* 31 H *dan* — inv. naar I B; cils doutre mier 34 inv. naar I B (coenheit e. schoenheit d. g. d. dr. e); hardiesse et animositez 35 H *eens*, naar I (bescermet d. l. des l.) B (ende behoet sinen l.); et garde les membres de (lees: dù) corps entiers 37 B. s. v. verweren 40 H *beuroetten*, naar I B; li garde des tensons des ryotes 41 inv. naar I B; et malueises sonnges de fantasies et de illusions et del maueis espirit — *Kol.* 138 *r.* 1 I enich gokelaer 6 inv. naar I B; et auxi nulle beste sauage noseroit assailir 10 H *sterke*, naar B; I starck ende vast; plus fort et plus ferme 11 H *neest*, naar I B 12 I gh. o. die lunaet B die siecheit die lunaet heet 18 I s. w. h. zwetende B swert; deuient moiste et comence a suer 22 inv. naar I B 29 B ghehort; et tut sont quarres et ont pointes de lour nature 32 I baetseliers 37 iuv. naar I opdat niement bedr. e. w. B omdat n. — I baratres B balenteders 39 I om te verc. 40 I hi behoeftse seer wel te kennen 41 inv. naar I B — I contrifeyten

van cristale gheelachtich ende van gheelachtighen saphieren ende van saphieren van lampen ende van enen steen, die men heet yeris ende is een cleyn steenkijn, *datmen* vint daer in musen neste, die herde hert sijn, ofte die ghene die gheconterfeyt sijn en sijn niet so hart ende haer oorden die breken lichte. Ende men machse wel palleren, ofte somighe *wercliede* en pallerense niet ouermids *scalcheden*, dat die liede wanen, datmense niet palleren noch werken en mach van herdicheden. Mer si *proefse in deser manieren. Jnden iersten proeftmense* mit sniden in saphieren ende in dierbaer ghesteynte ende in cristale ende in stale. Daerna neemt men enen steen aymant, dat is die (84*b*) sciplude steen, die in die zee varen, die de naelde na hem trect. Ende men leyt den dyamant *opten aymant ende dan toontmen hem die naelde ende ist dat die dyamant* goet is ende warachtich, die aymant en sal die naelde niet na hem trecken also hi pleghet, also lange als *die* dyamant daer bi is, en ware dat die aymant herde goet *ware*. Ende aldus proeuense dyamanten, alle die liede die ouer zee wonen. Mar het gheualt sulken tijt, dat een goet dyamant verliest sine cracht ouermids die oncuuscheyt des gheens, diene draghet ende dan moetmen *hem* weder sine cracht doen verhalen, of hi en soude so goet niet sijn ende van minderre doghet ende machte.

Hoe dat menich conincryck inden lande van jndyen sijn ende jnsulen.

Menich lantscap ende menich contreye is int lantscap van jndien. Ende men heetet (84*c*) lant van jndien om eenre riuieren wille, die int lant loopt, die also heet. Jn dese riuiere vintmen paellinghen, die xxx vote lanc sijn. Ende die liede, die omtrent dese riuiere wonen, sijn alle ghedaen ende gheuerwet *groenachtich* ende gheelachtich, recht of si die quade vrouwe hadden. Jn indien of omtrent jndien sijn meer *dan* v^{m}. eylanden groot ende goet wonachtich sonder dandre, die onwonachtich sijn ende sonder ander cleyne eylandekine. Ende in elken van desen groten eylanden is vele volcs zonder ghetal. Want die van indien sijn van sulker naturen, datsi niet vut haren lande en comen ende daer om is daer een (84*d*) grote menichte van volcke. Want si en sijn niet wandelende noch onghestadich omme dat si sijn ende wonen onder den eersten climaet ofte graet vander sterren die saturnus heet ende dese sterre saturnus is van naturen traghe ende luttel wandelbairs. Want die mane die door loopt die xij tekene der zonnen al binnen eenre *maent*, daer dese sterre saturnus ouer doet wel xxx jaer. Daer omme dat dese sterre saturnus traghe is ende so luttel wandelbarich, daer onder dat die van jndien sijn, so moeten die lieden die onder haer wonen ende sijn vander naturen wesen, datse niet wandelbarich en sijn. Mer in onse lant is al contrairie: wi sijn inden (85*a*) seuenden *clymaet* ofte graden vander manen ende die mane is licht beweghet ende is een planete des weechs ...... ende des gaens door menighen wech ende bezoect alle wonderlicheit der werelt, want si omme gaet alle die werelt

1 B coelachtich — B coelachtich; W pur ceo qe homme les contrefait souent de cristal iaune et saphir citrin et de saphir loupe 4 B yris e. van cleinen steinkene diemen v.; *ontbr.* F W 4 H *diemen* 6 I mer B *ontbr.* 8 B poliesten ende wercken 9 I B mer s. — H *liede*, naar I B; ouerour 10 inv. naar I B; par malice ne les pollicent point 12 inv. naar B I (men proeftse); en cest manere primerement home les assaye 13 H *proeftmen* 16 H *aymant* [*ende dan toontmen hem die naelde*] *dat*, naar I B. De woorden moeten wat verder staan 19 inv. naar B en in hoofdz. I; apres homme prent vn piere adamant ceo est la pier de mariners et tret lagule a lui et mette home le diamant sur celle adament et li presente lagule et si le diamant est verrais et vertuouse ly adamant ne tret poiut lagule 23 inv. naar I B 25 inv. naar I B 30 inv. naar I B 32 I n. s. van doechden c. crachten B v. m. d. of van mindere crachte; ou autrement il serroit meins vailant et de meindre pris — opschr. naar I 33 B lant — *Kol.* 140 *r.* 6 I sijn van leliker verwen 7 H *graeuachtich*, naar I; de maueise colour vert et jaune — B gheluechtich 8 I si die ghele sucht h.; F *ontbr.* 9 inv. naar I 10 I behalnen d. 15 I nat. of manier 18 1 B wandelbaer 24 H *nacht*, naar B; moys 32 H *element*, naar I; climat 35 wschl. zijn na *weechs* eenige woorden uitgevallen. ofschoon zij ook in I B ontbreken; dan zouden ook in 5 en 6 *des gaens* en *bezoect* verbeterd moeten worden in *te gaen* en *te bezoeken* of *te zoeken*, maar het Fransche MS. waarnaar de Dietsche bewerker vertaalde kan hier reeds corrupt geweest zijn. W Et en nostre pais est tot a contraire qar nous sumes en septisme climat, qest de la lune; et la lune est de legier mouement et si est planete de voye. *Et pur ceo elle nous donne nature et voluntee de mouoir legierement* et de chemyner par diuerses voies et de sercher choses estranges et diuersitees du monde

haesteliken en*de* in mijn tijts dan enighe and*er* planete. Jtem me*n* gaet in indien door menighe*n* contreye en*de* lantscap tot*er* westersch*er* zee. En*de* dan vintme*n* een eylant, dat heet ormes, d*aer* die coopma*n*ne van geneue*n* ende van venegien en*de* van and*er*en lande varen dicwile om coma*n*scape. M*ar* het is d*aer* *so* zonderlinghe heet, dat der ma*n*ne perpe*n*diculen, dat sijn sine cullen, vte sine*n* lichame gae*n* hanghende toten midde w*aer*t vanden beene*n* om die g*r*ote dissolucie ofte (85*b*) ontbondenisse of van smeltinghen des lichamen. Mar dat volc va*n* dien lande, die die nature wete*n*, doe*n* hem vaste binden en*de* doen he*m* saluen mit salue*n* die vercout en*de* bedwinct, om dat si hem vten lichaem niet lope*n* en souden of int lant en soudense anders niet leue*n*. Jn ethyopien en*de* in andren landen daer omtrent legghen die liede al naect in die riuieren en*de* in dat wat*er*, ma*n*ne en*de* wiue te gad*er*, van tercie tide toter ned*er* noenen en*de* legghen alle bedect int wat*er* toten aensichte o*m*me der g*r*oter hitten wille, so dat mit pine*n* d*aer* yement gheduren mach. En*de* die vrouwe*n* en scame*n* hem niet voor die ma*n*nen, mar (85*c*) si legghen al stille zide an zide binne*n* den water, tot dat die hitte ghemi*n*dert is. En*de* d*aer* siet me*n* dicke menighe.... figure v*er*gadert en*de* sond*er*linghe biden goeden steten. Te ormes sijn alle die scepe zond*er* yseren naghelen om der steenrootsen wille van den aymante*n*, die d*aer* in die zee vele sijn, dat wonder is. En*de* waert dat sake, dat daer omtrent scepe leden, *daer* ysere*n* naghelen an ware*n*, *si* souden staphants v*er*deruen. Want die aymant trect na hem yser van sijnre nature*n*, so dat hi een scip oms ysers willen tot hem trect, dat ne*m*mermeer van d*aer* en soude moghen sceyden. Van desen lande van ormes gaet me*n* *tot* (85*d*) een ander eylant, dat dyschane hiet, d*aer* h*er*de vele coorns en*de* wijns wast. En*de* het plach een h*er*de *groot eylant te sine* en*de* te hebben een goede hauen, m*ar* die zee heuetse z*er*e ghedestrueert en*de* ghemindert. Die coninc van desen eylande en*de* van thyathana plach h*er*de machtich te sine, so dat hi ieghen den coni*n*c alexandre plach te orloghen. Die liede van desen eylande hebben menigherande gheloue en*de* weet. Want enighe van hem liede anebede*n* die zonne en*de* sulke tfier en*de* somighe bome en*de* somighe serpente*n* of enighe dinc, die si *eerst* ontmoetten des morghens en*de* enighe aenbeden simulachres en*de* enighe and*er*e ydoles. En*de* sulke merken dat ond*er*sceet van desen (86*a*) tween. Want simulachres sijn beelden, die ghemaect sijn na die ghelikenisse eens mans ofte eens wijfs ofte *der* zonne*n* ofte een beeste ofte enighe andre natuerliker dinghen. En*de* ydolen sijn beelden, die ghemaect sijn na tfisiere*n* of tghepeyns van yemene, dieme*n* niet vinden en mochte ond*er* natuerliken dinghen, als een beelde mit iiij hoofden ofte als een beelde van ene*n* ma*n* mit ene*n* paerts hoofde ofte mit enigher ander beesten hoofde, diemen noit en vant noch en sach noch vinden en mochte. En*de* weet, dat die ghene die aenbeden simulachres, die erense voor ene*n* duechdeliken man, die bi tiden leden gheweest heeft, alse hercules en*de* and*er*e, (86*b*) die bi hare*n* tijden vele wonders maecten. Want si segghen, dat si wel weten, dat die simulachres niet god en sijn, want ten is mar een god der nature*n*, die

1 I ende gaet haestelyc om in corter tyt daer of aerden of naturen wy omdat wy daer onder wonen ende lopen ende varen hyer ende daer van lande te lande ende dicwylen om crancken orhaer; qar elle enuironne la terre plus hestiement qe nul autre planete 4 B wester; mier occeane 8 inv. naar I (so wonderlike) B i. d. zonderl. heet so dat; si grant chaud 9 I testiculen; les perpendicles del homme i. testicles 12 I ontbindinghe 15 I onderbinden 16 I saluen die vercoelen 17 H *niet* [*en*] *lopen*, naar I 18 I n. moghen l. 20 as ryuages de eawe 22 B tiertide 23 B a. bloet 30 na *menighe* wschl. een woord uitgevallen; meinte lede figure 34 I v. adamanten of seylstenen d. d. wonderlike veel i. d. z. s. 36 H *met* 37 H *naghelen* [*en*] *an*, naar I B — H *het* — B verdrincken — *Kol.* 142 *r.* 3 H *door*, naar I B 5 B west 6 inv. naar I B; et soleit est(re) moult grant jsle 8 I e. verderft 11 I teghens 13 I wetten 17 inv. naar I (dat hem des morghens eerst te ghemoet coemt) B (die si ierst aensiet ocht ontmoet); la primere chose 19 misschien te lezen: Ende ghi sult merken 22 H *zer* 24 B belden 25 B v. dinghen; et ydoles sont ymages faitz de volunte de homme qomme ne purroit trouer entre les choses naturelles 28 I iij of vyer; trois W iiij 29 B met eens pers h. 32 Hier begint een vrij groote lacune in I 34 B goeden m. — H *leden* [*of*] *gheweest*, naar B (die bi tide ghewest heeft) 38 H *simulachres* [*ende ydoles*] *niet*, naar B

alle dinghen ghemaect heeft ende is inden hemel. Mer si weten wel, dat die hercules ende dander niet en mochten twonder maken, dat si maecten, en hadt niet gheweest van sonderlinghe gracien gods. Ende omme dat si wel mit gode waren, also si segghen, so aenbedense dese simulachren in die ere ende in die ghedenckenisse van hem. Also segghen si ooc van *der* zonnen, om dat si den tijt verwandelt ende gheeft hitte ende voetsel allen dinghen op der aerden ende omme datsi is van so groter cracht. (86c) Si weten wel, dat dat niet sijn en mach en ware datse god meer minde dan ander dinghen. Ende daer *omme* gheeft hi *haer* meerre cracht in die werelt, waer bi hem wel redene dunct, dat sise eren ende waerdighen. Also segghen si vanden viere, om dat profiteliken is. Ende vanden ydolen segghen si, dat die osse is die heilichste beeste vander werelt en die profitelicste, want hi doet vele goets ende en doet gheen quaet ende dat *niet* sijn en mach zonder sonderlinghe gracie gods. Ende daer omme maken zi haren god half na enen osse ende half na enen mensche, omme dat die mensche is die edelste creature vander wer(86d)elt. Ende omme dat hi heerscapie heeft bouen allen beesten, daer omme maken si haer ydole half na enen mensche ende half na enen osse of serpente of na yet, dat si des morghens zien ende eerstweruen ontmoetten. Si aenbeden sonderlinghe alle dinghe, die goet ontmoet hebben ende alst wel mit hem gaet op dien dach, dat sijt ontmoeten, also si dicwilen onderuonden ende gheproeft hebben ouer langhe tijt. Ende daer omme segghen si, dat *en* gheen goet ontmoet en mach comen, en si van gode ende vander gracien gods. Ende daer omme maken si daer na haer beelden *om dien te ane siene ende te anebedene* eerstweruen des morghens vroech, eer si ontmoeten enighe andre dinghen, die

hem contrarie of (87a) teghens zijn moghen. Men vint ooc wel enighe kerstene, die segghen, dat sulke dinghen sijn, die goet ontmoet hebben ende sulke quaet, also men dicke gheproeft heeft. Want die hase ende die verken ende vele ander beesten hebben quaet ontmoet. Ende van enen sparwaer of van enen andren gripenden voghel, als hi *vlieghet* na zine proye voor dat volc van wapen ende hi zine proeye grijpt, dats een goet teken. Ende ist dat hi mist, so ist een quaet teken. Ende ooc sijn enighe lieden die segghen, dat die rauen is een quaet ontmoet. Jn aldus ghedanen dinghen ende in anderen dinghen zijn vele liede, dies ghelouen om dat dicwille ghesciet is ende vele liede en ghelouens niet. Ende na dien dat die kerstene sijn van desen (87b) ongheloue door droncken, die heylighe leeringhe weten, so en ist gheen wonder, dat die heydene, *ende* gheen goede leringhe en hebben dan haer natuere, dat si daer meer in ghelouen om haer simpelheit wille. Ende seker jc hebbe ghezien vanden sarrasinen, die men heet vigennirien, als wi reden ten wapenen yewaer, si voorseiden ons al dat ons na ghesciede of goet of quaet ende dat wisten si biden vlieghen der voghelen. Ende dat dadense dicwile ende wouden haer hooft te pande setten, dat also ghescien soude alsi seiden. Nochtan en sal daer niement daer in setten sijn gheloue, mar vaste ende wel in onsen here ghelouen, dat hi maken (87c) ende ontmaken mach alle dat hi wille. Die sarrasine hebben dit lant van thana ghewonnen ende houdent. Jn dit eylant sijn vele leewen ende wilder beesten. Ende daer sijn die rotten also groot alse hier die honden zijn. Ende men vaetse mit groten mastinen, want die catten en souden se niet connen ghevaen. In dit eylant ende in vele andre eylanden en graeftmen niet die liede in daerde, also alsi doot sijn, want die

1 B dinc 9 H *deser* 10 B heitte 13 B mochte e. waer si van gode niet wtuercoren meer d. a. d. 15 H *ome* — inv. naar B; ad li done 22 B voele 23 H *luet*, naar B — H *zonder* [*zonde*] *sonderlinghe*, naar B 28 B omdat die osse h. h. 30 verkeerd begrepen door den vertaler of zeer corrupt overgeleverd. Met *na enen osse* moest de zin eindigen en dan een nieuwe beginnen; et lautre moitee de boef. Et des serpentz et des autres choses quils encontrent primerment le matin ils aoerent totes choses especialment que ont bon enconntrier et que bien lour auient la iournee quil encontrent si que ils ont assayetz par experience longement 38 H *een* 39 B bi d. gr. 41 B belde — inv. naar B; pour les regarder et aorer — *Kol.* 144 *r.* 7 et dun esperuer on dun autre oysel de preye 9 H *vlieghen*; B vlieghe 10 B begriept 13 B d. r. een quaet ontm. heeft 20 H *en*; B die 25 B viguurien; augurriens — B iewerings wert tot onser vianden 27 H *gaet* 29 B woudens 38 B ratten 39 B veetse

hitte is daer also gr*oo*t, dat in een luttel tijts alle dat vlesch v*er*teert wort toten been toe. Van daer gaetme*n* ter zee ter gr*o*ter *indien waert tol eenre* stat, dieme*n* sarbee hiet, die h*er*de scoo*n* en*de* herde goet is. En*de* d*aer* wonen vele kerstene van goede*n* (87*d*) gheloue en*de* d*aer* sijn vele liede van oordene*n* en*de* zonderlinghe vande*r* bidde*n*der oordene. Daer na gaet me*n* ter zee int tlant van lombe. *Jn* dit lant wasset peper in een foreest, dat heet combe*r* en*de* en *wasset* niewer el in alle die werelt, dan in dit foreest ofte bossche, dat wel xiiij dachuaerden lanc is. Jn dit foreest sijn twee goede steden gheleghe*n*, deen hiet flandrine en*de* dande*r* singlans. En*de* d*aer* sijn menighe eylande en*de* i*n* yghelike van desen eylande wone*n* vele kerstene en*de* vele joden, want het es een groot lant, m*a*r het is alte heet. En*de* weet, dat die pepe*r* wast *oft* wilt wijngaert ware, die gheplant is (88*a*) biden bomen vanden bossche om te houde*n* als een wijngaert. En*de* die vrucht hier of hanct als wijnbesien doe*n* en*de* die bome sijn so gheladen, dat schijnt of se breken souden. En*de* als die vrucht ripe is, si is altoos so groene als appelkijn van wedewenden zij*n* en*de* men *snijtse* en*de* leest se alsmen wijnbesien doet *ende dan so droghet mense in die sonne*, *tot* dat si al zwart en*de* bero*m*pen sijn. Het sijn drie maniere*n* van pepere in ene*n* boom: lanc pepe*r*, zw*a*rt pepe*r* en*de* wit pepe*r*. Dat lanc pepe*r* is gheheten sorbotijn, dat zw*a*rte sulful en*de* twitte bauol. Dat lanc peper wast eerstwerue*n* als die bladere beghinne*n* te come*n* en*de* *es* gelijc bina der bloemen van cawoerden. Die eerste blade*r* *comen* en*de* hanghen nede*r*waert en*de* dan comt (88*b*) die zwarte mitten bladere*n* i*n* maniere*n* van wijndruue*n*, die groen sijn. En*de* alsmen dat of ghelesen heeft, so wasset twitte peper, dat cleynre is dan tswarte pep*er*. Van desen witte*n* peper en brenctmen niet in dit lant, want si *houdent* tot haren behoef, om dat hi beter is en*de* meerre en*de* heeft beter ghetemperde*r* nature, dan dat zwarte doet en*de* *ooc* en is des wits niet also veel als des swarts. Jn dit lant sijn vele maniere*n* van serpe*n*ten en*de* ande*r*s ghewormte om der grote*r* hitten wille vanden lande en*de* ooc des pepers. En*de* enighe liede segghen, als die liede van dien lande tpepe*r* (88*c*) willen lesen en*de* v*er*gade*r*en, dat si vier make*n* onder den voet vande*n* bome*n* om die serpente*n* *te doen* vliene, dierre vele d*aer* bi sijn en*de* slanghen, mer behoudelike hare*n* woorden diet segghe*n*, dies en is niet. Wa*n*t daden si dat, si souden die bomen, die dat peper d*r*aghen, v*er*bernen en*de* dan soudense v*er*droghen also wel als andere bome*n* souden doen, dat si herde node doe*n* zoude*n*, mer si zaluen haer handen en*de* hare voete mit sape *van lymoeny* ofte si draghen cruut mit he*m*, van welken roke die sarpe*n*ten vlien. En*de* dan so lesense tpepe*r* sekerlike, want en gheen ghewormte en comt (88*d*) hem dan bi. Jtem opt ende van desen foreeste is een stat, dieme*n* heet polonbe. En*de* boue*n* dese stat staet een berch, die ooc heet polonbe en*de* van desen berghe neemt die stat hare*n* name. En*de* aenden voet van desen berghe staet een fonteyne, die heeft smake en*de* roke na alrehande cruut en*de* specien en*de* telker vren v*er*wandelt si hare*n* roke en*de* smake. En*de* die van desen watre ofte fonteyne drieweruen nuchtere*n* drinct, hi w*a*rt ghenesen van wat siecheden dat hi heeft. En*de* die ghene die d*aer* wone*n* en*de* dicwille d*aer* of drincken, si en sijn enghenen tijt siec en*de* schine*n* altoos jonc. Jc dranck*er* (89*a*) of driew*er*uen of vierw*er*uen, so dat

1 B heitte — I in corter tyt 4 inv. naar F vers ynde la maior a vn cite que ad non zarchie 10 H *Jnt* 12 H *vasset* B vast neghers eldere 13 I vijftien 20 H *ofte* 23 B henct 24 et si espessement est charges li arbres 26 I r. i. so is si groen B riept es so es si also gr. 28 H *vintse*, naar I (snijtse ende hauentsc) B (snietse); adonque home les vendange si com homme fait les vynes 29 inv. naar I B; et puis le secche au solail et puis sur vn fourn 30 I B ghecrompen; crispes 31 I het wasset dr. m. v. p. aen e. b. 36 H *bladere* [*eerstwerf*] *beghinnen*, naar B; I *ontbr.* — inv. naar B; I *ontbr.* — B cauverden; flour de coudre et vient auant le foile comence et pende il contre aual 38 H *comt* 40 B wijndrocuen; trecches de reysins — *Kol.* 146 *r.* 1 B dat witte peper ende dat blieft daer int lant 3 H *men* dittogr. 3 H *houden* 4 I t. haers selfs beh. 6 H *oc* 9 B andere quade worme 12 I winnen c. verg. 14 H *doen te*, naar I; B te veriaghene 16 W sauue la grace des disantz 23 inv. naar L. I *ontbr.* B met sape van crude; jus de lymons et des autres choses dont lez serpentz douteut le odonr 36 B noechteren 37 I ghen. ende gheganst v. w. s. of onghemaken die h. h. 40 I a. jonc te zijn

my dunct dat ics noch te ghesonder ben. Ende men seit, dat die fonteine vanden aerdschen paradyse coomt ende daer om is si so crachtich. Sulke liede hetense die joocht borne daer omme, dat die ghene die se drincken dicwille schinen altoos jonc sijn. Al omme ende omme dit lant so wast goeden ghenghebare ende daer so gaen vele cooplude om cruut te copene. Jn dit lant so aenbeden die liede eenen osse omme sijnre simpelheit wille ende goedertiernheit wille ende segghen, dat die heylichste beeste is, die in die werelt es. Want hem dunct, dat hi simpel ende goedertieren is ende ghedoochsaem ende herde profitelic, alse hi gheoffert is ende hem dunct, dat (89*b*) hi herde vele deuchden heeft. Si doen enen osse pinen vj jaer of vij ende dan eten sine mit groter feesten. Ende die coninc van desen lande heeft altoos sulke ossen bi hem. Ende die ghene die desen osse bewaert, hi hout alle daghe sijn orine ende sijn mesche in ij gulden vaten ende *gheuet* haren prelaet ende die prelaet *draechtet* voor den coninc mit groter deuocien. Ende die coninc net sijn *hande* in die orine, die *si* heten gan ende wrijft *hem* daer med sijn borst mit groter eren ende waerdicheit mit sulker meninghen, dat hi moghe sijn veruult mitten duechden des osses voirseit ende *ghe-heylicht* moghe werden van desen dinghen, (89*c*) die niet en doghen. Ende na dien coninc doent die ander grote heren ende na die heren doent die ander meesters, alser so vele ouer blijft, dat sijs moghen hebben. *Jn* dit lant makense haer ydole half na eenen osse ende half na enen mensche. Vte dese ydolen so *spreket* die quade *gheest* tot hem ende antwoort ende seyt alle datsi

weten willen. Voor dese ydole so dodense dicwille haer kindre ende bespreyen dese ydole of afgoden van dien bloede. Ende also doense haer afgode sacrificie, dat is offerande. Ende als yement sterft in desen lande, si verbernen sinen lichame jn manieren van penitencie, op dat hi (89*d*) in die aerde en gheen *pine* en lide, want die worme zouden eten. Op dat sijn wijf gheen kinder en heeft, si bernense mit hem ende segghen, dat redene wijst, dat si hem gheselscap doe in dander werelt, also si hem heeft ghedaen in dese werelt. Mer heeftse kinder van hem, men laetse leuen op dat si wille om te voeden die kindre. Ist dat si lieuer heeft te leuen mit haren kindren dan ghebernt te sine mit haren man, men houtse voor valsch ende quaet, noch nemmermeer en salse ghe-prijst werden, noch men salse nemmermeer betrouwen. Ende ist dat twijf sterft voor haren (90*a*) man, die man doet hem met sinen wijue verbernen *op dat hi wil*, mer wil hi niet, men dwincten niet daer toe ende mach hem ooc verhuwen sonder blame. Jn dit lant wast starc wijn ende die wiue drincken wijn, mer die mannen en drinc-ken niet.

Van dat conincryc van mabaron ende is wel ix dachuaerden lanc.

Van desen lande lidende door menich lantscap gaetmen tot enen eylande, dat ix dachuerde lanc is, dat men heet mambron, dat een groot conincrike is ende daer sijn vele scoonre steden. Jn dit conincrike leit sinte thomas dapostel in vleesch ende in bloede ende in *ghebeente* in een scoon tombe in die stat van calamie, want daer was hi ge-

1 I m. docht d. i. al myn leuen veel te gh. was 2 I wt den a. p. B vten p. 7 I al dyt l. doer B al om d. l. 8 B ghinwere 13 qar lour semble que qui est simple et debonairs pacient et profitable il est sanctefiez. De vertaler las in stede van sanctefiez *sacrifiez* (= gheoffert); trouwens hij begreep de gе-heele plaats niet. 20 vn tiel boef 21 I bewaren dyc ontfaen B ontfeet; il receit les fiens et la vrine — B sijn orine ende dat hi schit 23 H *gheuent*; I e. brenghent B gheeft 24 H *draechter*, naar I B (draghet) 26 I B steect; moile — inv. naar I B — H *hi*; quil appellent 27 inv. naar I — I s. borst ende syn leden B s. borst mede ende sijn aenschijn; et moile son front et sa peitrine et puis se frote des fiens 30 H *heylicht*, naar I B

32 I al sijn dycures B meestere; ministres 36 H *Jnt* 38 H *spreken*, naar I (ende wt d. afgod so spreect die duuel) B (sprect die d.) 38 H *gheeste*; li maligne esprit entre et parle a eaux — *Kol.* 148 *r.* 2 I besprengen B bespraeien 3 I mitten bl. 6 I barnet men — B i. die maniere dat sijn penitencie te minder sijn sal 8 H *penitencie*, naar I o. d h. daer na gheen pyne soude liden; a la fin quil ne soeffre peynes en terre 10 I dattet reden is 12 I gh. hout 16 B te steruen m. 17 I ouer v. 18 I salmense prysen noch oec betrouwen B valsch e. q. e. onghetrouwe e. nummerm. e. salsi sijn gh. voer goet 22 inv. naar I B: sil voet 24 I ooc een ander wyf nemen B hi mach weder ghehuwen 28 opschr. naar I 34 inv. naar I B; en oos

martelijt ende begrauen, mer die van assirien deden sinen lichame bi tiden die leden sijn draghen (90*b*) in mesopotamen in die stat van edissen ende sint wart hi daer weder ghedraghen. Ende sijn arm ende sijn hant, die hi stac in die wonde ons heren, doe hem onse here openbaerde ende seide na sine opverstandenisse: Noli esse incredulis sed fidelis, dats te segghene: en wilt niet onghelouich sijn mer ghelouich, die leit noch buten den vate daer sijn lichaem in leecht. Ende mit deser hant wisen si haer vonnesse in dit lant ende doen weten, wie recht of onrecht heeft. Want als enighe liede twiuelinghe hebben tusschen twee perthyen ende een yghelike seit, dat hi recht heeft, si doen haerre beider saken (90*c*) in scrifte setten ende daer na so legghense beide dese ghescrifte in sinte thomaes hant. Ende staphants werpt hi wech verre van hen die scrifte des gheens die onrecht heeft ende tghescrifte des gheens die recht heeft hout hi in sijn hant. Ende daer omme comen van verre landen die liede al daer van twiueliken saken omme vonnesse aldaer of te hebbene. Jtem die kerke, daer sinte thomas in leit, is herde groot ende scone ende is al vol simulacren, dat sijn grote beelden, die hare afgode sijn, vanden welken die minste is wel also groot als twee manne, onder die welke is een alte groten beelde, vele meerre dan enich van (90*d*) den andren, die al ghedect is mit goude ende mit dierbaren ghesteynten. Ende daer is die afgod der kerstene lieden, die *valsch* sijn ende hare wet of ghegaen sijn ende gods *ghelochent* hebben ende sit in enen setel *herde* rikelijc. Ende omtrent hem heeft hi brede gordele van goude ghewracht ende van perlen ende van dierbaren ghesteynten. Ende dese kerke is *binnen* al vergult. Ende te deser kerken comtmen *in*

pelegrimagie also ghemeenlike alsmen doet te sinte jacobs in galissien. Ende vele liede, die te desen afgode vut gaen van varrelants, si gaen altoos ziende in daerde ouermids der groter deuocien, die si hebben ende en dorren haer hooft (91*a*) niet op lichten omtrent hem te siene, om dat si anxt hebben, dat si enich dinc sien mochten, dat hem haerre deuocien belette. Ende sulke liede comen daer in pelegrimagien, die bringhen een mes in haer hant ende slaen hem ende steken hem grote wonden in haer arme beenre *ende* dien ende storten haer bloet om die minne van desen afgode ende segghen, dat hi harde salich is, die aldus sterft om die minne van *sinen* afgod. Ende sulke liede comen, die haer kinder mit hem brenghen om te dodene ende te offeren voor dese afgod. Ende sulke liede comen daer, *die* telken tween screden van dier tijt dat si van huus gaen knielen herde deuoteliken, (91*b*) tote dat si voor desen afgod comen sijn. Ende alsi daer comen sijn, so hebbense wierooc ende ander dinghen, die wel rieken ende bewieroken desen afgod, recht oft die lichaem ons heren ware. Ende men comt tot desen ydole ofte afgode meer dan van c. milen verre. Ende voor dese kerke van desen afgode staet een grote plasch, recht *oft* een viuer ware al vol waters ende in desen viuer werpen die pelegrime gout, zuluer, perlen *ende* dierbairigh ghesteynte zonder ghetal in *manieren* van offeranden. Ende als die meesters *of* die diennaren van deser kerken yet hebben te doene, (91*c*) so gaense tote desen viuere ende nemen daer van dien goude also vele, als hem behoooft te vermakinghe van dier kerken ofte andren dinghen, dies si noot heeft, so dat in dese kerke niet en ghebrect, en is staphants ghereet.

Alse die grote feesten sijn van desen tempel ofte van desen afgod, alse wyhinghe

2 I wyl eer dr. B bi tiden voerleeden 8 I B verrisenisse 15 I twistinghe 19 B brieue 21 B ewech — B brief 22 B den brief 23 B behouti 25 I twiuelachtighe 35 et ceo est le ydole dez faus cristiens 36 H *valch* 37 H *ghelochechent* 38 inv. naar I B; moult noblement 39 B e. es ghegort met e. br. g. 41 H *bouen*, naar I B; dedeins 42 inv. naar I — *Kol.* 150 *r.* 3 I v. verren landen 6 I opslaen B op houden in de locht 9 I belette aen h. deu. B d. haer deuocie bename; que les oste de lour deuocion 12 I in hoer benen e. i. h. armen B *ontbr.*; en lour pees et meyns et jambes et lesquices 16 H *desen*, naar I B; pur lamour de son dieu 19 inv. naar I 22 I thent s. tot d. a. 26 I m. c. dese afgoden anebeden meer d. ouer hond, m. weghes; et vient pour aorer ceste ydole plus de .c. lieux de long 29 I e. grote ront water; vn viuer ou vne lake — H *of* 32 inv. naar I B — I duerbar 33 H *mamaniereu* 34 H *ende*, naar I; W quant luy ministres des ydoles ont mestier dascune chose reffaire 35 I. h. te doene ter kercken behoef B d. m. vander kercken enich gebreck hebben so nemen si des si te doen hebben wt desen pole 37 I als si te doen hebben B als si behouende sijn 42 I wijnghe B wijinghe

vander kerken ofte insettinghe en*de* opverheffinghe des afgods, alle dat lant daer omtrent *ver*gadert he*m* en*de* setten dese afgod mit grot*er* waerdich*eit* op enen waghen, ghechiert mit gulden lakene van tartarien en*de* ley(91*d*)den en*de* voere*n* aldus omtrent die stat mit *gr*oter eren en*de* feesten. Voor desen waghen gaen alre eerst mit gheordineerden processien alle die maechden van dien lande twee en*de* twee te gader en*de* na desen maechden gaen die pelgrinen, *die van verren lande ghecomen sijn, van welcke pelgrymen* sulke laten he*m* onder den waghen vallen en*de* laten dien waghen mit sinen radere*n* ouer he*m* liden, so dat enighe lude staphants d*aer* ond*er* sterue*n* en*de* sulke *hebben* die arme te broken, sulke die beenre, sulke die ribben. En*de* al doen si dit *uut groot* deuocien van sinne*n* om die minne van hare*n* gode en*de* pey*n*sen, so si meer pinen liden en*de* tribulacien o*m*me die mi*n*ne van desen (92*a*) afgod, so si naer gode sullen sijn in meerre blijscap in dand*er* werelt. En*de* cortelinghe te segghen si doe*n* *so gr*ote penitencie en*de* doghen aen den lichame so grote martelie om die mi*n*ne van hare*n* god, datmen cume soude vinde*n* ene*n* kerstene, die soude dorre*n* bestaen dat tiendeel te doene om die mi*n*ne *van* jh*esus* ch*ristus*. En*de* d*aer* alre naest den waghen vore*n* gae*n* die meesters vanden lande sond*er* ghetal mit menigherande i*n*strume*n*ten en*de* maken onder hem *grote* melodie en*de* ghescal van lude. En*de* al si alle die stat o*m*me gaen hebben, so kere*n* si weder ter kerken waert en*de* setten weder die ydole of dat beelde in sine stat. En*de* dan o*m*me die (92*b*) *ere van desen afgod of om die* waerdicheit van deser feesten so dode*n* he*m* wel ij^{c}. of iij^{c}. *per*sone*n* ...... vande*n* welken me*n*

neemt die lichame*n* en*de* leyt se voor dese ydole ofte afgode. En*de* me*n* seit, dat si heylich sijn, o*m*me dat si hem mit haers selfs wille ghedoot hebben o*m*me die mi*n*ne van hare*n* *afgod*. En*de* also in kerstenhede een gheslachte he*m* soude voor te beter en*de* te goed*er* houden, of si d*aer* in hadden ene*n* heylighen ofte twee, wies werke en*de* miracle, die si ghedaen hadde*n*, si souden doe*n* setten in ghescrifte o*m*me te doen canoniseere*n*, also houden he*m* in dit lant van maboram die liede te bet*er* vanden ghene*n*, die he*m* doden om die mi*n*ne van hare*n* (92*c*) afgode en*de* settene in hare*n* letanien en*de* beroeme*n* hem deen totten andren en*de* segghen: jc hebbe meer heylighen in mine*n* gheslachte da*n* ghi doet int uwe. En*de* hebben d*aer* een ghewoonte, so wanneer enich me*n*sche van he*m* lieden heeft meninghe, dat hi hem zeluen doden wil o*m*me die minne van hare*n* god, so ontbieden si alle haer vrie*n*den en*de* hebben vele ministreers en*de* gae*n* voor desen afgod mit grot*er* feeste*n* en*de* die ghene, die he*m* doden sal, heeft een wel snidende mes i*n* sijn hant en*de* snijt een groot stuc van sinen vlesche en*de* w*er*pet den afgod in sijn aensichte, sine bedinghe (92*d*) zegghende en*de* hem sine*n* god beuelende en*de* dan so steect hier en*de* daer hi hem zelue*n* wonden, tot dat hi doot is. En*de* sine vrie*n*den prosentere*n* da*n* sine*n* lichame hare*n* afgod en*de* segghen dan al zinghende: besiet god, wat v *ghetrouwe* vrient en*de* v knecht om v heeft ghedae*n*; hi heeft ghelaten wijf en*de* kinder, rijcheit en*de* alle tgoet van deser werelt en*de* sijn eyghen leue*n* omme die minne van v en*de* heeft *v* offerande ghedae*n* mit sine*n* eyghen vleesche en*de* bloede, w*aer* bi ghine wilt setten bi uwe meeste ghemi*n*de

7 I m. gr. waerdicheyt e. f. 12 inv. naar I B; que sont venuz de longeins marches, des queux pelerins 15 I o. h. lopen — I so datter menich staph. doot bliuet 17 inv. naar I — B ontwee 18 B d. rubben in haren buuc 19 inv. naar I B — I groter deu. ende innicheyt 22 I naerre B nare 23 I m. vroechden ende bl. 24 I cortelyc 25 inv. naar I — I liden B lien 27 I d. m. nau B com 28 H *bestuen* [*te aennemen*] *dat*, naar I B 29 inv. naar I B 30 I dan alre n.d.w.so gaen 31 W luy menestriers du pais 31 I s. ghetal van menigherhande konsten mit groter deuocien; ouesquez diuerses jnstrumentz 33 inv. naar B; des grantz melodies 34 van lude *ontbr.* B 38 inv. naar I B; pour honour del ydole et pour reuerence de la feste — B ende dan esser daer wel ij^{c}. o. iij^{c}. pers. die daer willen steruen om die minne van haren afgod ende hebben messe ende sniden haer seluen grote stucken van haren lichame W se occient ij^{c} ou iij^{c} persones as cotealx trencheantz des queux homme prent les corps et les met homme deuant lydole. Er zijn dus na het woord *personen* eenige woorden uitgevallen — *Kol.* 152 *r.* 5 H *god*, naar I B; pour lamour de celle ydole 20 I o. d. minne ende liefte 24 I f. ende bliscappen 34 H *ghetuwe*, naar I B — I doer v 37 I lijf ende leuen 38 inv. naar I B

in die glorie van hemelrike, want hi heuet wel verdient. Ende dan (93a) so makense een groot vier ende verbernen den lichaem ende een yghelijc nemet van dien asschen ende hoedense mit groot waerdicheit in manieren van heylichdom ende segghen, dat een werdich dinc is ende dat hem niet archs noch quaet ghescien en mach, also langhe alsi ouer hem draghen *van desen asschen.*

Van enen groten lantscappe gheheten lamory, daer die luden al naect gaen ende ander dinc.

Van desen lande gaetmen door die westersche zee door menich eylant ende lantscap, welc v alte lanc zoude risen te noemen. *Ende* van dezen eylande daer jc *v* of hebbe ghesproken in .lij. dachuerden is een herde groot lantscap, dat heet lunori. Jn dit lant ist herde heet ende daer is een ghe(93b)woente ende costume, dat manne ende wiue altoos naect gaen ende spotten mit vreemde lieden, als sise sien ghecleet ende segghen, dat god die adam maecte was naect ende adam ende yeue waren naect ende dat hem niement en soude scamen een yghelijc hem te tonen, also alsen god heeft ghemaect, want het en is niet lelic, dat van naturen is. Ende segghen, dat die liede die ghecleet sijn zijn van eenre andre werelt, of het sijn liede, die in gode niet en ghelouen. Ende segghen wel, dat si ghelouen *in gode*, die die werelt sciep ende adam ende yeue maecte *ende* alle andre (93c) dinghen. Ende si en hebben ghene ghetrouwede wiue, mer alle die wiue sijn ghemeine van dien lande ende si en ontsegghen en ghenen man zinen wille te doen, want si segghen, dat si sonde daden en daden sijs niet, dat die

manne wouden ende dat god beual ende gheboot alsoe adame ende yeuen ende alle den ghenen, die van hem comen zouden, daer hi sprac: crescite et multiplicamini et replete terram, dats te segghene: wast ende menichuoudicht ende veruult aertrike. Jn dit *lant* en mach niement segghen: dit is mijn wijf of dit is mijn man. Ende alsi een kint baren, si gheuent die si wil(93d)len van dien mannen, die mit hem te doen hebben ghehadt. Ende tlant is ooc al ghemene, want deen houdet *een* ende die ander een ander jaer ende een yghelijc neemt vandien lande daer hi wil. Ende al tgoet van dien lande is ghemene, coren ende ander dinc, want daer en is niement niet te voren ghesloten ende men neemt daer men wil ende dat een ygheliken behaecht mach hi nemen zonder kalengieren ende also rike is deen als dander. Mer si hebben een quade coustume, want si eten lieuer menschen vleesch dan enich ander, nochtan is tlant herde ouerulоedich van corne, van vleesche, *van vische*, van goude, (94a) van suluer ende van allen andren goede. Daer varen coopliede ende voeren mit hem jonghe kindre om in dit lant te vercopene ende si copense ende sijn si vet, si etense staphants. Ende ist dat si magher sijn, si doense vet maken ende dan eten sise ende segghen, *dattet* tbeste ende *tsuetste* vleesch is, dat men vint. Jn dit lant *ende in menich ander landen* daer omtrent en sietmen niet die sterre, die men heet transmontana, dats die zee sterre, die haer niet en roert, die noorden waert staet, mer verre sietmen een ander, die int contrarie staet, dat is zuden waert, diemen heet antarike ende dat is in dien lande die zee sterre, daer die scipliede haer auijs aen nemen. Ende alsmen in dese lande ende in deser zee noordenwaert

3 I branden 5 I houtse in 6 B heildome 7 H *is* [*van desen asschen*] *ende*, naar I B 9 H *alsi* [*se*] *ouer*, naar I — inv. naar I; taut quils eyent sur eaux de celle cendre. De woorden waren een paar regels te vroeg gezet. 10 Opschr. naar I 11 B d. vesscher z.; la mier occeane 13 I te lanck soude vallen te vertrecken 14 H *dat*, naar B; I mer 14 H *nv*, naar B; I *ontbr.*; dont ieo vous ai parlee 27 del autre siecle 28 B aen g. 30 inv. naar I B (aen g.) W qils croient en Dieu 31 H *yeue* [*ende*] *maecte*, naar I B — inv. naar I B; qui crea le monde et fist adam et eue et touz autres choses 32 I wijfs 34 I e. die wynen en weygheren gh. m. — *Kol.* 154 *r.* 4 I doe 6 B v. derde 7 inv. naar I B 9 I ter werelt brenghen 12 H *teen*, naar I; vn an — B houdet dander iaer ende also omgaens e. elc wint vanden l. 16 I Ende al dye lieden syn al euen ryck ende gheen dinck en is daer ghesloten B en es niemen voer besloten iet; qar rien nest enclos rienz nest enserretz et ensi prent chascun ceo que li plest sanz contredit 18 H *dat* [*hi*] *een*, naar I B 24 inv. naar I; des pessons 26 I brenghen 27 I e. s. c. wel dyer 31 H *datter*, naar I B 31 H *tsuuerste*, naar I; B *ontbr.*; plus douce 32 inv. naar I B; et en plusours autres par de la 36 H *waer* 38 I antartica 39 I daer d. sc. hem mede bekennen waer dat si sijn 40 I alsoemen

(94*b*) neemt *sijn* avijs *aen* die zee sterre, diemen heet transmontane, also nemen si haren auijs van scepene inder zee *in dien* lande zuden waert *an dye zee sterre diemen hyet antartica.* Want dese sterre antarike en toont haer niet in onsen lande norden waert nocht ooc onse sterre transmontane en toont haer niet in ghenen lande zuden waert, waerbi dat men merken mach ende worden gheware, dattet aertrike ende die zee is van ronder vormen. Want een deel vanden firmament toont hem in een lant, dat hem niet en toont in een ander lant. Ende dit machmen proeuen mit experiensien ende mit *subtijlre besoekinghe* aldus: waert datmen voere van scepen ende (94*c*) van lieden vonde, die aldie werelt omme woude varen, men mochte mit scepen varen al om ende omme die werelt ende onder ende bouen, dat jc aldus proeue, want jc *hebbet* selue gheproeft ende ghemerct jn deser manieren. Jc hebbe gheweest in die parthye van desen landen van brabant ende aernstelike ghesien aen dastralabe, dat is an een compas, daer men die hoghede ende die mate vanden planeten mede met ende hebbe an dastralabe *vonden*, dat die sterre van onsen lande in dese zide der zee liij gaerden hoghe is. Ende in aelmaengen waert int conincrike van behem is si lviij graden hoghe ende vorder meer (94*d*) noordenwaert es si lxij gaerden hoghe ende enighe minimen mede, want jc *hebbet* zelue ghemeten an dastralabe voorseit. Ende *ghi* sult noch weten, dat dese sterre transmontane van desen lande ende die sterre antarike van dien lande *sijn beide* onberoerlike. Ende mids desen tween sterren so *omloopt* tfirmament des hemels als die rade van enen waghen lopen in die asse, so dat dese twee sterren sceiden tfirmament ende deylent in tween perthien, so dat alse vele van desen firmamente es bouen als onder. Ooc hebbic gheweest ten zuden lande waert ende hebbe ghesien ende ondervonden, datmen (95*a*) jn dit lant van hogher libien eerst weruen siet die sterre van antarike, dats die sterre voirseit van ghenen lande. Ende so jc vorder ghinc in dat lant bouen libyen, so jc dese sterre hogher vant, so datse bouen libien te ethiopien waert is wel xviij garden hoghe ende *ooc* enighe minimen, die xl maken enen graet. Ende dan noch voorder te gane in andre eylanden ende lantscappen vant jc die selue sterre antarike *xxxiij* graden *hoech* ende xvj minimen. Ende haddic scepinghe gheuonden ende gheselscap om vorder te gane, jc wane wel seker sijn, dat wi hadden ghesien alle die rontheit des firmaments al omme ende omme. Want also jc v (95*b*) voren hebbe gheseit, die helleft vanden firmament is tusschen dese twee sterren, welke helleft jc altemale ghesien hebbe. Ende vander ander helleft des firmaments, die onder transmontane es, dats die zee sterre van desen lande noordenwaert, hebbic ghesien lxij graden ende x minimen lanc ende verre. Ende ten suden waert hebbic ghesien, dat onder antarike was xxxiij graden ende xvj minimen. Nv merct, die helleft van desen firmamente en is mar *ix*^{xx} graden *ende* van desen *ix*^{xx} graden hebbicker ghesien *lxij* van eenre parthyen ende xxxiij van der andre, dat sijn te gadre *lxxxx* ende v ende die helft van enen gra(95c)de, so dats maer en ghebreect, jc en hebbe alle tfirmament ghesien, mar *iiij*^{xx} ende iiij graden ende wel die helleft van enen *grade*. Ende dat en is niet dat vierendeel van den firmamente, want tfierendeel vanden firmamente heeft *iiij*^{xx} ende x *graden*, *so datter of ghebreect vijf graden* ende enen haluen vanden vierendeele.

1 inv. naar B — inv. naar B 3 H *van desen*, naar I 4 inv. naar I 6 H *antarike* [*hiet si*] *en*, naar I B — H *een* 15 H *subtijsre bosorkinghe*, naar I 16 I datm. vonde schepinghe; troueroit passage de neef 18 I seylen ende varen 21 H *hebbe* 25 I d h. vander manen ende vanden anderen pl. B F W *ontbr.* 27 H *voden* — que la transmontaigne est .liij. degres haut 28 I desside 29 I graden 32 I e. oec een mynime 33 H *hebbe* 34 inv. naar I 36 H *antarike* [*sijn beyde*] *van*, naar I 37 inv. naar I — I onwandelbar 38 H *ontloopt*, naar I B; turne tut le firmament 40 I om d. a. — *Kol.* 156 *r.* 2 H *bouen* [*desen tween sterren*] *als*, naar I B; si y a tant par desus come par desur 5 en lybie 6 dats d. s. v. v. g. l. *ontbr.* I B F W, dus wschl. te schrappen 10 I graden B grade 11 H *oc* — dont les lx minutz font vn degree 14 H *xxxiiij*, naar I B — inv. naar I; B hoghere; en haut et plusours minutz 18 H *rontheit* [*vander werelt ende*] *des*, naar I B; que nous vssous vewz tut le rondesse de firmament tot entour 20 B helicht 21 B helicht 23 B helicht 25 H *noordenwaert* [*is*] *hebbic*, naar I 29 B vanden f. 30 H *xxix*, naar F — inv. naar F — H *xxix*, naar F 31 H *lxxij*, naar F; de fout echter ook in I B en dus denkelijk reeds van den vertaler; evenzoo de volgende plaatsen 33 H *c*, naar F — B helicht 36 H *xxxiij*, naar F 39 H *xxxiiij*, naar F 40 inv. naar I; si en faut v degres et demi de la quarte partie

Waer bi dat jc sekerlike segghe, datmen alle die werelt mochte al omme gaen also wel onder als bouen ende weder *keren* in sijn lant, die gheselscap hadde ende scepinghe. Ende altoes soudemen *lantscapen* ende eylanden ende scepinghe vinden, also alsmen in dit lant doet, want ghi weet, dat die ghene die recht (95*d*) sijn onder dese sterre antarike sijn rechten voet *teghen* voet mitten ghene, die wonen ende sijn onder die sterre transmontane, want alle die zee ende alle lantscapen hebben andre lantscapen ofte zee ieghen hem ofte van onder ofte van bouen ligghende ende dats daer omme dat si van ronder figuren zijn. Ende alsoe jc begrepen hebbe ende verstaen mach, so dunct mi dat des pape jans lant des keysers van indien is onder ons. Want alsmen van scotlant of van ynghelant te jherusalem waert trect, climt men altoos opwaert, want onse lant is in die nederste perthye van westlant ende pape jans lant is in die nederste perthye van (96*a*) *oestlant* ende hebben daer den dach, als wi hebben den nacht. Ende also wi hebben den dach, soe hebben si den nacht, want tlant ende die zee sijn van ronder formen. *Ende* datmen clemt opwaert in deen zide, dat daeltmen neder in dander zide.

Hoe dat jherusalem recht midden der werelt is ende ander dinghen.

Hier voren hebdi horen segghen, dat jherusalem is in midden der werelt, datmen aldus prouen mach. Want als men daer enen glauie *schacht* op recht te noen daechs in den tiden van equinoxium, dats alse die dach ende die nacht euen lanc zijn, hi en maect gheen scaduwe te gheenre ziden waert. Ende dat jherusalem in midden der

werelt si, dat tuucht ons dauid, daer hi seit: Et operatus est salutem in medio terrae, dats te segghen: hi heeft ghewracht salichede in midden der werelt, waer bi *het* (96*b*) is claer te verstaen, dat die ghene die van desen lande gaen te jherusalem waert also menighe dachuaert, alsi doen van hier te jherusalem waert, also menighe dachuaert moeten si doen, die voort willen gaen van Jherusalem te pape jans lant. Ende also ist te verstane van andren landen. Ende alsmen noch vorder gaet bouen dese dachuaerden te indien waert ende ten andren eylanden noch daer bouen ende op alle ziden daer omtrent na die rontheit der aerden ende des lants, die comen jeghen *ons* lant voet jeghen voet ende *jeghen* andre landen van onsen ghebuerten, na dat die vorme der rontheit eyscht ende dat die lande gheleghen zijn. Ende daer om heeft mi dicwille ghe(96*c*)dacht van dien, dat jc *een weruen hoerde segghen, doe ic* een *clein* knechtken was, hoe dat eens een goet man van onsen lande sciet omme alle die werelt *om* te gaen, so dat hi indien leet ende alle die *eylande* bouen indien, dier meer *dan* v^m^. is. Ende ten lesten ghinc hi so verre ende omme ghinc so die werelt in menighen *sasunen* vanden jare, dat hi vant een eylant, daer hi sijns selfs sprake hoorde spreken den ghenen, die die ossen leyde, waer of hi hem sonderlinghe verwonderde, want hi en wiste niet, *hoet* sijn mochte. Mar jc segghe, dat hi so verre hadde ghedoolt te lande ende ter zee, dat hi hadde alle (96*d*) die werelt omme ghegaen ende dat hi al omme gaende weder was comen in sijn lant ende in sijnre kennessen. Mer hi keerde weder den wech die hi comen was, so dat hi vele van sire pinen verloos, als hi selue seyde binnen langhen tiden daer na, want hi quam

2 I om varen mach 3 inv. naar I B; retourner arere en son paiis 5 H *tlantscapen*, naar I; troueroit il homes terres jsles ausi bien come 6 ende scep. *ontbr.* I 7 H *dit* [*ander*] *lant*, naar I; ausi bien come en celle paiis 9 I B recht — H *tghen*, naar I; B ieghen 14 I dat die werelt 15 I fig. is 18 B scollant 22 I i. d. ouerste p.; en la basse partie de la terre vers orient 23 H *obstlant*, naar I 27 H *want*, naar I; et ceo que home monte al vne coste 29 opschr. naar I 31 I midden in die w. 33 H *scht* — I op r. ouer eynde ter rechter noemen — *Kol.* 158 *r.* 1 I B is 4 I int m. 4 H *heet* 16 H *cen*, naar I (d. c. weder teghens ons l.) B 17 inv. naar I (teghen) 21 I ghedocht — inv. naar I B (ic h. menichw. horen seggh. doe ic) 22 H *cleein* I een jonc kynt; que ioya contier quant ieo fu iuuenes 24 inv. naar I B 26 H *lande*, naar I B; isles — H *eylande* [*doer*] *bouen*, naar I B — H *van*, naar I B 28 I in menighen tiden van iaren; saisones 29 H *salunen* — H *jare* [*ende vander werelt*] *dat*, naar I B F 31 I menneden 33 H *hoe*, naar I 34 H *lande* [*te walere*] *ende*, naar B; par terre et par mer 37 W iusqes a ses marches et, sil vousist auer passe auant, qil eust troue et son pais et sa conissance. Missch. eenige woorden uitgevallen na *in sijn lant* 40 B alsoe hi namaels seide 41 I in l. t. d. n.; vne grant piece apres qil fust reuenutz.

eens bi noorweghen en*de* d*aer* bestont hem een *groot* te*m*peest en*de* ghewederre in die zee en*de* was gheuoert in een groet eylant, d*aer* hi hem bekende, dat *dat* eylant was, d*aer* hi sine tale hoorde spreken die lieden, die die ossen leiden inden waghen. En*de* dit was moghelijc te ghesciene, hoe dat simpelen lieden dunct, datme*n* onde*r* daerde n*iet* gae*n* en mach en*de* dat me*n* vallen soude te (97*a*) hemelwaert onde*r* staende, mer dat *en* mochte niet sijn te meer dan wi moghen vallen van deser aerde*n*, daer wi sijn, toten hemel boue*n* ons ..... *ende also ons dunct, dat si onder ons sijn*, also dunct hem, dat wi onder hem sijn. En*de* mochtme*n* vander aerden te hemel waert vallen, noch met meerre redene mochte die aerde en*de* die zee, die so groot sijn en*de* so zwaer sijn, tote*n* firmame*n*te vallen, *mar* dat en mochte niet sijn, want dat en soude niet gheuallen sijn, m*ar* opwaert cle*m*men. En*de* daer om seyde onse h*er*e: ne timeas *me qui* suspendi terra*m* in nichilo, dats te segghene: en ontsiedi niet, die die aerde in niet *heuet* ghehanghen. En*de* nochtan dat moghelijc is, datmen alle die werelt al omme mochte gaen vanden (97*b*) ene*n* ende totten andre*n* *eynde*, nochtan van m. en soude *men* ene*n* niet vinden, die so rechte gheraken soude in zij*n* lant zond*er* wederkeren de*n* wech, die hi ghegaen hadde. Want oue*r*mids die grootheit vander aerden en*de* vander zee so mocht me*n* m. en*de* m. ander weghe gaen, so datmen *so* volcomeliken en*de* wel *niet* gheraken *en* mochte tote daer hi wt ghinc, voort gaende altoos zonder weder te keerene den

wech, die hi ghinc, *en* quaem niet bi auonturen of vand*er* gracien gods. Want dat aertriken is herde groot en*de* breet en*de* het hout in sijnre rontheit en*de* in sinen o*m*me gaen onde*r* en*de* bouen zonder die zee omtre*n*t xx^{m}. en*de* (97*c*) $iiij^{c}$. en*de* xxv milen, na dien dat die oude wise segghen, welc dat jc niet en wed*er* segghe, m*aer* na die cleynheit mij*n*s sins dunct mi behoudelike hare*n* woorde*n*, dat meerre en*de* *groter* is. En*de* omme te bat te ve*r*stane dat jc segghe, so neemt een figuer van enen grote*n* compasse .... datme*n* heet *centre* en*de* daer si in ghemaect een ande*r* clein compas en*de* dan si die grote compas mit linien of mit strepen ghediuideert in alle sine*n* p*er*tyen, so dat alle die linien hem v*er*gadre*n* in centre, dan moghedi weten, in also vele p*er*thien als die *grote compas* ghedeilt sal sij*n*, in also vele sal die cleine worde*n* ghedeilt (97*d*) die omtrent die centre is, al sijn die spacien mi*n*d*er*e. Nv neemt dat firmame*n*t voor den grote*n* compas .... die omtre*n*t die centre is en*de* alle meesteren van astronomien weten wel, dat firmame*n*t in xij p*er*thye*n* ghedeilt is, dat sijn xij tekene en*de* een yghelijc teke*n* is ghedeilt in xxx grade*n*, ... inden welke*n* dat firmame*n*t is ghedeilt. Nv si dat aertriken in also vele p*er*thien ghedeilt, so sal een yghelijc ghedeilt antwoorden een yghelijc grade va*n*den *firmamente*. En*de* daer na die meesters van astronomie*n* segghe*n*, *dat* vij^{c}. stadien des aertrijcs antwoorden ene*n* grade vanden firmame*n*te, dat *sijn* $iiij^{xx}$ ende vij milen en*de* een *halue*. Nu si dat een op dat ande*r*

1 en norwey 2 I onweder 4 inv. naar I (dit was dat eyl.) B 5 B sprake 6 I menden — les boefs a charue. De vertaler las: char 11 H *een* — mes ne porroit estre a plus que ne porrons cheoir vers le ciel de la terre ou nous sumes 13 wschl. zijn na *bouen ons* eenige regels weggelaten, 't zij door den vertaler zelf 't zij door een der eerste overschrijvers: qar de conueinques part de la terre qomme demoert ou desur ou dessouth il semble tut diz a ceaux que demorrent quils vont plus droit que nulles autres gentz — inv. naar I; et auxi come il nous semble quils sont desouth nous auxi lour semble que nous sumes desouth eaux 19 inv. naar F; mes ceo ne purroit estre 20 de woorden *want d.* tot *opw. cl.* ontbr. I B F W 22 H *meas* 24 H *heues* 27 inv. naar I 28 B dusentich 28 H *mer*, naar I B 33 W qe nul nadresseroit parfitement vers les parties dont il moueroit si ceo nestoit dauenture 34 inv. naar I; — inv. naar I 35 inv. naar I — I totten lande d. h. vut scyet — *Kol.* 160 *r.* 1 H *eñ* 5 zonder die zee *ontbr.* F W 7 I o. w. leraers s. B d. goede o. w.; loppinion des anciens sages 10 H *groot*, naar I 12 na *compasse* zijn denkelijk eenige woorden uitgevallen: vne figure ou il y a vn grant compas et entour le point de ceo compas quest appelle le centre soit fait vn autre petit compas. Wschl. moeten dan ook de woorden *ende daer* en *in* geschrapt worden. — H *eentre* 16 en plusours parties 17 B in centro 19 H *comps* 23 na *compas* denkelijk eenige woorden uitgevallen; ore soit li grant compas presentes pour le firmament et le petit compas representes pour la terre 27 na *graden* wschl. eenige woorden uitgevallen; et chescun signe est deuise en xxx degres ces font ccc et xl quil ad te tour ore soit ansi la terre deuisee en tantz parties come le firmament 28 H *ghed.* [*so*] *Nv*, naar B 31 H *firmante* 33 inv. naar I B 34 I d. aertr. toe lopen enen gr. 35 inv. naar I B — H *xxiiij*, naar F 36 inv. naar I

gheleit *menichfoudegend* dat ghetal *iij*^c^. ende lx. we*r*ue*n*, dat sijn (98*a*) een ende dertich dusent milen en*de* v^c^. milen, een yghelijc van desen *viij* stadie*n*. Al so vele houdet dat aertrike in sijnre rontheit en*de* o*m*me gae*n*s, also jc mi ve*r*staen mach, na die*n* dat *die* meesters van astronomien segghen. En*de* en wilt v niet moeyen, die dit boec lesen, dat jc zegghe, dat een deel vanden lande van yndien is onde*r* onse lant van ynghelant en*de* dat onse lant ooc is onder indien, recht ghelike dat recht oost is recht ieghe*n* west en*de* recht noorden is ieghen zude*n*, vanden welke*n* pe*r*thien jc v hier vore*n* hebbe ghesproke*n*. En*de* seker dat is waer, want jc hebt ghemete*n* mitte*n* ast*r*olabe, dat is een mate daerme*n* die planete*n* mede pleget te meten van ve*r*ren, dat die ghene, die wonen in die pe*r*thie van noorden, sijn voet jeghen voet (98*b*) den *ghenen*, die wone*n* in die pe*r*thie van sude*n*. En*de* also sijn wi *tegen* een deel van indien. En*de* *waren* enighe ghestadighe of vaste bliuende ste*r*re ten oosten waert enten westen, aen deen welken men *mochte* die pe*r*thien proue*n* en*de* d*aer* aen meten, also wel *alsment* noorden en*de* zude*n* doet mitte*n* tween ghestadighen ste*r*ren, d*aer* jc v hier vore*n* of gheseit hebbe, dat is transmo*n*tane en*de* antarike, voorwaer me*n* zoude vinden die eylande va*n* pape jans lant meer o*m*megaende dat ae*r*trike onde*r* ons en*de* vordere, da*n* van noorde*n* tot zude*n* is en*de* jc weet wel, dat jc meer dachuaerde d*aer* toe hebbe ghedae*n*. En*de* na dien dat aertrike al ront is, so is al so vele van noorden (98*c*) tot zuden also van westen totten oosten, waer bi jc segghe, so watme*n* bouen dese mate lijdt dat is al onde*r* ons o*m*megaende aertrike.

By lomori zuutwaert leyt dat conincryck datmen hyet symbor.

By desen eylande lamoriten *voorseit sudenenwaert* is een ande*r* eylant, dat me*n* heet symobor, dat is een groot eylant. En*de* die coninc van desen eylande is harde machtich en*de* die liede va*n* desen eylande doen hem int aensichte tekenen mit enen heten yser mids grot*er* edelheit, manne en*de* wiue, o*m*me ghekent te sine onder dand*er* liede*n*, want si houde*n* hem voor vele edelre en*de* waerdigher dan dander volc d*aer* omtrent. Want altoos hebben si oorloghe ieghe*n* die liede, die altoos naect gaen, d*aer* jc v hier voren of seyde. En*de* (98*d*) daer bi es noch *een* eylant, datme*n* heet betengo, dat he*r*de groot is en*de* vol goets. En*de* herde vele andre eylanden *sijn* d*aer* omtre*n*t, d*aer* menigherande volc in woont, vanden welken alte lanc soude risen te vertrecke*n*.

Van dat lantscap ende groot eylant gheheyten jana ende heeft bina twedusent mylen omgaens.

Mer harde bi desen eylande te lidene een luttel vander zee so is een groot eylant en*de* een groot lantscap, datme*n* heet jana, dat bi na heeft ij^m^. milen o*m*me gaens. En*de* die conin*c* van desen lande is herde machtich en*de* rike en*de* heeft onde*r* hem vij coni*n*ghen va*n* vij andren eylanden daer omtrent. Dit eylant is wel bewoent en*de* wel beuolct. Daer wassen alrehande specie*n* en*de* crude meer oue*r*uloedelike dan elw*aer*, alse ghenghebare, groffels, naghelen, canele, notemisscaten *ende mastic. Ende die mastic coemt vanden notemisscaten*, want also die noot (99*a*) is mitten sloesteren van buten bedect tote si ripe is en*de* dan vte valt, also ist vande*r* note musscaten en*de* vande*n* mastic. Herde vele specien en*de* andre crude wassen i*n* dit lant. Va*n* allen goede is d*aer* grote oue*r*uloedicheit zonder va*n* wine en*de* daer is vele gouts en*de* siluers. En*de* die conin*c* van desen lande heeft een rikelijc pallaes en*de* wonde*r*like meerre, dan

1 H *menichfoude*, naar B (menichuldegende) — H *iiij*^c^ 4 inv. naar F; B v. desen vij st. 5 tant ad la terre de rondure et de tour enuiron solonc ma opinion et mon entendement 6 inv. naar I 8 I n. verwonderen 17 I d. pl van verre mede weet 20 H *andren*, naar I B 21 H *ende*, naar I 22 H *waer*, naar I B 24 I. e. westen waert ane die wolcken men mochtter d. p. an meten — H *mach*, naar I B 26 H *alst*, naar I B 31 I m. omgaens te hebben van n. t. z. 35 I so ist also vecl weghes 36 I B alse 40 opschr. naar I 40 H *van desen*, naar I; deleez celle Jsle — H *sudenēwaert voorseit*, naar I — *Kol.* 162 *r.* 5 I e. h. gloeyenden y. 6 B ijdelheit; nobleye 11 I altijt 13 H *en* — I e. eyl. ende hiet 15 inv. naar F; sont la entour 17 I s. vallen — opschr. naar I 26 I B gheuolct 28 B ghincbare 29 inv. naar B · I ende mastic; W et de maces. Et sachetz que la noiz muscat porte les maces 31 B not — B snoesteren 33 B metten n. m. 37 I wonderlike v. g. 38 I e. harde schoon r. p. e. wonderliker ende costeliker; vn palays moult nobles et moult merueillous et plus riches.

enich ander pallaes van alle der werelt. Want alle die trappen, die daer sijn mede op te gane in die zale ende in die *cameren* sijn .... gheuierhornict ende viercantich deen van goude ende dander van zuluer. Ende alle die muren van binnen sijn ghedect mit gulden ende mit sulueren *platen*. Ende in dese platen van suluer ende van goude staen mit verheuenen werke van beelden hystorien (99*b*) ende bataelgen van riddren ende hebben alle hoede op haar hooft van dierbaren ghesteynte ende van groten perlen. Ende die zale ende die cameren van desen pallayse sijn alle bouen *verhemelt ende ouerwelft* mit goude ende mit suluere, so dat niement en mochte ghelouen die oueruloedighe rijcheit, die in dat pallais is, en heeft *ment* niet ghesien. Ende weet, dat dese coninc is die machtichste vander werelt, want hi heeft dicwille den groten can van cathay in stride verwonnen, die die meeste keyser is die woont onder den firmamente in dese zide der zee ofte in gheen side. Want si hebben dicwille teghen een gheoorloocht om dat die grote *can* hem woude (99*c*) sijn lant doen houden ende ontfaen van hem. Mer die ander heeft hem dicwille wel bescudt ende ieghen hem verweert.

Van dat conincrijc van paten dat groot ende goet is ende ander dinck.

Na *dit* eylant so vint men noch een eylant, dat goet ende groot is, datmen heet talamasti ende enighe liede hetent paten ende is een groot conincrike. Ende die coninc heeft vele goeder steden ende dorpe in sijn lant. Jn dit lant wassen bome, die meel draghen oft coren ware, daer men scoon wit broot

of bact ende van goeden smake ..... Ende daer sijn andre bome, die wijn draghen ende andre, die draghen venijn, ieghen twelke men ne vint ghene medicine dan een, dat is dat men neemt van sinen properen ende sijns selfs missche ende temper dat mit watre ende dat (99*d*) drincke ende *die* dat venijn ghenut hadde ende die dese medicine niet en name, hi soude staphants steruen, noch triakel noch andre medicine en soude hem helpen. Van desen venine hadden doen halen die joden inder jare die leden sijn om al kerstenheit mede te vergheuen, also jc hem seluen hoorde segghen, dat sijs lyeden in haren *doet*, mer god sijs ghelooft, si misten van haren opsette, mer nochtan maecten sire mede grote sterfte onder tfolc. Ende wildi weten, hoe dat mele wast op die bomen, jc salt u segghen. Men slaet den boem met enen bijlken omtrent den voet, so dat die scorsse al *omme* breect ende ghegaet wort te menigher stat ende dan comter wt liquor ende *verscheit*, die dicke is, die (100*a*) welke si ligghen in die zonne ende droghent, so dat scoon wit meel wort. Ende dat honich ende den wijn ende tfenijn comt ooc in dier manieren vte haren bomen, datmen dan in vaten leit omme te bat te wachtene. Jn dit lant is een doodde zee, dat een groot plasch *es sonder gront ende valt in desen plasch* enich dinc, men vindes memmermere. Omtrent dese zee wassen grote riede als eyken, die men heet taby, die wel xxx vademen lanc zijn ofte meer, vanden welken men maect scone huse. Daer sijn ooc ander riede, die niet so groot en sijn, die biden oeuer wassen van desen plassche ende hebben so langhe wortelen, dat si meer dan iiij arpens verre gaen onder

1 I in a. d. w. 8 I op te clymmen — H *camer*, naar I B 4 na *sijn* zijn wschl. eenige woorden uitgevallen:... en sales et chambres *sont vn de oor et vn autre dargent et ausi le pauiment des sales et chambres* ont vn quarre dor et autre dargent 7 inv. naar I; sont couertes dor et dargent en plate. Et en celles plates sont escriptz histories et batailles 8 I staet verheuen werc v. b. ende v. h. 11 cercles entour lour testes 14 H *ghewelft*, naar I B (ghehemelt); sont totz surceleez par de deins door et dargent 18 H *men* 21 B machtigste k. 25 inv. naar I B 27 m. d. coninc h. d. vromeleec verweert altoes 29 opschr. naar I — H *dat* — I e. ander eyl. 35 I recht o. van coren ghemalen waer; et semble qil soit de frument — *Kol.* 164 *r.* 1 et si ad des autres arbres que portent mell bon et douce et si ad des autres que portent vin. Hier zijn denkelijk eenige woorden uitgevallen, want iets verder worden die honigboomen toch vermeld 5 I m. n. v. sijns selfs wortel 6 B messe — B *tempert* 7 H *dies* — I die des venijns ghenutticht h. B d. v. desen v. ghemanct h. 12 I in tiden d. ghel. s. B in tiden voerl. 14 B liden ende seiden 15 inv. naar B; en lour confession a la mort 16 I in haren opset 18 soit fait des arbres 19 B scleet 20 B m. e. bielkenne 21 H *ome* 23 H *versscher*, naar B 28 pour garder 30 inv. naar B en in hoofdz. I; vne mier mort ceo est vn lake ou il nad point de fonz et si ascune chose cheet en celle lake iammes ne sera retroue 32 en celle lake crescent arundines ces sont cannes quils appellent taby. De vertaler las in pl van cannes: chesnes 33 B riete 36 B riete H *so so* 39 B iiij vademen; que durent iiij arpentz ou plus

daerde. Ende aen die cnorren van desen riede soe vintmen dierbair ghesteynte, die grote cracht hebben. Want (100*b*) *wye een van desen ghesteente an hem draghet gheen yser noch stael en mach hem wonden noch quetsen noch doen bloeden.* Ende daer omme als enighe liede van daer omtrent orloghen, striden ofte vechten ieghen die liede van dien lande, so scieten si tot hem ghescutte zonder yser ende also scieten *sise* ende doden, die hare maniere weten. Ende van desen riede maken si huse ende scepen ende ander dinc, al so wi hier van groten eyken ende van andren bomen doen. Ende nement en wane, dat jc dit voor truffe *segghe*, want *ic* selue hebbe ghesien mit minen oghen op desen plasch int ouer liden van desen riede oft eyken waren, vanden welken xx van onsen ghesellen en consten niet een vander aerden gheheffen.

Van dat conincryck ende eylant talonoch, daer die coninc veel wyuen heeft.

Van desen (100*c*) eylande gaetmen ter zee tot enen andren eylande, datmen heet thalamoch ende dit is een groot eylant vol van goede. Ende die coninc van desen eylande heeft also vele wiue, als hi wil, want hi doet soeken al sijn lant doer die scoonste jonffrouwe, diemen vint van alle dien lande daer omtrent ende doetse hem brenghen ende neemt enen nacht *ene ende .i. andere opten anderen nacht* daer na ende altoos doet hi aldus, so dat hi wel m wiue heeft of meer ende en sal *nemmer meer dan* enen nacht met enen wiue slapen, op datse hem niet vele bat en behaghet dan enich van alle den andren. Waer bi die coninc heeft een groot ghetal van kinderen, sulc coninc heefter c., (100*d*) sulc coninc twee hondert, sulc meer, sulc mijn. Ende hij heeft wel xiiij dusent olifanten, die tam sijn of meer, die hem die vileyne ende die dorpliede voeden van sinen lande. Want had hi oorloghe ieghen enighen coninc omtrent zijn lant, hi soude liede van wapenen mit castelen doen setten op dese olifanten om te striedene ieghen sine viande. Ende also doen ooc die andre coninghen omtrent sinen palen, want die maniere van orloghen in dit lant en ghelijct niet der manieren van desen lande. Ende men heet daer die olifanten varques. Ende noch is in dit lant een groot wonder, dat nerghent elwaer en is in die werelt, want alle manieren van visschen *die in die zee sijn* comen daer een weruen des (101*a*) jaers *deen* naer dander ende werpen hem op den oeuer van dien eylande, so dat men daer omtrent in die zee niet *anders* en siet dan visch ende bliuen daer drie daghe. Ende een yghelijc mensche van dien lande neemter also vele als hi wil ende dan die maniere van visschen sceden hem van daer. Mer staphants so comt weder een ander maniere van visschen drie daghe ende also doet deen maniere vore ende dander na, tote dat alle manieren van visschen, die in die zee zijn, daer hebben gheweest. Ende comen daer aldus gheordineerlike deen maniere van visschen na dander drie daghe daer durende, tot dat een yghelijc van dien lande van allen manieren heeft al so vele ghenomen, als hi selue wil. Ende men can niet gheweten die sake (101*b*) hoe dat zijn mach, mer die ghene van desen lande segghen, dat sijt doen om ere ende waerdicheit te doene haren coninc, die die meeste is ende meer eren waert is dan enich ander, also si segghen, omme dat hi veruult dat god adam *seide*: Crescite et multiplicamini, dats te segghen: wast ende menichfoudicht. Ende omme dat hi aldus dese werelt veruult mit zine kindren, daer om sendt hem god die vissche van alle der zee om te nemen zinen wille voor hem ende voor zijn

1 I korren; as nous de ces racynes 3 H *want men machse [mit ghenen wapen] quetsen. Ende*; invoegingen, uitwerping en verbeteringen naar I en in hoofdz. B; qui porte vn sur li feer ne acer ne le poet blesser ne player ne trere sanc 6 H *ome* 9 I met ghesc. 10 H *sine*, naar B 12 B riete 15 B wene — H *segghen sal*, naar I B 16 H *ict* 17 I op die kant van desen water laghen ryeden B op desen plasch wast riet; qar ieo les ai vew de mes oels plusours cannes gisantz sur la ryuage de celle lake 21 opschr. naar I 27 B d. m. weet 29 inv. naar B; I e. dan neemt hyse e. n. Ende alle nacht een ander ende aldus vergadert hi wel m. w. of meer; et prent vn noet vne et vn autre noet vne autre et ensi en suant si quil ad .m. femmes ou plus 32 H *nemmermeermer* — inv. naar I B — *Kol.* 166 *r.* 21 want als hy o. heeft 11 F karkes W warkes 14 inv. naar I B; pesson de la mier 15 inv. naar I (teen) B; lun apres lautre 16 I opt oeuer 18 inv. naar I B 38 H *seit* 41 H *mit [alle] zine*, naar I B

lant. Ende alle visschen gheuen hem aldus door hem als manscap als den besten ende best gheminden coninc van gode, die in die werelt is, also si segghen. Jc en weet die redene (101c) niet, waer omme dat is, mer god weet, die alle dinc weet, mer dit wonder dunct my groot wonder vanden meesten, dat jc ye ghesach. Nature doet ende maect harde vele wonderlichede, mer dit wonder en is niet van naturen, mar alte male ieghen naturen, dat die vissche, die alle die werelt in die zee moghen ommegaen ende te haren wille comen, daer en gheuen hem in die doot ten wille der ghenre die daer sijn van haers selfs wille sonder bedwanc. Ende daer omme ben ic zeker, dat dit niet en mach sonder grote bediedenisse. Jn dit lant sijn ooc grote slecken, so dat vele lieden te gadere souden moghen wonen in haer slechuus, recht oft een ander huus ware. Ende daer sijn anderre slecken die vele mindre (101d) sijn, sulc sijn groen, sulc zijn wit mit swerten hoofden, die also *groot* sijn als *eens* menschen die. Ende sulke sijn noch mindere als wormen, diemen in verrot hout vint. Van dien maect men coninclicke spise tes conincs behoef ende ten groten heren behoef. Ende als een ghehuwet man sterft, men graeft sijn wijf al leuende mit hem ende segghen, dat het redeliken is datse hem gheselscap houde in dander werelt, also si hem in dese werelt ghehouden heeft.

Van enen eylande gheheten raso, daer hanctmen die sieken.

Van desen lande gaetmen ter westerscher zee tot enen eylant, dat heet rofo. Die liede van desen eylande, als haer vriende ziec sijn, si hanghense an enen boem ende segghen, dat beter is datse die voghel eten danse die *worme* eten souden, die so vule sijn inder aerden. Van desen eylande gaet (102a) men *tenen* andren eylande, daer volc is van quader naturen, want si voeden grote honden ende wennense ende lerense daer toe, dat si haer vrienden verbiten, want si en verbeyden niet, dat si *haers selfs doot steruen, want si segghen, datse* al te vele pinen souden liden. Ende als si aldus doot ghebeten sijn vanden honden, so ghereiden sise oft venison ware ende etense dan mit groter feesten.

Vanden eylande mulke, daer quade liede wonen.

Daer na gaetmen door menich eylant vander zee tot enen eylande, datmen heet mulke. Daer zijn ooc herde quade lieden, want in gheen dinc en hebbense also grote ghenoecht als in vechtene ende deen dander te dodene ende zonderlinghe vreemden lieden, want si drincken alte gherne menschen bloet, welc bloet dat si heten dour. Ende so wie dat meest menschen ghedoodt heeft (102b) onder hem, die is alre meest gheert. Ende alse twee personen, die deen den andren hebben ghehaet, als die van accorde worden mitten toe doene van haren vrienden of dat enich liede verbonden van vrienscape onder hem maken, so moeten si deen van des anders bloede drincken of anders die acoorde ende dat verbont en soude niet doghen noch ghestade bliuen, noch en soude niet misdoen die jeghen die accoorde ofte desen verbande dade. Van desen eylande gaetmen *ter zee van eylande tot eylande tenen* eylande, datmen heet tracode, daer tfolc ghemeenlike al beesteliken is, als oft ghene verstandenisse en hadde ende wonen in holen, die si in daerde maken, want (102c)

1 Et ensi tot poison seruent a lui et facent homage come al plus excellent et plus ameez de dieu 6 I dit dunct my tmeeste wonder sijn d. i. B dit es dmeste wonder d. i.; mes ceste chose mei semble a plus grant meruoille que nulle autre chose. Wschl. *groot wonder vanden* te schrappen en *meesten* te veranderen in *tmeeste* 8 I dye nat. mach veel wonders dan B meect h. v. w. 12 B na h. w. I *ontbr.* 18 I gr. sl. als een bene van enen man — inv. naar L 20 auxi com lomme ferroit en vn petit maison 22 H *groen* [*sulc groen*] *sulc* 23 H *goot* — H *een*, naar B 27 B t. c. behout 28 I ghehylict man van dye n lande; et si vn home marie moert en ceo paiis 33 opschr. naar I 33 I wester B wesscher — *Kol.* 168 *r.* 1 H *vorme*; que les oisels que sont les angeles dieu les mangent 3 H *ten*, naar B (tote enen) 7 inv. naar B; I *ontbr.*; qar ils ne voilent quils morront la mort naturele qar ils dient 13 opschr. naar I 20 H *welc* dittogr. 24 I ende d. versoent werden by toedoen 28 I dye soen 33 H *van eylande toter zee toe enen*, inv. uitw. en verb. naar F; de celle jsle voet home par mer de jsle en jsle iesque a vn jsle quad anon Tr. I gaetmen tot enen anderen eylande B hier na comt men in een eylant 36 I verstant

si en hebben den sin niet, dat si huse daden maken. Ende si eten vleysch van serpenten ende luttel anders dincs. Ende si en spreken niet, mer si blasen ende wispelen als serpenten. Ende si en gheuen om gheen *goet* te hebben dan alleen om enen dierbaren steen, die is wel van lx verwen ende die steen heet na dien name des eylants tracodite. Desen steen minnense herde zere, nochtan en weten si niet, wat crachten hi heeft, mer si hebben allene lief om sine scoonheit.

Van een eylant gheheten macumeram ende heeft meer dan dusent mylen omgaens. Ende dye lieden die daer wonen die hebben al honts hoefden.

Van desen eylande so gaetmen ter westerscher zee waert door menich eylant tot enen groten eylande, dat heet micumeran, dat een goet eylant is ende herde scone ende hout wel int ommegaen meer (102*d*) dan m milen. Ende alle die liede van desen *eylande* hebben honts houede wijf ende man ende heten cenofallea ende sijn liede van redenen ende van verstane ende aenbeden enen osse voor haren god. Ende een yghelijc van hem draecht int voorhooft enen gulden *of een silueren* osse tenen teken, dat si wel haren god minnen. Ende si gaen al naect sonder dat si een cleyn doecskijn hebben, daer mede dat si haer heymelike lede decken. Het sijn herde grote ende sterke wel vechtende liede ende draghen grote taergen, die al haren lichame bedecken ende een glauie in die hant ende al si yement in enen strijt vaen, si etene staphants. Die coninc van desen eylande is herde rijc ende machtich ende herde heylich na sine wet ende heeft (103*a*) omtrent sinen

hals ccc paerlen van orienten herde groot, ghesnoert in manieren van enen pater noster, ... also seit hi sinen god iij^{c}. bedinghen an die perlen *harde deuotelic*, eer hi eet ende draecht ooc omtrent sinen hals enen robijn van orienten, die fijn ende edel blickende is, die bi na enen voet lanc is ende vijf vingher breet. Ende alsi enen coninc kiesen, so gheuen si hem desen robbijn *te draghene in syn hant ende so leyden* sine ridders al om die stat. Ende van daen voort sijn si hem altoos onderdanich. Ende den robbijn die draecht hi altoos omtrent sinen hals, want en hadde hi een niet ouer hem men souden niet ouer coninc houden. Die grote can van cathay heeft dicwille desen robbijn begheert, mer noit en conde hine hebben mit vrienscappen noch mit orloghen. Dese coninc is herde gherechtich (103*b*) na sijn wet ende doet herde grote ende nauwe gherechte, so datmen herde zekerlike door sijn lant gaen mach ende draghen datmen wil, want niement en is so coene, *dat hi* yement *berovede*, *want* sonder *vertreck soude* die coninc ouer *hem* rechten. Van desen eylande coomtmen tot enen andren eylande, dat heet sille, dat wel heeft int ommegaen v^{c}. milen. Jn dit lant is vele verderfs lants, want daer sijn so vele serpenten, draken ende cocodrillen, datmer niet wel in en der wonen. Cocodrillen sijn gheluwe ende strijpte serpenten ende hebben vier voete ende corte bene ende langhe clauwen. Sulke sijn vijf vademe lanc, sulke vj, sulke x. Ende als si gaen in een zauelachtich lant, (103*c*) het schijnt datmen enen groten boem daer ghesleept heeft door den zauel. Ende daer sijn ooc vele wilder beesten ende zonderlinghe olifanten. Jn dit eylant is een herde hoghen berch ende ten midden van desen berghe staet een groot plasch of poel in een scoon

1 I dye sinnen 6 inv. naar I; B om enich dinc; et nont cure de nul autre auoir ne de richesse 9 I hebben si harde lief 11 I si minnen h. a. 12 opschr. naar I 13 I wester 19 H *lande*, naar I B; isle 21 I verstant 24 inv. naar I B (guldenen oft selu.); dor ou dargent 26 I anders dan si e. cl. 27 B heimeleecheit 30 I taertse — *Kol.* 170 *r.* 2 na *pater noster* zijn eenige woorden uitgevallen; nodes en guyse de pater noster *dambre et en la manere que nous disons pater noster et aue maria* ensi cil rois dit chescun iour deuoutement ccc prieres a son dieu 4 inv. naar I B 6 inv. naar F; fin et noble — I blinckende 9 inv. naar I B (te dr. omtrent sinen hals e. dan leidenen s. r.); a porter en sa main et ensi le mesnent chiuachant 14 H *want* [*hi*] *en*, naar I — I hijs niet 18 B ghehebben 20 I nauwe ende goet recht; cils roi est molt droiturels solonc sa loi et moult bon justicers 23 H *datmen*, naar I 24 inv naar I B (dathi iemende dar berouen); si hardi de nulli desrober qar tautost li rois en ferroit iustice — inv. naar I 25 inv. naar I 28 I verderuet; terre gastee 31 B cokedrillen 31 I ghestrijpt 41 I st. e. ront water i.

plein en*de* d*aer* is herde vele waters in. En*de* die liede *van dyen lande* segghen, dat adam en*de* yeue *weenden* op desen berch c. jaer, doe si vte*n* p*a*radyse waren ghesteken en*de* twater van desen poele dat va*n* hare*n* trane*n* is, want si weende*n* so zere op desen berch, dat dit wat*er* van hare*n* trane*n* wies. En*de* opte*n* gront van desen poele vintmen vele dierbaer ghestey*n*te en*de* grote pe*r*len. Jn (103*d*) desen poel ofte plasch wassen vele riede en*de* ander grote bome. En*de* daer sijn vele serpe*n*ten en*de* cocodrillen en*de* grote echele*n*. En*de* die conin*c* van dese*n* lande gheeft orlof alle jare *eens* den arme*n* lieden, dat si moghen in desen poel gae*n* v*er*gadre*n* die dierbair ghesteinte in aelmoessen *omme* die minne van adams god. En*de* alle jaer so vintmer in ghenoech, mer om die venij*n*de beesten, die d*aer* in sijn, zalue*n* si haer arme*n* en*de* haer beene va*n* sape va*n* cleinen applen en*de* van andre*n* cruyde en*de* dan en heeft men ghenen noot van tghewormte, dat d*aer* in is. Dit water loopt ned*er* op deen zide vanden berghe en*de* int ned*er*lope*n* van desen watre vintme*n* dierbaer (104*a*) ghesteinte en*de* pe*r*len mit groten hopen en*de* men seit ghemeenlike in dit lant, dat die serpente*n* noch die wilde beesten ne*mmer*meer quaet en souden doen en ghenen vreemde*n* man zond*er* allene die in dit eylant ghebore*n* zijn. Jn dit eylant en*de* in vele andre eylande*n* d*aer* omtre*n*t sijn vele *wilde* ganse, die twee hoofde hebben. En*de* me*n* vint*er* ooc witte leeuwen *alsoe* groot als ossen. En*de* daer *sijn* ooc vele andre *beesten* en*de* d*aer* sijn ooc voglen, die me*n* · niet en vint an dese zide der zee. En*de* weet, dat in dit lant en*de* and*er* lant daer omtrent die zee is *so* hoge, dat schijnt dat si aen die wolke hanct en*de* dat se daerttrike *verdrincken* sal. Jc en weet niet, hoe dat si haer aldus mach gehouden, *dan* die gracie gods diese

hout. En*de* te libien waert is si wel (104*b*) also hoghe en*de* d*aer* om seit dauid: Mirabiles elaciones maris, dats te segghene: wonde*r*like zijn die v*er*heffinghe d*er* zee.

Van den eylanden' gheheten doudijn groot ende breet ende wonderlic dinc.

Van desen *eylande* ter zee gaende zuden waert is een and*er* *groot* eylant en*de* breet, dat heet doudin. Jn dit lant sijn liede van wond*er*liken manieren en*de* naturen, want die zone etet de*n* vad*er* en*de* die vader den zone en*de* die man zij*n* wijf ende twijf den ma*n*. En*de* alst gheualt, dat vad*er* of moed*er* of enich vande*n* andre*n* vrienden siec worden, staphants so gaet die zoon ten priester van sijnre wet en*de* bit hem, dat hi wille sine*n* afgod vraghe*n*, of sijn vader st*er*uen sal van der ziecten of niet. En*de* dan so gaen die priester en*de* die zoon te gader voor den afgod (104*c*) en*de* knielen herde deuotelike*n* en*de* vraghen, datsi willen. En*de* die afgod mids *die* cracht des viants, die daer binne*n* scuult, antwoort en*de* seit, dat hi niet dese w*er*uen steruen en sal en*de* wijst hem, hoe *sine* ghenesen *sullen*. Dan so keert die sone acht*er* waert tot sinen vad*er* en*de* dient hem en*de* neemt sijns goeden ware en*de* doet hem, dat die afgod gheraden heeft, tote dat hi ghenesen is. En*de* aldus doen die vrouwen hare*n* mannen en*de* die ma*n*nen hare*n* wiuen en*de* die vriende*n* deen voor dand*er*. En*de* seide die afgod, dathi steruen soude, soe gaet die priester mitten zone of mitten wiue totten sieken en*de* leg(104*d*)ghen hem een broot op sinen mont o*m*me sinen aem te stoppe*n*. En*de* also v*er*smachten sine en*de* dode*n* en*de* dan sniden si sine*n* lichaem in stucken en*de* doen alle die vrienden bidden o*m*me te come*n* tetene van desen doden en*de* doe*n*

2 inv. naar I; de paiis 3 H *woonden*, naar B; plorerent 7 cell lac fust ensi fait de lour lermes 11 I veel ryets B v. riete 15 inv. naar L; vn foitz 17 I aelmyssen — H *ende in*. naar I B 20 B hande e. bene 21 I sope v. eenrehande appelen; del oint (W del iucz) de lymons ceo est vn maner de fruit come petites pesches 23 I ghebreck 33 inv. naar I W des owes sauuages 35 inv. naar L; ausi grantz come vn grant boef 36 inv. naar F — inv. naar I (veel wonderlike beesten); et moultz des autres diuerses bestes 37 B in disside 40 inv. naar B; si haut 41 H *dicken*, naar B; I oueruloeden sal; quele doit courer tot la terre 43 H *van*, naar I; fors la volunte dieu — *Kol*. 172 *r*. 2 wschl. te lezen: *alle hoghe*; I isse wel hoechste F W ontbr. 4 opschr. naar I 5 H *lande*, naar I B; jsle 15 I weder d. zyecke st. s. 16 B siecheit 20 inv. naar B 23 H *hine*, naar I B — H *sal*, naar I B (selen); comenr ils le deyuent garir 27 I gheheyten h. 33 I een cussen; vu pain 35 I versmoren 36 I an st.

comen vele ministreers ende speellieden alle, die si hebben moghen ende eten mit groter blijsscap *ende feeste*. Ende als si dat vleesch ghegheten hebben, so nemen si dat gheboente ende grauent al singhende ende maken grote blijsscap ende die ghene, dierre niet gheweest en hebben ende van haren vrient ende van haren maech niet ghegheten en hebben, dat verwijtmen hem *mit* groter scanden, so datsire groten rouwe ende zericheit (105*a*) of hebben, *datsi* ter feesten van haren vrient niet gheweest en hebben, want daer na en hout mense nemmermeer ouer vrint. Ende die vrienden segghen, dat si dat vleesch ghegheten hebben om hem vander pinen te liuereerne, diet onder daerde liden zoude vanden wormen, also si segghen. Ende als tfleesch te magher is so segghen die vriende, datmen grote sonde ghedaen heeft, datmen so langhe heeft laten quellen ende pine liden sonder reden. Ende als si dat vleesch vet vinden so segghen si, dat wel gedaen is, datmense so saen int paradijs ghesonden heeft sonder te liden grote pinen. Die coninc van desen eylande is herde machtich ende heeft (105*b*) onder hem liiij eylanden die groot sijn. Ende nochtan heeft een yghelijc eylant eenen ghecroonden coninc ende alle die coninghe sijn hem onderdaen. Ende in dese liiij eylanden is menigherande volc. Ende in een van desen eylanden woont groot volc van vreseliken maecsele ende van grootheden als resen ende en hebben mar een oghe, *dat staet hem int voerhoeft* ende eten vleesch ende visch sonder broot. Ende in een ander eylant woont volc van leliken maecsele ende van quader naturen, die en gheen hooft en hebben ende hebben die oghen in die scouderen staende ende enen mont ghecromt als een paerts yser, staende in middeweghen van haerre borst. (105*c*) Jn een ander eylant sijn ooc lieden sonder hooft ende hebben die oghen ende dien mont achter haren scoudren staende. Jn een ander eylant sien lude, *die* dat aensichte plat hebben *ende al slecht* zonder nese ende zonder oghen zonder twee ronde gaetkijn, die si hebben in manieren van tween oghen ende enen platten mont sonder lippen *recht* als *een* cloue. Jn een ander eylant van desen liiij eylanden voirseit sijn liede van leliken maecsele ende hebben die ouerste lippen bouen den mont so groot, datsi bedecken al haer aensicht, als si in die zonne slapen willen vander scadwuen der sonnen. Ende in een ander eylant sijn (105*d*) cleyn lieden als *nanen*, mar nochtan sijn si wel twee weruen groter dan die pinguewerden ende hebben een cleyn gaetkijn, daer haer mont staen soude. Daer om moeten si haer eten mit enen pipe nutten ende si en hebben gheen tonghe, noch si en spreken niet dan si blazen of wispelen ende maken tekene deen toten andren, als moneke doen of stomme liede ende si verstaen also deen den andren. Jn een ander eylant sijn lude mit hanghenden oren toten knieen toe. Jn een ander eylant sijn liede, die paerts voete hebben ende sijn sterc ende wel lopende, want si vaen die wilde beesten mit lopene ende verlopense ende (106*a*) etense. Jn een ander eylant sijn liede, die gaen ouer hande ende ouer voete als beesten ende sijn al ru ende lopen wel haesteliken op enen hoghen boom als semmen. Jn een ander eylant sijn liede, die *wijf ende man* te gader sijn ende hebben *ene mamme* op deen zide ende op dander zide en hebben se ghene ende hebben mans ende wijfs lede, daer men kinder mede wint

1 I ministriers 2 I cryghen m. 3 inv. naar B I *ontbr.*; a grant feste et oue grant solempnite 9 inv. naar I B 11 H *alsi*, naar B 17 pour li deliuerer, qar si les vermes li mangereient en terre lalme soefreroit grant peine en lautre siecle com ils dient 20 H *sonde* [*soude*] *ghedaen*, naar I B 21 I B quelen 23 I w. ghemaect is 24 I s. rasch — I ghesent 32 B grote liede 34 I ruesen 35 inv. naar I; B die steet in hare v.; en my lieu del front 36 que char et pesson tut cru — *Kol.* 174 *r.* 1 B crom — B p. hoeft y. 2 I int middel 6 inv. naar I B — B anschijn 7 inv. naar I B; et tot ygaul 8 I B ende hebben tw. r. g. 10 H *reecht* — inv. naar I B 14 I dat si hanghet bouen den mont op die borsten 15 B anschijn — B i. d. z. slapen ende maken soe groete scadue met haren lippen soe dat die sonne niet schinen en mach in haer aensichte; que qant ils voilent dormir au solail ils coueront tote la face de lour lieure 18 H *cranen*, naar B; I dwerghen W y a petitz gentz come naims 23 B mer si bl. 31 qar ils preigment les bestes sauages a cours et les mangent 34 I s. ru oueral 36 a. katten ende symmen 37 H *wijfs ende mans*, naar B; homme et femme 38 H *enen man*, nnar B; I een man op d. side ende een wyf op d. z.; ont vne mamele a vn cote

en*de* setten te werke, welke dat si willen van beyden, sulken tijt deen, sulken tijt dander *ende si winnen kinder* .... en*de* si ontfaen kinder, als si willen we*r*ken vrouwen werc en*de* d*r*aghe*n* kinde*r*. Jn een ander eylant sijn liede, die altoos op haer knien gae*n* wonde*r*liken en*de* schijnt *telken* passe, dat si tumelen sullen en*de* hebben an (106*b*) elke*n* voet *viij* teen. Vele ande*rs* volcs van vele andere manieren sijn in die andre eylande d*aer* omtrent, vande*n* welke*n* jc zwighe om dat te lanc vallen soude.

Van dat conincryc manti gheleghen in indien die meere ende is tbeste conincryck vander werelt.

Van desen eylande gaende ter *westerscher* zee menich dachuaert ten oosten waert vintme*n* een groet lantscap en*de* een conincrike, dat me*n* heet manti, dat is in indie*n* die meerre en*de* dat is tbeeste lant en*de* dat oue*r*vloedichste va*n* allen goede en*de* dat ghenoechlichste lant van alle der werelt. Jn dit lant wone*n* herde vele kerstene en*de* serrasine, want het is een groot lantscap en*de* een goet en*de* d*aer* sijn in wel ij^{m} groter steden zonde*r* die cleyne steden en*de* (106*c*) die lieden sijn d*aer* ooc vele grote*r*, da*n* si elde*r* sijn in indien om die duecht des lants. Jn dit eylant en eyscht nieme*n*t broot van armoeden, want in alle tlant en sijn gheen arm liede en*de* het sijn herde scoon liede, mer si sijn wel bleec en*de* en hebben niet vele baerts *ende cume heeft .i. man .l. oft .lx. hare aen sinen baert*, mer *deen* haer *hier* en*de* dande*r* daer als luppaerts of eenre catten baert. Jn dit lant sijn herde scoon wiue meer dan in enich lant van d*aer*. En*de* die eerste stat van d*aer* is in eenre mile*n* na der zee en*de* heet latori en*de* is vele meerre dan parijs. Jn dese stat loopt een riuiere tot in die zee, die scepe*n* draecht. En*de* ghene stat d*aer* omtre*n*t en is so ve*r*maert van scepinghe*n*, als dese stat is en*de* alle (106*d*) die liede aenbede*n* afgode*n*. Jn dit lant sijn alrehande voghelen tweewe*r*uen meer dan hier. Daer sijn witte ga*n*se en*de* root omtrent den hals en*de* hebben een grote bule of butse *opt* hooft en*de* sijn tweewe*r*ue*n* groter dan dese, die hier zij*n* Me*n* heeft d*aer* goeden coop alre hande leuinghen. En*de* d*aer* sijn ooc vele serpente*n*, vande*n* welke*n* me*n* maect grote feeste en*de* me*n* eetse ooc mit groter feesten en*de* blijscap, want die een g*r*ote maeltijt hadde ghegheue*n* van alre hande spise, dieme*n* visieren mochte en hadde hi n*iet* ghegheue*n* een entelmoes van ene*n* serpente, hi en soude n*iet* ghedae*n* hebbe*n*, want me*n* soude ande*rs* n*iet* prisen, wat hi ghedaen hadde. Jn dit lant sij*n* vele kerken van geor(107*a*)denden luden na haerre wet ende in dese kerke *sijn grote afgoden als ruesen, die* si gheuen tetene op hare feeste*n* in dese manieren. *Si* draghen hare spisen voor hare*n* afgod al ghesoden also *heet* alsi vanden viere comt ende laten den wasdom vander spisen opten afgod *gaen ende dan segghen si dat die afgod* ghegheten heeft en*de* dan daer na eten die liede van oordenen, die daer wone*n*, die spise. Jn dit lant sijn witte hennen, die gheen plume*n* en hebben, mer si hebben witte wolle als scape. Die ghehuwede vrouwe*n* van desen lande d*r*aghen een teken op haer hooft, omdat mense kenne*n* sal voor die ghene, die niet ghehuwet en sijn. Jn dit lant is een beeste, diemen heet larrea, die omtrent dat wat*er* gaet en*de* etet die vissche *ende* hoe diep

3 inv. naar B (ende si winnen kindere als deen metten anderen is); W et engendrent enfantz *quant ils sont* [lees: *font*] *oures de madle* et quant ils sont [lees: font] oures de femele, ils conceyuent et portent enfantz. Wschl. zijn hier eenige woorden uitgevallen 7 H *tellen* 8 B d. s. knielen 9 H *xiij*, naar B F 10 B v. messeleker natueren 12 opschr. naar I 13 H *westersch*; mier occeane 17 B dbeste 19 B d. vriendelechste 25 I anderswaer 27 I br. om gode v. a. B e. gaet niemant om br. 30 inv. naar B; W mes a peine ad vne homme .l. peilz en sa barbe, mes vn peil cea et vne autre la 32 H *een* — inv. naar I B F — *Kol.* 176 *r.* 3 I ende doer dese s; en celle cite — I in dye wilde z.

5 I so wel bewaert v. sc. B es ene vermaerde stat; garneez de nauye 9 I g. met roden halsen 11 B e. gr. hoetse — H *op*, naar I; B op haer hooft 13 I alre h. lyftochten 19 I e. gherechte van desen s.; entremes de celles serp. 22 B men hads niet ghepriest 25 inv. naar I; ydoles come geans 27 inv. naar I B — H *draghen* [*si*] *hare*, naar B 28 H *het*, naar I B; chaudes 29 I wasem B vaesem 30 inv. naar I B; et lessent la fumee montier vers les ydoles et adonques dient ils que les ydoles ont mangeez 32 I vander oerden 34 I plumen noch vederen 38 B bekennen 40 B loures; loyres 41 B vesscbe — H *of*

of hoe groot dat water si, *si* gaet daer in ende vanghet alsoe vele vissche als si wil. Ende die liede die *visschen hebben willen* si werpen (107*b*) die beeste int water ende staphants crijcht hire vten *water alsoe vele visschen* alse hi wil. Ende diere meer wil hebben dan hire tenen male brenct, men werpten noch int water tot dat hire sijn behoefte heeft. Lidende door dit lant vele dachuaerden van deser stat soe vintmen een ander stat, die meeste van alder werelt, die men heet cassay, dats te segghene: hemelsche stat. Dese stat heeft wel *l.* milen omme gaens ende is so sonderlinghe van volke bewoont, datmen moet van enen *huse* maken x woninghe. An dese stat sijn xij principale poorten. Van daer in iij milen na of in iiij staet een ander stat. Dese stat staet in een arm vander zee, als venegien doet. Ende in dese stat zijn meer dan xij^{m}. brugghen ende op (107*c*) yghelike brughe staet een sterken tooren, daer wachters op wonen om die stat te hoeden jeghen den groten can, omdat *se* paelt an sijn lant. Ende op deen side van deser stat loopt een *grote* riuiere ter lingheden van deser stat *ende* daer wonen vele kerstene ende cooplude ende anders vele volcs van vele landen omme dat tlant so groet is *ende* oueruloedich van alle goede. Ende daer wast herde vele goets wijns, die si heten bigon, die starc ende gracielijc is te drincken. Ende het is ooc een coninclike stat, daer die coninc van manti woont. Daer wonen vele lieden van ordenen ende zonderlinge vander biddender orden. Van deser stat gaet men te water spelende ende solacerende tot eenre groter abdye ofte cloostere, dat niet verre van daer (107*d*) en is, daer liede van ordenen in wonen na haerre wet. Jn dit clooster staet een groot *gardijn* ofte boomgaert herde scoon, daer in staen vele bome van alrehande froyte ende in desen groten boemgaert staet enen groten berch wel dicke van bomen. Jn desen boomgaert ende op desen berch wonen menigherande wilde beesten, alse babuinen semmen ende marmen. Ende *alse* tconuent van desen cloostere ghegheten heeft, die aelmoesnier doet brenghen inden boomgaert die crumen ende doet luden een belle van siluer, die hi in sijn hant hout. Ende staphants comen of ghelopen die beesten, die jc hier voren seyde, tote iij^{m}. of iiij^{m}. toe ende gaen alle te ringhe sitten als *arme* liede pleghen te deyle ende men gheuet hem (108*a*) van dien crumen, die den *convent* ouer bleuen sijn in scoon silueren vate vergult. Ende als si gheten hebben, men luut dat cloxkijn *weder* ende dan so keren si weder van daer si comen sijn. Ende dese liede van ordenen segghen, dattet sielen van edelen lieden sijn, die in die edele beesten ghegaen sijn omme haer penitencie te doen. Ende si gheuen hem tetenen om die minne van gode ende segghen, dat die zielen van onedelen lieden sijn ghegaen in onedelen beesten, na dien dat si doot sijn. Ende also ghelouen si ende men machse vut desen ghelouen niet brenghen. Dese beesten voorseit doen si jonc vaen ende voedense aldus van der aelmoessen alle die si vinden connen. Ende wi vraechden hem, oft niet beter en ware, dat si dese crumen den armen gauen ende (108*b*) antwoorden ons, dat een ghene arme in tlant en waren ende al waert datter arme lieden int lant waren, so docht hem dat die aelmoesen bat besteet waren inden sielen, die daer haer penitencie ghedoghen ende niet en connen noch en moghen *broet* winnen noch daer om pinen, dan ment armen liede gaue, die

1 inv. naar I; B *ontbr.* — celle bestiole ils gettent en viners ou en stagnes ou en profoundz riueres et tantost celle bestiole porte hors del eawe des grosses pessons 3 H *wisschen* — inv. naar I B 5 H *watē* — inv. naar I B; tant com lom voet 14 H *.xl.*, naar I F 15 I myt. v. 16 inv. naar I B; que en vne maison home fet bien .x. maisones — B aen 17 H *daer*, dittogr. — et deuant checun porte ad .iij. lieux ou .iiij. ad vne ville ou vn cite bien grande 21 B o. elc br. 23 B te wachteue — I voer d. gr. c. 24 H *hi*, naar I B 25 inv. naar I B; grant r. 26 H *stat* [*staet*] *daer*, naar B — inv. naar I B 29 inv. naar I B 35 I l. van biddender oerden 37 B op dwater spacieren 41 H *gatdijn*, — B boegaert — *Kol.* 178 *r.* 2 B vruchten 6 baboyns — I marynen B merminnen; marmizets W marmoz 7 inv. naar I B 10 I cloxken 14 I an ronde circulen of ringhen; et se rengent come poures — H *alme*, naar I B — I pl. te doen — B ter deilen L ter delinghe 16 H *conīc*, naar I B (couint) 19 inv. naar I B; autre foitz 22 I i. dese b. 30 I vanghen in die wildernisse 31 I aelmissen B aermoesenen 33 I dese aelmissen; le relef 37 I B bestaet 38 I in desen zyelen B aen dese z. — I h. pen. doon B doen 40 inv. naar I B; et qui ne scieuent ne poent rienz gainer ne laborer

wel hebben macht te winnen haren cost. Ende vele ander wondre sijn daer in dese stat ende daer omtrent int lant, mar my en ghedinct van allen niet. Van deser stat gaetmen door tlant vi dachuaerde verre ende dan staet een ander stat, die men heet chilonfode, vander welker die mure heeft xx milen omme gaens. Jn dese stat sijn lx stenen brugghen die scoonste, die yeman sach. Ende in dese stat was (108c) die edelste stoel of hof des conincs van manti, want het is een herde scoon stat ende oueruloedich van allen goede. Daer na lijdtmen dwers ouer een grote riuiere, die hiet ydalay, dat is die meeste riuiere van soeten watre die in die werelt is, want daer si ten smaelsten is ende ten cleinsten so is si wel iiij milen breet.

Van dat lant van pigmen, daer cleyn lude wonen van drie spannen lanck ende anders.

Van daer gaetmen voort ende men comt anderweruen in des groten cans lant. Dese riuiere loopt *doort* lant van pinguewerden, dat sijn cleine lieden die mar iij spannen lanc en sijn ende nochtan sijn scone ende gracielike, man ende wiue na haerre cleynheyt. Ende si huwen als si een half jaer out sijn ende en leuen mar vj jaer of *vij*. Ende die (108d) viij jaer leuen, men hout se voor herde out. Dese cleine lieden sijn die beste werclieden ende subtijlste van zide ende van cattoen ende van allen dinghen, die men daer of maect, die in die werelt moghen sijn ende hebben dicwille orloghe ieghen die voghelen van dien lande, diese vaen ende etense. Dese cleine lieden en ackeren noch en eren gheen lant noch en winnen wijngaert, mar onder hem wonen grote liede als wi sijn, die winnen tlant alsoot behoort. Ende dese cleine liede bespotten die grote, also wi doen souden..... waren si onder ons. Daer staet een goede stat onder alle dander, daer herde vele van desen cleyne lieden in wonen. Ende dese stat is herde scoon ende groot. Ende die grote lieden die onder hem wonen, (109a) als si kinder winnen, sijnse also clein als die pinguewerden. Ende daer omme sijn se also cleyn, want die nature van dien lande is sulc. Die grote can doet dese stat wel hoeden, want si is sijn. Ende al *ist* dat dese pinguewerden clein sijn, si sijn nochtan wel verstandich na hare outheit ende hebben sins ende scalcheyt ghenoech.

Van eenre stat gheheyten janathay daer die coninck grote renten of heeft.

Van deser stat gaetmen voort int lant door menighe stat *ende* door menich dorp tot eenre stat, die men heet ianthay. Dese stat is edel ende rike ende profitelijc ende daer vaert men halen alrehande comanscape. Dese stat is herde profitelijc den here van desen lande, want hi heuet van dese stat alle jaer te renten, also die liede *daer* segghen, meer dan l^m^. tumase florinen *van* goude. Want si rekenen alle mit tumasen ende een yghelijc tumase is werdich x^m^. gulden florinen. Daer na machmen weten hoe (109b) vele dat des jaers draghen mach. Die coninc van desen lande is herde machtich, nochtan *is hi* onder den groten can ende die grote can heeft onder hem xij sulker prouinchien. Jn dit lant is een goede costume in die goeden steden, *want* waer yement enen groten eten tijt sijnen vrienden maken wille, daer sijn toe gheset *huse* in een *yghelike* stat,

1 I d. haer sinnen ende verstant hebben; quont sen et poair de gainer 9 B br. steinen 10 B ghesach 14 B lietmen 18 opschr. naar I 19 W et puis entre homme ariere en la terre de grant chan 21 H *int*, naar B; parmi la terre 21 I pigmeen; pigmiens 25 I ende si draghen kynder als si twe jaren out syn of iij ende s. l.; et engendrent enfantz et ne viuent que .vi. ans ou .vii. 26 H *viij* 32 I hebben groot ghebrec vanden v.; ont souent guerre as oyseaux 35 I e. bouwen gh. l. B no en erien no en telen egheen l.; ne laborent ne terres ne vynes — *Kol.* 180 *r.* 1 I bouwen tl. 3 I gheliker wys dat wy souden den cleynen luden quamen si o. o.; ausi com nous feymes des grantz geants sils estoient entre nous. Na *souden* moeten eenige woorden zijn uitgevallen 5 inv. naar L; I B ontbr.; ou y demoert grant foison 9 W quant ils engendrent enfantz ils sont auxi petit come ly pigmein, et pur ceo ils sont auques tous Pigmeins; qar la nature de la terre est tiele 13 H *is*, naar B (eest) 15 I verstandel B verstendich; resonables solonc lour age 17 opschr. naar I 18 inv. naar I 24 inv. naar B; si com ils de la cite dient 25 inv. naar I B; W floryns dor 31 H *ist*, naar I B; il est desouth le gr. ch. 31 inv. naar I B 35 I maeltyt gheuen w. B maelt. maken w. 36 H *liede*, naar I B; il y a certeynes hostiels — H *ghelike*, naar I; en chescun ville

d*aer* me*n* de*n* waert gaet segghe*n*: doet my morghen tetene ghereiden voir so vele lieden en*de* me*n* seit he*m* tghetal e*nde* me*n* seit he*m*, wat me*n* ete*n* wil en*de* me*n* seit he*m* ooc, hoe vele datme*n* v*er*teren wil. En*de* die waert sal hem staphants doe*n* ghereyden wel en*de* scone, so dat d*aer* niet ghebreken en sal en*de* bat en*de* eer en*de* mit minren cost dan me*n* in sijns selfs huus (109*c*) doe*n* soude. En*de* in .v. milen na dese stat ten ende waert van deser riuiere*n* calay staet een and*er* stat, dieme*n* heet monke. Jn dese stat is g*r*ote scepinghe en*de* alle die scepe sijn wit va*n* nature*n* des houts, d*aer* si of ghemaect sijn en*de* sijn h*er*de scoon scepe en*de* g*r*oot en*de* wel gheordineert al warent huse in daerde ghefondeert.

Van eenre stat gheheten lanterin daermen doer gaet.

Daer na gaetme*n* door tlant door menighe stat tot eenre stat, die me*n* heet lantori*n*, die in *viij* dachuaerde*n* na deser stat is voirseit. Dese stat lantorin is gheleghen op een g*r*ote brede riuiere, die me*n* heet caramaram. Dese riuiere lijdt door cathay en*de* doet h*er*de dicwille groten scade alsi te zere wast.

Vanden lande van cathay ende sijn grote ryckheden ende anders.

Cathay is een g*r*oot lant, scoon en*de* goet en*de* rike en*de* vol coma*n*scepe*n* Daer varen (109*d*) die cooplude alle jare om specie en*de* cruut en*de* om alrehande coma*n*scepe meer dan si elwaer doen. En*de* weet, dat die liede d*aer* gae*n* van geneue*n* of van venegen of van lomb*er*dyen of van romanien. Si doenre wel toe te gane te lande w*aer*t en*de* ter zee xj maende of xij of meer, eer si moghen come*n* int lant van cathay, dat dat principaelste en*de* dat v*er*meerste lantscap is ond*er* alle dandre op gheen zide der zee en*de* hoort den g*r*oten can toe.

Van een stat gheheten caydon daer staet des groten cans palaes.

Van cathay gaet me*n* oostw*aert* menighe dachuaert, so datme*n* tachterste vint onder vele ander steden een stat, dieme*n* heet sugramago, dat is een stat die bat ghewarneert is en*de* v*er*sien is va*n* siden, van specerien en*de* van vele andre coma*n*scepe*n*, dan enighe stat die in die werelt is. Daer (110*a*) na gaetme*n* voort oosten w*aer*t tot eenre ander stat, die out is en*de* is in die prouin*c*hie van cathay. En*de* bi deser stat die va*n* tartarien hebben doe*n* maken een and*er* stat, die hiet caydon, die xij poorte*n* heeft en*de* altoos tusschen deen poorte tot*er* and*er* is een grote mile, so dat die twee stede*n*, doude en*de* die nuwe, hebben o*m*megaens *xx* milen ofte meer. Jn dese stat is die stoel of thof vanden groten can, dat alte scoon grote*n* palays is, va*n* welken palayse die mure heeft ij milen o*m*megaens en*de* binne*n* desen palayse sijn vele ander palayse. En*de* bi*n*nen den boomgaert vande*n* g*r*oten palayse staet een berch, opte*n* welken berch staet een and*er* palais, dat is dat scoonste, dat rikelicste en*de* dat eerlicste, datme*n* visieren mochte. En*de* omtre*n*t de*n* palayse en*de* die*n* berghe sij*n* vele bome*n*, die menigher(110*b*)hande vrucht draghe*n* en*de* al o*m*me dien berghe sijn g*r*ote *diepe grachten* al vol waters. En*de* d*aer* neue*n* staen grote diepe viuers op deen side en*de* op dand*er* zide en*de* daer staet een scoon brugghe, d*aer* men die grachte ou*er* lijdt te*n* palayse waert. En*de* in dese viuers sijn vele wilder gansen en*de* vele enden en*de* vele and*er* vogle zonder ghetal. En*de* al

2 I bereyden 3 B seet 6 I die spyse d. bereyden; ferra appareiler si bien 7 I n. an ghebr.; qil ne faudra riens 9 I dant een mensche 14 B wijt 18 opschr. naar I 20 H *iij*, naar I; a oet iourneies 26 opschr. naar I 31 I d. varen 33 te gane *ontbr.* I B — *Kol.* 182 *r.* 2 de touz les parties de la 3 I gr. c. toe van cathay want hy heeft daer sinen naem of 4 opschr. naar I 5 I int eynde 12 B die oec is i. d. p.; vne cite anciene 15 I ende heeft xij p. — 19 H *xij*, naar I B; out de circuit plus de xx lieux

20 I of palaes 22 I hebben 23 I b. dese muren; cez mures 25 vne montaignette 27 I d. rycste e. d. schoenste e. d. kostelicste; beaux et le plus riches 31 H *sijn [vele bomen die menigherhande appelen draghen ende al om dien berch sijn] grote*, naar I B F — inv. naar I; fosses grantz et profondz 32 H *gaten*, naar I — B daer bi 34 B ende op die greecht leet ene br. 36 I viuers ende graften 37 I enden ende oeck visschen; tanz de eawes saluages et dannettes et des signes et des herons que ceo est sanz nombre

omme ende omme dese viuers ende grachten is die grote boemghaert al vol wilder beesten. *Ende* alse die grote can wil hebben wilde beesten ofte voghelen, hi sietse iaghen van sinen veinstren sonder vut sijnre cameren te gaen. Dit palays, daer sijn stoel is ende sijn hof, is herde groot (110c) ende herde scone ende binnen desen palayse in die zal zijn xxiiij colommen van finen goude. Ende alle die muren van binnen sijn ghedect mit roden ledere van beesten diemen heet pathyos, die herde wel ruken, so dat ouermids den goeden roke des leders gheen quade lucht en mach in dat palays comen. Dit leder is also root als bloet ende is so ieghen die zonne blickende, dat cume yement daer op ghesien can. Ende veel liede aenbeden dese beesten als sise sien om die grote doghet ende den goeden roke die in hem is. Dese vellen die prisen si meer dan platen van goude. In midden dit palais so staet een montoer, daer die groote can pleghet op sijn paert te sittene, dat al ghewra(110d)cht *es* van goude ende van dierbaren ghesteinte ende van groten perlen. Op die *vier* hornicke van desen montoer sijn iiij serpente van goude. Ende onder dit montoer sijn die conduten vanden drancke, die si drincken in des keysers hof. Ende neuen dese conduten sijn vele guldene vaten, *met* welken sijn meisnieden drincken *wt* dese conduten. Ende *die* sale van desen palaise die is herde hoochliken ghechiert ende herde wonderliken ende herde wel *ghepareert* mit allen dinghen, daer men zalen mede pleecht te pareeren. In den eersten int *hoeft* van den zalen herde hoghe staet des keysers troon, daer hi ter taflen pleghet te sittene, al van finen dierbairen ghesteinten ende ooc van groten perlen (111a) mit gulden boorden al omme ende die sijn al vol gheset van dierbaren ghesteynte ende van groten perlen. Ende die trappen ende die grade, daer hi mede op sinen *trone* gaet, sijn al van finen goude. Ende op die slincke zide van des keysers stoel is die stoel sijns eerstes wijfs ene trappe nederre *dan* sijn stoel ende die is van jaspere gheboort mit finen goude. Ende die stoel sijns anders wijfs is noch enen graet nedere dan die ander *ende die stoel sijns derden wyfs is noch een trap lagher*. Want altoos heeft hi drie wiue met hem so waer hi es. Ende na sinen wiuen op die zelue zide sitten die vrouwen ende die jonffrouwen van sinen gheslachte noch nederre, na dien dat si sijn ende alle die ghehuwet sijn hebben op deen zide eens mans voet ghemaect van perlen van orienten. Ende dese vo(111b)et is wel *i* cubitus lanc ende onder is si ghewracht van *blinckenden* paeusvederen of van vederen van andren voghelen, recht oft enen temmet van enen helme ware tenen tekene, datsi die manne onderdanich sijn ende die niet ghehuwet en sijn en draghens niet. Ende op dander zide ter rechter hant des keysers sit eerstwerf sijn outste zone, die na hem regneren sal ende sit ooc een trappe of enen graet nedere dan die keyser in sulker manieren als die keyserinnen. Ende na hem sitten die van sinen gheslachte sijn. Ende die keyser heeft sijn tafele allene ende die is van goude ende van dierbaren ghesteente ende van witten cristale ende gheboort mit (111c) goude ende mit ghesteente ende van amatiste ende van lignum aloes, dat vten aertschen paradise comt ende van yuorie gheboort mit goude. Ende een yghelijc van zinen wiuen heeft haer tafel allene ende zijn zone ende die ander heren die bi hem

3 H *so*, naar B — et quant il les voet chacer ou prendre et voet auoir desduyt des bestes sauages ou des oyseaux il voit chacer et prendre de ses fenestre 8 B binnen der zalen 9 I pilaernen 12 B pathies F pantiers W pacies 16 I blinckende datter niemant te deghen op sien en mach B ghesien e. mach 20 I pr. si dyere d. gout; ils prisent a tant ou plus come ils ferroient plates dor 21 I E te midweghen van d. p. 23 B d. g. c op gaet alse hi wilt scriden op sijn pert ende riden; vn monture pour le grant chan 24 inv. naar I B 26 inv. naar I B; et al quatre angles de ceo munture — I hoecken B hoercke 30 I g. vaten daermen mede dr. wt d. c. B v. daermen vte drinct 31 H *vten* 32 inv. naar I — inv. naar H *dese*, naar I; W et la sale de palais 35 H *ghepaleert*, naar I B; parez 37 H *hof*, naar B; au chief de la saie 39 quest de fin oor bordurez et celle bordure est plein des pieres prec — *Kol.* 184 *r.* 1 I gouden 5 H *toren*, naar B; I cronen 7 I s. eersten w. 8 I leger — H *van*, naar B — I ende is oec v. 9 B gebreit 10 I anderen 10 I trappe 11 inv. naar I B 16 B gheslechte — I lagher 17 et totes celles que sont mariez out vn contrefet pee de homme sour lour testes et tot oures dez grosses perles del orient 20 H *ij*, naar I B F 21 inv. naar I B (blickenden); pennez lusantz de paon ou de gru 23 I timbert B timmer; timbre ou vne creste 30 I a. d. keys. doet 34 W ou de cristal blanc ou iaune

sitten ooc allene. Ende en is gheen van desen tafelen, si en is groten scat waert. Ende onder die tafle des keysers sitten iiij klerke, die in ghescrifte setten alle dat die keyser seit, tsi goet tsi quaet. Want alle dat hi seit dat moet ghehouden sijn ende hi en mach sijn woort niet verwisselen noch wederropen. Ende voor des keysers tafele sijn grote jeesten ghemaliert, daer gulden tafelen sijn ende gulden paeuwe ende vele mani(111*d*)ere van voghelen herde rikeliken ghewracht mit opuerheuenen beelden ende die doet men priken ende dansen ende singhen ende haer hande smiten te gadere. Ende si maken daer grote muserie, dat is gheblas, of mit gokelien of mit nigromantien of waer mede dat sijt doen, des en weet jc niet, mer het *is* alte scoon te sien, nochtan ist groot wonder hoe dat sijn mach. Mer dat mach jc wel zegghen, dat die subtijlste lieden sijn in allen consten *daer si hem of onderwinden*, die in die werelt moghen sijn. Si wetent ooc wel ende daer omme segghen si, dat si mit tween oghen sien ende die kerstene en sien mer mit enen oghe, omme datse naest hem die subtijlste sijn, mar alle dander *volc* segghense, dat si blijnt sijn in consten ende in werken. Jc (112*a*) deder toe herde grote pine, dat jct leren mochte, mer die meester seyde my, dat hi den onsterfliken god ghelooft hadde, dat hijt niement leren en soude dan sinen outsten zone. Jtem bouen des keysers tafle ende die andre tafelen ende bouen een deel van der zalen staet een wijngaert van finen goude, die hem daer bouen strect ende daer sijn an vele trocken van wijnbesien, van witten ende van ghelen, van roden, van groenen ende van zwarten al van ghesteinte: die witte *sijn* van cristale, van boricke ende van yris, die ghele sijn van topasen, die rode sijn van robinen, van gernas ende van albaerdine, die groene sijn mirauden, van perides ende van crisoliten, die zwarte sijn van orines ende van geratices ende sijn *also* pro(112*b*)perlijc ghemaect, dattet scinen rechte rozinen. Ende voor die tafle sijn die grote baroene ende die ander die wel dienen, mer niement en is so coene, dat hi een woort spreect, ten si dattie keyser jeghen hem spreke of die meesters ende *die* speelliede, die liedekijn singhen ende ieesten segghen omden keyser mede te verbliden. Ende alle *tfacelment, dat sijn alrehande vaten diemen ter taflen besicht*, daer men mede dient in die zale ende in die cameren sijn van dierbaren ghesteinte ende sonderlinghe te groten tafelen of van jaspere of van cristale of van amatisten. Ende die nappen sijn van myrauden, van saphiren, van topasen, van perites ende van menighen andren ghesteente. Ende daer sijnre ooc van finen (112*c*) goude, want *suluer*en sijn daer gheen, noch si en prisen tsuluer niet so vele, dat sire ghewaerdighen of te maken enich facilment, mer si maken van suluer grade *of* trappen, pylaernen ende paueysel van salen ende van cameren. Jtem voor die dore vander zalen sijn vele baroene ende ridders, die aernsteliken hoeden, datter niement en come in, het en si bi beuelen ende den wille *des* keysers of ten ware dat sine seriante of sine dienres waren. Ende niement

1 I staen of sitten hebbense oec al bisonder 2 I veel scats waerdich 5 B eest qu. ofte goet 7 I woerden 9 I sijn grote feesten ghemaelgiert van gulden pawen ende veel ander manieren van voghelen mit verheuen beelden. B d. k. tafel es ghemaect met opverheuen werke van goude grote beesten e. alderhande voghele e. andere beelden e. d. d. m. springhen e. d. e. s. e. hare hande te gadere slaen; et deuant la table del emperour as grantz festes lom port grantz tables dor ou y a paons dor et moltz dautrez oyseaux totes dor et aumeyles et moult noblement oures et les fet homme dancer et bauler en battant les pennes 15 B musike; museries 16 par artefice ou nigromancie 18 H *sijn*, naar I 21 inv. naar I; B van al dat sij doen willen; en totes sciences dont ils sei mellent qui pussent estre par vniuerse monde 23 I ende si willent oec selue wel weten; et ils le scieuent bien 27 inv. naar I; totes autres nacions 30 I meesters s. m. dat sijt; li mestre 33 I d. sijs B d. hijs 33 H *bouen*, dittogr. 35 B es ghemaect e. groet w. 37 B hangen ane — treches dez reisins — *Kol.* 186 *r.* 1 B ghelue 3 inv. naar B 11 I staen gr. b. ende veel ander heren; esteent les grantz barons et les autres que seruent 13 I sprect B sprake 15 H *daer zijn*, naar B die meesters ende die speeliede die speel maken; I ministriers ende speelluden die soetelijc spelen; si ceo ne sont les menestrals qui dient chanceons et gestes ou autres reueries. Beter ware wellicht te lezen: ministriers *dat zijn* speelliede 17 H *tafcelmcnt*; vesselment 18 inv. naar I (ter taf. bescict sijn). In H staen de woorden eenige regels verder 20 H *sijn* [*se*] *van* 27 H *suluer en*, naar I 29 H *facilment* [*dat sijn alrehande vate diemen ter taflen besicht*] *mer*, naar I 31 inv. naar I — B pauement 34 I naerstelyck 35 B met beu. 36 H *deʒ* — seruantz ou ministres del hostiel.

anders en is so coene, dat hi der doren vander zalen der ghenaken. Ende weet, dat iiij ghesellen ende jc mit onsen knechten dienden hem op tsout xv. maende ieghen den coninc van manti, jeghen den welken hi hadde doe or(112*d*)loghe. Ende die redene waer omme wi hem dienden was, dat *wi den* staet begheerden te siene van sinen houe ende die wonderlike rijcheit die daer is ende sijn ordinancie ende sijn regement, oft also sijn mochte, als wi hadden horen segghen. Ende seker wi vondent van goeder ordinancien ende van oueruloedigher rijcheit ende vele meer wonders, dan *wy* hadden horen segghen van sinen houe, noch nemmermeer en hadden wijt ghelooft, en hadden wijs niet ghesien, want cume mochte yement ghelouen die edelheyt ende die rijcheit ende die menichfoudicheit die in sinen houe is. Want ten is daer niet alst hier is in dit lant, daer die heren gaen *mit also luttel volcs* al si moghen, want die grote can (113*a*) dat is dese keyser die heeft alle daghe te sinen coste so vele volcs dat sonder ghetal is. Mar die ordinancie noch die costelicheit van leuinghen noch die eersaemheit noch die cuusheit en is niet ghelijc desere van onsen lande. Want alle tghement volc et daer zonder amlaken, mar op vellen van beesten of op *haren* knien ende eten alrehande vleesch ende luttel broots ende naden etene vaghen si haer hande an haer cledere ende en eten mar een weruen *des* daechs. Mar die staet vanden heren is alte groot ende alte rijkeliken. Ende nochtan dat eennighe liede my niet en ghelouen en sullen willen ende sullent voor boerte houden, dat jc van sine state ende van sinen houe ende vanden groten wonder van volke,

dat hi bi hem hout, hier v ver(113*b*)trecken sal, daer om en sal ic des niet laten, jc en sal een deel van hem ende van sinen volke hier versegghen, na dien dat ict ghesien hebbe. Die wille hi gheloofs, dies niet ghelouen en wille hi laet, mer ic weet wel, dat die ghene, die in dat lant van ouer zee gheweest hebben, al en hebben *se niet* gheweest tote daer die grote can woont, si sullen so vele van hem ende van zinen state hebben horen spreken, dat si mi te lichteliker ghelouen zullen. Ende die ghene die hem ghedient sullen hebben of in sijn lant gheweest of in sijn palays, die sullens mi ghelouen wel, so dat jc niet laten en sal te scriuene, (113c) dat jc ghesien hebbe om der gheenre wille, die niet en weten noch niement ooc en ghelouen. Ende jc sal v segghen zinen staet die hi leydt, also hi rijdt vanden enen lande toten andren ende alse hi grote feeste hout. Nochtan sal jc v eerst segghen, waer omme men heet dien groten can.

Waer om datmen den keyser van cathay den groten can hyet.

Ghi sult weten, dat doe al die werelt ghedestrueert was van der diluuien zonder noe ende sijn wijf ende haer kinder, noe hadde iij zonen: cam, sem ende japheth. Cam *wast* die zijn vader rugghe zach, doe hi al ontdect sliep ende hi wijsden mitten vingher *ende* bespottende, daer om dat hi vermaledijt waert ende (113*d*) jafet *keerde* hem omme ende decte sinen *vader*. Dese iij ghebroedre trocken alt lant na hem ende cam, om dat hi die felste ende die wreetste was, so tooch hi hem an dat meeste deel vanden landen

1 inv. naar F W 2 W qe my compaignoun et moy. De Dietsche bewerker las in pl. van my: iiij 4 I om soudye .xv. m. lanc teghens 6 I ende die sake waeromme 7 H *so sinen*, naar I (wi sinen st.) B; W pur ceo que nous eusmes si grant talent de veir sa noblesse et excellence de riches et de meruaillis en sa court 14 inv. naar I — plus assetz que lom nous auoit dit 19 la multitude des gentz 20 H *is* [*en hadde wijs niet ghesien*]. *Want* 21 H *lant* [*is*] *daer* 22 inv. naar I; W qar ceo nest mie come par de cea. Qar ly seignur par de cea ont au mointz de noumbre de gent (variant: vont a moins de gens) qil poent 23 H *si* [*meest*] *moghen*, [*van volke*] *want*, naar I — I als si moghen om haren kost te sparen. 26 W mes lordinance ne coustage en viures ne le honeste ne la nettete nest mie paraille a la guise de cea 30 inv. naar I; qar la touz les comunes mangent sanz mappe sur ses genoils 33 H *deȝ* 37 tendront a fable — *Kol.* 188 *r.* 4 I B segghen. Wellicht te lezen: *v segghen* 8 H *hebben* [*niet*] *al*, naar I — inv. naar.... 11 I segghen 16 I s. d. ics n. l. e. s. onghescreuen 17 qui rienz ne scieuent ne riens ne croient sils ne le voient 19 I als 24 opschr. naar I 28 H *was*, naar I; W cis cham fuist cil qi — B sijns vaders manlecheit s. al bloet: le dos de son piere dormant descouert 30 inv. naar I B; W et se mokeyt de li 31 H *leerde*, naar I B; tourne 32 inv. naar I B 33 I toghen a. tl. an h. B an h.

en*de* tbeste deel en*de* die p*ar*tie van orienten *dye men hyet* asie en*de* sem nam *affrike ende iaphet nam* europe en*de* daer om es die werelt ghedeelt in iij p*ar*tien. Van desen drie*n* broedre*n* cam was die meeste en*de* die machtichste, van hem quamen meer gheslachte dan vande*n* andren. En*de* va*n* sine*n* zone w*ar*t gheboren nembrot die rese, die die eerste coni*n*c was van alder werelt, die den toorne van babylonie*n* eerst begonste te makene. En*de* met hem en*de* mette*n* wiue*n* van (114*a*) sine*n* gheslachte q*ua*men dicwille ligghen die *viande vander* hellen en*de* wonnen ae*n* he*m* kindren van menighen wonde*r*liken maecsele, sulke zonde*r* hooft, sulke met groten ore*n*, sulke met ene*n* oghe, sulke met paerts voeten, sulke met andre*n* onghemaecten lede*n*, so dat van *dyen gheslachte vān* cam sijn come*n* die wonde*r*like *liede*, die in die eylande wonen oue*r* zee, daer jc hier vore*n* of gheseit hebbe alle asie door. En*de* om dat hi so machtich was en*de* dat nieme*n*t ieghen he*m* en mochte, so hiet hi hem seluen gods sone en*de* ouerste van alle der werelt. En*de* om dies cams wille hebben alle die keyse*re* hem sint gheheten grote ca*m* en*de* gods zone va*n* naturen en*de* oue*r*ste va*n* alder werelt en*de* also scriuen (114*b*) si he*m* in hare*n* lettere*n*. En*de* vande*n* gheslachte van sem sijn comen die sarrasinen en*de* va*n*den gheslachte van jafeth es come*n* tfolc van jsrahel en*de* wi en*de* die andre die in *europe* wone*n*, also die van *syrien* en*de* die van samarien houden *ende* also si my gaue*n* te v*er*stane, eer jc te jndien w*aer*t trac. Mer alsic in jndien qua*m* so vandict al anders. Nochtan ist wel waer, dat die va*n* tartarie*n* en*de* die ghene die wone*n* in die grote asie sijn van cam ghecome*n*, mer die

keyser van cathay en heet hem niet cam mer can. En*de* jc sal (114*c*) v segghen redene waer om. Het en is lede*n* mer viij w*er*f xx jaer, dat al tartarien was onde*r*danich en*de* in eyghe*n*scepe*n* de*n* andre*n* lande*n* daer omtre*n*t. Want si ware*n* alle beestelijc en*de* en daden and*ers* niet da*n* beesten huede*n* en*de* die leyden si ter weyde*n*. Mer daer onde*r* ware*n* vij pri*n*cipael gheslachten, die oue*r*ste van he*m* allen ware*n*, vande*n* welke*n* dat eerste gheslachte gheheten is tartar. En*de* van desen gheslachte nemt *alt* lant sinen name tartarie*n*, want si ware*n* die edelste en*de* die meeste *ghepresen*. Dat ander gheslachte hiet cangoth, dat derde eurach, dat vierde vallier, dat *vijfte* senioth, dat seste mongi, dat seuende heet toboch. (114*d*) Doe gheuielt dat een g*r*oot man, die was vanden eersten gheslachte en*de* hi was out en*de* hi en was niet rike en*de* sine*n* name was cangi*us* jn sijn bedde lach hi en*de* sliep en*de* sach een vision, dat voor hem qua*m*, een wit ridder al ghewapent mit witte*n* wapen en*de* seyde he*m*: cam slaepstu? tot di so seint my *die* ouerste god en*de* sijn wille is, dattu seghes den seuen gheslachten, dattu hoorre liede keyse*r* moetse sijn, want du suls winne*n* die lantscappen hier omtrent en*de* alle die *an* v palen sullen sijn onder v, also ghi hebt gheweest onder hem, want dat is die wille des ontsterflicken gods. Ende des morgens als cangius op stont, so ghinc hi desen w*oor*den zegghen den seuen ghe(115*a*)slachten, mer si foolden met he*m* en*de* bespotten en*de* seyde*n*, dat hi zot ware worde*n*, so dat hi mit scae*m*ten van hem schiet. En*de* opten andre*n* nacht d*aer* na so qua*m* die witte ridder toten seuen gheslachten en*de* beual hem en*de* gheboot he*m* van

2 inv. naar I B; quest appelle — inv. naar I B; et sem prist Affrike et japhet prist Europe 5 H *broedren* [*asie affrike europe*] *can* — de ces trois freres cham fust li plus grantz 7 B dant vanden andren daden 10 B d. torre v. b. dede m. 12 I vrouwen 13 H *viand'*, naar I B; li enemy denfern 14 I luden v. m. 18 I mismaecten l. 19 inv. naar I B; de celle generacion de cham sont venuz les paens et les diuerses gentz 20 H *wonderlike* [*gheslachten*] *bede*, naar I B — H *bede*, naar I (luden) B 21 I van der zee B ontbr.; as jsles de mier par tut ynde 25 I die alre ouerstes W souerein 33 H *europ* 34 H *syri* 35 inv. naar F ceo est le oppinion que les siriens et les samaritanz ont et quil mauoient done a entendre 36 H *trac* [*dat hi om deser redenen wille is gheheten die groten can*] *mer*, naar F W. De woorden zijn een herhaliug van het iets te voren gezegde. 40 I B comen — I mer nv ter tijt — *Kol.* 190 *r.* 3 I die red. 7 I beest. ende sonder regiment e. d. — B a, n. dan si b. h. 13 H *elc*, naar I B 15 H *gheheten*, naar I (ghepryst) B; et plus preises 16 H *wijfte*, naar I B (vijfste) 19 I e. goet out deghelyc m.; vn prodhome veil et nestoit mie riche 23 vn chiualier tot blancz armes des armes blanches et seoit sur vn chiual blanc et li dist 25 H *dijn*, naar B; I *ontbr.*; li pieu immortel 28 B du selt 29 H *onder*, naar I B (aen) 33 B congius op was 37 B m. schanden

des ontsterflickes gods weghen, dat si haren keyser maecten van cam ende dat si *niet meer onderdanich en souden sijn en ghenen lantscapen*, *mer si* selue houden souden onder hem daer si onder gheweest hadden, soe dat si des andren daghes daer na cangius kosen *tenen keyser* ende settene op een swart velt ende hieuen op met groter feesten ende setten op enen setel ende daden hem alle eer ende hieten can, also en die witte ridder gheheten hadde. Ende doe hi aldus van hem ghecoren was woude hi proeuen, (115*b*) of hi hem betrouwen mochte in hem ende *of si hem* ooc onderdanich zouden willen sijn, soe dathi doe vele statuten ende vele ordinancien *maecte*, die si heten ysatan. Die eerst statuut was, dat si alle ghelouen souden inden ontsterfliken god ende *aelmachtighen*, diese aldus woude vten eyghenscappen werpen ende dat sine altoos aenriepen in al haren saken. Die ander statuut was, dat alle die manne vanden lande die wapene draghen mochten, rekeninghe hielden ende datmen bouen elken tien mannen enen meester sette ende bouen elken xx enen meester ende bouen elke c een hooft ende bouen v^m^. een hooft. Ende dat derde ghebot was, (115*c*) dat alle die meeste ende die *principaelste* van desen vij gheslachten souden laten alle datsi hadden ende vertien al haers erfs ende souden voort aen hem laten ghenoeghen *mittien* dat hi hem van gracien doen soude ende si dadent staphants. Dat vierde was een vreesselijc ghebot ende eyselijc, want hi gheboot den principaelsten ende den meesten vanden seuen gheslachten *voorseit*, dat een yghelijc van hem soude doen comen sinen outsten sone ende met haers selfs hande een yghelijc

sloeghe zijns kints hooft of zonder beyden ende staphants wast ghedaen ende veruult. (115*d*) En also die can sach, dat si ieghen sine ghebode niet en *seyden*, so peinsde hi dat hi hem tot hem wel betrouwen mochte ende gheboetse, datse ten wapene hem bereedden om sine baniere te volghene ende mit crachten dede hi onder alt lant daer omtrent.

Hoe die grote can ontschoel onder enen boem ende ontquam ouermits enen voghel.

Doe gheuielt op enen dach, dat dese can reet met cleynen gheselscap, want hi en voer niet verder of dan sine castele ende sine sterten van sinen lande waren, dat hi ghewonnen hadde, so dat hi ontmoette grote menichte van sinen vianden ende om dat hi sine liede goede exemple gheuen woud, so sloech hi eerst werf in sinen vianden ende daer wart hi van sinen paerde neder (116*a*) gheslaghen ende sijn paert ghedoot. Eude als sijn volc hem saghen neder gheslaghen, waenden si, dat hi doot hadde gheweest ende vloghen alle hare vaerde. Ende die viande jaechden hem na, want si en wisten niet, dat die keyser after hem was bleuen. Ende als die viande van hem *verre* waren dander *jaghende*, die keyser stont op ende ghinc hem in een dicke bossche berghen. Ende alse die viande weder keerden ende moede waren dander te jaghene, doe voeren si door den bosch soekende, of hem daer yement gheborghen hadde, so dat sire vele vonden die si doot sloeghen. Ende alse voeren aldus soeken *derwaert daer* die can was gheborghen, saghen si enen voghel

2 I can 2 inv. naar B; I e. d. s. hem nemmermeer onghehoorsam en souden sijn ende d. s. winnen souden die lantscapen die an hem palen; et ils seroient hors de tot subiection et tendroient les autres regions en tour li en seruitute 7 inv. naar B; I cangius keyser coren 8 sur vne feutre noir 9 B stoel 10 I als hem 14 inv. naar I B; et sils voleient estre obeissantz 16 inv. naar I B 18 H *aelmachtichghen* B aelmechtich. Misschien moet aelmachtich gelezen worden 20 I verlossen; qui les voleit getter de seruitute 24 que poent armes porter fussent nombres 25 que a chescun de .x. homes vaillantz seroit vn mestre et a cent vn mestre et a mille vn mestre et a .x m. vn mestre 26 H *meester* [*doen*] *ende*, naar I 29 H *principale*, naar I B 32 inv. naar I B (met dien) — I v. gr. soude gheuen; de ceo quil lour dorroit de sa grace — *Kol.* 192 *r.* 4 H *seyde* — I en s. noch en deden; quils ne mettont point de obstacle en chosez quil comandast 7 I t. veruolghen 8 B dwanc hi 10 I gheboerdet — B die c. 11 I met luttel volcs om te besien die steden en die castelen ende lantscapen die h. gh. B mer hi voer mer visien die castele die h. gh.; oue poi de compaignie pour regarder la force de paiis quil auoit gaynetz 13 denkelijk te lezen: *stercten*, maar de geheele plaats is bedorven 14 I ghemoete gr. scaren 19 I doot 25 H *v'erret*, naar B; I *ontbr.*; esloynes pour les autres chacer 26 H *jagheden* I als die viande aldus die ander jagheden 29 I van dander t. i. 31 I verborgen 33 B sokende — H *dat waert dat*, nanr I B

diemen heet rub op enen boom sitten, daer onder dat (116*b*) die can sat, so dat si onder hem seyden, dat daer niement en ware, na dien dat daer die voghel op dien boom stonde. Ende also *keerden* si weder *om anders waer te soeken ende* die keyser *wort daer* vander doot behoedt. Ende dies nachts so schiet heymelike die keyser van daer ende ghinc te sinen lieden waert, die van sijnre coomste blide waren ende dancten den ontsterfliken god ende den voghel, bi den welken haer here wart behouden. Ende daer omme eren si desen voghel bouen alle voghele, die in die werelt zijn. Ende die van sinen plumen heeft of hebben mach, si houdense herde werdelike, als oft heylichdom ware ende draghense (116*c*) op haer hooft mit groter waerdicheit ende wanen behoedt zijn van allen tempeesten, diese ouer hem hebben. Ende daer om draghen sise meer opt hooft dan erghent elwaer. Daer na vergaderde die can sijn liede ende ghereidde hem weder te gane op die ghene, diene aldus gheureest hadden ende wanse al te sinen wille ende maectse al eyghen onder hem. Ende alse die can hadde ghewonnen ende onder hem ghedaen al tlant in *desside des* berch van beliaen, die witte ridder quam noch tote hem anderwerf in sinen slape ende seyde: Can, die wille des ontsterflicken ende aelmachtighen gods is, dattu lijds den berch van beliane ende dattu wins tlant ende dattu (116*d*) sets in dijn hant menighe lantscape; ende omme dattu niet en vindes goeden wech daer waert te gaen, so gaet ten berghe van beliaen, die op die zee is; daer kniel neghen weruen ten oosten waert in die ere des ontsterfliken gods ende bidt hem, dat hi v tone enen wech, daer du door gaen moghes. Ende die can deedt aldus. Ende staphants die zee, die aen dien berch quam, trac haer achter waert ende maecte hem enen sconen wech ix voete breet ende also leedt hi met sinen volke ende wan tlant van cathay, dat dat meeste conincrikẽ is van alder werelt. Ende omme dese ix knielinghe ende dese ix voet weechs die can ende alle die van tarta(117*a*)rien hebben oyt sint tghetal van neghenen ghehadt in groter werdicheden. Ende daer om so wie hem enech prosent doen wil, ist van paerden of van voghelen of van frute of van andren dinghen, altoos seint men hem toten ghetale van neghenen toe, om datmen dat prosent te lieuer ontfaen sal dan ofter c ofte ij^c. ware, want hem dunct, dat dat ghetal van neghenen gheheylicht is, om dat die bode des ontsterflicken gods visierde ende noemde.

Hoe die grote can sijn testament maecte ende wysede syn sonen een exempel.

Alse die can hadde tlant van cathay ende menich ander lantscap ghewonnen, doe wart hi ziec ende gheuoelde wel, dat hi steruen moeste. Doe seyde hi tot sinen xij zonen, dat hem een yghelijc brochte een van sinen ghescutten ende si dedent staphants. Daer na seide hi, (117*b*) dat mense te gader bonde met drien banden ende alsi alle xij te gader ghebonden waren, gaf hise sinen outsten zone ende seide, dat hise te gader brake. Ende die zone pijndes hem, mer hi en constes doe niet ghebreken. Doe seyde die can, datmense gaue den andren sone ende dan den derden ende hem allen deen na den andren, mar haer ne gheen van hem allen en conste ghebreken. Daer na seyde die can totten jonxsten zone: scheetse deen van den andren ende breect een yghelijc bi hem ende hi deedt. Ende daer na seyde die can totten outsten ende totten anderen: waer om en hebdise niet tebroken? Ende

1 vn oysel qomme appelle bubo; variant bij W: rubo — I B o. e. b. staen 4 H *enen*, naar I; B *ontbr*. sur celle arbre 5 H *keerde* — inv. naar I B (eldere t. soekene): et ensi retournent dautre part et fust li emperers saluez del mort 6 inv. naar I; B *ontbr*. 7 B snachs 14 I vederen crighen mach 17 I op haer h. mit groter deuocien ende w. bescermt te s. van al dat hem deren mach; et quident estre benorez et saluetz dez tous perils cils que les ont 18 B wenen behuet 24 I e. hi verwanse alle gader; et ala sur eaux que lauoient assaylis et les destruit et mist a seruitute 27 inv. naar I B — H *die*, naar I B 39 B d. hi di wise 42 I an desen b. op ghinck steyl toech h.; la mier que toucheoit al montaigne sei fust restret et monstroit beale voie — *Kol.* 194 *r.* 4 H *ende* [*daer*] *omme*, naar I (e. omme dese ix voeten weechs) B 6 H *tartatarien* 7 I ye s. B oeysent 9 de chiuals ou des oyseaux ou de arks ou de seytes ou de fruit 13 I die ghifte 13 H *sal* [*alsmen doet meer*] *dan*, naar I B; et si est le prosent plus benignement receux que si il auoit .c. ou .cc. 17 opschr. naar I 24 I m. die b. wel vast 28 I B ghedoen; mes il ne les pout debriser 35 I elk bysonder; chescun par sei 38 I ghebroken

si antwoorden, datsise niet en consten ghebreken, om dat si te gader ghe(117*c*)bonden waren. Doe seyde hi hem: waer om heefse v joncste broeder te broken. Ende si antwoorden hem: omdat deen van den andren ghescheden waren. Ende doe seyde hem die can: Alre liefste kinder, aldus ist van v, want also langhe als ghi te gader ghebonden sult sijn met drien banden, dats met minnen, met ghetrouwicheden *ende mit eendrachticheden*, niement en sal v moghen deren, mar sidi van desen banden ontbonden, dat deen den andren niet en helpt in sijnre noot, ghi sult ghedestrueert worden ende te niete ghebrocht worden, waer bij jc v bidde, dat v des ghedencke ende mint deen den andren; so suldi heren ende ouerste zijn van al desen lande ende (117*d*) van andren landen. Ende als hi sine ordinancie ghemaect hadde, so sterf hi ende na hem so regneerde othedatan, zijn outste sone. Ende die andre sine broeders ghinghen doe winnen menich lant *ende* menich rike toten lande van prusen toe ende van rossien ende deden hem ooc can heten, mar si waren alle onderdanich haren outsten broeder ende daer om was hi gheheten die grote can ende hebben sint altoos also gheheten. Na othedatan regneerde eynochair ende daer na magonthan, die goet ghedoept kersten was ende gaf lettren van eweliken payse den *kerstenen* ende seinde zinen broeder halaon met vele lieden om te winnen dat heylighe lant van jherusalem ende dat te settene (118*a*) in der kerstine hande ende omme mahomets wet te destrueeren ende om te vane den caliphes van bandas, die here ende keyser was van alden lande van sarrasinen. Ende alse die caliphes gheuanghen was, men vant bi hem alte vele scats, dats cume in alle die werelt soude sijn also vele. Doe deden halaon voor hem comen ende vraechde hem, waer om hi niet ghenoech soudeniers en nam om sijn lant te bescuddene van een deel van sinen scatte. Ende die caliphes *antwoorde* hem, dat hi liede ghenoech waende hebben met sijns selfs volke. Ende doe seyde halaon: du waers als een god der sarrasinen ende god en soude gheen sterflike spise eten ende daer om en saltu niet eten dan dierbair ghesteynte ende den scat die du vergadert hebs (118*b*) ende deden in vanghenisse legghen ende al sinen scat bi hem ende daer bi starf hi van hongher ende van dorste. Ende doe hadde halaon alt lant van ghelooften ghewonnen ende inder kerstene hande gheset, mar die grote can sijn broeder starf hier binnen, also dat belet bleef.

Van den groten can ende sijn letteren ende die maniere, als hi hem doet scriuen ende anders.

Na magonthan reegneerde boha, die ooc kersten was ende reegneerde xlij jaer. Hi maecte die grote stat van jenig int lant van cathay, die vele meerre is dan romen. Die ander grote can, die na hem quam, wart heyden ende alle die andre na hem. Die grote can is die machtichste keyser die ondert firmament is ende also heet hi hem in sine lettren: Can filius dei excelsi omnium uniuersam terram colencium summus imperator et dominus omnium do(118*c*)minancium, dats te segghene: can des hoghesten gods zone, ouerste keyser alle der gheenre, die in al die werelt sijn ende heer alle der gheenre die heerscapie houden. Ende die letteren van sinen groten zeghele sijn ende spreken aldus: Deus in celo et can super terram eius fortitudo; omnium hominum imperatoris sigillum, dats te segghene: God inden hemel ende can opter aerden, sine stercheit; *alre* menschen des keysers zeghel. Ende al ist dat si niet kersten en sijn, nochtan die keyser ende alle die van tartarien ghelouen inden ontsterfliken ende aelmachtighen gode. Ende als si yement dreyghen willen, si segghen: god weet, dat ghijt ont(118*d*)ghelden

4 B v clein br. ghebr.; petit frere 7 I Myn alre l.; my enfantz — I isset met v 10 inv. naar I B (ghetrouwecheit e. eendrachticheit): de trois liens damour de loialte et de concorde 16 B d. ghi des ghedincken wilt 21 I otte can 23 inv. naar F; meintz paiis et meintes regions 32 H *keyser tenen*, naar I (kersten) B; lettres de perpetuel pees a touz cristienz — B e. sant 35 B t. s. onder d. k. h. 37 I baldach 40 I wonderlike veel 41 B dat 44 I soud. en wan; pour quei il nauoit pris — B souderen 45 B t. behuedene — *Kol.* 196 *r.* 1 H *antwoord* 2 I w. te hebb. 6 B E. desen sc. 8 B i. gheuanghenisse ligghen 15 opschr. naar I 27 I d. i. die wer. wonen 29 I heersc. hebben 34 H *als alle*, naar I B 37 H *van* [*hem*] *tartarien*, naar I B; W et touts ly Tartaryns

sult of ghi sult dat doen. Nu heb jc u gheseit, waer om hi hiet den groten can.

Dat regiment des groten cans houe ende anders.

Nu sal jc v segghen dat regement van sinen houe, als hi feeste houdt. Hi houdt iiij principale feesten *int iaer*. *Dye eerste* is van sijnre gheboorte, die ander is van sijnre presentacien in haren meyedach, dat is haren tempel, daer si een maniere van besnidinghe in doen. Ende die ander ij feesten sijn van haren afgoden. Die eerste is dat haer afgod in haren tempel was gheset ende eerstwerf ghebracht, die ander is als haer afgod eerstwerf begonste te spreken ofte miracle te doene. Niet mer en houdt die keyser groter feesten dan dese iiij, het en waer dat hi sine kindre huwede. Nu suldi weten, dat (119*a*) teenre ygheliker feesten voorseit comt alte vele volcs ende harde gheordineerlijc ende wel ghewapent met m, met c, met x temale. Ende een yghelijc weet wel, waer of dat hi dienen sal ende een yghelijc doet soe rustelijc, dat hi te doen heeft, dat daer gheen ghebrec en is van niemene. Daer sijn eerstwerueen iiij^{m} rike baroene ende machtighe om die feeste te houden ende te regeren ende die wel te ordineren ende om den keyser te dienen. Ende dese feeste houtmen te velde in sterken tenten van tarterschen lakene ende van riken cammecate. Ende alle die baroene hebben herde rikelike cronen op haer hooft met ghesteynte ende mit perlen van orienten ende sijn alle ghecleet met gulden lakene van tartarien (119*b*) ofte cammecate, soment alrefrisschelicste in al die werelt gheuisieren

mach. Ende alle haer cleder sijn gheorfroot al omme ende ghewracht mit ghesteynte ende mit perlen herde rikelijc. Want gulden lakene ende ziden zijn daer betren tijt, dan hier sijn lakene van wollen. Ende die iiij^{m} baroene sijn ghedeelt in iiij gheselscapen, dats een yghelijc dusent bij hem. Ende een yghelijc dusent sijn alle eens ghecleet met cledre van eenre varwen so rikelijc ende so wel, dat groot wonder is te sien. Die eerste gheselscap ende dat eerste dusent is van hertoghen, van grauen, van margrauen ende van ammiralen ende die zijn ghecleet mit cledre van guldijn (119*c*) lakene op ziden gheweuen van groene varwen ende gheborduert mit goude ende met ghesteynte. Dat ander dusent is al ghecleet mit lakene van *dyaspere* ende van roder ziden gheoorfroot ende ooc mit goude ende mit perlen ghewracht. Dat derde dusent is ghecleet mit purpure ende mit violetten lakene ende al haer cledere rijckelijc. Dat vierde dusent is ghecleet met gheluwen lakene. *Ende al hoor clederen syn so rykelyc* ende frisschelijc ghewracht van goude ende van ghesteynte ende van perlen, dat een man van desen lande, die hadde een van haren cledren, mochte wel segghen, dat hi niet arm en ware. Want tgout ende tghesteynte ende die perlen *waren* in dit lant enen groten (119*d*) scat waert, meer dan si darwaert zijn. Ende alsmense roept, so gaensi ij ende ij te gader gheordineerlijc voor den keyser zonder *enich* woort te sprekene, mar si nigen hem. Ende een yghelijc draghet voor hem een tafle van jaspere ende van yuore ofte van cristale ofte van mastite. Ende alle die ministreers ende speelliede gaen voor hem spelende ende ludende, een yghelijc na sijnre const. Ende

3 opschr. naar I 5 inv. naar I B; W ceo est principalment iiij foitz lan. La primere feste est de sa natiuite 7 I i. h. maiestaten; W en lour meseache (var. moesach) 9 H *besnidinghe* [*of houden ende*] *in*, naar B; I e. m. van bedingen doen ende van besn.; W ou ils fount vn manere de circumcisioun. 14 I Anders e. h. d. k. gheen f.; W plus ne fait il des festes solempnes 16 I wthylicte 18 I gheordineert 22 I naerstelyc; W si entent chescun si bien a ceo qil doit faire 26 wschl. te lezen: *te hoeden* of *huecden*; I B *ontbr.*; W pur garder, gouerner et ordenier la feste et lemperour seruir 28 sterken *ontbr.* I B; W en tentes faits de draps dor et de tartaires molt noblement. Misschien stond er oorspr. „*en force* de tentes" en is het een verkeerde vertaling — *Kol.* 198 *r.* 9 I v. sonderlinghe v. 14 I op zyden ghewrocht; W tissuz a soie vert 15 I gheboort van g. B gheboerdeert; W bordurez dor 17 W ly secound milliers est tout vestuz des draps diaspres de soie vermaille as oueraignez dor et as orfrais et as perles molt noblement ourez ly tieree milliers dez draps de soie pourpre ou ynde 18 H *dyaspe*, naar I B 23 inv. naar I en ged. B; et toutz lour vestimentz sont si noblement et si richement oures dor dez pierres et des perles 24 H *ende* [*herde*] *frisschelijc*, naar I 29 H *warent* 32 W et enci qne ils sont *apparilez* ils vont .ii. et .ii. ordeinement deuant le emperour. De vertaler las verkeerdelijc: *appellez* 33 I gheordineert — inv. naar I; B sonder iet t. s. 35 B tafelken; tablette 37 ou des amatistes 38 I spelen

alse dat eerste dusent aldus is leden en*de* heeft sine*n* toon ghedae*n*, so gae*n* si op een zide en*de* da*n* coomt dat and*er* dusent en*de* dat derde en*de* dat vierde dusent en*de* doe*n* ooc al so en*de* niement en spreect een woort. En*de* op die een zide van des keysers tafle sitten vele wiser *philosophen* van menigher(120*a*)ande meesterien gheleert, alse van astronomien, van *geomancien*, van nigromantien, van pyroma*n*tien, van ydromanthien, van augurien en*de* van *menigher andere* meesterien. En*de* een yghelijc heeft voor he*m* een ast*ro*labe, dat is een instrume*n*t, d*aer* men die st*er*ren mede met en*de* past, oft si hebben voor hem v*er*gulden *speren* ofte enich gulde*n* vat vol va*n* zauele. En*de* sulke houde*n* voor hem een been van ene*n* dode*n* hoofde ofte si doe*n* mit hem die gheeste spreken. En*de* sulke hebben gulden *vaten vol colen die barnende syn ende selcke vaten vol waters ende selcke vaten vol smouts*, *selcke vaten vol wyns ende sulcke hebben voor hem gulden* oorloodsen ofte orleyen en*de* vele andre instrume*n*ten na hare consten. En*de* ten sekeren vre*n* alst he*m* tijt dunct, segghen si toten knechten, die voor he*m* sijn, die ghereet sijn te doe*n* h*aer* ghebod: maect pays. En*de* (120*b*) dan segghe*n* die knechte toten volke: maect pays en*de* hoort. Dan segghe*n* die philosophen: een yghelijc doe waerdicheit en*de* eer en*de* nige den keyser, die gods sone is en*de* h*er*e en*de* ouerste van alder werelt, want hets *nv* tijt. En*de* dan so nighet een yghelijc metten hoofde te he*m*waert en*de* dan segghen die *philosophen*: staet op. Daer na een vre seit een vande*n* philosophen: doet uwen cleine*n* vingher in uwe oren. En*de* staphants doen sijt. En*de* d*aer* na op een and*er* vre seit een and*er* philosophe:

legt uwe hant voor uwen mont. En*de* si doent. En*de* d*aer* na seit een and*er*: legt v hant op v hooft. En*de* si doent. (120*c*) En*de* d*aer* na seit hi hem, dat si se *of* doen en*de* dat is zaen ghedae*n*. En*de* also van vren te vre*n* segghen si wond*er*like dinghen en*de* segghen, dat dese dinghen hebben grote bediedenisse. En*de* jc vraechde hem, wat bediedenisse dese dinghen hebben mochte*n*. En*de* si antwoorde*n* my, dat nighe*n* mitte*n* hoofde in dier vre*n* bediede, datsi altoos ond*er*danich soude*n* sijn de*n* keyser en*de* ghetrouwe, noch om ghiften, noch om ghelooften, noch om gheen dinghen, noch om goet en moghen si hem d*aer* toe geuen, dat si enighe onghetrouwich*eit* ofte verradenisse doen souden hem. En*de* die (120*d*) hare*n* vingh*er* in hare ore*n* steken, dat bediet, dat en gheen van he*m* en mochte*n* hore*n* spreken noch segghen dinghen, die ieghe*n* den keyser ware*n*, hi en soude he*m* in die *selue* vre laten weten, al waert sijn vad*er* of sijn eyghe*n* kint, diet gheseit hadde. En*de* aldus van ene*n* ygheliken dinghen, dat si segghe*n* en*de* doe*n* de*n* liede*n* doe*n*, hebben *si* een bediedenisse. En*de* sijt seker, datme*n* en ghee*n* dinc en maect noch en doet, dat de*n* keys*er* toe hoort, noch cleder, noch broot, noch vat, noch gheen and*er* dinghen sond*er* ten sekeren tide*n* en*de* vren die *philosophen* d*aer* toe visieren. En*de* ist dat (121*a*) jeghen de*n* keyser enich lant oorloghe beghint ofte enich and*er* ongherief doet in sijn lant yewerincs, dese philosophen sient staphants ende *segghen* de*n* keyser en*de* sinen raet: Heer, men doet staphants sulke dinc in v lant en*de* aldaer ontrent van uwe*n* lande. En*de* die keyser sendt ter vaert *liede* darwaert. En*de* alse die phylosophen hebben h*aer* gheboden voldaen, die meesteers en*de*

2 I s. toech; sa moustre 7 H *philophen* 9 H *geometrien*, naar I; B ieromancien; de geomancie 11 H *menigherande*, naar W et dez plusours autres sciences 14 B st. m. past 16 H *sporen* W (variant) et si ascuuz ont deuant eux astrolabes dor ou speres. Bedoeld zijn natuurlijk: *sphaerae*, bollen. Er moet dus gelezen worden: *speren*, met L. 18 B doedden gheest — van *ofte si* tot *gh. spr.* schijnt niet in 't oorspr. voor te komen 20 inv. naar I B; W ascuns vessealx dor pleine de charbouncles ardantz ascuns vessealx dor pleins deawe et de vin et de oyle et ascuns oryloges 24 I orghelen 25 B e. ter selker v.; W et as certeins houres 27 I d. v. h. dyenen dye alt. ber. syn — B d. v. h. sijn om te doene h. g. 33 W et seignur souerein de toutz autres de mounde 34 H *my*, naar I B — B neicht 35 I met sinen h. 36 H *philosop hem* — W et puis vn autre houre 37 B ouer .i. vre — *Kol.* 200 *r.* 1 B op u. mont 4 inv. naar I 9 I antw. m. aldus dat n. 11 I bedudet 13 B n. om eneghe gh. 21 inv. naar I 25 inv. naar B; I e. tonen segghen si bedudenis den luden; W ensy de chescun chose quils dient et qils fount faire, ils deuisent diuerses mestres 29 ne pain ne beyuere W ne pain ne bain 30 H *die die* — H *philophen* 31 I men tegh. d. k. enighs oerl. begint ofte en. sonderlinghe saken i s. l. B. enich here op h. te orl. begh.; et sil sourde guerre al emperour de nulle part ou que lomme face ascune chose contraire en tot sa terre 35 H *segghent* 37 en vostre terre et en tieles parties 38 inv. naar B; li emperers enuoye gentz.

die speelliede beghinnen te spelene een yghelijc mit sinen instrumenten, die een voor ende die ander na ende maken daer alte grote melodie ende blijsscap. Ende als si dat een goet stuc tijts ghedaen hebben, een van des keysers ministreers climt op een (121*b*) hoghe stellinghe herde wel ghewracht ende roept ende seit: maect vrede, ende dan zwighet een yghelijc. Ende dan sijn alle die ghene vandes keysers gheslachte ghereet ende alte rikelijc *ghepareert* mit guldinen cledren. Ende een yghelijc heeft witte paerde ghereet also vele als hire finieren mach. Ende dan so seit die marscalc vanden houe: ghi ende ghi, ende noempt eerstwerf die edelste, sijt ghereet met sulken ghetale *van* witten paerden om te dienen den ouersten keysere onsen here ende met also vele ghi ende ghi, ende noemt alle die ghene, die van des keysers gheslachte sijn, deen na dander. (121*c*) Ende alse hise alle aldus heeft ghenoemt, so comen si in die een na dander ende presenteren dien keyser die witte paerde ende dan liden si ende daer na die ander baroene. Een yghelijc gheeft hem een prosent ofte enich juweel ofte ander dinc, na dien dat si sijn. En daer na die prelaten ende die liede van ordinen van haerre wet ende ooc ander liede een yghelijc gheeft hem enich dinc. Ende dan alsi alle den keyser gheoffert hebbe, die die grootste prelaet es van hem allen, gheeft hem sine benedixie segghende een ghebet van sinen wet. Ende dan beghinnen die ministreers anderwerf te spelen. Ende als si een groot stuc tijts ghespeelt *hebben*, so doetmense zwighen ende men (121*d*) doet voor den keyser comen *tamme lewen* ende ander beesten ende aren ende ander voghele *ende visschen* ende sarpenten om hem ere ende waerdicheit te doene. Ende daer na *comen* gokelaren *ende toevernaren*, die alte groet wonder maken, want si doen die zonne ende die mane in die lucht comen alst schijnt, om hem ere te doen, die so grote claerheit gheuen ende schijn, dat deen den andren cume ghesien can. Daer na maken si den nacht, *so* datmen enen steke niet en siet. Ende dan doen si den dach weder comen ende doen ooc comen dansen die scoonste jonfrouwen van alder werelt dat dunct den lieden. Ende dan doen si comen ander jonfrouwen, draghende gulden coppen al vol van merien melke ende gheuen den heren (122*a*) ende die vrouwen *te drincken*. Ende dan *doen se* comen ridders, die joosteren ghewapent in die lucht herde frisschelijc, also der *joesten* toe hoort, ende breken hare speren starkelijc, so dat die stucken daer of vlieghen al omme ouer die tafelen. Ende dan doen si comen een jaecht van herten ende van wilden verkenen ende van lopenden honden ende doen so vele wonders, dat wonder is te siene. Ende sulc spel duert tote datmen die tafle op doet van den etentijt.

Dese keyser heeft grote menichte van volke omme ende omme hem te dienen, also jc v hier voren gheseit hebbe. Want hi heeft so vele ministreers die alle zijn toten ghetale van (122*b*) xiij tumase, vanden welken elken tumase doet x^{m}., *mer* si en wonen niet alle met hem, mer alle die ministreers die voor hem comen die onthout hi van wat lande dat si sijn ende men setse in ghescriften. Ende al ist dat si alle lande door gaen, nochtan lyen si op haren meyster den groten can ende daer om heeft hire so groten ghetal. Ende hi heeft xv tumase knechte, die alrehande beesten achter waren ende voghelen, alse ostaren, valken, sparwaren, sprekende papegayen ende ander

2 H *een* [*vre*] *voor*, naar F; chescun de son instrument lun apres lez autres 9 I e. y. al stille 11 I bereet — H *ghepareet* I costelyc ghecleet B sierleec ghepaleert; apparailletz molt noblement 13 B gefineren; tant con il poet finir 17 H *met*, naar I 25 B d. leidense vort 26 I present 27 B na dat si vermoghen; solonc ceo quils sont 30 I gh. h. een gifte 32 B d. meeste pr. 34 I na s. w.; de lour lei 37 inv. naar I B 39 H *cammelen wen*, naar I B; leones priues 40 inv. naar I B; et de pessons — *Kol.* 202 *r.* 1 inv. naar I; et apres y viegnent — inv. naar B; jogolours et enchantatours 2 H *maken* [*ende toueren*] *want*, naar I B F 6 I nauwe sien 7 inv. naar I B 11 W ceo semble as gentz 13 B die draghen 15 inv. naar B; a boire — H *dincken*, naar B 16 H *dansende*, naar I B; et puis fount ils (venir) des chiualers ioustanz en leyr armes molt fetisement de baniers et dautre hernois 18 H *jeesten*; que a ioustes affiert — I ende steken met speren dat si an stucs breken 21 I B jacht 23 et tant font de diuers choses que merueille est a veer 27 wschl. moet *ende omme* geschrapt worden; moult grant nombre des gentz pour li seruir 31 iuv. naar B; mes ils ne demorrent mie tot ouesque li 33 H *hi* [*alle*] *van*, naar B 36 W tout foitz se reclayment ils pur.ly. 40 oustours gerfaucz falcons gentils laniers esperuers

voghele van proyen ende ooc van sanghe ende die ooc wilde beesten achter waren, alse olifanten (122c) wel x^m. ofte semmen ofte marmotten *ende* alrehande ander beesten. Ende hi heeft te sinen lichame te bewaren wel ij^c. meesters van medicinen kerstene ende xx heydensche meesters, want si betrouwen hem vele meer in der kerstene *werc* dan inder heydine. Ende ander ghemene mesniede die daer sijn *es* sonder ghetal ende dese hebben al haer behoefte van des keysers houe. Ende in sijn hof sijn vele baroene ende dienst lude die kerstene sijn ende bekeert worden ouermids predicken der religioser kerstene die daer wonen, mer die menighe en willen niet dat men wete, dat si kerstene zijn.

Hoc die keyser sijn munt van leder is ende verteren mach also veel als hy wil.

(122d) Die keyser mach also vele verteren als hi wel zonder ghetal, want hi en verdoet noch gout noch suluer, noch hi en maect en ghene munte anders dan van gheprenten leder ofte van papiere. Ende dan dier munte is die een waerder dan die ander, na dien dat teken is dat daer op staet. Ende alse *dese* munte also langhe ghelopen heeft ende ghegaen, dat die printe al beghint te vergaen, dan draghet mense tot des keysers tresoriere ende hi gheeft hem nuwe munte om die oude. Ende *dese* munte gaet door al sijn lant ende in al sijn prouincien, want daer en maken si gheen munte van goude of van siluer. Ende daer om mach hij (123a) ghenoech verteren. *Ende* vanden goude ende van den suluere, datmen in sijn *lant* brinct, doet hi altoos zijn pallaes maken ende al ander dinghen, die hem ghenoeghen. Ende in een vanden pylaernen van sijnre cameren, die van goude is, staet een robijn carbonkel, die een voet lanc is, die des nachts alle die camere verlicht ende hi en is niet gherecht root, mer hi *ghelijct* enen brunen amastite. Daer in staet noch menich ander robijn, *mer* die is die dierbaerste ende die meeste. Die keyser *woont* in den somer in een stat diemen heet sadus ende staet noorden waert, want daer ist redelike cout. Ende in dien winter so woont hi in die stat camahalech, daert herde (123b) heet is. Mar daer hi meest ende ghemeenlijc woont dat is te *cathay*, dat daer bi is *in* een herde goet lant ende wel ghetempert, na dien dat die lande daer omtrent sijn, mer in dit lant *waert* alte heet.

Dye ordinancie van des keysers heer als hy ten oorloghe ryt ende anders

Ende *alse* die keyser rijdt vanden enen lande totten andren, so riden met hem iiij heren wel gheordineert van volke. Dat eerste vaert voor hem een dachuaert, want dat heer leecht altoos den eenen nacht, daer die keyser den andren nacht legghen sal ende een yghelijc vint wel dat hem noodtorft is. Ende in dit eerste heer zijn meer dan .l. tumase volcs, som te paerde ende som te voete ende een yghelijc tumase (123c) hout x^m. volcs, al so jc v hier voren seyde. Ende een ander here vaert op die zide *des keysers* jn eenre haluer dachuaert na ter rechter hant. Ende een ander heer vaert ter slinker ziden ooc also na. Ende in een yghelijc van desen heren sijn also vele liede als in dit eerste heer. Achter hem in eenre boghe scote na so coomt dat vierde heer, dat noch groter is dan die andre. Ende een yghelijc heer heeft zijn dachuaert gheordinert in sekeren steden, daer si des nachts bliuen sullen ende vinden daer altoos wel dat hem noodtorft is. Ende alst gheualt dat enich

3 baboins sienges marmizets 4 H *ofte*, naar B — I h. h. altoos by hem twchond. 6 I die kersten sijn 7 B heidene 9 H *wet* I veel bat in den kersten woerden d.; qar trop safie en louerage des crist. que des sarr. 10 inv. naar B ende die ghemeine meyseniede es sonder ghetal I *ontbr.*; W et li autre comune familie est auxi come sanz nombre 17 opschr. naar I 19 B h. wilt 25 H *die*, naar I 26 B printure 28 I muntmeesters 29 H *die*, naar I 33 H *want*, naar I B 35 H *hant*, naar B; I *ontbr.*; en son paiis 36 I timmeren; aourner son palais —

Kol. 204 *r.* 3 B recht — H *ghelijc*, naar B (ghelict) 5 H *meer* 6 H *wont* 9 rikeleec 12 I caydon 15 H *ist*, naar B; I *ontbr.*; mes a ceaux de ceo paiis seroit il trop chaude — opschr. naar I 16 H *alle*, naar I (als) B 19 I reyst ende vaert — B e. d. ende vernacht altoes enen n. voer hem daer d. k. tsander nachs daerna liggh. s. 21 I des anderen nachts leyt daer an 22 I notorft B noetdorfteleec 27 I reyst op deen side — H *die* [*rechter*] *zide*, naar I B — H *den keyser* naar I B 29 I e. dat derde heer reyst 31 I int e. 36 B in selke st. 36 H *nachts* [*seker*] *bliuen*, naar I B 37 I haer notorft

man van desen heren sterft, so neemt men staphants in sine stat enen andren, so dat tghetal vanden heren altoos vol is. Ende weet, (123*d*) dat die keyser selue niet en rijdt, so en doen ooc die ander *grote* heren van daer omtrent, ten si *datsi* tenigher stat heymelijc willen varen met luttel lieden om n*iet* ghekent te sine, mar si varen op waghene met iiij raden, op den welken staet een scoon camere van eenre maniere van houte, dat vten *aertschen* paradyse coomt, datmen heet lignum *aloes*, dat die riuieren bringhen met hem vten paradise bi tiden ende bi saysune. Ende dese camere is alte wel rukende om des houts wille. Ende dese camere is binnen al ghedect met platen van goude, daer duerbaer ghesteynte ende grote perlen in staen. Ende iiij olifanten ende iiij orssen al wit ghedect met duerbaren couerturen leyden desen waghen. Ende iiij ofte *v of* vj vanden (124*a*) groten heren gaen omtrent den waghen wel ghereden ende rikelijc ghechiert, so dat niement dien waghen en ghenaect, dan die grote heren, ten si datse die keyser roept om met hem te sprekene. Ende in die camere op desen waghen, daer die keyser *in* sit, sijn op een ricke iiij ofte v ofte vj valken ofte ander voghele van proyen, so dat alse die keyser siet enighe wilden voghele, dien hi wil doen vaen om tspel te siene vanden voghelen, dat men dan een ofte twee van dien valken of van dien andren laet vlieghen. Ende aldus neemt hi sine ghenuechte lidende door tlant. Ende niement van sinen gheselscap en rijdt vor hem, mer si comen al na hem. Ende niement en dar den waghen ghenaken in enen boghescote na zonder die heren, die omtrent hem zijn. (124*b*) Ende alt heer comt mit goeden staden na hem, daer grote menichte is. Ende in al sulken waghen varen ooc die ander keysere van andren landen ende met sulken heren gheordineert in iiij heren, mer si en sijn so groot niet van volke. Ende sijn outste zoen vaert ooc in een karioth ofte *waghen* in dese selue maniere enen andren wech, so dat si te velde so vele volcs hebben alse een wonder *es* te siene. Niement en soude die summe vanden volke ghelouen, en saghe hise niet. Ende het valt sulken tijt, dat si niet verre en varen ende dan varen die keysers te gader ende haer volc ooc ende dan alle ghedeelten. (124*c*)

Hoe dat keyserijck van desen groten can ghedeylt is in xij prouincien ende anders.

Dat keyserrike van desen groten can is in xij prouincien ghedeelt. Ende een yghelijc prouincie heeft meer dan xij^{m}. groter steden sonder dander cleyne, die zonder ghetal zijn. Zijn lant is herde groot, want hi heeft onder hem xij principale coninghen ende een yghelijc van dien xij coninghen heeft vele coninghen onder hem ende alle sijn si den groten can onderdanich. Ende sijn lant *ende* sijn heerscapie duert also verre, datment niet door riden en soude vanden enen ende toten anderen te watere ende te lande binnen enen jare. Jn die wildernisse van sinen lande, daer men ghene steden en vint, daer zijn (124*d*) goede herberghen *met* dachuerden gheordineert, daer die liede die daer liden, wel al haren noot vinden omme door tlant te gaen. Ende daer int lant es ene wonderlike costume, mer si es profitelijc, want als enighe contrarie ofte ieghenheit ofte enighe niemare comen, die den keyser aen rueren ofte aengaen int lant *dat weet dan* die keyser *van drye dachuaerden binnen enen daghe*, *want* die boden sitten staphants op dromedarise ofte op snelle paerde ende riden al dat si moghen riden herde snellijc tote een van desen herberghen. Ende alse hi deser herberghen beghint te na-

5 inv. naar I; B ontbr.; ausi com font les autres grant seignours par de la 6 inv. naar I; B *ontbr.*; si ceo nest qils voilent 9 I raders 11 inv. naar I; paradiz terrestre 12 H *alaes* 14 I B altoes w. 20 I trecken 21 inv. naar B; et iiij ou .v. ou .vj. 23 B ghesiert 27 inv. naar I; en quei il siet — B staen 28 I o. a. snelle voghelen 31 B speel 34 I reysende 40 W ou yl y ad grant multitude 41 I waghens 42 I d. a. heren daer omtrent; y uont les emperesses dautre part chescune par lui a iiij hostes si com lemperers — *Kol.* 206 *r.* 3 H *vaghen* 5 inv. naar F; I B *ontbr.* 6 et ascun foitz auient qant il ne veet long que les empresses et li enfant vout touz ensemble et sont les gentz tous medletz et deuises en iiij parties soulement 11 opschr. naar I 19 inv. naar B 21 I reysen e. mach — B souwe 22 en plus de vij anz 23 I v. desen l. 25 H *mer*, naar B; par iournees 31 B d. d. keys. toegaet 32 inv. naar I 33 inv. naar I; lemperour sciet celles nouvelles en vn iour de trois iourneez loug ou de plus qar les ambassatours — H *keyser* [*doet*] *die* 38 I bestaet t. n.

ken, so blaest hi enen hoorn ende die van dier herberghen verstaen staphants wel, dat enighe (125a) niemare comen ende ghereiden ter vaert een ander paert ende enen andren bode ende die selue *lettre* voert ende brinct tot een ander herberghe. Ende also doetmen van herberghe te herberghe, tote dat die lettren den keyser comen. Ende aldus heeft hi zaen die niemare vernomen. Ende alse die keyser sine lopers aldus seint, die ooc aldus met dachuaerden gheordineert sijn, si luden hare clocken ende dan so ghereiden hem staphants andre ende lopen snellijc haerre vaerde tot eenre ander herberghe. Ende also loopt die een totten andren herde snellijc ende dese lopers heten si adibe na haerre spraken, dat is te segghen messelgiers.

Hoe dat si wyeroec ende welrukende cruden int vier werpen den keyser teren.

(125b) Alse die keyser vaert vanden enen lande totten andren, also jc v hier voor gheseit hebbe ende hi lijdt door die steden of ooc daer neuen, een yghelijc maect vier voor sijn huus ende werpt daer in wyerooc wel rukende om den heren goede roke te maken. Ende dat volc knielt daer om in alle straten ende doen hem grote waerdicheit. Ende daer die *kersten* liede van oordene wonen, also si te menigher stat wonen binnen zinen lande, si gaen hem ieghen mit processien, met crucen ende mit wijnwatere ende singhen mit hogher stemmen ieghen hem gaende: veni creator. Ende alse hise hoort, ghebiet hi den heren die bi hem sijn ridende, datsi die liede tot hem doen comen. Ende als si hem ghenaken ende hi tcruce ziet, hi doet zijn caproen (125c) of, die op sijn hooft staet in die maniere van enen vilt hoedde, die van goude ghemaket is ende van ghesteynte ende van perlen die groot sijn ende is so rikelijc, dat niement en is hi en souden prisen een conincrike waert in dit lant. Ende dan so nijcht hi den cruce. Ende daer na die prelaet van desen gheordenden lieden seit voor hem een bedinghe ende dan gheuet hi hem die benedictie met den cruce ende hi nijcht hem ieghen dat cruce entie benedictie herde deuotelijc. Ende dan gheuet hem die prelaet van enighe frute toten ghetale van neghenen toe in een platele van suluere peren ofte appelen ofte ander fruut ende hi neemter een ende die (125d) ander gheeft hi den andren heren, die omtrent hem sijn. Want die costume is alsulc, dat en gheen vreemt mensche voor hem comen en mach, hi en gheuet hem enich dinc na die costume vander ouder wet, die seit: *nemo accedat in conspectu meo vacuus*, dat is te segghene: jn mine ieghenwoordicheit en come niement ydel. Ende dan seit die keyser tote dese liede van oordinen, dat si achter waert trecken, te mets dat si niet vertreden noch verdronghen en worden vander menichfoudicheit der paerde, die achter hem comen. Ende die ghene, die woonen daer die keyserinne lijdt, doen ooc aldus. Ende also doen si ooc den outsten zone ende enen yghelike presenteren si aldus van(126a)den frnte. Ende weet, dat al dat volc dat met hem rijdt en woont niet al metten keyser daghelijcs, mar also dicwille als hijt te doen heeft ontbietmense. Ende alsmen van hem ghedaen heeft, so keren si weder in haers selues huse sonder alleen die ghene, die met hem wonen om hem te dienen ende sinen wiue ende sine kinderen ende om sijn hof te regieren.

8 I bereyden ter stont 5 H *settre* 8 I tot die keyser die letteren heeft; tant come ils viegnent al emperour 9 I rasch 10 B sine meiselgiers vte sint die lopen toten dachuaerden die aldus gheord. s. e. si l. haer cloxken; et ausi quant li empereres ennoye ses corours hastiment par lez paiis chescun ad vn large coroye plein de campanettes et quant ils approchent les hostiels dautres corour que sont ausi ordeignez par iournecz ils sonent lour campanettes 13 H *ghereiden* [*si*] *hem*, naar B 19 opschr. naar I 21 I d. d. st. of dorpen; parmi les cites et les villes 23 I poudre de chescunz choses bien odorantz 25 I kn. voer dye husen ende in die straten harde deuotelyc B in die str.; et totes gentz sagenoilent en contre li 27 inv. naar B; les religions cristiens — H *oordene* [*kersten*] *wonen*, naar B 29 I te gemoet 31 I luder st. 35 I B naken — I d. crucen ende die vanen siet — *Kol.* 208 *r.* 2 B viltenen hoet 5 voer een heel con. v. onsen lande B also goet a. een con. 6 B knielt 7 I totten cr. 10 B knielt 14 I silueren scotel — B eest peren o. a. 17 I d. by h. s. 20 B gheue 21 H *non* 36 B a. hise t. d. 37 B e. alse hi es daer hi sijn wilt

Ende nochtan dat die van daer ghescheyden sijn, nochtan so wonen stede vast met hem in. sijn hof lm. man te paerde ende ccm. te voete zonder die ministreers ende zonder die ghene, die wilde beesten bewaren ende tamme ende voghele, vanden welken ic seide hier voren tghetal.

Hoe dat die grote can die machtichste heer is opter aerden ende anders.

Onder dat firmament en is so groten noch so machtighen here (126*b*) niet alse die grote can, noch bouen die aerde noch daer onder, want pape jan, die heere is vander groter jndien, noch die soudaen van babylonien, noch die keyser van persen en hebben en ghene ghelikenisse met hem van machte *no* van edelheden noch van goede. Want van allen desen is hi die meeste prinche der werelt, waer bi dat groten scade is, dat hi niet vaste in gode en ghelooft. Nochtan hoort hi herde ghaerne van gode spreken ende ghedoocht wel, dat een yghelijc kersten si die wille in alle sijn lant, want men verbiet niement te houden sulke wet, als hi wil. Jn dit lant die een heeft c wiue (126c) en die ander l, die een meer die ander min ende nemen wel haer nichten te wiue, hoe na dat sij hem zijn zonder haer zusteren van haer moeder weghen, dat sijn haerre moeder dochteren, mar hare susteren, die haers vader dochtren sijn van andren wiuen dan van haerre moeder, moghen si wel nemen te wiue ende haers broeders wiue, alse haer broeders doot zijn. Ende haer stiefmoeder moghen si ooc wel nemen, als haer vader doot is. Si draghen alle wide cledre ongheuoedert ende zijn ghecleet mit enen clede, dat open is op beyden ziden ende met zide ghe(126*d*)reghen ende draghen daer bouen pelsen thaer vutwaert ende en draghen noch hoyken noch caproen. Ende recht so hem die manne cleden, so cleden hem die wiue ende men kent niet deen voor dander, zonder dat die ghehuwede wiue hebben een teeken op haer hooft. Die vrouwen ende die manne en wonen niet te gader, mar een yghelijc woont bi hem seluen ende die man gaet ligghen metter welker die hem best behaecht van zinen wiuen. Ende een yghelijc heeft zijn huus mans ende wijf ende het sijn ronde huse van houte ghemaect, daer aen staen ronde vensteren bouen, (127*a*) die hem claerheit gheuen ende daer door dat die rooc wt gaet. Ende *dat dack ende* die wande sijn van vilte. Ende alsi in orloghen gaen, so doen si haer huse met hem draghen, also men tenten ende pawelioene doet ende maken tfier in midde weghen van haren huse. Jtem si hebben alte vele beesten van alrehande maniere zonder van varkenen, want si en voeden en ghene. Ende si ghelouen in enen god, die alle dinc ghescapen heeft, nochtan hebben si haer *afgoden* van goude ende van suluere ende van vilde ende van lakene *ende haren afgoden offerense altoes ierstwerf melc van haren beesten ende van dien dat si eten selen ofte drincken*, eer sijs nutten. Ende si offeren hem dicwile paerde ende beesten ende si heeten god vander naturen yroga. Ende wat naem haer keyser heeft, altoos doen si daer toe can. Doen jc daer was, hiet hi thiant can ende sijn (127*b*) sone hiet cossue ende als hij keyser sijn sal, so sal hi heeten cossue can. Hij hadde noch xij zonen, die hieten aldus: caldi, burin, nengu, vocab, caderusi, dam, tutern, balach, rabilan, gat, ogan. Ende sijn iij wiue die hieten, die eerste ende die principaelste

2 I stadelyc 3 H *ljm*. I lijm. B ijm; et ccm. dez peez 4 I ministrier dat syn d. speelluden ende syn meysters v. medicinen ende d. g. 5 B achterwaren 8 opschr. naar I 11 de haut ynde 14 inv. naar B; ne de noblesse ne de richesse 20 I k. wonet al syn lant doer w. m. B e. ghedoghen w. d. elc k. in s l. woenen mach waer hi wille; et soeffre bien qils soient cristiens que volont par tot le paiis ou il est 24 I lx; lautre .lx. 25 et preignent lour parentz a femmes 26 H *zusteren* [*ende zonder haer suster*] *van* 31 B broeder 32 B broeder — B stiemoedere 34 ils portent touz large draps sanz furrures et sont vestuz des pourpres et de tartariens et dras dor fenduz a coste et fermes et laces de son 36 H *dat dat* — *Kol* 210 *r.* 7 B wiue 10 B met den wiue d. h. beest ghenoecht 16 inv. naar L; I B *ontbr.*; W et la couerture de la meisoun et ly paroiz et le huys 19 B voeren 26 H *afgod*, naar B; ils ont ydoles dor et dargent et de feutre 28 inv. naar B; I *ontbr.*; W et celles ydoles ils offrent toutdis lour primer lait de lour bestes et auxi de lour viandes et de lour boires auant qils en mangent 32 H *ende* [*ander*] *beesten*, naar B; cheuaux et bestes 38 H *zonen* [*dien*] *die* [*allen*] *heeten*, *naar B* 40 H *sijn* [*ooc*] *iij*, naar B

was pape jans doch*ter* en*de* die hiet seroch can en*de* die ander heet *sorochan ende die derde hiet* beroch can.

Jtem noch vander ghewoenten van desen luden ende anders.

Die liede van dese*n* lande beghinnen al h*aer* dinc te doene metter nuwer manen en*de* doen h*er*de grote ere der zonne*n* en*de* der mane*n* en*de* knielen dicwille d*aer* jeghen. En*de* ghemeenlijc riden si *sonder* sporen, mer si draghen in h*aer* hant yet om tpaert mede voort te doen gae*n* en*de* maken ooc h*er*de g*ro*te consiencie en*de* houdent voor h*er*de g*ro*te zonde (127*c*) een mes te stekene int vier en*de* datme*n* tfleesch vten pot wint zonder mes en*de* he*m* te lenene opt gheeselken, d*aer* me*n* tpaert mede voort drijft en*de* dat men die p*aer*de slaet mitte*n* brydele en*de* een been te brekene mit ene*n* andre*n* been en*de* sijn kindere te w*er*pene. En*de* die alre meeste zonde is, datme*n* pist int huus, d*aer* men jn woont en*de* die dat dede me*n* soude*n* dodene. En*de* van ene*n* ygheliken van dese*n* *sonden* moete*n* si hem biechte*n* ieghen hare*n* pries*ter* en*de* si ghelden g*ro*te summe va*n* gelde voor hare penitencie. En*de* een huus, d*aer* een ma*n* *in* ghepist heeft, moet verwijt sijn of nieme*n*t en sou*der* in *dorren gaen*. En*de* alsi hare penitencie v*er*goude*n* hebben, so moete*n*se door een vier gaen ofte door (127*d*) ij om te zuuere*n* van haren zonden. En*de* als enich messelgier comt, die dan enich prosent *den keiser* brinct, so moet hi mitte*n* prosent, dat hi brenct, door ij viere liden om te suuerre te sijn, oue*r*mids dat hi ghee*n* venijn en bringt ofte enich dinc, dat quaet

is, dat de*n* keyser dere*n* mochten. Jtem ene*n* man, die men vint in *fornicacien*, dats in simpelre oncuuscheit, me*n* doodte*n*. Si sijn alle goede scutters en*de* ridd*ers*. En*de* die wiue doen alrehande ambochten: si make*n* cledre, leersen en*de* ande*r* ambochte. Si driue*n* ooc waghene en*de* kerren en*de* doen van allen ambochte sonde*r* boghe*n* en*de* ghescutte en make*n* si niet noch wapene, mer die make*n* die manne. *Ende die wiuen die draghen alsoe wel broeken als die mannen.* Alt volc van desen (128*a*) lande is herde ghehoorsame hare*n* ouersten, noch si en vechten, noch en schelden n*iet* die een ieghen de*n* andre*n*, noch d*aer* en sijn en ghene rouers en*de* eren h*er*de zere die een de*n* andre*n*, mar si en doe*n* gheen eere vreemde*n* lieden, hoe g*ro*te prinche*n* dat het zijn moghen. Si eten ooc honde en*de* catte*n* en*de* wolue en*de* vossen en*de* merien, velene, esele*n*, rotte*n* en*de* muse en*de* alrehande g*ro*te beesten, wilde en*de* tamme en*de* si ete*n*t al bute*n* en*de* binne*n* en*de* si en werpen niet wech dan tmest en*de* ete*n* herde luttel broods, het en si ter g*ro*ter heren houe. En*de* te meniche*r* stat en hebben si noch erwete*n*, noch bone*n*, noch ande*r* pottagie sonde*r* allene vleeschsop. Luttel ete*n* si ande*r* dinc dant tvleesch *ende dat* sop d*aer* of. En*de* al si ghegheten hebben, si vaghen haer hande an haer cleder, want si en spreden gheen a*m*melake*n* te hare*n* etene, het en ware g*ro*te (128*b*) here*n*, mer die ghemeente en hebben en ghene. Die here*n* orbaren ooc dicwille voor haer a*m*melake*n* vellen va*n* beesten en*de* menighe va*n*der ghemeinte ooc. En*de* als si ghete*n* hebben, si legghe*n* h*aer* scotelen op zonde*r* wasschen in ene*n* ketel metten vleesche en*de* met de*n* sope, dat daer bleue*n* is, totter

2 inv. naar B; I *ontbr.*; W et de ses .iij. femmes la primere et principale, qi fuit felle Prestre Johau auoit a noun Sesioch Chan, lautre Borah Chan et lautre Coranke Chan 4 opschr. naar I 8 H *met*, naar B; sanz esperons 9 mes ils portent totdiz vn ffouet en lour mains pour chacer lour chiuals 13 B tvl v. p. te doene s m.; ouesque vn cotel — H *ende* [*een*] *hem* B e. datmen leent enen gheselle; et soi apoyer a fouet de quei lomme fiert les chiuals 16 B breidele 17 H *brekene* [*een been*] *mit*; et briser vn osseau ouesque vn autre oos et a getter sur la terre lait ou autre licour qomne purroit beyre et a tuer ou a prendre petiz enfantz 22 inv naar B; de chescun de ses pecches 25 inv. naar B 27 H *wonen*, naar B; et couient que le lieu ou home ad pisse soit benoit ou autrement nuls nose entrer 28 B doetmense d. e. vier lieden 32 inv. naar B; al emperour — *Kol.* 212 *r.* 2 H *fornitacien* 4 ils sont touz bons archers et treent moult bien. Et auxi bien chiuachent et current les femmes com lez homes et les femmes font totes choses et touz misters 10 inv. naar L; I B *ontbr.*; et tous les femmes sont braietz ausi bien com les homes 16 I e. minneu h. s. 20 B volene 29 inv. naar B zonder vleesch sop Ende dat supense e.; W qar poi y mangent autre chose forsque char et bruet 34 B orberen 39 B h. sc. onghewasschen in den k.; W ils mettent lour esquellez saunz lauer el pot ou en le chaudron ouesqe le remenant de la char et del bruet

tijt, dat si anderwerf willen eten. Ende die rike liede drincken merien melc ende melc van andren beesten ende enen dranc, die ghemaect is van ghesodene watere, want si en hebben in haer lant wijn noch bier. Si leuen harde armelijc ende en eten mer een werf des daghes ende dat selue herde luttel noch daer noch elder. Ende seker een man van desen lande soude meer eten in enen daghe, dan si daer souden in drien daghen. (128c) Ende al ist dat een vreemt bode coomt totten heren, men gheeft hem *mer* eens des daghes teten ende nochtan luttel. Jtem als si orloghen, si orloghen herde wiselic ende altoos pinen si hem hare viande te omlegghene ende te beslutene. Ende een yghelijc van hem heeft ij boghen of iij ende herde vele ghescuts ende een grote hant aex. Ende die edele liede hebben zwaerde, die cort ende breet sijn op die een zide snidende ende hebben platen ende helmen van ghesoden ledere ende van draecs vellen ende couerturen tot haren paerden. Ende als yment van eenre bataelgie vliet, si slane doot. Ende als si castele beligghen of gheueste steden, (128d) so beghinnen si harde vele scalcheden ende ghelouen den ghenen van binnen al dat si eyschen dorren. Mer alsi hem op gheuen, si slaense alle doot ende dan sniden si haer oren of ende siedense ende etense mitten soute ende daer of maken si groot entelmoes den groten heren. Jhem si hebben *meninghe* alle creaturen onder hem te doene ende segghen, datsi *wel* weten vten prophetien, dat si verwonnen sullen worden van crachte van scutters ende dat si hem bekeren sullen *toter wet der gheenre diese verwinnen sullen* ..... *ende* daer om ghedoghen si wel, dat liede van

2 lait de jumentz ou de chamailes on dasnes ou des autres bestes 3 vne beuerage qest fet de milet (W miel) et de eawe quitz ensemble 8 ne en court ne autre part 12 H *meer* 14 I so orl. si h. 21 I e. h. bokelaers e. helm.; et si ont ils plates et hyames de cuir boily 24 B s. slaenten 25 I si enighe veste of c. beleggen 26 I besigen s. F W *ontbr.* 29 I op ghegeuen hebben 30 et coupent les orailes et les mettent en vinegre en souce 31 B m. daer af sonderliughe specie 33 H *menighe*, naar B — B a cr. te bedwinghene 34 inv. naar B; quils scieuent bien 36 B met cr. 37 inv. naar B; quils se conuerteront a ley de ceanx qui les venquiront mes ils ne scieuent quele gent ne de quele ley les venquiront. Wschl. zijn dus eenïge woorden uitgevallen — *Kol.* 214 *r.* 2 wandren en *ontbr.* I B F 3 H *ofte* [*naecte*] *beelde*

alrande wet onder hem peyselijc moghen wandren ende wonen. Jtem al si willen maken haer afgode in die stat ofte beelde van enighe van haren vrien(129a)den, die ghestoruen sijn om van hem ghedenckenisse te hebben, so maken si naecte beelde zonder die maniere van ghecleet te sijn. Want si segghen, dat in goede vrienscap gheen decsel en sal sijn ofte omme cleet ende datmen niet minnen en sal om die scoonheit van cledinghen ofte palleringhe, mer omden lichame *die natuerleec es.* Jtem het is herde grote vrese ende anxt die van tartarien te veruolghene, alsi van eenre bataelgien vlien. Want al vliende scieten si achter waert ende doden die liede *ende die* paerde. Ende alsi hem ghereyden te bataelgien om te striden, si sijn so vaste te gader ghesloten, dat *als* daer xx^{m}. man sijn te gader, men sal niet wanen, datter x^{m} sijn. Si winnen wel ander lude lant, mer si (129b) en connens niet ghehouden, want si hebben bat gheleert in tenten ende opt velt te legghen, dan in goeden steden ofte castelen, noch si en prisen niets met den sin noch die wijsheit van andren lieden. Ende si vercopen vele olijfs smouts ende prisent ooc herde zere, want si segghen, dat een goede medicine is. Alle die van tartarien hebben cleyne oghen ende luttel baerts ende herde dunne ende sijn soe valsch ende so verradich, dat hem niement en soude betrouwen in haer woorde noch in haer gheloofften. Ende het sijn herde liede ende moghen wel ieghen grote pine ende onwille *meer* dan ander liede, want si *hebbent* wel gheleert in haers selues lant ende (129c) si en verteren alse niet. Ende als yement van hem steruen sal van siecheden,

B si maken beelden van eneghen van den haren die doot sijn omme v. h. gh. t. h. ende makense als naecte liede; item quant ils voilent fere lour ydoles ou le ymage dascunes de lour amys pour auoir remembrance de lni ils font tot diz limage tut nuez sanz guise de vesture 5 H *sijn* [*daer*] *om*, naar B 12 inv. naar B; pour le corps tiel com dieu lad fait et pour les bons vertues dont le corps estoit garniz natourelement non pas pour beale vesture que nest mie de nature 14 I B t. volghen 15 B vlieende 16 H *te*, naar I B; gentz et chiuals 19 I besloten — inv. naar B; sil y 'a 23 I int velt 25 Ils ne preisent rienz le sens dautri nacions; I B *ontbr.* 32 I verradende B verradechtech 35 B e. aermoede; mal ese 36 H *mer* — H *hebben*, naar I

men set bi hem een glauie ende als hi beghint te sterueen, een yghelijc vliet vten huse tote dat hi doot is ende dan so graeft men hem te velde.

Hoe datmen den keyser voerscreuen als hi doot is ter aerden brenghet ende anders.

Alse die keyser sterft, so setmen in enen setel sittende te middeweghe van sijnre tenten ende herde eerbairlijc *setmen* voor hem een *tafel ghedect mit enen* ammelaken met vleessche ende met spisen ende een nap vol van merien melke. Ende men set neuen hem ene merie ende een paert ghesadelt ende ghebreydelt ende daer op leydtmen gout ende suluer ende *stroyet* die aerde met stroe. Ende dan doen si maken ene grote (129*d*) ende brede graft ende met al desen dinghen setmen hem in die aerde ende segghen, als hi comen sal in die ander werelt, hi en sal niet sijn zonder huus noch zonder paert, noch sonder gout, noch sonder suluer. Ende die mery sal hem melc gheuen ende ander paerde maken, so dat hi wel ghewaerneert sal sijn in die ander werelt. Ende someghe van sinen camerlinghen ende van sinen andren officieren doen si met hem in die graft setten *om* hem te dienen in die ander werelt. Want si wanen, datmen in die ander werelt is drinckende ende etende ende blijsscap driuende metten wiuen, als men hier doet. Ende na dien dat hi in die aerde gheset sal (130*a*) worden, niement en is so coene, dat hi sijns zoude dorren vermanen voor enighe van sinen vrienden. Ende dicwile doet mense heymelijc in die aerde setten des nachts in wilden steden, daer niement en wandelt ende legghen daer op weder resschen mitten gheerse om dat daer op wassen soude ende makent aldus, datment niet bekennen en soude, waer hi begrauen ware ende dat hi nemmermeer en worde ghedacht noch vermaent van sinen vrienden, want dan segghen si, dat hi leuende is worden in die ander werelt ende dat hi meerre here daer is, dan hi hier was.

Als die keyser doot is, hoe si enen anderen kyesen, te weten synen outsten zoon ende anders.

Na dien dat die keyser doot is vergaderen die vij gheslachten ende kyesen sinen zone ende (130*b*) segghen hem aldus: wi wilcoren ende ordineren ende bidden v, dat ghi onse here zijt ende keyser ende onse couerrere. Ende hi antwoorde: wildi dat jc ouer v regnere, een yghelijc moet doen dat mi lief is, ofte int lant te bliuen of te rumene ende den ghenen, die jc segghe ende ghebiede te *dodene*, datmen dien *staphans* doden sal ende al dat jc segghe, dat dat veruolt moet sijn. Ende si antwoorden alle met eenre stemmen: wat dat ghi ghebiet, dat moet werden ghedaen. Ende daer na seit die keyser: ghi sult weten, dat myne woorde sullen *voortaen* snidende sijn alse zwaerden. Ende daer na so setmen op enen zwarten vilt ende also doetmen (130*c*) sitten in enen setel ende men set hem sijn crone opt houet. Ende dan alt lant sent hem prosente in dien daghe *meer* dan .c. kemele moghen draghen, vol van goude ende suluere *sonder die juwelen van den edelen luden.... ende van costeliken ghesteynte dat sonder getal es* zonder ooc die paerde ende

5 opschr. naar I 7 H *stemme* 8 inv. naar I; mette vne table deuant lui ouesque la mappe et cherz 9 I e. cop 11 vne jument delez lui ouesqe son polain 13 H *stroyen*, naar I 21 I p. winnen 22 I w. besorghet 23 I een B eneghe — I v. s. dyenres 25 I i. syn gr. — H *met*, naar I B 28 I bl. hebbende mit vrouwen 32 I d h. den keyser soude dorren noemen B d. hijs sal dorren ghewaghen; null nest si hardiz a iammes parler de lui deuant null de ses amys. De lezing van B wschl. de beste *Kol.* 216 *r.* 1 I e. maken dat graft al slecht ende poten daer op strommelen ende ander ruuchten om datmen die stede n. bekenn. e. soude; et remettent arere lerbe pour crere sur la fosse ou home le couere moult bien de zabulon et de arene 5 I bedacht 6 et adonques dient ils quil est rauyz en lautre siecle 10 opschr. naar I 11 I outsten s. B ouste s.; son fitz ou son plus prosme 15 ende o. cou. *ontbr.* I B L; noz sirez et noz emperers 16 I so moet e. y. 17 B d. ic wille 19 H *doene*, naar I B (dien ic doot hebben wil) — inv. naar I; que tantost il soit occis 22 I eendrachtelyc — I alle d. gh. B al d. 25 H *voor aen*, naar B (voertane); de ci en auant 28 I s. h. een cr. 30 I offerhande — H *mer* 31 I gheladen; plus de .lx. chariotz chargez dor et dargent — inv. tot *luden*, naar I; vervolgens zijn wschl. de weorden *van goude* uitgevallen; daarna inv. naar B tot *gest.* en eindelijk inv. naar I; sanz les joailx des seignours dor et des pieres precieouses que sont sanz estimacion

goude*n* lakene van purpure, van ca*m*mecate en*de* van tartarien, dier so vele is, dat me*n*s n*iet* gheprisen en can.

Wat landen ende conincryken cathay naest legghen ende an palen ende anders.

Dit lant *van* cathay is in asya die diepe. En*de* een luttel in dese zide is asya die meeste en*de* paelt aen tconincrike van tharsen ten westen, dat een des conincs was, die onsen here quame*n* te bethleem te zoeken. En*de* alle die van dien gheslachte sijn des conin*cs* sijn alle kerstene. Si en eten int conincrike van tharsen en gheen (130*d*) vleesch noch en drincke*n* ghenen wijn. En*de* aen dese zide ten westenwaert is tconincrike van turquesten, dat hem strect westen waert toten conincriken van pe*r*sen en*de* noorden waert toten conincrike *van* corasine. En*de* in dat lant van turquesten sijn luttel *goeder* steden en*de* die beste heet octarer, daer sijn vele weyden ten beesten behoef, mer d*aer* is herde luttel broots en*de* corens. En*de* d*aer* o*m*me sijn si herde en*de* ligghen buten in tenten en*de* drincken bier van mileten. En*de* dan in dese zide is dat conincrike van corasine, dat een herde oue*r*uloedich lant is zond*er* wij*n*. En*de* ten oosten waert steet een wild*er*nisse, die is wel .c. dachuaerden lanc en*de* die beste stat va*n* dien (131*a*) lande is gheheten corasine en*de* van dier stat nemet tlant sinen name. Die liede van desen lande sijn h*er*de goede oorloghes liede en*de* coene. En*de* dan noch in dese zide is dat conincrike vanden comanien, die in grieken ware*n* worde*n* bi tiden die leden zij*n* vut gheiaecht. Dit is een vanden g*r*ootste*n* conincrike van alder werelt, mer het en is niet al wonachtich noch met lieden bewoont. Want op die een side noorde*n* waert ist so cout, dat d*aer* nieme*n*t ghedure*n* en ca*n*. En*de* d*aer* sijn so vele vlieghe*n*, dat een me*n*sche niet en weet, w*aer* hi he*m* bekeren sal. Jn dit lant sij*n* luttel bome, die fruut d*r*aghen ofte and*er*.... scule*n* mach en*de* d*aer* om ligghe*n* die liede in tenten en*de* bernen droghe*n* mest. Dit (131*b*) lant comt he*m* ned*er* streckende tote prusen en*de* rossien toe. En*de* door dit conincrike loopt die riuiere va*n* tygre, die een vanden meesten riuiere*n* is vand*er* werelt. En*de* het vriest d*aer* *soe* zonderlinghe zeer, datmen d*aer* dicwille mit ghemene*n* heer opt ijs vecht en*de* strijt te paerde en*de* te voet meer da*n* c[m]. p*er*sone te gade*r*e. En*de* tusschen dese riuiere en*de* der groter west*er* zee, dieme*n* heet die zee naure, leecht dit conincrike. En*de* int beghinsel van desen lande opwaert is die berch cotis, die een vande*n* hoochsten b*er*ghe is va*n* alle d*er* werelt en*de* staet tusschen dese *zee* naure en*de* die zee van caspien. Daer staet een herde ynghe passagie ofte wech om te gaen (131*c*) te jndien waert. Daer o*m*me dede de coninc alexand*er* d*aer* een scone stat maken, die hi hiete alexandre, o*m*me tlant te wachtene, dat daer nième*n*t en lede sond*er* orlof. En*de* nv heetme*n*se ysern*en* poorte. En*de* die principaelste stat vanden comanien heet barach en*de* is een vande*n* drie*n* weghen om in jndien te gaen, mar door desen wech ofte passagie en mochten niet vele liede liden, het en ware in den wint*er*. Die and*er* wech is door dat coni*n*crike van turquesten en*de* va*n* p*er*sien en*de* alte gaende wech so vintmen vele wildernisse*n*. Die derde wech is die vande*n* comanie*n* coomt en*de* gaet toter (131*d*) grot*er* zee en*de* door dat conincrike van archas en*de* door die g*r*ote armenie.

1 W draps dor et de camokas et tartaires 3 opschr. naar I 4 inv. naar I B 5 I an desside B in desside 7 I v. persen westwart d. eens c. w. van den drye coninghen 8 B die o. h. versochten 16 inv. naar B 17 H *groter*, naar B; poi des bones citees 20 B daer wast l. corens; il y a grantz pasturages et poi des bleedz 21 B ende die herden leuen in tenten; et pur ceo sont auques tot pastures et gisent en tentes 23 B milcten; cerueise fet de milet (W miel) 24 B oueruloyech 31 B oerloechsche 32 Et a de sa est le roialme de comanye dont lez comainz qui demorrent en grece furent iadiz enchacez. Te lezen: i. d. c. van com., daer die com. die i. gr. woenden, waren b. t. d. l. z. v. gh.? — *Kol.* 218 *r.* 2 que nuls ne poet demorer et dautrepart il fet si grant chaud que nul ne poet durer 5 arbres fruit portantz ne autres arbres. Ils gisent en tentes et ardent les fiens de bestes pour defaute de buche 7 na *ander* wschl. eenige woorden uitgevallen 9 B mes 10 B l. strect h. t. pr.; ceo roialme descent vers Pr. Wschl. te lezen: comt neder hem streckende 12 B dat een die meeste r. — la ryuere de Ethil 13 inv. naar B; et giel si fortement 18 B veschersche z; la grant mier oceane 23 inv. naar L; W la mier Maure 31 H *comanien* [*die men*] *heet* 34 Et ceo passage lomme appelle Derbent 38 B e. al desen wech sijn v. w.

En*de* weet, dat al dit conincrike vande*n* comanien en*de* alt lant voors*eit* tote aen prusen en*de* rossien is altemale onde*r*danich den g*r*oten can van cathay en*de* noch menich and*er* lantscap. En*de* op dand*er* zide van desen lande is sine macht vele meerre ende sine heerscappie

Nadien dat jc v gheseit hebbe en*de* gheordineert en*de* beschede*n* vande*n* landen en*de* vande*n* conincrike*n* noorden *waert* gaende vande*n* lande van cathay tote*n* kerste*n* lande van prusen en*de* van rossien, so sal jc v dan segghe*n* vande*n* andren landen en*de* coni*nc*(132*a*)riken, die op dand*er* zide ligghen aen die rechter zide tot*er* griecscher zee *ende* totten kersten lande waert. En*de* om dat die keyser van cathay en*de* die keys*er* va*n* p*er*sien sijn die grootste here*n*, so sal jc v nv spreken vande*n* conincrike van p*er*sien. Jtem inden ersten so suldi weten, dat int keyserrike van p*er*sien ij conincrike zij*n*. Dat eerste beghint te orienten, dat is ten oesten w*aer*t ten coni*n*crike van turquesten w*aer*t en*de* strect he*m* westwaert tot*er* riuieren van phison, die een vanden iiij riuieren is, die wten aerdsche*n* pa*ra*dise come*n* en*de* te septentrionen waert, dats noorden waert strecket he*m* toter zee van caspien en*de* zuden waert toter wildernissen van jndie*n*. (132*b*) En*de* dit lant van p*er*sien is goet en*de* wel ghouolct en*de* daer staen goede steden in, mar die *twee* principaelste stede*n* zij*n* gheheten boteura ende seuerganc, m*ar* somighe liede hetense sam*er*ganc. Dat and*er* conincrike va*n* p*er*sien strect he*m* door die riuiere van phison ten westen waert tote*n* coni*n*crike va*n* meden en*de* toter groter armenien noorde*n* waert en*de* ter zee van caspien waert en*de* zude*n* waert totten lande van jndie*n* en*de* dat is ooc een g*r*oot volhandich lant. En*de* d*aer* in sijn drie principael steden: nessabor en*de* saphaon en*de* carmassane. En*de* d*aer* na is armenie*n*, d*aer* iiij conincriken in pleghen te sijn en*de* is (132*c*) een edel lant en*de* ouer*u*loedich van allen goede en*de* beghint te p*er*sien en*de* strect hem ter lingheden westen waert tote turken. En*de* op die and*er* zide staet *die stat* van allexanderien, dieme*n* heet yseren poorte, d*aer* jc v hier voor of gheseit hebbe toten conincrike va*n* mede*n*. Jn dit lant van armenie*n* sijn herde vele goeder steden, mer taurise is vanden meesten name. Daer na is dat conincrike van meden, dat h*er*de lanc is en*de* het en is niet breet. Het beghint oost waert an tlant van p*er*sien *ende* an die mind*er* jndien en streect hem west waert toten conincrike van caldeen en*de* noorden waert dalet hem ter cleynre arme(132*d*)nien waert. Jn dit coni*n*crike van meden staen h*er*de vele g*r*ot*er* berghe en*de* luttel pleyns lants. Die sarasinen houde*n* dit coni*n*crike en*de* een and*er* maniere van volke houden twee die beeste steden, die gheheten sijn seras en*de* careme*n*. Daer na is dat coni*n*crike va*n* georgien, dat ten ooste*n* waert beghint an ene*n* g*r*oten berch, diemen heet absor, d*aer* woont volc va*n* menigherhande lande. En*de* men heettet lant alamo. Dit conincrike streect hem te turkie*n* waert en*de* ter groter zee waert en*de* zuden waert paelt aen die grote armenie. Jn dit lant sijn twee coni*n*crike, dat een is tconi*n*crike van georgien en*de* dat and*er* is dat coni*n*crike va*n* (133*a*) abchas Ende altoos sijn in dit lant ij coninghen ende zijn alle beyde kersten, mer die coninc van georgien is de*n* groten can onde*r*danich. En*de* die coni*nc* van abchas heeft (133*b*) sterker lant, so dat hi hem altoos sterckelijc bescremt en*de* bescudt heeft ieghe*n* alle die ghene, die hem oyt woude*n* dere*n* en*de* en was noyt yeme*n*t onde*r*danich. In dit conincrike van abchas is een h*er*de g*r*oot wonder, want een p*r*ouincie van dien lande, die wel drie dachuaerde *ommegaens* heeft en*de* hetet bonichauissen is al met donckernissen ghedect zonder enighe claerheit, so dat nieme*n*t ghesie*n* en can, wat dat sijn mach noch nieme*n*t en dar

5 W et plusours autres paiis et marches as autres coustes, pur qoy ses poairs est molt grant et sa seignurie 10 H *waer* 16 inv. naar F terres et roialmes descendant par lautre coste vers la destre iesque al mier de grece et vers la terre des cristiens 32 inv. naar B 33 H *st.* [*twee*] *zijn* — *Kol.* 220 *r.* 4 inv. naar F; B vander a. siden vander stat v. a.; et de large dure de la cite de Alisandre qest meintenant appelle porte de fere 12 inv. naar B 19 et vn

autre manere des gentz que sont appel lez cardyns. Les meilours cites de ceo roialme sont seras et keremen 23 ou ils demorrent moultz diuerses gentz et de diuerses nacions 31 De op *ij coningen* in H volgende woorden zijn een dittographie van het voorafgaande, te beginnen met 18 *ende een ander maniere* 35 W ad le plus fort paiis 38 I ye 41 H *ome*, naar I B; treis iourneyes de circuit 42 H *bon.* [*ende*] *is*, naar I B 43 I ouerdect 45 B deer

daer ingaen. Ende nochtan hoortmen sulken tijt stemme van menschen ende paerden neyen ende hanen zinghen daer in. Ende men weet wel sekerlike, dat in die deemsterheit liede (133c) wonen, mar men weet niet wat lude. Ende men seit, dat die donckerheit quam mit miraculen van gode, *want* het was een quaet keyser van persien, *die gheheten was saures* ende hi veruolchde al omme die kerstene, waer hise vant omme te *dodene ende te destrueren ende om laten* sacrificie *doen* ende offerande zijnen afgoden ende voer al omme met gheweldighen here na die kerstene, waer hise wiste om te niet te brenghen. Jn dit lant woonden herde vele goeder kerstenen lieden, die alle haer goet lieten ende vloen te grieken waert. Ende als si quamen in een pleyn, dat heet ymegijon, daer ontmoetten si den keyser ende sijn heer, die om hem allen te dodene was wt gheuaren. Doe vielen die kerstene op hare knien ende (133d) dan daden si hare bedinghe te gode. Ende staphans quam een dicke ende een doncker wolke ende bedecte den keyser ende alle sijn heer in *selkerre* manieren, dat hi achterwaert noch voorwaert en mochte, so dat si *al stille* daer in die donckerheit bleuen ende hebben oyt sent ghedaen ende en quamen noit zint daer vte. Ende die kerstene ghinghen daer si wouden ende haer viande worden aldus bederft zonder slach te slane ende daer om mochten si wel segghen: A domino factum est istud et est *mirabile* in oculis nostris, dats te segghene: van den here is dit ghedaen ende is wonderlike in onsen oghen, want dit was een groot miracule, dat god om haren wille dede, also alst noch in *schijn* is, waer bi alle kerstene zouden (134a) noch te heyligher sijn met rechte, want zonder twiuel en dade die quaetheit ende die zonden der kerstene, si souden heren sijn van alle der werelt. Want die baniere ons heren jhesus kerst is altoos ghereet ende ontwonden al omme sine goede *serganten* te hulpene, want een goet man soude wel .m. manne *verdriuen*, also dauid seit inden soutere: Cadent a latere tuo mille et decem milia a dextris tuis, dats te segghene: van diere siden sellenre vallen m ende x^m. van diere rechter hant. Ende elwaer seit dauid: Quam persequebatur vnus mille et duo fugarent decem milia, dats te segghene: hoe mochte een persequeren hem dusentighen ende haer ij veriaghen x^m. Ende hoe dat sijn *mach*, dat een alleen hare dusentich mach veriaghen, dauid seit hier na: Quia manus (134b) domini fecit omnia, dats te segghen: want die hant gods heeft al ghemaect. Ende onse here seit selue door den mont des propheten: Si in uijs meis ambulaueritis super tribulantes vos *misissem* manum meam, dats te segghene: haddi in minen weghen ghewandelt, ic hadde mijn hant ghedaen op die ghene, die v liden doen, so dat wi claerliken sien moghen, *ist* dat wi goet ende salich sijn willen, niement en soude ieghens ons moghen duren. Jtem van desen donckeren lande so comt lopen .i. riuiere die groot is, die wel wijst ende betekent, dat daer liede wonen, mar niemen en darf daer in gaen omme te besien. Ende weet, dat in desen conincrike van georgien (134c) ende van abchas ende *vander* cleynre armenien sijn herde goede kerstene liede, want si biechten hem alle weke ende moneghen hem eenweruen of tweeweruen. Ende daer isser herde vele, die hem alle daghe moneghen, mar dat en doen wi hier niet, nochtan dat sinte pouwels ghe-

1 inv. naar I B 2 H *tijt* [*die lude*] *stemme*, naar I B; W lom oit vois des gentz 3 B p. weien — I crayen 5 I duusterheyt — H *liede* [*in*] *wonen*, naar I B 8 inv. naar I ouermits m. v. g. want h. w. eens; qar vn malueis emperour 9 inv. naar I; qauoit le non saures 10 I w. h. wiste 11 H *doene*, naar I B — inv. naar I; B of si souden sacr. doen sinen afgod; pour eaux destrure et pour faire sacrifier a ses ydoles 12 inv. naar I B 13 I e. hy reysede 15 I i. d. l. ende daer omtrlnt w. B e. daer omtrent 17 I a. hare goeden l. ende namen die vlucht 19 I ghemoeten 22 I e. storteden haer ghebet; et firent lour priere a dieu 26 H *sekerre*, naar I (sulcker) B (selker); en tiele manere 27 H *alle*, naar I; et ensi demorassent tot coy en celles tenebres 28 I duusternis 29 B noisint 32 I verderft vander hant gods 33 nous pooms bien dire 34 H *mirabilia* 36 I ghemaect 39 H *schins*, naar I; si qil piert vnqore — *Kol.* 222 *r.* 1 B e. daedt 2 B d. k. lieden 5 I bereyt 6 H *seranten*, naar I; B s. g. kerstenen; ses bones seriantz — B e goet kersten; vn verraiz prudhomme 7 B mans — H *verderuen*, naar I; chaceroit 9 H *dats* [*is*] *te* 14 B veruolghen 16 H *macht* 19 I h. des heren 22 H *insistem* 25 B m. h. ghesint op die v tribulacie d. I d. v liden ende persecucie doen 27 H *is*; B waert d. w. 30 B comt lopende 31 I die welcke w. e. b. B dat wel betek.; que monstre bien par enseignes 32 I dar 35 H *van*, naar B 37 I e. laten hem oec monighen eens o. — H *hem* dittogr. 39 I a. d. biechten ende mon. m. so e. d.

boden heeft, daer hi seit: Omnibus diebus dominicis ad communicandum exortor, dats te segghene: alle zondaghe radic v tonfane den lichame ons heren. Daer op peynsen si, mar wi niet. Jtem na dit lant in dese side is turkien, dat paelt an die grote armenien ende ooc an die cleyne. Ende daer sijn in vele prouincien: comani, capadochie, sarra, brike, geannach ende in een (134*d*) yghelijc prouincie sijn vele goeder steden. Dit turkien strect hem toter stat van stacala, die op die griecsche zee staet ende paelt an surien. Surien is een goet lant ende een groot, also jc v hier voren seyde. Ende nochtan ist opwaert ten conincrike van caldeen *ende strect hem* oosten waert toter stat van niniue, die op die riuiere van tygre is gheleghen. Ende die breetheit beghint noordenwaert aen die stat van moraga ende streect hem suden waert toter westerscher zee. Jn caldeen *es* plein slechachtich lant. Ende daer sijn in luttel berghe ende luttel riuieren. Ende daer na ist conincrike van mesopotamen, dat beghint aen een riuiere, die men heet george an een stat, die men heet moselle ende strect hem westen waert toter riuieren (135*a*) van eufraten ende tot eenre stat, die men heet rohays ende *in* die brede vanden berch van armenien toter wildernissen van indien die minder. Mesopotamen is een goet lant, mar daer sijn luttel riuieren in ende daer en sijn in mar twee berghe, vanden welken deen heet symar ende dander lison ende het paelt an dat ant van caldeen ende an arabien. Ten perthien van suden waert sijn noch vele ander lantscapen ende conincriken. Jnden eersten is daer tlant van ethyopen, dat paelt oostenwaert *an die grote wildernisse*, *westenwaert* an tconincrike *van* nubien, zuden waert an tconincrike van mortaengen ende noorden waert aen die rode zee. Jn dit lant van ethyopen sijn menigherande lieden ende menigherande conincrike. Daer na leit mortaengen ende duert van ethyopen toter (135*b*) hogher libien ende leyt ter lenghede neuen die westersche zee zudenwaert. Ende an dander zide paelt *an* nubien. Tlant van nubien paelt an dese lantscapen voorseit ende an die wildernisse van egypten. Ende die liede van nubien sijn alle kerstene Ende daer na is egypten, daer jc hier voren of gheseit hebbe. Ende daer na *is* die hoghe libie ende die neder *ende gaet* ter groter zee van spaengen, in die welke is tconincrike van seeb, van tecremense, van conisse, van cartaigi, van bugie, van algarbe, van belemarine ende van montflour ende vele ander conincrike. Ende daer is ooc in van menigher (135*c*) maniere van volke. Nv hebbic gheseit van vele lantscappen, die sijn in dese side des groten conincrikes van cathay, vanden welken die meeste hoop is onderdanich den groten can. Nu sal jc v segghen hier na van *enighen* lantscapen *ende* eylanden, die in gheen zide sijn, als men cathay lijdt ter hogher jndien waert ende baccarien *waert*. Men lijdt door een lantscip datmen heet cadulc, dat een herde scoon ende groot lantscip is. Ende *daer* wast een maniere van froyte, als cawoerden, mer si sijn vele grotere ende als si rijp sijn, so snijt mense ontwee ende dan vintmen daer in een beestkijn in vleessche ende in bloede, als een cleyn lammekijn sonder wolle ende men etet *tfroyt ende* tbees(135*d*) kijn. Ende seker dit is groot wonder ende groot werc van natueren. Nochtan seid ic hem, dat my niet alte zeer en wonderde, want sulke bome waren ooc in onse lant. Ende in dit lant tanderen steden wassen langhe appelen van goeden roke ende van

6 B a. dat gr. a. 15 W vncqore y ad par dessure vers ynde le royalme de caldee qi sestent des montaignes de caldee vers orient iesqes a la cite de niniuee 16 inv. naar B 20 iesque al mier occeane 22 H *dats een*, gedeeltelijk naar B cald. es .i. slecht lant; En chaldee y a plein paiis et poi dez montaignes et dez ryueres 25 al flum de Tygre. 29 inv. naar B in de breide 39 H *dat* [*daer an*] *paelt*, naar B 40 inv. naar B; la terre de Ethiope que marchist vers lorient as grantz desertz vers accident au roialme de nubye 41 H *te*, naar B *Kol.* 224 *r.* 6 B wesscher; mier occeane 7 H *zudenwaert* [*Jn dit lant sijn vele conincrike*] *Ende*, naar B F 7 inv. naar F et vers bis marchit a nubie et al haut lybie 8 B desen lande 13 inv. naar L 14 inv. naar B; que descent aual vers le grant mier despayne 15 de opsomming dezer koninkrijken ontbreekt in F W, ook in de Engelsche redactie 24 H *menighen*, naar I; B ontbr.; dasqunes paiis 25 H *van*, naar I B — I an gh. s. 29 inv. naar B 30 B frute a. kauwoerden 33 en char et en oos et en sanc — H *froytet*, naar B; le fruit et le bestiole 39 que portent fruit que deuient oyseaux volantz nomez bernaks et sount bonz pour manger Et cils que cheient en leawe viuent et cils que cheient a terre morrent tantost Et de ceo merneillent ils fortement

goeden smake. Ende deser appelen hancter wel .c. of meer tenen trocke ouer al opten bome. Ende dese bome hebben grote bladere ende brede ende sijn wel ij voete lanc of meer ende enen voet breet. Ende in dit lant of daer omtrent in dander lant sijn vele bome, die groffels naghels draghen ende note musscaten ende grote noten van indien ende caneel ende ander cruut. Ende daer sijn ooc wijngaerde, die *so* grote rosinen draghen, datter een herde starc man soude ghenoech te doen hebben, soude hi enen (136*a*) trocke op heffen. Jn dit lantscip sijn die berghe van caspien, die int lant daer heten vber. Noch sijn tusschen dese berghe *besloten* die coninghen vanden x gheslachten, die heten goch ende magoch ende en moghen tot gheenre zide wt. Daer worden besloten *xxij* coninghen mit haren volke, die onder die gheslachten te voren woonden, die heten sicio. Daer iaghedse die coninc alexander binnen desen berghe ende hi waendse wel besluten mitten werken sijnre liede, mer hi en conste. Ende als hi sach, dat hi se niet besluten en conde, so bat hi gode der naturen, dat hi *dat* woude voldoen, dat hi beghonnen hadde. Ende hoe dat hi niet waerdich en was ghehoort te sine, nochtan mids sijnre gracien sloot (136*b*) *god* die berghe te gadere, so dat si daer in wonen vaste besloten van hoghen berghen zonder van eenre ziden *ende* op *die side is* die zee van caspien. Nv mochte yement vraghen, na dien dat die zee op die een zide is, waer om en gaense niet vut *ende* gaen daer si willen. Daer op antwoordic v, dat dese zee van caspien comt vter aerden ghelopen van onder tgheberchte ende loopt door die wildernisse op deen zide van dien lande ende dan strecse haer toten ende van persien. Ende al ist dat mense zee heet, hetten is gheen zee noch en comt ooc in gheen ander zee, mer het is oft een plasch of poel waer, die meeste van (136*c*) der werelt. Ende al waert dat si hem in dese zee setten, si en souden nerghent moghen landen, want si en connen ghene sprake dan haer eerste. Ende daer *om* en moghen si n*iet* vut gaen. Ende weet, dat die joden en hebben gheen eyghen lant *in al die werelt* dan onder *dit* gheberchte. Nochtan gheuense tribuut der coninghinnen van amosonien, diese herde *ernstelijk* hoeden doet, op dat si niet wt en comen op die zide van haren lande, want haer lant paelt an dat gheberchte. Het gheualt dat dicwille enich van dien joden climmen op desen berch, mar die grote en mochtenre niet op climmen noch neder gaen. (136*d*) Want die berghe sijn hoghe ende steil op te climmen, so dat si daer sijn ieghen haers selfs danc. Want si en hebben en ghenen vutganc dan een cleyn weechkijn, dat liede mit crachte eens maecten ende dat is wel iiij milen lanc. Ende noch is daer wildernisse, daermen gheen water en vint noch mit grauen noch *anders*, also datmen daer niet wonen en mach. Ende daer sijn ooc vele draken ende serpenten ende ander gheuenijnde beesten in *die stede*, so datter niement liden en mach, het en ware inden harden couden winter. Ende *dat weechskijn* of die passagie hietmen oliren ende is die selue passagie, die de coninghinne van amosonien hoeden doet. Ende al ist dat sulken (137*a*) tijt daer enighe joden vut comen, si en connen ghene spraken dan ebreeusch, noch en connen mitten lieden niet ghespreken. Ende nochtan seit men, datse wt sellen comen inden tijden van antekerste ende sullen herde vele kerstene doden. Ende

2 H *trocke* [*al*] *ouer* — B tenen troppe al omme dien boem 10 inv. naar B; si grantz reisinz 11 B d. .i. man cume can .i. op gheh. 13 I B lant; paiis 16 inv. naar I B; sont enclos — li jouy (W iuys) de .x. linees 19 B in besl. — H *xij*, naar I F 20 B. o. dit gheslechte W entre les mountaignes de Sythie. Wschl. te lezen: gheberchte 21 B iaghese 23 I mit cracht v. s. volcke 24 B coste 25 I e. mocht B coste 26 H *dan doen*, naar I B 29 H *gracien* dittogr. 30 H *hi*, naar B; dieu 32 inv. naar I — inv. naar I; et de ceo coste est la mier de caspie 35 pour quei ils nen issent par celle mier 36 H *en* 37 I coemt ghespronghen wt den gheberchten van steenrootsen ende gaet teghen dye steyle berghen op ende is seer dyep — *Kol.* 226 *r.* 6 B negherins 8 B d. ebreusch; ne scieuent langage null qne la leur 8 inv. naar F et pur ceo ne pussent ils isser 10 inv. naar I; en tot le monde 11 H *die*; I binnen desen gheb.; entre celles montaignes 13 H *ernstelij*; I naerstelyc doet wachten 15 H *die* [*slincke*] *zide*, naar B; I an die zee side 16 il auient meint foitz que ascuns de ces juys y montent et aualent par les montaignes mes grant nombre des gentz ne porront montier 20 B steighe 21 B haren wille 23 I smal weechskyn B cleinen wech — I met groter pynen 26 H *miders*, naar B; W ne autrement 29 H *dat weechskijn*; en celle lieu 31 H *die stede*, naar B; celle estroit passage 40 I verslaen

d*aer* o*m*me alle die jode*n* vand*er* werelt lere*n* ebreeusch spreke*n* op die*n* hope, dat alle dese jode*n* vten b*er*ghe van caspien sullen come*n* *ende* moghe*n* met he*m* spreke*n* en*de* dat sise leyde*n* moghe*n* al kerstenheit door o*m*me die kerstene te v*er*driuene. Want die jode*n* segghe*n*, dat dese jode*n*, die aldus besloten sijn inde*n* berghe van caspien, sullen wt come*n* en*de* sullen he*m* alle die werelt door spreye*n* en*de* dat die kerstene noch onder he*m* zij*n* sullen, (137*b*) als si ond*er* die kerstene gheweest hebben. En*de* wildi weten, hoe si de*n* wtganc vinde*n* sullen van dien b*er*ghen, also als ict hebben hore*n* segghen: Jn tiden van ankerste een vos reynaert sal sijn hol daer maken, d*aer* die coni*n*c alexander dede die poorte*n* make*n* en*de* salt so v*er*re door maken tot int lant vande*n* joden. En*de* als si desen *vos* reynaert sien sullen, si *sullen* hem zeer v*er*wonderen, om dat si noit sulken beeste en saghen, want van alrehande beesten ware*n* d*aer* in mit he*m* ghesloten zond*er* van desen, so dat sine jaghen sullen en*de* so langhe v*er*uolghen, dat hi weder in sijn hol lopen sal (137*c*) en*de* sullen noch so diepe in daerde v*er*volghen, dat si die poorte*n* vinden sullen, die alexander maecte, welke ghemetst sijn met calke en*de* va*n* grote*n* stenen. En*de* dese poorte sullen se breke*n* en*de* dan sullense wtga*n*c vinden.

Vande*n* lande va*n* barbarien.

Van desen lande gaetme*n* ten lande van barbarien w*aer*t, daer herde wrede quade liede sijn. Jn dit lant sijn bome, die wolle draghen *ghelyc scape*, d*aer* of dat me*n* maect lakene om cled*er* of te maken. Jn dit lant sijn vele ypotine, dat sijn beesten,

die *sulken tijt* wandelen int wat*er* en*de sulken tijt* op die aerde en*de* sijn van enen man*n*e en*de* van enen paerde ghewonnen. Dese ete*n* die lie(137*d*)de, alsise hebben moghen. En*de* d*aer* sijn ooc enighe riuieren, die drie w*er*uen bitterre sij*n* dan die zee. Jn dit lant sijn meer griffoene..... *sulke lieden segghen*, *dat* die *griffoene* dat maecsel hebben acht*er* van ene*n* leeuwe en*de* vore*n* va*n* ene*n* are*n*. Die segghen waer, mar die griffoene is meerre en*de starkere* dan viij leuwen van desen lande of ooc mede da*n* c aren, wa*n*t hi draecht wel te zine*n* neste waert al vlieghende een groot paert en*de* ene*n* ma*n* d*aer* op, vint hise te pointe, of twee ossen te gad*er* ghebonde*n*, alsome*n*se an ene*n* ploech bint, want die claeuwen van sine*n* voeten sijn also groot en*de* also lanc, als horne van ossen en*de* van coeyen. Me*n* maecter of nappe vut te drinckene en*de* grote hoorne. En*de* vanden (138*a*) ribben van sinen penne*n* of plumen, die in sinen vloghel sijn, maectmen grote boghe*n* om mede te scietene.

Van pape jans lande ende vanden wonder dat daer in is.

Van daer gaetme*n* ten lande, dat pape jan toe hoort, die grote keyser is van jndien. Dese keyser pape jan heeft herde vele lants en*de* vele goeder stede*n* jn sijn lant en*de* herde menich eylant groot en*de* breit, wa*n*t dit lant van jndien is al ghedeilt en*de* ghesceden mit eylande*n* o*m*me der riuiere*n* wille, die vten p*a*radise come*n* ghelope*n*, die alle tla*n*t deilen i*n* vele p*er*thyen. En*de* in dese zee sijn ooc vele eylande*n*. Die alre beste stat van alle desen eylande*n* heet pontexore, dat een coni*n*clike stat (138*b*) is

4 H *en* 5 I alle die werelt door om dat kersten volc te verslaen; pour cristiens destruire. Te lezen: *verderuene*? 8 B ende selen a. d. w. dore gaen 11 I ghelikerwijs dat si nv o. d. k. syn B also si sijn o. d. k. 15 B jn antkerst t. 18 inv. naar B; vers ces gentz 19 inv. naar B 20 inv. naar B; ils se meruoilerent 29 B e. met gr. st. 32 bij uitzondering is dit opschr. in H, ofschoon verkeerdelijk in den text opgenomen. In I luidt het opschr.: vanden lande daer griffoenen ende ander wilde beesten zijn 32 la terre de Baccarie 35 inv. naar I; B alse sc.; ausi com berbiz 37 B ypocrite; ypotames *Kol.* 228 *r.* 1 inv. naar B; I die also wel onder tw. gaen opten gront als o. d. a.; qui conuersent ascun foitz en terre et ascun foitz en eawe — H *sullen* 2 inv. naar B F 4 I crighen m. 7 na *griffoene* zijn een paar woorden uitgevallen; en ceo paiis y a moultz des griffons plus que dautrepart — inv. naar B; ascuns gentz dient quilz ont le corps deuant com vn eagle et a derere com vn leon 8 inv. naar B 9 B vore v. enen leu ende achter van enen eenhoren 11 H *starke*, naar B 20 I coppen; hanapes pour boyre si que lomme fait des cornes de bugle 22 I i. s. vl. steken 24 Ook dit opschr. staat in H. Het luidt in I: van den weghe tot paap jans lant waert here van jndyen 34 la meilour cite del Jsle pentexorie ad anon nyse

ende herde edele ende rike. Pape jan heeft onder hem menighen coninc ende menich eylant ende menich wonderlijc volc. Ende sijn lant is herde groot ende rike, *mar het en is alles niet so rike, alse dat lant is, dat den groten can toebekoort*, want die cooplude en comen niet so ghemeenlijc daer om haer *comanscepe*, alsi doen in des groten cans lant, want het is te verre. Ende si vinden ooc int *lant* van cathay alle dinc dies hem behoeft: zide ende cruut ende gulden laken ende alrehande goet van ghewichte. Ende nochtan dat sijs beteren tijt souden hebben in pape jans lant, so ontsien si hem vanden langhen weghe om dat zo verre is ende omme (138c) dien groten anxt ende vrese der zee, die in die weghe zijn. Want daer sijn grote rootsen ende berghen in die zee van aymanten, dat sijn stenen, die van *hare* naturen tot hem yser trecken. Daer *omme* ist dat enighe scipliede daer varen, die naglen of banden van ysere *an hare scepen* hebben, die berghe treckense staphants tot hem, so datse nemmermeer van daer en moghen sceyden. Jc selue sach jn die zee van verre als een eylant, daer cleyne wilde boomkijn *ende veel strommelen* stonden, mar die scipliede seiden ons, dattet alle scepe waren, die daer ghehacht waren van den aymanten. Ende vander verrotheit ende vander volheit van den scepen wiessen (138d) dese boomkine ende dat ghers, diere daer herde vele sijn. Ende van sulken rootsen vintmen herde vele daer omtrent. Ende daer omme en dorren die cooplude daer niet varen, si en weten den wech herde wel, of dat si hebben enen gooden leidere. Ende si ontsien hem ooc herde zere van den langhe weghe, so dat si int eylant van cathay nemen haer behoefte, om dat naerre is. Nochtan en ist so na niet, men moeter wel ouer doen ter zee te varene xj maende of xij van geneuen of van venegien tote cathay ende noch vorder is pape jans lant menich dachuaerde. Die cooplude, die al daer trecken, si liden door persien door een stat, die men heet hermepole, want hermes die philosophe (139a) makedse. Ende daer na *liden se* een arm vander zee ende daer na comense tot eenre groter stede, diemen heet cobach. Ende daer vindense alrehande comanscepe ende vele papegaeyen, ghelike datmen hier lewerken vint. Ende willen die cooplude noch vordere liden, si en connen niet wel zeker sijn. Jn dit lant is luttel tarwen ende ghersten, daer omme etense rijs of melc of case of froyt. Dese keyser pape jan neemt altoos te wiue des groten cans dochter. Jn pape jans lant is herde vele wonderlics dincs ende herde vele dierbaers ghesteyns, so groot ende so breet, dat menre facelment of maect, alse platelen, scotelen, scalen ende coppe ende vele andre wonderlicheden, dat alte lanc (139b) in ghescrifte ware te setten. *Mar* sonderlinghe willic v zegghen vanden principaelsten eylanden ende van sinen state ende van sinen gheloue of van haren wetten so sallic v wat segghen.

Hoe dat paep jan kersten is, mer niet volcomelyc als wy syn inden gheloue ende ander dinc.

Dese keyser pape jan dat is een kersten ende een groot deel van sinen lande ooc, nochtan en hebbense niet volcomeliken alle die articulen *vanden* gheloue, also wise hebben. Si ghelouen wel in den vader ende inden zone ende inden heylighen gheest ende sijn wel heylich ende ooc ghetrouwe deen den andren ende en roeken niet van gheenre barenteerscepen noch van gheen bedrieghenisse. Onder hem sijn lxxij. prouin-

4 H *alse dat lant is dat den groten can toe behoort mar het en is alles niet so rike*, omzetting naar F et est son paiis moult bon et moult riche mes non pas si riche come celui de grant chan 6 I toe hoort 8 H *comansce* 10 H *eylant*, naar I B; terre d. c. — I al haren behoefte 13 I d. syt b. coop ende edelre van naturen h. s.; meillour marche 16 les grantz perils qui sont en mier en celles parties 19 I adamanten 20 inv. naar I; qui de sa proprete tret a lui feer 21 H *ome* 23 inv. naar I B (aen h. s.) 24 B aen hem 26 B d. vele cleinder b. 27 inv. naar I; que auoit arbresseux et espines et ronnces grant foison — I st. recht oft een wildernisse ghew. hadde 31 I ende outheyt der sc. w. die wildernisse e. bomen; et de la purreture de ceo que estoit de deins les nefs cressoient ses arbresseux espines et ronces et del herbe grant foison 41 B niet so naer 42 par mer et par terre — *Kol.* 230 *r.* 7 H *lidende*, naar B; et passent 12 B sine moghen n. w. sekerder varen; ils poent passer tut surement 13 H *zeker* dittogr. 16 B d. groets c. 17 et li grant chan ansuit la file prestre johan 18 I veel wonders 21 B nappe; hanaps 27 opschr. naar I 31 H *van*, naar I B 32 B gh. wel d. v. d. s. c. d. h. gh. 36 barent. *ontbr.* I B

chien en*de* (139*c*) in yghelike prouinchie is een con*inc* en*de* alle gheuen se hem tribuut. En*de* in sijn lant is menich groot wond*er*. Want daer is een zee, die vol sants is en*de* cleynre steynkijn zonder enich dropel waters, en*de* gaet en*de* co*mt* mit g*ro*ten bare*n* of vloede*n*, alse *dander* zee doet, nochtan ghenen tijt en houtse haer stille, noch in dese zee en mach niement vare*n* noch te scepe noch and*er*s. En*de* d*aer* o*mm*e en machme*n* niet weten, wat lande ouer dese zee is en*de* nochta*n* datter gheen *water* in en is, so vintme*n* d*aer* in goede vissche*n* omtrent dat oeuer van deser zee, van and*er*re maniere en*de* maecsele dan men in die and*er* zee vi*nt* en*de* van goede*n* smake (139*d*) en*de* beq*ua*melike tetene. En*de* in drie dachuaerde*n* van deser zee sijn grote gheberchte, vten welke*n* coomt een riuiere ghelopen, die vande*n* aerdschen p*ar*adise coomt. En*de* die riuiere is vol van dierbare*n* ghesteente en*de* zond*er* wat*er* en*de* loopt neder waert door die wildernisse mit grote*n* baren, alse *die* zant zee doet, d*aer* jc v hier vore*n* of seyde, *ende ten einde valt se in die santsche zee* en*de* d*aer* v*er*liest me*n*se. En*de* dese riuiere loopt aldus drie *dagen* in die weke en*de* brenct mit haer grote stene vande*n* steenrootsen, die h*er*de groot ghescal maken. En*de* also saen alsi in die zant zee is gheuallen dese riuiere mit hare*n* grote*n* stenen, so en sietme*n* niet meer noch en hoort ende wort al v*er*loren. Binne*n* desen iij daghen, dat si aldus (140*a*) lopet, nieme*nt* en souder in dorren gaen, m*ar* in die and*er* daghe gaetme*n* d*aer* wel in. Jtem boue*n* dese riuiere een luttel vord*er* in die wildernisse staet een *groot* pleyn sauelachtich ende tusschen tgheberchte en*de* *in* dit plein alle daghe ter zonnen opganghe beghinne*n* d*aer* cleyne boomkine te wassen toter noene*n* toe en*de* d*ra*ghen fruut. M*ar* nieme*nt* en dar van desen frute neme*n*, want het is recht of het elfs ghedrochte ware ofte van varende*n* vrouwe*n*. En*de* *nader* noene so ontwassen si *ende* crupe*n* wed*er* in die aerde alse te zo*n*ne ond*er*ganghe, datmense n*iet* en siet. En*de* aldus doen si alle daghe en*de* dit is een g*ro*ot wond*er*. In dese wild*er*nisse sijn vele wilder manne ghecroont en*de* h*er*de (140*b*) vreselijc, die niet en spreken, mer criten als verkene en*de* rochelen. Daer sijn ooc vele *grote wilde honde ende daer syn veel* papegaeyen, die in haerre spraken parsi stat .... En*de* daer sijn sulke papegayen, die van naturen spreken en*de* groeten die liede, die doer dese wildernisse liden en*de* spreken also volcomelijc, oft een me*n*sche w*aer*. En*de* dese, de so wel spreken, hebben brede tonghen en*de* hebben an elken voet vijf clauwen. Daer isser van een and*er* manieren, die mer ij clauwen en hebben *aen* elken voet en*de* die spreke*n* luttel ofte niet, datme*n* qualijc v*er*staen mach en*de* en doen and*er*s niet da*n* si criten.

Hoe die keyser paep jan xiij crucen voer hem laet draghen, als hy striden wille ende veel ander wonders.

Die keyser pape jan, als hi (140*c*) comt in bataelgien iegh*en* den groten can ofte jeghen enich andre*n* prinche, die an sijn lant paelt, hi en doet ghene baniere voor he*m* d*ra*ghe*n*, mar hi doet *voer hem* draghen *xiij* crucen hoghe en*de* grote van fine*n* goude en*de* van dierbare*n* ghesteente. En*de* een

2 et cils royz ont vnqnore autres rois desouth eaux 6 I e. c. in manieren van vloet ende ebben als dander zee doet; B m. gr. b. af vloyende L m. gr. b. oft vloyden; et voet et vient as grandes ondes auxi com lautre mier fet 7 H *ander*, naar B F 11 I lantscapen 12 inv. naar I B; eawe 14 I den oeuer B doeuer 19 I berghen B berghe 24 inv. naar I; la mier arenouse — I santsche z. 25 inv. naar I; B ende dan valtsi in die zee; et ceo fiert en celle mier 27 H *werf*, naar I; trois iours 30 B dese santsche z. 37 B nuttel 38 H *grot* — vn grant plein tot arenouse entre les montaignes 39 inv. naar L; en celle plein — *Kol.* 232 *r.* 1 B t. s. opgaen 4 B vrucht 5 I alfs ghedroch B alfs ghedochte 6 H *na*, naar I 7 H *en* 8 I so datmen te s. ond. van dyen bomen noch froyte niet en siet B ende te sonnen onderg. en sietmense niet meer; si que al soleil cocheant ils napierent plus. Wschl. te lezen: also datmense t. z. o. n. e. s. 10 I d. i. ymmer gr. w. 11 moultz des homes sauages corouz (W cornus) et hydouses 14 inv. naar I; B vele papioen dat sijn wilde honden; il y a ausi grant foison des chiens sauages 15 die i. h. spr. p. s. *ontbr.* I B; et y a moultz des pepengeais quils appellent en lour langage pistakez. De woorden *parsi stat* zijn zeer corrupt en daarna moeten de woorden *genoemt worden* of iets derg. zijn uitgevallen 19 I volc. als een mensche 23 H *ende*, naar I B 26 opschr. naar I 28 I bat. dat is in stryden 30 B hine doet gh. b. voeren 31 inv. naar I B (vore); mes fet porter deuant li 32 H *iij*, naar I B F

yghelijc cruce is gheset op enen waghen ende ghehuedt van x^{m}. ridders ende meer dan c^{m}. man te voete, alsmen den standaert pleghet te doene hueden in onse lant, alsmen orloghet, ende dit ghetal van lieden is daer zonder ghetal van groten heren. Ende als hi gheen orloghe en heeft ende allene mit sijnre mesnieden rijdt, hi en doet voor hem draghen mer een simpel cruce van (140*d*) *houte* zonder yet daer op ghemaect te sine van goude ofte van suluere in ghedinckenisse, dat jhesus cristus leedt den doot an een houten cruce. Ende hi doet ooc voor hem draghen een gulden platele vol van aerden jn ghedenckenisse, dattie edelheit ende die rijcheit van hem ende sijn vleesch sal ter aerden ghekeert worden. Ende hi doet ooc voor hem draghen een vat van suluere met juwelen van goude ende van dierbaren ghesteynten in tekene van sijnre heerscapien, van sijnre edelheit ende van sijnre macht.

Waer pryester jan meest woenachtich is jn een stat gheheten zusee ende anders.

Die coninc pape jan hi woont ghemeenlike in die stat van suse ende daer is sijn principaelste pallaes, dat so edel ende so rikelijc is, datment niet ghedencken (141*a*) en mach. Ende opten meesten toorn van desen palayse zijn ij gulden appelen *groot ende* ront ende in enen ygheliken appel staen ij grote carbonkel, die des nachts herde scoon ende herde claer schinen. Die principaelste ende die grootste poorte van desere palayse is van dierbaren ghesteente, die men heet sardonie, ende die stene sijn gheboort mit yuore. Ende die glase veynsteren vander cameren ende vander zalen sijn van cristale. Ende die tafelen, daer men op et, sijn van myrauden en sulke sijn van amatisten of van goude *ende van dierbaren ghesteentc*. Ende die pilaernen of scraghen, die de tafelen houden, sijn ooc van sulken ghesteynte. Ende die graden ende die trappen, daer die keyser mede tsinen troon waert climt, daer hi pleghet (141*b*) te sitten, sijn al van goude ende van dierbaren ghesteente, deen van cristale, dander van jaspere ende die derde van groenen dyaspre, die vierde van mastite, die vijfte van sardonien, die seste van torcoline ende daer hi sinen voet op set is van crisoliten. Ende si sijn alle gheboort mit *finen* goude ende mit ghesteynte ende mit paerlen van orienten ende die stoele, diere neuen staen op die side van sinen trone, zijn van myrauden, gheboort mit goude ende rikelicken ghechiert mit andren ghesteente ende mit groten perlen. Ende die pylaernen van sijnre cameren die sijn van finen goude ende daer in staen vele ghe(141*c*)steenten ende vele carbonkele, *die* herde grote claerheit des nachs maken. Ende al *ist dattet* ghesteente zeer des nachs licht ende grote claerheit gheeft, nochtan bernt in sijnre cameren een *groot* cristalen vat vol van balsemen om goeden roke te hebben ende om te verdriuen die quade lucht. Sijn drachbedde is van finen *saphyere mit goude gheboert ende ghewracht*, *want die* saphiere doen wel slapen ende blusschen oncussheit. Want hi en wil niet mit sinen wiue slapen meer dan iiij weruen tsiaers na die iiij saysunen van den jare ende dan doet hijt *alleen* om kinder te winnen. Jn die stat van vise heeft hi *oec* een herde rickelijc palaes ende edele, daer hi in woont als hi wil, mer die lucht en is daer niet so wel ghetempert, alsi in

2 1 behoet 3 I also als men die banyeren plach te behoeden 5 et celle nombre dez gentz est sanz le principal host et sanz les eschieles ordeignes pour la bataille 7 I alleen ryt spacieren mit sinen ghesinne; quil chiuache a priuee compaigne 10 inv. naar 1 B; vne croiz simple de bois 17 retourneront en terre 19 I v. d. gh. ende van gulden laken in kennissen s. 21 opschr. naar I 24 I s. r. ghemaect is d. n. vol prisen e m. B datmens n. ghesegghen e. m ; quest si riches et nobles quomme ne pouroit estimer 26 et par desur la mestre tour — I v. d casteel 27 inv. naar I; B ij ronde guldene appele; deux rondes pommes dor 30 I lichten 31 I d. meeste p. 34 B ghelasen — *Kol.* 234 *r.* 3 inv. naar B; autres dor ouesques pieres preciouscs 9 de woorden *al v. g. e. v. d. gh* ontbr. F W 15 inv. naar B; de fin oor 17 I d. stoel die daer stat o. d. s.; et les costeres de la siege sont des emeraudes 21 I van der zalen e. vander c. 23 I syn v. gh. 24 H *d'*, naar I B 25 H *is datter* 27 I een grote lampe van cristal ghemaect; vne vesseau de cristalle plein de baume 30 I syn bedstede daer hy op slapet B e. het draechb.; la fourme de son lit est dez finz saphirs 31 inv. naar I en in hoofdz. B; bendes dor pour lui faire bien dormir 33 I verdryft o. 35 B tsaers — I tiden v. d. j. 36 H *al*, naar I; soulement 37 B nise 38 inv. naar I; ausi

die (141*d*) stat van suse is. Jn al sijn lant en eetmen mar een weruen sdaechs, ghelike dat men doet in des groten cans lant. Ende in sijn hof eten alle daghe xxxm parsonen zonder die gaen ende keren, mer die xxxm. van sinen lande ende van des groten cans lande en verteren niet so vele als xijm. zouden verteren van desen lande. Ende altoos heeft hi enen coninc mit hem om hem te dienen. Ende die coninghen van sinen lande sceden hem ende deylen hem mit maenden ende ontbieden andere. Ende mit desen coninghen dienen hem altoos lxxij hertoghen ende iijc. ende lx grauen. Ende altoos eten in sijn hof xij aerdsche bisscoppen *ende xx bisscope*. Die patriarke van sinte thomaes is daer, also die paeus (142*a*) hier is, ende alle aerdsche bisscopen *ende bisscope* ende abde sijn coninghe in dit lant. Ende een yghelijc van desen groten heren weten wel, waer of si dienen sullen, die een is een meester vander herberghen, dander camerlinc, die derde dient van scotelen, die vierde vanden coppen, die vijfte is marscalc, die seste is drossate, die zeuende is princhе vanden heren ende aldus is hi rikeliken ghedient. Ende sijn lant duert in die breide iiij maenden dachuaerden ende is lanc zonder mate mitten eylanden, die onder daerde sijn, dat wi heten onder ons.

Van enen ryken scalken man in paep jans lant ende synen boemgaert.

Jtem neuen teylant van pontexore is een groot eylant lanc ende breet, datmen heet miscoral ende is onder pape jan. Jn dit eylant is herde vele goe(142*b*)ts. Ende daer plach ooc te sine een rijc man ende hiet gathonalabes, die herde scalc was. Ende hi hadde enen casteel op enen groten berch, die so starc ende so rikeliken was, als enich mensche soude connen gheuisieren. Ende alle dien berch hadde hi doen bemuren harde vaste ende binnen desen mure stonden alte vele scone ende goeder boomgaerde ende gardijn ende die beste ende die scoonste, diemen sien mochte. Daer in stonden bome, die alrehande froyt droeghen, diemen in dese werelt vinden mochte. Ende hi hadde daer ooc doen planten alrehande dinc, dat wel roec van bloemen ende van crude. Ende noch staen daer herde vele scoonre fonteynen. Ende (142*c*) bi desen fonteynen hadde hi doen maken scone zalen ende cameren, al bescreuen ende ghemaect mit goude ende mit lasure, ende hadde daer doen maken herde vele wonderlics dincs van pipen ende van gheblase,*van hystoryen ende van menigherhande* beesten ende van voghelen, die alle zonghen ende hem roerden mit subtijlheden *van* werke, recht ofse alle leuende waren. Ende in desen boomgaert hadde hi ghedaen van allen manieren *van* voghelen ende van beesten, daer men mach ghenoechte in hebben ende solaes op te siene ende hadde daer in ghedaen die scoonste joncfrouwen tusschen xij jaren ende xv out, diemen vinden (142*d*) mochte, ende die scoonste joncheren ooc van diere ouden ende waren ghecleet mit gulden lakene ende hi seyde, dat ynghelen waren. Ende hi hadde doen maken iij fonteynen scone ende rike ende al omme ghemuert mit jaspere ende van cristale ende van goude gheboort ende mit andren ghesteente ende mit perlen. Ende hi hadde conduten doen maken onder daerde, so dat hi dese fonteynen dede lopen, als hi woude, deen van melke ende dander van wine ende die derde van honighe. Ende dese stede hiet hi tparadijs. Ende als enich goet bacheleer vrome ende coene *tote hem quam, hi leidene int paradijs ende toechde hem* die wonderlike dinghen ende

5 I behaluen d. g. ende comen 8 B i. onsen l. 9 wellicht moet hier naar F *seuen coninghe* gelezen worden 11 I v. s l. dienen hem bi gheboerten een yghelyc syn maent B e. telker maent comt tot hem e. ander coninc om hem te dienene ende dan vaert dander coninc ewech; et sei departent par moys et reuienent des autres 16 inv. naar B; et xx euesques 18 inv. naar B; W et ly erceuesqes et ly euesqes et ly abbes 26 B patriarche vanden grauen W prince des escutz 29 W cest assauer toutes les isles dessouz terre, que nous appellons dessouz 30 opschr. naar I — *Kol.* 236 *r.* 5 I diemen visieren m. 7 B vrucht 8 I daer in d. — ooc *ontbr.* B 9 I alr. dinghen die goeden roke hadden 13 H *ende* [*die*] *cameren*, naar I B F 17 inv. naar I; B w. d. die bliesen ende pepen van ystorien van beesten; et auoit fait faire moultz diuerses choses de museries des histoires et de diuerses bestes et oyseaux que chantoient et turnoient par engyn 19 H *wan* 22 inv. naar B; I der vogh. e. b. 27 I vander seluer o. 39 I baetselgier — inv. naar B; I by h. qu. of enighe here tot hem so leyde hyse int par. dat hy ghemaect hadde e. tonede h.; quant ascun home bachiler questoit pruez et hardiz le vint veer il le menoit en son paradiz et li moustroit 41 H *dinghen* [*sien woude*] *ende*, naar I B; les diuerses choses et le desduit

die blijsscap ende (143*a*) die menigherande zanc van voghelen ende die scone jonfrouwen ende die scone fonteynen van melke, van wine ende van honighe ende dede hem horen menich spel van ministreers opten hoochsten tooren sonder yement te siene ende seide, dat die ynghelen gods waren, ende seide, dattet paradijs ware, dat god sinen vrienden ghelooft hadde, daer hi seit: dabo vobis terram fluentem lac et mel, dat is te segghen: jc sal v gheuen een lant, vloeyende van melke ende van honighen. Ende daer na dede hi hem drincken van enen drancke, daer si staphants of droncken waren, so dat hem dochte, dat daer noch scoonre was. Ende hi seide hem, woude hi steruen om die minne van hem, dat si na hare doot souden comen in dat paradijs ende (143*b*) souden daer vander joncheit sijn deser joncheren ende deser joncfrouwen ende souden altoos mit hem spelen ende nochtan *soudensi* altoos magheden bliuen ende daer na soude hise noch in *een* vele scoonre paradijs setten ende leden, daer si aen sien souden gode der naturen in sijnre hoocheit ende in sijnre glorien. Ende om deser saken wille so prosenteerden si hem te doen al sinen wille. Ende dan seide hi, datsi ghinghen ende doden al sulken here, als hi niet lief en hadde, ende dat si niet en vreesden om hem te dodene omme die minne van hem, want na hare doot soude hise setten in een ander paradijs .c. weruen scoonre ende daer in soudense wonen mit vele scoonre (143*c*) jonffrouwen eweliken zonder eynde. Ende aldus ghinghen die bacheleren die grote heren doden van dien lande *ende dan daden si hem oec doden* om die hope, die si hadden int paradijs te comen. Ende aldus wrac hem die vilein mit deser bedrieghenissen *an* zine vianden, mar doe die rike liede daer omtrent sine quade scalcheit worden gheware, soe vergaderden si hem ende voeren desen casteel besoken ende wonnen ende destrueerdent altemale ende dien vilein sloegen si doot. Ende noch sijn daer die steden van dien fonteynnen ende van andren dinghen, mar die rijcheden en sijn daer niet bleuen. Ende dies en is *niet* langhe leden, dat dit ghedestrueert was.

Jtem van een wonderlike veruaerlike valeye bider riuiere van physom ende anders.

(143*d*) Neuen dit eylant van miscoral op *die* slincke zide *bider* riuiere van phison is een herde groot wonder, want daer een grote valeye is tusschen die berghe, die wel iiij milen lanc is. Sommeghe liede heetent die valeye van eufrates ende sommighe liede hetent des duuels valeye ende somighe hetent die vreselike valeye. Jn dese valeye hoortmen grote onlede ende groten tempeest alle daghe ende alle nacht ende *groot* gherucht ende groot gheluut van tambusen ende van trompen, recht oft altoos bruloft ware. Dese valeye is al vol duuelen ende heeft altoos gheweest ende men seit, dat een inganc der hellen is. Ende in dese valleye is herde vele gouts ende suluers (144*a*), daer om datter dicwille onghelouighe lieden ende ooc kersten liede in gaen om van dien scatte te halene, mar luttel lieden keren daer weder vte ende zonderlinghe onghelouighe ende *oec* kerstene, die om die ghiericheit van dien scatte daer in gaen, want si sijn staphants van duuelen verwrocht. Ende te middeweghen van deser valeyen op een rootse staet een hooft ende een aensicht van enen duuel, dat herde veruaerlijc te siene es. Ende men *siets* niet meer dan

5 B sp. van meesters 9 I doe hy seyde 15 I ende dan docht hem een visioen dat si hoorden een stemme die hem seyde wouden si st.; il lour disoit que sils voleient morir pour lamour de lui — inv. naar B 16 H *seide* [*hi*] *hem* 18 I in dit p. 19 H *ende* dittogr. 22 H *souden*, naar I B 23 inv. naar I B 25 I anscouwen 27 I present. 28 I seide hi ende beual hem 30 I d. s. oec ghene vrese en souden hebben noch hem des niet ontsien hem seluen te doden ofte te laten doden W et qils nen vssent mie paour a eux faire tuer. Wellicht te lezen: om hem seluen te laten dodene 31 I o. d. minne e. om dye liefte 34 H *daer* [*na*] *in*, naar B 37 H *heren* [*hem*] *doden*, naar I B 38 inv. naar B; W et fesoyent eux mesmes tuer 40 I d. scalcke vileyn — B m. d. b. dede hi dese zielen sine vianden doden 41 inv. naar I — *Kol.* 238 *r.* 2 I synre boeueryen 10 opschr. naar I 11 I B bi desen eyl. 12 inv. naar I B — H *op die*, naar I B; par delez 21 I tamburen 22 I r. o. daer a. 27 I waerom d. 29 I t. hebben B t. hebbene; pour aler qnere de tresor 31 inv. naar I; mes poiz retonrnent specialment des mescreanz ne ausi des cristiens 33 I B verworcht; wschl. aldus te emendeeren; estrangles 37 H *seits*, naar I B

thooft toten scouderen, mar en is in alle die werelt niement so coene noch kersten noch ander, hi en souder hem of veruaren, al so jc wane, op dat *hijt* saghe ende hem en soude duncken, dat hi van hem seluen *ende* in ommacht (144*b*) gaen soude. Ende hi door siet al te snideliken alle persone *ende* heeft die oghen so bernende ende ghlinsterende ende verwandelt dicwille sine maniere ende sijn ghelaet, *so* datten niement en dar wel besien. Sulken *tijt* dunct hi bi een mensche wesen, sulken tijt verre. Ende vut hem comt vier ende vlamme ende so vele stancs, dat niement gheduren en can. Mar goede kerstene liede, die in goeden state sijn, gaen wel daer in zonder vrese daer te bliuen, want si byechten hem ende seghenen hem mitten teyken des crucen, so dat die duuele ghenen macht en hebben *ouer hem*. Mar al sijnse zonder vrese daer te verderuene, nochtan en sijn si zonder anxt niet, want si sien om(144*c*)trent hem die duuele sienlike, die hem menighen anstoot doen ende *dreyghinghe* in die lucht ende inder aerden mit donderslaghen ende mit tempeesten. Ende altoos so twiuelt hem een mensche, dat god wrake mach nemen van dien, dat hi ieghens sinen wille heeft ghedaen. Ende weet, dat doe jc ende mijn ghesellen an dese valeye waren, dat wi herde groot ghepeins hadden, of wijt *souden* dorren auentueren in dese valeye te gane ende den lichame in auenturen setten onder die bescermenisse gods. Ende enighe van onsen ghesellen accoordeerden *ende eneghe en acoerderden* niet, so dat mit ons waren ij goede liede minderbroeders, die van lombardyen waren. (144*d*) Dese seide tot ons, ware yement van ons, die woude in dese valeye gaen, dat hi hem in goeden state sette, si *wouden* mit hem daer in gaen. Ende alse dese ij goede menschen dit hadden gheseit op die betrouwenisse gods, wi daden misse lesen een van hem tween ende biechten ons ende ontfinghen den lichame ons heren. Ende wi ghinghen daer in wi xiiij ghesellen, mar vut comens en waren wi mar wi ix ende noyt en consten wi gheweten, waer si voeren of bleuen, mar wi en saghense noyt sint. Ende die daer aldus bleuen, die ij waren van grieken ende die drie van spaengien. Onse ander ghesellen, die wi hadden, en wouden daer niet in gaen, maer (145*a*) si ghinghen op een ander zide om voor ons te sine in den rechten wech, also si ooc waren. Ende also leden wi dese valeye. Ende wi saghen daer binnen vele gouds *ende* suluers ende ghesteente *ende* juwelen een groot deel hier ende daer, *als ons dochte*. Mar oft also was als ons dochte, des en weet jc niet, want die duuele sijn also subtijl, dat si wel enen mensche doen duncken des niet en is om te bedrieghene. Ende daer omme en woudic niet gherinen noch die hant daer toe legghen. Ende ooc en woudic mi niet van mijnre deuocien keren, want jc was doe herde heylich omder vreseliker figuren ende maecsele der duuelen, die jc sach ende omme den groten hoop ende menichfoudicheit der (145*b*) doodder liede, dier jc sach so vele daer legghen al omme die valeye. Al hadde daer gheweest een bataelgie van twee den meesten coninghen van dien lande ende die meeste hoop ghesconfiert hadde gheweest, *so en souden nauwe daer al so vele doder lichamen gheweest hebben*, dat *harde* eyselijc was te siene. Ende jc verwonderde my herde sere, hoe datter so vele sijn mochte ende hoe dat die lichamen so gheheel mochten sijn, want het scheen,

4 H *hi*, naar B; I sijt saghen 5 inv. naar I — I in ommacht vallen B ombacht 7 I snelliken B snidende; trenchantment — H *en* 8 B berrende e. ghestrende 9 I wandelt 10 inv. naar I so dat n. op hem sien en dar B e. deer 11 inv. naar I B 13 I dat daer n. 15 I d. i. g. punten ende i. g. st. sijn B d. i. goede poenten ende stade s. L. i. goeden punten ende in staet van goeden gheloue; que sont en bon estat et estable en la foi. Ik vermoed, dat de vertaler schreef: *in goeden punten ende stade inden gheloue* 19 inv. naar I; B ane hem 20 B bederuen 22 visiblement — I d. h. veel anstoets ende verdryets an doen 23 B a. d. met dreighene — H *dreyghēige* 27 I mocht n. 28 I misdaen h. 31 H *soudent*, naar I B 35 inv. naar B; I ende som niet; et ascunz estoient en contraire 40 H *souden*, naar B; voleient — *Kol.* 240 *r.* 1 I goede deuote m. 3 H *gods* [*ende*] *wi*, naar I B 5 1 ons liefs h. 6 ghes. *ontbr.* I 7 I mer onser neghen quamen daer weder wt; mes al issir nous estoioms que ix 17 inv. naar I 18 inv. naar I B — I juw. by groten hoepen 19 H *dat dochte ons*, naar I B (alse); come nous sembloit 23 I e. w. my n. daer toe gheuen noch d. h. daer an steken 31 B ligghen in d. v. 33 B vander werelt 34 B d. m. h. daer doet bleuen waren 35 inv. naar I; B so soude cume d. so vele dode hebb. gh.; si ne dust il pas a peyne auoir tanz de mortz com il y a en celle valee 37 H *hadde*, naar I B (herde) — I vreselyck

dat si niet en verrotten. Mar jc wane, dat die duuele ons also daden duncken, want ten mochte niet sijn na minen duncken, dat daer *nieuwelinge* so vele in en waren ghegaen ende datter so vele doden mochten in ligghen zonder verrotten. Ende enighe van dien, die daer laghen (145c) doot, waren in kersten abite, mar jc peinsde, dat si bedroghen waren mit ghiericheiden van dien scatte, die si saghen, of si hadden therte te cranc ende en mochten den stanc niet ghedoghen. Ende daer om waren wi noch deuotere ende heyligher. Dese valeye heeft redeliken scoen inganc ende sconen wech int beghinsel ende die wech gaet altoos nedere tusschen die rootssen vanden berghen wringhende nv hier nv daer. Ende een half mile ist daer redeliken claer ende dan voort beghinnet te donckere, als die dach ende die nacht faelgieren beghint. Ende als wi waren .j. mile verre daer in, so wertet herde yselicken donckere ende (145*d*) swart, dat wi niet ghesien en consten dan alse des nachs, alse noch mane noch sterren en schinen. Ende daer na quamen wi mit allen in donckerheden, die wel een mile lanc duerde. Ende daer hadden wi harde vele te doghene, so dat wi mit allen waenden verloren sijn. Ende in dese poynten waren wi beyde minderbroeders ende andere. Ende al hadden wi gheweest heeren ende *ouerste* van alle der werelt, wi haddent al vertijt ende ouerghegheuen om weder wt te sijn zonder anxt. Want sekerlike wi waenden, dat wi nemmermeer niemare en souden hebben ghebracht in die werelt. Jn deser donckerheit waren wi neder gheslaghen ter aerden meer dan dusentweruen in menigher manieren, so dat (146*a*) wi cume waren op ghestaen, wine waren staphants weder neder gheslaghen. *Ende daer* waren alte vele beesten, die wi niet en consten ghesien, wat beesten dattet waren, *mar* si waren recht als beeren of zwarte verkene. Ende herde vele ander beesten, die ons liepen tusschen den beene ende deden ons vallen ter aerden, sulken tijt auerrecht, sulken tijt *optene* zide, sulken tijt op dander zide. Ende sulken tijt dochte ons, dat ons hooft vlooch vanden buke ende dat wi mitten hoofde neder waren ghevoert in een diepe gracht. Ende sulken tijt waren wi neder gheslaghen van tempeeste ende mit onwederre ende sulken tijt dochte ons, dat wi gheslaghen waren mit enen stocke dwers ouer ons scouderen. Ende onder (146*b*) onse voeten vonden wi so vele doden, die hem beclaechden, dat wise betraden, dat herde veruaerlijc te hoorne was. Ende jc weet wel ende ben dies zeker, en hadden wi den lichame ons heren niet ontfanghen, wi waren daer alle bleuen ende verloren. Daer ontfinc een yghelijc een teken van ons, want een yghelic van ons wart herde zeer gheslaghen, so dat wi daer alle in onmacht bleuen harde langhe, recht als doden. Jn desen tijden dat wi aldus van ons seluen laghen in ommacht, zaghen wi inden gheeste vele dinghen, van den welken jc en dar noch en mach niet scriuen noch daer toe niement segghen, want die minderbroeders, die mit ons waren, verbodent ons allen, dat (146c) *wi niement daer* of segghen en souden, mar dat wi lichameliken ghesien *hadden* allene ende die heymelicheit ons heren te helene. Wi worden te menigher stat gheslaghen ende een yghelijc van ons hadde een teken, dat was .j. zwarte placke also breet als een hant, die een int aensichte, die ander in die borst, deen op *dene* zide *dander* op dander zide. Jc was inden hals gheslaghen also zere, dat mi dochte, dat mijn hooft van minen lichame sciet. Ende dat teken van dien slaghe hebbic ghe-

4 H *in ewelinge*; I cortelinghe; nouelement 9 I om die gh. 12 I gheliden — et ne purroient endurer le pour 16 I dalende t. d. r. — B nederwert — B roetschen 18 I claer ende licht 21 I wel een half myle 22 I B eysselike 24 I d. dies gelike als snachts als d. sterren schynen 26 I duusternisse 28 B d. waren wi in groten doghene 32 H *ouste*, I B *ontbr.* 37 I donckernisse 40 I nauwe 41 B ter erden — H *want*, naar I B — *Kol.* 242 *r.* 2 H *beeren* [*dattet waren*] *of*, naar B — I mer si dochten ons als zw. v. gheliken 6 H *optē* 8 B thooft — I sulc tyt vyelen wy ter aerden neder recht of wi in een diepe graft ghevallen hadden selke tyt met donreslaghen ende mit tempeest ende mit wynde B met donderslaghen m. tempeeste e. m. winde 14 I o. o. leden B lendenen 16 I betrappeden B becoerden (lees: betoerden) 20 B ontfaen — B verloren bleuen 23 I dat wy dic in ommacht vyelen 31 H *daer wi niemant*, omzetting naar L 33 inv. naar B 34 I t. segghen 36 I B h. een steke 37 B anschijn 38 H *den* 39 H *dan* — I selcke op die siden of scouderen B die derde in die z. 41 I v. m. buyck vloech B v. d. l. sloech

draghen also zwart als een rauen xviij jaer lanc. Menich personen heeftet ghesien, mar sint dat jc mijn leuen ghebetert ende mine zonden beweent hebbe ende na minen cranc-beit mi hebbe ghe(146*d*)pijnt gode te dienen, so is die placke al vergaen ende mijn vel is daer wittere dan elwaer, mar tlitteken is daer noch ende salre sijn also langhe als mijn lichame dueren sal, waer omme jc en soude nemmermeer yement raden daer in te gaen. Want my dunct, na dien dat jc ghemerken can, dattet onsen here niet behaghelike en is, datter yement in gaet. Ende als wi waren recht te middeweghen van deser donckerheit, so saghen wi noch die vervaerlike figure onder die rootse harde diepe, sulken tijt bi ons, sulken tijt verre van ons, die bernde altemale ende glinsterende als een cool viers ende dat vier, dat omtrent hem was en lichte niet, nochtan saghen wine mit vare an, dat wine cu(147*a*)me dorsten aensien. Ende doe hadden wi harden groten vare, dat wi bi na van ons seluen quamen ende waren herde bina versmacht ende dat wi mit groter pinen voort leden. Ende als wi weder ter claerheit quamen, so waren wi *blide ende* wel daer an, nochtan dat wi so ghetorment hadden gheweest ende gheslaghen van den duuelen, die ons in vele maniere groot leet aen deden. Jc en souds al *niet* ghesegghen connen, dat wi saghen, want jc was alte onledich mit bedinghen ende mit deuocien. Ende daer na worden wi noch dicwille neder gheslaghen van winde ende van tempeeste, mar altoos halp ons onse here god. Ende aldus leden wi dese valeye mitter gracien ende mitter hulpen ons heren.

Van enen eylande, daer rosen wonen van xxviij of xxx voeten lanck ende het syn quade lieden.

(147*b*) Op dander zide deser valeyen staet een *groot* eylant, daer die liede also *groot* sijn als resen xxviij of xxx voete lanc ende en draghen gheen cleedder zonder van velle van beesten, diese ouer hem hanghen, noch si en eten gheen broot, mar raeu vleesch ende drincken melc, want si houden vele beesten. Jn dit eylant en gaet niement ghaerne noch en dar ooc ghenaken, want si eten alte ghaerne menschen vleesch lieuer dan enich ander ende en hebben ghene huse. Ende als si enighe scepe sien, si gaen ten scepe waert ende eten tfolc datter in is. Ende noch seydemen ons, dat in een ander eylant daer bi waren noch groter lieden als van xlv voeten of van (147*c*) l. Ende daer sijn ooc ander liede van .l. cubitus lanc, mar dese en saghen wi niet, noch wine haddens ghenen lust hem te genaken. *Want* niement en mach onder dese noch onder dander comen, hine is staphants gheten. Ende onder dese resen sijn scape also *groot* als ossen, die in dit lant sijn, ende hebben *groeue* wolle *na* dien dat si *groot* zijn. Van desen scapen hebbic dicwille ghesien. Ende men heeft menich weruen ghesien, dat dese reesen die liede namen in die zee ende droeghense te lande, twee in een hant ende twee in dander hant, ende ghinghense al raeu etende. Daer is een ander eylant ten noorden waert, daer herde quade wrede wiue sijn, die binnen haren oghen dierbaer (147*d*) ghesteynte hebben, ende sijn van sulker *naturen*, al si enen mensche mit gramscepen besien, si dodene alleen mit haren ghesichte, also die basiliscus doet. En daer is een ander eylant, dat herde groet ende goet is ende wel gheuolct is.

1 I wel xviij 9 I a. m. leuen 15 I donckernissen 16 I figuren 19 I ende si glynsterden ghelyc colen v. 20 I e. l. n. ende en gaf gheen claerheyt 22 H *wine* [*aen dat wine*] *cume* 25 B versm. van sinen groten stanke 28 inv. naar I B 35 I dicke 38 H *ende*, dittogr. — *Kol.* 244 *r.* 1 opschr. naar I — B banderside 2 H *grot* 3 I van xxviij — H *lanc* [*sijn*] *ende* 6 B rou 7 I hebben 7 I Ende in desen eylande B te desen eyl. 9 I w. wat luden si crighen moghen si etense staphans Ende als daer een scip versteect of opt lant seylt; sils voient vn nef et gentz de deinz ils entrent en la mier apres pur les prendre 15 et asquns disoient de .l. cubites de long 20 H *noch*, naar I; qar — I e. m. onder hem comen si en syn staph. verslonden; qar nulles ne entre ne en lun jsle ne en lautre quilz ne soient deuoretz 24 H *groene*; I groue; moult grosse layne 24 H *an*, naar I 30 B rou — I a. r. sitten eten — vn autre jsle y a deuers austre en la mier occeane 34 H *manieren*, naar I; de tiele nature — B eneghen

Daer is dese ghewoonte, alse die wiue eerstwerf huwen, haer man doet enen andren mit haer legghen omme haren maghedom te nemene ende gheuen dien man daer toe goede hure *ende goet loen, die haren maechdom aldus neemt of haren wyuen ontghint. Jn een yghelyc stat sijn daer toe seker knechten gheset, die hem van gheen dingen onderwinden, dan den eersten maechdom te nemen ende die heten cadeberis, dats te segghen der vader sot. Want die liede houdent vore grote vrese ende anxt enen wiue haren maghedom te nemenne. Ende so wye dattet doet, hem dunct, dat hy syn leuen auontuert. Ende ist dat een man syn wyf den anderen nacht, na datse een van desen knechten beslapen heeft, maghet vint ende datse die knechte niet ontgonnen en heeft, het si van dronckenscepen of van anderen saken, so sal die man ouer hem claghen, dat die knecht syn schout niet betaelt noch ghequyt en heeft .... Mer na den eersten nacht, dat si ontgonnen syn ende haren maechdom verloren hebben, soe hoeden sise so nauwe, datsi teghen niemant en dorren spreken. Ende wy vragheden die sake, waeromme datmen daer selcke ghewoenten hyelt. Ende men seyde ons, dat by ouden tyden die leden waren· enighe mannen plaghen te steruen, als si haer wiuen plaghen tontghinnen of horen maechdom namen, want sommighe wiuen hadden eenrehande serpenten binnen haren lichaem, daer die mannen of storuen. Ende daer omme houdense die ghewoente, dat si den inganc van*

haer wyuen laten proeuen, eer si hem seluen auontueren.

Hoe die wyuen groten rouwe maken als die kinder gheboren syn ende bliscap als si steruen ende ander dinck.

Daer na in een ander eylant so maken die wiuen groten rouwe, alse die kinder gheboren sijn, ende si maken grote blijsscap alsi steruen ende werpense in een groot bernende vier. Ende die ghene, die haren man lief hebben ende weduwen sijn, werpen ooc hem seluen int vier mit haren kinderen ende seg(148a)ghen, *datse* dat vier sal reynighen van allen vlecken ende van sonden reine maken ..... in dander werelt. Ende haer manne sullen haer kinder mit hem leiden. Ende die sake, waer omme dat si wenen, alse haer kinder gheboren sijn ende dat si blide sijn, als si steruen, *is dese*: want si segghen, alse dat kint gheboren is, so comet in pinen ende in *bedroeuenisse* ende in die quaetheit der werelt ende alsi steruen, so gaen si in die blijsscap des paradijs, daer si hebben riuieren van melke *ende* van honighe, also si segghen, ende daer men in die blijsscap *leeft* ende in oueruloedicheden van goede zonder pine ende zonder eynde. Jn dit lant maket men altoos enen coninc mit kiesen *ende si en kyesen niet* den edelsten noch den rijcsten, mer den *ghenen*, die van goeden zeden is ende rechtelic ende redelic out ghenoech, noch die gheen

1 I d. maechden eerst hylicken 3 by hoer 5 Hier begint in H een vrij groote lacune, die niet voorkomt in het origineel of in I B L en hier naar I is aangevuld — 8 B die anders niene doen — 10 de woorden *ende d. h.* tot *h. m. te nemenne* (13) zijn ingevoegd naar B; qui ne seruent dautre chose qils appellent gadiberiz, ceo est a dire fol desesperez. Qar cils de paiis tienent a si grant chose et si perilouse a depuceler vne femme quil lour semble que cil qui la depucele se mette en auenture de mort. De vertaler las: fol des peres 20 W il sey pleindroit de vallet qe naueroit mie fait son deuer auxi bien si li vallet ly vousist tuer B hi cl. ouer d. kn. dat hi sijn wijf ontgonnen niet en heeft ende souden gherne doen doden. 't Is de vraag, of de vertaler het Fr. verkeerd begrepen heeft, dan wel of hier de text corrupt is. In elk geval moeten eenige woorden zijn uitgevallen. Daarop volgen in I de woorden: *ende die knecht soude daerom grote correxi hebben ende grote somme van scat ghelden*. Daer deze nergens elders voorkomen zullen zij een invoegsel van I zijn tot vervanging van het „gherne doen doden", dat den vervaardiger van I te sterk voorkwam 25 B spr. en moghen 30 B alse de wiue ierstwerf ontgonnen 35 de woorden: *den inganc van*, ingevoegd naar B; et pour ceo tienent ils celle costume et font totditz assaier la passage dun autre — *Kol.* 246 *r.* 7 I die wyuen d. h. 10 inv. naar I 12 na *maken* zijn een paar woorden uitgevallen I reynicht van allen vlecken der sonden ende cuysch ende reyn setten i. d. w.; et de touz vices et irront pures et nettes en lautre siecle a lour marietz et meneront lour enfanz ouesques eaux. De vertaler las „*et* lour m. m."; vandaar de verkeerde vertaling van het volgende 16 inv. naar I 18 H *verderuenisse*, I droeffenisse B *ontbr.*; a labour dolour et tristour 21 inv. naar I B 23 H *heeft*; ou lomme vist en ioye 24 I s. pine e. droeffenisse; sanz labour et dolour 26 inv. naar I B; et si ne elisent point le plus noble 27 inv. naar I 28 I rechtuaerdich ende die redeliken out is B gherechtich e. redeleec out; droiterels et qil soit de grant age

kinder ooc en *heuet*. Jn dit eylant sijn die liede herde ghe(148*b*)rechtich ende doen gherecht *recht* van enen yghelike*n* dinghen *ouer* den cleyne*n* *ende* ouer den groten na sine misdaet. Ende die coninc en mach nieme*n*t ter doot wisen sonder die raet van zinen baroenen ende mitte*n* consente der manne*n* van sinen houe. Ende jst dat dese coninc selue doet enighe moort of enich lelyc feyt, so moet hi ooc daer omme steruen, also wel als een ander soude. Niet dat men die hant aen hem doet te dodene, mar men verbiet, dat niement so coene en si, die hem gheselscap doe noch mit *hem spreke*, noch datme*n* hem yet gheue of vercope tetene of te drinckene, so dat hi van node of va*n* armoede*n* moet steruen in groter keytiuicheit. Si en sparen nieme*n*t, die misdaen heeft, (148*c*) noch om onste, noch om vrie*n*scap, noch om rijcheit, noch om edelheit, si en doen hem recht na sine verdiente.

Een ander eylant, daer nemen si hoor dochleren ende niften wel te wyue, ende ander dinck.

Ende bi desen eylande is noch een eylant, daer herde vele volcs in is. Dese liede en souden om ghene dinc eten hasen, noch henne*n*, noch ganse, nochtan voede*n* sire ghenoech allene om dat sise zien willen, mer si eten wel van andre*n* beesten sonder van desen ende drincken ooc vande*n* melke. Jn dit lant nemense wel te wiue haer sustren, haer dochtre*n* ende haer nichten. Ende alse x manne of xij in een huus wone*n*, een yghelijc mans wijf is alle*n* den andren *van dyen huyse* ghemene, so dat een yghelijc gaet slape*n* mit *der* gheenre, (148*d*) die hi wil ene*n* nacht ende mit eenre ander ene*n* andre*n* nacht. Ende alse die wiue enich kint draghen in desen eylande, men gheuet tkint den ghene*n*, die eerstweruen bi haer lach, so dat gheen man en weet, of die kinder sijn sijn of eens anders. Ende segghen onderlinghe die manne deen toten andren, al ist dat si ander liede kinder voeden, ander liede voeden ooc die hare. Jn dit lant ende al indien dore sijn vele cocodrillen, dats een maniere van langhen serpenten, alsic vore*n* seide. Des nachts wone*n* si int water ende des *daechs* op die rootsen in die aerde in holen ende si en eten niet in al den winter, mar si ligghen in haer hole, alse die serpenten doen. Dit serpent doot die liede ende eetse al wenende ende alset eet, het roert die ouerste (149*a*) kinnebacke*n* ende niet den onderste. Ende daer en is gheen water in. Jn dit lant *ende* in vele andre lande daer omtrent ende noch *op dese zide saeitmen* alle jaer cottoen saet. Daer of wassen cleyne boomkij*n*, die cottoen draghen, so dats herde vele int lant is. Jn dit eylant ende in vele andre eylande*n* is een maniere van enen sterke*n* houte, dat herd is. Die die colen onder dassche decte van desen houte al berende, si souden een jaer of meer al bernende bliue*n*. Die bome van desen houte gheliken binalics in bladere*n* ende in andre*n* zaken de*n* ghenoeure bome. *Daer* sijn ooc enighe bome, die niet bernen en mochten noch verrotten *in* gheenre manieren. Ende daer sijn ooc noot bome, die noten draghe*n* also groet als eens mans (149*b*) hooft. Daer sijn ooc vele orafles in dit lant, die si heten griffans, dat is een beeste, die niet hogher en is dan een orsse, mer het heeft de*n* hals wel xx cubitus lanc ende heeft dat houet ende die hoorne als een herte. Het soude wel boue*n* een groot huus zien. Ende in dit lant sijn ooc vele camelioene, dat sijn cleyne beestkijn alse wilde chieronne ende gaen altoos mit gapender kelen, om dat si vander lucht leue*n*, noch si en eten noch en drincken ghene*n* tijt. Ende

1 H *hebben*, naar I B 3 H *rech* — H *ende*, naar I B; et de grant et de petit 4 inv. naar I B 6 I B verwysen — I buten d. r. 12 I a. h. steect om hem t, d. B sonder hant ane h. te doene m. 14 inv. naar I B — H *sprekene*, naar I B 19 I gonste 21 opschr. naar I 28 I e. dr. melck; et beyuent de lait 30 lour files et lour soers et lour autres parentz 33 inv. naar I; B a. mannen gh. vanden huus; a touz ceaux del hostiel 34 inv. naar I — *Kol.* 248 *r.* 4 B wi 5 B onse 9 H *daech*, naar I B — I in holen van den rootsen B op roetsen in derde; sur la terre en roches et en caues 14 I syn ouerste 15 et nont point de lange 17 H *noch*, naar I 18 H *saeitmen op dese zide*; et en ceo paiis et en plusours autres par de la et ansuit plus en sa 21 H *in* [*die*] *vele* 25 B ghebertsi 28 W come geneoure — H *dat*, naar I B; W et si ad auxi molt des arbres de bonus qui ne poent ardoir 33 W oraffles; en Arabe ils les appellent gerfaucz 37 le croupe et la cowe come vn cerf 40 come vne cheueron sauage 41 H *altous* dittogr. 43 I tot gheenre t.

si verwandelen dicke willen hare verwe ende hare ghedaenten, want sulken tijt sietmense van eenre verwen ende sulken tijt van eenre andre. Ende si moghen hem verwandelen in alre(149*c*)hande verwen sonder in wit of in root. Daer sijn ooc grote serpenten van vj^{xx} voete lanc ende daer sijn ooc vele andere van menigher verwen, strijpte ende rode ende *groene*, gheluwe, violetten, swarte ende al gheplect ende sijn van iiij of van .v. vademe lanc of meer ende wonen altoos in holen van steenrootsen of ander holen, die si in daerde maken. Ende daer sijn sulke, die opt hooft *ghecamt* ende ghecroont sijn ende sijn bina al recht op haer voete ende hebben die kele altoos open, daer vte druupt venijn. Daer sijn ooc wilde verkene van menigherhande verwen, also groot also hier grote ossen sijn ende sijn al vol plecken alse een jonc welpken. Ende daer sijn (149*d*) herten also groot, alse *hier* wilde verkene sijn. Ende daer sijn ooc witte leuwen. Ende daer sijn ander beesten, die also groot sijn alse *orsen*, die heten *louherans* ende elwaer heten sise odousches ende hebben thooft herde zwart ende int voorhooft *iij* snidende hoorne alse zwaerde ende sijn lichame is faues, dat is gheelachtich ende sijn felle beesten ende men jaechter die olifanten mede ende dootse. Ende *noch* sijn *daer* herde quaderhande beesten ende herde wreet ende en sijn niet vele meerre dan een beere ende hebben thooft als een wilt euer ende hebben vj voete ende an elken voet twee herde snidende clauwen of naghelen herde breet ende hebben den lichame van enen wilden euer ende den staert na enen (150*a*) leuwe. Ende daer sijn vledermuse also groot alse rauene. Ende daer sijn rode ganse, die drie weruen groter sijn

dan onse ganse hier te lande ende si hebben thooft ende den hals ende die borst al zwart. Ende vele ander beesten sijn in dit lant ende daer omtrent ende herde menigherande maniere van voghelen, dat alte lanc werden soude te vertrecken.

Van enen eylande, daer alte goede natuerlike luden syn.

Ende op dander zide van desen eylande staet een ander groot eylant, goet ende ouervloedich van goede, daer goede liede in sijn van goeden leuen. Ende al ist, dat si niet kersten en sijn noch ooc *volmaect* gheloue en hebben, na dat wi doen, nochtan van natuerliken wet sijnse vol van allen duechden ende scuwen alle scalcheyt ende alle zonden. (150*b*) Want si en sijn niet houerdich, noch ghierich, noch traghe, noch nidich, noch grammich, noch lecker, noch oncuusch. Ende si doen andren lieden, dat si wouden datmen hem dade ende *in dyen* veruollen *si* alle die x ghebode. Noch hem en roect niet van ghenen goede, noch van gheenre rijcheit ende *in gheenre wijs* en pleghense te lieghen, *noch si en sweren niet om gheen occusoen*, mar si segghen simpeliken ia ende neen. Want si segghen, dat die ghene die zweren haren euen kersten willen bedrieghen. Ende daer om al dat si doen, dat doen si zonder zweren ende men heet dit *lant* tlant van der trouwen ende enighe liede hetent *tlant van* bragmeb. Door dit lant (150*c*) loopt een grote riuiere, die tibe hiet. Ende ghemeenlike alt volc vanden lande *daer* omtrent is ghetrouwere, dan si elwaer sijn in die werelt *ende oec rechtuaerdigher*. Jn dit lant en sijn moordenaers noch dieue, noch lichte wiue, noch noit en

5 B alle manieren v. v. 7 H *xxv*; I xxvj; F vj^{xx} 8 I menigherhande v. als ghestrypt 9 H *groten*, naar I B; vertes 10 I ghespockelt 14 H *ghecant*; qui sont crestes sur la teste 19 I placken 20 I hondeken; en guyse des juuenes founz — et si a ausuit des ericeons auxi grantz que sont issuit porcs sauages nous les appelons porcs spinouses 21 H *vier*, naar B F 24 H *ossen*, naar B; I als een ors; grantz destreres — H *jouherans*, naar I; louheranz 25 douthes W odenthos 26 H *ij*, naar I B F 27 I ende tlyf is gheel B ghelu; et le corp est faunes W ffaunes 30 inv. naar I — inv. naar I; B daer s. ander felle beesten; et vnqore y a autres bestes moult mals et molt cruels 36 le corps com dun vrse 37 B als e. leu — Et si ad de soricez ausi grantz come chiens — *Kol.* 250 *r.* 6 I te scriuen 8 B oueruloejech van allen g. 10 H *niet* [*volmaect*] *kersten*; qils ne soient cristiens 11 inv. naar F; et qils neyent loi parfite I noch ooc so goeden ghel. e. h. als wy d. 13 H *sijnse* [*al*] *vol*, naar I B F 19 inv. naar I 20 inv. naar I; et en ceo cas ils acomplissent les .x. comandementz — I n. si en begheren gh. rijcheden B sine begh. 22 H *om gheen occusoen*, naar I 23 inv. naar I; et si ne mentent point et ne jurent pour nulle occasion 27 I al haer dinghen doen si harde rusteliken s. s. of kyuen 29 inv. naar I 30 inv. naar I celle jsle le jsle de bragmey et autres lappellent la terre de foi 34 inv. naar I; et plus droiturels

was man in dit lant ghedoodt en*de* sijn so reyne *ende* leyde*n* so goeden leuen, als enighe liede van ordene*n* moge*n* doen en*de* vasten alle daghe. En*de* om dat si *so* ghetrouwich sijn en*de* gherechtich en*de* so vol van goeden condicien, so en ware*n* d*aer* noit tempeesten, noch van *vorste*, *noch van* donre, noch van sterften, noch van orloghe, noch va*n* hongh*er*e, noch van andere tribulatien, als wi hier dicwille *hebben* om onsen zonden wille, waer bi me*n* mach (150*d*) claerliken zien, datse god mint en*de* neemt in dancke haer gheloue en*de* haer goede w*er*ken. Si ghelouen wel in gode, die alle dinc ghemaect heeft, en*de* aenbeden hem en*de* en prisen gheen eere va*n* deser werelt en*de* sijn alle gherechtich en*de* leue*n* h*er*de gheordineerlic en*de* sob*er*lijc in eten en*de* in drincken, so dat si h*er*de langhe leuen. En*de* het sterfter menich zond*er* ziecheit te hebbene, want nature blusschet i*n* hem van outheden.

Hoe dat coninc alexander dese luden voerscreuen dede ontseggen.

Bi tiden die lede*n* sijn die coni*nc* alexand*er* sende in dit lant en*de* dede die liede ontsegghen, om dat hi dat lant winnen woude. En*de* si sende*n* hem boden en*de* lettren van *des* lants weghen droeghen, aldus sprekende: Coni*nc* alexand*er*, wat mochte dien me*n*sche ghenoech (151*a*) sijn en*de* ghenoeghen, die alle die werelt niet ghenoech en is noch en ghenoecht? Ghi en sult ghee*n* dinghen in ons vinde*n*, d*aer* om dat ghi ons orloghe*n* sult, want wi en hebben ghene rijcheit, noch wi en beghere*n* ooc ghene, want al dat goet van onsen lande, dat is onder ons ghemeen. Dat eten om onsen lichame mede te *onthouden* sijn onse rijcheden. En*de* voor de*n* scat va*n* sulu*er* en*de* van goude make*n* wi onsen scat van payse en*de* van eendrachtichede*n* deen *metten* andren en*de* voor schoon chieringhe en*de* palleri*n*ghe *so hebben wi een keytiuich cleet om* ons *onreinen* lichamen mede te decken. Onse wiuen en sijn niet ghepalleert noch ghechiert om yement te behaghen, mer scone chieri*n*ghe en*de* palleringhe soudense houden voor sotheit, (151*b*) alsme*n* den lichame pij*n*t *scoonre* te maken, danne*n* god ghemaect heeft van sijnre nature*n*. Si en weten, wat scoonheden meer eysschen, dan he*m* god heeft ghegheue*n*, doe hise sciep. Die aerde dient ons van tween dinghen: si draecht ons en*de* brenct ons, dat ons noodtorft is bi te leuene, en*de* si is onse graf, als wi sterue*n*. En*de* wi hebben ene*n* *ewighen* pais tote nv *ghehadt*, d*aer* ghi ons *of* wilt *beroeuen* en*de* onterue*n*. En*de* wi hebben ene*n* coni*nc* niet om die quade te pinen, want hi en vint gheen liede, die quaet doen, mar allene om edelheit te houde*n* en*de* ons te lerene, dat wi ond*er*danich sijn. Want die gherechte of die misdadighe te pine*n* en heeft gheen stat onder ons, wa*n*t wi en (151*c*) doen nieme*n*t gheen dinc, wi en woude*n*, dat ment ons dade, so dat tgherechte ond*er* ons gheen stat en heeft, so dat ghi ons niet en moghet neme*n* dan onsen pais, die altoos gheduert heeft. En*de* doe alexand*er* dese lettre*n* hadde ghelesen, peynsde hi, dat hi h*er*de quaet dede, maecte hi ond*er* hem onruste en*de* *onboot* he*m* goede*n* vrede en*de* datsi van he*m* ghene*n* vaer hebben en souden en*de* datse wel hoede*n* en*de* wachte*n* hare*n* goede*n* mure en*de* hare*n* goede*n* paeys, also si tote nv toe ghedaen hadden.

2 H *en* 4 inv. naar I 5 H *ende* [*so*]*gher.*, naar I 7 inv. naar I; B no vorst no d.; ne de foudre ne de groele (variant bij W gelee) 10 H *hier* [*doen*] *dicwille*, naar I B — H *sien*, naar I B; si que nous sumes (nl. tempestes) meintfoitz par de sa pour nos pecches 11 I cl mercken 12 B merken dat gode bequameleec es haer leuen 22 opschr. naar I 23 H *bi* [*dien*] *tiden*, naar I 24 I seynde 26 I h. weder b. e. l. v. d. l. w. aldus spr.; et ils luy enuoyerent messagers qe porterent lettres de par le pays qui disoient ensi 27 H *dez* — H *droeghen* [*de*] *aldus* 31 I zake 37 H *houden*, naar B; pur nos corps sustenir — *Kol.* 252 *r.* 3 H *totten*, naar B; tresor de concorde et de pees et damer lun lautre 4 inv. naar I; B keitivich decsel; nous vsons dun cheytiue drapeu 6 inv. naar B; noz charoignes 7 I gheparerct 11 H *scoonr* 13 B m. hebben 18 inv. naar I; B eweliken — I pais ende vrede — inv. naar I B 19 inv. naar I; B af — H *bedroeuen*, naar I B; W nous auons eu perpetuel pees tanqes cy de la quelle vous nous voillez desheriter 24 I w. tgherechte dat is om die m. te verdoen 30 I p. of vrede 33 B groet q. 34 B onvrede — H *onbot* 36 quils gardassent lour bones moures. Zeer dwaze vertaling.

Van twe eylanden gheheyten eccidrate ende genosophe, daer goede luden syn ende ander dinck.

Al daer sijn noch twee ander eylande, deen hiet exoydrante ende dander genosophe, daer herde goede liede sijn ende vol van groter trouwen ende (151*d*) houden die costume vanden eylande voirseit. Jn dese ij eylanden ghinc die coninc alexander ende sach an haer goedertierenheit, haer gheloue ende ghetrouwicheit. Doe seide hi tot hem, dat hise niet orloghen en soude ende datse hem enighe rijcheit eysscheden of enich ander dinc, hi *soudet* hem ghaerne gheuen. Ende si anderwoorden, dat den ghenen rijcheit ghenoech is, die teten ende te drincken heeft omme den lichame mede tonthoudene ende dat dese verganclike reycheit van deser werelt niet en dooch, mar mochte hi hem gheuen, dat si niet sterflike en waren, si souden hem zere van hem bedancken. Ende alexander antwoorde, dat hi hem dat niet en conste ghegheuen, want hi waer selue (152*a*) sterflijc. *Doen antwoerden si hem weder ende seyden: nadyen dat ghi sterflick* sijt ende dat ghi dat wel weet, waer om sidi so ouermoedich ende so fier, dat ghi alle die werelt onder v doen wilt, recht of ghi een onsterflijc god waert. Weet ghi enighe termijn of dach of vre van uwen leuene, waer omme wildi alt goet vander werelt gadren, dat ghi in corten tiden laten moet of ghi sultet laten steruende. Recht oft ander lieden ware, eert v was, also salt ooc andren lieden sijn na v, want ghi en sult niet mit v draghen van hier. Also ghi naect gheboren waert, suldi weder naect van hier keren in die aerde, daer ghi of ghemaect sijt. Ende hier om suldi peynsen ende merken, dat niement onsterflijc en is, dan god allene, (152*b*) die alle dinc ghescepen heeft ende niet so sere begheren, dat v niet bliuen en mach. Omme welke antwoorde alexander was alte male ghesconfiert ende schiet van hem daer zonder enich quaet te doene. Ende al ist, dat dese liede niet en hebben die articulen vanden gheloue mit allen so wi doen, nochtan om haer natuerlike gheloue ende om haer goede meninghe, so waen jc wel zeker sijn, datse god mint ende dat *hi* haer werke ende haren dienst in dancke ontfaet, also hi van job dede, die payen ende heyden was, ende nochtan hilten god voor sinen ghetrouwen dienre. Ende (152*c*) daer omme al ist, dat vele ghelouen in die werelt sijn ende vele wetten, *jc* wane, dat god altoos mint die ghene, die hem minnen ende dienen in *waerheden* ende in ghetrouwicheden, ende die ghene, die die ydelheit vander werelt lachten, also dese liede doen ende job ooc dede. Ende daer om seit onse here here door den mont *ozee* des propheten: Ponam eis multiplices leges meas, dats te segghen: jc sal hem menighehande witte setten. Ende elwaer seit die heylighe scrifture: Qui totum orbem subdit suis legibus, dats te segghen: die al die werelt onder doet sinen wetten. Ende onse here seit ooc inden ewangelie: Alias oues *habeo* que non sunt ex hoc ouili, *dats te segghen: jc hebbe noch ander scaepkens, die van deser coeyen niet en syn.* Dats een teken, (152*d*) dat hi ander dienaren heeft dan in die kerstene wet. Ende in dat so accordeert ooc dat vision, dat sinte pieter te jaffe sach, doe die inghel gods vanden hemel daelde ende brochte voor hem alrehande beesten ende serpenten ende van allen andren manieren van beesten, die op daerde sijn, een groot deel ende seide tot sinte pieter: neem ende et. Ende sinte pieter antwoorde: jc en at noyt onsuuer beesten. Ende die enghel seide hem: Non dicas inmunda, quae deus mundauit, dats te segghen: en segghe die

1 opschr. naar I 7 I besach 8 quil ne lour greneroit mie; variant by W guerrieroit 9 H *ende* 11 H *soude*, naar I B 17 B d. s. ousterfeleec bleuen 18 van hem *ontbr.* I 19 I d. h. h. d. gheen macht en hadde te gh. 21 inv. naar I en in hoofdz. B; et pur quei, fireut ils, es tu si orgoilous 25 B wilt onderdoen 29 I vergaderen — assembler la quele tei lessera certeynement ou tu les lesseras. Te lezen: v i. c. t.? 31 B want alsoet anderen lieden was eer ghijt hadt I *ontbr.*; W et ensy qe ceo fuist a autry deuant toy, ensy serra a autri apres toy. Tu nent porteras rien — H *ware* [*of*] *eert* — *Kol.* 254 *r.* 3 I ghebarenteert w. In verschillende oude drukken: gepaeyt w.; abahiz 4 I scheyde 10 H *si*, naar I 11 I i. d. neemt 16 H *jn*, naar I B 17 H *waerdicheden* I waerheyt; en verite 19 I versmaden; despreisent 21 inv. naar I; par la bouche osee le proph. 29 H *hebio* — inv. naar I en in hoofdz. B 31 ceo est adire qil auoit autres seruantz 36 I als s. 39 B nemt 42 I s. tot h. doe 43 B segt

dinghen niet onsuuer, die god ghesuuert heeft, als of *hi* segghen woude, datmen ghene lieden despite hebben en sal noch versmaden om haers gheloofs willen, noch ooc verdoemen, mar wi (153*a*) sullen voor hem bidden, want wi en weten niet, die welke god mint of haet, want hi en *haet* en ghene creature, die hi heeft ghemaect. Ende daer om seyde sinte pieter, als hi wiste die bediedenisse vanden visione: Nunc in ueritate noui quod deus non est acceptor personarum nec *decernit* inter iudeos et gentiles *sed* in omni gente qui timet illum et operatur iusticiam acceptus est illi, dats te segghene: Nv inder waerheit hebbic vonden, dat god en is gheen vutnemer der personen, noch en maect gheen onderscheet tusschen die joden ende die beyden, mar die is hem bequame, die gherechticheit werct ende hem *ontsiet*, in allen menschen. Ende omme dusdanighe exemple, alsic de profundis zegghe voor die zielen, die van desen aertrike ghesceiden sijn, so seg ic mede pro animabus (153*b*) *omnium* defunctorum pro quibus sit orandum, dats te segghene: voor alle die zielen, die van aertrike versceyden sijn, voor die welke men bidden mach. Want jc segghe, dat god dit volc lief heeft om hare betrouwicheit ende om hare ootmoedicheit ende daer onder hem sijn vele propheten ende altoos gheweest hebben ende die propheteerden in dese stede die gheboorte ons heren jhesus kerst, hoe dat hi van *eenre* maghet zoude gheboren worden wel *drye dusent* jaer te voren, eer hi gheboren wart. Ende ghelouen volcomelike die gheboorte ons heren, mar si en weten niet die *maniere*, hoe hi den doot leet om onsen willen, noch sine ewangelien, noch sine werken also wel, als wi doen.

Van een grote stat gheheten pycam, daer cleyne lude syn als dwerghen ende niet en eten.

(153*c*) Ende onder dese stede staet een ander stat, die herde groot is ende heet picam. Die liede van deser stat en pinen noch en winnen gheen lant, want si en eten niet, nochtan sijnse van scoonre verwen ende van sconen maecsele na haerre grootheit, want si *sijn* cleyne als nanen, mar niet also cleyne als die pigmoene. *Ende* si leuen bi den roke van appelen ende al si erghent verre vten lande trecken, si draghen mit him van dien wilden appelen, want roken si enighe quade roke ende hadden si niet van desen appelen, si souden staphants steruen. Dese liede en sijn niet van groter verstandenisse, mar herde simpele ende beestachtich. Daer na is noch een ander stat, daer die (153*d*) liede sijn al ru zonder int aensichte ende in die palme. Dese liede gaen alse wel op die zee, alse *opt* lant ende eten vleysch ende visch al raeu. Jn dit lant loopt een riuiere, die is wel ij milen ende een halue breet, diemen heet debuemar.

Van die wildernisse, daer dye bomen der sonnen ende der manen staen.

Ende van deser riuieren sijn xv dachuaerde verre gaende door die wildernisse, op datmenre mochte gaen, want jc en wasser niet, mar het was ons gheseit vanden lieden van dien lande, *dat* binnen deser wildernissen sijn die bome der zonnen ende der manen, die teghen den coninc alexander spraken ende onderscieden ende seiden hem sine doot. Ende men seit, dat die priesteren ende die ander liede, die dese bome hoeden ende van haren vruchte of froyte eten ende vander balsemen ooc die (154*a*) daer wast, si leuen wel iiij^{c} jaer of v^{c} ouermids die cracht

2 H *h'*, naar I B 3 I in despyt hebben; auoir en despit 5 I verordelen 7 I wyc G. m. of wye — H *had*, naar I B 9 B sprac 12 H *desernit* 15 I gheuonden 20 H *ontseit*, naar I B 21 H *omme* [*dat*] *dusdanighe* I om dit ex. B hier omme 23 B segghic daertoe 25 H *segghen* [*ende*] *voor* 26 I ghesc. 28 I ghetrouw. 33 H *eenr* 34 H *.m.*, naar I F 36 et croient bien le jncarnacion parfitement 37 H *niemare*, naar I; mes ils ne scieuent bien la manere — B hoe hi starf *Kol.* 256 *r.* 1 opschr. naar I 7 inv. naar I B — I a. dwerghen 8 I pigmeen syn — H *want*, naar I B 11 roken si e. q. r e. *ontbr.* I; qar sils auoient perduz lodour ils morrerent tantost 15 B simpel en onverstendich 19 H *op*, naar I B 20 B ru — I e. groot r. 21 I derdalf m. br. ende is gheh. 22 opschr. naar I 24 par les desertz de lautre part de la ryuere 27 inv. naar I; de ceaux de paiis que de deinz ceo desert 30 ende ondersc. *ontbr.* I B; qui parlerent au roi A. et li deuiserent sa mort

vand*er* vrucht en*de* vand*er* balseme*n*, want me*n* seit, dat h*er*de vele balsemen wast daer ende niewers el dan daer en*de* te babylonien, als ic *v* hier vore*n* seyde. Nv suldi wete*n*, dat wi alte gh*aer*ne te desen bome hadden ghegaen hadden wi ghemoghe*n*, m*ar* jc wane, dat c^m. me*n*schen en soude*n* daer niet come*n* behoude*n*like*n* door die wild*er*nisse allene om de*n* grote*n* hoop der wilder beeste*n*, die d*aer* sijn en*de* der *groter* drake en*de* serpenten, die doden en*de* ver*s*linden al dat si ve*r*crighe*n* moghen. Jn dit lant zij*n* *witte* olifante*n* sond*er* ghetal en*de* *eenhoorne* ende ander beesten h*er*de veruaerlike*n*. Jn pape jans lande zij*n* vele deser eylanden en*de* zij*n* vele deser wonderlicheden, dat alte lanc ware te ve*r*trecke*n* en*de* vele rijc(154*b*)hede*n* en*de* ghesteente. Jc wane wel, dat ghi hebt hore*n* segghen en*de* dat ghijt ooc weet, waer o*m*me dat dese keyser het pape jan, mar jc sal v noch *segghen waer* om, omder gheen*n*re willen, dies niet en weten. Bij tiden die lede*n* sijn was een keyser, dat een h*er*de *groot* en*de* vroom prinche was en*de* hadde in sijn gheselscap kerstene ridders, also dat noch doet die noch keiser is, so dat he*m* eens h*er*de zere luste te zien den dienst gods der kerstene en*de* doir ghinc kerstenheit *ouer die zee* tote turkie*n*, armenien, surien, jherosolimam, arabien, halappe en*de* tote int lant van egypte*n*, so dat dese here eens quam gherede*n* mit luttel gheselscap te eenre(154*c*) k*er*ken van egypte*n* op ene*n* sat*er*dach na sinxen, dat die bisscop van alexandrien oordene maecte en*de* hi sach en*de* hoorde den die*n*st gods en*de* sach ordene maken. Doe vraechde hi, wat lieden dat dat sijn soude*n*, die de p*re*laet voor hem hadde, d*aer* hi so vele dienst ouer ghedaen hadde. En*de* *een van sinen* riddern antwoorde hem staphans, dat het pape*n* sijn zouden. En*de* hi seide doe staphants, dat hi niet meer coni*n*c sijn en woude noch keyser, mar pape en*de* woude ooc heten en*de* den name hebben des ghee*n*s, die daer eerstw*er*f vut *quam* van dien nuwe*n* papen, die welke jan hiet, so dat si hier o*m*me oyt sint altoos gheheten sijn van dien lande ooc (154*d*) pape jan. Jn sijn lant zij*n* ooc h*er*de vele kerstene va*n* goede*n* gheloue en*de* van goeden betrouwene en*de* si hebben ghemeenlijc ene*n* cappellaen die he*m* misse *singhet* en*de* maken tsacrament va*n* brode, als die van grieken. Mer si en segghen niet so vele dincs en*de* bedinghe*n*, alsme*n* in dit lant doet en*de* pleghet. Want si en segghen niet meer da*n* hem sinte thomaes leerde en*de* also die ander apostele*n* plaghe*n* te doene, segghende allene haer p*ater* no*ster* *ende die vyf woerden, daer men tlichaem ons heren mede consacreert*, mer wi hebben vele addicien, dat sijn toeualle, die die paeuse d*aer* toe gheset hebben, d*aer* si n*iet* of en weten.

Van een groot eylant ende coninckryck gheheten taprobane.

En*de* voort te*n* ooste*n* waert va*n* pape ja*n*s lande staet een groet eylant en*de* een groot conincrike, datme*n* heet (155*a*) tabrobane, dat een h*er*de edel vruchtbaer lant is, en*de* die coninc van desen lande is h*er*de rike. En*de* altoos als die coninc doot is, so kiese*n* si ene*n* andre*n*. Nochtan is hi en*de* alle sijn lant ond*er*danich den pape jan. In dit lant sijn twee wintere en*de* twe somere en*de* me*n* oechstet core*n* twee we*r*uen tsiaers. En*de* in allen tiden vande*n* jare sijn d*aer* die boomgaerde groene en*de* bloeyen. D*aer*

3 B newerinc 4 inv. naar B; ieo vous autre foitz dist 7 I mannen 10 H *groot*, naar I · 11 I d. daer d. 12 I crighen — H *wilde*, naar I; B vele o.; des olifantz blanc zet bys 13 H *en hoornen*, naar I B; et des vnicorns et des lyons de plusours maneres 15 I s. v. aldus ghedaen eyl. e. harde veel wond.; plusours autres jsles y a en la terre prestre Johannes et moultz des merueilles 17 et molt de richessez et de noblesse que y a et des pieres preciouses grant habundance 21 inv. naar I B 24 H *grot*, naar I B 25 W si qe cils ad qi est meintenant 27 si le prist talent 29 inv. naar I e. doe ter tyt gh. kerstenr. ouer die zee tot t. B e. doen ghinc k.; et a donques duroit cristiente par de la la mier tote Turkye Surye etc. Te lezen: *ende doe ghinc kerstenh. ouer die zee doir tot* enz.? 31 si vient cils emperers 34 I pinxteren 35 I wyede of oerde m. 39 I dyensten voer gh. h ; ou il auoit tant de misterie a faire — inv. naar I — H *sine*, naar I — *Kol.* 258 *r.* 3 I nemmermeer; quil ne voleit plus estre rois ne emperers appelletz, mes prestres et voloit auoir le nonn 6 H *quamen*, naar B 7 I s. d. hier om die keyser van dien lande ghehieten is p. j. 11 I v. trouwen 12 B d. alle daghe messe doet — H *singhen* 19 inv. naar I B; et les parolez dont le corps nostre seignour est consecreez 22 I d. veel p. ghemaect hebben 23 opschr. naar I 27 I vruchtbarich 29 B si pleghen haren couinc te makenne met kiesene 33 I e. m. heeft twe vruchten siaers vanden coerne B e. hets daer ij werf oest

wonen in goede liede ende verstandeghe ende vele kerstene onder hem, die *so* herde rike sijn, dat si niet en weten, hoe vele dat si hebben. Bi ouden tiden die leden zijn, als men plach te varen van pape jans lant in dit eylant mit ouden scepen, men placher wel toe te doene *xxiij* dachuaerden of meer, mer mitten scepen, diemen daer nv maect, so vaertment wel binnen vij daghen ende men siet den gront (155*b*) vanden watere te menigher stat, want het en is niet diep.

Van twe eylanden daer dye berghen al goutberghe ende siluerberghe syn ende ander dinc.

Bi desen conincrike sijn twee ander eylanden, deen heet orille ende dander argitte. Ende *al* tlant van desen eylanden *is* van guldenen berghen, daer men al omme graeft gout ende suluer ende dit is, daer die rode zee haer *scheet* vander westerscher zee. Jn dese *eylanden* en sietmen gheen sterre, diemen claerlike bekennen mach sonder een scoon claer sterre, diemen canopes hiet. Ende men siet ooc die maen niet *in al* haren scinen zonder *int* ander vierendeel. Jn desen eylanden sijn grote gheberchte van goude, die de miieren harde naersteliken hoeden ende die purgeren ooc dat gout ende affinierent herde wel. Ende dese miiren sijn (155*c*) also groot als honde, so dat die liede en dorren desen berghen niet ghenaken, want die miieren souden op hem springhen, so datse vanden goude niet en mochten hebben, het en si met groter behendicheit. Ende daer omme alst herde ouer heet is, die miieren berghen hem in daerde van tercie tide totter noenen. Ende dan nemen die liede kemele, dromedarise ende ander beesten ende

dan gaensi al heymelike laden van dien goude ende dan vlien si, eer die mieren vter aerden *comen*. Ende op ander tiden, alst niet so heet en is, dat hem die mieren onder daerde niet en berghen, so doen se een ander maniere ende nemen *merien* die jonghe volijn hebben ende (155*d*) legghen op dese merien *twe* ydel vate als zwarte manden, die lanc zijn toter aerden ende bouen open, *ende dan doense* die *merien* gaen *ter* weyden omtrent die berghe, mar si houden die volijn bi hem. Ende alse die mieren die ydel vate sien, so climmen si daer op ende gaen daer in. Ende dese mieren hebben sulke natuere, dat si niet omtrent hem en laten *en* gheen hol in daerde noch gheen ander ydel dinc, si en vollent mit goude. Ende al si dese vate aldus mit goude gheuollet hebben ende dien lieden dinct, dat die merien ghenoech gheladen sijn, so laten si die volijn gaen ende doense neyen. Ende staphans comen die merien al gheladen lopende tot haren volijnen waert ende dan (156*a*) *ontladense* dese merien ende aldus hebbense vanden goude ghenoech, want dese mieren ghedoghen wel, dat die beesten bi hem comen weyden ende wandelen, mar en ghenen mensche en wilse bi hem ghedoghen.

Vanden donckeren lande ende steenrootsen by den aertsehen paradyse ende ander dinc.

Ende op dander zide *van* desen eylande ende *van* dese wildernisse van pape jan lande ten oosten waert gaende en vintmen niet dan grote rootsen ende doncker lant, daer men dach noch nacht en siet, alsoot die ghene van dien lande tughen. Ende dese wildernisse ende dit doncker lant duert op *deen* side

4 H *hebben* [*want*] *bi*, naar I F — B wilen 7 H *xx*, naar I F 11 opschr. naar I 14 inv. naar I; tote la terre — H *zijn*, naar I; est de myne dor et dargent 17 H *cheet* I scheyt — la mier occeane 18 H *eylande* 21 H *van*, naar I; de tote la lunaison 22 H *is*, naar I 30 I crighen en moghen het e. s. m. gr. subtylheyt 32 I als heet weder is B alst h. heet es 35 dromedairs jumentes et autres b. — *Kol.* 260 *r.* 3 H *lopen*, naar I B; issont hors de terre 6 H *mierien* — I volen 7 I e. hanghen ouer d. m. 8 inv. naar I F — ausi com petitz huches voides et sont ouertes par desur et pendent iesque pres de terre. De vertaler las *noires* in pl. v. *voides*. Wschl. te emendeeren: die *hanghen* totter aerden 9 H *sendense alse die*, naar B; I e. also setten si die merien te weyden; et puis enuoient celles jumentes pasturer 10 H *mieren*. naar I B F — inv. naar B 12 I s. springen si daer in 15 H *ten* — W qils ne lessent rien voide entour eux, ne caue de terre nautre chose 20 B so doen die liede die volene weiden; ils mettent hors lour polains et les font hynner 23 H *dan* [*ont*] *ontladen* 28 opschr. naar I 29 inv. naar I 30 inv. naar I 35 H *den*, naar I

totten aerdschen paradise, daer adam onse ..... *ende yeue* eerstweruen in waren ghedaen, die daer niet langhe in en *duerden*, welc ten oosten waert is te gane... dbeghinsel der aerden, mar het en is niet onse (156*b*) oost van hier, dat wi orienten heeten, daer haer die zonne *op heft tot ons waert, want als die sonne* op staet int oosten ten aerdschen paradyse waert, so en ist nacht hier in dit lant *omme* der rontheit vander werelt, also jc hier voren gheseit hebbe. Want onse here maecte die werelt al ront ten middeweghen van desen firmamente ende die berghen ende die valeyen, die in aertrike sijn, die sijn comen vander diluuien ende die *weeke* aerde verdreef ende wech *scuerde* ende die herde rootsen ende aerde bleuen tgheberecht.

Een weynich vanden aertschen paradyse.

Vanden aerdschen paradise en soudic v niet conne ghescriuen, want jc en *hebber* niet gheweest, dat my leet is, dat ics niet waerdich en was, mar dat (156*c*) jc hebbe horen segghen den wijsten van dien lande sallic v ghaerne segghen. Men seit, dat daerdsche paradijs is ten hoochsten vander werelt ende is int oosten ten beghinsele vander werelt. Ende het staet so hoghe, dat bina comt na die cirkel vander manen, daer si haren loop in doet. Want het is so hoghe, dat die diluuie daer niet en conste ghecomen, die *alle die* werelt bedecte onder ende bouen zonder allene tparadijs. Ende tparadijs is al omme besloten mit enen mure, mar men can niet gheweten nv, *waer* of die mure is ghemaect ende het schijnt, dat die mure al mit moste ghedect is, so dat men noch stene noch ander materie en can

ghesien, daer die mure of ghemaect is. (156*d*) Ende die muer strect hem van zuden ten noorden waert ende *het* en heeft mar enen inganc, die besloten is mit enen bernenden vier, so dat gheen sterflijc mensche en soude moghen daer in comen. Ende int hoochste vanden paradise ter rechter middewaert is die fonteyne, die die iiij riuieren wt werpt, die door menich lantscap loopen, vanden welken die eerste heet phison ende gangues, dat alleens is ende loopt door indien, jn die welke riuiere men vint vele dierbaer ghesteente ende lignum aloes ende vele guldens sants Dander riuiere hiet nil ofte gyon, die door ethyopien loopt, die derde heet tygris ende loopt door assurien ende door die grote armenien, *die vierde heet eufrate, die loept dore persien ende dore meden ende dore ermenien, ende men seyt in dit lant, dat alle die zoete wateren vander werelt bouen ende beneden oorspronc nemen van deser fonteynen ende dat wt hare springhen alle suete watere. Die eerste riuier is geheeten physon, dat is te seggen in onser spraken vergaderinge, want herde veel ander riuyeren werpen hem ende vergaderen in dese riuiere. Ende dese riuier is tot sulcker stat claer ende tot sulcker stat doncker ende te sulcke stat heet ende te sulcker stat cout. Ende die ander riuier heet nyl of gyon, want si is altoes donckerachtich. Ende gyon is te segghen in egipscher sprake tourble, dat is doncker. Dye derde rieuier heyt tygris, dats te seggen haestelic lopende, want si loept snelre dan enich vanden anderen. Ende daer om heet oec een beeste tigris, datse so snelliken loept. Dye vyerde riuier heet effrates, dat is te segghen wel draghende, want daer wast herde veel goets op dese riuier, froyt ende coern ende alrehande cruden. Ende weet, dat gheen sterf-*

2 na *onse* zijn een paar woorden uitgevallen — inv. naar I; la ou adam nostre primer pier et Eue feurent mys — H *eerstweruen* [*daer*] *in*, naar I 3 H *duerde*, naar I 4 na *gane* is een woord uitgevallen; I van B *ontbr.*; au commencement 6 I van henen 7 inv. naar I en in hoofdz. B; ou le solail leue a nous qar quant le solail est orient 10 H *ome* 16 H *welke*, naar I B — H *seuerde*, naar I; que gasta la terre mol et tendre 18 opschr. naar I 20 I B ghesegghen — H *hebbet*, naar B 21 qar ieo nai mie este et ceo mei poise que ieo nestoi dignes 25 I is dat hoechste 28 I an — B sierkel 31 inv. naar I; B alde; tot la terre 34 inv. naar I B; de quei il est 36 I m. enen miste; tot couertz de mosse 37 I bekennen e. mach — *Kol.* 262 *r.* 3 H *heet*; I tparadys 13 B dierbaers ghesteins 17 Hier begint een groote lacune in H, die grootendeels naar I aangevuld wordt — van *die vierde h.* tot *d. ermenien* (19), ing. naar B; W et lautre ad a noun Eufrate, qi court auxi par mede, par Armenie et par Persye 20 *vander w. b. e. b.* ing. naar B; de monde desur et desouth 21 van *oorspr. nemen* tot *a. suete watere* (23) ing. naar B; preignent lour nessance de celles fontaignes de paradiz et de celles fontaignes totes y viegnent et issent 26 sassemblent et gettent en celle ryuere et ascuns lappellent ganges pour vn roy, qi feust en ynde questoit gangeres, qar elle curroit par mi sa terre 32 en langage de ethiopiens.

licke mensche tot desen paradise comen en mach, want niemant en mach daer te lande gaen om der groter wilder beesten wille, die daer menigherhande in die wildernisse sijn ende om der hogher berghen ende rootsen wille, daer niemant ouer comen en mach ende om der doncker lande wille, dier herde veel is ende oeck om der ryuieren wille, want sommighe lopen so stijf nederwert ende oeck om der druyst, om datsi vut eender hogher stat comen mit so groten ghescalle ende baren, datter gheen scip duren en mach. Ende twater kryt so lude ende maect so groten gheluyt om der hogher rootsen wille, daert vut ende doer ghelopen coemt, dat een mensche den anderen niet en mach horen daer int scep, oec hoe lude datsi roepen. Menighe grote heren hebbent mit wille dicke gheproeft, ofsi yet souden hebben dat gescal van desen riuieren verwinnen, opdatsi hadden moghen comen totten aertschen paradise mit veel volcs, mer nie en consten si den wech volbrenghen, want menighe van hem syn bleuen in die scepen doot van pinen om teghens den stroem te royene. Ende menighe worden blint ende doef om tgrote gheluyt ende gheruft vanden water. Ende menighe syn verloren ghebleuen binnen den stroem, so dat gheen sterflic mensche den paradise ghenaken noch toecomen mach, het en si mit sonderlinghe gracie van god, soe dat ic van desen dinghen niet meer segghen en can noch en mach. Daer om sal ic my laten genoghen hier of meer te segghen ende sal weder keren totten dinghen, die ic ghesien hebbe.

Hoe dat paep jans lant voet teghen voet leyt teghens enghelant.

Van desen eylande ende van paep jans landen, daer ic voer of ghesproken hebbe, die onder ons syn ende vanden anderen landen, die noch vorder syn, dyese woude veruolghen om al die werelt om te gaen, die de gracie van gode hadde, dat hy den rechten wech houden mochte, hy mocht den rechten wech wederkeren tot sinen lande, daer hi wt ghescheyden was recht voertgaende tot hi alle die werelt om ghegaen hadde. Mer luttel luden proeuen dese wech, om datmen daer alte veel tyts ouer soude doen ende om al die vreesen, die in desen wegen syn ende om menigherhande veruaerlics volcs wil, diemen in menighen eylanden vynt ende om der zee wille, die tot menigher stat vreselyc is te reysen ende oec om des verdolens wille. Ende daer om keertmen weder van desen lande doer ander eylanden altoes gaende op die zyde van paep jans lant, so dat men int wederkeren coemt in een stat, die heet cayssam ende leit in een eylant, welck wel .lx. dachuaerden lanc is ende wel vyftich dachuaerden breet of meer ende dit is dat beste eylant ende conincryck wt genomen cathay. Ende waert dat die coepluden dit lant also wel hantierden, als si cathay doen, het soude veel beter syn dan cathay. Dyt lant is also wel bewoent ende vol volcke. Als men wt eenre stat gaet, men siet staphans een ander stat voerwaert, so waermen oec gaen wil. Jn dit eylant is harde veel goets van leuinghe ende van allen specien ende cruden ende daer syn oeck grote bosschen van castanien. Die coninck van desen eylande is harde machtich, nochtans hout hy syn lant vanden groten can ende is hem onderdanich, want het is een vanden .xij. prouincien, die de grote can onder hem heeft behaluen syns selfs lant.

Van een conincryck gheheten riboth ende anders.

Van desen eylande coemtmen int weder-

12 B dat ne gheen scip ieghen den stroem en can ghecomen W qar lewe court si roidement, pur ceo qe elle vient de haut, et si vient a si grandes vndes qe nul nief ne purroit nager encountre 14 B ghescal 16 *coemt*, ing. naar verschillende oude drukken B daert ieghen loept 17 *daer int sc.* ing. naar B; en la neef 18 meyntes grantz seignours et de grant volunte out assayetz plusours foitz a aler par celles ryueres vers paradiz et as grandes compaignies 26 I *reysen*, naar B; W pour nager countre les vndes 28 B e. menich es doet bleuen vanden groten storme vanden vatere; et plusours furent suffoques et perduz dedeinz les oudes 38 de celles jsles dont ieo vous ai auant parlee en la terre prestre Jehan — *Kol.* 264 *r.* 2 qui les vodroit pursuir pour la terre enuironer qui aueroit grace de dieu a tenir droit voye 18 costeans de la seignoure pr. j. 26 B versochten; hauntassent 31 en cell roialme — I *h. v. volcs ende vol v. a. sp*, naar B; y a grant plente de touz biens pour le viuere et de touz maneres despices 34 B kerstaingen 39 sanz sa propre terre et sanz les jsles meindres dont il en ad meyntes 40 *int wederkeren* ing. naar B; en reuenant

keren tot enen anderen eylande of conincryc, datmen heytet riboth, dat oec onder den groten can is ende is oec een oueruloedich lant van coern ende van wyn ende van anderen dinghen. Ende dese luden en hebben gheen husen, mer si wonen ende ligghen in tenten, ghemaect van swarten vilte al tlant doer. Jn dit lant van riboth heeft haer coninc ene scone stat ende het is een coninclike grote stat ende is al mit witten ende zwarten stenen bemuert ende alle die straten syn mit sulcke (157*a*) stenen ghepaueit. Jn dese stat en is niement so coene, die bloet soude dorren storten noch van menschen noch van beesten om die waerdicheit van haren afgod, die si aenbeden. Jn dese stat woont die paeus van haren gheloue, die si heten lebassi. Dese *lebassi* gheeft alle beneficien, prouende ende ander dinghen, die den afgoden toe behoren. Ende alle die ghene, die yet houden van haerre kerken, liede van ordenen na haerre wet ende ander, sijn hem onderdanich, also die liede vander heyligher kerken sijn hier den paeus. Jn dit eylant van riboth hebben si een costvme, alse die vader van yemende sterft ende die sone wil sinen vader grote eer doen, hi ombiet alle sine vrienden ende maghen (157*b*) ende liede van ordenen ende papen ende vele minnestreers. Ende dan doet hi sijns vaders lichame draghen op enen berch mit groter feesten ende blijsscepen. Ende die dan is die grootste prelaet slaet hem sijn hooft of ende leechtet in een grote gulden platele ende gheuet den sone ende die sone ende die andre draghent al singhende thuus ende segghen vele bedinghe. Ende *daer* na die papen ende die gheordende liede houwen dien lichaem in stucken, segghende haer bedinghen. Ende die voglen van dien lande, die sulke costume wel gheleert hebben van langhen tiden, comen *daer* bouen vlieghende (157*c*) ende die papen werpen hem stucken toe van dien vleessche ende si *draghent niet* verre, si en etent alle ende daer na ghelike dat die papen hier in dit lant singhen voor die doden: subuenite sancti dei et *cetera*, also singhen die papen daer mit luder ende mit hogher stemmen in haerre spraken: besiet, hoe goeden mensche dit was, die die ynghelen comen halen ende draghen int paradijs. Ende dan dunct den zone, dat hi harde *zeere* gheeert is, als die voghelen sinen vader eten. Ende die ghene *daer meest* voghelen om comen, die is meest gheeert. Ende *daer* na die sone leidt sine vrienden ende sijn maghe te sijnre woninghe waert (157*d*) ende doet hem grote feeste. Ende die vriende ende die maghe vertrecken, hoe die voghelen quamen *hier v*, hier x, ghinder xx ende glorieren ende beroemen hem daer *of*. Ende alsi in huus vergadert sijn, die sone doet sijn vader hooft zieden ende gheuet een yghelijc van sinen zonderlinghen vrienden vanden vleessche tetene tenen entelmoese. Ende vander hersse bac maect hi enen nap, *daer* hi wt drinct ende die vriende ooc *met groter deuocien* in ghedinckenisse des heylichs mans, die die voghelen gheten hebben. Ende desen nap hoedt hi waerdeliken ende drincter wt alle sijn leuedaghe lanc om die ghedinckenisse sijns vaders.

Van een alte ryken man die nochtans gheen prince en is ende anders.

Van desen lande int weder(158*a*)keren door des groten cans lant in x dachuaerden na staet een ander groot ende goet eylant ende conincrike, daer een rijc coninc in is ende machtich. Ende onder alle dander liede van desen eylande so is een rijc man, die noch prinche, noch amirael, noch hertoghe noch graue en is, mer hi heeft onder hem harde vele liede, die haer lant van hem houden. Dese man heeft wel *te* renten

6 *ende liggh.* ing. naar B; ausi demorrent et gisent 8 van *jn d. l.* tot *sc. stat* ing. naar B 18 H *basi* — H *gheeft* [*heeft*] *alle* 20 et touz ceaux que tienent riens de lour esglises 23 B onderdaen 29 I minnestreers ende speelluden B speelliede 32 B e. dan die gr. 34 dargent ou dor 35 I e. d. s. met den anderen vryenden 38 I B houden 42 I daer ouer vlieghen B d. b. rustende — *Kol.* 266 *r.* 1 H *draghen mit*, naar I B; vn poy loinz 7 I d. y. aldus comen h. 11 H *meer*, naar I; plus grant nombre des oys. 17 I inv. naar I B F — B gh. xx ende droghen sinen vader ewech 17 inv. naar I 20 B sijns 22 I tot eenre ghehoechnisse; en lieu dentremes — I vanden cop van den hoefde B hersen beckenne 23 I nap wt te drincken 24 inv. naar I B; a grant deuocion 27 I hout 28 I in ghed. 29 opschr. naar I 30 de ceste terre en returnant par x iourneez par mi la terre du grant chan 31 B groets 39 inv. naar I B

*jaerlix ccc*m. kemele gheladen mit corne *ende* mit rise ende hi leedt een edel leuen na die costume van daer, want hi heeft .l. joncfrouwen ende maechden, die hem altoos ten eten dienen ende tsinen slaep gaen ende die hem doen al dat hi wil. Ende als hi ter tafelen gheseten is, bringhen si hem sijn spise *telken vijf gherechten te gader ende si brenghen dese gherechten al singhende ende dan snidense voer hem syn spyse* ende stekense hem inden mont. (158*b*) Want hi en handelt noch en doet niet mitten handen, dan hise voir hem leidt op die tafele, want hi heeft so langhe nagle, dat hi niet en soude connen ghehouden noch ghenemen, want dat is *daer* grote edelheit den mannen, dat si langhe nagele hebben ende sise laten wassen also langhe, alsi wassen moghen. Ende daer is menich man int lant, die haer nagle so lanc laten wassen, datse al om haer hant gaen, dat dunct hem een herde grote edelheit. Ende die edelheit vanden wiuen vanden lande is, dat si cleyne voete hebben. Ende daer om also saen alsi gheboren sijn, men bint hem die voete so vast, datsi niet half en wassen so seer alsi zouden. Ende dese joncfrouwen (158*c*) singhen liedekine die wile dat hi et. Ende als hi niet meer en et van desen gherechten, so bringhen si hem ander vijf gherechten ende zinghen, als zi eerstweruen daden. Ende aldus doen si tote dat hi al vol gheten heeft ende aldus doen si alle daghe. In deser manieren so leet hi sijn leuen, ghelike dat sine voorders ooc ghedaen hebben ende aldus sullen si doen, die na hem comen sullen zonder enich scoon feyt van wapenen te doen, mar si leuen aldus altoos na haerre ghenoechten als een verken, dat men mest. Dese rike man heeft een rikelijc pallaes, daer hi woont ende daer die (158*d*) muere of heuet wel ij milen ommegaens. Ende daer binnen staen vele scoonre boomgaerden ende al tpaueysel van sijnre cameren ende van sijnre zalen is van goude ende van suluere. Ende te middeweghen van een van desen boomgaerden staet een cleyn berchskijn, daer een scoon preyeel in staet. Ende in die prieel staet een alte sconen *kercskijn* mit toornen ende mit berbecanen al van goude. Ende in dit kercskijn gaet *hi* dickewile sitten om goede lucht te hebben *ende hem te vermaken.* Ende om gene dinc en is dit kercskijn ghemaket dan allene om sine ghenoechte hebben. Van desen lande trect men achterwaert ten lande vanden groten can, (159*a*) daer jc v hier of gheseit hebbe.

Hoe dat van alle desen landen voerghescreuen gheen en is si en hebben wat vanden kersten gheloue ende ander dinck.

Ghi sult weten, dat alle dese lande, daer jc of ghesproken hebbe ende alle dese menigherande eylande ende *die menighe maniere van volcke dat* en gheen van hem *en is*, hoe menigherande gheloue dat si hebben, si en hebben enich vanden artyclen van onsen gheloue, die enighe verstande in hebben of enich goet point van onsen gheloue. Ende si ghelouen wel in gode, die die werelt maecte, die si heten heritaghe, dat is te segghen god der naturen, na dien dat die prophecie seit: Et *metuent* eum omnes fines terre, dats te segghene: Alle die inden der werelt sullen hem ontsien. Ende elwaer seit die scrifture: Omnes (159*b*) gentes seruient ei, dat is te segghen: Alle die liede sullen hem dienen. Mer si en connen niet volcomelike van gode spreken, want si en hebben niement, die hem leert dan allene, dat si verstaen moghen mit haren natuerliken zinnen. Noch van den zone, noch vanden heylighen gheest en we-

1 inv. naar I; B alle iare; touz les anz — H *iijm*, naar I F — inv. naar I B 3 I v. dyen lande — H *heeft* [*want hi heeft altoos*] *.l.*, naar I 6 I begheert 8 inv. naar I; B v gherichte t. g. e. s. bringense frisschelike al singh. e. sniden; W a chescun foiz .v. mes ensemble, et en portant elles chantent vn chaunceon. Et puis ly trenchent sa viande 16 H *so*, naar I B 22 I v. vrouwen 24 I rasch 25 I B also v. 27 I s. soete l. B een lidekijn 28 B nummer e. e. 31 iesque au fin de manger 34 I voorvaders B vorders; deuantrains 40 I d. h. in w. — *Kol.* 268 *r.*

7 H *lercskijn*, I B kercxken; petite mostier — B met torren e. haerbercvanen; ouesque tours et pynacles 9 inv. naar I 10 inv. naar I; et pour soi desduyre 12 I dat hy syn ghenoechte daer in hebben soude — I v. d. l. coemt men weder totten l. 15 opschr. naar I 18 H *dat volc en is*, naar I 19 inv. naar I; et de touz ces diuerses gentz 22 vermoedelijk te lezen: *in hem hebben*; pour quei ils eyent en eaux reson et entendement 27 H *metum* 33 I dyet h. l.; que lour deuise

tense niet te sprekene, mer vanden eersten boeken der biblen ende vander propheten boeken ende van moyses boeken weten si wel *te sprekene* ende segghen, dat die creaturen die si aenbeden en sijn niet god, mer si aenbedense om *die* doghet die in hem *is*, *die in hem* niet sijn en mochte (159*c*) en dade die gracie gods. Ende vanden beelden of afgoden segghen si, dat gheen liede en sijn, si en hebben afgode ende dat segghen si om der kerstene wille, die onser vrouwen beelde hebben ende der ander heylighen, die wi *anbeden*, mar si en weten niet, dat wi niet en aenbeden die beelden van houte of van stene, mar die heylighen allene, jn wies name si ghemaect sijn. Want also die lettre leert ende wijst die clerke, hoe ende wat si ghelouen sullen, also leren die beelde den leeken lieden te peinsene ende te aenbedene *dye heylighen mitter harten, in wyes name die beelden* ghemaect sijn. Want tmenschelike ghepeyns is dicwilen veronledicht *met wonderliken dinghen* ende (159*d*) niet met goeden dinghen, so dat die liede dicwil gods ende onser vrouwen souden vergheten ende ander heylighen te bidden ende te aenbedene, en daden die beelden, die na hem ghemaect sijn, dies hem vermanen ende ghedencken doen. Si segghen ooc, dat die yngelen gods jeghen hem spreken door haren afgod ende dat hare afgode grote miracule doen. Ende si segghen waer, want daer is een vanden ynghelen gods in. *Nv synder tweerhande engelen*, goede ende quade, also die van grieken zegghen: caco ende calo. Caco is goet, mar calo is quaet, mar die in haren afgoden sijn dat sijn quade ynghelen om hem in haer dolinghe te houden.

1 B v. deu iersten boec; de la bible specialment de genesis 4 inv. naar B 6 H *hare*, naar I; B die grote d. — inv. naar I; W pur la vertue qi est en elles, qi ni purroit estre saunz grace de dieu 13 H *anbedene*, naar I 16 I i. w. ere; en qui nonn 17 I alsoe als 20 inv. naar I en in hoofdz. B; mes les seintz en qui nonn elles sont fetes 23 inv. naar B; variant by W quar pensee domme et de femme est sonuent corrumpue par pluiseurs choses mundaines. Te lezen: *wereldliken dinghen*? 34 inv. naar I en in hoofdz. B 34 si qe les gregeois dient cacho et calo, et cacho est maneys et calo est bonz 39 I dwalinghe — *Kol.* 270 *r.* 1 opschr. naar I — inv. naar I (v. a. luden); il y a plusours autres diuerses paiis et moultz des autres merueiles par de la 9 H *weet*, naar I 13 inv. naar I; rien dire de nouelle 16 H *lachelijc* I behaghelyc; que choses nouelles plesent 24 opschr. naar I 26 H *zee* [*jtem*] *jnt*, naar I B F 32 I a. dinghen; ne bele emprise

Hoe jan van mandauille veel wonders achter laet te scriuen, om dattet boec te groet soude syn.

Aldaer ende (160*a*) in dien lande *van ouerzee syn veel ander landen* ende ander wonderlicheden, die jc alle niet ghesien en hebbe, daer om en soudicker niet of connen ghespreken. Ende ooc in dien lande, daer jc selue gheweest hebbe, hebbic vele wonders ghesien, dies jc al hier niet en scriue, want dit boec soude te groot hebbe gheworden. Ende *waert* ooc dat jc alle bediede ende vertoghe al dat int lant van daer is, een ander die den lichame pijnde om daer te gane ende omme ghinghe dese verre lande, hi en soude niet *niewes* connen ghesegghen int wederkeren, of ict nv al bediede, daer die liede solaes in namen Ende men seit dicke, dat nuwe dinghen *bachelijc* sijn, (160*b*) daer om so willic mi hier mede laten ghenoeghen zonder enighe ander dinghen te segghen, die in dit lant sijn, op dat ander liede die daer gaen ghenoech moghen vinden te segghen ander dinghe, die jc hier niet en scriue, die daer mach gheweest hebben. Ende daer om latet v ghenoeghen nv ter tijt.

Op wat tiden jan van mandauille wt engelant toech ende anders.

Ende jc jan mandeuile voorseit, die wt onsen lande sciet van ynghelant varende ouer zee int jaer ons heren .m.iij[c] ende xxij hebbe sint menich lant omme ghegaen ende hebbe gheweest in menighe goeden gheselscape ende hebbe ghesien menich scoon (160c) feyt, hoe dat jc selue noyt scoen feit en dede noch ander doghet, daer men of spreken mochte,

mer nv ben jc comen in rusten ieghe*ns* mine*n* danc mids tfledersijn en*de* articule, die my *ver*worghen en*de* jc ben nemende solaęs in mij*n* keytiuighe rustinghe, pensende om den tijt die leden is, *soe* hebbic dit boec ghescreuen en*de* d*aer* in gheset dat jc ghesien hebbe, na dien dat my ghedencken mach jnt jaer ons here*n* m.iij.^{c} lvij jnt viue en*de* dertichste jaer, dat jc van onsen landen schiet, so dat jc bidde alle de*n* ghenen, die *dit boeck* lesen sullen, dat si gode voor mi bidden op dat si wille*n*. (160*d*) En*de* jc sel voor he*m* bidde*n* en*de* alle die ghene, die ene*n* p*ater* n*oste*r voor my segghen selle*n*, dat my god wille gheue*n* *ver*latinghe van al mine*n* sonde*n*, die willic deelachtich make*n* mit my van allen

goede*n* pelegrimagye*n* en*de* va*n* alde*n* goede, dat ic ye ghedede en*de* *dat* jc noch *doen* sal tote mijnre doot. En*de* jc bidde gode, van wien alle goet comt en*de* alle gracie, dat hi wille mit sijnre gracien *ver*uullen alle die ghene, die dit boec sullen lesen of horen lesen, en*de* behoude*n* haere ziele en*de* haer lijf in die glorie van sijnre loui*n*ghe*n*, die drieuoudich is en*de* een sonder beghinsel en*de* sond*er* eynde, sonder ghelijcheyt goet en*de* sonder mate groot, die in alle*n* (161*a*) steden jeghenwoordich is en*de* alle dinc *onthoudende*, welken en gheen goet en mach betere*n* noch gheen quaet mach arghere*n*, die in volcomenre drieuoudicheyt leeft en*de* regneert inder ewicheyt en*de* in allen tyde*n*. Amen.

1 I ter B ten rasten 2 I artetike; W artetikes qi moy destreignont 4 I keyt. ouden daghen; cheitif repoos 5 inv. naar L — W ay cestes choses compilez et mises en escript 7 B n. dat mi nv gh. m. 8 mille .ccc. lvj. al xxxiiij^{me} an 9 I na dat ic wt o. l. schyede 11 inv. naar I; B boecseken 16 B verlatenesse — *Kol. 272 r.* 2 H *die*, naar I — inv. naar I; que ieo ferrai vnqore 4 I alle gracie ende doghet coemt; de qui tot bien et tot grace descende 8 H *van* dittogr. — I v. sinen ewyghen ryke; a la glorie et loange de lui 10 sanz qualite bons sanz quantite grantz 13 H *onthouden*; W contenant 15 H *volcomenre* [*ende*] *drieuoudicheyt*, naar I

AANTEEKENINGEN,

grootendeels bewerkt naar de Aanteekeningen van George F. Warner achter zijn uitgave van Mandeville in de werken van de Roxburghe Club.

1, 32 vgl. voor de middeleeuwsche meening, dat Jeruzalem het midden der wereld was, **157**, 31 en aant. daarbij.

4, 16 *lubani*: bedoeld is natuurlijk Sint Albans, M.'s geboorteplaats, zie Inl.

4, 29 zie voor de verschillende Indië's **135**, 26 vv. en aant. daarbij.

5, 7 *in duutsch*, vgl. Inleiding.

5, 38 *pulanen*: Polen.

5, 39 *flesien*: Silezië, met verlezing van *s* voor *f*, wellicht reeds is het oorspronkelijke Fransch.

6, 3 vv. De hier aangegeven omvang van Hongarije komt vrijwel overeen met dien van dit rijk in Mandeville's tijd. De volledige titel van Koning Lodewijk den Groote (1342—1382) nl. wordt in 1347 aldus opgegeven: »Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae (d. i. Bosnië), Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex." — *Clauonie* is Slavonië of Sclavonië, in ruimer zin, met insluiting van Croatië. — Met de *Comanien* zijn bedoeld de Comanen of Cumanen, een Turksche stam, die in 't midden der 10de eeuw het eerst in Europa verscheen en zich grootendeels vestigde op den linker oever van den Beneden-Donau, terwijl afdeelingen van dit volk zich vestigden in Hongarije aan beide oevers van den Theiss. — Het koninkrijk *Rossien* is Rood-Rusland, d. i. Halicz of Galicië. Toen aldaar het vorstenhuis uitstierf, 1340, werd het een twistappel tusschen Polen en Hongarije; sedert 1382 behoorde het voor goed aan Polen.

6, 9 *niflan*: Lijfland, omtrent welks ligging M. zich vergist, daar Litthauwen tusschen Galicië en Lijfland in ligt.

6, 11 *cypren*: de door Albertus Aquensis (Hist. Hierosol. I, 7) Cyperon genoemde stad Soprony, den Hongaarschen naam van Oedenburg, ten z. van Weenen.

6, 12 *neyburges*: de lezing verschilt zeer in de handschriften: newburgh, neuburgh, nesseburgh, meseburc. De laatste lezing schijnt de beste volgens den Heer Warner. Er was een »praesidium Meseburch", het huidige Wieselburg, in het Hongaarsch Mosony. Dr. Vogels (die ungedruckten Latein. Versionen Mandeville's, p. 11) ziet in Neyb. Stuhl-Weissenburg. — *maleuille* lag werkelijk aan de grenzen van Hongarije, doch niet aan den Donau, maar aan de Sau, nabij het huidige Semlin.

6, 20 *tharsien*: Thracië.

6, 24 *bellegaue*: Belgrado.

6, 25 *tlant der bugghers*: het land der Bulgaren.

6, 27 *maroye*; de Morava.

6, 28 *tlant van princenarden*, pinceras, pincemarcz, pincheras, d. i. der Petschenegen, Patzinaken of Pincenati, die zich ongeveer een eeuw voor de hun verwante Comanen aan den Beneden-Donau vestigden, maar wier naam in Mandeville's tijd wel niet meer in die streken bekend was: hij had hem uit vroegere schrijvers overgeschreven.

6, 30 *astroues*, sternes: Sternez, of Hesternit, nu Sofia. — *sinepope*: Philippopel — *dandrenople*: Adrianopel.

6, 32 *besamon*, besanzon: Byzantium.

6, 36. Bedoeld is het bronzen ruiterstandbeeld, dat Justinianus in 543 voor zichzelf heeft opgericht op het Forum Augusteum en dat uitvoerig beschreven is door Procopius (de Aedificiis, I, 2); het werd kort voor 1550 naar het arsenaal overgebracht om er geschut van te gieten.

7, 23 *ysamas*: Dismas.

7, 31. Het vers wordt aangehaald in de Legenda Aurea van Jac. de Voragine. In de verdeeling der houtsoorten over de verschillende stukken van het kruis volgt M. de gewone traditie.

7, 39. De vertaling is hier gebrekkig; men zie de Fransche aanhaling in de voetnoten. Het van cederhout gemaakte gedeelte van het kruis was een blok met een gat er in, dat in den bodem bevestigd was en waarin de voet van het recht opgaande van cypressenhout gemaakte stuk, paste. Zie de reproducte van een miniatuur achter in de uitgave der Roxburghe-club.

9, 2 vv. Over de beroemde legende van het Heilige Kruis, die hier volgt, zie men A. Mussafia, Legenda del legno della Croce, in de Sitzungsb. d. Kaiserl. Akad. Wiens, deel 63, p. 165.

9, 34. Helena, de gemalin van Constantius Chlorus en moeder van Constantijn den Groote, was geboortig uit Bithynië, maar Engelsche geschiedschrijvers (Beda, Willem van Malmesbury e. a.) maken haar tot een dochter van een Britschen vorst *Coel* van Colchestre.

10, 4 *des conincs capelle* is la Sainte Chapelle. Thans zijn deze reliquien, waartoe ook behoort een stukje van het ware kruis, eveneens door Lodewijk den Heilige van Boudewijn II verworven, in de Notre Dame. Het zijn de zg. »reliques de la Passion" of »grandes reliques".

10, 6. De Dietsche vertaler heeft den text niet begrepen en er maar wat van gemaakt, zie de voetnoot. Maar ook het verhaal zelf is onjuist. Deze reliquien werden in 1239 en 1241 door Keizer Boudewijn II van Constantinopel ten geschenke aangeboden aan Lodewijk deu Heilige, maar zij werden in pand gehouden door de Venetianen en de Tempeliers, van wie Lodewijk ze moest loskoopen.

10, 24 vgl. Durandus, Rationale VI, 77: »et scias quod corona fuit de *juncis marinis*, sicut eum vidimus in thesauris regis Francorum, quorum acies non minus spinis durae sunt et acutae." De beschrijving komt geheel en al met de werkelijkheid overeen.

10, 36, **11**, 12, 15, 23. Het verhaal dat Christus viermaal met doornen is gekroond geworden, dient om de verschillende meeningen, die bestonden omtrent de soort der doornen, die gebruikt waren, met elkander te verzoenen.

12, 1 *d. lich. sinte Jans guldenmont*, d. i. Johannes Chrysostomus.

12, 6. Boldensele, wiens reisverhaal in 1336 geschreven is, maakt melding van de weenende pilaren te Jeruzalem (cap. III, 7, afz. uitg. p. 61 en Zeitschr. des Historischen Vereins für Niedersachsen. Jahrgang 1852. Hannover 1855, p. 269): »est autem certa species lapidis in genere marmorum, qui enydros appellatur, quod ex frigidissima naturali ejus complexione aërem circumstantem ingrossando continue transmutat in aquam." Hij zegt verder, dat bij in de gewelven (sub terra) van het Keizerlijk Paleis te Constantinopel zekere »conchas marmoreas" gezien heeft, van den zelfden steen gemaakt »quae plenae existentes aqua evacuantur aliquotiens et revoluto anno sine omni humano studio plenae inveniuntur aqua, ita ut undique effluant, quod miraculum vulgaribus reputatur." Ludolph van Sudheim, die in 1336 bet Oosten bezocht, spreekt er van, als van »quaedam vasa lapidea, quae per se aqua adimplentur et statim exsiccantur."

12, 14 *die buttere v. const.*, d. i. »la bouche de Const." of »le Bracz Seint George", Brachium Sancti Georgi.

12, 25 *calistres*, calistre: Calliste, Thera; *caltos*: Chalce, nu Charki; *oritighe*: Ortygia, Delos; *tisorie*, tesbria: ? ; *murta*, minea: Minois, Paros of wellicht Amorgos, waarvan Minoa de oude haven was; *flaxon*: ? ; *melo*: Melos; *capace*, carpate: Carpathus, Scarpanto; *lomponie*, lempne: Lemnos.

12, 30 *tritople*, turcople; *princenayt*, princenard; *comani*, commaing. Alb. Aq. noemt (IV, 40) »Turcopolos, Pincenarios, Comanitas" en andere volken, uit welke het leger bestond, dat Keizer Alexis in 1098 den Kruisvaarders tot ontzet zond. De P. en C. zijn de reeds vroeger vermelde Petschenegen en Comanen, maar er bestond geen land Turcople. De Turcopoli zijn van gemengd ras »ex Turco patre et Graeca matre procreati" (Alb. Aq. V, 3) en werden door de Grieksche keizers als lichte cavallerie gebruikt, zoodat de naam ten slotte lichte ruiters ging beteekenen.

12, 34 *strageres*: Stagirus; — wat bedoeld wordt met de »stat van trachien" is onzeker, wellicht Thessalonice, omdat M. zooals later blijkt (**13**, 6) Thessalië met Thracië verwart.

12, 39. Werkelijk werd te Stagirus Aristoteles als een heros vereerd et tot zijn gedachtenis jaarlijks een feest, de 'Αριστοτέλεια gevierd.

13, 10 *lempire*, lempne: Lemnos. — De schaduw van den Athos viel op een metalen koe op de agora van Myrina op Lemnos, vgl. Plutarchus, de facie in orbe Lunae (Plut. Francof. 1620 II, 945 F.)

13, 11 volgens den Fr. text is er van berg*en* sprake: dus van den Athos en den Olympus beide.

13, 32. Bedoeld is het paleis Boukoleon, nabij den Hippodromus of Atmeidan.

14, 15. Bedoeld is Hermes Trismegistus.

14, 24. Paus Johannes XXII, 1316—1334. Het volgende slaat vermoedelijk op de mislukte onderhandelingen vau dien Paus met Keizer Andronicus Palaeologus, die lang niet in den smaak van het volk vielen. De hebzucht van genoemden Paus was algemeen bekend.

15, 18. Onjuist; slechts voor geestelijken bestond verbod van een tweede huwelijk.

15, 37 Deze plaats is verkeerd begrepen door den vertaler, zie de voetnoot.

16, 29. Na onderzoek door deskundigen is gebleken, dat het hier in het HS. voorkomende alphabet geen wetenschappelijke waarde heeft, evenmin als de alphabets, die voorkomen **44**, 19; **92**, 26; **122**, 37; **130**, 21; **132**, 36. Geen dezer is daarom in den text gereproduceerd.

17, 5 *nike*: Nicaea of Isnik. — *tlant van turken*: Klein-Azië.

17, 7 *chieuedout*, cheuedot, is het oude *Cibotus* later *Civitot*, thans òf Hersek, òf Gemlik.

17, 12 *darw. dat sinte nyclaus leit*, nl. te Myra.

17, 15 *sylo*: Chios, waar de mastik-cultuur in de Middeleeuwen schier uitsluitend te huis behoorde, gelijk zij daar nog zeer belangrijk is. De zuidpunt van het eiland heet nog kaap Mastiko.

18, 8 *pateram*. In werkelijkheid zou St. Nicolaas te *Patera* in Lycië geboren zijn, maar hij was bisschop van *Myra*, eveneens in Lycië, waar hij ook begraven werd. Met *mairca* (**18**, 10) wordt ongetwijfeld Myra bedoeld.

18, 15 *creyten*: Creta. — *jonamqs*, janeweys, d. i. de Genueezen. De mededeeling is onjuist, want na de verdeeling van het Grieksche rijk in 1204 kwam Creta aan Bonifacius van Montferrat, die het verkocht aan de Venetianen, welke het tot 1669 behielden.

18, 16 *ten eylande van cohos ende ten eylande van ango*. In werkelijkheid een en hetzelfde eiland, nl. *Cos* of *Lango*. De verandering der dochter van Hippocrates, den arts van Cos, in een draak of slang staat wellicht in verband met de overwegende plaats, door den slang ingenomen in den Asklepios-cultus, waarvan dit eiland een middelpunt was. Een zoon of kleinzoon van Hippocrates heette Draco en op het eiland is een promuntorium draconum. In het Liber insularum van Bondelmanti (van ongeveer 1420) leest men (p. 103), dat niet lang geleden een reusachtig serpent zich op Cos vertoond had en er de kudden verslond, maar door een geduchten krijgsman was verslagen en dat ook de dochter van Hypocrates er zich eens in de 6 of 8 jaar vertoont, haar lot beweenend en God biddend om verlossing, maar 't is niet duidelijk, of de schrijver wil zeggen, dat zij de gedaante van een slang heeft aangenomen. Een latere Italiaansche schrijver vermeldt uitdrukkelijk die gedaanteverwisseling. Volgens een episode is een Spaansche roman uit de 15de eeuw, den Tirante lo Blanch van Martorell was de betoovering gebroken door een zekeren Espertius. Toen hij den draak zag, viel hij flauw en ontving zoo den kus, dien hij had moeten geven, maar met denzelfden uitslag. Althans zoo is de lezing in de vertaling of omwerking van den Spaanschen roman door Caylus in zijn Oeuvres Badines. In een deel van deze episode wordt Mandeville bijna woord voor woord gevolgd.

19, 12 *een joncfr., die haer kemde*. Vgl. Heine's Loreley.

20, 15. De Johannieten veroverden Rhodus op de Grieken in 1309.

20, 18 *collos*. De verwarring tusschen het Phrygische *Colossae* en Rhodus, in de middeleeuwen zeer algemeen, was veroorzaakt door de zoo bekenden Rhodischen *colossus*.

20, 25. Vele reizigers weiden uit over den ook in het Westen zeer beroemden Cyprischen wijn. Later werd hij *commanderia* genoemd, omdat de beste soorten werden voortgebracht op de bezittingen van de commanderij der Johannieten.

20, 30 *sathalien*: Satalia af Sathalia, zooals in de Middeleeuwen Attalia in Pamphylië genoemd werd; maar er waren niet ver van elkander twee plaatsen van dien naam, Nieuw- en

Oud-Att.; het eerste is het huidige Adalia, het tweede heet thans Eski Adalia en heette in de oudheid Side. Het was, naar het schijnt, zeer gevaarlijk, de haven van Sat. — van welke der beide plaatsen is niet duidelijk — binnen te komen. — De trek van het hoofd (**21**, 8) schijnt een naklank te zijn van den mythe van het Medusa-hoofd: in een van de vele variatiën der sage, heeft het, evenals het Medusa-hoofd, de eigenschap dengene, die het aanzag, te dooden.

21, 20 *nichosie*: Nicosia, de hoofdstad van Cyprus onder de koningen uit het huis van Lusignan (1192—1489).

21, 21 *famegote*: Famagusta.

21, 26 *lemechon*: Limasol. De vierde voorname stad, die M. vergeet te noemen, was *Papho* of *Baffo*.

21, 28 *ysamas*: Dismas, vgl. **7**, 23.

21, 30 *zenomimes*, senonime, zenoneme, zenomyne, jerome, genouefe. Bij andere schrijvers: Zozonio, Zyzonimus. Men zou kunnen denken aan een zekeren Sozomenus, bisschop van Potamia op Cyprus, die in een lijst van Heiligen voorkomt.

21, 32 *casteel vander minnen*. Nog heden bestaan de ruïnes van het »Chasteau du Dieu d'Amour" op den berg S. Ilario, ten n.w. van Nicosia. Het kreeg zijn naam, omdat het zou gelegen zijn op de plaats van een tempel van Eros. Op deze plek bracht St. Hilarion, de heremiet, de vijf laatste jaren van zijn leven door, na er eerst de demonen te hebben verdreven, die haar bezochten; hij werd er ook begraven (vgl. **21**, 33).

21, 37 *papeionen*. Het schijnt een misverstand van M. te zijn, dat hij dezen naam geeft aan de bekende jachtluipaarden, die hier bedoeld worden.

22, 22 *thir*: Tyrus.

22, 30 en 31. De Dietsche vertaler maakt hier de domme vergissing van *egypten* te zetten in plaats van *Cyprus*.

22, 37. De *fons hortorum* is de beroemde Râs el 'Ain, een bron of groep van bronnen, die door middel van een aquaeduct het oude Tyrus en zijn omstreken van water voorzag.

23, 8 *sente sauoors kerke*: Sint Salvatorskerk.

23, 11 *helena die prophete*: de propheet Elia, vgl. 1 Koningen XVII, 8—24.

23, 16 *troyhen*: Troje.

23, 17 *sarchagie*: Karthago.

23, 18 *sydon sarecte*: Sidon Saiete. Saiete of *Sagitta* was de gewone middeleeuwsche naam van Sidon.

23, 19 *agyor*: Agenor.

23, 21 *beruch*: Berytus, Beirût — *sardenay*, vgl. Aant. bij **104**, 7.

23, 37 *adromodes*, andromade, andromedes enz. Er is een verhaal van Solinus, (cap. 34), dat teekens van de ketenen, waarmede *Andromeda* bij Joppe aan de rots geklonken was, daar nog te zien waren, en dat beenderen van het haar bedreigende monster, ter lengte van 40 voet, door M. Aemilius Scaurus, toen hij aedilis was, van daar naar Rome waren overgebracht en daar ten toon gesteld.

24, 6 *tholomanda*: Ptolemais.

24, 17 *die berch v. carmelijn*: de berg Karmel. — De orde der Karmelieten ontstond in de 12de eeuw en werd in 1207 door Paus Honorius III bevestigd.

24, 23 *cayphas*. Hiermede moet bedoeld zijn de stad Haifa.

24, 27 *saffra*: het huidige Shefa 'Amr.

24, 32 *die scale van thir*: de Scala Tyriorum, κλῖμαξ Τυρίων.

24, 34 *belcon*: de oude Belus, thans Nahr Na'mein.

24, 35 *een graft of putte diemen heet menion*. Het volgende wonderlijke verhaal gaat terug op een plaats van Flavius Josephus (B. J. II, 10, 2), waar gezegd wordt, dat bij het gedenkteeken van Memnon, dat zich bij den Belus bevindt, een holronde plek is, die glasachtig zand oplevert. Wanneer zij geledigd is door de vele schepen die het zand opladen, zou zij weer op nieuw gevuld worden en, als 't ware met opzet, het zand uit den omtrek er door den wind ingedreven worden, waarna het onmiddelijk in die glasachtige stof verandert.

25, 12 *vander santscher zee*, vgl. 231, 4 v. v.

25, 15 *den palestinen*. Deze plaats wordt begrijpelijk door W. dat spreekt van »la cite de Palestina, qi fuist de *Philestens*." Bedoeld worden dus, evenals in **25**, 24 de Philistijnen.

25, 17 *zala*, in **26**, 4 *zada*: Gaza, dat wegens de gelijkheid in klank met het Grieksch-Persische woord γάζα door M. gezegd wordt »rijc stat" te beteekenen.

25, 29 met »van daer" moet bedoeld zijn *Acre* en niet Gaza. De opvolging der plaatsen is verkeerd: zij is van 't n. naar het z.: Castellum Peregrinornm, Caesarea, Jaffa, Ascalon.

25, 30 *cast. van den pelegherimen*: castellum peregrinorum, in den aanvang 13de eeuw ook *petra incisa* geheeten, naar den pas, die hier door de rotsen leidde, thans 'Athlît.

26, 5 *daire*: Darum, nu Deir el Belah, ten z. van Gaza, vlak bij de zuidgrens van Palestina.

26, 13 *alhyelt*, alhilet, alhilet, acchelek enz. De naam schijnt alleen bij Mandeville voor te komen. De gewone naam der woestijn tusschen Syrië en Egypte is Et-Tîh.

26, 16 *canopat*. Schuilt is dezen naam die van het oude Canopus, waar ook een bekende Nijlarm in zee viel?

26, 17 *melfin*, mersin, merfyne enz.; uit *Mizraim*, den Hebreeuschen naam voor Egypte? — *torkijn*. Deze naam wordt niet gevonden in den door den Heer Warner of door mij gebruikte Fransche of Engelsche HSS.; hij is dus wellicht een toevoegsel van den Dietschen bewerker.

26, 18 *balthes* (in den text is abusievelijk gedrukt: *balhcs*) is ongetwijfeld *Belbays* of *Belbeis*, maar Mandeville verwart het met *Baalbek*, dat 35 mijlen ten n. van Damascus ligt, aan de zuidgrens van het Sultanaat van Aleppo of Halep.

26, 20 *babylonien*, d. i. het Egyptische Babylon, gesticht, naar men zegt, door Cambyses, in 525 v. C., dat even ten zuiden van het nieuwe Kairo lag.

26, 22. Deze kerk bestaat nog. Het is de Koptische kerk Abu Serge in Oud-Kairo, ter plaatse van het oude Babylon, in welker krypt volgens de traditie Maria met het kindeke Jezus tijdens de vlucht naar Egypte een maand lang gewoond heeft.

26, 28. Hier verwart Mandeville het Egyptische met het Chaldeeuwsche Babylon.

26, 40 *calahebt*, calahalit enz.; deze naam komt alleen bij Mandeville voor: hij komt van El-Kalah, den naam van de door Saladijn in 1166 gebouwde citadel. — *cahir*: Kairo.

27, 11 *leodoms*, leodijns, lodijns, beodoyns: de *Bedoeienen*.

27, 21. De Fransche en Engelsche HSS., gebruikt door den Heer Warner, hebben te recht: 5 koninkrijken. In eenige Fransche HSS. en daaruit in de Nederlandsche, is de fout hierdoor ontstaan, dat de afschrijvers vergeten waren, dat *Canopat* en *Egypte* twee namen waren voor een land.

27, 27 *omat*, maat, mac, d. i. het land van *Hamath*.

28, 1. De hier volgende lijst van Egyptische sultans is, schoon onvolledig, in hoofdzaak juist. — *zaracon* was de Kurdische aanvoerder Shirkuh, die oorspronkelijk in dienst was van Nur-ed-din, sultan van Damascus. Niet geheel ten onrechte noemt M. hem geboren van *meden*, daar Kurdistan ten deele in het oude Medië ligt. Na een paar mislukte pogingen om zich van Egypte meester te maken, wordt hij nogmaals naar dit land gezonden door Nur-ed-din, die door den Egyptischen Khalif El-'Adid tegen de Christenen te hulp geroepen was. Thans gelukt het hem zijn heerschappij in E. te vestigen, onder den titel vizier, maar hij sterft kort daarop, opgevolgd door zijn neef (niet zijn zoon, zooals M. zegt) Saladijn. Als El-'Adid iu 1171 sterft, volgens sommigen, (ook M.) door Saladijn gedood, heft deze het Fatimitische khalifaat op en neemt den titel van sultan aan: hij was de eerste van de dynastie der Ejubiden.

28, 6 *rikaert*: Richard Leeuwenhart.

28, 10. In werkelijkheid regeerde na Saladijn zijn zoon El-Aziz en daarna diens zoon El-Mansur. Deze was minderjarig en het regentschap werd waargenomen door zijn oom, Saladijns zoon El-Afdal-Nur-ed-din. Deze regent schijnt door den *roladijn* van onzen text bedoeld te zijn. In Eng. en Fr. HSS. leest men *Boradyn* of *Noradin*. El-Mansur wordt in 1200 van den troon gestooten door zijn oudoom, Saladijns broeder El-Adel Seïf-ed-din.

28, 12 vv. *die comain*. Hayton, de Armenische prins, die in 1308 als Praemonstratensen-prior te Poitiers is overleden, zegt in zijn »Liber de Tartaris": »Iste Melechsala dominabatur in Aegypto tempore illo quo Tartari subjugaverunt regnum Cumanorum et audiens qualiter Tartari pro modico pretio vendebant Cumanos quos ceperant, misit cum magna summa pecuniae

per mare mercatores et fecit emi de junioribus Cumanis in maxima quantitate, qui fuerunt deportati in Aegyptum." Deze jonge slaven werden opgeleid tot soldaten van een lijfwacht van den Sultan en werden de kern van de bekende Mamelukken. M.'s bewering, alsof Melechsala door de Comanen tot sultan zou zijn uitgeroepen, is dus onjuist. Melechsala (d. i. El-Melik es-Saleh) was de derde opvolger en kleinzoon van El-Adel Seïf-ed-din en stierf in November 1249, opgevolgd door zijn zoon Turan Shah. Onder dezen werd Saint Louis gevangen genomen, April 1250, maar kort daarna, Mei 1250, werd de sultan door de Mamelukken vermoord. Vervolgens regeert eenige maanden de weduwe van »Melechsala" Shedjeret-ed-durr. Deze huwt met den Mamelukken-emir El-Moïzz Aïbek, die gewoonlijk Eybek of Ibek genoemd wordt; ze staat hem de regeering af en hij wordt de stichter eener nieuwe dynastie, die der Baharieten of Mamelukken-sultans. Zijn bijnaam was et-Turkomani, naar zijn afkomst. M. maakt daarvan eerst (**28**, 21) »trupius", daarna (**28**, 24) »torqueman" (in een ander HS. ook »tympieman").

28, 24 vv. *cathas-melichsemes* is de tweede opvolger van Eybek, nl. El-Melik el-Modhaffer Seïf ed-din *Kotuz*.

28, 27 vv. *tendechlam*, rendechlam, bendothar, melechdan, is de bekende El-melik enz. Beïbars I, die van 1260—1277 regeerde. De kruistocht van Eduard I, voor hij koning was, had plaats van 1270—1272. Op Beïbars I volgde zijn zoons El-Melik es-Saïd enz. en El-Melik es-Selamish. Een van beiden is M 's »melechsahic", (**28**, 36) de andere wordt door hem overgeslagen.

29, 1 *elphi* was een bijnaam van den overweldiger El-Melik el-Mansur enz. Kelawun, die Selamish van den troon stiet in 1279. Deze veroverde Tripoli in 1289 (1279 is een fout van den Nederlandschen text).

29, 9 *melecasseras* is El-Melik el-Ashraf Salah ed-din Khalil, die Acre in 1291 innam. Op hem volgt El-Melik el-Kahir Beïdar, die slechts zeer kort, in 1293, regeerde en door M. wordt overgeslagen.

29, 13 vv. *melechnasus* is El-Melik en-Nasr Mohammed. Deze, nog een klein kind, werd in 1294 van den troon gestooten door den overweldiger Ketboghe (bij M. **29**, 15 vv. *gintelboga*), die zich noemde El-Melik Zeïn ed-din Ketbogha Mansuri (*melech cadeb* bij M. **29**, 18). Op zijn beurt werd Ketbogha in 1296 verjaagd door *Ladjin* (*lachin* bij M.), die zich als sultan noemde El-Melik El-Mansur Husan ed-din Ladjin el-Mansuri (bij M. **29**, 23 *melechmausur*). Het verhaal van het schaakspel is een contiminatie van twee verhalen van Arabische schrijvers: in het eene dringen de samenzweerders, die Ladjin van kroon en leven beroofden, bij hem binnen, terwijl hij schaak speelde, in het andere slaat zekere Nougaï den sultan dood met een zwaard, dat hij een oogenblik te voren van hem ten geschenke had gekregen.

29, 31 vv. *melechnasar*. Deze werd door M. (**29**, 16) *melechnasus* genoemd. Werkelijk werd na Ladjin's val El-Melik en-Nasr Mohammed op den troon hersteld, 1299. Deze regeerde zeer lang, tot 1341, op de korte tusschenregeering na van Beïbars II (1309—1310), welke door M. wordt overgeslagen. En-Nasr werd vervolgens door acht zijner zoons opgevolgd. De eerste was was El-Melik el-Manner Seïf ed-din Abubekr, die dus M.'s »*melechmadar*" (**29**, 37) zou zijn. Op dezen volgt nog in 't zelfde jaar 1341 El-Melik el-Aschraf Ala ed-din Kutschuk 1341—1342, wellicht dus M.'s »*melechmaduron*" (**29**, 39).

31, 13 *lakenen van tartarien ofte met cammecate*. Het eerste schijnt geweest te zijn een rijke stof uit China, zoo genoemd omdat ze door het gebied der Tartaren werd aangevoerd; het tweede, camocatus, camoscatus is damast-zijde, door de Grieken καμουχᾶς genoemd, vgl. Mndl. Woordenb.

32, 11. De vermelding der »draken ende serpenten" in de ruïnes van Babylon gaat wellicht terug op de profecie van Jezaja XIII.

32, 22 *nemborc*: Nimroth.

32, 36 vv. *thirus*: Cyrus. De verdeeling der rivier in 460 (moet zijn 360) kanalen gaat terug op het verhaal bij Herodotus I, 189, waar het gezegd wordt van den Gyndes, welke rivier aldus gestraft werd, omdat er een der heilige witte paarden in was verdronken.

33, 14. Sedert het midden der 13de eeuw bestond er een Mongoolsch rijk in Iran, waarvan Hulagu de stichter was.

33, 27 *mech*, meth: Mekka; de toevoeging »die die sarrasinen hieten jatrib" komt niet voor

in F. en de HSS., door den Heer Warner gebruikt, en komt dus wschl. voor rekening van den Dietschen bewerker, die Mekka met Medina verwarde.

34, 9 *caldeen*: Chaldaea.

34, 11 *ydumie*: Idumaea.

34, 12 *botron*: Bostra, nu Bosrah, ongeveer 80 mijlen ten z. van Damascus. — *baldach*: Bagdad.

34, 14 *tartagie*: Karthago.

34, 20 *aram*, of Harran, ten z. van Edessa.

34, 23 Gewoonlijk wordt opgegeven, dat *Ephraem Syrus*, die in de 4e eeuw leefde, uit Nisíbis geboortig was.

34, 25 *theophilus*. Vgl. de Inleiding van Dr. J. Verdam op zijn Theophilus, middelnederlandsch gedicht der XIVde eeuw.

34, 37 *sutich*, sictys, sutiz. Wellicht is bedoeld Ctesiphon, de oude hoofdstad der Nieuw-Perzische koningen, in de nabijheid van welker ruinen Bagdad was gesticht.

35, 7 *mayroche*. Hiermede zal bedoeld zijn Marokko. De Mohammedaansche heerschers in Barbarije droegen echter niet den titel van Khalif; M. of zijn zegslieden zullen hem verward hebben met de Spaansche Khalifen.

35, 8 Het is eigenlijk onjuist, dat er in M.'s tijd geen khalif zou geweest zijn. Na den val van Bagdad in 1258 vluchtten de Abbassiden naar Egypte, waar zij door de sultans werden beschermd; er bleef in Egypte uit dat geslacht een naam-khalif, totdat in de 16e eeuw de Ottomanische sultans den titel van Khalif aannamen, dien zij nog voeren.

36, 5 *aloch*. Sommigen denken hierbij m. i. ten onrechte, aan den Atlas.

37, 3 *die mindere*: slordige en verkeerde vertaling, maar de plaats is wellicht corrupt. Vgl. de voetnoot.

37, 4 *tlant van ramasse ende tlant van yessem*; twee namen voor éen streek: het land van *Raämses* en *Goosjen*. R. is nl. een stad in G., vgl. Genesis XLVII, 11 en Exodus I, 11 en de noot bij de laatste plaats in de nieuwe, Leidsche vertaling van het oude testament door Dr. A. Kuenen enz.

37, 10 *cascon*. Wschl. wordt hiermede bedoeld *Kûs* of *Kous*, op den oostelijke Nijloever, iets beneden Luxor, een in dien tijd voor den handel belangrijke stad, die in grootte slechts bij Kaïro achterstond. Hierheen werden met karavanen de Indische waren aangebracht van de havenplaats Aideb, om dan verder den Nijl af te worden vervoerd.

37, 14 *such*: ?

37, 32 In 1219 en 1249. In 1251 is de stad door Beïbars verwoest geworden en verder van de zee af herbouwd.

38, 34 *eliople*: Heliopolis.

40, 9 De kunstmatige eier-uitbroedhuizen in E. wekten bij de westersche reizigers groote verbazing. Reeds Plinius zinspeelt er op (X, 153) en er wordt tot in de 17e eeuw melding van gemaakt.

40, 23 Bedoeld is de vrucht van den banaan, hetzij de Musa Sapientum, hetzij de Musa Paradisiaca.

40, 35 Wschl. een soort van citroenen. Johannes van Vitry beschrijft ze aldus p. 1099: »poma pulcherrima et citrina... in quibus quasi morsus hominis cum dentibus manifeste apparet, et idcirco poma Adami ab omnibus appellatur."

40, 37 Bedoeld zijn de vruchten van den ficus sycomorus, ficus Pharaonis, zooals deze boom genoemd wordt.

40, 40 Dit veld is het middeleeuwsche Matarea, nabij het huidige dorp Metarije, waar nog tegenwoordig een boom getoond wordt, in welks schaduw de H. Maagd met het kindeke Jezus zou gerust hebben op de vlucht naar Egypte of in een spleet van welken zij zich voor haar vervolgers zou hebben verscholen. — De balsemplant groeit, naar men zegt, tegenwoordig niet noordelijker dan Yemen. De sage ging, dat Cleopatra de plant voor haar tuin te Babylon gekregen had uit Jericho, waar ze geteeld werd, sedert de koningin van Scheba aan Salomo een wortel er van ten geschenke had gegeven. — Men verkreeg den balsem òf door insnijding van den bast, *opobalsamum*, òf uit de vrucht, *carpobalsamum*, òf (een veel geringer soort) door het jonge hout af te koken, *xylobalsamum*.

41, 25—28 Deze namen schijnen onverklaarbaar te zijn.

41, 34 vgl. 256, 23 vv.

43, 19 De meening, dat de pyramiden de graanpakhuizen van Jozef waren, is zeer oud en komt reeds voor bij Gregorius van Tours (Hist. Franc. I, 10),

45, 18 *Jeneuen*: Genua.

45, 19 *die zee Adriake*: de Adriatische zee.

45, 24 *brandys*: Brundisium.

45, 26 *tusschien*: Toscane.

45, 28 *apuillien*: Apulië.

45, 29 *torisken*: Corsica. — *sadinguen*: Sardinië.

45, 30 *cecilien*: Sicilië.

45, 32 Met dezen »boomgaert" schijnt bedoeld te zijn de »campus Hennensis, in floribus semper et omni vernus die" (Solinus, cap. V), de plaats waar Proserpina geroofd werd door Pluto.

45, 39 *loffoorde messine* is de *faro van Messina*.

46, 1 Op Sicilië schijnt overgebracht een verhaal van Plinius (VII, 13) en Solinus (cap. 27) over de Psylli, een stam in Noord-Africa. Hun lichaam zou een fijn vergif bevat hebben, dat schadelijk werkte op slangen en welks geur op deze dieren als een narcoticum werkte. Door de kinderen met slangen in aanraking te brengen, namen zij er de proef van, of hun vaders tot den stam al of niet behoorden. — Een verklaring van deze eigenschap der Sicilianen wordt gegeven in een brief *de statu Apuliae et operibus vel artibus Virgilii* van den kanselier Koenraad aan Bisschop Herbord van Hildesheim, welke opgenomen is in de kroniek van Arnold van Lubeck (V, 19), waarin ze wordt voorgesteld als een belooning, gegeven aan de bewoners van het eiland Malta en hun verwanten en nakomelingen voor de herbergzaamheid, bewezen aan den apostel Paulus en de zijnen. De wonderbare onvatbaarheid van den apostel voor slangengif, op dat eiland gebleken (Vgl. Hand. der Apost. 28, 1—6) wordt daar op hen overgebracht. Ook deze schrijver vermeldt het aanwenden der eigenschap tot de proefneming van echtheid of onechtheid van kinderen.

46, 11 *berch van gibbe*. Nog wordt de Aetna door de Sicilianen *Mongibello* genoemd, een samenvoeging van *monte* en het synonieme Arabische *gibel* of *jebel*.

46, 12 De »ander berghe, die hebben zeuen steden, daer si" enz. zijn de zeven vulcanische Liparische eilanden.

46, 23 *grief* d. i. Corfu, dat echter niet aan de »Jeneuoysen" (Genueezen) behoorde, maar van 1147 tot 1386 deel uitmaakte van het koninkrijk Sicilië, waarna het door de Venetianen genomen werd.

46, 25 *mirot*, 106, 24 *miot* genoemd, is moeielijk te identifieeren, maar het moet evenals *valone* (thans Avlona) op de Albaansche kust hebben gelegen.

46, 27 *duras* is het oude *Dyrrachium*, *Durazzo*, waar sedert 1315 hertogen uit het huis van Anjou—Napels regeerden.

47, 11 St. Catharina is in Alexandrie onthoofd, tijdens de Christenvervolging onder Maximinus, in 't begin der 4e eeuw. Haar lichaam was door engelen overgebracht naar een der toppen van den Sinaï en daar drie of vier eeuwen later gevonden door de monniken van het klooster, dat haar naam draagt. Vgl. 53, 15.

47, 12 St. Marcus zou volgens de oudste berichten te Alexandrië een natuurlijken dood gestorven zijn. Later komt de legende van zijn marteldood op. Tijdens keizer Leo, in 468, zouden twee Venetiaansche kooplieden zijn lichaam heimelijk hebben weggenomen en naar Venetië gebracht.

48, 5 Bedoeld zijn de *'Ajûn Mûsâ* nabij Suez.

48, 10 *marech*, marrac, d. i. *Mara*, vgl. Exodus XV, 23—27.

48, 14 *hebin*, elym, d. i. *Elim*, vgl. Exodus XV, 17 en Numeri XXX, 9.

48, 25 De »wester zee" is een meermalen voorkomende fout van den Nederlandsche bewerker, die »mier oceaan" (= oceaan), verwarde met »mer occidentale."

49, 16 *somere, diemen heet dreghemans*. De bewerker schreef wschl. »*latomere*, die m. h. dr.", zie de voetnoot. Het woord beteekent: *tolk*. Vgl. Mnedl. Woordenb. s. v. *latinere*. In het

O. E. komt de vorm *latimer* voor en in den Sp. Hist, I[3], 37, 40, variant B *latimeer*. In een der oudste HSS. bleef de eerste lettergreep in de pen, waarna een volgende afschrijver, die de plaats niet begreep het onbegrijpelijke *tomere* veranderde in het welbekend *somere* (= lastpaarden).

49, 28 Het beroemde klooster van St. Catharina aan den voet van den Jebel Mûsâ, dat binnen zijn muren de kerk der Verheerlijking bevat, welke door Justinianus zou zijn gebouwd.

50, 7 Een andere lezing omtrent den bovennatuurlijken olievoorraad in Thietmar's peregrinatio (ed. Laurent, p. 46): de monniken verlaten het klooster, omdat ze geen voldoende olie hebben, terwijl toch de dienst der Grieksche kerken het branden van talrijke lampen vereischt. Op de zelfde plaats waar de H. Maagd hun te gemoet treedt bij den anderen uittocht, (vgl. 52, 19) vinden zij haar ook ditmaal. Zij verzoekt hun terug te keeren en belooft, dat hun olievat onuitputtelijk zou zijn.

50, 22 Nog steeds is in de kerk de kapel van het »bernende busschelkine", en de plek, waar het gestaan heeft wordt door een zilveren plaat aangeduid.

50, 37 Deze olie was een zeer gewilde reliquie. Een fleschje er van komt voor in een inventaris van de reliquiën der Sainte Chapelle van 1363.

52, 10 De hier volgende legende wordt door de meeste middeleeuwsche reizigers vermeld.

52, 29 *met menigher trappen*. De in de rots aangebrachte treden, ten getale van wellicht 3000 vormen een weg, de Pelgrimtrap of het Pad van onzen Heer Mozes genoemd.

52, 35 De Eliaskapel, gebouwd boven de grot, waarin de profeet vluchtte voor Jezebel (1 Koningen XIX, 8, 9).

52, 36 Vgl. over den Oreb of Horeb de aanteekening bij Exodus III, vs. 1 in de Leidsche vertaling van het Oude Testament.

52, 43 Duidelijker is het oorspronkelijke; zie de voetnoot. In staphis schuilt natuurlijk het Grieksche σταφυλή.

53, 4 Vgl. Exodus 33, 18—23; nog altijd wordt bij de kapel op den Jebel Mûsâ deze eigenaardige gestaltenis van de rots getoond.

53, 10 Ook dit hol wordt nog getoond in de nabijheid van de nu daar aanwezige moskee.

53, 15 *tot enen andren* nl. de Jebel Kâterîn, ten z. van de Jebel Mûsâ.

53, 17 *een kerke van xl martelaren*: eigenlijk een klooster, het thans zoo goed als verlaten Dêr el-Arba'in, d. i. klooster der veertig, in een valei tusschen de Mozes- en Katharinabergen. Op die plek zouden omstreeks 373 veertig monniken door de Arabieren vermoord zijn geworden.

53, 28 De collecta van St. Catharina wordt gevonden in het Breviarium Romanum, 25 Nov. Zij vangt aldus aan: »deus, qui dedisti legem Moysi in summitate montis Sinai et in eodem loco per sanctos angelos tuos corpus beatae Catharinae virginis et martyris tuae mirabiliter collocasti", etc.

54, 10 Mandeville identifieert hier blijkbaar *Arabieren*, *Bedoeienen* en *Ascoparden*. De laatste waren echter geen Arabieren. Zij worden door Alb. Aq. VI, 41 beschreven als »gens nigerrimae cutis de terra Aethiopiae dicta vulgariter *Azopart*."

55, 13 *barsabee*, d. i. *Bersjeba*; dat deze stad door Bathseba gesticht zou zijn geworden (**55**, 18), schijnt een uitvinding van Mandeville te zijn.

55, 23 *ebron*, d. i. *Hebron*.

55, 30 *die resen*, d. i. de Enakskinderen. Vgl. Numeri XIII, 22 en Deuterom. I, 28.

55, 36 *Jozua*, *Kaleb* en de andere verspieders, vgl. de hierboven aangehaalde plaatsen.

56, 19 *dubble spelunke* is een vertaling van de spelonk van *Machpela*, welke naam »dubbele" beteekenen kan, vgl. Aant. op Genesis XXIII, 9 (Leidsche vertaling).

56, 22 *coriatarba*, d. i. het Hebreeuwsche *Kirjath-Arba*, naar Jozua XIV, 15 een oudere naam van Hebron. De naam beteekent: stad der vier, vermoedelijk omdat vier stammen daar hun middelpunt en gemeenschappelijk heiligdom hadden. Vgl. de aanteekeningen bij deze plaats en bij Gen. XIII, 18 (Leidsche vert.). In den Talmud wordt gevonden, dat de stad zoo heette, omdat er vier aartsvaders (Adam, Abraham, Izaäk en Jakob) begraven waren en dit werd door Christelijke schrijvers herhaald. Nog heden liggen die graven onder of nabij den Haram.

56, 24 *arbroch*, d. i. *Arboch*, 't geen echter niets dan een foutieve lezing van *Arba* schijnt te zijn (zie vorige Aant.).

56, 26 vgl. Genesis I, 2.

56, 39 Het bedoelde veld heet *ager Damascenus*, vgl. het Fransch: *le champ damas*, waarvan de Dietsche bewerker *adaems velt* maakte. Het ligt iets westelijk van de Dubbele Spelonk.

57, 1 Volgens den Talmud zondigde Adam in het tiende uur na zijn schepping en werd hij in het twaalfde uit het Paradijs verdreven.

57, 11 *tabel*, cabel, doch meestal in de Mandeville HSS *cambil*. Eugesippus zegt (p. 991): »in Hebron habetur quidam ager, cujus gleba rubea est; quae ab incolis effoditur et per Aegyptum venalis asportatur, et quasi pro specie carissime venditur. Praedictus ager, in quantum late et profunde effossus fuerit, in tantum divina dispositione in anno futuro redintegratus reperitur". De meeste reizigers maken van 't zelfde melding.

57, 23 *Sechs bome*: misverstand van den Nederlandschen bewerker. Het oorspronkelijke heeft *arbre sek*, dorre boom. In de buurt van Hebron was van ouds en is nog een Abraham's eik. Mandeville en andere schrijvers identifieeren dezen boom met den »Dorren Boom", waaraan de beneden volgende prophecie verbonden is. — Van de genezende en voorbehoudende krachten van den boom zegt Eugesippus: »Quae, licet arida, medicabilis tamen esse probatur in hoc, quod, si de ea quis equitans aliquid secum detulerit, animal suum non infendit". Vgl. Cordier, Odoric, p. 21 vv. — Eigenaardig is de ineensmelting van de sage van den Dorren Boom met de Duitsche Keizersage. Johannes van Winterthur vermeldt in zijn Thes. Hist. Helv., op het jaar 1348, dat onder het volk het verhaal gaat, dat keizer Frederik II met een groote legermacht terug zal komen, om de kerk te hervormen enz. Hij zal dan over zee gaan met een groot leger en op den Olijfberg of *bij een dorren boom* zijn regeering nederleggen. Volgens Hoogduitsche gedichten uit de 14e eeuw zal Frederik II zijn schild hangen aan den Dorren Boom en dan het Heilige Graf heroveren, waarna de boom weer groenen en vruchten dragen zal.

58, 19, vgl. Psalm CXXXII, 6 en de aant. daarbij in de Leidsche vert. O. T.

59, 27 Deze z. g. Grieksche en Hebreeuwsche namen der Drie Koningen komen voor in de Hist. Scholast. Evang. 8 van Petrus Comestor.

59, 37 *cassat*, Kassah, Kastan, vgl. 129, 32.

60, 15 Bij Ludolph van Sudheim p. 72 luidt het volgende verhaal eenigszins anders: De H. Maagd zou zich daar voor Herodes verborgen hebben »et casu et timore de lacte ejus ibidem supra petram cecidit et stillavit. Illud lac usque in praesentem diem non deficit. Ipsum lac ut humor erumpit de lapide, habens lacteum colorem modica rubedine mixtum."

60, 30 *melhaf*: het Arabische mashaf, d. i. boek, dikwijls voor den Koran gebruikt — *harme* moet zijn 't Arabische *horme*, d. i. heilig, onschendbaar

60, 33 vgl. 121, 27 vv.

61, 33 bedoeld is de beroemde waterleiding, die, volgens de overlevering, zou gebouwd zijn door Pilatus.

62, 5 *lant van den palestinen* is 't land der Philistijnen, vgl. 25, 15.

62, 6 *tlant van mancame*, maritania, maritanie. Men zou kunnen gissen, dat hiermede *(sa)maritanië* bedoeld werd, maar dan is de aanwijzing: *bi ascalone* onjuist.

62, 20 *ascon*, lees: *ascalon* — *jasphe*, lees: *Jaffa*.

62, 21 *armata*, lees: Rama.

62, 23 Bedoeld is het klooster van St. Chariton ten z. o. van Bethlehem. Het verhaal ging, dat, toen deze stierf, zijn monniken uit verdriet met hem stierven en dat hun geraamten in de kerk bewaard werden in dezelfde houding als toen zij, rouw drijvende, gestorven waren; later zouden deze naar Jeruzalem gebracht zijn.

63, 4 vgl. over deze tijdsbepaling de Inleiding.

63, 10 Verkeerde vertaling, omdat de Nederlandsche bewerker *ruinee* las in pl. van *muree*. De bedoeling van het oorspronkelijke is, dat de kerk van het H. Graf aan den muur der stad aansloot.

63, 16 Boldensele, cap. VII, p. 57: »sub hoc circulo, in medio scilicet ecclesiae, parva domuncula est, in quam propter portae demissionem versus orientem intrare oportet corpore inclinato; supra vero testudinata est ad modum semicirculi" etc.

63, 23 *op die rechter zide*. Het H. Graf was *in* die tabernakel, vergelijk de voetnoot.

64, 24 De eerste inscriptie luidde: *ὁ θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ αἰῶνος εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς*. Het is de Septuaginta-vertaling van Ps. 73, 12; de tweede (**64**, 32): *πέτρα ἣν ὁρᾷς ἐστι βάσις τῶν πιστέων τοῦ κόσμου* (volgens Tobler, Golgatha, p. 277).

65, 23 vgl. 12, 6 en aant. daarbij.

66, 30 De meening, dat Jer. 't midden der wereld was, schijnt voortgekomen te zijn uit een te letterlijke opvatting van Ezechiel V, 3 en Psalm 74, 12.

67, 13 Boldensele vermeldt cap. VI, p. 57 ook zulke priesters: »Indici, presbyteri Johannis fidem tenentes".

69, 28 Er behoeft niet uiteengezet te worden, dat het verhaal van den tocht van Karel den Groote naar het Heilige land slechts een verzinsel is, dat tot een chanson de geste uitgewerkt werd. De door M. gegeven bijzonderheid komt sedert de 12e eeuw bij verschillende schrijvers voor. Deze komen hierin overeen, dat de reliquie eerst door Karel den Groote naar Aken was gebracht en daarvandaan door Karel den Kale naar *Charroux* in *Poitou*. Van deze laatste plaats maakt M. er twee: *Poitiers* en *Chartres* (*Sacharters*).

70, 4 Deze geschiedenis is te vinden bij Ambrosius, de Excid. Hieros. cap. 12.

70, 18 Het is onnoodig hier te wijzen op M.'s fout om Hadrianus te plaatsen na Julianus Apostata. Dat Hadr. »van dien van troyhen" was, zal wel ontstaan zijn door een verwarring van Troianus met Traianus, den voorganger en verwant van Hadrianus.

70, 32 *helya*, d. i. Aelia Capitolina.

71, 18 Deze woorden schijnen niet precies zoo in den Bijbel voor te komen; het naaste er bij komt Ezechiel 47, 1: ecce aquae egrediebantur subter limen domus". — De woorden zijn het begin van den Antiphon, die gezongen wordt »in aspersione aquae benedictae tempore Paschali."

71, 23 *mariach*, d. i. *Moria*.

71, 24 *betel* d. i. Bethel; de identifeering van beide plaatsen komt ook bij andere schrijvers voor.

73, 28 Bedoeld is de zonnewijzer, die tot voor weinige jaren stond op het dak ten z. w. van den Kubbet es-Sachra, den Rotsdom, een door de Arabieren gesticht bedehuis, het »Templum Domini" uit den tijd der Kruisvaarders, ongeveer ter plaatse van den tempel van Salomo.

74, 1 Boldensele, c. VI, p. 55: »prope Templum a dextris est ecclesia oblonga, plumbo cooperta quae Scola Salomonis vulgo dicitur." Vervolgens spreekt M. van »die tempel Salomons", maar dit was hetzelfde gebouw als de »scola Salomonis" onder den anderen, in de middeleeuwen zeer gebruikelijke naam »templum Salomonis". De Tempeliers waren daar in 1118 door Boudewijn II gevestigd geworden.

74, 28 De *probatica piscina* is het badwater van Bethesda van Joh. V, 2.

76, 3 *herodes canonites* d. i. Herodes Ascalonites of de Groote.

76, 10 *s. jans guldemonts sl. a.* vgl. 12, 1.

78, 15 *galylee*. Er was een kapel op de plek waar Petrus weende, die v. St. Petrus »ad Gallicantum". Hiermede wordt dit hol vereenzelvigd, evenals door J. v. Wirtzb. »flevit amare, fugiens in cavernam, quae modo Gallicantus vulgariterque Galilaea appellatur."

78, 22 *natatoria syloe*: het badwater Siloams, vgl. Joh. IX, 7.

78, 29 *absalons huus*. Verkeerde vertaling, vgl. de voetnoot: de bewerker las *mayson Abs.* Het was het Absalon's gedenkteeken aan de Oostzijde van het Cedron-dal, vgl. 2 Samuel XVIII, 18 en de aanteekening in de Leidsche vert.

79, 36 *cosdre*. Bedoeld wordt de Nieuw-Perzische koning Chosroes, die het geheele christelijke Syrië in 611 op het Oost-Romeinsche rijk veroverde. Het hol heette het »Carnarium leonis."

80, 5 *berch monte joye*, d. i. de *mons gaudii*, thans en-nebi Samwîl (profeet Samuel).

81, 27 *ende hi wart bekeert van enen heyl. man, een clusenaar*. De Heer Warner veronderstelt, dat deze eigenaardige bijvoeging te wijten is aan een verwarring tusschen Koning Josaphath en den Jos. van de legende van »Barlaäm en Josaphat."

82, 11 *Sinte maria egypciaca* schijnt een vergissing te zijn of een verwarring met St. Pelagia, van wier graf op den Olijfberg melding gemaakt wordt.

82, 22 De geschiedenis van zijn doop en zijn verheffing tot bisschop van Le Mans wordt

gevonden in de Legenda Aurea, cap. 30; maar zijn identiteit met »Julien l'Hospitalier" wordt daar betwist.

83, 2 De legende, dat Thomas van de H. Maagd haar gordel uit den Hemel ontving tot bewijs harer Hemelvaart, wordt ook gevonden in de Leg. Aur., cap. 119.

83, 28 *raab* d. i. *Rahab*, vgl. Jozua I 1—6 en VI, 15—25.

84, 18 *georgien*, vgl. Ducange: *Georgiani*, Christiani populi, Persis, Medis et Assyriis contermini, sic nuncupati, quod S. Georgium, quem in praeliis suis contra gentem incredulam advocatum habent, et patronum, et tanquam signiferum, cum summa reverentia colunt et adorant et prae aliis sanctis specialiter honorant. Vgl. Jac. de Vitry 1, 79.

84, 24 *elyzeus*, d. i. de profeet Eliza, vgl. 2 Kon. II, 19—22,

84, 39 *aluuns ende alabastere.* Het laatste woord is een misverstand van den bewerker, vgl. W moult dalum et dalketram. J. v. Wirtzb. zegt (p. 179): »supra ripam maris praedicti multum aluminis et multum *catrani* ab incolis reperitur et colligitur." *Catranum* is pek of asphalt, het Arabische *katrân*. *Alketram* is het Arabische woord het artikel er voor.

84, 40 De ligging van Engedi wordt hier verkeerd aangegeven: het ligt aan de westelijke kust van de Doode Zee.

85, 2 Dit schijnt een variant te zijn van het boven vermelde verhaal van het overbrengen der balsemplant door Cleopatra, vgl. Aant bij **40**, 40.

85, 8 *tarcaa*, karna, wschl. het Karnaim van Gen. XIV, 5.

85, 9 *balach zoors zoon*, d. i. *Balak*, de zoon van *Sippor* — *balaam*, d. i. *Bileam*, vgl. Numeri XXII, 2 — XXIV, 25.

85, 37 De *vier* steden worden Gen. X, 20 *Sodom*, *Gomorra*, *Seboïm* en *Lesja* genoemd maar Gen. XIV, 2 wordt de naam Lesja vervangen door *Belan;* de geheele streek heet *Soar* (Gen. XIV, 8).

86, 12 *poel dalphatide:* lacus Asphaltites.

87, 31 *plaetse die maron heet:* onjuist, het is een water, *Merom* geheeten, waarvan de ligging onbekend is, vgl. Jozua XI. 5 en de aanteek. daarbij in de Leidsche vert.

88, 2 Een algemeene dwaling in de middeleeuwen was, dat men Idumaea plaatste ten o. van den Jordaan, in pl. van ten z.w. van de Doode Zee — *tlant uan bosteren* is dat van *Bostra*, nu *Bosrâ* geheeten.

88, 5 *meldan* is blijkbaar de open vlakte om el-Mezeirîb en de bij M. vermelde markt-wordt daar nog altijd gehouden.

88, 27 *hay*, hayla:?

88, 29 Het dal van Mamre wordt hier ten onrechte genoemd. De plaats staat trouwens niet in alle Fransche HSS. en is blijkbaar een later invoegsel in sommige dezer.

88, 43 *karat*, carach, carak. Boldensele, cap. VIII, p. 67 zegt er van: »castrum fortissimum in montanis quod Latine Mons Regalis dicitur, in Arabico autem *Krak*." Het is in 1115 door Boudewijn, koning van Jeruzalem, niet van Frankrijk, versterkt. Nabij dit kasteel lag een stad, »quae Sobak dicitur," volgens Boldensele, het *sobat* van **89**, 6.

89, 13 *romatha* — *sophin:* ten onrechte door M. als twee verschillende plaatsen opgevat. De plaats werd oudtijds opgegeven als te heeten *Ramathaim-Zophim*, vgl. echter Samuel I, 1 in de Leidsche vertaling.

89, 14 *helena*, helchana — *anna*, d. i. Elkana en Hanna.

89, 18 Hier is een zeer domme vertaling, zie de voetnoot.

89, 22 *helyen*, d. i. Elias.

89, 31 *sicham*, d. i. Sichem.

89, 35 *neople*, d. i. Neapolis, thans Nâbulus, eigenlijk dezelfde stad als Sichem, zooals M. ook vervolgens zegt.

89, 41 *raboam*, d. i. Rehabeam, vgl. Kon. XII, 28.

89, 44 *lusa*, d. i. *Luz* is identisch met het even te voren genoemde Bethel, vgl. Richteren I, 23, 26.

90, 17 *datharim*, d. i. Dothan.

90, 21 *sabaste*, d. i. Sebaste.

90, 24 *xij gheslachten*. Fout van den Dietscben bewerker, vgl. de voetnoot.

90, 29 *machenum*, d. i. *Macherus*.

90, 39 *sente tecle.* St. Thecla bracht deze reliquie naar Maurienne in Savoye.

91, 17 *die plateel:* deze schotel werd, naar gezegd werd, in 1101 door de Genueezen te Caesarea buit gemaakt. Anderen zagen in de reliquie den schotel, die door den Heiland gebruikt was bij 't laatste Avondmaal, en waarin Jozef van Arimathaea de druppelen van Christus' bloed opving, d. w. z. den Heiligen Graal of althans den schotel, die met dezen werd geidentifieerd.

93, 25 *hermon;* bedoeld wordt de zg. Kleine Hermon; wellicht is deze hermon identisch met de te voren genoemde »*berghe van endor*."

93, 26 *torrens asson* of *torrens radaum*, d. i. de *torrens cadumim*, *torrens Cison* van de Vulgaat, de beek Kisjon, Richteren V, 21.

93, 28 *barac abrimelichs zoon*, d. i. Barak, de zoon van Abinoam, Richt. IV, 6. — *delborc*, d. i. Debora, Richt. IV, 4, van wie de Dietschen bewerker een man maakt.

93, 30 *cysara*, d. i. Sizera, Richteren IV, 2.

93, 31 *ghebolle akers wiue*, d. i. Jaël, de vrouw van Heber, Richteren IV, 17.

93, 33 *zeb zebee ende salmana.* Dit zijn de Midianitische koningen *Zeëb*, *Zebah* en *Salmunna*, die door Gideon en de zijnen werden verslagen, zie Richteren VI—VIII. (De in een adem met Zeëb genoemde Oreb is overgeslagen). — Merkwaardig is, dat er een uitlating is na de woorden *akers wiue* (**93**, 31). Immers wat onmiddelijk volgt is uit het verhaal van Gideon. Deze uitlating vindt men echter ook in F (... la femme abior et chacea outre le flun Jordan par force del espeye Zeb et Zebee et Salmana) W en de Fransche HSS. waaruit de heer Warner varianten heeft opgenomen in zijn uitgave. Daar deze HSS. overigens weinig met elkaar gemeen hebben, moet de uitlating wel zeer oud zijn. Daarentegen heeft het door den heer Warner uitgegeven Engelsche HS., dat ook uit het Fransch vertaald is, geen uitlating: (... thurgh Iabel, Aber wyf, *as tellez the Byble. And in that same place Gedeon and ccc. men with him discoumfit three kynges, that es to say* Zeb, Zebee and Salmana). — De opmerking kan van belang zijn voor dengene, die een groepeering der Fransche Mandeville-Handschriften wenschte te maken.

93, 36 *bexabele*, d. i. Jezabel.

93, 39 *tfelt magheden*, d. i. campus Mageddo.

94, 11 *sacople*, d. i. Scythopolis, de latere naam voor Beth-sjean.

95, 11 *bloet ons heren.* Naar de in verschillende HSS. voorkomende foutieve lezing: sanc nostre seignor. De goede lezing is: le saut nostre seignur, zooals in W. Het is de *saltus Domini*, vgl. Lucas IV, 29.

96, 15 Sedert de 4e eeuw ontstond de overlevering, dat de Verheerlijking op den Berg had plaats gevonden op den Tabor.

97, 15 *saffra*, vermoedelijk het huidige Jâfâ, waar Johannes en Jacobus heetten geboren te zijn. De zoon van Alpheus is de andere apostel Jacobus; waartoe deze hier vermeld is, is niet duidelijk.

97, 19 *noels vader*, d. i. Noachs vader.

97, 33 Een geheel onjuiste mededeeling.

97, 40 *toten lande van gherascens*, d. i. het oude *Gerasa*, nu *Dscherasch.*

98, 5 *trachonien*, d. i. Trachonitis.

99, 11 *saphor*, wschl. *Safed.* Mandeville verwart het met *Seffûrieh*, waar St. Anna geboren was.

99, 14 Het huis van (den) centurio was noch te Safed noch te Seffûrieh, maar te Capernaum.

99, 15 Onduidelijk, wegens de slechte vertaling, vgl. de voetnoot. De beteekenis van het oorspronkelijke is: »dit land is het Galilaea der Heidenen, die gegeven waren aan de stammen van Z. en N." Vgl. de noot bij Joz. XX, 7 in de Leidsche vert. »Galilea, in het Hebreeuwsch Galiel, d. i. kring, heette oorspronkelijk eene streek op het grondgebied van Naftali (2 Kon. XV, 29, vgl. 1 Kon. IX, 11) om hare gemengde bevolking Jez. VIII, 23 *Galiel der heidenen* genoemd. Later heeft de naam een ruimere beteekenis gekregen; zoodat hij Palestina ten noorden van de vlakte van Jizreël aanduidde."

99, 34 *celcilien*, d. i. *Cilicia*, onjuist door M. genoemd Groot-Armenië. Integendeel, het heette in M.'s tijd Klein-Armenië.

99, 40 *sem galylee same judee ende vele andere.* Het is moeielijk aan te wijzen wat M. met *same* bedoeld. *Sem* doet denken aan het Arabische *Schâm*, dat echter niet een deel, maar

geheel Syrië beteekent. Ook volgens Hayton is *Sem* de naam van een provincie, evenwel van de »prima provincia, quae est caput regni Syriae"... »et in medio istius provinciae est sita nobilis civitas Damascena." H. telt dan nog 3 andere provinciën: Palaestina, Antiochia en Cilicia.

100, 28 Het is onjuist, dat de monophysitische secte der Jacobieten haar naam droeg naar St. Jacob; zij werd zoo genoemd naar Jacob al-Baradai of Baradaeus, een monnik uit Constantinopel in de 6e eeuw, die de secte organiseerde. — Even onjuist is natuurlijk dat de evangelist Johannes hen heeft gedoopt.

102, 26 *van der sainturen*, nl. de *Christiani de cinctura*, vgl. Ducange i. v., waar geciteerd wordt de kroniek van Odoricus, op het jaar 1307: »in ista autem Babylonia (nl. het Egyptische) habitant mulla millia saracenorum .... et multitudo Christianorum, qui dicuntur Centurini, vel de Cintura, quia cingulum portant latum, et vestimentum, per quod recognoscuntur ab aliis." Bij Boldensele, cap. VI, p. 56 leest men: Christiani *Cructurani*, dat natuurlijk in *Cincturani* moet worden verbeterd.

102, 28 *arrideens*. Hiermede zijn Arianen bedoeld, zie het oorspr. in de voetnoot. Ten onrechte ziet M. er een andere naam in voor de Nestorianen.

102, 31 *van pape jans lande*, zie 228, 25 vv.

103, 15 *elyzeus damasco*. Bedoeld is Abraham's »knecht" Eliezer, vgl. Genesis XV, 2 en daarbij de Aant. in de Leidsche vert.: »In de Hebreeuwsche text staat *de bezitnemer van mijn huis — dat is Damaskus — is Eliëzer*. In dien tusschenzin, die van een der lezers afkomstig is, wordt wellicht met het woord *bezitnemer*, dat bijna als *Damaskus* klinkt, gespeeld. De Joden hielden veel van dergelijke woordspelingen." Van daar het wonderlijke verhaal dat Eliezer de stichter zou zijn van de stad Damascus.

103, 22 *die berch van sier*, d. i. *Seir* in Idumaea, dat men verkeerdelijk plaatste veel noordelijker ten o. van den Jordaan, vgl. Aant. bij 88, 2. Vermoedelijk verwarde men Damascus met den ager Damascenus vgl. Aant. bij 56, 39.

104, 5 *darkes*, d. i. Archas of Archis, thans 'Arka, dat echter meer bij de kust ligt, nabij Tripoli.

104, 7 *sardenach*, d. i. Sêdnâja, ten n. van Damascus, waar nog altijd een nonnenklooster is, waarin een wonderdoend Mariabeeld.

104, 31 *dal van bokar*, de valei die den Libanon van den Antilibanon scheidt.

105, 6 *sabbaitaire*. Plinius XXXI, 2 vertelt van deze rivier juist het omgekeerde, dat zij nl. rustte op den Sabbath en op de andere dagen der week stroomde. Hij plaatst haar in Judaea. Het schijnt, dat deze rivier is vereenzelvigd geworden met een intermitteerdende bron ten noordoosten van 'Arka.

105, 10 De slechts des nachts bevroren rivier wordt door J. de Vitry in Perzië geplaatst.

105, 18 *beruth*, d. i. Berytus, Beirût.

106, 22 *grief — miot* (**106**, 24) *valene* (**106**, 25) *duras* (**106**, 25) vgl. 46, 23—27.

106, 32 *famegosse — luneches* (**106**, 33) vgl. 21, 21—26.

107, 2 *rames*, d. i. Ramle.

107, 9 *diostolle — libda*, d. i. *Diospolis — Lydda*. Nog is daar een St. Georgekerk, met in de krypt het graf van St. George. Volgens de Mohammedaansche traditie zal op den jongsten dag Christus den Antichrist dooden voor de poorten van Lydda.

107, 22 *tenke*, d. i. Thekoa.

107, 38 *raphinel* of *rufinel* moet dicht bij Nicomedia gelegen hebben.

108, 1 *puluera*, pulueral — *sinoch*, synople. Het laatste is Sinopolis, oudtijds Sinope aan de Zwarte Zee, het eerste is onzeker; volgens den heer Warner is de eerste stad het tegenwoordige Bafira aan den Kisil Irmak. M. is hier blijkbaar in de war, want beide plaatsen liggen niet op den weg naar het Heilige land.

108, 6 *chienetout*, vgl. 17, 7. — **108**, 7 *niken*, d. i. Nicaea. De Turken veroverden Nicaea op het Oost-Romenische Rijk in 1330.

108, 13 *die berghe van noierement*: vgl. Alb. Aq. III, 1, waar gezegd wordt van de kruisvaarders: »in vertice *Nigrorum Montium* castra metati, hospitio pernoctaverunt. Mane autem facto..... abhinc descenderunt in valle nomine *Malabrunias*, ubi, propter difficultates locorum et *angustarum faucium inter rupes*, iter per dies abbreviabant" etc.

108, 16 vv. vlg. Alb. Aq. III, 3, die spreekt van de »valles Orelli" 't geen misschien schuilt in de »stat van orinauls" en van de »urbes Finiminis, *Reclei* et *Stancona*". Van de twee laatste maakt M. rivieren. Finiminis is Philomelium (nu Akschehr), Reclei Heraclea (nu Eregli), Stancona Iconium (nu Konia). — *antiochie die minre* is vermoedelijk Antiochia ad Pisidiam, het huidige Jalowadsch.

108, 26 *romanien*, d. i. Rûm, Klein-Azië.

108, 29 *florensen* is wschl. de sterkte, die bij Alb. Aq. IV, 6 Foloraca genoemd wordt.

108, 30 vv. *thonesout*, toursont d. i. *Tarsus* — *langhimaach*, longmeak:? — *assere*: *Adana*? — *morminstre*, marmestre: Mamistra. Vgl. Alb. Aq. IV, 6.

108, 33 *marech*: Marasch — *these*, artese: Artah.

108, 35 *die riuiere van ferne* of *ferfer*: de Farfar of Orontes.

109, 1 voor de geschiedenis van St. Eustatius, vgl. Leg. Aurea cap. 161.

109, 3 *die pleyne van archadeos*: »planities Archados."

109, 4 *totter roder zee*: een fout van M.

109, 5 *fennine* phenemne — *ferne* (**109**, 7). Deze beide steden moeten wschl. in Klein-Azië gezocht worden. Het eerste zal het bij **108**, 16 genoemde *Philomelium* zijn en het tweede het huidige *Ilgûn*.

109, 17 De zegsman van M., Albertus Aquensis, spreekt niet van 350, maar van 4 torens. Niet onwaarschijnlijk is, dat M, in pl. van iiii las cccl.

109, 21 *symeons hauene* aan den mond van den Orontes.

109, 24/25 *caonie* — *gibel* — *tourtoise*, d. i. wschl. *Laodicaea*, *Djebleh* en *Tortosa*, thans *Tartûs*.

109, 26 *maulech*, d. i. Malbec, Baalbek.

109, 30 *jgibelet*, d. i. Byblus, thans Dschebeil.

109, 36 *door marine*: par la marine, d. i. langs de kust — *tlant van flaganie*:?

110, 11 *behem*, d. i. Bohemen.

110, 13 *tartarien*. Hiermede wordt bedoeld Zuid-Rusland.

111, 5 Misverstand van M., die *bathri* als een titel opgevat. *Bathri*, bacho enz. is een eigennaam: bedoeld is Batu (+ 1255), kleinzoon van Gengiskhan, en Khan van de Kipschaks of de Gouden Horde, wiens *orda* (**111**, 6), Mongoolsch *ordu* (= kamp of hof) aan de Wolga was gelegen. Mandeville volgt in zijn beschrijving van het land der Tartaren den Franciskaan Joannes de Plano Carpini, die door Paus Innocentius IV 1245—1247 met een opdracht naar den Grooten Khan Kuyuk gezonden was en op zijn weg Batu bezocht.

111, 17 *rousen*, d. i. Rusland — *jnflan*, niflant, d. i. Lijfland, vgl. 6, 9.

111, 19 *rasten*, daresten, varesten, graften enz. is moeielijk thuis te brengen. Wellicht is het *Dorostena* of *Drestra*, de oude naam van Silistria.

113, 40 De wonderlijke geschiedenis van den »gokelaer" *Tabina*, takyna, taquius enz. is ontstaan door een misverstand van Willem v. Tripoli in zijn de Statu Saracenorum, welk geschrift in deze passage door Mandeville soms woordelijk gevolgd wordt. De heer Warner zegt van deze geschiedenis: It is not in the Koran, but it obviously originated in a misconception of the passage: »and we sent our spirit [d. i. den Engel Gabriel] to her, and he appeared before her like a perfect man. She [d. i. de H. Maagd] said: I fly for refuge from thee to the God of Mercy, *if thou fearest Him*." Will. Trip. here renders Arab. *taki* (God-fearing) by »si tu es Taquius", adding, as a »glosa Saracenorum" the explanation that this imaginary being was an enchanter, etc.

120, 26 Mandeville's zegsman Willem van Tripoli identifieert dezen kluizenaar met den kluizenaar, die **121**, 29 door M. vermeld wordt. Met den eersten wordt bedoeld Bahîra, anders gezegd de Nestoriaansche monnik Sergius, die in de legende doorgaat voor leermeester van M.

121, 4 *cadgige*, cadighe. Natuurlijk is bedoeld Kaditscha, de rijke weduwe, met wie Mohammed huwde: in andere Middeleeuwsche werken komt tamelijk wel dezelfde lezing voor, als zou zij weduwe van een vorst geweest zijn. Wat echter bedoeld is met *coroudane* (**121**, 1) corozenia, corazayum enz. is onzeker.

121, 16 Het jaartal in de Nederl. bewerker is fout; het Fr. komt nader bij de waarheid.

121, 22 *sarra*: wordt door M. bedoeld de stad, die hij 220, 20 *Seras* noemt?

122, 22 *calamelle*, d. i. »calamelli, calami pleni melle" en »canamellae, de quibus zucchara ex compressione eliquatur" (J. de Vitry, p. 1075, 1099).

122, 31 Het zeer verknoeide »lâ ilâh illâ illâh Muhammad rasûl allâh."

123, 3 *y ende z*. De eerste is het bekende Engelsche letterteeken voor *th*, dat het oude rune-teeken is, (de zg. thorn-rune). Vgl. de voetnoot. In de 15e eeuw geraakte het meer en meer in onbruik, uitgezonderd in y[e], y[t], y[em], y[u], y[n], als afkortingen van the, that, them, thou, then. Het heeft dan geheel den vorm van de y aangenomen. Men vindt het zelfs nog heden in opschriften. — De tweede is het oud-Engelsche letterteeken voor palatale en gutturale zachte tenues en spiranten, dat later alleen voor palatale spiranten gebruikt werd, toen voor de gutturale zachte tenues het zg. frankische teeken *g* in gebruik kwam, vgl. Grundriss der Germ. Philologie I, 846 en 850 (noot).

123, 22 *van aratusen ende van assirien*. Dit schijnt een invoeging van de Nederlandschen bewerker te zijn; 't is de vraag, wat met het eerste bedoeld wordt.

123, 24 *van nil ende van tygre*. Er was een theorie, dat de Nijl eigenlijk de Indus is (volgens anderen de Ganges), die onder aarde verdwijnt en onder of om de Roode Zee (d. w. z. den Indischen Oceaan) doorloopt om daarna in Africa weer als Nijl voor den dag te komen. Met die opvatting is het mogelijk van Iran te zeggen, dat het tusschen Tigris en Nijl ligt.

123, 28 met *mareth* wordt bedoeld *marrok*, zooals in 't Fr. staat, d. i. Marokko. — De *groote zee* is de Zwarte Zee, die in de ME. gewoonlijk zoo genoemd wordt.

123, 31 *ter west zee*: la mer occeane, vgl. de Aant. bij 48, 2; 5 waarschijnlijker is echter, dat hier bedoeld is de *lacus Oxianus*, d. i. het Aral-meer.

123, 32 *tconincrike van sichem*, sithie, enz.: bedoeld in het land der Scythen.

123, 35 *canar*, thamai, thamy, d. i. de *Tanais* of *Don*.

123, 37 *albanien*. d. i. het land der Albani in den Caucasus.

124, 6 *hyrcanie*, *bactrie*, *hyberie*, d. w. z. *Hyrcania*, *Bactria*, *Iberia* (ten z. van den Caucasus).

124, 9 *west zee*, vgl. voetnoot.

124, 10 vgl. voetnoot. M. onderscheidt *Opper-Libye* en *Neder-Libye*, dat zich uitstrekt van Spanje tot Egypte.

124, 18 *achlau*, achlan: ?

124, 33 De hier opgesomde koninkrijken, die ten deele zeer moeielijk te identifieeren zijn komen niet voor in de door mij gekende Fransche HSS. of drukken. Ziehier de lezingen der Dietsche HSS.: *zeeb*, zeb; *tereuze*, tetonse, teren; *bongien*, bragien; *argarbe*, algarbe; *turritucte*, culmite; *kelmarine*, belmarine; *maaroch*, moroch, morach; *montflour*, monflout, montsfloir; *tartaige*, cartaigo. Met geringe wijzigingen komen dezelfde namen weer terug **224**, 15 vv.; ze zijn daar door den Duitschen bewerker voor de tweede maal in zijn werk geinterpoleerd.

125, 7 *trepisonde*, d. i. *Trapezus*, Trebisonde.

125, 9 *die hauene vanden brugghen* is een verkeerde vertaling van »la port de ponz" d. i. de haven van *Pontus*.

125, 13 Bedoeld is de patriarch Athanasius, (zooals ook in F staat), maar deze lag begraven eerst te Alexandrië, daarna te Constantinopel; er is echter nog een andere St. Athanasius geweest, die van Trebisonde geboortig was. Wschl. zijn beide personen met elkander verward.

125, 37 Bij den val van het Oost-Romensche Rijk in 1204 wierp zich Alexius Comnenus als keizer van Trebisonde op.

125, 44 Wschl. verwart M. hier Armenië met Klein-Armenië, welk laatste Koninkrijk in en om het oude Cilicië gelegen was, dus aan de andere, zuidzijde van Klein-Azië. De iets verder volgende namen schijnen alle werkelijk in Klein-Armenië te huis te behooren. — *layars* (**126**, 6) is *Aias*, *Aiazzo* of *Laiazzo*, de voornaamste haven van het land of het meer westelijk liggende *Ayasch*. — *persipie* (**126**, 7) is *Perschembe* nabij *Ayasch*. — *cruk* (**126**, 8) is het oude Corycus.

126, 10 vv. Het romantische verhaal van het Kasteel van den Sperwer hangt samen met de sage van Melusine en komt in hoofdzaak voor in den roman door Jean d'Arras in 1387—1393 gecompileerd.

127, 38 *artiren*, artiron, d. i. Erzerum.

128, 5 *altazar*, allazar, latasar. Het is moeielijk na te gaan, welk land hiermede bedoeld is. — Ook van den Euphrates werd geloofd, dat hij een eind onder de aarde liep.

128, 8 *sabisscatolte*, volgens Yule de Hassan-Kala ten o. van Erzerum.

128, 26 vv. Het volgende verhaal komt in eenigszins gewijzigden vorm voor bij Guill. de Rubruk. Volgens de Armenische kronieken was de monnik St. Jacob, aartsbisschop van Nisibis. De reliquie werd of wordt nog bewaard in de kathedraal van Etchmiadzîn, ten n. van den Ararat.

129, 2 *laidenghe*, laidense, »la citee de Dayne", is vermoedelijk dezelfde plaats als het volgende *hany* (**129**, 3), anye, d. i. Ani, nabij Kars, eens de hoofdstad van Armenië, maar in 1319 door een aardbeving verwoest.

129, 5/6 *taurise* — *faxis*, d. i. *Tabriz*, dat vroeger *Susis* schijnt te hebben geheeten.

129, 23 *sadonie*, d. i. Soldania, Sultânieh.

129, 32 *cassach*, d. i. Kashan.

129, 43 *tech*, geth, seth, d. i. Yezd.

130, 10 *cornaa:* het Conan van Odoricus, waarvan de ligging onzeker is.

130, 28/29 *sikese*, sweze — *themain*, theman, zijn moeielijk te identifieeren.

130, 30 *Job* — *redegofras zone*. Job werd vereenzelvigd met Jobab, koning van Edom, vgl. aant. bij Job XLII, 17 in de Leidsche Vert. Jobab nu was de zoon van *Zerah van Bosra* (Gen. XXXVI, 33) waarvan W. maakt *Are de Gofra* en de Dietsche bewerker *Redegofras* (vgl. **131**, **4**).

132, 12 *hur*, d. i. Ur (Gen. XI, 28) aan den rechteroever van den Eufraat, nabij de Perzische golf.

134, 21 *termogitten*. Brunetto Latini (I, 4, 123) spreekt, als liggende ten o. van de Kaspische zee, van een land »Termegire (andere lezing: Termegite), qui est si très douce et delitable que Alixandres i fist la première Alixandre, qui ores est apelées Sileuce (andere lezing: Celaite)," vgl. 134, 26. De bedoelde stad is *Alexandria Margiana*, ten z. van Merw. De stichting der stad werd ook toegeschreven aan Seleucus.

134, 30 Met het oostelijk Aethiopië wordt Gedrosië in Iran, aan de Perzische golf, bedoeld. 't Schijnt, dat de Grieken alle volken met donkere huiskleur Αἰθίοπες noemden, en nog tegenwoordig zijn de bewoners van Gedrosië zeer donker, vgl. Herodotus III, 94 en VII, 69, 70. Reeds bij Homerus α, 24 heeft men de verdeeling der Aethiopiërs in oostelijke en westelijke. M. spreekt hier van zuidelijk Aethiopië, maar blijkbaar bedoelt hij westelijk, daar hij dit land *mortaengen*, (moriane, morecane, moretane), d. i. *Mauretania* noemt.

134, 33. Deze fontein heette te liggen bij Garama, thans Germah in Fezzan, de stad der »Garamantes Aethiopes".

135, 3 *westersche zee*, vgl. de Aant. bij 48, 25.

135, 21 *sabba*. Het Aethiopische Saba was gelegen in het zg. eiland van Meroë aan den Midden Nijl; het werd dikwijls verward met de stad van de Koningin van Scheba, die echter lag in Yemen, vgl. Gen. X, 7 en aant. in de Leidsche Vert. De meening, dat een der Drie Koningen uit Aethiopië herkomstig was, grondt zich op Psalm LXVIII, 30—32 en LXXII, 9—10. Marco Polo ziet in het Saba van een der Drie Koningen Saba of Savah in Perzië, ten z.w. van Teheran, maar 't kan zeer goed zijn dat ook M. deze stad bedoelt, die niet ver ligt van 't oude Gedrosië, het land der oostelijke Aethiopiërs, omdat hij zegt, dat men van Aethiopië naar Indië gaat.

135, 26. Er waren hoofdzakelijk twee verdeelingen van Indië, telkens in 3 deelen: 1°. die in *India Superior*, *India Inferior* en *India Meridionalis;* 2°. die in *India major* of *magna*, *India minor* of *parva* en *India Tertia*. M. noemt eerst uit de eerste verdeeling *die hoghe Indie*, waarna eenige woorden uitgevallen zijn, die hebben moeten bevatten dat dit land ook *euilat* heet, dat is het Hawila van Genesis II, 11 (in de Septuag. Εὐιλάτ), dan volgt hij de tweede verdeeling. Wat M. bedoelt met die deelen, komt weinig overeen met wat andere schrijvers zeggen. M.'s »Ynde la maior" schijnt het eigenlijke Indië te zijn, »Ynde la menour" een streek ten o. van de Perzische golf, nabij het oostelijke Aethiopië (op de kaart van Sanudo leest men: India parva quae Aethiopia) en »Ynde la haut", het land benoorden den Himalaya.

140, 4 Volgens de meeste schrijvers werden deze reusachtige »paellinghen" niet in den Indus, maar in den Ganges gevonden.

140, 9 *v^m^ eylanden.* Wellicht beging M. hier een vergissing; bij Brunetto Latini (I, 4, 123) leest men: »Et en Inde avoit *v^m^ viles*" (niet »isles") bies poplées et habitées de gent." Evenzoo bij Vinc. Bellovac. (Spec. Hist. IV, 47). Wel spreken vele schrijvers van de talrijkheid der eilanden nabij Indië, maar zij komen tot veel hoogere cijfers: van 10.000 tot 24.000. — Evenzoo wordt **158**, 26 gesproken van *v^m^* eilanden, zoowel in F.W., als in de Nederlandsche HSS.

140, 19 *climaet.* Wat hieronder verstaan wordt, kan het beste duidelijk gemaakt worden door een citaat uit de »Inleyding tot de beschrijving der Wereldt, en harer deelen" in den Atlas van Blaeu. Amst. 1649, 6e hooftstvck: »De Aerdkloot wort oock by den ouden op een ander wijse afgedeelt, te weten, na de veranderingen der grootste dagen. Want die onder den Equator woonen, hebben dagh en nacht geduurigh even lang, te weten, twaelf uren: maer hoe eenigh landtschap meer van de middellijn leydt, nae eene van beyde polen afgeweken, hoe de langste dagen en de nachten grooter zijn. De oude Aerdrijcksbeschrijvers hebben dan, nae sulcke verscheyden vergrooting der langste dagen, het Aerdrijck afgedeelt in *Climata* en *Parallelen. Clima* noemen sy, een stroock op Aerdrijck, begrepen tusschen twee circkelen, evenwijdigh met de middellijn, van welcke de langste dagen van d'een tot d'ander een half uyre verschelen. *Parallelen*, in welck de langste dagen van malkander verschelen het vierendeel van een uyre, soo dat clima twee Parallelen in sich begrijpt.

Over elcke zijde van de middellijn tellense seven *Climata*, en noemen ieder nae een voorname stadt, eylant, rivier, ofte bergh, door welck de *Paralleel* gaet, die het midden der *Clima* beschrijft. Het eerste noordwaert van de middellijn, streckt door Meroë, een eylandt in Aethiopiën; het tweede door Syene, een stadt in Egypten; het derde door Alexandria, de hooftstadt van Egypten; het seste door den Boristhenes, een rivier in Sarmatia; het sevende door de Bergen Riphaei in Sarmatia. Die even soo verre over d'ander sijde van de middellijn na het zuyden sijn gelegen, noemense met de selve namen, alleen het woordeken *tegen* daer voor gestelt, als *tegen Meroë*, *tegen Syene*, *tegen Alexandrie*, en soo voort". — Uit deze plaats van M., vergeleken met **140**, 32, blijkt dat elk dier climata gerekend werd te staan onder de bijzondere inwerking van een der zeven ware of vermeende planeten: Saturnus, Jupiter, Mars, de Zon, Venus, Mercurius, de Maan. Op oude kaarten ziet men deze climaten aangegeven: natuurlijk vielen de streken om de beide polen, in zeer wijden kring genomen, niet in deze indeeling. — De woorden *ofte graet*, **140**, 20, zijn toevoeging van den Dietschen bewerker, die blijkbaar weinig van de zaak begreep.

141, 5 *ormes*, d. i. *Hormuz* of *Ormus*, aan den aanvang van de Perzische golf.

141, 19 *ethyopien*: hier wordt weer het oostelijke Aethiopië bedoeld, vgl. Aant. bij **134**, 30.

141, 33 Het verhaal van den Magneetberg is zeer bekend uit de Arabische nachtvertellingen. Vgl. het »verhaal van den derden kalender en koningszoon" (Duizend en één nacht, bewerkt door G. Keller I, 436 vv.) en dat van »Sindbad's zesde reis" (D. e. e. n. III, 502 vv.).

142, 4 en 10 *dyschana — thyaathana*, ehiscana, cana, tana. De laatste vorm schijnt de juiste te zijn. Marco Polo noemt Tana een groot rijk in 't westen van Indië. De naam schijnt nog bewaard in Thana, een district aan de kust, nabij Bombay en een stad op het eiland Salsette.

144, 25 *vigennirien*, viguuries, F. augurriens. Vermoedelijk zijn *augurs* bedoeld.

145, 5 *sarbee*:??

145, 10 *tlant van lombe*, d. i. *Polumbum* of bij andere schrijvers *Columbum*, *Coilum*, wschl. Quilon op de kust van Malabar.

145, 15/16 *flandrine — singlans.* De eerste stad bestaat niet meer, de tweede draagt thans den naam Cranganor.

145, 32 *lange peper* zijn de gedroogde bloesems, die als katjes om een vleezige spil zitten, *zwarte peper* de vrucht, afgeplukt voor zij geheel rijp is en gedroogd in de zon, en *witte peper* de rijpe vrucht, die na weeking van zijn schil wordt ontdaan. Lange peper wordt gewoonlijk niet gewonnen van de zelfde plant, maar van de soort *piper officinarum.*

145, 33 van deze woorden is *sulful* het Arabische *fulful* en zijn de beide andere niet thuis te brengen.

146, 28 *polonbe*, vgl. Aant. bij **145**, 10.

148, 30 *mambron*, mabaron, bij andere schrijvers *Mobor* en *Maabar*, d. i. *Mabar*, de Arabische naam in dien tijd voor de kust van Coromandel.

148, 35 *calamie*, Men heeft *Calamia* of *Calamina* vereenzelvigd met *Mailapur;* anderen echter zien er in de stad *Calama* in Gedrosia. Het laatste is waarschijnlijker, daar Sint Thomas predikte in India Inferior, en dit meer overeenkomt met de ligging der laatste plaats.

149, 4 *edissen*, d. i. Edessa. — Het verhaal, dat het lichaam van S. Thomas weer naar Indië teruggebracht werd, is een poging om tegenstrijdige legenden met elkander te vereenigen.

150, 2 nl. *St. Jacob van Compostella* in Galicië.

153, 16 *lunori*, lamory. Bij Marco Polo *Lambri*, het noordelijk gedeelte van de westkust van Sumatra.

154, 34 *transmontana:* de poolster.

154, 38 *antarike*, antartica, d. i. Tegen-poolstreek, ἀνταρκτική.

155, 24 *dastralabe:* het astrolabium. Onder *astrolabium* worden in de geschiedenis der astronomie twee verschillende instrumenten verstaan. In de eerste plaats het instrument, dat wschl. door Hipparchus is uitgevonden en waarvan Ptolemaeus in het 5e boek, 1e hoofdstuk van de Almagest een beschrijving geeft. Dit bestond uit eenige in elkander gevoegde, van graadverdeeling voorziene ringen, die zoo gesteld werden, dat ze samenvielen met de fundamentale cirkels van het hemelgewelf. Dit instrument werd in later tijd *sphaera armillaris* genoemd. — Het tweede instrument, dat tegenwoordig astrolabium genoemd wordt, en dat door Mandeville bedoeld zal zijn, is, van Ptolemaeus zelf afkomstig, door de Arabieren in groote volmaaktheid geconstrueerd. Zie Sédillot, mémoire sur les instruments astronomiques des Arabes, Paris 1842. In hoofdzaak bestond dit nit een metalen schijf, aan den rand in graden verdeeld, met een om het middelpunt van dezen draaibaren, van diopters voorzienen wijzer. Het geheel werd aan een ring opgehangen en door de diopters de wijzer op het hemellichaam gericht. Men vond op deze wijze de hoogte. Gewoonlijk waren de beide vlakken der schijf voorzien van een stelsel van lijnen en cirkels, de projectie van een hemelglobe voorstellend en evenals deze laatste dienende voor het oplossen van allerlei vraagstukken, op de sterrekunde betrekking hebbende. In dit geval spreekt men ook van *planisphaerium*, welke naam ook als titel voorkomt van één der latijnsche uitgaven van een Arabisch manuscript van het werk van Ptolemaeus, waarvan de Grieksche text zoek is. Over dit instrument bestaat een groote litteratuur. Een uitvoerige beschrijving vindt men ook bij Adrianus Metius Alcmariensis. In zijn »Fondamentale ende grondelijcke onderwijsinghe van de sterrenkonst, Amsterdam 1621" geeft hij de beschrijving en het gebruik van het astrolabium als meetinstrument, terwijl in zijn »Fondamentale onderwijsinghe aengaende de fabrica ende het veelvoudigh ghebruyck van het astrolabium, soo catholicum als particulier. Franecker, 1627" uitvoerig gehandeld wordt over het gebruik voor het oplossen van vraagstukken. — Van dit soort instrumenten, waarvan Sédillot, Instr. Arab. goede afbeeldingen geeft, zijn in de historische verzameling der Leidsche Sterrenwacht drie exemplaren aanwezig. Een dezer, van onbekenden oorsprong, moet naar den vorm der er op gegraveerde letters en cijfers, zeer oud zijn, denkelijk uit de 15e eeuw.

155, 30 *behem*, d. i. Bohemen.

156, 11 Dr. J. H. Wilterdink te Leiden heeft op verzoek van den bewerker dezer uitgave een uitgebreid onderzoek ingesteld naar de vraag, of een indeeling van den graad in 40 onderdeelen, gelijk hier vermeld staat, in oude bronnen voorkomt. Het resultaat luidde ontkennend: met zeer hooge mate van waarschijnlijkheid kan verzekerd worden, dat zulk een indeeling nooit bestaan heeft en de Dietsche bewerker, of het HS., waarnaar hij arbeidde, eenvoudig de schrijffout xl voor lx gemaakt heeft. In geen der door mij geraadpleegde Fransche HSS. wordt xl gevonden. — Ook *minimen*, als benaming der onderdeelen in pl. van *minuten* komt nergens elders voor, dan in de Dietsche Mandeville-handschriften.

156, 25 Zoo men M. mocht gelooven, zou hij op zijn reizen gekomen zijn tot 62° N.B., dus iets benoorden Bergen in Noorwegen en 33° Z.B., dus tot iets benoorden de zuidpunt van Africa. — Waar hij iets te voren de breedte van Brabant aangeeft, vergist hij zich een paar graden. Luik, zijn woonplaats, ligt op ongeveer 50° 10′ N.B. — Bohemen ligt niet noordelijker, zooals hij opgeeft, maar zuidelijker dan Brabant.

157, 31 vgl. **1**, 32. Deze meening berust op Ezech. V, 5, XXXVIII, 12, Psalm LXXIV, 12. Ware

M.'s medededeeling juist, dan zou Jeruzalem op den Keerking moeten liggen, terwijl het bijna 9° noordelijker ligt.

161, 7 tot 39. In de plaats van deze passage staat geheel iets anders in het oorspronkelijke, nl.: »Et sachez que solonc lopinions des autres philosofres et astronomiens nos paiis ne Irland ne Gales ne Escoce ne Norwey ne les autres jsles costeans ne sont mie en la superfice conteez de sur terre, si que il apiert par touz les lyueres de astronomie, qar la superfice de la terre est depertie en vij parties pour les vij planetes et tielz parties sont appelles climatz. Et en nos parties ne sont mie de vij climatz, qar ils sont descendant vers occidant en trehant vers la rondure de monde. Et la sont les jsles de Ynde et sont encontre nous, qui fumes en la basse paiis et le vije clymat de sestendent [wschl., gedeeltelijk met W, te lezen: les vij clymats sestendent] enuironant le monde".

162, 2 *symobor*, somober, bij Odoricus, dien M. naschrijft, Sumoltra, Sinohora, d. i. Sumatra.

162, 13 *betengo*, botenga, betonego enz., d. i. Resengo, is het Z. van Sumatra. M. denkt verkeerdelijk dat Lamory, Symobor en Resengo verschillende eilanden zijn: het zijn deelen van Sumatra.

162, 20 *jana* d. i. *Java*.

162, 29 De Dietsche bewerker begreept het Fr. *maces*, *macis* niet (= foelie) en verwarde het met mastik.

163, 30/31 *talamasti — paten*. Het is moeielijk, dit »eylant" of land thuis te brengen. Men heeft gegist: *Banjermasin* op Borneo.

163, 34 De meeldragende boomen zijn de sago-palmen.

164, 33 *taby*. Met het groote riet is bamboe bedoeld. De naam komt voor bij Brun. Latini onmiddelijk na zijn passage over Termegite, zie Aant. bij **134**, 21: »les grandismes jons qui sont sor la mer, que li barbarin apelent Tabi," maar het blijkt uit Solinus, 50 § 2, dat Tabi de naam was van genoemde zee. 't Schijnt dus een misverstand van M.

165, 22 *thalamoch*, calanok. Hiermede wordt bedoelt het zuidelijk deel van Cochin-China, dat bij andere schrijvers Zampa, Chamba of Champa heet.

166, 11 *varques*, karkes, warkes. Tot verklaring van dezen naam wordt door den Heer Warner geciteerd Isidorus: »apud Indos autem (elephas) a voce Barrus vocatur."

167, 33 *ter westerscher zee*, vgl. Aant. bij **48**, 25.

167, 34 *rofo*, raso, caffoles, moeielijk thuis te brengen.

168, 15 *mulke*, melke, wellicht Malacca.

168, 34 *tracode*, 't zij op Sumatra, 't zij op Malakka, 't zij een der Nicobarische eilanden. Door de tamelijk groote overeenkomst in naam daartoe gebracht, brengt M. op dit volk over, hetgeen hij weet van de Aethiopische Troglodyten.

169, 13 *ter westerscher zee*, vgl. Aant. bij **48**, 25.

169, 20 *cenofalles*, cenophales, d. i. Cynocephali.

170, 27 *sille*, silha, d. i. Ceylon.

170, 39 *een h. hoghen berch*, d. i. de Adam's Piek.

172, 7 *doudin*, dendin, dundeya enz, onzeker waar gelegen.

175, 16 *manti*, d. i. de aanzienlijke provincie Manzi, nl. China ten zuiden van den Hwang-ho.

176, 2 *latori*, latorim. Hiermede schijnt de stad Canton bedoeld te zijn.

176, 40 *larrea*, loyres. Wschl. is eenvoudig bedoeld: otter, lat. lutra Fr. loutre (met verschillende bijvormen: leure, lorre) Prov. luria, loiria. Het gebruik van een tammen otter voor de vischvangst komt meer voor; Odoricus echter spreekt in de overeenkomstige plaats niet van otters, maar van »plungons", waarmede hij *cormoranen* bedoelt, met welke dieren in China werkelijk veel gevischt wordt, vgl. de uitvoerige noot in Odor. ed. Cordier, 290 vv. Daar de Chineesche cormoraan, pelicanus sinensis of hydrocorax sinensis, lou-sse of lou-sseu heet, kan wellicht deze naam in het woord liggen.

177, 12 *cassay*, door Odoricus Cansay Casay, Catusaie genoemd, d. i. Kingsze of Hoofdstad, nu Hang-chow.

179, 7 *chilonfode*, chilenfo, d. i. Kian-ning-fu, of Nanking.

179, 15 *ydalay*, bij Odoricus Talay. Het woord beteekent eigenlijk »zee" en wordt door de Mongolen toegepast op den Yang-tse-Kiang.

179, 20 Het woord *anderwerven* is verkeerd: het Fr. heeft *ariere*, dat een beteren zin geeft: men komt aan de achterzijde, aan de andere zijde, in het land van den grooten Khan.

179, 32 De oorlog der pigmaeën met de vogels, d. i. de kranen, is welbekend sedert Homerus (Γ 6). Het kleine Negrito-ras, dat tegenwoordig de Andamanen bevolkt (vgl. Peschel, Völkerkunde[3], 362) was vroeger veel meer verspreid, ook over het vasteland van Oost-Azië en kan aanleiding gegeven hebben tot het plaatsen der Pigmaeën in deze streken.

180, 19 *ianthay*, iamchay, d. i. het Jamzai of Jamathay van Odoricus, nl. Yang-chow.

180, 25 *tumase*. Het woord *tuman* is een gewoon Mongoolsch woord voor 10.000 vgl. 204, 25.

181, 13 *monke*, menke, d. i. Mingchu, de oude naam van Ningpo.

181, 14 Een dwaling van Odoricus: »toutes leurs nefs sont blanches comme se elles fussent peintes" (ed. Cord. p. 359). Vgl. de Aant. aldaar, p. 363, over de eigenaardige witte stof, waarmede de Chineesche vaartuigen bestreken worden.

181, 19 *lantorin*, misschien Linching, niet aan, maar nabij den Hwang-ho.

181, 22 *caramaram*, d. i. de Hwang-ho, die door de Mongolen nog genoemd wordt de *Karamuren* of Zwarte rivier.

181, 26 *cathay*, d. i. China.

182, 7 *sugramago*, d. i. het Sinjumatu van Marco Polo, nl. T'sining chow.

182, 12 *tot eene ander stat die out is*. De naam van deze oude stad, door M. weggelaten, luidt bij Odoricus: *Chambalech*, d. i. *Khân Bâliq*, stad van den Khan, de Mongoolsche naam voor *Peking*, dat in 1215 door Tchinguiz Khan ingenomen was en sedert 1264 hoofdstad van het Mongolenrijk was geworden.

182, 15 *caydon*, bij Odoricus: Cayto, is het Mongoolsch Ta-tu, de nieuwe stad, door Kublai in 1267 gesticht.

183, 12 *pathyos*, pahies, paccies, penciers, panteres. Met deze dieren schijnen panters bedoeld te zijn. Van den panter werd gezegd, dat hij een zoete lucht van zich gaf, vgl. Maerl. Nat. Bl. II, 3219; van daar het later vermelden van de aangename reuk van het leder, zie 183, 19.

183, 22 *een montoer* enz. Hier beging M. een eigenaardige vergissing. Odoricus, dien hij volgt, beschrijft een groote kruik of vat, *pigne*, (verg. Italiaansch pignatta Fr. peignate) rijk versierd met goud en juweelen en op elken hoek een draak hebbende. Door pijpen werd daarin drank geleid en bekers stonden er bij om van dien drank te gebruiken. Nu schijnt het woord pigne, evenals Middel-Lat. pigna, ook *hoogte* te kunnen beteekenen en M. vat het in die beteekenis op als een »monture" een toestel om te dienen bij het te paard stijgen.

184, 17 *op deen zide*: de Dietsche vertaling is hier niet juist, vgl. de voetnoot.

185, 8 vv. Wederom een slechte vertaling van den Dietschen bewerker, of de plaats is hopeloos bedorven. Zie de voetnoot. Bij hooge feestelijkheden placht men voor de tafel des keizers groote tafels te plaatsen, waarop schoon bewerkte en versierde mechanieke pauwen en andere vogels, die men deed dansen en met de vleugels slaan. — Het zingen van deze pauwen maakt M. er bij, misleid door het woord *muserie*, dat hij niet begreep en met *muziek* in verband bracht.

185, 35 De gouden wijnstok komt niet voor bij Odoricus. M. schijnt dezen trek hier ingevoegd te hebben, naar het bekende verhaal van een gouden wijnstok, dien Alexander de Groote vond in het paleis van Koning Porus, vgl. Proza-bewerkingen van het leven van Alexander den Groote, door Dr. S. S. Hoogstra, p. 109.

186, 29 De overdreven voorstelling van het »facelment" springt in het oog. Wat betreft de volgende mededeeling van het zorgvuldig bewaken van den ingang der zaal, de reden daarvan heeft M. niet begrepen. Bij Odoricus vindt men, dat dit geschiedde om te zorgen, dat niemand den drempel aanraakte: immers dit werd door de Mongolen voor een groot vergrijp gerekend, vgl. Od., ed. Cordier p. 412.

190, 3 Temudjin, de stichter van het Mongolenrijk of Tartarenrijk, was geboren in 1162 en stierf in 1227. In 1206 nam hij den titel van Tchinguiz Khan aan. De bevrijding der Mongolen wordt door Vincentius Bellov. gesteld in 1202. Marco Polo plaatst de verkiezing van Temudjin in 1187.

190, 9 De namen der zeven geslachten zijn bij Haiton, dien M. volgt: Tatar, Tangot, Cunat, Ialair, Sonich, Monghi eu Tebeth.

190, 21 *cangius*, changuys, changys enz. De meest gebruikelijke vorm was *Changius*, d. i. Tchinguiz (Khan).

191, 17 *ysatan*. Haiton spreekt van de »*Iasack* Changii Can, id est constitutiones Changii Can."

193, 1 *rub*, rubo, bubo, d. i. nachtuil. — Een soortgelijk verhaal als dat van Mohammed, die, toen hij zich verscholen had in het hol van Thaur, gered werd, doordat een spin haar web voor den ingang er van geweven had en zijn vervolgers daaruit afleidden, dat in dit hol niemand zich had kunnen verbergen. Een andere overlevering spreekt niet van een spinneweb, maar van twee wilde duiven, die voor den ingang kwamen zitten.

193, 36 *beliaen*. Haiton spreekt van den berg en de woestijn van »Belgian," d. i. de woestijn Baldjuna, ten oosten van het Baikalmeer. De berg B. is wschl. een synoniem van het Altaigebergte, uit welks zuidkant ook de Bulgun-rivier stroomt.

195, 21 *othedatan*, athedachan, d. i. *Ogotai*, opvolger van Temudjin, 1227—1241, die echter diens derde zoon was.

195, 29 *eynochair*, emacan, cuygochan, d. i. *Kuyuk*, oudste zoon van Ogotai, 1241—1248 — *magonthan*, mangochan, d. i. *Mangu*, zoon van den vierden zoon van Temudjin, 1248—1259.

195, 33 *halaon*, d. i. Hulagu.

195, 37 *bandas*, d. i. Bagdad. In 1258 veroverde Hulagu die stad en liet den Khalif Mostassim dooden of deed hem op de door M. verhaalde en door andere schrijvers bevestigde wijze omkomen.

196, 15 *boha*, cobilachan, d. i. *Kublai*, 1259—1294. Ook Haiton zegt van hem »Christianus fuit," maar de neigingen tot het Christendom van K. en van zijn voorganger gingen niet diep.

196, 17 *jenig*, jong, bij Haiton *Ions*, moet zijn *Yen* of *Yen-king* thans Peking, dat echter niet door Kublai werd gesticht, zie Aant. bij 182, 12 en 15.

197, 7 *meyedach*, meseache, moesach schijnt, een verbastering van *moskee*.

197, 30 *cammecate*, vgl. Aant. bij 31, 13.

203, 21. Het Chineesche papieren geld is uit Marco Polo zeer bekend. Minder zeker is, of in China ook lederen geld bestond. Wel is dit ruilmiddel in Europa gedurende de Middeleeuwen niet onbekend, zooals blijkt uit Ducange s. v. Moneta corciacea.

204, 7 *sadus*, bij Odoricus *Sadu* of *Sandu*, bij Marco Polo Chandu, d. i. *Shang-tu*.

204, 10 *camahalech*, d. i. Cambalech, vgl. Aant. bij 182, 12.

204, 12 *cathay*, cay, caydo, d. i. het *caydon* van 182, 15.

207, 17 *adibe* Wschl. het chiribo, chidebo, chidebeo van Odoricus, ed. Cordier p. 375, ofschoon dit daar de naam heet van de herbergen van 207, 7, de posten, waar de koeriers worden afgelost. Cordier toont aan, p. 419, dat Od. dwaalde en het de naam was van de bestuurders dier herbergen of posten. M. is hier dus bij uitzondering iets nader bij de waarheid dan Odoricus.

207, 27 In eenige HSS. van Odoricus komt een verhaal voor van den Minderbroeder Marchesino de Bassano, waarin vermeld wordt, dat Odoricus met zijn ordebroeders en hun bisschop eens zulk een hulde aan den vorst hebben gebracht, vgl. Od., ed. Cordier, p. 503 vv. en vgl. p. 375. Mandeville stelt het voor, als ware dit een geregeld voorkomende gewoonte geweest.

210, 7 vgl. 184, 17 en voetnoot.

210, 13 *huse van houte ghemacct*: het Fr. heeft »faitz des bastons"; evenzoo de Eng. bewerking »made of stikkes", 't geen een juistere voorstelling geeft dan de Dietsche bewerking.

210, 33 *Yroga*, de naam van dezen »god der nature" luidt bij Joh. de Plano Carpini, ed. d'Avezac, p. 230, Ytoga.

210, 35 *thiant can*. Het is niet recht zeker, wie M. met dezen bedoeld en bij de groote corruptie der HSS. evenmin zeker, wie bedoeld worden met de vervolgens vermelde namen der twaalf zoons en der drie vrouwen. Joh. de Plano Carpini, uit wien M. geput heeft, geeft een uitvoerige lijst van het geslacht der groote Khans en verschillende door M. genoemde namen kan men daar min of meer in terugvinden. Vermoedelijk brengt M. eenvoudig, wat hij bij J. de Pl. C. vindt, op zijn eigen tijd over, zoodat *Thiant can* de groote Khan was, dien de laatste gekend heeft, nl. Kuyuk.

211, 1 *pape Jans dochter*, vgl. p. 228 vv.

213, 4 voor de dwaze vertaling of bedorven overlevering, zie voetnoot.

217, 1 *van cammecate ende van tartarien*, vgl. Aant. bij 31, 13.

217, 4. De benamingen van »asya die diepe" en »asya die meeste" zijn van Hayton, die onder het eerste verstaat Centraal-Azië en China, onder het laatste Perzië en vermoedelijk Indië enz.

217, 6 *tconicrike van tharsen*, wederom uit Hayton, die daaronder verstaat het land der »*Iogours*" of *Uighurs*, dat in 't Westen grenst aan Tangut. Dat een der drie koningen daarvandaan zou zijn gekomen, berustte op een verkeerd begrijpen van Psalm LXXII, 10. Het daar genoemde Tarsjis is echter het bekende Phoenicische Tartessus in Spanje. Vgl. de Aant. bij 1 Kon. X, 22, in de Leidsche vert.

217, 14 *tconicrike van turquesten*: d. i. Turkestan.

217, 16 *corasine*, corasme, d. i. Khwarezm tusschen het Aralmeer en de Kaspische zee.

217, 18 *octarer*, occarar enz. d. i. Otrar, ten z. van het Aral-meer.

217, 32 *dat conincr. vanden comanien*, zie Aant. bij 6, 3. Een deel der Cumanen waren woonachtig in de landstreken ten n. van de Kaspische en Zwarte zee.

218, 12 *tygre*, ethil, d. i. de Wolga; »super magnum flumen Ethil, quem Rusci vocant Volga" zegt het Supplement op Carpini's werk, ed. d'Avezac, p. 379.

218, 18 *wester zee*, vgl. Aant. bij 48, 25 — *die zee naure*. vgl. de voetnoot bij 218, 23; *la mier Maure* is de Zwarte zee of »mare maurum."

218, 21 *cotis*, cuchis, cothis enz., bij Hayton Cocas, nl. de Caucasus.

218, 30. De zg. IJzeren poort van Alexander, de Pylae Caspiae, d. i. het huidige Derbend.

218, 31 *barach*, sarak, d. i. Sarai, de hoofdstad van de Gouden Horde, ter plaatse van nabij het huidige Tsarev, op de linker oever van de Akhtuba, een zijtak der Wolga.

218, 40. De grote zee is de Zwarte zee, vgl. Aant. bij 123, 28. — Het koninkrijk van *Archas*: ? ?

219, 22. Het eerste der hier genoemde koninkrijken van Perzië schijnt gezocht te moeten worden in Transoxiana of het land tusschen Oxus en Iaxartes.

219, 25 *phison*, waarin sommige den Oxus willen zien.

219, 33/34 *boteura* baccura, d. i. Bokhara — *seuerganc*, samerganc, d. i. Samarkand.

219, 42/43 *nessabor*, d. i. Nishapur, hoofdstad van Khorassan, in 1221 door de Mongolen verwoest. — *saphaon*, saphan, schijnt te zijn Ispahan — *carmassane*, sarmassen, tarmesaur enz. is onzeker.

220, 8 *taurise*, d. i. Tabriz, vgl. 129, 5.

220, 20/21 *seras*, soras d. i. Shiraz — *caremen*, d. i. Kirman.

220, 22 *georgien*, aan de zuidelijke helling van den Caucasus.

220, 23 *absor*, albers, bij Hayton Albor, d. i. de Elbruz.

220, 25 *alamo*, d. i. Alania, aan de noordzijde van den Caucasus naar de Caspische zee toe.

220, 31 *abchas*, abchaz: ? ?

220, 42 *bonichauissen*, hauysoun, wschl. het district Hemschin of Hamschen tusschen de Zwarte zee en den Balkhar Dagh.

221, 9 *saures*. Bedoeld is wschl. de Nieuw-Perzische Koning Sapor II (310—379), die de Christenen in Armenië en de landen ten noorden daarvan zeer langdurig heeft vervolgd.

221, 19 *ymegijon*, megon, d. i. de steppe van Moghan, ten w. der Kaspische zee, nabij den benedenloop van den Kur.

223, 6 *turkien* d. i. Klein-Azië.

223, 8. Deze provinciën worden in de verschillende HSS. verschillend opgegeven. Meestal is hun getal zeven: In F. luiden zij: *Liconie*, (d. i. Lycaonia) in H overgeslagen; *Capadoche*; *Saure* (?), in H sarra; *Brique* (wschl. = Phrygia), in H brike; *Quesiton* (?); *Pytan* (= Bithynië), beide overgeslagen in H.; *Semyeth* (?), in H. geannach.

223, 12 *stacala*, wschl. Satalia, vgl. Aant. bij 20, 30.

223, 20 *moraga*, d. i. Maraga in Azerbeidjan, ten Z. van Tabriz.

223, 26 *george*, vreemde verminking van *tygre*, zooals in F. staat. — *moselle*, d. i. Mosul.

223, 29 *rohays*, d. i. Edessa, thans Urfa, welks Arabische naam Rohâ is.

223, 34 *symar*, d. i. de bergreeks van van Sindjar, ten o. van Mosul.

223, 35 De *Lyson* is moeielijk weer te vinden.

223, 39. De voorstelling van M. van de betrekkelijke ligging van Aethiopië, Nubië en de andere weldra genoemde landen schijnt zeer verward; het is ondoenlijk, met zekerheid uit te maken, wat de waarheid hierin is.

224, 13. Vgl. de aant. bij **124**, 10.

224, 27 *baccarien*, wschl. Bactria.

224, 28 *cadulc*, cadilhe, ergens is het verre Oosten. De Heer Warner vermoedt: Korea.

225, 14 *die berghe van caspien*. M. bedoelt den Caucasus. vgl. **225**, 37. Overigens werden Gog en Magog dikwijls in het uiterste Oosten geplaatst.

225, 17 *goch ende magoch*. Mandeville vereenzelvigt hier de onreine volkeren *Gog* en *Magog* met de Tien stammen Israels. Hij vereenigt hier, daarin anderen volgende, twee lezingen van de legende. Volgens de eene werden de volkeren G. en M., volgens de andere de Tien stammen door Alexander in die bergen opgesloten. Zie over Gog en Magog Ezechiel XXXVIII, XXXIX en Openb. XX, 8, en vgl. M. J. de Goeje in Versl. en Meded. der Konink. Acad. v. Wetenschappen 3e Reeks 5e deel.

225, 21 *sicio*, sicie, d. i. de Scythen.

227, 33 *barbarien*, baccarie, wschl. Bactria, reeds vermeld 224, 27.

227, 34. De woldragende boomen zijn katoenplanten.

227, 37. De *ypotine*, ypotames zijn hippopotamussen, waarmede M. de centauren schijnt te verwarren.

228, 25 *ten lande, dat pape jan toe hoort*. Het raadselachtige rijk van den Presbyter Johannes werd in de Middeleeuwen aanvankelijk in bijna alle deelen van Azië geplaatst, vooral in het uiterste Oosten. Ten slotte was de meest verspreide meening, dat het moest gezocht worden in het huidige Abyssinië. In zijn verhaal volgt M. grootendeels den veel verspreiden apocryphen brief, die door den Presbyter Johannes, ongeveer 1165, zou gericht zijn tot den Griekschen Keizer Manuel. Odoricus bericht, ed. Cor. p. 433, dat hij een aantal — volgens vele handschriften: 50 — dagreizen westelijk van Cathay gekomen was in het land van den Presbyter Johannes, doch daar niet het honderdste deel van wat er van verhaald werd waar bevonden had, en dat zijn hoofdstad zou geheeten zijn Cosan of Tosan. Volgens sommigen zou deze stad gelegen zijn vlak ten westen van Peking, buiten den Chineeschen muur en ten n. van den grooten bocht van den Hwang-ho. De Pr. Joh. zou dan geweest zijn de Khan van de Keraiten, onder wien een soort van Nestoriaansch Christendom overheerschend was.

228, 36 *pontexore*. De naam is onverklaard, ofschoon Yule (Cathay I, p. 146) gist, dat hij staat voor Tendek-Shahr. Daar de meest voorkomende vorm *pentexorie* is, schijnt de gissing niet te gewaagd, dat wij hier niet te maken hebben met een Griekschen naam, afgeleid van **πέντε** en **χώρα**, ofschoon het niet na te gaan is, hoe deze stad of streek een Griekschen naam kan hebben bekomen. Misverstand van M.'s zegslieden is natuurlijk niet uitgesloten.

230, 5 *hermepole* is het 141, 5 reeds genoemde Ormus.

230, 9 *cobach*, sobach, d. i. *Cambay* of *Karbayat* in Guzerat.

231, 4. Over de zandzee vgl. 25, 12. — De streek bij Sa-tcheu aan den rand van de groote woestijn van Lop of Gobi is sedert onheugelijke tijden bij de Chineezen bekend geweest als Lew-Sha, d. i. *de vloeiende zanden*. Vgl. een artikel van J. Livingston Lowes, getiteld »the dry sea and the carrenare" in Modern Philolgy, III, n°. 1 (Juni 1905) p. 8 vv.

232, 14 *grote wilde honde*. B heeft *papioen*, vgl. 21, 37.

233, 23 *suse*, elders Nise genaamd, vgl. voetnoot bij **228**, 34.

234, 37 *vise*, lees: *nise*, ofschoon M. nu weer onderscheid maakt tusschen *vise* en *suse*.

235, 31. Hier springt M. in eens over naar Armenië en verhaalt een romantische lezing van de geschiedenis van »den Oude van den Berg" en de Assassijnen. Ongeveer 1090 maakte de Pers *Hassan Sabah*, een aanhanger van de Secte der Ismaelieten, zich meester van Alamut en andere sterke bergvestingen in den Elbruz en in Kuhistan, ten z. van de Kaspische zee. Hij bracht onder zijn volgers een gestrenge en geheime organisatie tot stand, waarvan de voornaamste kenteekenen waren onbepaalde toewijding van de ondergeschikte leden aan hun hoofd en een geregeld stelsel van uit-den-weg-ruiming zijner vijanden door dolk of vergif. Deze heerschappij hield stand tot 1256, toen Alamut door Hulagu genomen werd en de Perzische

Ismaelieten werden uitgeroeid. Er was echter nog een andere tak van de secte in Syrië, ten n. van den Libanon, die wat langer heeft bestaan en volgens sommigen nog bestaat onder de Drusen. Dit waren de Assassijnen, met wie de Kruisvaarders in aanraking kwamen en wier hoofd aangeduid werd door »den Oude van den Berg", een vertaling van Shaik-ul-Jibal, ofschoon deze titel eigenlijk alleen schijnt te hebben toebehoord aan het hoofd van den Perzischen tak. De naam Assassijnen of Hashishim, die aan de secte gegeven werd, was afgeleid van den bedwelmenden *hashish*, die aan de nieuwelingen gegeven werd. Hun toepassen van moord als een politiek middel maakte het woord in Europa in zijn moderne beteekenis algemeen bekend.

235, 33 *miscoral* schijnt te zijn Malasgerd of Melazkerd in Armenië, ten n. van het meer Wan, dat M. verkeerdelijk een eiland noemt, zooals hij zoo vaak doet.

235, 35 *gathonalabes*, gatolonabes enz. De naam is niet verklaard.

236, 16 vgl. het verhaal van iets dergelijks 185, 8 vv.

238, 11. Het volgende verhaal van de »verauerlike valeye" is een uitbreiding en opsiering van het verhaal van Odoricus, die zegt zelf zulk een schrikkelijk dal te zijn doorgetrokken. (ed. Cordier, p. 489 vv.). Volgens Yule kan in dit verhaal een grond van waarheid zijn en is de valei misschien de Reg-Rawan, ten n. van Kabul in de Hindu Kush, waar Odoricus wellicht is doorgekomen op zijn reis van Tibet huiswaarts.

241, 13. Te beginnen met de woorden »Dese valeye", schijnt er een invoegsel te zijn van den Nederlandschen bewerker. Althans er komt niets overeenkomstig voor in F. W. en den Engelschen text, door den Heer Warner uitgegeven, en evenmin in de Fransche en Engelsche HSS. die de Heer Warner heeft vergeleken. Het invoegsel duurt tot **243**, 34.

244, 12. In dit verhaal ligt een herinnering aan Polyphemus en den monsterachtigen reus in het verhaal van de Derde Reis van Sindbad den Zeeman (Duizend en een nacht, bew. door G. Keller, p. 451 vv.).

244, 32. Vincentius Bellov. (Spec. Hist. I, 93) zegt van de Bithyae in 't land der Scythen: »hasque in oculis *pupillas geminas* habere, et perimere visu, si forte iratae aspexerint." M. las in pl. van *geminas: gemmas.*

248, 33 *orafles*: bedoeld worden *giraffen.*

248, 41 *chieronne*, vgl. de voetnoot.

249, 24 *louherans — odousches.* In de Epistola Alexandri de situ Indiae wordt een vreemd dier beschreven, dat grooter is dan een olifant en drie hoornen op zijn voorhoofd heeft, en een zwart hoofd in den vorm van dat van een paard. In den Pseudo-Callisthenes is de naam van het monster ὀδοντοτύραννος. Vandaar schijnt te komen *odenthos* in W. (zie voetnoot), waarvan dan het *odousches* een verhaspeling is. — *louherans* zal zijn een verbastering van *denterans* (van *dens*), welke naam ook voor dit fabeldier voorkomt.

250, 30 *tlant van bragmeb*, d. i. het land der Brahmanen. Dit verhaal is door M. met de noodige opsieringen en uitweidingen getrokken uit het bekende apocryphe verhaal van Alexanders briefwisseling met de Brahmanen, zie Vincentius Bellov., Spec. Hist. IV, 66—71 en Maerlants vertaliug 1e partie, 4e boek, LVII—LXII.

253, 2 *exoydrante*, eccidrante — *genosophe.* d. i. de *Oxydracae* en *Gymnosophistae.* De O. woonden aan de oevers van den Hydaspes in het Vijfstroomenland. De G., door M. ten onrechte met de O. verbonden, waren een soort van Indische wijzen, die naakt in bosschen leefden, vgl. Plut. Alex., 64.

256, 2 vv. *picam*, pitan. Vgl. Plinius VII, 25, waar gesproken wordt van de Astomi aan de bronnen van den Ganges » . . . nullum illis cibum nullumque potum, radicum tantum florumque varios odores et silvestrium malorum, quae secum portant longiore itinere ne desit olfactus."

256, 16. Bedoeld wordt het land der Ichthyophagi, waarvan Vinc. Bellov. (Spec. Hist. IV, 55) zegt: »mulieres virosque pilosos in modum ferarum toto corpore vidimus . . . Hi assueti fluminibus magis quam terris erant, crudo pisce et aquarum haustu vivebant."

256, 22 *debuemar*, renemar, buemar enz.: de »amnis Buemar" van de Epistola Alexandri.

256, 23. Het verhaal van de boomen der zon en der maan is zeer bekend in de sagen van Alexander, vgl. Maerlant's Sp. Hist. 1e partie 4e boek XLVIII. Vgl. ook Proza-bewerkingen van het leven van Alexander den Groote, door Dr. S. S. Hoogstra, p. 126 vv.

257, 22. Het volgende vreemde verhaal, waardoor de titel Presbyter Johannes wordt uitgelegd, is nog niet elders teruggevonden, en kan dus een bedenksel van M. zijn.

258, 26 *tabrobane*, taprobane. Gewoonlijk wordt daar Ceylon onder verstaan, maar sommigen zagen er het eiland Sumatra in, anderen een vermeend eiland, dat zoowel Korea als Japan omvatte.

259, 13 *orille* — *argitte*, d. i. de legendarische eilanden Chryse en Argyre, in den Indischen Oceaan, zoo genoemd naar den overvloed van goud en zilver, die er zou zijn.

259, 17 *westersche zee*, vgl. de Aant. bij 48, 25.

259, 24. Het verhaal van de mieren, die de goudmijnen bewaken. komt reeds voor bij Heredotus (III, 102—105).

262, 38 naar de curieuse afleiding van Euphrates uit het Grieksch, nl. van εὖ en φέρω.

264, 20 *cayssam*, wschl. Singan-se, provincie van »Cathay", ten onrechte door M. tot een afzonderlijk rijk en een eiland gemaakt.

265, 2 *riboth*, giboth, waarmede Tibet bedoeld is.

265, 18 *lebassi*, lobassi. Odoricus zegt (ed. Cordier. p. 450): »En ceste cité demeure *l'obassy*, c'est à dire leur pape en leur langaige." Hiermede is echter niet de Dalai Lama bedoeld, welke waardigheid van jonger dagteekening is dan Odoricus, vgl. de Aant. van Cordier bij deze plaats.

268, 25 *heritaghe*. In verschillende Mandeville-HSS., berustende in de Bourgondische bibliotheek, die door mij geraadpleegd zijn, wordt deze god *yroga* of *igora* genoemd. Een der HSS, waarvan de Heer Warner de varianten opgeeft, heeft eveneens den vreemde vorm *heritage*. De zelfde god *yroga* komt bij M. reeds voor 210, 33 als de god der Tartaren. Deze mededeeling was ontleend aan Joh. de Plano Carpini, maar daar luidt de vorm *ytago*, vgl. Aant. bij 210, 33. Vermoedelijk is de vreemde vorm van onzen text hierdoor ontstaan, dat, zooals zoo vaak geschiedde, een *h* voor de aanvangsklinker geplaatst was en een afschrijver daarachter de bekende afkorting voor *er* meende te lezen en oploste: dus *h'itago* of *h'itage* = *heritage*.

269, 36. Het zal wel overbodig zijn te vermelden, dat M. de beteekenissen dezer woorden juist verwisselt.

WOORDENLIJST.

abijt, kleed, 131, 41; 241, 8.

abolke, variant van *gramschap*, 86, 10 B.

achte, achtste, 77, 27.

achterwaert, terug, 133, 32 (I *thuiswaert* B *in haer lant*).

achterwaren, verzorgen, 202, 39 — variant van *bewaren*, 209, 5 B.

aelmoese, aalmoes, 178, 37 — *aelmoesse*, weldadigheid, 178, 31 (I *aelmisse* B *aermoesene*) — *in aelmoessen*, bij wijze van weldadigheid, 171, 17.

aelmoesnier, aalmoezenier, 178, 8.

aem, adem, 172, 34.

aen, op, 8, 39 — *ane*, vlak aan, 67, 29.

aenbeden, *anebeden*, aanbidden, 56, 27 passim.

aenste, 3, 19. Misschien moet hier *aernsten* gelezen worden, in overeenstemming met de varianten: I *neerste* B *ernste*.

aentigen, 3 S. Praet. *aenteecht*, 60, 32.

aenrueren, raken, betreffen, 206, 32.

aerdesch, aardsch, 123, 17; *ardsch*, 121, 27.

aerdsche bisscop, aartsbisschop, 16, 21; 21, 19; 235, 18 — *aertsche b.* 12, 1; 62, 16 — *artdsche b.* 122, 28.

aermoede, variant van *onwille*, ongemak, 214, 35 B; F malese.

aerne, arend, 39, 27. Dat. *aren* 228, 10. Plur. *aren*, 201, 39; 228, 13.

aernstelike, met ijver, 155, 24; *aernsteliken*, zorgvuldig, 186, 34 (I *naerstelyck*).

aerterike, aardrijk, 127, 43.

affinieren, zuiveren, 136, 16; 259, 25.

afgronde, afgrond, 132, 32.

afvloyen, afvloeien, 231, 6 B.

aymant, magneet, 139, 16; 141, 34; 229, 19.

accoorde, fem. verzoening, 168, 29, 31 — *bi accorden van allen*, eenstemmig, 122, 10 — *van accorde worden*, zich verzoenen, 168, 24.

accoorderen, overeenkomen, 239, 34.

al, geheel, 204, 2 — alles, 116, 15; *alle*, 185, 5; 191, 30.

al, partikel, als, 169, 31; 212, 30; 244, 34; 256, 9 — alsof, 181, 17 — al, 270, 9. — langs, 111, 21 B.

alabaster, 84, 39 (verkeerde vertaling, vgl. Aant.).

albaerdine, albandina, een rood edelgesteente, Fr. alabandines, zoo genoemd naar de stad *Alabanda* in Carië, 186, 6, vgl. Pannier, Lapidaires français p. 52.

aldus gedaen, dusdanig, 111, 40.

al meest, meestal, 5, 25.

alrande, allerhande, 214, 1.

also — *als*, zoo — als, 35, 21.

alsulc — *als*, zoodanig als, 38, 20; de een of ander — die, 237, 29.

alte, zeer, 39, 35 passim.

altemale, geheel en al, 167, 10.

altoots, telkenmale, 40, 26.

aluun, aluin, 84, 39.

ambocht, ambacht, 212, 5, 6, 8.

amijs, minnaar, 19, 21; 134, 19.

ammelaken, tafellaken, 212, 32, 35; 215, 8; *amlaken*, 187, 29.

ammirael, aanvoerder der ongeloovigen, 30, 10, 15; 69, 18.

anderswaer, elders, 34, 5; 175, 25 I; 193, 5 I.

antekerst, de Antichrist, 93, 4, 8; 226, 39; 227, 15 B; *ankerst*, 227, 15.

antwoorden, beantwoorden aan, 160, 31; *antwoorden*, 160, 34.

anxt, variant van *vare*, vrees, 53, 6 G.

anxtelijc, vreeselijk, 41, 39.

arch, subst. kwaad, 21, 6; 153, 8.

archeflaminne, archi-flamen, volgens Mandeville aartsbisschop der Mahomedanen, 122, 28.

argheren, slechter maken, 272, 15.

arpens, onvertaald overgenomen naam van een lengtemaat, 164, 39.

artetike, jicht, 271, 2 I.

articule, jicht, 271, 2.

asdensioen, hemelvaart, 81, 42.

astrolabe, astrolabium, 199, 13.

auenturen (*bi*), bij toeval, 160, 1 — *in auenturen setten*, op het spel zetten, 239, 33.

auentueren, wagen, 239, 31; 245, 15 I; 246, 2 I.
auerecht, achterover, 135, 18; *auerrecht*, 242, 6.
auijs aen iet *nemen (sijn)*, raadplegen, 154, 40; 155, 1, 3.
babuijn, een apensoort, 178, 6.
bacheleer, jong edelman, 138, 32; 236, 39; 237, 37; *baetselier*, 138, 32 I; *baetselgier*, 236, 39 I.
bachelijc, aangenaam, 270, 16.
balenteder, var. v. *barenteer*, koopman, 138, 38 B.
banyere, variant van *standaert*, 233, 3 I.
barenteer, koopman, 138, 38 (I *baratres*, plur., B *balenteder*).
barenteerscap, koopmanschap, 118, 23 (I G *comanscap* B *werscap*).
bartanien (*grote*), Groot Brittanje, 9, 36.
bat, beter, 134, 1 (I *te bet* B *te bat*); 165, 34; 181, 8; 203, 8 I (var. v. *meer*) — *bet*, 5, 6 passim — *te bat*, 42, 8; 160, 11 — *te bat hebben*, voordeel hebben, 31, 34.
bataelgie, strijd, 213, 24; 214, 14; 232, 28; 240, 32; *bataelge*, 163, 10.
bedancken van enen (*hem*), iemand dankbaar zijn, 253, 18.
bedehuuskijn, 79, 10 G; *bedehuuskein*, 79, 10 B.
beden, bidden, 81, 11 G (var. v. *bidden*); 90, 15.
bedenisse, wschl. bediening, als vertaling van „misteries", dat door den vertaler hier verkeerd opgevat werd als een afleiding van „minister", 69, 2.
bederuen, zwak vervoegd, in 't verderf storten, 221, 32; ten verderve gaan, 239, 20 B.
bedieden, beteekenen, uitleggen, aanduiden, 6, 41 passim; *beduden*, 200, 11 I.
bediedenisse, beteekenis, 89, 27 passim; *bedudenis*, 89, 27 G.; 200, 25 I, *bedudenisse*, 89, 27 I.
bedienisse, misschien bediening, vgl. *bedenisse*, 89, 27 B.
bedinghe, gebed, 59, 1 passim.
bedrieghenisse, bedriegerij, 230, 37; 237, 41.
bedroeuenisse, droefenis, wschl. 246, 18.
bedstede, variant van *drachbedde*, 234, 30 I.
bedwanc, dwang, 167, 15.
bedwinghen, dwingen, 32, 26.
beelden (*in sinen*), op gelijke wijze als hij, in de plaats van hem? 51, 32 — *belde*, 143, 41 B.
beemte, weiland 104, 33 (B *beemde*).
beest, best, 175, 17.
beestachtich, zonder verstand, 256, 15 (I. *onverstendich*).
beeste, fem., 177, 4.
beesteliken, zonder verstand, 168, 35.
beestkijn, 248, 40; *beeskijn*, 224, 35.
beet, een beetje? 12, 17.
beexkijn, beekje, 80, 12.
beginnen, praet. *begonste*, 189, 10; 197, 13; Part. *begonst*, 132, 18.
beghinsel, begin, 57, 25 passim.
begokelen, begoochelen, 138, 2.
begripen, aangrijpen, 144, 10 B (3 S Praes. *begriept*).
behaghen in (*hem*), welbehagen hebben in, 96, 26.
behem, Bohemen, 155, 30.
behoeden, bewaken, beschermen, 89, 21 I — *behoeden van*, 34, 26; 193, 18 — *behueden*, 9, 6; 195, 45 B.
behoef, levensonderhoud, 27, 6 I — iet *behoef hebben*, iets noodig hebben, 27, 8 I (var. van *van* iet *te doene hebben*) — *te* enes *behoef*, 13, 42, passim — *tot* enes *behoef*, 146, 4 — *ten riken lieden behoef*, 131, 19.
behoefte, levensonderhoud 27, 6; 203, 11 — *sine behoefte van* iet *hebben*, 177, 9.
behoeven, cum gen. rei et dat. pers., 131, 8; *behooft*, cum dat. pers., 150, 37.
behomplen, omwikkelen, 55, 7 (I. *bewympelen*).
behout, var. v. *behoef*, 167, 27 B.
behouden, var. v. *houden*, 149, 23 B.
behoudelijc, veiliglijk, 95, 22, *behoudeliken*, 257, 8 — *behoudelike harer woorden*, 146, 16; 160, 9.
beyden (*zonder*), zonder dralen, 192, 1.
beiaghen, winnen, 38, 23.
bekennen, aanschouwen, 130, 13; *hem bekennen*, tot de erkentenis komen, 159, 4. — als subst. *bekinnen*, kennis, 115, 22 (B. *bekonnen*).
bekeren (*hem*), zich wenden, 218, 5.
beclimmen, bestormen, 88, 28.
becliuen wassende, voortdurend groeien, blijven groeien, 9, 21 (I. *worden wassende* B. *becleven ende wiesen*).
becondighen, openlijk bekend maken, 2, 18.
becoren, in verzoeking brengen, 84, 11; 88, 35.
beleiden, besturen, 30, 16; 121, 2.
beletten, hinderen, 13, 40.
belien, belijden, 100, 39; 101, 5, 7.
beliggen, begrenzen, 41, 9; belegeren, 69, 39; 100, 4 B.; 213, 25.
beluken, omsluiten, 41, 10 — *beloken paeschdach*, de octaaf van den Paaschzondag, 77, 22.
beloofte, belofte, 1, 4; 99, 9.
bemuren, ommuren, 63, 31; *omme bemueren* 70, 28.
bequame, heilzaam, 120, 6; aangenaam, 255, 19.
bequamelijc, aangenaam, 3, 44; 4, 2; 80, 2; 107, 3; 231, 17; *bequameleec*, 251, 12 B.
berbecane, buitenwerk, 268, 8 (B. *haerbercvane*).
berberis, een plantnaam, 11, 12.
berechten, cum. Acc. pers. en Gen. rei, onderrichten, 51, 37.
bereeden, bereiden, 2, 9; *bereyden*, var. v. *ghereiden*, 181,„ 2 I. 6 I.
bernen, branden, verbranden, 39, 7 passim; part. *berende*, 248, 25.

beroestich, roodachtig, 57, 10 (I. *beroest* G. *verroestich*, B. *verrostech*) F. rougaistre.
berompen, verschrompeld, 145, 30.
beruoet, barrevoets, 70, 36 (I. *baruoets*); 131, 41 (I. *baruoets*).
besceydelijc, met oordeel, 116, 6; *besceydelike*, 119, 31.
bescheren, spotten, 11, 24.
bescermenisse, bescherming, 239, 33.
bescreyen, var. v. *bewenen*, 65, 25 G.
bescremt, wschl. verkeerde lezing voor *bescermt*, 220, 36.
bescriuen, beschilderen, 59, 21; 236, 14.
bescudden, beschermen, 163, 27; 195, 45; 220, 36.
beseghen, gebruiken, 102, 12.
besetten, beslag leggen op iem., 3, 16.
besiect, melaatsch, var. van *ziec*, 88, 24 I. B.; *beziect*, 82, 20.
besien, aanschouwen, 253, 7 I. (var. v. *aensien*); 266, 6 — *besien ende ghesien*, 10, 13.
besluten, opsluiten, 75, 21; omsluiten, 41, 10 (I. *om ghesloten*); 49, 28 (I. *gesloten*); 63, 32; 70, 28; 123, 33.
besniden, snoeien, 41, 29 I.
besoken, aanvallen, 238, 4.
besoekinghe, onderzoek, 155, 15.
bespien, verspieden var. v. *verspien*, 55, 37 B.
bespoet, part., var. v. *bespot*, 2, 5 B.
bespreyen, besprenkelen, 148, 2 (B. *bespraeien*).
besprengen, besprenkelen, 148, 2 I.
bestaet, var. v. *besteet*, 178, 37 I. B.
bestaen, var. v. *dorren* 54, 37 G. B.; bestand zijn tegen, 124, 5; ondernemen, 151, 28; overvallen, 159, 1.
bestellen, besturen, 121, 2.
beter tijt, goedkooper, 198, 4; *b. t. van* iet *hebben*, 229, 13.
beterden, var. v. *betreden*, 242, 16 B.
betrappen, var. v. *betreden*, 242, 16 I.
betrouwen, vertrouwen, 118, 39 I. G. B; 148, 20; 148, 20 I.; *betr. in* iet, 137, 32; *hem betr. in* enen of iet, 191, 13; 203, 8; 214, 33; *hem betr. tot* enen 192, 5.
betrouwen, subst. trouw, 258, 11.
betrouwicheit, goede trouw, 255, 28.
betrouwinghe van, vertrouwen op, 127, 25.
betughen, getuigen, 8, 31.
beuesten, als een veste omgeven, 12, 16.
bewachten, beschermen, 83, 32.
bewaren, var. v. *hoeden*, beschermen, 89, 4 G.
beweginghe, aandoening, 70, 41. I. G.
bewinden, omwinden, 55, 7; 92, 14; *bewijnden*, 92, 17 B. — *bewonden*, var. v. *ghewonden*, 91, 4 G.
bewinnen, overwinnen, var. v. *verwinnen*, 8, 25 B.
bewisen, zwak vervoegd, 8, 32; 122, 10 G.
bi, tot aan, 57, 5; in de nabijheid van, 159, 1; van, 252, 16; 256, 8; in, 142, 36 — *bi ende na*, nabij, 81, 38; — *bi tiden die leden sijn*, oudtijds, 133, 8; 217, 34; 251, 23; 257, 23; *bi ouden tiden die leden zijn*, 65, 5 259, 4; *bi tiden leden*, 142, 34.
biechten tot enen, 100, 35; *hem biechten* (*byechten*) 222, 36; 239, 17; 240, 4; *h. b. ieghen* enen, 211, 22.
bieden (*hem*), var. v. *h. ombieden*, zich aanbieden, 69, 24 I. G.
bielken, var. v. *bijlken*, 164, 20 B. (Dat. *bielkenne*).
billix, billijk, 3, 23.
binaest, var. v. *bina*, 80, 33 B.
binalix, bijna, 126, 1; *binalics*, 248, 27; *bij nalix*, 66, 13.
binnen, in, 87, 14.
biscopdom, bisdom, 125, 35 I. B.
bistandich, helpend, 73, 19.
blicken, blinken, 24, 39; 39, 36; 136, 5; 170, 6; 183, 16.
blide van iet, 193, 9.
blijken, blinken, 39, 31.
blijnt, blind, 185, 28.
blincken, var. v. *blicken*, 170, 6 I.; 183, 16 I.
bliuen cum Part., blijven, 8, 5. — Part. *bleuen*, 242, 20.
bloedachtich, bebloed, 51, 6; 91, 4 (I. *bloedich*).
blusschen, uitgaan, 51, 17; 59, 6; 64, 4.
boegaert, tuin, 84, 22.
boeke, boek, 112, 33; *booc*, 116, 35.
boecseken, var. v. *boeck*, 271, 11 B.
boerte, scherts, 187, 37.
boghescote, boogschot, 81, 29.
bokelaer, var. v. *plaet*, 213, 21 I.
boort, rand, 184, 1.
borick, een wit edelgesteente, 186, 4. Het Fr. heeft *berill:* bedoeld is dus de *beril* of *berikel*, een zeegroen of olijfkleurig edelgesteente, vgl. Pannier, Lapid. franç. p. 123.
braem, braamstruik, 111, 10 G.
brandijs, Brundisium, 45, 24.
brant, brandend stuk hout of tak, 59, 7 (plur. *brander* G.); 99, 1, 2.
breede, breedte, 47, 25; 99, 26; 109, 15; *breide*, 235, 28.
breydel, gebit, 66, 1.
breke, gebrek, 54, 18; 131, 7 B. (I. *ghebreck*).
brem, braamstruik, 111, 10; 111, 10 B.
brief, var. v. *geschrift*, 149, 19 B., 21 B., 22 B.
brydel, toom, 211, 16.
broek, moeras, 111, 35.
broecryem, gordel, 41, 3 I. B.
broosch, bros, 136, 11.

bruun, donkerkleurig, 136, 10; 138, 20.
buggher, Bulgaar, 6, 5, 25.
bule, bult, 176, 10.
busschelkijn, boschje, 50, 24; *buschelkijn*, 51, 10.
butse, bult, 176, 11.
buttere, (?) zeearm, 12, 14 (G. B. *buckere*).
buuc, romp, 151, 18 B.; 242, 8; *buyck*, 242, 41 I.
cherubinne, pluralis, 72, 4.
chieren, versieren, 59, 20; 131, 38; 151, 5.
chieringhe, versiering, 252, 4, 9.
chierlijc, sierlijk, 39, 36; *sierleec*, 201, 11 B.
chieron, geitebok, 248, 41.
cisterne, waterbak, 38, 2; 74, 28; 90, 17.
circul, kring, 178, 14 I.
dachvaert, dagreis, 26, 8 passim.
daermed, daarmede, 147, 27.
daer na sint, daarna, 75, 3.
daerof, daarvan, 49, 14 passim; waarvan, 52, 36 passim.
daerop, daarover, 223, 4.
dalen (*hem*), dalen, 220, 15.
danen, van waer, 107, 18 — *van daen*, van daer, 46, 34 — *van daen voort*, van dan af aan, 170, 11.
danc, wil, 125, 41; 226, 21 — *in dancke nemen*, erkentelijk zijn voor, 130, 36; 251, 12; *in dancke ontfaen*, 254, 11.
dat, opdat, 9, 9.
date, datum, 14, 12; 38, 39; *dade*, 38, 39 B.
de, als artikel, 125, 23; 259, 24.
deel (*te sinen*), tot zich, 114, 24 — *een groot deel*, zeer veel, 108, 23.
deemsterheit, duisternis, 221, 5.
deghelyc, voortreffelijk, 190, 19 I.
deghen (*te*), goed, 183, 16 I.
deyle, bedeeling, 178, 14 (L. *delinghe*).
deylen, deelen, 235, 11.
derdalf, derdehalf, 256, 21 I.
despijt hebben (enen *in*), iem. verachten, 255, 3 I. — e. *desp. h.*, 255, 3.
despiten, verachten, 61, 1.
desside (*an*), aan deze zijde, 104, 7 I.; 217, 5 I.; *in desside*, 103, 4 I. G; 105, 22; 155, 28 I; 193, 27 I. B.; *in disside* 171, 37 B.
destructie, vernietiging, 127, 23.
destrueren, verdelgen, 69, 40 passim.
deuocie ende innicheyt, var. v. *deu. v. sinnen*, 151, 19 I.
deuotelijc, met innigheid 67, 21; *deuoteliken*, 150, 21.
dyamant, Gen. *dyamans*, 138, 17.
dyaspere, verkeerde vertaling, zie voetnoot; de vertaler zag *diaspres* voor een subst. aan, 198, 18. Evenzoo 234, 11, waar het Fr. heeft: lautre de jaspie vert diapree.
dicke, dikwijls, 54, 19; 70, 36 I.; 144, 5; 263, 19 I.; 270, 16.
dicwille, 7, 8 passim — *dickwil*, 39, 5, 25; 42, 19; 94, 41; 269, 25 — *dicwile*, 110, 37; 113, 41; 114, 40; 121, 14; 136, 15; 141, 7; 144, 29; 210, 31 — *dicwillen*, 137, 8 — *dicke willen*, 249, 1 — *dicke wile*, 95, 2; 268, 9 — *dicwijl*, 53, 18 I. G. B.
dier, duur, 43, 21; 46, 17; 47, 33 — *dyere*, duurder, 183, 20 I.
dierbaer, *dierbair*, kostbaar, 39, 40 passim; *duerbaer*, 47, 33 G.; 136, 14; 205, 17, 19; *duerbar*, 150, 32 I.
dierbairigh, kostbaar, 150, 32.
dies niet en is, daar is niets van aan, 7, 22 — *dies is langhe tijt leden*, voor langen tijd, 6, 40.
dietsch, Nederlandsch, 88, 6; *duutsch*, 5, 6.
dijstel, var. v. *stekel*, 111, 10 G. (B *distel*).
diluuie, Zondvloed, 23, 35, 38; 64, 15; 188, 25; 261, 30.
dinc, plur., var. v. *dinghen*, 143, 1 B. — *om ghene dinc*, tot geen prijs, 247, 24.
dispenseerdere ende wtgheuere, hofmeester, 103, 16.
diuideren, verdeelen, 160, 16.
doe, toen, 90, 34 passim.
doeckijn, doek, 95, 3.
doedde, plur. dooden, 117, 8.
doemen, oordeelen, 92, 6.
doemsdach, het laatste oordeel, 17, 40; 114, 22; 116, 17 I. G. B. 117, 8.
doen, Imper. *doch*, 74, 39 (B. *doet*) — geven, 191, 33 (I. *gheven*) — *te doen hebben*, noodig hebben, 69, 4; 100, 14; 208, 36; *te doene hebben*, 150, 35.
doern, var. v. *haghedoren*, 111, 10 G. (B. *dorn*).
doghen, waard zijn, 147, 32; 253, 16 (3 S. *dooch*); geldig zijn, 168, 30.
doghen, lijden, 151, 25; 241, 28.
doghentlijc, voortreffelijk, 1, 30; *duechdelijc*, 134, 12; 142, 34.
doghet, voortreffelijkheid, 139, 32; 183, 19; 270, 32; Dat. Plur. *doechden*, 139, 32 I.; *duecht*, 134, 23; 175, 26.
dolinghe, dwaling, 120, 8; 269, 39.
dolinghe, moeras, 111, 35; (I. *dootslaghe*, B. *doodleghe*); Fr. les mareys, vgl. Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk., XVI, 3.
donckernisse, duisternis, 220, 43; var. v. *donckerheit*, 241, 37 I.
dodenhoofd, doodshoofd, 199, 18 (I. *van enen doedden gheest*).
doir, om, wegens, 2, 21 passim.
doodleghe, zie *dolinghe*.
doordrincken, doortrekken, 144, 19.
dootslaghe, zie *dolinghe*.

dorpliede, dorpers, 166, 1.
dore, deur, dat. *doren*, 187, 1.
dorren, durven, 54, 37 passim — 1 S. *dar*, 242, 28 3 S. *dar*, 205, 37; 244, 9; *der*, 41, 13 B. 187, 2; *deer*, 220, 45 B.; *darf*, 41, 13.
doruen, behoeven, 45, 12; 119, 14.
draechbedde, ledikant, 234, 30 B.; *drachbedde*, 234, 30 (I. *bedstede*).
dregheman, tolk, 49, 17.
drencken, intr. verdrinken, 85, 24 I.
drie, dat. *drien*, 68, 1; 98, 3; 194, 25.
driegehoornect, driehoekig, 12, 12.
driehornt, driehoekig, 12, 12 I. G.
drijncken, drinken, 49, 33.
drijp, saraceensche naam van een boom, 57, 21.
droeue, troebel, 43, 9.
droncken drincken, zich dronken drinken, 118, 18 I.
droochde, droogte, 35, 31 (I. *droochte*, B. *droechede*).
droechsvoets, droogvoets, 48, 26; *droochs voets*, 98, 12; *droghes voets*, 88, 19; *droges voet*, 71, 32 G.; *droocsvoets*, 71, 32.
dropel, droppel, 231, 5.
drossate, onzeker, welk hofambt hier bedoeld wordt, 235, 25.
drupen, trans. doen druipen, 12, 8.
druyst, snelheid, 263, 10 I.
duren, zich uitstrekken, 98, 5; 99, 23, 33; het uithouden, 119, 8; 130, 6; 222, 28; blijven, 166, 29; *duren levende*, blijven leven, 133, 6.
dusentighen (*hem*), acc. duizend, 222, 14
dusenttichst, duizendst, 127, 17.
dusghedaen, dusdanig, 101, 35.
dwinghen, onderwerpen, 192, 8 B.
dwaen, var. v. *wasschen*, 77, 15 G.; 95, 1 G. — Part. *ghedwoeghen*, 78, 23.
echel, bloedzuiger, 171, 13 F. sangsues.
edel, Plur. *edelle*, 133, 16.
edere, klimop, 126, 2.
edericken, herkauwen, 16, 13 B.
edercauwen, herkauwen, 16, 13.
edic, azijn, 7, 19.
eendrachtichede, eendracht, 252, 2.
een ghene, geen, 178, 34.
eens, eensgezind, 14, 26.
eenwerf, eens, 118, 3; 128, 41; *eens weruen*, 40, 2.
eerbairlijc, met plechtigheid, 215, 7.
eere der wapene navolghen (*der*), de krijgsmansloopbaan volgen, 138, 34.
eeren, *eren*, ploegen, 54, 23 I. G.; 61, 9 I. G.; 179, 35; *erien*, 179, 35 B.
eerlijc, luisterrijk, 47, 26; 59, 20; 182, 27.
eersaemheit, fatsoenlijkheid, 187, 26.
eersamlijc, plechtstatig, 33, 30.
eerstwerf, eerst, 44, 28, 32.
eyghen, onvrij, 28, 12, 19; onderworpen, 193, 25.
eyghenscappen (*vten*), uit de onvrijheid, 191, 20; *in eyghenscepen*, in onvrijheid, 190, 5.
eynden, eindigen, 130, 18 I.
eins, eens, 127, 21.
eyselijc, vreeselijk, 20, 5; 191, 35; 240, 37 — *eysselike*, 241, 22 I. B.; *yselicken*, 241, 22.
eyschen (*broot*), bedelen, 175, 27 (I. *br. e. om gode;* B. *om broot gaen*).
el (*nieuwer*), nergens anders, 145, 12; *nieuwers el*, 257, 3; neghers eldere, 145, 12 B.
elfs ghedrochte, toovenarij, 232, 5 (I. *alfs ghedroch* B. *alfs ghedochte*).
elre, elders, 77, 40 B. — *elder*, 131, 10; 133, 10; 175, 25 — *eldere*, 94, 37; 100, 40.
eluinne ofte varende vrouwe, 126, 13, vgl. *vrouwe van ferien*.
elwaer, elders, 34, 6 passim.
emmer, zeker, 75, 17 I. — *emmer so*, altijd door, 127, 28.
emmertoe, altijd door, 10, 35; stellig, 32, 6.
emmermeer, ooit, 83, 22.
en dade, zonder, 222, 1; *en daden*, 269, 27.
ene, Acc. Sing. Masc. van het pers. voornw. v. d. 3e persoon, 95, 14.
ende met de kracht van een pron. rel., 66, 13; 108, 20; 144, 20; 251, 26; eerste opschr. 256.
ensele, weiland, 104, 33 B. F. prees et pastures.
ent, eend, 40, 12; 182, 37; 182, 37 I.
entelmoes, fijn gerecht, 176, 20 (F. entremes); 213, 32; 266, 22 (F. entremes).
erghent, ergens, 193, 21; 256, 9.
erre, vertoornd, 29, 26; 121, 7 (G. *toornich*); 121, 37; 122, 8 (I. *gram* G. *toernich*); bedroefd, 75, 3.
erwete, erwt, 110, 21; 136, 19; 212, 27.
esmuraude, smaragd, 39, 39.
eten, 3 S. *et*, 234, 1; 267, 28, 29.
etentijt, maaltijd, 180, 35 (I. B. *maeltijt*), 202, 25.
euenkersten, medechristen, 250, 26.
ewe, wet, 4, 31 I.
ewech, weg, 149, 21 B. (var. v. *wech*); 266, 17 B.
ewelijc, eeuwig, 97, 3; 195, 31.
experiensie, ondervinding, 155, 15.
exposicie, uitlegging, 34, 41.
facelment, vaatwerk, 186, 17, 29; 230, 20.
faelgieren, ontbreken, 241, 20.
faues dat is gheelachtich, 249, 28. Fr. fauves.
feeste, feest, 151, 39; feestmaal, 173, 12; 176, 15; plechtigheid, 191, 9; 265, 31; vreugdebetoon, 151, 8; 152, 24; genoegen, 147, 19;

168, 12 — *feeste houden van* enen, 12, 39; *feeste doen van* enen, 91, 22 I. G. B., *van* iet, 91, 20.
fel, wreed, 2, 4.
ferien (*vrouwe van*), fee, 126, 12.
finieren, bekostigen, 201, 13.
phisolomie, physionomie, 4, 33.
flammine dat es haer bisscop ofte haer pape, 122, 29, vgl. *archeflaminne*.
fledersijn, jicht, 271, 2.
folen met enen, iem. bespotten, 190, 35.
florijn, muntnaam, 180, 27.
fonteyne, bron, 34, 4 passim.
foreest, bosch, 145, 11, 13, 15; 146, 27.
fornicacie, de minst zondige van de acht graden der onkuischheid, 212, 2.
fortse, geweld, 29, 18.
fransoysche, het Fransch, 119, 34.
frisschelijc, fraai, 198, 24; 202, 17; *alrefrisschelickste*, 197, 35; *frisschelic*, 31, 8 I.; *frischelike*, 31, 8 B.; *frisschelike*, 267, 8 B.
fruut, fruit, 40, 29; 113, 4 G. (plur.); 194, 10; 208, 13; *froyt*, 103, 26 passim.
fundament, oorsprong, 68, 7; 74, 7.
gaen, vervoegd met hebben, 111, 23, 27.
gaert, graad, 155, 29, 32; *gart*, 156, 10.
gaetkijn, gaatje, 174, 8.
gansen, genezen, 9, 17, 26;74, 34; 104, 26 I. B.; 146, 37 I.
gardijn, tuin, 177, 41.
geamelgiert, deelw. v. *amelgieren*, geëmailleerd, 14, 6 G.
ghearghet, deelw. v. *arghen*, verslechterd, 63, 10; (I. *ghearghert*).
ghebarenteert, deelw. v. *barenteren*, uit 't veld geslagen, 254, 3 I., var. v. *ghesconfiert*.
ghebenediede, deelw. v. *benedien*, gezegend, 60, 17.
ghebeteren, goed maken, 64, 16.
ghebladeert, gebladerd, 57, 26 (G. *gebladet*, B. *ghebladert*).
gheblas, geblaas op muziekinstrumenten, 185, 16; 236, 16.
ghebloeyt, bloeiend, 58, 30; 59, 15, 17.
*gheblusch*t, deelw. v. *blusschen*, uitgedoofd, 51, 29.
gheboerte, beurt, 235, 11 I.
ghebonden, deelw. v. *binden*, kuipen, 104, 22.
gheboort, deelw. v. *boorden*, omboorden, 184, 34.
gheboort, var. v. *gheborduert*, 198, 15 I. (B. *gheboerdeert*).
gheboorte, geslacht, 65, 2; 127, 4.
gheborghen, deelw. v. *berghen*, verbergen, 65, 29 B; 192, 31.
ghebreydelt, met toom voorzien, 215, 12.
ghebrec, verzuim, 197, 23; geschil (var. v. *orloghe*) 179, 32 I; ongemak (var. v. *noot*), 171, 23 I; gebrek (var. v. *breke*), 54, 18 I.
ghebreken, ontbreken, 38, 37; 150, 40; 156, 34; 156, 40; 181, 8; breken, na *connen*, 194, 29, 33; 195, 1.
ghebuerte, nabuurschap, 158, 17.
ghechiert, deelw. v. *chieren*, versieren, 63, 20; 183, 33; 205, 23; 234, 20; 252, 8 — *ghesyert*, 59, 20 I; *ghescyert*, 59, 20 G.; *gheziert*, 10, 5 G.
ghedaen alse, het voorkomen hebbende van, 41, 26.
ghedeilt, gedeelte, 160, 30.
ghedencken, bedenken, 233, 25; herdenken, 216, 5 (I. *bedencken*), onpers. heugen, 158, 21; *ghedincken*, 4, 38; 179, 4.
ghedenckenisse, herinnering, 233, 15; *ghedinckenisse*, 233, 11; 266, 25, 28.
ghedestrueert, deelw. v. *destrueren*, vernietigen, 195, 14.
ghedoen, na *connen*, 194, 28 1. B.
ghedoghen, dulden, na *connen*, 134, 36.
ghedochte, wschl. verschrijving van *ghedoecht*, 62, 40, verg. de variant.
ghedoochsaem, geduldig, 147, 15.
ghedriehornocht, driehoekig, 12, 12 B.
gheduren, vertoeven, na *connen*, 112, 27; 218, 3; na *moghen*, 141, 25; het uithouden, na *connen*, 239, 14.
ghedwoeghen, deelw. v. *dwaen*, wasschen, 78, 23; (I. G. B. *ghewasschen*).
gheelachtich, 139, 1; *gheluachtig*, 42, 28; 136, 4.
gheestelike, in den geest, 96, 17.
gheet, bok, 38, 17.
ghein, geen, 85, 16; 126, 39.
gheyte, var. v. *gheet*, 38, 17 B.
gheyten, bijv. nw., van een geit; 43, 3; *gheten*, 43, 3 B.
ghefineren, bekostigen, na *moghen*, 201, 13 B.
ghefondeert, deelw. v. *fonderen*, grondvesten, 181, 17.
ghegaet, vol gaten, 164, 22.
ghegheuen, na *connen*, 253, 20.
ghehacht, deelw. v. *hachten*, vasthechten, 229, 29.
ghehebben, verkrijgen, na *connen*, 170, 18 B.
ghehelic, geheel en al, 120, 12.
gheheyten, deelw., var. v. *gheraden*, 172, 27 I.
gheheffen, heffen, na *connen*, 165, 20.
gheheuen, deelw. v. *heffen*, gezuurd, 15, 2, 5, 6; 102, 11; gezwollen, 135, 11 (in de oude drukken, zie voetnoot).
ghehylict, deelw. v. *hylicken*, 46, 7 B.; 133, 9 I; 167, 28 I.
ghehoechnisse, gedachtenis, 266, 22 I.
ghehoren, verhooren, 73, 21 (I. *verhoorde*, G. *hoerde*).
ghehornect, puntig, 138, 29.
ghehort, puntig, 138, 29 B.
ghehouden, na *connen*, vasthouden, 267, 15; *hem gheh.*, na *connen*, zich staande houden, 121, 11

gheseggheu, na *connen*, 111, 23.
gheselscap doen, gezelschap houden, 247, 14.
ghesent, deelw. v. *senden*, 173, 24 I.; *ghesendt*, 114, 15; *gheseint*, 114, 19; *ghesonden*, 173, 24.
gheset, deelw. v. *setten*, aanstellen, 245, 8 I.
ghezien, deelw. v. *sien*, 53, 3.
ghesien, zien, 167, 8; 179, 10 B.; na *connen*, 183, 17; 202, 6; 242, 1.
ghesin, gevolg, 233, 8 I.
ghesinghelt, deelw. v. *singhelen*, zengen, 91, 10 B.
ghesinget, deelw. v. *singen*, zengen, 91, 10.
gheslachte, stam, 99, 16; 189, 7; nakomelingschap, 86, 27; *gheslechte*, geslacht, 184, 16 B.
ghesnuwet, deelw. v. *snuwen*, sneeuwen; *het is gesnuwet*, er is sneeuw gevallen, 111, 37, 38.
ghespockelt, var. v. *gheplect*, gevlekt, 249, 10 I.
ghespreken, na *connen*, 226, 38.
gestade, duurzaam, 168, 30.
ghestadighe sterre, vaste ster, 161, 22, 27.
ghesteyn, gesteente, 230, 19; 262, 13 B.
gestoruen, na *connen*, sterven, 85, 24.
ghestict laken, var. v. *slapelaken*, 55, 9 I.
ghestoort, deelw. v. *storen*, vernietigen, 80, 36 I.
ghestrende, var. v. *ghlinsterende*, 239, 8 B.
ghestrijpt, gestreept, 39, 33; 170, 31 I; 249, 8 I.
ghestubbe, stof, 13, 23.
ghetempert, deelw. v. *temperen*, gematigd, 135, 29; 204, 13; 234, 40; minder heet, 146, 5.
ghetippert, var. v. *ghetempert*, 135, 29 B.
getogen, var. v. *ghetrocken*, 88, 21 G.
ghetorment, deelw. v. *tormenten*, kwellen, 243, 29.
getorneeld, gekanteeld, 56, 9 (G. *getorneert*) F. carnelee; vgl. Kil. *torneel*, vet. Trochus et *pinna muri*.
ghetroostich, bemoedigend, 73, 18.
ghetrouwede wiue, wettige vrouwen, 153, 32.
ghetrouwich, goed te vertrouwen, 251, 4.
ghetrouwichede, getrouwheid, 195, 10.
ghevaen, vangen, na *connen*, 144, 41.
gheuallen, geschieden, 190, 18; 192, 10; 226, 16.
gheuankenisse, gevangenschap, 125, 34 B.
gheuen tot iet (*hem*), tot iets komen, 200, 15.
gheuenijnt, venijnig, 32, 13 I.
gheuest, deelw. v. *uesten*, vast maken, 64, 31; versterken, 58, 17; 109, 11; 213, 25.
ghevierhornict, vierhoekig, 71, 40; 136, 33; 163, 4; *gevierhoerenoeke*, 71, 40 B.
gheuiercant, vierkantig, 136, 33 B.
gheuiercantich, vierkantig, 102, 24.
gheuisieren, na *moghen*, uitdenken, 197, 35.
gheuolct, bevolkt, 25, 18; 86, 28 B.; 103, 29 I. G. B.; 105, 2 I. G. B.; 219, 31.
gheuollet, deelw. v. *uollen*, vullen, 260, 18.
gheureest, deelw. v. *uresen*, in 't nauw brengen, 193, 23.
ghewaerdighen, het de moeite waard achten, 186, 29.
ghewaghen, spreken van, 215, 32 B., var. v. *vermanen*.
ghewairich, waarachtig, 114, 31.
ghewarneert, deelw. v. *warneren*, voorzien, 182, 7; 215, 22.
ghewederre, onweer, storm, 159, 2 (I. *onweder*).
ghewederte, zwaar weder, 110, 37.
ghewerken, bewerken, 136, 7.
ghewesen, deelw. v. *wisen*, veroordeelen, 78, 11 B., var. v. *verwijst*.
gheweten, na *moghen*, 119, 17.
ghewonen, na *connen*, 112, 27; 124, 25 B.
ghewonnen, var. v. *ghewonden*, 51, 5 B.
ghewormte, ongedierte, 52, 25; 146, 9, 26.
ghewout, macht, 3, 22.
ghewracht, deelw. v. *werken*, 64, 29; 149, 39; 158, 3; 184, 20 — *ghewrocht*, var. v. *gheweuen*, 198, 15 I.
gichte, jicht, 74, 36.
ghierich, geldzuchtig, 118, 35.
ghiericheit, begeerigheid, 238, 31; *ghiericheide*, 241, 9.
glauie, lans, 55, 6; 69, 12; 169, 31.
glauiescacht, lansschacht, 11, 33; 69, 12 B.; 157, 33; *ghelauiscocht*, 11, 33 B.
glinsterenen, glinsteren, 243, 19.
glouf, golf, 45, 20 (G. *gluof*, B. *glof*).
god, gen. *goods*, 56, 32.
godheit, godgeleerdheid, 125, 16.
goensdach, Woensdag, 16, 15 B.
goet — *met goeder herten*, oprecht, 73, 16 — *een goede borst*, een gezonde borst, 122, 24 — *goet tijd*, goedkoope tijd, 46, 17 — *goet man*, heer, 111, 26; 158, 23 — compar. *goeder*, 152, 7.
goet, collectief, goederen, 130, 27 — *goet van gewichte*, g. dat bij het gewicht verkocht wordt, 129, 9.
goetdoen, wedde, 30, 8, 19, 19 I. B.
goffe (*konkel ofte*), 20, 30; bedoeld wordt *golf*, of het woord representeert Fr. gouffre, (I. *gof*, B. *goften*).
gokelaer, toovenaar, 113, 39; 114, 1; goochelaar, 202, 1.
gokelie, tooverkunsten, 185, 16.
goutputten, var. v. *goutminen*, 136, 27 B.
gracelic, sierlijk, 58, 24; *gracielijc*, aangenaam van smaak, 177, 32; bevallig, 179, 24.
graft, graf, 215, 15, 25; 216, 1 I. (onz.) — *graft of putte*, 24, 35; *gracht*, 25, 8 passim — *greecht*, 182, 34 B.
grammich, toornig, 250, 17.
grauancie, verongelijking, 125, 34, vgl. Stallaert, op *graveeren* (B. *ghevanckenisse*).

knechtkijn, jongetje, 133, 25, 33 I.; *knechtken* 158, 22.
knyelen — 2 S. Pr. *knyelste*, 88, 38 I. (G. *knielste*).
cnorre, knobbel, 165, 1.
cocodril, krokodil, 170, 30, 31; 171, 13; 248, 6; *cokedril*, 170, 31 B.
coelachtich, var. v. *gheelachtich*, 139, 1 B. (2 maal).
coenlike, stoutmoedig, 128, 41.
coenreyen (*hem*), zich verfraaien, 137, 13.
collecta, gebed, dat in de mis en in de kerkelijke getijden gebeden wordt, 53, 28.
columpne, kolom, 65, 21; *calumpne*, 77, 2; 80, 19; 124, 12.
com, zie *cume*.
coman, koopman, 119, 22 G.; 129, 8.
comanscap, handel, 118, 23 I.; 121, 34; 129, 12; *comenscap*, 118, 23 I. G. — koopwaar, 103, 9; 181, 29; 182, 9.
comen, deelw. v. *comen*, 150, 22, 23.
compas, cirkel, 63, 20; 66, 25, 29.
condich, bekend, 2, 16, 18.
condicie, eigenschap, 251, 5.
conduut, buis, 38, 1, 3; 183, 30, 32; 236, 34.
konkel, draaikolk, 20, 30.
connen, kennen, 5, 10; 101, 7 — praet. *conde*, 225, 25; *conste* 225, 24; *coste*, 225, 24, 25 B.
cont, bekend, 59, 2; 101, 4; 105, 33.
conterfeiten, namaken, 138, 41.
contreye, landstreek, 141, 3.
cop, beker, 202, 13; 228, 20 I.; 230, 21; 235, 24; *cop van den hoofde*, schedel, 60, 39; 266, 23 I. (var. v. *herssebac*).
cofte, praet. v. koopen, 10, 6.
coronike, geschiedboek, 44, 6.
corten tiden (*in*), binnen kort, 253, 29.
cortelyc, in 't kort, 151, 24 I.
cortelinghe, in 't kort, 151, 24; onlangs, 241, 4 I.; binnen kort, 130, 7.
coste hebben (*te sinen*), in zijn kost hebben, 187, 24.
costelicheit, kostbaarheid, 187, 25.
costume, gewoonte, 100, 23; *coustume*, 154, 21.
couerrere? 216, 15.
couerture, dekkleed, 205, 20; 213, 23.
cracht, geweldenarij, 93, 37 — *mit crachte*, met inspanning van krachten, 226, 23 (I. *m. groter pynen*).
cranc, zwak, 241, 11.
crancheit, zwakheid, 243, 4.
cranckelike, zwak, 67, 26.
crancken, verminderen, 51, 27.
crepel, een kreupele, 73, 42 (G. *cropel*).
krieketere, kriekenboom, 17, 17.
crisolijt, een groen edelgesteente, 186, 7.
cruut, specerij, 225, 9; 229, 11; 236, 10.
cul, testikel, 141, 9.
cume, nauwelijks, 151, 27 passim; *com*, 151, 27 B
cussen aen den mont, 19, 28.
cuusheit, uiterlijke reinheid, 187, 27.
cuusschelijc, op zindelijke wijze, 104, 28.
quade vrouwe (*die*), de geelzucht, 140, 8 (I. *die ghele sucht*) — *die quade lucht*, malaria? 234, 30.
qualicuaert, achteruitgang, 127, 24.
quelen, var. v. *quellen*, 173, 21 I. B.
quetzen, deren, var. v. *verbernt werden*, 51, 11 I.
lachten, 254, 19, (I. *versmaden*); wschl. te lezen: *lachteren*.
lampte, lamp, 51, 17, 20, 24, 29; 64, 1.
lancliuich, langlevend, 135, 11.
lapidaris, boek, waarin gehandeld wordt over edele steenen, 137, 27.
laten, nalaten, 107, 26; verlaten, 52, 16 (B. *laten staen*) — *laeten op die zee*, in zee steken, 105, 23 B. — *hem laten lief sijn*, goedvinden, 128, 37.
lazarijs, melaatsche, var. v. *lasersche*, 114, 35 G.
lazarus, melaatsch, var. v. *ziec*, 88, 24 G.
lasersch, melaatsch, 114, 35.
lecker, gulzig, 250, 17.
leckerlijc eten, smullen, 118, 18 I.
leckernie, overdadige maaltijd? 118, 18.
leerre, leeraar, 101, 13 (G. *leraer*, B. *lerere*).
leewe, leeuw, 144, 37; *lewe*, 79, 33 I.; *leeu*, 79, 36; *leu*, 249, 37 B.; *leuw*, 249, 38; *lieuwe*, 79, 36 G.; gen. *leeus*, 79, 33.
legghen, 3 S. Pr. Ind. *leecht*, 137, 9; 265, 33.
leidere, loods? 229, 37.
lenghede, lengte, 109, 14; 224, 6; *linghde*, 36, 10; 87, 35; 99, 24; *linghede*, 47, 24; 177, 26; 220, 2; *linde*, 36, 10 B.
letanie, litanie, 152, 14.
letten, hinderen, 36, 33; 134, 4.
leuedaghe lanc (*alle sijn*), 266, 28.
leuende liue (*in sijn*), bij zijn leven, 17, 37.
leuendich, var. v. *leuende*, 65, 38 I. G.
leuinghe, levensonderhoud, 38, 23 B.; levensmiddelen, 54, 7 B.; 176, 13; 264, 32 I.; levenswijze, 187, 26.
lewerke, leeuwerik, 230, 11.
lichame, masc. 53, 29; 214, 12; *lichaem*, 8, 12, 18; 14, 3; 150, 25; *licham*, 126, 32.
lichten dinghen (*met*), lichtelijk, 117, 25 (I. *lichtelijc*).
lichtdragher, 118, 11, een naam voor dengene, die de hoogste der vier lagere geestelijke wijdingen heeft ontvangen, die van *acoluthus*, omdat hij bij zijn wijding een kandelaar met waskaars ontvangt, daar het tot zijn ambt behoort de lichten der kerk aan te steken; wellicht bedoelt de schr. er te dezer plaatse al degenen mede, die de lagere wijdingen hebben ontvangen, terwijl dan met het voorafgaande *priesteren* al degenen kunnen zijn bedoeld, die de drie

met, door, 59, 34; ***mit***, 241, 9 — ***met allen***, geheel en al, 52, 16; ***mit allen***, allemaal, 57, 29.
metsen, metselen, 43, 23.
middele, fem. het midden, 2, 1; neutr. middel (van het lichaam), 41, 3 (I B ***broecryem*** G ***gordel***).
midden door (***in***), midden door, 97, 33.
middewaert (***ter rechter***), juist in het midden, 262, 7.
middeweghen (***te***), in 't midden, 66, 23; ***te midweghen***, 183, 21 I; ***in middeweghe(n)***, 24, 13; 174, 2.
mids, door, 3, 8, passim; wegens, 66, 21, passim; ***mids door***, midden door, 95, 22.
mier, plur. behalve de gebruikelijke spelling: ***miiren***, 259, 26, ***miieren***, 259, 24, 29, 32.
micken, van plan zijn, 106, 3.
mileten (***van***), onvertaald overgenomen woord. Fr. milet.
minghen, mengen 6, 23.
minime, minuut, 155, 32; 156, 11. Vgl. Aant.
ministreer, muzikant, 152, 22, passim; ***minnestreer***, 265, 29; ***ministrier***, 173, 1 I; 209, 4 I; ***meesteer***, 200, 40; ***meester***, 186, 15; 237, 5 B.
minre, kleiner, 108, 20.
miraude, smaragd, 186, 7; ***myraude***, 186, 23; 234, 2, 18.
misdadich, zondig, 3, 5; 59, 4.
misdaet, misdaad, 3, 4.
missen van iet, niet slagen is iets, 164, 16.
mistroosten (***hem***), mistroostig zijn, 114, 14.
moeten, mogen, 15, 29; 94, 8; 95, 23, 31 — Praet. ***mosten***, 55, 34; Coni. ***moste***, 75, 18.
moeyen (***hem***), zich verwonderen, 161, 8 I (var. v. ***verwonderen***).
moghen, kunnen, 133, 5 passim.
moye, moei 82, 35.
monighen (***hem***), communieeren, 222, 37 I; ***h. moneghen***, 222, 37, 39.
monic, monnik, 104, 11; ***monec***, 81, 5.
montoer, stijgbank, 183, 22, 28.
moort, euveldaad, 247, 9.
most, mos, 261, 36.
muntmeester, var. v. ***tresoriere***, 203, 28 I.
mure, muur 130, 11; fem. 130, 14.
muserie, muziek, 185, 15 (B ***musike***); Fr. ***museries***.
nadien dat, nadat, 178, 27; naardemaal, 225, 34.
naen, dwerg, 83, 23; 174, 18 B; 256, 7.
naer, na, 166, 15 — nader, 151, 22 (I ***naerre***, B ***nare***); ***naerre***, 229, 41.
naernstelike, met aandacht, 10, 13; met lust, 21, 38; vurig, 128, 37; zorgvuldig, nauwgezet 10, 31; 56, 10; ***naerstelijc*** (***-lyck -liken***), 22, 26; 186, 34 I (var. v. ***aernsteliken***), 197, 22 I (var. v. ***rustelijc***); 259, 24. Zie verder ***aernstelike***.
nacomere, opvolger, khalif, 34, 35.
nalijc, bijna, 24, 24.
namaels, later, 33, 26 passim; ***namals***, 121, 26.
nap, beker 186, 23 passim.
nauwe, nauwelijks, var. v. ***cume*** in I: 151, 27 (***nau***); 202, 6; 240, 35; 241, 40.
nauwe, nauwgezet, 58, 10 I; 170, 20.
neder, laag, 63, 18; 66, 10; 80, 32; comp. ***nedere***, 184, 29; 241, 16, ***nederre***, 184, 16; superl. ***nederst*** 124, 31.
nederhalden, inf. helling, 56, 7 (I G ***nederhelden***); ***nederhelden***, 96, 12.
nedernoene, late namiddag, 141, 22.
neghers, nergens, 145, 12 B; ***negherins*** 226, 6 B; ***neweringc***, 257, 3 B.
neyen, hinniken, 221, 3; 260, 21.
nerghent, nergens, 41, 14; 166, 12; 226, 6.
nese, neus, 174, 7.
netten, nat maken, 85, 16; 147, 26.
nidich, afgunstig, 250, 16.
nie, nooit, 263, 23 I, passim.
niemare, tijding, 133, 17; 206, 31; 207, 3; 241, 36.
nieme nt, niemand, 134, 36; 195, 11; 199, 5; 268, 33.
niet, niets, 54, 31 passim — ***te niet(e) brenghen***, vernietigen, 195, 15; 221, 15.
niewelinge, voor kort, 241, 4.
niewer, nergens, 145, 12; ***niewers***, 257, 3.
nighen, cum dat. pers., een buiging maken voor, 69, 20; 198, 34; 199, 32; 200, 10; ***den cruce nighen***, 208, 6; ***te hem waert nighen***, 199, 34 (B ***neicht***).
nigromantie, tooverkunst, 185, 16.
nyclaeyse (***van sente***), van St. Nicolaas, 60, 14.
nochtan, nochtans, 92, 1 passim; ***nochtan dat***, ofschoon 2, 26; 107, 32.
node, ongaarne, 146, 21.
noene, namiddag, 232, 2, 6; 259, 34; ***te noen daechs***, om twaalf uur, 157, 33.
noe, Noach, 8, 31 (B ***noie***; oorspr. stond er ***noeel***) 128, 19, 25; ***noel***, 97, 19; 128, 25 B.
noyt, ooit, 59, 12 — ***noit zint***, sedert nooit, 221, 29 (B ***noisint***); ***noisent***, var. v. ***sint niet***, 133, 23 B.
noot, gevaar, 171, 23; levensbehoefte, 206, 27 — ***het is noot*** cum gen. rei, noodig hebben, 40, 20; ***noot hebben*** cum gen. rei, noodig hebben, 150, 39. Zie ***nootdorftich***.
nootdorft, levensbehoeften 38, 24 — ***het is nootd.*** cum dat. pers., noodig hebben, 22, 33; 204, 22, 38. Zie ***nootdorftich***.
nootdorftich (***het is***), het is noodig, 7, 26 (I ***noot*** G ***nodorft*** B ***noetdoerste***).
not, noot, 162, 31 B.
notemisscate, notemuscaat, 162, 30 B.
nummer, var. v. ***niet meer***, 267, 28 B.

nuttel, var. v. *luttel*, 105, 27 B (niet opgenomen in de voetnoten); 231, 37 B.
nutten, nuttigen, 164, 8.
nuw(e), nieuw, 182, 18 passim.
occusoen, aanleiding, 15, 22; 250, 24 I.
odeuaer, ooievaar, 36, 14.
odousches, 249, 25. Zie Aant.
oeuer, neutr. 12, 20; 22, 33; 166, 16 I; 231, 14.
ofbreken, afbreken, 10, 21; *oftebroken*, afgebroken, 10, 20; 89, 40; 90, 44.
ofdoen, wegnemen, 47, 21; 200, 4.
ofgaen, afvallen, 27, 16.
oflopen, afloopen, 178, 11.
ofte, indien het, 81, 13.
ofte, maar, 139, 6, 8; *of*, var. v. *mar*, 7, 23 B (niet opgenomen in de voetnoten).
oliboem, var. v. *olijfboom*, 81, 34 G.
olueten (*berch van*), Olijfberg, 81, 32, 34.
om, in ruil voor, 203, 29.
ombieden, laten komen, 265, 27; *ontbieden*, 235, 12 — aanbieden, 69, 24; 252, 34.
omdat, opdat, 141, 16.
omlegghen, omsingelen, 213, 16.
omlopen, draaien, 155, 38 I B.
omluken, omsluiten, 41, 9 G.
ommacht gaen (*van hem seluen ende in*), van zich zelf en in onmacht vallen, 239, 5; (B *ombacht*).
omme ende omme, rondom, 22, 4; 36, 9; 156, 19; *ommentomme*, 22, 4 B.
ommegaende, in de rondte, 32, 15; 134, 15; *ommegaens*, 161, 5; *omgaens*, 32, 15 B.
omtrent, in de nabijheid 86, 5; 93, 25; *omtreent*, 12, 17.
onberoerich, onbeweegbaar, var. v. *onverruerich*, 95, 33 G.
onberoerlike, onbewegelijk, 155, 37.
ondect, open, 63, 28.
onder, tusschen, 226, 11.
onderdaen, onderdanig, 173, 30.
onderdoen, onderwerpen, 192, 8 B.
ondersceet, onderscheid, 92, 16; 102, 33; 142, 19; 255, 17.
ondersceiden, doen weten, 256, 30.
onderwinden van (*hem*), zich bezig houden met, 245, 9 I.
ondrachtich, onvruchtbaar, 37, 12.
ondragen, wegvoeren, 19, 3.
onghefigureert, wanschapen, 38, 11.
ongheheuen, ongezuurd, 15, 4.
ongheloue, bijgeloof, 144, 18.
onghemaect, mismaakt, 189, 18 (I *mismaect*).
ongherief, schade, 200, 33.
ongheuoedert, ongevoerd, 209, 35.
onliden, ontsnappen, 95, 14 B.
onnosel, onschuldig, 74, 41 passim.
onschoyen, ontschoeien, 70, 38 I G B; *hem ontscoeyen*, de schoenen uitdoen, 50, 26.
onste, genegenheid, 247, 19 (I *gonste*).
ontamelijc, onbehoorlijk, 77, 7.
ontbindinghe, losheid, 141, 12 I.
ontbondenisse, losheid, 141, 12.
onteruen, berooven, 252, 20.
ontfaen, ontvangen, 6, 17; 94, 33; 194, 13; *onfaen*, 223, 4 — concipieeren, 113, 26; 175, 4.
ontfermelijc, deerniswaardig, 62, 28.
ontfermen, impers., zich erbarmen, 66, 17; *hem ontfermen*, 84, 31.
ontfermenisse, erbarming, 72, 41.
ontfermhertich, barmhartig, 113, 33.
ontghinnen, eripere virginitatem, 245, 6, 18, 23, 30 I.
onthouden, behouden, 91, 39; omvatten, 272, 13; bij zich houden, 202, 33; onderhouden, 251, 37 B; 253, 14.
ontcommeren, verlossen, 9, 26.
ontlijcsenen (*hem*), zich onkenbaar maken, 118, 29.
ontmaken, vernietigen, 13, 29; 144, 34.
ontmoet, voorteeken, voorbeduidenis — *goet ontm.* 143, 34, 38; 144, 3; *quaet ontm.* 144, 4, 7, 13 (synoniemen van *goet* en *quaet teken*, 144, 10, 11).
ontsculdich, onschuldig, 59, 4 I.
ontsculen, zich verschuilen, 192, opschr.
ontsegghen, weigeren, 153, 34 (I *weygheren*); den oorlog verklaren, 251, 24, opschr.
ontsien, vreezen, 3, 6; 54, 34; 159, 23; 255, 20; 268, 29 — *hem ontsien van*, bang zijn voor, 229, 14, 38; 237, 30 I.
ontslapen, in slaap vallen, 128, 34.
ontsteken, aangaan, 51, 20.
ontwassen, het tegenovergestelde van *wassen*, 35, 32; 232, 6.
ontwect, var. v. *ontwaect*, 128, 35 B.
ontwee, in tweeën, aan stukken, 40, 26 passim.
onuerduldichede, wanhoop, 78, 31.
onverruerich, onbeweeglijk, 95, 33.
onverstendich, zie *beestachtich*, 256, 15 B.
onwandèlbar, var. v. *onberoerlike*, 155, 37 I.
onwille, ongemak, 214, 35.
onwonachtich, onbewoonbaar, 140, 11.
oec hoe, hoe... ook, 263, 18 I.
oyt sint, sedert altijd, 194, 7 (B *oeysent*); *oyt sent*, 221, 29.
oor, erfgenaam, 28, 35.
oorbaer, bezigheden, 112, 17.
oorlof, vergunning, 69, 42; afscheid, 54, 3 — *orlof*, 70, 10 passim.
oerloechsche liede, var. v. *oorloghes liede*, 217, 31 B.
orloghen, beoorlogen, 253, 9.
oorlogherse, oorloogster, 134, 11.
oorloodsen ofte orleyen, uurwerken, 199, 23.

oort, punt, 136, 34 (B *ort*); 139, 7; *oyrt*, 42, 36 G.
ootmoedicheit, nederigheid, 255, 29.
op, plaatselijk, aan, 35, 7 passim; *up*, 123, 28 B; *op wedde* of *sout*, tegen salaris, 30, 12; *op* + afstandsmaat + *na*, op een afstand van 17, 9; 62, 17, 19 enz.; 79, 17.
opdat, indien, 5, 36 passim.
opdoen, openen, 21, 3; 67, 35.
openbaren, zich vertoonen, 83, 2.
ophouden, opvoeden, 95, 7; 133, 26 — opkweeken, 100, 13 B, 16; *opghehoudender armen*, met opgeheven armen, 31, 24 B.
opleggben van iet, betichten van iets, 125, 36.
optien, optrekken, 98, 13 I.
optrecken, omhoog trekken, deelw. *opghetrucken*, 104, 2 (I *opghetoghen*).
opuaert, hemelvaart, 83, 3.
opuerheffen — *met opuerheuenen beelden*, en relief, 185, 12 (I *verheuen b*., B *opverheuen werke*).
opverheffinghe, oprichting (van een beeld) 151, 1.
opverrisen, opstaan, 76, 37.
opverstaen, opstaan, 64, 7.
opuerstandenisse, opstanding, 66, 38 passim.
opuerwecken, opwekken, 114, 35.
opuoeden, fokken, 61, 7.
opwaert, naar boven, 159, 21; verderop, 81, 29.
orafles, giraffen, 248, 33.
orbaren, gebruiken, 212, 34 (B *orberen*).
ordelen, var. v. *doemen*, 92, 6 G; 115, 21.
ordene, *ordine*, *oordene*, *oordine*, *orden*, stand, 89, 26; kloosterorde, 67, 1; 127, 4 — *liede van oordenen*, kloosterlingen, 145, 8, passim — *o(o)rdene maken*, priesters wijden, 257, 34, 36.
ordinancie, inrichting, verordening, 187, 10 passim.
orfroys, goudborduursel, 131, 37 B; *orfroot*, 131, 37.
orine, urine, 147, 22, 26.
orines, een zwart edelgesteente, Lat. orites, 186, 8, vgl. Pannier, Lap. fr. p. 62.
ostare, havik, 202, 40.
ouer, bij, 58, 7; 153, 9; voor, 148, 17 I (var. v. *voor*); 173, 14; op, 174, 33, 34.
ouerdaet, misdrijf, 115, 32.
ouerlanc, lang geleden, 5, 17.
ouerliden, overgaan, 95, 20.
ouermids, door, wegens, 66, 3 passim.
ouermoet, hoogmoed, 127, 26.
ouer zee (*die van*), de Oosterlingen, 137, 31.
ouersetten, vertalen, 60, 8 G.
ouerste, bovenste, 248, 14; voornaamste, 33, 17; 61, 12; subst. hoofd, 67, 2.
ouerulocdelike, overvloediglijk, 162, 27.
ouerulocden, overstroomen, 171, 41 B; *ouerulcyende van*, zeer rijk aan, 129, 34 B.
ouerulocdich, rijk, 217, 24 (B *ouerulcyech*); *ouerul. van*, rijk aan, 154, 23 passim; *ouerulocjech*, 250 8, B.
ouerulocdichede, overvloed, 246, 23.
oude, leeftijd, 236, 28.
outaer, altaar, 39, 13.
outhede, ouderdom, 97, 25.
paellinc, paling, 140, 4.
paertsmisch, paardenmest, 40, 14, (I *paerdemis*, G *paerdmis*, B *pertmes*). Vgl. *mes*.
paertsvoet, paardenvoet, 189, 17.
paesdach, Paaschdag, 64, 6.
paeus, paus, 67, 20; 91, 14; 265, 17.
paeusveder, pauwenveder, 184, 21.
pais, *pays*, vrede, 195, 31 passim, *paeys*, 252, 38; *paies*, 8, 36.
payselijc, in vrede, 25, 36; *peyselijc*, 214, 1.
palais, *palays*, paleis, 182, 21 passim; *pallais*, *pallays*, 163, 14, 17; *palaes*, 182, 21 I; 234, 38; *pallaes*, 162, 39 passim.
palleren, optooien, 31, 7; polijsten, 139, 8 (I *poliesten*), 9, 11.
palleringhe, opschik, 214, 11; 252, 4, 9.
palme, handpalm, 256, 18.
papioen, bloedhond, 232, 14 B; *papeion*, 21, 37; 22, 1.
pareren, optooien, 131, 36; 183, 36.
parseme, woeker, 15, 24.
passage, doorgang, 218, 24, 33; 226, 32, 33.
passen, afmeten, 199, 15.
patriarke, aartsvader, 132, 13; patriarch, 62, 15; 67, 2.
paueyen, plaveien, 22, 6.
paueysel, plaveisel, 22, 9; 186, 31; 268, 1.
pauement, var. v. *paueysel*, 186, 31 B.
pawelioen, tent, 210, 19.
pelegrim, pelgrim, 94, 33; *pelgrijn*, 151, 11.
pelegrimagie, pelgrimage, 90, 9; 150, 10.
penincwaert, koopwaar, 103, 9 (G *penwaert*, B *pennewaert*).
pensen, denken, 271, 4.
perides, een edelgesteente, pyrites, 186, 7; *perites*, 186, 25. Vgl. Mndl. Woordenb.
perpendicule, testikel, 141, 9.
perthie, *perthye*, deel, 135, 1 passim; *pertye*, 160, 16; *parthye*, 155, 23; 156, 31.
pigmeen, plur. de Pygmaeën, 179, 21 I; *pigmoene*, 256, 8.
pylaerne, *pilaerne*, pilaar, 183, 9 I; 186, 31; 203, 37; 234, 21; schraag, waarop de tafel rust, 234, 4.
pine, pijniging, 151, 21; kommer, 246, 24; krachtsinspanning, 226, 23 I; moeite, 158, 40; 185, 29; 243, 26; vermoeienis, 263, 25 I.
pinen, bearbeiden, 256, 3; werken, 147, 18; vermoeien, 270, 11; kwellen, 138, 16 — *hem*

rouwe maken van iet, rouw bedrijven over iets, 75, 23.
ru, ruig, 174, 34; 256, 17.
rub, naam van een vogel, 193, 1. Vgl. voetnoot.
rubbe, ribbe, 151, 18 B.
rustelijc, met ijver, 197, 22 (I *naerstelyc*).
rusteliken, bedaard, 250, 27 I.
rusten (*hem*), rusten, 128, 34.
rustinghe, rust, 271, 4.
ruuchte, struikgewas, 216, 1 I.
saden, *zaden*, verzadigen, 14, 42; 98, 33.
saen, *zaen*, spoedig, 65, 36 passim.
sainture, gordel, 102, 26.
sake, *zake*, oorzaak, 8, 3 — *waert* (*dat*) *sake dat*, ware het dat, 3, 43, vgl. de Bo i. v. zaak — *sake vinden op* enen, klachten hebben tegen iem., 16, 24.
sale, *zale*, zaal, 183, 32, 37.
salicheden, de zaligsprekingen, 82, 6.
salm, psalm, 125, 14, 22, 26, 28; *salme*, 26, 31.
santsche zee, var. v. *zantzee*, 231, 24 en 26 I, 30 B.
sap, Dat. *sape*, 146, 23; 171, 21.
sardonie, sardonyx. Fr. sardoine, een zwart-wit-rood edelgesteente, 233, 33; 234, 33; vgl. Pannier Lap. Fr. p. 43.
sarpent, slang, 146, 24; 201, 40.
sarrasijnsch, saraceensch, 88, 5.
sasuen, jaargetijde, 41, 11; *saysuen*, 205, 14.
zauel, zand, 170, 37; 199, 16.
sauelachtich, *zauelachtig*, zandig, 110, 18; 170, 35; 231, 38.
zauellant, zandige grond, 33, 39.
schade ende scande, 119, 36; 15, 27 B. (var. v. *zonde ende scande*).
scadwe, schaduw, 13, 10; *scaduwe*, 107, 6; *scadwue*, 174, 16.
scaker, boosdoener, 21, 28; 65, 32 (B *mordenaer*).
scale, trap, 24, 32.
scalc, boos, 235, 36.
scalcheyt, *scalchede*, bedrog, 139, 10 I B; list, 213, 27; schurkachtigheid, 238, 2 (I *boeueryen*).
scande, minachting, 173, 10; var. v. *sonde*, 2, 9 B; var. v. *scaemte*, 95, 32 B; 190, 37 B.
sceden, scheiden, 54, 5 passim; *hem sceden*, vertrekken, 166, 21; 285, 11; Praet. *sciet*, 19, 36 passim; — *scheyde*, 254, 4 I.
sceepdraghende, bevaarbaar, 108, 37.
sceyde, scheede, 72, 22; *schede*, 122, 6 (G *sciede*).
schelden, verschillen, 17, 1.
schene, been, 23, 39, vertaling van Fr. *os*.
scep, schip, 263, 17 I.
scepen, varen, 45, 17 passim; scheep gaan, 125, 4.
scepinghe, scheepsgelegenheid, 155, 16 I; 156, 15; 157, 4, 6; scheepvaart of, wellicht beter, op te vatten als collectief, vgl. de Bo op *-ing*, 176, 5; 181, 13.
scersse, schors, 99, 5 (G *scoerse*, I *bast*).
schijn (*in*), blijkbaar, 221, 39.
schinen, blijken, 91, 13.
scipliede, schippers, 154, 39; 229, 21.
sciten, 3 S. Pr. Ind. *scit*, 147, 22 B.
scollant, var. v. *scotlant*, 157, 18 B.
schout, verplichting, 245, 21 I.
screyen, var. v. *wenen*, 83, 1 G.
scrifte, fem. geschrift, 149, 21.
scrickeljaer, schrikkeljaar 65, 13.
scriuen, 3 S. Pr. Ind. *crieft*, 20, 20 — schilderen, 104, 16.
zeebiesen, 10, 11; *zeebiesen ofte zeeliessche*, 10, 24 (G *zeeleeschen*, B *zeelessche*). Fr. jonkes marinez. Kil. *see-biese*, j. *bobbert*. Mariscus, iuncus leuis.
zeesterre, poolster, 154, 35, 39; 155, 1; 156, 24. Lat. *maristella*, vgl. Zeitschr. für deutsche wortforschung, Oct. 1903, p. 3 en Mndl. Woordenb. op *leitsterre*.
zeem, honig, 113, 6; 131, 14.
segghen, 3 S. Pr. Ind. *seit*, 181, 3 (B *seet*).
seinden, zenden, 100, 6, 12 — 3 S. Pr. Ind. *seint*, 190, 25; 194, 11; 207, 10 (B *sint*) — Praet. *sende*, 251, 24; *seinde*, *seynde*, *zeynde*, 117, 39; 119, 22 I; 120, 14; 195, 32; *sant*, *sand*, 120, 14 B; 125, 39; 195, 32 B.
selsienheit, vreemdheid, 122, 42.
selven comen (*van hem*), van zich zelf vallen, 243, 24.
semme, een soort van aap, 174, 36; 178, 6; 203, 3.
sere, *zere*, *seer*, snel, 105, 6; 135, 15; zeer, 119, 35.
seriant, dienaar; 186, 36; *sergant*, 222, 6 I.
zericheit, verdriet, 20, 6; 173, 11.
seste, zesde, 190, 17; 234, 13; 235, 25.
setten (*hem in die see*), in zee steken, 226, 5.
siaers, zie *jaer*.
ziec, melaatsch, 88, 24 (I B *besiect*, G *lazarus*).
siechede, *ziechede*, ziekte, 74, 33 B; 104, 27 I B; 146, 37.
sien — Imper. *sich*, 67, 5 I G 7.
sienlike, in zichtbare gedaante, 239, 22.
sierleec, zie *chierlijc*.
sijn, vervoegd met *hebben*, 35, 9 passim.
simpele, onnoozel, 256, 15.
simpelheit, onnoozelheid, 122, 26; 144, 23.
simpeliken, eenvoudig, 250, 24; *sempelike*, 50, 1.
simulachres, *-en*, beelden, 142, 18, 33, 38; 143, 7.
sin, verstand, 50, 17; 169, 1; 214, 25; *buten sinen sinne*, waanzinnig, 75, 6; *weder in sine sinne komen*, weder bij zijn verstand komen, 75, 6.
zinghen, kraaien, 77, 9 (I *crayde*); 221, 3 (I *crayen*).
singet, teeken, 69, 11.

sint, *zint*, adv. later, daarna, 10, 25; 75, 5; 101, 37; 127, 5, 7; praep. sedert, 128, 25; coni. *sint dat*, 81, 1.
sinter claus, Sint Nicolaas, var. v. *sente nyclaeys* 60, 13 B.
sinxen, Pinksteren, 257, 34; *in sinxendage*, op Pinksteren, 77, 32.
siterijnsch, citroenkleurig, 42, 27.
sitten in die zee, in zee steken, 45, 18; 46, 22; *sitten* (*zitten*) *op die zee*, 45, 17; 105, 23 G.
slaen — 3 S. Pr. Ind. *scleet*, 164, 19 B.
slaep gaen (*te* eens *slaep*), met iem. gaan slapen, 267, 5.
slapen, slap maken, 131, 20 (I *doen slapen*, B *slappen*).
slapelaken, linnen doek, 55, 9; 92, 15, vgl. Kil. *slaep-laeken*, Toral etc. vulgo linteamen.
slechachtich, vlak, 223, 22.
slecht, plat, 174, 7.
sleide, slede, 112, 4 (B *sledde*).
sleck, slak, 167, 18, 21. Fr. limaceon.
slechuus, slakkenhuis, 167, 19.
slinc, linker, 109, 33; 124, 23; 137, 18; 184, 6; *slin*(*c*)*ker*, 81, 44; 137, 22 I; 204, 29; *slenker*, 134, 1 I B.
sloester, bolster, 162, 31; B *snoester*.
smal, var. v. *cleyn*, 226, 23 I; *smaelst*, 179, 17.
smiten, slaan, 185, 14.
smout, olie, 199, 22 I B; 214, 27.
snee, sneeuw, 128, 22.
snelle voghelen, var. v. *voghele van proyen*, 205, 29 I.
snideliken, scherp, 239, 7 (I *snelliken*, B *snidende*).
sniden, snoeien, 41, 22 — 3 S. Pr. Ind. *sniet*, 145, 28 B.
snidend, scherp, 38, 13.
snode, var. v. *keytiuich*, gering, 94, 17 G.
soeken, *zoeken*, bezoeken, 135, 24; 217, 8.
solaceeren, plezier hebben, 177, 37; *solaseren*, 134, 19.
solaes, troost, 271, 4; genoegen, 236, 24; 270, 15.
somer, lastpaard, 49, 16; vgl. Aant.
somighe, *zomighe*, sommige, 55, 16 passim; *sommeghe*, 65, 24.
zonde ende scande, 15, 27 (B *scade ende scande*).
sonder, *zonder*, uitgezonderd, 128, 25; 200, 29; 210, 6, 23; 256, 17.
zonderlichede, speciale gunst, 10, 18.
sonderlinghe, adj. bijzonder, 56, 14; 132, 34, 35; 143, 5, 24; voornaam, 5, 31; eigenaardig, 8, 3; uitgezocht, 198, 9 I; 213, 32 B; adv. in 't bijzonder, 1, 21, 25 passim; buitengewoon, 112, 19; 141, 8; 158, 32; 177, 14.
sondersse, *zondersse*, lichte vrouw, 19, 15 (I *sonderster*); 83, 29.
sonnendach, Zondag, 15, 35.
soe — *soe*, hoe — des te, 20, 27.
sop, dat. *sope*, vleeschnat, 110, 24.
sorcoers, hulp, 100, 7.
zotheit, waanzin, 20, 33.
soudenier, huursoldaat, 27, 10; 55, 4 I.
sout, soldij, 30, 24; 134, 13; 187, 4 (I *soudye*).
souter, *zouter*, psalmboek, 26, 31; 60, 9; 72, 32; 101, 8; 125, 14.
spacieren, een pleziertochtje maken, 177, 37 B; een wandelrit maken, 233, 7 I.
sparwaer, sperwer, 126, 10, 15; 144, 7; 202, 40.
specie, specerij 42, 13; 146, 33; 162, 26, 34; 181, 28; 264, 32 I; var. v. *entelmoes*, 213, 32 B.
speel, var. v. *spel*, 205, 31 B.
speer, neutr. 11, 33.
spelen, gezegd van het minnespel, 237, 21 — *spoelen*, 13, 35 G.
spere, bol, 199, 16 L.
spier, verspieder, 112, 9.
spikenaert, nardus, 42, 12, Kil. spijck-narde, nardus, nardus Assyria, officin. spica nardi.
sponghe, spons, 13, 19; *spongie*, 7, 18.
sporkelle, sprokkelmaand, 65, 10 (I *sporkelmaend*, B *sprockille*).
spreyen (*hem*), zich verspreiden, 227, 10.
stadelyc, var. v. *stedevast*, vast, onafgebroken, 209, 2 I.
staden (*mit goeden*), op bedaarde, waardige wijze, 205, 40, Fr. bealement.
staen, zijn, zich bevinden, 81, 39 I G; 82, 10; 85, 7 — zitten (van een vogel op een tak enz.), 193, 1 I B (var. v. *sitten*), 4; 205, 27 B.
staet, toestand, 119, 21; *in goeden state*, ten opzichte van zijn geweten, 239, 15, 40.
stant, toestand, 119, 17, 19.
staphants, terstond, 43, 4 passim.
stat, plaats, 272, 12; *stat hebben*, plaats hebben, 252, 25, 29.
stedetgen, stadje, var. v. *stedekijn*, 94, 17 G.
stedevast, vast, onafgebroken, 209, 2.
steighe, var. v. *steil*, 226, 20 B.
steke, var. v. *teken*, 242, 36 I B — *enen steke niet*, geen steek, 202, 8.
stekel, distel, 111, 10 (I *dijstel*, B *distel*).
steken, stooten, 171, 5.
stellinghe, rij zitplaatsen, 13, 36, 40, 43; verdieping, 71, 5.
stemme, gelofte, 89, 24 I G B. Fr. vowes.
stenen, steenigen, 72, 27.
sterte, wschl. verschrijving van *stercte*, 192, 13.
steruen — Praet. *starf*, 17, 26; 75, 14; *sterf*, 17, 22; 20, 7; 61, 20; 75, 29; 76, 19; 131, 6.
stiemoeder, var. v. *stiefmoeder*, 209, 32 B.
stijf, met kracht, 6, 21 I G B, 263, 9 I.
stic, var. v. *stuc*, 88, 4 G (B *stucke*).

stoc, tak, 50, 13.
stomme zonden, tegennatuurlijke zonden, 85, 39.
stoppen, doen ophouden, 172, 34.
storen, vernietigen, 69, 41; var. v. *testoren*, 83, 20 I.
storm, aandrang, 263, 28 B.
storten (*sijn bedinghe*), bidden, 58, 37 1 G B.
stoue, verwarmd vertrek, 112, 15.
strieden, strijden, 166, 5.
strijft, met kracht, 6, 21 (I G B *stijf*).
strijpt, gestreept, 170, 31; 249, 8.
stroien, bestrooien, 11, 20.
strommel, distel? 216, 1 1; 229, 27 I. (Fr. espines et ronnces).
strunken of houwen, snoeien, 41, 19. (I *behouden of besniden*, G *corten*, B *tronken of houden*).
subtijl, behendig, schrander, 179, 29; 185, 26; 240, 21.
subtijlhede, vernuftigheid, 236, 19; var. v. *behendicheit*, 259, 31 I.
suet, *zuet*, zoet, 48, 13; 113, 8; 122, 21; 262, 23 I.
sugen, 2 S Pr. Sing. *soghes*.
sulc, plur. sommigen, 49, 13; *sulken tijt*, op den een of anderen tijd, 226, 35; *sulc* (*selc*) — *sulc*, de eene — de andere, sommige — andere, 12, 14, 15; 167, 22; 228, 1; 242, 7, 10; 243, 17; 262, 27, 29 I.
sullen — 2 S. Pr. Ind. *du selt*, 190, 28 B; Praet. *souwe(n)*, 133, 6 B; 206, 21 B.
suluer, *zuluer*, zilver, 154, 24; 259, 16.
summe, aantal, 206, 6.
supen, nuttigen van soep, 110, 24 I; 212, 29 B.
zuuerlijc, schoon, 58, 26. (I *frisch*, G *freschelijc*, B *frysschelijc*).
tabel, 57, 11, vgl. de Aant.
tachterste, ten laatste, 182, 5; *dachterste*, 129, 22, (B *terchster*).
targie, schild, 55, 5; *taerge*, 169, 30; *taertse*, 169, 30 I.
tambuse, trommel, 238, 21 (I *tambure*).
taruerne, taveerne, 118, 18.
te, zeer, 36, 16 passim — des te, 152, 6.
tebreken, breken, 194, 38 (I *ghebr.*); 195, (4 I *ghebr.*); verbreken, 117, 38; vernietigen, 13, 28.
tedalen, dalen, 38, 27.
teder, zacht, 136, 10.
tegaen, te niet gaan, 116, 9; 131, 23.
teghen een, tegen elkander, 163, 24.
teghens, var. v. *ieghen*, 142, 11 I.
teyken (*in*), ten teeken, 7, 13.
teykenboom, eikenboom, 57, 20 (B *eykenboom.*)
telgh, plur. *telghere*, 10, 33; 40, 38; 58, 5.
teliuereren, vrij laten, 28, 21; 125, 33.
tellen, opsommen, 5, 27 B.
te mets dat, opdat, 208, 26.
temmet, helmkam, 184, 23 (I *timbert*, B *timmer*).
tempeest, storm, onweder, 193, 19 passim; *teempeest*, 110, 36 — ramp, booze tijd, 251, 6.
temperen, aanlengen, 164, 6.
terchster, zie *tachterste*.
tercietijt, de hora tertia, negen uur, 141, 22; 259, 33; *tiertijt*, 141, 22 B.
terdendeel, het derde deel, 128, 31.
tessche, tasch, 118, 30 B.
testoren, vernietigen, 24 24; 83, 20; 89, 40.
tevallen, vervallen, 63, 11.
thent, var. v. *tote dat*, 150, 22 I.
tieghen, tegen, 135, 17; te gemoet, 52, 20.
tien, trekken — Praet. *toech*, var. v. *trac*, 98, 13 1; 132, 22 I.
tiendeel, tiende deel, 151, 29.
tijt (*het heeft sinen*), de geschikte tijd is daar, 4, 36; 125, 1 — *bi* (*in*) *tiden die leden* (*gheleden*) *sijn*, 133, 8; 164, 12 I passim; *in tiden voerleden*, 164, 12 B; *in verleden tyden*, 61, 34 G. Zie verder op *bi*.
tijtlijcheit, temporaliteit, 34, 34.
tytel, neutr. opschrift, 7, 42.
toebehoren, passen, 27, 14; 70, 39.
toegaen, aangaan, 206, 32 B.
toehoren, passen 70, 39, I B; 202, 18.
toet, tot, 47, 4; verschrijving voor *tote*?
toeual, toevoegsel, 258, 22.
toghen, toonen, 236, 41 B.
tonen, var. v. *laten sien*, 68, 38 I.
toon doen (*sinen*), gemonsterd worden 199, 2. (I *s. toech d.*) Fr. sa moustre.
torcoline. Het oorspronkelijke heeft *corneline*. Lat. *carneolus*, een donkerrood edelgesteente, 234, 13, vgl. Mnedl. Wb. op *corangeline*.
torneel, tinne, 58, 25 G.
torre, var. v. *toorne*, toren, 189, 10 B.
toevernare, toovenaar, 202, 2 B.
tourble, donker, 262, 32.
tresoriere, schatmeester, 203, 28.
triakel, tegengif, 164, 10.
tribulacie, kwelling, 151, 21; 222, 26 B.
trocke, tros, 185, 37; 225, 2, 13.
tromp, trompet, 72, 8; 96, 32.
trompen, trompetten, 96, 31.
troon, hemel, 112, 29.
trop, tros, 40, 32; 225, 2 B.
truffe, scherts, onwaarheid, 165, 15.
tsiaers, *tsaers*, zie *jaer*.
tumase, aantal van tien duizend 180, 25, 27; 202, 30; 204, 25.
tumbe, graf, 82, 12; 88, 9.
turschen boghen, (*mitten*), met den Turkschen boog, 134, 4; del ark turcois.
tween, verbogen vorm van *twee*, 65, 32; 134, 16; 150, 20; 155, 38.

twisken, tusschen, 41, 38 G.
twiuelen, twijfelen, 98, 16; *hem twiuelen*, vreezen, 239, 26.
twiuelike saken, rechtsgeschillen, 149, 25; (I *twiuelachtighe saken*).
twiuelinghe, twist, 149, 15; (I *twistinghe*).
vutcomens, bij het uitkomen, 240, 6.
vutnemer der personen, aannemer d. p. 255, 16.
vteroden, uitroeien, 85, 2.
wtgheuere. Zie *dispenseerdere*.
wtscheiden van, vertrekken van, 34, 21.
wttien, uittrekken, 132, 22 I.
vadem, lengtemaat van ruim vijf voet, 18, 21 (Fr. teyse); lengtemaat van een pas, 68, 4 (Fr. paas; Kil. o. a. passus).
vaen, vangen, 144, 39; 174, 31; 178, 30; 179, 34 — gevangen nemen, 28, 3; 29, 15; 169, 32; 195, 37; *vanghen*, 76, 8; 81, 9.
vaer, *vare*, vrees, 20, 1 passim.
vaerde (*sijnre*) met *vlieghen*, wegvliegen, 39, 17; met *vlien*, wegvluchten, 192, 22; met *lopen*, wegloopen, 207, 14.
vaghen, afvegen, 187, 32; 212, 30.
vallen, vervallen, 130, 37.
van daen, var. v. *van daer*, 89, 8 G.
varen, gaen, 59, 38 passim.
varende vrouwe, 232, 5, zie *eluinne*.
varrelants (*van*), van verre, 150, 3 (I *van verre landen*).
varuwe, verf, 76, 25 B.
veinster, venster, 183, 5.
veninen, vergiftigen, 46, 6.
venijnt, giftig, 171, 19.
venison, wildbraad, 168, 11.
verbant, verbintenis, 168, 32.
verbeyden, afwachten, 168, 7.
verbernen, verbranden, transitief 86, 11; 146, 19; Part. *verbert*, 51, 11 B; intransitief 90, 38; 132, 31.
verbiten, dood bijten, 168, 6.
verboren, verbeuren, Part. *verboert*, 85, 27 B.
verborghelike, var. v. *verholentlike*, 72, 26 B.
verchieren, versieren, 10, 5.
verde, verre, 56, 32 G.
verdelegen, verdelgen, 86, 23 G.
verderuen, zwak vervoegd, verdelgen, 29, 3; 80, 36 G; 83, 20 G; 94, 38 G; 221, 32 I; bederven, 142, 8 I; 170, 28 (*verderfs*, gen. v. *verderuet*); ten verderve gaan, 239, 20 (B *bederuen*); vergaan, 141, 37.
verdyente, verdienste, 116, 19 I G B.
verdoen, verteren, 203, 19.
verduldicheit, de eigenschap van te kunnen lijden, 130, 38.
vergad(*e*)*ren*, bijeenkomen, 5, 25; 112, 12; *hem vergaderen*, 50, 10 (3 Pl. *vergadrent*); 129, 37; 160, 17 — *doen vergadren*, dooden? 79, 37, Fr. *assembla*. Zie voetnoot. In een ander Fr. HS., geciteerd bij Warner staat: qi cosdroe le roy fist occire. Godefroy geeft als beteekenis van *assembler* ook: approcher, joindre, en venir aux mains.
vergaderenge, het bijeenkomen, 3, 39.
vergaen, var. v. *tegaen*, 116, 9 I G; var. v. *veruaren*, verdwijnen, 101, 25 I.
verghenoyeert, renegaat geworden, var. v. *ghereneveert*, 70, 14 B (G *ofgevallen van den geloue*).
verghetelichede, vergeetachtigheid, 5, 14.
vergroeyen, weer groen worden, 57, 38 Fr. larbre reuerdira, vgl. *groeyen*.
verhalen, herstellen, 139, 30 — *sinen adem verhalen*, ademhalen, 13, 21.
verhangen (*hem*), zich ophangen, 78, 31, 34.
verhemelt ende ouerwelft, met gewelfde zoldering voorzien, 163, 14 I B.
verheuen werk van beelden (*mit*), en relief, 163, 9; *mit verh. beelden*, 185, 9 I.
verholentlike, heimelijk, 72, 26.
verhuwen (*hem*), op nieuw trouwen, 148, 24.
verjuus, een soort van drank, Fr. verjus, 11, 15.
verkeeren, veranderen, 85, 18.
verclaren, uiteenzetten, 110, 1; 125, 6.
vercofte, Praet. van *vercopen*, 10, 8.
verlatinghe, vergiffenis, 271, 16 (B *verlatenesse*).
verlichtinghe, lusthuizen? 103, 28 (I *lucht*, G *verluchtinge*, B *verlochtinghen*). Fr. de beaux habitements.
verlopen, met loopen inhalen, 174, 32.
verloos, praet. v. *verliesen*, 109, 1.
verloren werden, verdwijnen, 231, 33; omkomen, 19, 6.
verlosen, verlossen, 59, 14.
vermaken, herbouwen, 70, 15, 17, 19 (I G *maken*, B *hermaken*).
vermakinghe, reparatie, 150, 37.
verma(*e*)*ledien*, *-dyen*, vervloeken, 60, 34 passim — *vermalendien*, 83, 21.
vermanen, met Genit. melding maken van, 215, 32; trans. 216, 5.
vermeerst, vermaardst, 182, 1.
vermoghen, met Gen. in staat zijn tot, 106, 7.
vernoemd, beroemd, 21, 18.
verradachtich, verraderlijk, 62, 40; *verradechtich*, 214, 32 B.
verradenisse, verraad, 73, 6; 200, 16.
verradich, verraderlijk, 214, 32 (I *verradende*).
verrisenisse, var. v. *opverstandenisse*, opstanding, 149, 8 I B.
verroestich, *verrostech*, zie *beroestich*.
versch, vochtig, 13, 19; 138, 18.

verscheit, vocht, 34, 2; 35, 28 (I *natheit*); 42, 14; 164, 23 B; als synoniem van *soeticheit* (van rivierwater, tegenover zeewater), 6, 22 I.
verscinen (*hem*), verschijnen, 1, 12. Fr. soi enombrer.
verseqghen, vertellen, 188, 4 (I B *seqghen*). Zie voetnoot.
versien, voorzien, 182, 8.
verslaen, dooden, 70, 2; var. v. *doden*, 133, 19 B.
versmachten, trans. smoren, 172, 35 (I *versmoren*); intrans. stikken, 13, 22; 243, 25.
versniden, klooven, 136, 7 (B *bespien*).
versoeken, bezoeken, 73, 15; 135, 24 B; 217, 8 B; 264, 26 B.
verspien, verspieden, 55, 37 (B (*bespien*).
verspiten, var. v. *despiten*, verachten, 61, 1 G.
verspreken, smaden, 11, 11.
verstaen, begrijpen, 113, 2 passim; als synoniem van *onthouden*, 5, 20; *hem verstaen*, begrijpen, 161, 6; als subst. verstand, 169, 21.
verstandel, verstandig, 119, 22 I; var. v. *verstandich*, 180, 15 I.
verstandenisse, verstand, 168, 36 (I *verstant*); 256, 14.
versteken, aan den grond raken, 244, 9 I.
verstendich, verstandig, 180, 15 B.
versuchten, verzoeken, 59 (1 G *versoeken*). Fr. en requerant.
vertellen, opsommen, 5, 27 (B *tellen*).
vertien, vertellen, 270, 10.
vertien, afzien van, 191, 31; 241, 33.
vertreck, uitstel, 170, 24 I.
vertrecken, vertellen, 4, 35; 130, 10 I; 162, 17; 188, 1; 266, 16.
veruaerlijc, vreeselijk, 132, 6; 243, 16; 264, 12 I.
veruaert, bevreesd, 113, 42 I.
vervaren, een ongeluk krijgen, 11, 1; verdwijnen, 101, 25.
veruaren (*hem*), bevreesd worden, 95, 17; 113, 42.
veruaren, verwijderen, 120, 6.
veruerren, afdwalen, 138, 36.
veruolken, bevolken, 86, 28 (B *gheuolct*).
veruollen, vullen, 98, 20; vervullen, 250, 19.
veruorsen, deelw. v. *veruriesen*, bevriezen, 105, 10 (G *beuroren*).
veruriesinghe, vorst, 135, 32.
veruulen, bederven, 41, 23 G.
verwijen, op nieuw wijden, 211, 26.
verwijst, deelw. v. *verwisen*, veroordeelen, 78, 11.
verwoeden, krankzinnig worden, 75, 4.
verwoet, krankzinnig, 68, 18; 133, 19.
verwandelen, trans. veranderen, 18, 28 passim; vertalen, 60, 8, 12; intrans. 14, 17; 18, 31, 51, 26.
verwandelinghe, verandering 89, 25.
verwanderen (*hem*), zich begeven, 30, 32 (I *veranderen*, B *verwandelen*).
verwecken, opwekken, 23, 12; 78, 19; 82, 31; 97, 11; 117, 8.
verweren, var. v. *verwinnen*, 137, 37 B.
verwinnen, overwinnen, 8, 25 (B *bewinnende*); 71, 28; 93, 29; 163, 21.
verwisselen, var. v. *verwandelen*, 72, 17 B.
verworghen, part. *verwrocht*, 238, 33 (I B *verworcht*). Zie voetnoot.
vesch, *vesscher*, *vesschersch*, var. v. *wester* en *westersch* in B: 48, 25; 135, 3; 153, 11; 218, 18. Zie *wesscher*.
veste, bevestigde stad, 213, 25 I.
viant, duivel, 84, 11; 172, 20; 189, 13 I B.
vicarijs, plaatsvervanger, 14, 28.
vier, vuur, 146, 13 passim.
vierich, vurig, 59, 8.
viercantich, vierzijdig, 138, 28; 163, 4; *vyerkante*, 71, 40 I.
viercanticheit, vierkantheid, 137, 17.
vijfte, vijfde, 190, 16 I; 234, 12; 235, 24; *vijfste*, 190, 16 B.
vigennirien, wichelaars, 144, 25 (B *viguurien*). Fr. augurriens.
vileyn, *vilein*, dorpeling, 166, 1; booswicht, 237, 40; 238, 5.
vilt, dat. *vilde*, 210, 27.
vingherlinc, ring, 31, 5 (B *vingherlijn*).
violettech, *violettich*, violetachtig, 138, 20, 21.
visch, collectief, masc. of neutr., 97, 32 G — *vesch*, 176, 41 B.
visenteren, bezoeken, 30, 34; 50, 19; 54, 2.
visien (?) bezien, 192, 11 B. Fr. regarder.
visieren, bedenken, 142, 25 (*tfisieren*, d. i. *dat visieren*); 176, 18; 182, 28; aanwijzen, 194, 16; 200, 31; var. v. *sien*, 236, 5 I.
vision, visioen, 190, 22.
vitaelge, levensmiddelen, 112, 1 (I *vytalye*), 3; var. v. *leuinghe*, 54, 7 I.
vlederbeye, vlierbes, var. v. *haghebesye*, 37, 24 G. Kil. vlieder. vetus. j. vlier. sambucus.
vlesche, dat. v. *vleesch*, 152, 26.
vliederboom, vlierboom, 78, 30.
vlien, vluchten, 146, 15; 214, 15 (B *vlieen*); 215, 2; Praet. *vloe*, 26, 23; 72, 25; *vloech*, *vlooch*, 19, 3; 20, 2; 26, 23 I; 53, 2 I G; 72, 25 G; *vloen*, 221, 17; *vloghen*, 192, 22.
vlien, var. v. *vlieghen*, 100, 10 G.
vloyden, var. v. *vloeden*, 231, 7 L.
vloten, drijven, 85, 32 G (B *vlotten*).
voeden, Praet. *voede*, var. v. *saedde*, 98, 33 I G; opvoeden, 95, 7 B; 248, 4, 5; telen, 100, 13.
voedinghe, voedsel, 1, 14.
voere, vaargelegenheid? 155, 16.

voerspreker, verdediger, 117, 17 I G B. Fr. pour parlers.
voet (*meyskijn te*), 134, 2 (B *onedel m.*). Fr. femme de pee.
voghele van proyen, roofvogels, 203, 1; 205, 29.
voldoen, ten einde brengen, voltooien, 45, 2; 225, 27.
volijn, veulen, 260, 6, 20; *volen*, 212, 20 B; *velen*, 212, 20.
volhandich, overvloedig, 219, 41. Fr. plenteuouse.
volheit, syn. van *verrotheit*, 229, 31.
vonden, deelw. v. *vinden*, 59, 39; 65, 27; 72, 33; 155, 27; 255, 15.
voorder, voorouders, 267, 34 (I *voorvaders* B *vorders*).
vorder, verder, 87, 17 passim; *vordere*, 131, 27.
vorderen, bevorderen, 30, 22.
voren comen, (*te*), voor den geest komen, 13, 2; *te voren sluten*, buitensluiten, 154, 16 (B *voer besluten*).
vorst, top, 73, 32.
vos reynaert, 227, 16, 19.
vrent, vriend, 133, 30; *vrint*, 173, 14.
vrese, gevaar, 49, 29; 83, 33; 264, 11 I.
vreselijc, gevaarlijk, 264, 15 I; *vreseleec*, vreeselijk, 21, 8 B.
vreselicheyt, verschrikkelijkheid, 76, 3 I G B.
vreuwen, verkouden worden (een zekere paardenziekte), 58, 9 (G *vrauwen*). Fr. estre enfoundy, W. enfondeez, en in den variant: mortfondu. Vgl. Godefroy: morfondre, prendre un coryza nasal, en parlant du cheval.
vriendelechste, eigenaardige schrijfwijze, var. v. *ghenoechlichste*, 175, 19 B.
vrienscap, vriendschap, 170, 18; 214, 8.
vriesen, 3 S. Pr. Conj. *vriesde*, 111, 36 (met ingevoegde *d*, vgl. *ghelouen* en *wasdom*, B *vriese*).
vrindach, Vrijdag, 16, 17 B.
vrisch, synoniem van *scoon*, 126, 12.
vro, var. v. *saen*, spoedig, in G: 65, 36; 75, 25; 113, 30 — *vrooch*, vroeg, 122, 6 (G B *vroe*).
vrome, *vroom*, degelijk, 111, 7; 126, 9; dapper, 134, 10; 236, 39.
vrouwe, var. v. *wijf*, 189, 12 I — *vrouwe van ferien, dats te segghene eluinne ofte varende vrouwe*, fee, 126, 12. Fr. femme de fairie.
vrucht, oogst, 258, 33 I.
vruchtbarich, vruchtbaar, 34, 1; 89, 34; 104, 39; 110, 19 I G B; 258, 27 I; *vruchtbairich*, 3, 12.
vuel, *vuul*, vuil, 110, 34; zedelijk onrein, 68, 33; 119, 13; naar, 111, 3.
vulicheit, onreine insecten, 52, 22; *vulicheden*, nare eigenschappen, 132, 9.
wlcaen, vulcaan, 46, 11, 21.
wachten, bewaken, 218, 28; bewaren, 15, 8; 43, 20; 164, 29; 177, 23 B; imperatief *wach*, pas op, 21, 4.
waer, *wair*, waar, 117, 9, gen. neutr.? 122, 13 — *waer segghen*, de waarheid zeggen, 5, 12; 120, 10.
warachtich, *waer-*, *wair-*, waarachtig, 113, 31; 114, 33; 115, 37; 139, 21; *waerechtich*, 115, 36 I G B.
waerbi, waarom, 111, 22; 161, 37; 209, 17.
waerdersman, wachter, 112, 8.
waerdicheit, vereering, 79, 24 passim — *werdichede*, 194, 8.
waerdighen, synoniem van *eren*, 143, 17.
waerheidech, var. v. *wairachtich*, 113, 31 B.
waerlicheit, wereldlijke machthebbers, 16, 27.
wale, wel, 42, 3.
wandelen, veranderen, 239, 9 I; verkeeren, 95, 38; 260, 27; zich bewegen, 52, 39; 140, 18.
wandelbair, bewegelijk, 140, 22.
wandelbarich, bewegelijk, 140, 27, 30.
wand(e)ren, verkeeren, 214, 2; var. v. *wandelen*, wandelen, 52, 39 B; 74, 39 I G.
wanen, meenen, 193, 18 (B 193, 18); 254, 9; 257, 18.
want, omdat, 8, 4; *want dat*, 1, 2 (= want dat het).
ware nemen, cum gen., iem. verzorgen, 172, 25.
warmoes, groente, 50, 2. Fr. des joutes.
wasdom, wasem, staat wellicht voor *waesdem* met ingevoegde *d*, zie bij *vriesen* en *ghelouen*, 176, 29 (I *wasem*, B *vaesem*).
wassen — 3 S. Pr. Ind. *west*, 142, 5 B; *vast*, 145, 12 B.
weghen (*van sinen*), uit eigen beweging? 133, 36.
wech doen, wegnemen, 93, 38.
wederropen, herroepen, 185, 8.
wedewal, wielewaal, 39, 30.
wedewende, klimop, 126, 2; 145, 27.
wedvuve, eigenaardige schrijfwijze voor weduwe, 23, 13.
weechkijn, weggetje, 226, 23; *weechskijn*, 226, 32 B.
weien, var. v. *neyen*, hinneken, 221, 3 B.
wel sijn mit enen, bevriend zijn met iem. 143, 6.
welpken, hondje, 249, 20 (I *hondeken*).
wennen, dresseeren, 168, 5.
wenschenen, wenschen, 126, 35 en 37 B; 127, 21 B.
werdelike, in waarde, 193, 16.
werc, voetstuk, 7, 15. Fr. estage — *mitten werken*, door den arbeid, 225, 23.
werlt, wereld, 32, 24.
wermen, warmen, 110, 28.
werpen, Praet. *werp*, 70, 17, *warp*, 85, 26; voortbrengen, 57, 39 (I *crighen*); verstooten? 211, 18 (zie echter de voetnoot; men zou hier ook kunnen denken aan Teuthon. verwerpen, eyn vrucht. abortire).

OPGEMERKTE DRUKFOUTEN.

Bl. V noot 1, brenheureux, *lees*: bienheureux.
Bl. VI noot 3, regel 6, ons, *lees*: sons.
Bl. VI noot 3, regel 6, Parliament street, *lees*: Parliamentstreet.
Bl. VIII, laatste regel v. o., Bodensele, *lees*: Boldensele.
Bl. XIII, regel 7, Bodensele, *lees*: Boldensele.
Bl. XIII, voorlaatste regel v. o., et, *lees*: te.
Bl. XX, regel 10 v. o., Odoricicus, *lees*: Odoricus.
Bl. XXVII, noot, dematr, *lees*: demath.
Kol. 5, 39, la*nt*, *lees*: la*n*t.
Kol. 23, voetnoten, laatste regel, constes, *lees*: coustes.
Kol. 26, 18, balhes, *lees*: balthes.
Kol. 29, 15, gintelbaga, *lees*: gintelboga.
Kol. 32, voetnoten, regel 8, estoicut, *lees*: estoient.
Kol. 37, voetnoten, regel 3, onvrnchtbaer, *lees*: onvruchtbaer.
Kol. 49, laatste regel, niet, *lees*: hiet.
Kol. 55, 22, regueerde, *lees*; regneerde.
Kol. 58, voetnoten, regel 5 v. o., freshelijc, *lees*: freschelijc.
Kol. 70, 43, rout, *lees*: ront.
Kol. 73, voetnoten, regel 6, is, *lees*: in.
Kol. 82, 26, selne, *lees*: selue.
Kol. 93, 14, d*y*, *lees*: *dy*.
Kol. 99, voetnoten, regel 6, pain, *lees*: pais.
Kol. 100, voetnoten, laatste regel, b elye, *lees*: belye.
Kol. 106, voetnoten, regel 2, qa*e*, *lees*: qe.
Kol. 116, 20, waer, si *lees*: waer si.
Kol. 118, voetnoten, regel 11, — I, *lees*: 34 I.
Kol. 121, 22, En, *lees*: En*de*.
Kol. 126, voetnoten, laatste regel, ane, *lees*: aue.
Kol. 129, 12, comansçap, *lees*: comanscap.
Kol. 131, voetnoten, laatste regel, — I, *lees*: 38 I
Kol. 133, voetnoten, regel, 1 I B, *lees*: I—B.
Kol. 140, voetnoten, regel 8, ., *lees*: ,
Kol. 141, voetnoten, regel 4, orhaer, *lees*: orbaer.
Kol. 161, 24, deen, *lees*: *den*.
Kol. 161, voetnoten, *in te voegen*: 24 H *deen*, naar B.
Kol. 162, 28, groffels, naghelen, *lees*: groffelsnaghelen.
Kol. 162, 29, notemisscatcn, *lees*: notemisscaten.
Kol. 174, voetnoten, regel 9, 36, *lees*: —
Kol. 176, voetnoten, voorlaatste regel, vesscbe, *lees*: vessche.
Kol. 183, voetnoten, regel 8, E, *lees*: B.
Kol. 184, voetnoten, regel 3, saie, *lees*: sale.
Kol. 245, 3, by hoer, *lees*: I by hoer.
Kol. 266, voetnoten, regel 2, *in te voegen*: 18 inv. naar I.
Bl. 280, regel 3 v. o., mier oceaan, *lees*: mier ocean.
Bl. 287, laatste regel, bewerker, *lees*: bewerking.
Bl. 288, regel 21, 48, 2; 5, *lees*: 48, 25.
Bl. 311, 1e kolom, bij *moeyen* (*hem*) te lezen: 161, 8 (I verwonderen).